

‘વિવિધ ગ્રંથમાળા’ પ્રસાંક ૨૧૧થી૧૪ વર્ષ ૧૮ મુ-સંવત ૧૯૮૪

સ્વામી શ્રીભાસ્કરાનંદજી અને વિજયકુળ્લ મોસ્કામી એમનાં જીવનવૃત્તાંત

અનુવાદકો:-

નાનુંકેશોદ્ધનંદલાલ ચોકસી. નિવાસ વડોદરા
રતિલાલ કરણભાઈર ઓ.આ. મું. અમનમર

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય તરફથી
સંપાદક અને પ્રકાશક. શિશુ-અખંડાનંદ
અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

આવૃત્તિ પહેલી, મુદ્ર ૪૩૨, પ્રત ૫૩૦૦

મૂલ્ય. ૧૫, ચાદુ પૂઠું ૧

असिद्ध वयु. स. १६८५ ना अपाटमां

“सस्तु साहित्य मुद्रयावय” हे. रायभट्ट-अमदावाद.
सिन्धु-अम्भोजनंदा प्रणयनी मुद्रित.

સૂચના અને માહિતી

૧-ઉલ્લેખિત પુસ્તક વી. પી. થી મોકલારો.

૧-૧૯૮૪ ની સાલનું ઉલ્લેખિત પુસ્તક હવે આવતા આવડુની શરૂમાંજ વી. પી. થી મોકલી નવા વર્ષનું મૂલ્ય રૂ. ૫) અને સાદા પૂઠાંવાળાના રૂ. ૪) મંગાવી લેવાશે. માટે એ વિષે જેમને નીચલા માંનું ઠે ધીલું કંઈ લખવું હોય તે આ પુસ્તક પહેંચેથી પાંચ સાત દિવસ સુધીમાં અને તેમ પહેલી તકે લખી મોકલે એવી વિનંતિ છે.

(સં. ૧૯૮૫ નાં પુસ્તક પણ ૧૯૮૬ ના શિયાળામાં પૂરાં થઈ ઉલ્લેખિત પુસ્તક હોળીના અવસામાં વી. પી. કરી ૧૯૮૬ નું લવાજમ મંગાવાશે. એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા વિનંતિ છે.)

ક-જેમને નવા વર્ષથી નવા ગ્રાહક થવું હોય.

ચ-જેમને નવા વર્ષથી ગ્રાહકમાંથી નીકળી જવું હોય.

ગ-જેમને સાદા પૂઠાંમાંથી પાકાં પૂઠાંના વર્ગમાં જવું હોય.

ઘ-જેમને પોતાના શિરનામામાં ફેરફાર કરાવવો હોય.

ઙ-જેમને રજીસ્ટર પોસ્ટથી મેળવવા ૮ આનાં વધુ ભરવા હોય.

૨-આ સૂચના અપાવા છતાં જે તરતમાં એ વિષે નહિ લખે અને વી. પી. પાછું વાળશે, તે એ ઉલ્લેખિત પુસ્તક ગુમાવશે.

૩-અમદાવાદનાં ગ્રાહકોને પણ વ્યવસ્થાની સુવમતા માટે ઉપલુ પુસ્તક કમચા: વી. પી. થીજ મોકલારો. આમ છતાં જેમને રૂબરૂમાંજ પૈસા ભરવા હોય, તેઓ અપાડની આખર સુધીમાં પોતાનો રજીસ્ટરનાંખર ફર્માવીને અમદાવાદના સરતુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયમાં ભરીને પાવતી મેળવી શકેશે. જો કે એથી તેમને બચાવ તો માત્ર વી. પી. જર્વના જે આના જેટલોજ થવાનો છે.

૪-વી. પી. થી કેને નહિ મોકલાય? જે સભ્યનોએ નવા વર્ષથી ગ્રાહકમાં રહેવાની ના લખી હશે તેમને, તેમજ વડોદરાના “પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ” દ્વારા જે લાયબ્રેરીઓ પૈસા ભરે છે તેમને તથા કિંદની બહારના ગ્રાહકોને ઉપલુ પુસ્તક વી. પી. થી નહિ મોકલતાં સાદી સીતે મોકલાશે. અને નવા વર્ષનું લવાજમ મળેથી નવા વર્ષનાં પુસ્તક મોકલવાં ભરી થશે.

૫-આફ્રિકા તેમજ બીજાં દેશાવસ્થાં ગ્રાહકોને હરેકે પુસ્તક

(ત્રણ આનાના વધુ ખર્ચે) રજીસ્ટર કરાવીનેજ મોકલતા હોવાથી તથા ત્યાં મળેલું ટપલખાં પણ વધારે આવતું હોવાથી, અને અહીં શિક્ષિત લોક દશથી સાઠાદશ આના મળતા હોવાથી, દેશાવસ્થાના ગણક મહારાષ્ટ્રેએ પાકા પૂરા સાથેના વાર્ષિક લખાજમ બાલક રૂ ૮) અમવા શિક્ષિત ૧૨ મોકલવા

૬-હવે રાષ્ટ્રી નીચલામાંથી તેમજ નવા પસંદ કરાયે તેમાંથી પુસ્તકો નીકળશે - સેષકુલ અને વિદ્યાલગ્ના, ગીતાદિ પચસલ, વિદેશી કોરલ્નો, સ્વામી વિવેકાનંદનો હાનયોગ, દુહી વાર્તાઓનો નવો ભાગ શુભસંબંધનો નવો ભાગ, સત્યાગ્રહ ને અસહકાર, મુરોધ સ્ત્રીકેર, જાસ્તીય નીતિકથાઓ, પદિધારના અપ્રસિદ્ધ પુસ્તકો, પ્રસાવિત ગ્લસાદગાર, સતમહાત્માઓની વાર્તાના પુસ્તકો, મહાન શૌર્ય શુરુઓ, સ્વામી વિવેકાનંદના પત્રો, શાંધર દેમિયન, ભારતના સત્યગુરો, ગુરુ દી વૅશિગન લેન ઓફ અર્થ, કાર્લમલ્ક વિલિયમ વૅલેસ

૨-શ્રીમદ્ભાગવતની નવી (સાતમી) આવૃત્તિ

વેદધર્મ સમાવાજ આ ભાગવત કેટલાય માસથી મળતું નહિ, તેની નવી આવૃત્તિ હવે છપાઇ ગઇ છે અગતી આવૃત્તિ છે તા આ નવી આવૃત્તિમાં વિશેષતા નીચે પ્રમાણે છે -

૧ લેખો-ભાગવત અને પુરાણો સાથે સળખે ધરાવતા ૬ સારા લેખ આમાં ઉમેરાઇ કુલ ૮ થયા છે

૨-અલોકાકંઠ-દરેક શ્લોકના અર્થ દાખલ કરેલા છે

૩-ચિત્રસખ્યા-આનો વધારો થઇ કુલ ૧૮ થઇ છે

૪-અર્થાનુ કંઠ-૬૧૧ ૪૧૦ ના પૃષ્ઠ ૧૦૪૮ છે

૫ મૂલ્યમાં એકદમ ઘટાડો-અગતી આવૃત્તિના રૂ ૫) હતા તે પટ્ટીને આ વખતે ૪૧૧ થયા હોતા પણ વેચાણન્યવસ્થાનો સર્વ ખર્ચ નહિ ચડવાથી માત્ર રૂ ૩) અને આવર્તી દશ । મુધી રૂ ૨૧૧ રખાયું છે મુબઈ છંત્યાદિ સ્થળોના વેચનાર ના વધુ લેશે

૬ બે ભાગમાં બધાવેલા આ પુસ્તકનું મૂલ્ય ૦૧૧ વધુ છે

૭-રેન્ડે ગરતે કમમા કમ બે પ્રત મળાવવાથીજ ખર્ચ ઓછો આવશે મૂલ્ય અને વધારાના પેમેન્ટ વગેરેના અર્થ આના રેલત્તો મળાવન રે પ્રથમ મોકલવાના છે

પુરાણોનો મહિમા

બહુ ચંતે એ હાઇકોર્ટના જજ પરજીયાસહ-પરજીટર માહેબતું કે જેમણે અમ-અધીની આખો કંઈક ક્રિયા તો હાથે દીધી છે. અથ કહેવામાં અમારી મતલબ એ મદાન મેહિર્મોવાળા ભારતવાસીઓ સાથે છે કે જેઓ સાક્ષર હોવા છતાં પણ પોતાના દેશની પુરાણી ઓળેની મહત્તા જ્યાંસુધી કેાઇ યુરોપવાસી ન હોય ત્યાંસુધી જોઈ સકતા નથી. કવિવર રવીંદ્રનાથ ઠાકુર આજ સમયમ ૫૦ વર્ષથી પોતાની માતૃભાષાદ્વારા સ્વદેશની સેવા બજાવી રહ્યા છે. પરંતુ જ્યાંસુધી યુરોપવાસીઓએ તેમને નેએમ-પ્રાઇઝ-થી નવાજ્યા નહિ ત્યાંસુધી તેમની મહત્તા આપણે સમજી શકવાજ નહિ. કંઈક અંશે એવીજ દશા આપણા પુરાણોની પણ ચર્ચ છે. જણેલાગણેલા નવા વિચારોવાળા વિદ્વાનો પણ પુરાણોને તુચ્છ સમજતા હતા અને હજુયે ઘણાખરા એવાજ માને છે. હા, પરજીટર માહેબતી કૃપાથી તેમની આંખોના પડળ દબે થોડા થોડા ખુલતા દેખાય છે. ઘણા સમયસુધી પુરાણોનું અધ્યયન અને વિશેષ પરિચય કરીને શોધખોળ કર્યા પછીજ તેમણે પોતાની અગ્રેજી ભાષામાં એક પુસ્તક ૧૪ વર્ષ પર પ્રગ્નું છે. તેનું નામ “હિસ્ટોરિકલ રીમર” અર્થાત ‘ઐતિહાસિક કિંવદંતી’ છે. એમાં પ્રચણો અને આધારો આપીને સિદ્ધ કર્યું છે કે, આ પુરાણો એ કપોલકલ્પનાઓ નથી. તેમને ઐતિહાસિક મહત્ત્વવિનાના સમજવામાં મોટી ભૂલ છે. એમાં જે કંઈ છે તેના ઘણાખરા ભાગને પરંપરામત સાલગેવી ઐતિહાસિક ઘટનાઓનો આધાર છે. વિષ્ણુપુરાણ વગેરેમાં રાજ્યોની જે નામાવલીઓ છે તેનો મેળ આધુનિક શોધથી જણાવથી ઐતિહાસિક નામાવલીઓ સાથે સરખાવીને તેમણે કહ્યું છે કે, એ બન્ને ઘણીખરી મળતી આવે છે. બાકી તેમને વિશ્વાસપાત્ર નહિ માનવાનું કારણ નથી. પુરાણોની સામગ્રીના આધાર હિંચર તેમણે કળિયુગના નરેસોની જે વંશાવલી પ્રસિદ્ધ કરી છે; તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, આધુનિક શોધોથી જે પુરાતન રાજવંશોનો ઐતિહાસિક પતો મળ્યો છે તેનો ઉલ્લેખ દબરો વર્ષના પુરાણ પુરાણોમાં મોજુદ હોવાથી તે બહુજ મહત્ત્વનાં તથા અનેક ઐતિહાસિક ઘટનાઓના ઘોતક છે. એમાંથી ખીજ પણ કેટલીયે ઐતિહાસિક ખાગતોનું જ્ઞાન મળે છે અને મળે તેમ છે. આવશ્યકતા છે તેમના અધ્યયન, મનન અને ઉઠી શીઘક શુદ્ધિની.

પુરાણોની મહત્તા દર્શાવનારી ખીજ પણ એક બે વાત આપીશું.

આફ્રિકાના નીલ-નદના મૂળનો પતો થોડા વર્ષ પૂર્વે કેાઇ પણ આધુનિક ભૂગોળ બાજુનાર તથા મુસાફરને ન હતો. પરંતુ પ્રાચીન ભારતવાસીઓને તેનું જ્ઞાન દબરો વર્ષો પહેલાં થઈ ચૂક્યું હતું.

ધાર્મિક છે કે, આ દેશના નિવાસીઓ પૌરાણિક સમયમાં અન્ય દેશો સાથે વેપાર કરતા હતા ત્યારે આફ્રિકા સાથે પણ કરતા હતા તે સમયમાં રેલ્વેઓ નહોતી તેથી તેમને વાળો અને જહાઝોમાં માત્ર લઘુ જીવો પડતો નીલ નદી ઘણીજ મોટી અને લાંબી છે, તેથી ભારતવાસીઓ તેની આગપાસના પ્રદેશો અને શહેરોમાં માત્ર પહોંચાડવાની બહુ સમય રહેતી હતી તેઓ તેના પ્રત્યેક સ્થાનથી એટલા બધા પરિચિત હતા કે તેના મૂળસુધી પણ તેઓ પહોંચી ગયા હતા એવા ઉદ્દેશો પુરાણોમાં મળી આવે છે આ મૂળને ભણુદા માટે પૂરોપના કેદવાયે ગ્રામીઓએ પ્રયત્ન કર્યો હતા, છતાં કોઈ પણ સફળ થયો નહોતો એ સ્થાન હજી ઘેઘાજ સમય પહેલાં તેમને જાણી આવ્યું છે અને તે પણ પુરાણોને હીમેજ કર્નલ વિલકર્ડ નામના એક સાહેબને પુરાણો વાચવાને શોધ થયો અને તે ઉપરથી તેને તેમાં અનેક ઐતિહાસિક અને ભૌગોલિક માળતો મળી આવી તને આધારે તેમણે “એશિયા ટિક રિસર્ચિસ મા કેટલાક લખ લખ્યા અને જે દેશો, પ્રાંતો અને નગરો વગેરેના ઉદ્દેશ તેમાં છે તેનો નકશો પણ પ્રસિદ્ધ થયો સેફ્ટેનલ કર્નલ સ્પીન્ને પણ સમયથી નીલ નદીનું મૂળ શોધી મદરાસી તાલુકાની લાગી હતી તેણે આ નકશો બોધ્યો અને તેને આધારે તેની શોધમાં નીકળી પડ્યો પરિણામ એ આવ્યું કે તેને તેણે પતો મળી આવ્યો આે તે ન નદીના મૂળસ્થાન સુધી પહોંચી ગયો આ સળધી તેણે એક પુસ્તક લખ્યું છે તેમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે કે પુરાણોને આધારે બનાવેલ કર્નલ વિલકર્ડનો નકશો ખરાબ સાચો છે આ નકશામાં લખ્યું હતું કે કુશદીપ અર્થાત્ આફ્રિકાની નીલ-કૃષ્ણા નદિ, ચંદ્રસ્થાન નામના એક ઘણાજ મોટા જળાશયમાંથી નીકળી છે ખસ, પછી તે શુ જોઈએ ? સેફ્ટેનલ કર્નલ તેને તોષવા નોકરો અને તને તેનો પતો મળી આવ્યો આ શોધમાં તેને સૌથી વિશેષ સદાય આ નકશાથી મળી હતી.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે પુરાણોમાં જે દેશો, મદદેશો, પ્રાંતો, નગરો અને નદીઓ વગેરેના નામ છે તે કલ્પિત નથી શોધ કરવાથી તેમાં પતો મળી શકે છે એજ પ્રમાણે જે નદીઓ અને પ્રસિદ્ધ પુરોના પર્વત પ્રસંગોમાં છે તેઓ પણ જમાસુધી કોઈ તેમજ સદમાણ સિદ્ધ ન કરે ત્યાંસુધી મસ્તિત માની શકાય નહિ

માટે પુરાણો એ રહ્યા-ચરમ્બીમાં ઉડાવી દેવાની ચીજ નથી, તેમજ તેના રચનાસાઓની કલ્પિત બનાવટ નથી તેમાં તો ધર્મ અને કર્મ, સિદ્ધા અને ઉપદેશ સુવનચરિત અને લોકપરલોકની વાતો ઉપરાંત ઐતિહાસિક તથા ભૌગોલિક વર્તુળો પણ અમૂલ્ય છે (‘સરસ્વતી નાવે’ ૧૯૮૫ના બહારમાંથી મીસુન’ના લેખમાંથી અનુવાદ)

અનુક્રમણિકા

સ્વામી શ્રીભાસ્કરાનંદનું હવનવૃત્તાંત

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કુળજન્મ અને જાત્યાવસ્થા	૧
૨	ગૃહસ્થાશ્રમ અને ગૃહત્યાગ	૪
૩	શૌચશિક્ષા	૧૦
૪	સંન્યાસ અને તપશ્વર્ણ	૧૮
૫	પગપાળા ભારતજનશુ	૨૪
૬	ભક્તિસાધના	૩૪
૭	સ્વામીશ્રીની પરીક્ષા	૩૭
૮	સમાધિ અને કૌમીનત્યાગ	૪૦
૯	નિષ્કામ ધર્મ અને ત્યાગચીવ્રતા	૪૩
૧૦	ભક્તો તથા દર્શકો	૪૬
૧૧	દેવી ભક્તિ... ..	૬૮
૧૨	વિદેશી ભક્તો અને દર્શકવૃંદ	૭૩
૧૩	જન્મભૂમિમાં કુનરાગમન	૮૩
૧૪	દેહત્યાગપૂર્વે સૂચના	૮૮
૧૫	દેહત્યાગ... ..	૯૧
૧૬	સ્વામીશ્રીનો ઉપદેશ	૯૬
૧૭	પતીન્નરતોજ	૧૦૨
	પરિશિષ્ટ	૧૧૧

મહાત્મા વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામીનું હવનવૃત્તાંત

૧	પૂર્વજ્ઞે અને માતાપિતા	૧
૨	જન્મ તથા જાત્યાવસ્થા	૯
૩	ઉપવીતસંસ્કાર તથા અતીતિ સામે વિરોધ... ..	૨૩
૪	સંસ્કૃત અને ડૉક્ટરી અભ્યાસ, બ્રાહ્મધર્મ ગ્રંથશુ ... કરવો, ઉપવીતનો ત્યાગ અને સમાજનો ઉપદ્રવ. ...	૨૬
૫	બ્રાહ્મસમાજનું ઉપાચાર્ય પદ અને બીજા બ્રાહ્મસમાજની સ્થાપના	૪૩
૬	ધર્મપ્રચાર, વૈલકનો અવસાન, પરિશ્રમથી હૃદયોગ, કેશવગાથા સાથે મતભેદ	૬૮
૭	ભારતવર્ષીય બ્રાહ્મસમાજમાંથી છૂટા પડવું, સાધારણ	

પ્રશ્નક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠક્રમ
	આશ્રમ સ્થાપના, ગુરુની આચરણક્રમોની અસર, સદ્ગુરુની મોક્ષમાર્ગ દર્શાવના	૮૭
૮	સ્વપ્ને યોગદીક્ષા અને સંન્યસ ઇત્યાદિ	૯૭
૯	ગુરુવિના શાળ નહિ પરાભિમાનિ વિના ઉદાર નહિ, મહાત્મા પ્રકૃષ્ણ પરમહંસનો સમાગમ, ૫૦ લેખનાથ- જીનો પરિચય	૧૧૫
૧૦	પરોપકારીને દીક્ષાદાન, આશ્રમમાળા સાથે સંપર્ક અને નિવાસક્રમનો ત્યાગ	૧૨૮
૧૧	માસોન્મવ નિષ્ક્રાંતી પહેલું પૂર્વજગાનની આશ્રમમાળામાં આનાયકે રથાપના દિવ્ય શ્રોતા અને વક્તાતરીકેના પો ૬ દિવ્ય પ્રસંગ અને ભાવમમાધિઓ, ૫૦ લેખમાં જાતો પરિચય	૧૪૪
૧૨	ઉપનિષદ કથાશ્રીના આશ્રમની રથાપના, સેનન્યવીલા ક્રમ	૧૭૫
૧૩	શ્રીમદ્દી અને કૃદ વનવસ, વૈષ્ણવોનો દુરાચાર, પૂર્ણ પુરુષના લક્ષણ વન-પરિક્રમા વૃદ્ધાવન અને દરદારમાં કુલમેળના દર્શન દર્શાવે	૧૮૮
૧૪	શ્રીનામજ્ઞાની રતિ ૧, મનોરમાદેવીનો કુલ પરિચય	૨૦૨
૧૫	રત્ન વાના દર્શન, મદર્શિની ઉચી મુદ્રામાં લાખ રખવાનો વસ્ત્રીકાળ, અસાધારણ ઘટનાઓ	૨૧૦
૧૬	સ્વામીધામનો કુલમેળો	૨૩૩
૧૭	નવદીપનો મહોત્સવ અને શાંતિપુરમમલ	૨૩૪
૧૮	શ્રીકૃદાવનગમન, ગેડ રિયનો ધુમ્મસિસવ	૨૪૪
૧	એક દિવ્યને સમ, અવનાશવિશે અભિપ્રાય, યોગદાન ગોસ્વામી	૨૪૮
૨૦	પુરીધામમાં ૫૩ નિવાસ અને દેહત્યાગ	૨૫૮

શુદ્ધિપત્ર

સ્વામી ભાસ્કરાનંદના વૃત્તાંતનું શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પાત્રિકા	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૨૫	પ્રવ	પ્રવ
૬	૨	કિમેવેહાવિંધોર્ધિયરમ્	કિમેવેહ વિમોઃ સ્વિરમ્
૧૭	૧૨	કિરીટ પ્રેતોદન્માણિ	કિરીટપ્રેતોદન્માણિ
૭	૧૧	ચિત્રસ્ત રુચયઃ ।	ચિત્રસ્તરુચયઃ ।
૧૬	૯	છટવાનો	છટવાનો
૧૬	૧૨	ચષ્ઠમે જાણ	ચષ્ઠ જાણે
૧૬	૨૬	શોચિત	શોચતિ
૨૫	૨	પ્રજ્ઞતા	પ્રજ્ઞતા
૩૦	૨૭	રાણુંકુંડ	રાણુંકુંડ
૩૫	૯	સિદ્ધ	મિદ્ધ
૩૯	૩૩	છટવા	છટવા
૪૦	૨૫	સ્થિતિ	સ્થિત
૪૧	૨૫	વિદ્વાન	વિદ્વાન
૫૧	૫	બદાદૂર	બદાદૂર
૫૮	૨૬	સ્વામી ના	સ્વામીજીના
૬૦	૨૦	બાનાસી	બાનામી
૬૫	૧	દર્શકા	દર્શકા
૧	૨૩	એવિચિત્	એવિચિત્
૭૫	૩૨	અગ્રેષ્ઠ અનુવાદ	અગ્રેષ્ઠ ઉપરથી અનુવાદ
૭૬	૩૩	માર્કેવેન	માર્કેવેન
૮૧	૩૪	દાનમસ્તુ	દાનમસ્તુ
૮૧	૧૫	મહાકાન્તા	મહાકાન્તા
૮૨	૧૮	મજ્જવની	મજ્જવની
૮૬	૫	પ્રકાશનદ	પ્રકાશનદ
૧	૨૫	વૈરાગ્ય પ્રાસ્થાય	વૈરાગ્યમામ્થાય

વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામીનું વૃત્તાંત

૧૨૬	૯	બાગેશન	બાગેશના
૧૫૪	૧૮	અન્વા	અન્વા
૧૯૦	૩૦	ધર્મ	ધર્મ
૨૨૧	૩૪	ટળે છે	છે

સારામાઠા પ્રસંગે જ્ઞાનલહારી

પોતે પૂર્ણજ્ઞાની થઈને બીજાઓને જ્ઞાન આપવું એ સદા નથી, પરંતુ મહાન જ્ઞાનીઓના ઉપદેશ અને ચાલિને લગતા ઉમદા પુસ્તકો. તો સર્વ દોષ બીજાને આપી શકે તેમ છે.

દોષ દોષ ઉદારાત્મા આ રીતે પણ થનનો કેટલેક સદુપયોગ કરે છે, પરંતુ દેશની વર્તમાન દશા તરફ જોતાં આ પ્રકાર સૌ દોષ એ સાચા પ્રમાણમાં માલુમ કરીને ઉમદા રૂપિયે બનાવી દેવો જોઈએ.

સારામાઠા પ્રમગે ઉપર માત્ર ઘોષ વધુ ખર્ચ થી (કે ધી વચોમાં થી) કસ કરીને પણ) શરીરિ ખાનપાન ઉપરાંત એવા માનસિક બેરાકની પરાવર્તિત ઉમદા પુસ્તકો પ્રત્યેક મદમાન, પગેશી, સજા, કુટુંબી, મિત્ર, શત્રુ, આજીવ, વિદ્યાર્થી વચોને બેટ અપાય તો તે મને તેના મિહાન અને બીજી વસ્તુઓ કરતા તેમને મારે વધારે ઉપકારક થાય એ ખુબ્બ છે.

છમ્મા હોય તો “અમુક પ્રમગ અથવા બ્રહ્મિના રમણ તિથિત અમુક લખ્યો બેટ” કે એવું કાઈ મુખપૃષ્ઠ પર છપાવીને, રમણ/પદ્મી છાપીને કે દાંચે લખીને આપી સકાય, કે જોઈ લોકમેવા વધા ઉપરાંત તે પ્રસંગ અને બ્રહ્મિના રમાગ્નેનો તેવું પણ પાર પડે.

દબીકત આવી દોવાથી નાસ રચના અને બીજા પુસ્તકોમાંથી પસંદ પડે તે તેલોકોપકારક પુસ્તકો પોતાને ત્યાં આવના નાનમોટા પ્રમગે વહેવીને ધનના સદુપયોગની સાથે રાખવારિય જેવી ઉત્તમ વસ્તુના પ્રચારનું એવું સમજી મનુષ્યે અવરણ નેજાવડું જોઈએ.

હૃદયી ખર્ચ કરવા કન્યાનાર સંજ્ઞાત પારે તો મોઝેકે ઉપકારક પુસ્તકની ખાસ આશુતિ છપાવીને વરે ચી-વરે નાપી શકે, અને મધ્યમ કે ઓછા ખર્ચ કરવાનો હોય તો કેલેએ સ્વતંત્ર પુસ્તકની મધ્યમ સ્વયં પ્રતોની સહાયથી કરી શકે. ને એથી વધુ જાતના સાસ સારા પુસ્તકો લીધા હોય તો બેટ બેનાગને તેમાંથી પોતાને મનગમતું પુસ્તક ઉપાડી લેવાની મરવડ મળી શકે. માત્ર ખાચ-દશ રૂપિયા ખર્ચવા હોય તો ગીતાઓ કે ગીતાનો ૧૮ મો અધ્યાય અથવા તો બીજી કોઈ સારી દબા-પાચગો પુસ્તકોમાંની લદાણી વહેચી સમાય છે. જે એકાદ રૂપિયે ખર્ચવા હોય તો તેટલાવડે પણ ધર્મ-મરીમાંની અથવા બીજી અમરકારક શિખામણોના સો-અમ્મી દરવપર મુમેથી વહેચી સકાય.

ઉત્તમ ચરિત્રોના ફાયદા

(અનુભવીઓના ઉદ્ગાર)

“જીવનચરિત્ર એ એક પ્રકારનું દર્પણ છે. જેમ ચરીસામાં મનુષ્ય પોતાની મુખપ્રતિમા આપણુ જુએ છે, ત્યારે તે આપણને કાઠી નાખવા અને કાંતિમા વધારો કરવા પ્રયાન કરે છે, તેમ ચરિત્રરૂપી આરસી-વડે પોતાના સ્વભાવમા વળગેલા ધૂપશુદ્ધણુ-શુભોપવગેરે તેના જોવામાં આવે છે; અને તેમ થતા જીવણનો ધૂપ અને જીવણમાં શુદ્ધિ કરવાને તે જાગ્રત થાય છે. વળી જે કામ ઉપદેશ અથવા બોધ કરવાથી નથી બનતું, તે કામ જીવનચરિત્ર સદેલાઈથી પાર પાડી શકે છે. અતિશ્રમ લઈ વિદ્યા ભણી, દેશાટન કરી, સ્વદેશદિતેન્દ્રુ ચાલ્યો, પ્રેમસૌખ્ય દાખવ્યો, એવા એવા ઉપદેશથી જેવી અને જેટલી અસર થાય છે, તેના કરતા એવા ગુણોથી અકિત થયેલા અસામાન્ય માનવીઓના ચરિત્ર વાચવા સમજવાથી ધણીજ વધારે અસર થાય છે. અર્થાત્ તેના અંતઃકરણમા આત્માદ અને હિંદી છાપ પડે છે, અને પછી તે દિવ્ય માનવી બનવાને ઉત્તેજિત થઈ આગળ વધે છે.”

* * * *

“ચરિત્રોના વાચનથી આપણુ દૈત્ય સતેજ થાય છે, આપણી વ્યાસામાં જીવન આવે છે; આપણામાં નવું કૌતલ, દિગ્ગત અને અહ્યા આવે છે; આપણે આપણા ઉપર તેમજ બીજાઓ ઉપર અહ્યા રાખીએ છીએ; આપણામા મહત્વાકાંક્ષા જાગે છે; આપણે રૂઝા કાર્પીમા જોડાઈએ છીએ અને મોટાએ ના કમોર્લા તેમની સાથે જોડાઈ જાગી-દાર થવાને ઉત્તેજાઈએ છીએ. આ પ્રમાણે ઉત્તમ જીવનચરિત્રોના સહ-વાસમાં રહેવું, જીવવું અને તેમના દાખલાદષ્ટાત જોઈને શૂર્તિમાન થવું, એ તે તે ઉત્તમ આત્માઓના સમાગમમા આવવા બરાબર અને ઉત્તમ મંડળના સહવાસમા રહેવા બરાબર છે.”

* * * *

“ઉત્તમ ચરિત્રો તેના વાચકને ખતાવી આવે છે કે, એક સામાન્ય મનુષ્ય પણ પોતાનું જીવન કેટલી દલસુધી ઉત્તમ બનાવી શકે તથા કેવા ઉચ્ચ કાર્ય કરી શકે અને જ્યતમા કેટલી બધી સારી અસરો ફેલાવી શકે.”

* * * *

“મહાન સ્ત્રીપુરુષોના જીવનચરિત્રોનું ચિંતન કરાય છે, તારે આ પાત બરાબર સમજી શકાય છે કે મહત્તાનો દરવાજો સર્વ કોઈ માટે ઉપાડો છે.”

* * * *

આવું છે તેથીજ આ સંસ્થા તરફથી ઉત્તમ ચરિત્રો નીકળેલા છે, જેની વિગત અન્વય આપી છે.

સ્વામીજીનું સમાધિમંદિર

ધોધાધીજીના અગ્નિ દગ્ધ નામના ઉદ્ધાનમાં જાળવિરાન ખર્ચાને સ્થાપી બારકસનદંડની સમાધિ ઉપર જાતસપદાણુનું એક સમાધિ-મંદિર બંધાવેલું છે એ સમાધિમંદિર આજે તો બા તરવરના દર્શનીય રચનામાંનું એક ગણાય છે સ્વામીજીએ સન ૧૮૯૮ માં દેવ છેડેરો છતાં જાતપર્વત પૃથ્વીના સપાતા સ્થાપના યાત્રીઓ એ સમાધિમંદિર લેવા આવે છે બગાળના શિક્ષણવિખાતના એ સમયના સુયોગ અધિકારી સ્વ બ્રહ્મચંદ્ર મુખોપાધ્યાયેજીના દ બાગવાની સ્વામીજીની મૃતિ ઉપર એક નાક લાગીને સ્વામીજીને બ્રહ્મપતિંતરી વર્ણવ્યા છે

ભાગવતવિષે મન માંધીજીના વિચાર

“ અમે જાતકોટ આવ્યા ત્યાર-વારુ વાચન ન હતું એકાદશીને દિવસે ભાગવત વાચ્ય અર તેમાં કોઇ કોઇ વેળા હું બેસતો, પણ ભટલ રસ ઉત્પન્ન નહોતો કરી શક્યા બાલે હું ભેઇ શકું છું કે ભાગવત એવો શ્વ છે કે જે વાચીને ધર્મ રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય એ તો મુજરાતીમાં અતિરસથી વાંચ્યો છે, પણ ભાષા એકવીસ દિવસના અપવાસમાં છારતબૂધણુ પડિત મદનમોહન માલવીયજીને શુભ સુખેથી કેટલાક ભાગે સાંભળ્યા ત્યારે એમ થયું કે, બચપણમાં તેમના લેવા ભાગવત-ભજનને સુખેથી સાંભળતો તો તેની ઉપર પણ મારી પ્રીતિ બચપણ માજ સારી ભામત તે વખત પડેલા શુભ અશુભ સંકારો બહુ ઉઠા મૂળ ધાલે છે એમ હું ધૂણ અનુભવ છું અને તેથી કેટલાક ઉત્તમ શ્લોકો સાંભળવાનું થતે તે વખતે ન મગસુ એ સાહે છે”

(તા ૭ ૨-૨૧ના ‘નવનવન’ ઉપરથી)

x એ બ્રહ્મવજ છું બગાળ માં સર્વભાગના દિગ્દર્શ દગ્ધા જેમની બુદ્ધિભવના મક્કા જે કરીને અગ્નિચંદ્ર હિંદુત્વનો મથાપ કરે, જેમને જીવન પદ તરી સર્વ કમણી અવિધન થ અનુપાધી તાજીને અર્પણ કરી છે, સર લાંબનાય અને સર રસવિદારીના જેઓ ખર્ચાદર્શક દગ્ધા માર્મિક પણ મુનિથી તે નવીનય સુખીના બગાળના સાહિત્યોના અપિતમલ એ દગ્ધ અને નમની થીસુ થી સુ અનુનિ અનુસપદા

१-स्वामी श्रीभास्करानंदजी ओमनुं लवनवृत्तांत

श्रीसुत सुरेन्द्रनाथ भुषोपाध्यायना जन्मनाणी पुरतः उपरधी

अनुवादकः-नालुकलाल नंदलाल चौकसी

भगिवाणी भेष-वडोदरा

सस्तु साहित्य वर्षक कार्यालय

अभेधनाह अने मुंणई-२

પ્રકાશકનું નિવેદન

બગાળી ઉપરથી અનુવાદ ગ્રીક નાણુકલાય નદવાદ ચોકસી પાસેથી થઈ આજ્યા પછી એ મૂળ પુસ્તકની નીચ આરતિ સુધારા-વધારા સાથે બદલ પડી હતી આથી તેનો અનુવાદ એક અન્ય સંજ્ઞાન પાસે તેવાર કરાવાયેલ. પછી એ જાને અનુવાદ જોતા એમ દુર્ગ કે મૂળ પુસ્તકની નવી આરતિમા જે કાઈ સુધારોવધારો થયેલો જણાય તે ઉપરોક્ત પદોના અનુવાદમા ઉમેરાથી લઈ તેજ છપાવેલ. તેથી એ ઉમેરો કરાવી લઈને તથા નવા નવા સંલેપ અને સરોધન કરવા જેવું લાગ્યું, ત્યાં ત્યાં યથામતિ તે મુજબ કરીને આ પુસ્તક સારાનુવાદરૂપે પ્રસિદ્ધ કરાવું છે આ પુસ્તકમા કાઈ ઉપકારકતા હોય તેનો મગ મગનેબક ધીયુત મુરેન્દ્રનાથ મુખોપાધ્યાય અને પ્રકાશક એસ. કે. લાલિટી અને કંપનીને છે

આ પુસ્તકમા હલ્લોગ સભાથી પ્રાણાયામાદિ ક્રિયાઓની ટેટલીક દફીકન જણાશે પરંતુ એવી બાબતો માત્ર પુસ્તકમા વાચવા ઉપરથી ક્રેડએ તે રસો ઉતરવા જેટલું નથી. એવી ક્રિયાઓ કરેકને માટે જરૂરી પણ હોતી નથી. જરૂરી હોય તેલું પણ કોઈ ખાસ અનુભવીનાજ આશ્રયપૂર્વક એ રસો લેવો થઈ આવશે તો આસન, પ્રાણાયામ, નેતિ, ધ્યાતિ ઇત્યાદિ બાલકિયાનેજ લખાડો 'યોગ' સમજી લેમે છે. મદર્સિ પતજનિએ યોગના અગ્રપ પમચિયા અને ખેચ વીક સમજાવ્યું છે, પણ આ ઠસિકાગમા તો "ગુ" સોજીને લાલચુ એલા, દોનું નરકમે કેમપ્રેલા" એવોજ પ્રકાર મોટો ભાગે માને છે ભગવદ્ગીતામા પણ યોગવિષે અને ખેચપદ વિષે ઘણું કહેલું છે છતાં એવા પણ ગુરુ પદાશે પડ્યા છે કે "પ્રાચીન આર્ષ અરિ-મુનિઓ ખરે ખેચ સમજ્યાએ નથી ને પામ્યાએ નથી, અને તેમના વેદ-વેદાંત એનાથી દૂર રહેલા છે અને તે જાપ્યુ છે, મેજાવ્યુ છે અને જહાથી પણ આગળ ગયા હીએ, તમા નેતાઓને પણ ત્યાં પહોં ચાલીદઈએ હીએ નવવારો અને નપિમુનિ જધા અધુરા યોગી હતા તેમનાથી અમે આગળ વધીને પૂરો યોગ સાધ્યો છે અને સાધીએ-સધાવીએ હીએ ઇં ઇં"

મારે તોય ' નેનાથી પર અને એટ ઠ્યુ નથી, તેજ પરબ્રહ્મ. પરમાત્મા, પરમધામ અને પરમ પ્રાપ્ત્ય કહ્યું છે. પણ કોણ પૂરે છે ' ચવાવ મપગોજા ' ખરી વાતથી અને પરમખેવથી અન્તપ્રવા એવા કરોડો લોકોમાથી થયે-છ જ્ઞાનપાન, ધન, માત્ર અને એવા-ટોજા પણ મજીજ રહે આવા કહેવાતા યોગીઓની કૃપાથી ઉગમરા

વેદી વેદીને તથા રાજસ-તામસ જ્ઞાનજ્ઞાન સેવીને અનેક ગાંઠા અને છે ને માર્ગો પણ જન્ય છે. ગ્રીતાચાર્યક મહાથોગીશ્વર અને મહર્ષિજીએ તો ધણું જ સમજાવ્યું છે કે, જહુ ઉપનાસથી તેમ જહુ જગનાસથી યોગ સાધીજ શકાતો નથી. સાચા સાધનરૂપ તો યશોમોઝ સાત્ત્વિક આ-હારવિહાર; લૌકિક કામનાઓ તથા કર્મફળના ત્યાગપૂર્વક કર્મ. યોગની સાધના; તેથી અંતર વધુ પવિત્ર થતાં આંતરિક યોગસાધના; તથા દેવી સંપત્તિની ખીલવણી; ઇં ૦ ૦ જહુ સુંદર અને રપટ રીતે સમજાવ્યું છે. પણ કળિક્રમી ગુરુધંટાલને એવી તેવી ખાખતો સાથે ક્ષેત્રદેવાજ હોય નહિ એટલે ચેલાજીને તો સ્નાનસૂતકજી ક્યાંથી લાગે! ખીજી તરફ જાક્તિ અને જલ્લગાનને જહાને પ્રપંચજળ ચલ-વતા ગુરુધંટાસો, ખીજા સામાન્ય જનો કરતાં સ્વાર્થપ્રપંચ અને ગુપ્તાચારમાં કેવા કુરાજ હોય છે એ પણ હવે પોષ ખોલનારા-ઓના પ્રતાપે જાહેરમાં આવતું ચાલે છે.

પણ આ તો જરા આગળ નીકળી જવાયું. મૂળ વાત એ કે, આ સેવક પણ હિમતી ઉંમરમાં યોગની ખાખતમાં ફસાવેા દતો, તેથી થોડુંક અદ્વી લખ્યું હોય તો ફોછને પણ તે કંઈક ઉપયોગી થાય.

આ સેવકે પૂર્વાશ્રમમાં ૧૪-૧૫ વર્ષની ઉંમરમાં વગરસમજાયે ગુરુ કરી લીધા. “ઓદ્ધ” “ઓદ્ધ” મંત્ર મળ્યો તે જપવા માંડ્યો. આસન તો ત્રણ કલાકનું જામ્યું. પણ મંત્રના શુદ્ધ ઉચ્ચાર તથા સખ્દાર્થ અને લક્ષ્યાર્થની ખબર ગુરુ અને સિધ્ધને હોય ત્યારેજ સાચું ખોય, ખ્યાન અને સુખ આવેને ! ઉચ્ચરૂપથી ગુરુજીની આં-તરિક યોગ્યતા સમજાઇ ગઇ, શ્રદ્ધા ઉઠી મઠ, પણ એક ખીજું દુઃખ જાગ્યું. “ગુરુમદિમા”માં સાલબેલું ને મનમાં ફોલું કે ગુરુ-ની વિરુદ્ધમાં વિચાર આવે તો નરકવાસ થાય. તેથી મહિનાઓ મુધી મનોવ્યથા વેદી અને છેવટે એક મહાત્માનું વચન સાંભળ-વામાં આવ્યું, ત્યારે શાંતિ વળા. તે વાક્ય એ કે, હંસ જાશીને સંગ કર્યો, પણ જા નીકળ્યો ! એ ગૃહસ્થાશ્રમી ગુરુના એક બેખ-ધારી ગુરુ હતા તે પણ એવા જોળા નીકળ્યા કે તેમણે એક અન્ય બેખધારીની સિદ્ધિની તારીફ સાંભળેલી તેમના કહેવા મુજબ એક પ્રયોગ જારી કર્યો. મૂલે તો શરીર જ્ઞાન-કર્મપ્રધાન હતું; તેમાં નિ-મકની મનાઇ અને રાતદિવસ એક નાના સરખા અંધારા જોણમાં બેસી રહી પોતાનાજ પ્રશ્નાસનો મવિનં વાણ લીધા કરી વધારે તુક-સાનકારકરૂપે પુનઃ પુનઃ કાઢેા અને લેવો એમજ ચાલ્યા કરે ! પર-માત્માની મહાન વિશ્રુતિરૂપ તથા ગ્રાણ્વત્ત્વથી ભરપૂર સર્પદેવતાનું, તેના અજવાળાનું અને શુદ્ધ દલાનું તો જસ દર્શન પણ કરવાનું નહિ ! એવી રીતે ૭ માસ જાળવાના હતા. પરિણામે પ્રયોગ પૂરો થવા પહેલાંજ તેમનો દેહાંત થયો. મીઠાવાળી ઓજ કે એવું કંઈક ખાવાનું

પણ મોઝુ, પણ કોઈએ તે મળુમથું નહિ !

વળી એક મહત્ત્વને અમુક રીતે માન લીધાના પચાસ
કપડાં મળવામાં આવ્યા ત્યાં પરિણામે બાધિ થયો, ઠરી રહી
અથા અને પછી દેહાંત થયો.

અન્ય એક સત્તાને નેતિ-વિતિ, પ્રાણપાત્ર વગેરેની માલ
કિંવાએ એક વૃદ્ધ સત્તાસિંધ્ય પાસે ધીખવા માઠી મહિનાઓ એ
રીતે ચાલ્યા પણ દેહ સમગ્રજી અને વિધિની આગળે પરિણામે
એવો રોમ થયો કે ડાવવાની આજ્ઞા હોડી દીધી તો પછી કોઈના કહે
વથી હાથના ઇન્દ્રિયો માઠી બાજતોથીજ એ બાકીનો મધુપ્રમેદ
અને બદરોજ વગેરે દૂર થઈ આરોગ્ય મળતું હતું.

આવી તેવી દહીકત જોવેથી તે માત્ર સદસ્ય સુચનાવરીકે
લખી છે, નરે એ ઉપરથી આ સ્વપ્નને કોઈએ એ માન્યતા અત્યુ
ભવી નાની લઈને મરી પૃથ્વરજ કરવા જેવું નથી.

આ પાત્રના પ્રેરણા બચાવી લેવાક મહોદયની ઉપક્રમણિકા છે
એ ૧૮૧ આ મધ્યિય એ તરફના પત્રકારોના જલસવા જેવા અણિ
પ્રાપ્ત છે તથા આ અગ્નિની ઉંચકે પરિચિદ્ધરથે અત્યંતના પત્રકારના
છે તે તરફ વાચનાર બાકીબહેનોનું સ્વસ્થ ખેંચી દૂરિ હૃદયસમ

જે. સપ્તા ૧૯૮૫

સિદ્ધિ-અખાનંદ

મૂળ લેખકની ઉપક્રમણિકા

(સારાનુષાંગરૂપે)

એક સમય એવો હતો કે જ્યારે ભારતવર્ષ સમ્પત્તા, શિક્ષણ અને કૃતિમા ધણેજ આગળ વધેવો હશે અને જન્મતના શિર-સ્થાને શોભતો હતો, પરંતુ જન્મતું એ આદર્શ સ્થાન ભોગવતો ભારતવર્ષ કર્મજુસ્તાર આજે ઉત્પત્તિજ દશામા આવી પડ્યો છે. અગ્રેજોનું રાજ્ય યથા પછી તેમના અગ્રિય ત્રયો ઉપરથી આપણે જાણી શક્યા કે, -ચૂન ચૂંતવાકર્ષણના નિયમો સોપાને જન્મતમા નામના કરી ગયો છે. પરંતુ હાલ આપણામાના કેટલા જણ આ વાત જાણે છે કે, અહીંના મહાન શૈષક ભાસ્કરાચાર્ય, પોતાના 'જિનાશ્યામ'મા એ વાત તો ક્યારનાય લખી ગયા છે કે -

આકૃષ્ટિશક્તિઃ મહીતયા ચત્ ઉચ્ચં ગુરં સ્વામિનુર્ણ સ્વશક્ત્યા ।
આકૃષ્યતે તપતતોતિ માતિ સમે સમગ્વાચ્ કં પતરિયય જે ॥

અર્થાત્ પૃથ્વીમા આકર્ષણશક્તિ રહેતી છે, કે જેથી દરીને જે કાંઈ ભારે પદાર્થ કિયે આકાશ તરફ દેડીએ છીએ, તે તરત પૃથ્વીની આકર્ષણશક્તિદ્વારા નીચે ખેંચાઈ આવે છે આપણને તે પદાર્થ-જ નીચે પડે છે એમ જાણે છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી.

હાલના સમયનું જણાતા યુરોપવાસીઓના પૂર્વજો જ્યારે જર્મનીમા એલ્બ નદીના કિનારે જન્મ્યા હતામા બહુકલા હતા, તે પહેલા કેટલાય વર્ષો અગાઉ આપણા પ્રાચીન જ્યોતિષશાસ્ત્રમા લખ્યું છે કે -**કપિષ્ઠકલ્પદિગ્ધર્વ દક્ષિણોત્તરયો. સમમ્ ।**

અર્થાત્ 'કપિષ્ઠ ૧૫-ડોહા-ની પેઠે આ પૃથ્વી ઉત્તરદક્ષિણ તરફ જરા ધપડી અને આકૃતિમા યોગાકાર છે' વળી લખ્યું છે કે **ચક્ષા પૃથ્વી રિધરા માતિ ભૂગોલો સ્વોક્તિ તિવ્રતિ ।**

અર્થાત્ આ રિધર જણાતી પૃથ્વી ફરે છે અને તે યુગનો આધાર રહેલી છે.

હું સંગીતવિદ્યા કે શુ ચિકિત્સાશાસ્ત્ર અથવા શુ વિદ્યાનશાસ્ત્ર, એ સર્વમા પ્રાચીન ભાસ્તવાસીઓ પારમતઃ હતા વળી વિદ્યાન-

* માકેટ્ટેર્ગન લખે છે કે, આપણે જન્મી દશામાથી મુક્ત થયા તે પહેલા કેટલાય સમયથી હિંદુર્માત સમ્પત્તના કિષ્કરે નિરાળો હતો

× સુવિખ્યાત સરકુલર પદ્ધિત ચેક્સમૂલરે લખ્યું છે કે -"મનુષ્ય જન્મમા કોઈ પણ નિશ્ચયને ઉપાસ અસ્માકના નિયતકર્તા પસંદ કરે પછી તે જાણ, ધર્મ કે જર્મીનાશક્તિ છે, કાયદા-કાનૂન કે રીતિરિવાજો હો, વા ગ્ના કે વિજ્ઞાન હો - એ હો તે હો, પરંતુ તે સર્વ માટે, તમને મને કે ન મને તોપણ ઉપારે ભારતવર્ષ તરફ જાણ મળે કેમકે માનવ જન્મમા વિકાસના દિગ્ધર્મમા જે સૌથી ઊંચો અને પ્રચંડાદાથી શાંદિત-

શાસ્ત્રની પરકાણના એ સચુન્નવત સમયમા યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રેક્ષાદ્ધાર, મારણ, ધ્યાન અને સમપ્રિય, એ અષ્ટાંગ યોગની છેત્રી જુમિકા સુધી પણ તેઓ પહોંચ્યા હતા.

વિવેક-વૈરાગ્યાદિ સાધનવ્યવસ્થાપનના કોઈ યોગ્ય અધિ કારી, ગુરુસમીપે યોગવિદ્યાનો વિધિવત્ અભ્યાસ કરે, તો તેને અત ધોન અને અતરિક્ષિતમણુ વગેરે શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, એટ- હુજ નહિ પરંતુ અધિમા, લધિમા આદિ બીજી સિદ્ધિઓ પણ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તો આપણને ઉપરોક્ત સિદ્ધિઓ કે શક્તિઓ મેળવવી એ અશક્યજ સારું, અને તેને પ્રાપ્ત કરનારા કોઈ સિદ્ધ યોગીનો પ્રભાવ કદાચ આપણા જીવમાં આવે, તો તો આપણે મુખ્યજ ઘટ જાણ્યો, પરંતુ આ પ્રયમા વર્ણવેલા મદાપુરુષ જેવા સિદ્ધ યોગીઓની દૃષ્ટિએ તો તે સિદ્ધિઓ પણ હુજ છે જેમ સસારમા રહીને ધર્મમાર્ગે ચાલનાર સાધકને ધર્મમાર્ગથી અશ્વિત કરાવનારા વિવિધ પ્રસોજનો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સસારલાની અધ્યાત્મમાર્ગના પ્રયાસી યોગીને પણ સિદ્ધિઓના રૂપમા મદાન પ્રસોજનો પ્રાપ્ત થા છે, અને જેઓ આ સિદ્ધિઓમા લોભાક્રમે અશ્વિત થાય છે, તેઓ પોતાના હૃદયસ્થાનથી બદ્ધ થઈને દિવ્ય જ્ઞાનદીપ્તી દૂરજ રહી જાય છે જે કોઈ યોગાંદ મદાવીર એ સિદ્ધિ- ઓના સદવાસમા આવ્યા હતા પણ તેનાથી અશ્વિત નહિ થતા, પોતાના હૃદય તરફ-સ્તિ-અજ્ઞાનસ્વરૂપ પગમાત્મા તરફજ વધ્યો જાય છે, તેજ તેનો સાક્ષાત્કાર પામે છે અને આ સસારની પર- તનતામાથી છાતને મારે છૂતીને તે પગમાનદમય સ્વાશાન્નપસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે આવી રીતે તિર્મોહી સાવકના અનેકવિધ ક્રોધ, ઉપાધિ અને દુઃખો નાશ પામે છે, આધ્યાત્મિક, અધિર્દેવિક અને અધિભૌતિક, એ ત્રિવિધ તાપની છાતિ થાય છે, અત્યંતનિદ્રામાથી છૂટી સસારરૂપી સ્વપ્નને ત્યજ દે છે, એ મોહસંખ્યામાથી ઉઠ્યો ઘટ જઈ પરમપદનો અધીર્ગિક જ્ઞાનદ જનુભવે છે એવા મદાપુરુષને આ રચાવરજમમ બાહ્યદૃષ્ટિ પણ ક્ષતમય થાય છે તે જુધુ પર માતમારૂપજ નિદાણે છ અને આહુ-પરમાણ્ડમા, નદર, બદાર સર્વજ તેનીજ દિવ્ય સચ્ચિદ્ગુર્તિના દહન કર્યો મોકો ફૂટત જની ગદે છે.

અતર્દહિવાળા પ્રાચીન સમિયુનિઓએ આ સસતુ શૂદ્ધમ રદસ્ય પ્રાપ્ત કરીને, તથા એ પરમપદાનુભવ મારે નિર્વિકરપાવરવા કેમ પ્રાપ્ત કરી શકાય તેના સાર્યનો મોટી ટાટીને આ જગતમા અણુપ દીર્ઘિ પ્રાપ્ત કરી છે આત્મિક અને કોઈસમ જેવા હુમ્મ સિખરોવાળા કેટલાય પર્વતો પૃથ્વીપર દશે કે જ્યાં માત્ર દિસક નો સમદ ધર્યો છે તેમાનો કયો ખસ કમદ તો જાતવર્ષમા-માત્ર એવા સારવર્ષમાજ-વર્યો છ "

પશુઓજ વિચરે છે, પરંતુ જેની ખાણખીણમાં અને ગુફાએ ગુફામાં, ભગવતપ્રેમથી વિહવળ થઈને તથા ટાડ-તાડકાને નદિ મધ્યમાં દેહ, મન અને પ્રાણને ઈશ્વરાર્પણ કરી દઈને જ્યાં પરમાત્માનુજ ચિંતન કરતાયકા ઋષિમુનિઓ યોજનનિદ્રામાં વિલીન થયા હોય એવો તે એક દ્વિમાલ્ય સિવાય કોઈ મિત્રિજાન હજિગાયર થતો નથી. આ જગતમાં ગિરિ, શુદ્ધાઓ, અરણ્યો અને મહારણ્યોનો કંઈ પાર નથી; પરંતુ કોઈપણ દેશના દિસકે પશુઓથી ભરેલા અરણ્યમાં વસવાટ કરીને ઉપ તપશ્ચર્યા કરતુ યોગીમંડળ ક્યાં જોવામાં આવ્યુ છે ? નાઈલ, એમેઝોન અને ગોદાવા વગેરે મહાનદીઓ પૃથ્વીના અર્ધા ભાગપર પથરાયેલી છે, પરંતુ આ મૃત્યુલોકમાં ભારતવર્ષ સિવાય ખીજે ક્યાં છે એ પતિતપાવની ગંગા, યમુના, ગોદાવરી કે નર્મદા જેવી એક પણ નદી, કે જેને ધારે ધારે અને તટે તટે અનેક ઋષિ-મુનિઓએ ભગવદ્ભજન કર્યું હોય ?

મતસ્ય કે, ભારતવર્ષના જેવો ધર્મપ્રાણુ દેશ ખીજે કોઈ પણ જોવામાં આવતો નથી. પરંતુ અફસોસ! ભારતના એ દિવસો આત્મા ગયા છે; અને કાળચક્રના પ્રભાવે હાલ તો સાધુના વેશમાં ધૂતાસના ટોળેટોળાં જ્યાં ત્યાં ભ્રમ્યા કરે છે અને હળરો વેશ-ધારીઆથી એક પણ સાચો ત્યાગી મળવો દુર્લભ થઈ પડ્યો છે. એક તો હુસસમાની રાજ્યમાં ભારતવર્ષ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયો હતો તેમાં વળી ધનવૈભવપ્રાજ્ઞ બહુ સુખ માનનારા, આસ્તિકપણાનો કોઈ રાખનારા અને આસુરી ભાવનાવાળા જડવાદીઓનો સંગ થયો; એટલે ભારતવાસીઓના રક્ષા સલા લીટાએમાં પણ શુભ આચાર-વિચાર અને મતિગતિ દિનપ્રતિદિન જગડતા આત્મા ! અત્યારે મોટા ભાગના હિંદુઓ મૃત્યુલોકોએ દર્શાવેલા માર્ગે જવાતું પકડીને કેવળ સાસારિક પ્રવૃત્તિમાં મસ્ત જાની, સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે દેશદેશાતર-માં ભટક્યા કરે છે, આવી પરિસ્થિતિમાં આ જાતની જીવનકથાનો કેવો સત્કાર થશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. પણ કહ્યું છે કે:—“એક સાચા મહાત્માનુ જીવન હળરો ધર્મોપદેશકો કરતા વધુ ઉપકારક થાય છે.”

સ્વામીજીના અનેક જીવનચરિત્રો પ્રકટ થયા છે પ્રયાગના સુવિખ્યાત વાલુકદાર બાણુ મહાદેવપ્રસાદ ચોધરીએ સંસ્કૃત ભાષામાં

***મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ એ તો ગીતામાં પણ કહ્યું છે અને કબીરજી પણ કહી ગયા છે કે—**

સાલા કી નદી જોશિયા, હંચન કી નહી પાવ,
સિંહન કે સુડે નહી, સલ ન ચલે જમાત

હવે આ વાત પણ નહીં છે કે, એવા કૃષ્ણત્વ મહાપુરુષથી ભારત-વર્ષ કદી પણ ખાલી રહ્યું નથી. ખીણુ બહુ જ્યાં હઈ મોટા પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે અને સર્વમાયથી જે કોઈ જોતાને ચોધે તેવાને તે મળી પણ આવેજ.

‘યતિન્દ્ર ચરિત્રમ્’ નામે સ્વામીજીના જીવનચરિત્રનું એક પુસ્તક બદાર પાપુ છે અને આગ્રપદાનિવાસી બાણુ અભિમાચરણ બદોપાધ્યાયે એજ પુસ્તકનો બંગાળીમાં અનુવાદ કર્યો છે કેટલાક મુસવમાન બાણુઓના સ્વાસથી ફારસી બાપાયા પણ તેમનું જીવન-ચરિત્ર બદાર પાપુ છે વળી અસ્તાબાદના પ્રખ્યાત અંગ્રેજ દૈનિક પત્ર “પાયોનિયર” દ્વારા ૨૧ મુનસફ બાણુ જોપાલચંદ ચટ્ટોપાધ્યાયરચિત સ્વામીજીનું એક જીવનચરિત્ર અંગ્રેજીમાં પણ બદાર પાપુ છે પરંતુ આ સર્વ ચરિત્રોમાં સ્વામીજીના જીવનની થોડી થોડીજ ધટનાઓ અપાઈ છે

આ પ્રથમાની સાથમી સ્વામીજી દયાલ દત્તા ત્વરિજ મોટે જામે સમદ કરેલી છે પોતાની દલાતીમાં આ પ્રથમ પ્રકટ કરવાનો સ્વામીજીએ નિષેધ કર્યો હતો, તેથીજ અમે અસારસુધી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું નહોતું

કાસમીચરિત્રિતિ મદારાજ સર પ્રતાપસિદ્ધ બદાકુરે જ્યારે સ્વામીજીના દેહાંતના સમાચાર સાંભળ્યા, ત્યારે ચી કાર્યધામના પ્રખ્યાત “ભાગ્યજીવન” પત્રિકાના સંપાદક મદારાજપર નીચે પ્રમાણેનો તાર કર્યો હતો કે -

‘સ્વામી જ્ઞાનકરણજીના મૃત્યુસમાચાર સંજગી મને જે ઉંડો આઘાત થયો છે તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી તેમના દેહાંતસર્ગથી સારા જ્ઞાનરાજના દિવસમાળમા ન પૂરી શકાય તેવી ખોટ પડી છે’

આ પ્રથમા કેટલીક અધૌકિક ધટનાઓ પણ સમાવેલી છે. જેઓ સ્વામીજીના સજ્જ છે તેઓને તો આ ધટનાઓ વિશ્વચક્ષુ નદિ લાગે કેમકે તેઓએ પોતે સ્વામીજીના ચમત્કારો અનુભવ્યા હોય છે આજ છતાં અમે તેમના સર્વ ચમત્કારોને આ પ્રથમા સ્વાન આપ્યું નથી +

હું દિદુ હું મુસવમાન કે હું ખિસ્તી, સર્વ પર્મ અને જાનિના સંકોચાને સ્વામીજીનો સમભાવ હતો તે સમજાઓ એકે જવાને કહેતા કે, સ્વામીજી ‘મુખ સાધુ’ હતા ‘પાયોનિયર’ પ્રેસ વાળા અંગ્રેજ જીવનચરિત્રમાં લખ્યું છે કે -

જેઓએ સ્વામીજીના દર્શન કર્યા છે તેઓ જ્યાં તેમની અસાધારણ રક્તિથી સુપરિચિત છે અધનત આ રક્તિનું તેઓથી પ્રદર્શન કરવા નહોતા ચાતા, છતાં એણે પણ ઘણા પ્રસંગો આવના કે જ્યારે તેમની અનિચ્છા છતાં તે અસાધારણ રક્તિ આપોઆપ ઝગડી ઉઠતી એ સ્વામીજીના જીવનની એવી બધી અધૌકિક ધટના

+ આ ગ્રંથની અનુવાદના તો એ બંગાળી પ્રથમાના પાપુ કેટલાક ચમત્કારે મારે સરકે લીધા નથી

એ એકત્ર કરવા જતાં તો પુસ્તકો ભરાય. એટલે આ ઘટનાઓમાંથી કંઈ લખવી ને કંઈ ના લખવી ?”

આ દેશમાં પહેલા જીવનચરિત્ર લખવાનો રિવાજ ન હતો. સત્પ, જેતા, દાપર અને કલિયુગના પ્રારંભમાં હજારો મહાપુરુષો બારિત-વર્ષની કીર્તિને કલ્પવૃક્ષ કરી ચયા છે; છતાં તે મર્વના નામ શોધી કાઢવાને આપણે જીવનભર મશીએ તોપણ પછો લાગે નહિ.

શિષ્યભાવે સ્વામીજીના સદવાસનો વારંવાર લાભ મળતા ને ને ઘટનાઓ જોવામાં આવી તેનોજ કેટલોક સમય આમાં કર્યો છે; જેમાંની કોઈ કોઈ વાત સ્વામીજીએ રચનુજે પણ કહી હતી. સ્વામીજીની દૈવી સક્તિવિશેની દર્શકત જેમના જેમના પગ ઉપરથી આ અથમાં જાણી છે તે સપ્તાઓ દ્વારા છે. જેઓને આ ચમત્કારમાં વિશ્વાસ ન આવે તેમણે પરિશિષ્ટમાં જણાવેલા કલકત્તા પાદશકાગાના સજ્જાધિપતિ શ્રેયમાણુ, સેનનજ્જન તેજમંદ્રબાણુ, અધોધ્યાપતિ મદારાજ સર પ્રતાપનરાયણુ અને મધુરાના ફર્ટીક્લાસ કેપ્ટની મેજસ્ટ્રેટ પંડિત મદારાજ નારાયણુ વગેરે આધુનિક સમાજના સુસિદ્ધિત, પ્રતિષ્ઠિત તથા અગ્રેસર ગણાતા સદ્ગુરુશ્રેણીના પત્રો વાંચી જવા કૃપા કરવી; અને તેમ છતાંય જેમને સહા રહી જાય તેમને તે જાગ પડતો મૂઠી જાકીનો મંથ વાયવા વિનતિ છે.

સોલપુર, ૨૪ ૫૨મજા, } મુરૈન્દનાથ મુખોપાધ્યાય
૧૩૧૨ જગાળી સંવત* }

જગાળી સંવત અને માસ વિષે માહિતી

(આ પુસ્તકમાં અનેક દેશોએ જગાળી સંવત અલગથી આ માહિતી અપાઈ છે)

આ દેશમાં માસથી જગાળી સંવત ૧૩૩૬ વેસી મૂખે કેમકે જગાળી સંવત વૈરાગ્ય માસથી મહવાય છે ત્યજ્જા જેવાજ ત્યા મહીનાઓના નામ છે માગસરને ત્યા અમદાવાદ કહે છે. અહીંની પેઠે ત્યા મહિનાઓમાં જે પણ નથી પણ અમેલની પેઠે લાસીએ છે કોઈ કોઈ માસની ૩૦, ૩૧ અને ૩૨ લાસીએ. પણ હોય છે અને ઘણુ કરીને બારે માસ અમેલની પેઠે જ્વરિયત રહે છે આ સંવતને ફક્ત સંવત કહે છે અને જગાળમાં એજ સંવત, માસ અને લાસીજ વ્યવહારમાં નપરાય ■ માત્ર ધાર્મિક ક્રિયાઓના હિદુ પચાગ મુજબની તિથિ લેવાય છે ઘણવાલરીદે ફક્ત સંવતમાં આસોની ફરામી લાસીજ અને ત્યારે આવે, પણ ફક્ત તો આપણી દેશનારે દિવસોજ પચાગ છે

આવતા કલકત્તી આપણે સંવત ૧૯૮૬ વેસીએ ત્યારે જગાળી સંવત ૧૩૩૬ થાહુ હશે એ જોળ વિક્રમ સંવત અને ફક્ત સંવત વચ્ચે સાદીજોના વર્ષાંત અંતર બેલુાય.

મૂળ (અંગાળી) ગ્રંથવિષે થોડા અભિપ્રાયો

x x x આધુનિક કોર છવનચ્છવની નાસ્તિકતાના વાયુ-
મંડળના આ સંછવનસિત્તી ધર્મમય છવનકથા અર્પણ કરીને મુરેન્દ
બાણએ આપણા ઉપર મદાન ઉપકાર કર્યો છે. x x x

આ પરમ પવિત્ર પુસ્તક વાંચીને અમને લાગ્યું કે, ઉન્નત
ભક્તસિવાય આવા વિરાટ મદાપુરપદું 'છવનચરિત્ર લખવાનું' ખીલ
કોણી બની શકે નહિ. મુરેન્દ બાણ આ પુસ્તક લખીને દામના
અનેક સિંહિત અપેલી આપ જોગવા સમર્થ થશે. તેમણે આ
મદાત્મા પુરવતા છવનની દૈવી ષટનાઓ રજુ કરીને ભારતની
ઐતિહાસિક કીર્તિને વર્તમાન સમયમા પણ પ્રત્યક્ષ દર્શાવી આપી છે.

x x x x

“અરિસાસ દિતેપી”

x x x x

આવા દમિયુગમા પણ ભારતવર્ષમા રામકૃષ્ણ પરમહંસ કે
ભારતરાજ સ્વામી જેવા નન્દે, તેવી સમન્વય છે કે ભારતવર્ષની
અમે તેવી બધોમતિ થઈ છે છતાં દજ પણ તે (તે એવા મદાપુર-
પોના આતેશો મેળવી તે પ્રમાણે ચાને તો) નવનવા સીર્ષસ્થાને
વિરાજી શકે તેમ છે કાઠીનો “આનંદબાગ” આને પણ દેશી-
પરદેશીઓ મારે એક પવિત્ર તીર્થ થઈ રહેલું છે x x x

ચંદનાથ બસુ

(સુપ્રસિદ્ધ સમાલોચક, તાક્ષર અને ચર્ચામેન્દ ટ્રાન્સલેટર)

x x x x

પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગસમી કાઠીનચરીમા ભગવાનની વિભૂતિ-
રૂપે વસંતિ સ્વામીજીએ ધણો સમ્રથ પવિત્ર ધર્મલયોતિ દેવાવી
હતી, અને હજારો હિંદુ સત્તાનોએ તેમના ચરણારવિદના દર્શન
કરીને માનવજીવન સફળ કર્યું હતું એવા પુરુષપ્રવરનો છવનકથા
દિંદુમાત્રનો આદર પામશે એમા શકા નથી પ્રવાર્તોએ આ
છવનકથા લખીને દિંદુસમાજનુ દબાણ કર્યું છે. અમે વિનાસકોમે
હતાએ છીએ કે, એવો વાચનથી ધર્મપિપાસુમાત્રને દાખલ થશે.

“દાદા પ્રકાશ”

x x x આ છવનચરિત્ર આપણા દેશના ગૌરવ સમાન છે;
કેમકે સ્વામી ભારતરાજદજ આપણા દેશના ગૌરવરૂપ હતા. અ-
વિશાસ માણસો તો આવા ચરિત્ર વાંચીને આશ્ચર્યચકિત થઈ જશે.
પણ આપણા દેશમા આવા સુદર ચરિત્રો બહુજ ઓછા છે. સ્વામી

ભારતના દરેક એવા પુણ્યસ્થાને સ્થપિત જીવનચરિત્ર યોગેશ્વર વંશીને
જેમા અમને સકાશ નથી અવગમ્યો અમ સફળ થાઓ ।

“ નવ્ય ભારત ”

આ પુસ્તક લખીને અવકાશ તે કૃતાર્થ થયા છે, પરંતુ
મગવાસીઓને પણ મન્યભાગી કર્યો છે અને આપુએ પુસ્તકખૂન
આનંદપૂર્વક વાંચ્યું છે વાચતા વાચતા અમે ભાવમય થઇને
નતનું પણ જાને જૂની ગયા છીએ ખાસ કરીને અવકાશોએ
એમા જે વિદ્યા અને શોધક શુદ્ધિના પરિચય આપ્યો છે તે
ઉપરથી અમારી ખાતરી છે કે, આ પુસ્તકથી અમારા દેશજન્યુઓને
વધુજાણ થાજશે થશે

“ સુધ્યા ”

x

x

x

x

અમે બાહ્ય સુરેન્દ્રનાથ મુકરજીનું ભારતરત્નદ ચરિત્ર ખૂન
આનંદપૂર્વક વાંચ્યું છે x x x પવિત્ર પુસ્તકના આવા ચરિત્રો
તેટલા વિશેષ નખારો, તેટલું વિશેષ લોકકલ્યાણ સધાશે

“ અમૃતખંડાર પ્રતિભા ”

x

x

x

x

વતીન્દ્ર જીવનકથા લખીને અમને જે આનંદ થયો છે તે
પ્રીતિ કોઈ પણ મનથી થયો નથી વળી સુરેન્દ્ર જીજીએ પુસ્તકને
એવું તો મીઠામધુરું બનાવ્યું છે કે અમે તો તે વાચતું રોક
કરીને તેમા એટલા બધા વીન થઇ ગયા કે અમારું રોજીકુ
કાર્ય પણ પડતું મૂખે એક દિવસ એજ પુસ્તકની પાછળ માથો
ઢપાથી નખાવી વાંચ્યું ત્યા ત્યા ભારતની અસામાન્ય યોગવિદ્યા
વિશે એવુંજ જાગતું કે, શું આ સંભવિત હતો ? આ તો કોઈ
નવનકથા રોમ તેવું લાગે છે, પરંતુ સુરેન્દ્રજીજીની તત્ત્વનિદાએ
તેમજ અસામાન્ય પ્રમાણેએ અમારા એ બધા ભાગી નાખ્યો છે
પાશાત્રેજી જ્યારે ભાગ્યના મોઝીઓની જીવનકથા લખીને સુખ થાય
છે અને તેમના ઉપદેશોના સચક ઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે જ્યારે
ભારતવાસીઓ આવા અનૌકિક અને ઉપકારક પુસ્તકો વાંચવાનું
પડતું મૂખે (કચરાપૂર્ણ જેવી) નવનકથાઓ વાંચવા મઝવા છીએ ।
આના જેવું ઇશ્વરભયુ અને દુષ્ટા બીજું શું હોઈ શકે ? અમે
હમ્મજીએ છીએ કે, સર્વ હિંદુઓ સ્વામીજીના આ જીવનચરિત્રને
વાંચીને કૃતાર્થ થશે x x x

“ જગવાતાંવહુ ”

(ચિત્ર લેખકોના મૂળ લેખકઉપરના પદોનો સાગર નીચે આપ્યો છે)

હાકકોટના સાહ્ય જજજ જાન્દાચરણ મિત્ર લખે છે કે—

આપનું ભારતરત્નદ ચરિત્ર જોઈને ઘણાજ ખુશી થયો છું
મને કેટલાક વર્ષ પહેલાં પૂ. સ્વામીજીના દર્શનનું મહાભાગ પ્રાપ્ત
થયું હતું ત્યાં જો જે જોયેલું અને સાંભળેલું, તે ઉપરથી હું પણ

આશ્વર્થચક્રિત ચયો દત્તો આપના પુસ્તકે મને ધણોજ આનંદ આપ્યો છે વસ્તુસંકલના મુદર સહ છે

હવેનતા સંસ્કૃત ઝોનેજના ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ મહામહોપાધ્યાય, નીચમલિ સુખોપાધ્યાય એમ એ બી એજ લખે છે કે—

‘ભારતરાનંદ ચરિત વાચાને ધણોજ આનંદ ચયો છે પુસ્તકની ભાષા સર્વગ્રાહી, વિશુદ્ધ અને તેજસ્વી છે એમ મહાત્માના ચરિતની અસરો જે પ્રભાણુમા અને જેની રીતે ચોતરફ ફાપ છે, તેની અસર મોગના અનેક ઉપદેશોથી ફેલાતી નથી દેવી શક્તિરાત્રી પ્રકરણ વાંચીને એમ લાગ્યું કે, હજીકુથી પ્રાચીન નર્મિયોત સત્ત્વ નહ વધુ નથી હું ઈચ્છુ છું કે, જનસમાજ નિ સત્ત્વ નાગેક અને નવનકથાઓનો ત્યાગ કરીને આવા ઉપકારક પ્રયોગે આવકાર આપે

બ્રહ્મસમાજના નેતા સુવિખ્યાત પદ્ધિત શિવનાથ શાસ્ત્રી એમ એ લખે છે કે—

ભારતરાનંદ ચરિત ૬ ખાસ મન દબને વચી ચયો છું પહેલા મે સ્વામીજીના ખીજા ચરિતો પણ વાચ્યા હતા અને કાચીજીમા કેટલીક વાર તેમનો સમાગમ પણ કર્યો હતો તેમને જોઈને મારા મનમા જે ભાવો ઉદ્ભવ્યા હતા તેનો પાંચો આ પુસ્તકમા પડેતો જોઈ મને ધણો આનંદ ચયો સ્વામીજીસખધી વિચાર કરતા ભગવાન રામકૃષ્ણ પરમહસન્તુ રમરણુ થાય છે તેઓ ભારતીય સાધનાના આર્થ પુરુષ હતા x x પરંતુ જે વ્યાકુળના અને સાધનનિષ્ઠા તેઓ ખતાવી ચયા છે તેનો વિચાર કરતા આખોમા અનુપ્રવાહ રોકી રાકેતો નથી એ તો હું વણાયે સમય સુધી બૂરીસા નહિ ભારતવર્ષની આધ્યાત્મિકતાના દર્શન મને તેમનામા (સ્વામી ભારતરાનંદમા) વિશેષરૂપે ચતા હતા આવા એક અમૂલ્ય છવનને સુદર સ્વરૂપમા રજુ કરનાર મયમ્તાનો હું પૂર્વક આભાર માનુ છું, અને ધર્મસાવનાને માટે શુ ॥ કરતુ જોઈએ અને કેવી કેવી સાધનાઓ કરી જોઈએ તેવાન બાધુવા ઇચ્છનાગઓને આ મય વાચવાની ભવામણ કરે છું

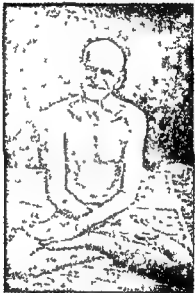
રાયચંદ પ્રેમચંદ સ્ફૂલના બગાળ અરમરના ભાપાંતર ગર રાયબહાદુર નવેદ્યંદ્ર શાસ્ત્રી લખે છે કે -

હું પુસ્તકને આદ્યત વાચી ચયો છું લાંબ અને ભાગ મુદર છે, પ્રતિપાત્ર વિષય પણ કુશળતાથી છેડાયો છે આપનું પુસ્તક વાંચીને સ્વામીજીસખધીના કેટલાંયે બ્રમ્મચર્ય ખ્યાલો દૂર ચયા છે x x કવિસમ્રાટ શ્રી રવી દ્રનાથ ઠાકુર લખે છે કે -

આપનું ‘ભારતરાનંદ ચરિત’ પ્રાપ્ત ચના આનંદ પામ્યો છું x x ॥ આ પુસ્તક વાચકોનું કેવાણુસાધન ચયો એમા શકા નથી

આશ્વમેધક્રિત થવેા દત્તો આપના પુત્રો અને પરોત્ત આનંદ
આપેા છે. વાતુસકલના સુદર વપ છે

.....

વિરેહ મુનિ સ્વામી ભાસ્કરાનંદજી.

સ્વામી આસ્કરાનંદનું ચરિત્ર

અધ્યાય ૧ લો—કુળજન્મ અને બાલ્યાવસ્થા

વન્દે દેવં નિગમચિદિતં સચ્ચિદાનંદમૂર્તિ ।
યો દત્તે સ્વપ્રજનં જનતાયૈ યયેષાં વિમૂર્તિ ॥
યસ્મિન્નિર્ઘં સદિવજગદા માતિ રઙ્ગૌ ફળાવિ ।
યોઽધ્યાનન્દો પથનમધુના ભાસતે આસ્કરીવિ ॥
દૃષ્ટૈર્યસ્ય દશોર્મતેશ્ચ સતનાદ્વાચસ્તુતેરર્ધવા ।
હસ્તસ્થાલય આગમાદપિપદોર્ધોધેન યોધસ્ય ચ ॥
મૂર્ખોઽય પ્રજાતેઃ ફલિત્વમનયા કિં પિતૃવા ચત્કૃપા ।
જન્મોદં ફલયેત્પ્રસીદતુ સ હિ શ્રીઆસ્કરાનંદકઃ ॥
ધ્યાતું મીતં સ્મૃતમથમતં કીર્તિતં વા શ્રુતં વા ।
સંતાપં સંહરતિ મનસઃ કાર્યિકં વાચિકં વા ॥
પાપં નિર્મૂલયતિ હૃદિતિ શ્રીકરં પીકરં વા ।
તત્સ્વામી શ્રીચરિત્રમુદિતં શ્રૂયતાં વાચ્યતાં વા ॥

સામ, વબુર, ચક્ર અને અથર્વ, એ ચાર વેદોજ લેખનું એક-
માત્ર અવલંબન હતા અને જેઓ વિધિપૂર્વક ચતુર્થાદિ કૃત્રી દેવોને
સંતોષતા હતા, એઓ પ્રદાર્ષિઓના નિવાસસ્થાનરૂપ કન્યકુબજદેશ
એક અતિ પવિત્ર સ્થાન છે. ત્યાં કાનપુર વિભાગમાં મૈથીલાપુર*
નામે એક ગામ છે. એ ગામ પિદ્ધતામાટે અને કવિઓની જન્મ-
જ્ઞાતિરીકે ઘણા યામયથી પ્રસિદ્ધ છે.

તે મહાપુરુષનું આ જન્મચરિત્ર છે, તેમનો જન્મ શાંકિલ્ય

* ઇ. આઇ. રેસ્કેના બાહિપુર રોયન પાસે શિવરામપુર જિલ્લામાં
શિવગી તાપુક્લું એ એક ગામ છે.

ગોવમાં થયો હતો. એ શાંતિન્ય ગોવમાં સામવેદીય કૌયમી શાખાધારી મનોરથ નામે એક શુદ્ધ આચાર્યવિચારવાળા સદ્ગુણી બ્રાહ્મણ ચરમુનતીનહે આવેલા 'ધતુર' નામે ગામમાં રહેતા હતા. મનોરથને ત્રણ પુત્રો હતા-કમળ, પદ્મનાભ અને દેવનાથ. પદ્મનાભને એક હરિહર નામે પુત્ર હતો. અસામાન્ય વિદ્યા અને પ્રતિભાથી આ હરિહરને 'ઉપાધ્યાય'ની પદવી મળી હતી. હરિહરને ગદાધર અને ત્રિપુર નામના બે પુત્રો હતા. તેમાં ગદાધર શુદ્ધી જનમિય અને કર્તવ્યનિષ્ઠ હતો. ગદાધરને ગંગાપ્રસાદ તથા શ્રીહર નામે બે પુત્રો હતા. જન્મે પુત્રો વિદ્યાન હોવાથી સર્વને પ્રિય હતા. શ્રીહરને લલકર, હિમકર, ત્રોપનાથ અને પદ્મ, બે સ્થાર પુત્રો હતા. આદે પુત્રો સદ્ગુણરૂપ પન્ન હતા. હિમકરને ચંદર, હેમકર અને જયસદ, નામે ત્રણ પુત્રો હતા. આ જયસદના કુળમાં લોખાનાથ જન્મ્યા હતા અને તેમના પુત્ર 'પુત્ર' નામ મિશ્રીલાલ હતા. તેઓ સમસ્ત ચૂરાય, આફ્રિકા અને અમેરિકા ખંડમાં પણ પૂજ્ય ગણાયા હતા તે પૂજ્ય સ્વામી શ્રીભારતરત્ન'દત્ત' આ મિશ્રીલાલના પુત્ર હતા.

મિશ્રીલાલ અસાધારણ વિદ્યાન હોવાથી પંડિતપ્રમાણના અશરણી ગણાતા. વળે ઉદ્યોગચિત્ત ધર્માતુર ચીનરીઠે તેઓ સધળા ગ્રામવાસીઓના આદરપાત્ર હતા. તેમની દયાનો પાર ન હતો. શિષ્યાજાની કલકલતી ટાઢમાં નિર્ધોવાર એકલા રાત્રે ડોઈ બૂખ્યો-તરસ્યો ટાઢથી મનગરતો રજામાં પડ્યો છે કે નહિ તે જોવાને અને તેની જલાળ લેવાને લાહાર નીકળતા. આવા પવિત્ર મહાત્માને ઘેર આવ્યા મહાપુરુષ જન્મે એમાં શું અશ્વિય? મિશ્રીલાલ પુર ગામમાં રાત્રે ડોઈ પડ્યું સુતાર અને તેને મિશ્રીલાલને ઘેર અવશ્ય આશ્રય મળતો; તેથી તેમને ત્યાં અનેક સાધુસંતો પધારતા અને મિશ્રીલાલ તરફ તેમનો યોગ્ય સત્કાર હેરી કૃતાર્થતા અનુભવતા.

સવત ૧૮૬૦ ના આસો સુદી સપ્તમને મેજ રાતના બાગવાળા પછી તેમને ત્યાં ઉપરોક્ત પુત્રનો જન્મ થયો હતો.

પિતાએ પુત્રનું નામ મતિરામ પાડ્યું. મતિરામ પિતાને એટલો પ્રિયો પહાડો લાગ્યો કે તેને તેઓ એક દલ પદ્મ પેતાનાથી અજગો થયેલો જોઈ ચક્રતા નહિ મિશ્રીલાલે ત્રીજે વર્ષે ચૂલકરણ (વાળ ઉતગવવા-બાળા ઉતગવવી), પાંચમે વર્ષે કલ્પવેષ અને આઠમે વર્ષે ઉપનયન, એમ બધા નિસ્કાર વિધિપુર-સર કર્યા ઉપનયન સંસ્કાર પછી દેઠલેક સમયે મતિરામ પાણિનિનું આકલ્પ લગુવા

લાગ્યા થોડા સમયમાં તેમણે નાસ્તવતચદ્રિમ તથા મહાકવિ કાલિદાસનું ગદ્યુપશ કાવ્ય સમાપ્ત કર્યું ત્યારપછી શુરેગૃહે જઈ વેદાતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા વેદાતશાસ્ત્રના અભ્યાસ સાથે સાથે મતિરામના વિશુદ્ધ હૃદયમાં વૈરાગ્યના અકુરો દેખાવા લાગ્યા અને સમય વતા તે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા આથી તેઓ ગામ-ખહાર એકાત સ્થાનમાં બધું મનન-ચિંતનમાં મગ્ન રહેતા

આટલી નાની ઉંમરમાં મતિરામની આવી માનસિક સ્થિતિ જોઈ તેમના માતાજીને ચિંતા થવા લાગી પિતાજીે આથી વેદાતનો અભ્યાસ બંધ કરાવ્યો અને ચેરીના બીજ બાળકો સાથે પુનઃ જમતો-બળતો ચાલ તેવા ઉપાયો ચોજવા માંડ્યા પિતૃમક્ત મતિરામ પાપુ પિતાની રુચિ પ્રમાણે અભ્યાસ છોડી દઈને ગેઠવા-ફેફવામાં સમય ગાળવા લાગ્યો

મતિરામ પોતાના બાળમિત્રો સાથે રોજ નવી નવી જમતો જમતા બાલ્યજીવન આનંદપૂર્વક ગાળવા લાગ્યા ક્યારેક તેઓ કુરુક્ષેત્રમાં પાંડવકૌરવો દેવી રીતે લડ્યા હતા તે પોતાના બાળ-મિત્રોને સમજાવતા, પરંતુ તેમનો ધણે જરો સમય તો બીજા બાળકોના સહકારથી માટીની શિવમૂર્તિ અને શિવમંદિર બનાવ વાગાજ હતો જે ચોગીદ્રની પદ્માસનસ્થ ધ્યાનમૂર્તિ પર સમગ્ર કાશીપુરી મરી શીટતી તેજ આ બાળચોગી બાલ્યાવસ્થામાં માટીના શિવ અને માટીના મંદિર પાતે પોતાના બાળમિત્રોને પદ્માસન વળાવી ધ્યાનમજન કરાવતા અને પોતે વચમાં ચોગીનાજની પેઠે વિતરજતા હેતુ પવિત્ર બાલ્ય જીવન !! સગવાનની દયાનોજ પાર નથી પૂર્વજન્મના સંસ્કારો જો દેહની સાથેજ નાશ થતા હોય તો પ્રવ, પ્રહ્લાદ વગેરે જન્મતાજ હરિલક્ષિમાં શી રીતે જોડાઈ જાવ ? ત્યાંથીજના જીવનમાં પણ પૂર્વજન્મના પવિત્ર સંસ્કારો-નોજ ઉદય જણાઈ આવે છે

આ પ્રમાણે થોડો વખત ચાલ્યા પછી મિત્રોસાથે વળી પાછો પુત્રને અભ્યાસ કરાવવા માંડ્યો

અધ્યાય ૨ જો-ગૃહસ્થાશ્રમ અને ગૃહત્યાગ

મતિરામ દરરોજ મુરુને ઘેર વિદ્યાભ્યાસ કરવા જતા થોડાક મોડા થવા એટલે તેમણે રમણમત પદ્મ છેડી દીધી સ્નાન વખતે સ્નાન તેમજ આહારવિહાર વગેરે બધી દેહક્રિયા તેઓ માન કરવા ખાતરજ કરતા કેમકે તેમનું મન એ બધી બાબતોને બહુ મહત્ત્વ આપી ચક્રતું નહોતું પુનઃ આત્મ સ્થિતિ એકદમ પિતાં ખિન્ન થતા

આ પ્રમાણે મતિરામને બાર વર્ષ થવા એવામા એકે દાદા મધુ તા વિચક્ષુ મુરુને મિત્રીલાલને કહ્યું કે “જુઓ, તમારા પુત્રની માનસિક અવસ્થા એવી છે કે તમે જમે તેટલી બીજા સ ક્યોથી તેને આશ્રય તોપણ તે બાબતનો નથી માટે તેનો તરત વિવહ કરી નાખો એટલે તેના બધાય રમદાન સ્વદ્વની પેઠે પવટાઈ જાય કેનક-કામિનીમા મુનિવરોના ચિત્ત પણ ચર્જી ગયા છે તો મતિરામ શા હિંસાબમા ?

પરિત મિત્રીલાલને પણ આ સલાહ મળી મઠ જાધી તરતજ તેઓ એક મુદર કેન્વાની શોધ કરવા લાગ્યા અને તેરમુ વર્ષ ખેસતા / પોતાના અર્ધતુ ચ પુનને કુંજ, શીલ, દુષ અને ગુજસ ૫૪ કેન્વા સાથે પચાવી દીધા

વિવાહ પછી પિતાની આજ્ઞાથી મતિરામ કારીએ વિદ્યાભ્યાસ કરવા થયા ત્યા સામ, નક અને ચલુર્વેદ તથા કાત્યાયનનુ વાર્તિક શેષપ્રવૃત્તિ મહાબામ્ તથા વેદાન્તશાસ્ત્ર વગેરે શ્રયોમા પારમત મહ વિદ્યાનમડળમા ક્ષિતિ અને આદર પ્રાપ્ત કરીને મતિરામ પોતાની જન્મભૂમિમા પાછા આવ્યા સ્વદેશમા આવતાજ તેમની એક મહાપ્રકિતવરીડેની ખ્યાતિ જોતજુ દેશાઈ રહી સર્વ શ સોના ઉગ્ર વ્યવકાર, વેદાતના પરમ પડિત અને અસાધારણ પ્રતિભાશાળી મતિરામને જાત્યાપરધાથીજ સર્વ સરકારો થયા સમયે નિધિપૂર્વક થયા પછી સત્તરમે વર્ષ તેમનુ વિદ્યાથી છાનન

પૂરું થયું હતું; એટલે તેમણે અઢારમે વર્ષે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. કાશીધામમાં વેદ-વેદાંતના અભ્યાસમાં મગ્યા રહેવાથી તેમની મનોવૃત્તિ કંઈક ચાંત હતી; પણ ઘેર આગ્યા પછી મતિરામનું મન ફરીથી અચાંત થવા લાગ્યું. વૈરાગ્યસમુદ્રને બંધ બાંધવાનો મિશ્રીલાલનો મિથ્યા પ્રયાસ આમ ક્યાંનો ક્યાંવે ઉઠી ગયો અને મતિરામ, સર્વ સાંસારિકે બાળતોથી ઉદાસ રહેવા લાગ્યા. માતાજી વારંવાર ઘસતું કામકાજ કરવાનું કહે ત્યારે મતિરામ કોઈ વાર તે કરતા તો કોઈ વાર બીજું કંઈ / કંઈ કરતા. જે બાળમિત્રોની સાથે મતિરામ બાળકીડા કરતા તેમની સાથે આનંદની વાતો કરવી તો બાબુએ રહી, પરંતુ તેમને મળવું એ પણ હવે તેમને ઝેર જેવું લાગવા માંડ્યું.

રૂપદાવણ્યવતી સુવાન પતિવ્રતા પત્ની પણ તેમના હૃદયને આકર્ષી શકી નહિ. ઉલટું તેઓ તો તેને આત્મનાશ કરનારી માનવા લાગ્યા. ખાનપાન અને સ્નાન વગેરે પણ તેઓ એક ગાંઠાની પેઠે કરતા, અને એકાંતમાં જઈ હથેળીપર મસ્તક ટેકવીને વિચાર કરવામાંજ સમય ગાળવા લાગ્યા. ચાલક જેમ જનાવૃદ્ધિનાં ચિહ્નો એક બિજા ધાય, તેમ મતિરામને પણ માતાપિતા, સ્ત્રી, બાંધવ તેમજ ભોગ-વિલાસના સર્વ પદાર્થો પરમપદની પ્રાપ્તિમાં વિમુક્ત બહુતા હોવાથી તેઓ બિજા રહેવા લાગ્યા. એમ કરતાં અઢારમું વર્ષ પૂરું થતાં તેમને ત્યાં એક પુત્રનો જન્મ થયો.

જે રાત્રિએ પુત્રજન્મ થયો તેજ રાત્રિએ ગૃહત્યાગ કરવો કે નહિ તે મતિરામ વિચારવા લાગ્યા. પંડિત મિશ્રીલાલે પોતાના પુત્રને નાનપણમાંજ પરણાવી દીધે ધાર્યું હતું કે, એક વાર કામિનીપાશમાં બંધાયા પછી કોઈ પણ વ્યક્તિ ભાગ્યેજ છૂટી શકે છે; પરંતુ મિશ્રીલાલની આ ધારણા ભૂલભરેલી હતી. જેમ વાદળાંથી સૂર્યપ્રકાશનો નિરોધ થઈ શકતો નથી, તેમ રાત્રી પુરુષના હૃદયમાં ઉદય પામેલા જ્ઞાનચુક્ર વૈરાગ્યરૂપી સૂર્યપ્રકાશને કામિની, ધોંયન કે પુત્રલોભપતારૂપી મોહાંધકારનું આવરણ રોકી શકતું નથી. મતિરામને દૃઢ પ્રતીતિ થઈ હતી કે “આ સંસારમાં કોઈ પણ સુખ ચિરસ્થાયી નથી. લોકો મરવા માટેજ જન્મે છે અને ફરી જન્મવા માટેજ મરે છે.”

વળી કહ્યું છે કે:—

તિર્યક્ત્વં પુરુષાઃ યન્તિ તિર્યશ્ચો નરતામપિ ।

દેવાઽદેવતાં યાન્તિ કિમેવેહર્વિખોર્ષિયમ્ ॥

અર્થાત્ મનુષ્ય પશુરૂપે અને પશુ મનુષ્યરૂપે જન્મે છે, તેમજ દેવોના દેવત્વનો પણ નાશ પામી છે, જા જગતમા સિવા કશું નથી

આ પ્રમાણે સ સારમા ગર્વ સુખો મળ્યા હોવા છતાં પણ આ નરિય જગતમા સુખસુદિ સખી પડ્યા નહીને અમૂલ્ય સમય ગાળી નાખવાનું મતિસમને મોઝ્ય હાસ્ય નહિ

પુનઃપુનઃ એક લેલું કે બેવાવગર / તત્માજ યાત્રી નીકળવું એ હવે મતિસમનો વિચારનો વિષય થઈ પડ્યો તેમજો વિચારું કે “પુત્રોત્પત્તિથી મારી મૂકવામાં મની કરજ ચલા થઈ રહી છે તો હવે સ સારમા શા રાડ રહેવું ? સ સારમા રહી ધનવૈભવ સંપાદન કરવાનો પિતાજી વારંવાર ઉપદેશ આપે છે ખરા, પણ ખરી રીતે જોતા તો જાણે છે કે, સ સારમા નનેડ મનુષ્યો અનેક જન્મના પુણ્યકર્મો મળેલો દુર્લભ મનુષ્યદેહ. જન્મ-મૃત્યુના પાશમાંથી છૂટવાને બદલે સામાજિક સુખ કે કીર્તિ મળેજ કાંઈ મારવામાં સુખથી નાણે છે અને જન્મ-મૃત્યુની ઘટમાળ વહોરી લે છે લકમી કે જે કદી કોઈની ચર્ચ નથી અને સવાની પણ નથી, તેનું જ ધ્યાનશાસ્ત્ર નાસવડાને પડતા મૂનીને કરતું અને તેમથી સુખ મેળવવાની આશા રાખવી, એ તો મિથ્યાજ કાંઈ મારવા જેવું ॥ ૪

* સ્વામીજીએ પેતાના લક્ષ્મણ સિખોમાંથી માત્ર એકને જ સન્નાસ-દીક્ષા આપી હતી બાકીના બધાને મુદરયાત્રમમાત્ર રહેવાનું કહેતા પરંતુ આ મુદરયાત્રમ એટલે વિવેક વૈજય મુક્ત મુદરયાત્રમ વિવ્યવહાર પદ્ધિ ઓમન સાફે પોતાના ગ્રમસિદ્ધ પુત્રના ઉપ સારમા સારંગનામીએને જે સુદર ઉપદેશ કરે છે તેનો પ્રેરણક વાગ અને આપીએ છીએ -

હિ દુરયાનના સાધુવાદથી જે મોટી અથો તથો તોપણ પૂરોપ અને અમેરિકાના ઉદ્ધવ જન્માદ કે જેમણે ગુપ્તજી તરિકાઈ તથા ૬ પનોજ મનુષ્યપ્રવલનું સૌથી એક લક્ષ્યનિકુ માની લેતી પ્રાપ્તિમાટે અને તેવા અધમ, અતીતિમય અને વાતજી રમતો કરવામા આવે છે, તેના વખાણ કરવાનું અને ગમતું નથી x x x જતાં ૬ આશા રાખુ છું કે, પાશાનો જેવું કોરે જન્મ જીવવા માટે દિ દીઓ તેમના બાપદાદાના સમપથી આવતી આવેથી તેમની સાદી, કમકમનીઆ અને આકલ-વિનાની જીવનકે અને કાળજીપૂર્વક સત્યવચા માટે આવ ક્યક વૈરાગ્યનો જુરસો તેમના સ્વજાવમા તેઓ લાગે વખત ટકાવી રાખશે અને ચાહે તેમના દેહની આબોધસ અને પાડની તવારીખ

આવી સ્થિતિમાં હું પિતાની આજ્ઞા શી રીતે પાળી શકું ? ”

જે અહંતા-મમતાથી છવને ક્ષમ થયો છે અને જેના ચક્રંબમાં સપડાવાથી કરોડો વર્ષે પણ દુઃખનો અંત આવતો નથી અને જો આત્મઘાતક મહારોગથી મનુષ્ય જેમ જેમ સંસારમાં આસડત થતો જાય છે, તેમ તેમ તે પરમાત્માથી દૂર થતો જાય છે.

મહાભારતમાં કહ્યું છે કે:-

આસિંધુમૃમિવલયાધિપત્યં લોકત્રયોહ્યાસિનતેષુવો વા ।

યદ્વાધિધાતુઃ સકલાપિ સૃષ્ટિર્નૈકસ્ય પુંસોઽપિ વિતૃપ્તયેસ્સુઃ ॥

અર્થાત સાગરથી વિંટાયેલી આ સમગ્ર પૃથ્વીનું સામ્રાજ્ય, પ્રજા સૌકની સઘળી સુઠરીઓ અથવા તો પ્રજાઓ રચેલા સઘળા પદાર્થો મળે તોપણ છવને સંતોષ થતો નથી; એટલે આ તૃષ્ટાનો આશ આવેજ ક્યાંથી ?

આજે જેને જોઈએ છીએ તે કાલ, પરમ કે દશ પંદર રોજમાં કે માસ કે વર્ષમાં જરૂર અદ્યથ થશે. અરે! આ દશ સૃષ્ટિ માત્ર સો વર્ષમાં સંકેલાઈ જશે. ત્યારપછી નૂતન જગત નૂતન લેખાસમાં નૂતન લીલા વિસ્તારશે. ખરે છે કે, આ હિમાલય તો શતાગિહઓ સાક્ષી ગઈ છતાં પોતાનાં ગગનચુંબી શિખરોસમેત સો સો વર્ષની આયુધ્યમર્થાદાવાળા તમામ ચેતન પદાર્થોની સાક્ષી આપતો ઉભો છે અને અનેક પર્વતો સૈકાંઓથી ઉભા રહ્યા છે; છતાં કોણ કહી શકે તેમ છે કે, એજ હિમાલિ કણુમાત્રમાં સમુદ્રને તળીએ નહિ જઈ બેસે ? વળી આવ જો સ્થાને અનેક જળચર પ્રાણીઓને પોતાના ઉદરમાં શખી સાગરરાજ પોતાના ઉન્મત્ત તરંગો ઉછાળી રહ્યો છે, તે જગ્યાએ કાળે કરીને આકાશ સાથે પાતો કરતા મહાન મહીધરો ખડા નહિ થાય, એમ પણ કોણ કહી શકશે ? આકાશને તોડી પાડવાનું, વાયુને ખોંધવાનું ને મૌલ્તઓની માળા બનાવવાનું કદાચ શક્ય થઈ શકે, પણ આયુધ્યની સ્થિત્તાવિષે જરોસો રાખી શકાય તેમ નથી. આ સમયે સ્વામીજીના મનમાં કેવો તીવ્ર વૈરાગ્ય જાગ્યો હતો તે આટલા વિવેચન ઉપરથી સહેજે સમજાયે.

તેમને બીજકૃત અનુકૂળ છે. વળી તેમના સંતસાધુઓએ કરેલા ઉપદેશને તેઓ સ્મરણમાં રાખે છે કે “ ખરું ધન અને સાચું સ્વાતંત્ર્ય એ કાંઈ દ્રવ્યાદિ બાહ્ય વસ્તુઓના બંડરોની માલિકીમાં રહેલું નથી; પરંતુ તૃષ્ટાઓને પોતે રીતે કણુમાં રાખવામાજ રહેલું છે.”

પરિણામે રૂવે મતિનામે નિશ્ચય કર્યો કે —

યહ્યામાહ નાપરો હામો યત્સુહ્યાત્ નાપરં સુણમ્ ।

યત્સ્યાનાત્ નાપરં દ્વૈયં

અર્થાત્ જેનાથી મોટો બીજો કોઈ પણ જાણ નથી, જે સૂખ થી બીજું કોઈ મોટું સુખ નથી અને જે વાપરા પછી બીજું જાણવાનું કંઈય જાણી રહેતું નથી, એવા પરબ્રહ્મને જ પામવા માટે હું પગમ મારીને પ્રવાસી બનીશ જે અવરથા મત્તની આધ્ય-
ધમ્મ, હેહાદિ ઉપાધિસ્થિત અને પ્રાવિશ્વત્ત્ય છે અને જેના અવલબનથી જીવ મોઠમોહથી નહિત થાય છે તે જ અવરથ નું હું તો હરે અવલબન કરીશ ક્યેને તેમ કરવા કંઈ રહે કે ના રહે. આ જ જો નિર્માણ વિદ્યાથી પિત્તરો મનને શાંત ન કરું તો કાલ આવેા મુયેગ આથી મળવાનો હતો ? કાઈ એર જ એર નથી, પરંતુ વિષય એજ ખડ વિષ છે, કેમકે વિષથી તો એજ જન્મ બમડે છે, પણ વિષયોથી તો બીજા કયો પણ બમડે છે એટલે પછી જિતાની આત્મા નુથી રીતે ખાતુ ?

કામક્રોધો લોભમોહો દેહં તિષ્ઠન્તિ તસ્કરાઃ ।

જ્ઞાનરત્નાવધારાય તસ્માન્નિઝાગૃત જાગૃત ॥

અર્થાત્ દેહરૂપી ધરમા જ્ઞાનરૂપી રત્નની ચોરી કરનારા કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોહરૂપી લૂટારા ભયાર્થ સ્થા છે, માટે જાગે, જાગે વળી —

માતા નાસ્તિ પિતા નાસ્તિ નાસ્તિ રન્ધ્રુસહોદરઃ ।

વિત્ત નાસ્તિ ગૃહ નાસ્તિ તસ્માન્નિઝાગૃત જાગૃત ॥

અર્થાત્ માળાપ, બધુ, બહેન, ધન્યા, આહમિત્ત વગેરે કાઈ પણ આપણ નથી, માટે જાગે, જાગે.

માટે મારે તો હવે આ હશે જ અજ્ઞાનનિદ્રાનો ત્યાગ કરવો તેમજ

અમેઘ્ય પૂર્ણે ક્રમિજાલસંકુલે સ્વભાવદુર્ગન્ધિ વિનિન્દિતાન્તરે ।

વલેયે મૃતપુરીપ મારિતે રમન્તિ મૃદા વિરમન્તિ પંડિતાઃ ॥

જાદેલ્યસ્વ ગદાગણેરહરહઃ સંધીયતે જીવિતં

વ્યાપારૈર્નિર્વાર્યાર્થાર્થગ્રંથઃ કલ્પજિ ન જ્ઞાયતે ।

દૃષ્ટ્વા જન્મજરાવિયોગમરણં ત્રામ્યમનોત્પયતે

પીત્વા મોદમયી પ્રમાદમાદિરાગ્નિમુત્તભૂતં જગદ્ ॥

અર્થાત્ હાઠમાલ, કૃમિ વગેરેથી બરેલા નિંદ, દુર્ગંધી અને

મૂંઝ પુરીપવાળા દેહમાં માત્ર મૂંઝાજ આનંદ માને છે; પણ પડિતો તે તેનાથી ઉપરામ થાય છે. સૂર્યના ઉદય-અસ્તની સાથે આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે, હજારો કામકાજમાં કેટલો કાળ ગયો તે પણ ખબર પડતી નથી, જન્મમૃત્યુ વગેરે વ્યાધિઓ ભેઈને ત્રાસ પણ થતો નથી; અહા ! ખરેખર, મોહ-મદિરાનું પાન કરી આ જગત ગાંડું બની ગયું છે.

આ પ્રમાણે વિચારપૂર્વક પાછો નિશ્ચય કરીને, દુહપ્રતિજ્ઞ મતિરામ ગૃહસ્થાશ્રમના રૂળરૂપ પુત્રનું સુખદર્શન કરવા સૂતિકા-ગૃહમાં ગયા ત્યાંસુધી પણ કોઈ જાણતું નહોતું કે, મતિરામ આજ રાત્રે ગૃહત્યાગ કરીને યાત્રી નીકળશે.

પુત્રસુખ ભેઈ લઈને મતિરામ અનેક પાપપુણ્યના રૂળરૂપ ધન, દારા અને ગૃહાદિ પાથિવ પદાર્થોનો પરિત્યાગ કરી, તેજ રાત્રે યાત્રી નીકળ્યા.

કે લગવાન બુદ્ધિવ અને થી ગૌસંગ પ્રણુ સિવાય જગતમાં એવો ખીલો કોઈ જન્મ્યો છે કે જે પ્રેમાળ પત્ની અને બહાવસોયા પુત્રની માયાથી દ્રવિત થયો ન હોય ? “સ્વામી ભાસ્કરનાંદ”

(‘અમૃતજાલ પત્રિકા’ તા. ૧૨-૨-૧૯૦૧)

અધ્યાય ૩ જી-ચોગશિક્ષા

ચૂડત્યાગ કર્યા પછી ઠેકઠોડાક સમય વાકી લઈ જમણ કક્ષા કરતા તીરણ બુદ્ધિવાળા મલિકસમ ઉત્તમચિની નગરીમા આવી પહોંચ્યા જારણવર્ષમા ઉત્તમચિનીના જેવા વિખ્યાત પ્રાચીન સ્થાન બહુ થોડા છે જેમ ઉત્તમચિની એક સાચે કવિફલસાગ્રાહ કાર્તિકદાસ, વરાહનિહિર વગેરે જમણવિખ્યાત પદ્ધિતોની વિવિધ પ્રતિભાઓનું કોજારયાન બની હવે ક્ષીમાનદી પૂવ દિનારે આવેલી ઉત્તમચિનીના પ્રાચીન મૌરવના અવશેષો હું.વપર મારણ કરી તેની આધુનિક સોયનીય અવસ્થાથી જેઠ દર્શાવતી હોય તેમ કલકલ ધ્વનિ સળગાવતી વહે છે ને રીની પેઠે ક્ષીમાનદીના કાઠે પણ પચ્ચરની અટારીઓવાળી હવેલીઓ, મઢો, ગમનનુ ણી મ દિરો વગેરેથી એક મનોહર દૃશ્ય દેખાય છે કાશીધામમા અસિસગમ, દશાન્વમેષ, કેદાર, મણિકર્ણિકા, પિશાચમૌચન વગેરે ધારો છે તેમ ક્ષીમાતે નમઘાટ, દત્તાત્રયધાટ, પિરપાથમુ કતેશ્વરમ ઠ વગેરે નેક ધારો જેવ મા આવ છે નીમરીપુરી ની પેઠે અહીં પણ અને પરમહંસ, દલી, ત્યાગી, મૃદંક્ય વગેરે સ્નાન કરી આશ્વિનકે સ્તોત્રાદિ પઠ કરતા હોઈને ક્ષીમાની સ્વાભાવિક શોભામા યલોગ વધારા કરે છે

ક્ષીમા નદીના તીર પાસેજ ઉપરોક્ત મહા કાલેશ્વરનું શિવાલય આવેલું છે ક્ષીમાગીર્વિન્ધનાથના મંદિર કરતા પણ આ મંદિર વધારે મેહુ છે મંદિરના દક્ષિણુઆગમા એક નાનું ઘાસ છે જે કારમા ચર્મને પ્રવેશ કરતાજ એકે લોચદે દક્ષિગોચર સાય છે તેમા મોઢા નીચે ઉતરીએ કે ત તજ એકે વિશાળ ચૂડમા જે શિવલિંગના દર્શન સાય છે તેમ ઓમહાકાલેશ્વર અહીં ની પૂજા પદ્ધતિ બહુ સુદર છે ઉત્તમચિનીની લક્ષિપત્રચણુ સ દાનુ મંદિરો યોના કામગ દકમી બપાવા મંદિરસ્તોત્રાનું કાવણુ કરતા પાપાદ દહીં માનવમા પણ લગવતુ પ્રેમ વાચત વાય છે

મતિરામ આ ઉત્તરચિનીમાં આવી જોજ શિવમંદિરથી થોડે છેટે એક નિર્જન સ્થાનમાં ઇન્દ્રધ્યાનમાં મસ્ત રહેવા લાગ્યા. પ્રાણમુહૂર્તે ઊઠી ક્ષીપ્રાનદીમાં સ્નાન-સંધ્યાવંદનાદિ કાર્ય સમાપ્ત કરી, શ્રીમહાકાલેશ્વરનું દર્શનપૂજન કરી મતિરામ પાછા નિવાસ-સ્થાને આવતા. તેમને સિક્ષાવૃત્તિથીજ નિર્વાહ કરવાનો હતો.

મતિરામ આ જનકોલાહલપૂર્ણ ઉત્તરચિનીમાં નિવાસ કરતા હતા; પરંતુ ઘણોખરો સમય ક્ષીપ્રાતરે આવેલી સ્મશાનભૂમિમાંજ માળતા હતા.

અવંતી અને ઉત્તરચિનીનાં પ્રાચીન દરયો સુંદર અને દર્શનીય છે. ક્ષીપ્રા નદીને ઉત્તરકાંઠે કેટલેક દૂર આવ્યા પછી મહુર્ષિ સંદી-પતીનો આશ્રમ આવે છે. આ આશ્રમની પાસે કેટલાંક દેવમંદિરો તથા સાધુઓની કુટીરો પણ છે. મતિરામ કેટલાક દિવસ પછી લોકકોલાહલથી ભરેલી મહાકાલપુરીનો ત્યાગ કરી આ સ્થળે રહેવા લાગ્યા. આ સ્થાનથી કેટલેક દૂર દક્ષિણમાં ભર્તૃહરિ ગુફા છે. અહીં મહારાજા વિક્રમાદિત્યના વડીલ બંધુ મહારાજ ભર્તૃહરિએ યોગસાધના કરી હતી, તેથી તેનું નામ ‘ભર્તૃહરિ ગુફા’ પડ્યું છે. આ ગુફામાં દિવસે પણ ઘણુંજ અંધારું હોય છે. વળી આ ગુફામાં જેમ જેમ નીચે ઉતરવા જાયો, તેમ તેમ તે જાણે ઊંડી ને ઊંડીજ ઘટી હોય એમ જણાય છે—અર્થાત્ તેનો અંત જણાતો નથી. મતિરામ ક્યારેક ક્યારેક રાત્રિના બાદ અંધકારમાં આવજ ગુફામાં ભગવાનનું ધ્યાન કરતા. ઉત્તરચિનીનો આ ભાગ બીલકુલ નિર્જન હતો. આ સ્થાને આવતાં માર્ગની જન્ને બાબુએ માણસનાં હાઠકાં તથા જોપરીઓ પડેલાં દેખાય છે.

મતિરામે આ સ્થળે રહી ભર્તૃહરિ ગુફામાં પણ અનેક રાત્રિ-ઓ ધ્યાન કર્યું; પણ જેને માટે તેઓ આટલું બધું કરતા હતા, તેનાં દર્શન થયાં નહિ, ત્યારે તેમને સર્વ કંઈ સુન્યમય લાગવા લાગ્યું.

આ પ્રમાણે ઉત્તરચિનીમાં અનેક દિવસો વીત્યાબાદ તેમને યોગાભ્યાસ કરવાની ઇચ્છા થઈ; પરંતુ બીલ સમુદાય તેમને એક શંકા થઈ કે, પોતે યોગવિદ્યાના અધિકારી છે કે નહિ ?

યોગ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

“નારખ્યસેવનાઘોગો નાનેક ગ્રંથચિંતનાત્ ।

ત્રતૈયજ્ઞેસ્તપોમિર્વા ન યોગઃ કસચિદ્ભવેત્ ॥

ન મંત્રમાનિહુકૈરનૈકૈઃ સુહૃતૈસ્તથા ।

લોકયાત્રામિયુક્તસ્ય યોગો ભવતિ વસ્પાચિદ્વા”

અર્થાત્ માત્ર જાણ વનમા દેવાથી માત્ર ઉપલક્ષ્ય નીતે નથી જાણી જવાથી કે જન, ચત્ત, તપ, વપ, મૌન વગેરે સાધનો વગર સમજ્યે કરવામા આવે તેથી કંઈ યોગ સિદ્ધ થતો નથી, પણ જે દોષ્યાત્ર માં જ જોગયલો હોય છતાં ત્રીજ વૈરાગ્યસંપત્ત અને નિર્વિપત્તી થયો હોય તેનેજ યોગ સિદ્ધ થાય છે આ પ્રમાણે વિચાર કરતા મતિગમને સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થયો કે, પોતામા ત્રીજ વૈરાગ્યનો ઉદય થયો છે ? આમ અનેક પ્રકારના વિચારોથી તેઓ શકાવજન બની ગયા

પૃથ્વીમા પ્રભુભક્તોની લીલાનો પાર પડતો નથી જે એકજ ધડીમા પતિગ્નના પત્ની પ્રાદુરિય પુત્ર અને બીજા વૈશરોનો દ્વાગ કરી પશ્ચક્ષના સાક્ષારકારમાજેજ ભટકતા સિખારી બન્યા, તેજ વૈરાગ્યભૂતિ મતિર થ આવે ચોગાસ્વાદ માટે પોતાની પાયાપાન તાનો વિચાર કરતા ચિતાગ્ન છે ! ! છેવટે મતિગમે નિશ્ચય કર્યો કે, મારે તો ચોગવિષાજ જાણ કરવી છે

અસામા અનેક પ્રસિદ્ધ પુરુષો, અનેક જ્ઞાનતત્ત્વ શાસ્ત્રના અનુભવી બની, તે તે વિષયમા સમીગ્ધ પ્રયત્નો કરે છે, પણ તેઓના સુખજા મનોરથો દુષ્ટતા નથી પરંતુ ધર્મરાજ્યનો નિષ્ઠ મ જૂદોજ છે ભગવાનનો ભગ એક વાર પણ પૂર્ણ વિશ્વાસ તબી પ્રભુને થયે પોતાનુ ભર્મ કંઈ સમર્પી દે છે તો પછી તેને કંઈ પણ ચિતા કરવાની રહેલી નથી અને તેના દરેક કાર્ય સિદ્ધ થાય છે કેમકે પછી તો ભગવાન પોતેજ ભગનુ પરમહિત દક્ષમા રાખીને તેના ચોગમનનુ વહન જો છે હકીકત આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ સાધનનામંમા સાધકને અનેક વિગ્રો આવે અને કાર્ય સિદ્ધિ ન થાય ત્યારે સમજવુ કે, સાધક હજી ભગવાનને સ્વસ્થ અર્પણ કરતા અને તેનાજ ઉપર નિર્ભર રહેવા શીખ્યો નથી, અને કંઈ ને કંઈ સામાનિક વસ્તુચિત્તિ ઉપર તેનામ્મ કંઈ ને કંઈ આસક્તિ રહેલીજ છે નહિ તો ભગવાનના-ધર્મસાધનના માર્ગ મા વિષ્ણ નહી ચકે તેમ નથી કેમકે ભગવાનનુ ભગવત્સહ નામ યથાર્થજ

મતિગમને તો અસામા કંઈ પણ નિષ્ઠવર્મા આસક્તિ નહોતી જાને દય પછી જે કંઈ યોગ દિવમ તેઓ અમારમા રહ્યા તે દરમિયાન તેમને અઘણા વિષયો વિષ જેવા જતાયા, તેથી ભગવાન

તેમની સઘળી શ્રેયસ્કર ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરે તેમાં નવાઈ નથી. જે દિવસે-જે ઘડીએ-તેમણે ભગવતપ્રાપ્તિ માટે સંસારત્યાગ કર્યો, તે દિવસથી-તે ઘડીથીજ તેમનો જીવો કાર્યભાર ભગવાને સંભાળી લીધો હતો. તે ભગવાનના “દરના” માણસ થઈ ગયા હતા, તેથી તે જે કામ હાથ ધરે તે સફળજ થાય એ સ્વાભાવિકજ છે. ચિત્તની એકાગ્રતા સાધવી એજ મનુષ્યજીવનમાં મોટામાં મોટો પુરુષાર્થ છે. જેમ સૂર્યનાં કિરણો એકત્ર થવાથી અગ્નિ ઝરે છે, તેમ ભક્તની ચિત્તવૃત્તિ એકાગ્ર થવાથી, તેમાંથી ઈશ્વરસિદ્ધિનો અગ્નિ ઝરે છે. જે રાત્રિએ મતિરામે “યોગવિદ્યા પ્રાપ્ત કરીશન” એવો નિશ્ચય કર્યો તેને ખીજેજ દિવસે તેમને ઇશ્વર દર્શનના પરમહંસ સ્વામી પૂર્ણાનંદ^x સરસ્વતી, કે જે એક જીવન્મુક્ત યોગસિદ્ધ પુરુષ હતા, તેમનાં દર્શન થયાં. સ્વામીજી તીર્થયાત્રા કરતાં કરતાં સહેજે સહેજે ઉત્તરિનીમાં આવી સહયા અને મતિરામને યોગના ખરા અધિકારી બાણી, તેમને યોગનું શિક્ષણ આપવા લાગ્યા.

યોગસાધનાને અનુકૂળ એક નાનકડા દ્વારવાળા મંદિરની અંદર મતિરામ દર્શાસનપર પદાસનવાળી પ્રાણુયામની સિદ્ધિમાટે પવનાબદાસ કરવા લાગ્યા. યોગાભ્યાસીએ સ્ત્રીસંગ, ખાદા-ખારા અને તીખા પદાર્થો, આજસ, રખડપટ્ટી, તેલાદિ પદાર્થો, ઉપવાસ, ઇંધર ઉંધરતું વાતોડીઆપણું, બહુબોજન, અસત્ય જાપણ વગેરેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; પરંતુ પુણ્યાત્મા મતિરામે તો સંસાર-ત્યાગ પહેલાંજ આ બધાને કેથવટો લીધો હતો, તેથી તેમને કંઈ નવું કરવાપણું નહોતું.

પ્રાતઃકાળે, મધ્યાહ્ને, સાયંકાળે અને મધ્યરાત્રિએ જેમ ચાર વખત, મતિરામ વીસ વીસ કુંભક કરવા લાગ્યા. એકાગ્રચિત્તે ધ્યાનપૂર્વક કુંભકનો અભ્યાસ કરવાથી મતિરામે તે ક્રિયામાં એક માસમાંજ સિદ્ધિ મેળવી. અન્યને જ્યારે કેવળ નાડીશુદ્ધિમાંજ ત્રણ ત્રણ માસ લાગતા, ત્યારે મતિરામે એક માસમાંજ પ્રાણુયામ સિદ્ધ કર્યો. બાહ્યાવસ્થામાં જેણે જે માસમાંજ પાણિનિનું કંઠણ વ્યાકરણ કંઠસ્થ કર્યું હોય, તેને પ્રાણુયામ સિદ્ધ કરવો એ કાંઈ ભારે નહોતું.

પ્રાણુયામ સિદ્ધ થવાની સાથે સાથે તેમને ખીજી સિદ્ધિઓ પણ સાધ્ય થઈ; પરંતુ એકાદ એ સિદ્ધિઓ સિવાય ખીજી બધી

^x આ ઠાકોશાળા તાંત્રિક પૂર્ણાનંદ નદિ પણ ખીજ-જીવન-મુક્ત ઠાકોશના હતા.

સિદ્ધિઓને તેઓ સ્વનવત્કામિના અત્યંતચર્ય નહતા હતા. વળી એકાદ એ માણને સિદ્ધિય પીસા કે ૧ ગ્રામે એ નાંધી તેઓ કમીજ વાત કરતા નહિ, કેમકે તેઓ જોતા કે, યોગને કે જ વહી ગયો છે, તેથી કહિથી દૂધિય થયેલ હોતોને યોગવિનિષ્ઠો. હર્ષાવધી એ કોપલુ દૃષ્ટ નથી તેમ કન્યાથી તો તેઓ કહિકાળના ધર્મો હોવી, યોગ ગાળવાનું મિથ્યાશ્વાસ કહીને 'વતો અદ્વ-સ્તવો અદ્વ' એક પછો આ પ્રમાણે લોકોને યોગ નાધવા વતાં દોષ બચકર રાગ દમ્બ પછી વ્યય છે, અને જેનો આ દોષ ભગદાયો તેનો પ-દોષ પલુ ભગદે છે. એટલે કહિકાળના સ્વા-મ્બ મહુએઆટે તો સમિભાગે પ-મ એક છે.

પ્રાણાયામ સિદ્ધ થાય છે ત્યારે યોગીઓને જે વાત થાય છે તેનું વર્ણન કરના યોગશાસ્ત્ર કહે છે કે -

“યોગી પશામનસ્થોઽપિ સુમુત્સુજ્ય વર્તતે ।

વાયુમિદિસ્તદા લેગ મનાઽધ્વાન્નનાથિની ॥”

અર્થાત્ જેના બંને પગસને બેઠેલો યોગી પૃથ્વીનો પતિસ્થાન કરી ઉભે અદ્વ ની યદે, ત્યારે બાહ્યુ દે તેને સ્વામ-ગમ મૃત્યુ-વિનાશિની વાયુમિદિ પ્રાપ્ત થઈ છે.

“પ્રાણાયામેન યોગાન્ત્રો હૃદયેવ્યાપ્તિરિતિ ૧ ।

પાપપુણ્યોદધિર્લૈર્લૌક્યચરતામિવાત્ ॥”

અર્થાત્ પ્રાણાયામથી યોગી અતિમા-દધિમાદિ અદ્વિદિ પ્રાપ્ત કરી પાપપુણ્યરૂપ સમુદ્ર યોગગી વડેને તરવે લોકમા નમે ત્યા વિચરી શકે છે.

પ્રાણાયામ સિદ્ધ થાય છે ત્યારે સાધકને બહુજાન-રેતું નથી એ સમયે તેના અહીં-પ-ધા લાને, દે પાને દોષ પૂર્ણ દો-અદો.

૪” ત્યારે પ્રાણાયામકાગ અત્મા-અ માત્માનો એવો દિવ્ય યોગ થય છે ત્યારે, યોગી દેવજાથી નુમ્ન થાને નાથાનો નિવવા થાય છે તે દેવતા પ્રમાણે મુક્તમમ રૂપમ તેનજ મુદત્ થઈ જ- છે, મને ત્યા વિચરી શકે છે, પ્રાણવિનિનય કરી શકે છે, સિમજતાની થાય છે અને પ-ના ના નાથે યોગી સ્વાથી વ-નન-વધી નુમ્ન થય છે આવી અનંતસિદ્ધિઓ તેને પ્રાપ્ત થયે છે પ-ત્ત તેના પ્રનાયુનો આ પાપ પ્રાશમિ નાથના-અમનિયમાદિયા પાદન-હવા અવ-મે છે.

(શ્રી વિત્તલ સારંગી “દિના મામિક સમીતોનો માર”

કરે, તેની તેને કંઈજ અસર થતી નથી.

યોગશિક્ષા લીધા પછી ઘણા ખર્ચ સાધકો મંત્રજપ કરે છે; આ પણ યોગનો એક પ્રકાર છે અને તેને મંત્રયોગ કહે છે. યોગના બીજા પણ ત્રણ પ્રકાર છે. જેમકે:-દયયોગ, રાજયોગ અને હૃદયયોગ. રાજયોગનો અભ્યાસ ત્રણ રીતે થાય છે:-(૧) ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવીને, (૨) મનનો સંયમ સાધીને અને (૩) વિશુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપમાં મનને લીન કરીને. એમાં પણ જીવાત્મા અને પરમાત્માના મિલનનેજ ખરો યોગ કહે છે.

પ્રાણાયામ સિદ્ધ કર્યા પછી મતિરામ ખીલ પણ ઠેકઠીક યોગ-ક્રિયાઓ સિદ્ધ કરવામાં રોકાયા અને ઘોઠાજ દિવસમાં તેમને ઘટાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ. આ સમયે તેઓ અપાર આનંદ અનુભવવા લાગ્યા. યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

“પ્રાણાપાનનાદિવિન્દુ જીવાત્મપરમાત્મનઃ ।

મિલિત્વા ઘટતે યસ્માદ્ધર્માદ્ધિ ઘટ ઉચ્યતે ॥

યદા ભવેત્ ઘટાવસ્થા પવનામ્યાસિનઃ પરા ।

તદા સંસારચક્રેણિન્સ્તન્નાસ્તિ યન્નસાધયેત્ ॥”

અર્થાત્ પ્રાણ, અપાન, નાદ, ગિન્દુ, જીવાત્મા અને પરમાત્મા, એ સર્વનો યોગ થવાથી જે અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તેને ‘ઘટાવસ્થા’ કહે છે; અને પ્રાણાયામના અભ્યાસવાળા યોગીને એ ઘટાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આ સંસારમાં એવી કોઈ વસ્તુ નથી હોતી કે જે તે યોગી ન મેળવી શકે.

જે હૃદયવિદ્યારી પ્રાણુસખા પ્રભુતાં દર્શનના અવારે મતિ-રામને સંસાર ખારો ઝેર જેવો લાગ્યો હતો, અને સર્વ સર્ગા-સંબંધીઓનો ત્યાગ કરીને જે પરમાત્માની શોધમાં એક પળનો વિલંબ સુગ નેટલો લાગતાં માંડની પેઠે આનંદોમ ભટકેલું પડ્યું હતું, તેજ વિધિનિયંતા દેવાધિદેવનાં યોગજીએ દર્શન કરીને સુખાન મતિરામ જીવે પોતાને કૃપાર્થ માનવા લાગ્યા.

“આતરજગતની શોધ કરવા નીકળનારાઓ મમક્ષ આવતાં વિધ્નો તથા પ્રતોષનો અને તેના ઉકેલો તથા વિધિ-નિષેધો વગેરેનું વર્ણન જે શાસ્ત્રમાં છે તેને “યોગશાસ્ત્ર” કહે છે. જો કોઈ પ્રોરિત ભક્તને ‘પ્રભુ’ કે ‘મૈરી’નો સદ્ધાત્કાર થઈ ચૂકતો હોય તો એ પણ સ્વાભાવિક સત્વ છે કે, હિન્દુ સાધક પણ, બાલજ્ઞાનશૂન્ય સર્વ, આંતર જગતની દિવ્ય લીલાનો આનંદ લઈ શકે છે અને પરમાત્માનો પૂર્ણ યોગ સાધી શકે છે.”

મોદેસર મોમન

ત્યારબાદ મતિરામે જિજ્ઞાસે તાળવે ચોટારી પ્રાણવાયુના પાનરૂપ યોગસાધના શરૂ કરી, કેમકે યોગશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે, આ સાધન સિદ્ધ કરવામાં ન આવે તો યોગક્રિયાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવો પડે છે, નહિ તો પડેલાનું શીખેલું પણ વ્યર્થ જાય છે ત્યાર પછી સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરનારૂં આસનશ્રેષ્ઠ સિદ્ધાસન, સર્વ સિદ્ધિદાયક ઉત્તાસન વગેરે આસનો તેમણે શીખી લીધાં બે બમર ની વચ્ચે દિશિ સ્થિર કરી અને ખેંચતી મુદ્રા, બંધ ધર બંધ, ઉત્તૂંનબંધ વગેરે સાધનો સિદ્ધ કરવા લાગ્યા. મતિરામને આ અભ્યાસ જરા પણ અપરોક્ષ લાગ્યો નહિ કેમકે તે યોગમાર્ગના સર્વોત્તમ સાધક હતા. મત્રયોગ, હંકયોગ, લયયોગ અને રાજયોગ, એ આર પ્રકારના યોગોમાં જેમ દેવસાવરહિત સત્યયોગ ગમે તેનાથી સિદ્ધ કરી શકાતો નથી, તેમ મૃદુ, મધ્ય, અધિમાત્ર અને અધિમાનતામ, એ ચારે પ્રકારના સાધકો ઉત્તમ સાધના સાધી શકતા નથી.

મતિરામ એમાના ઉત્તમ (અધિમાત્રતમ) સાધક હોઈ તેમ નામો તેવા સાધકના સર્વ લક્ષણો હતા. બાળપણથીજ તેઓ પ્રજ્ઞાચારી હોઈ નિતે દ્રિય હતા. એક ક્ષણમાત્રમાજ મંસારત્યાગ કરી શક્યા તેથી તેઓ મોહચૂન્ય તથા અપૂર્વ ઉદ્યાહી હતા. સુવાન મતિરામનું અધિરૂદ્ધ શરીર પણ સર્વાંગમુદર હતું કાશીધામમાં રહી તેમણે વેદાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો તેથી શાસ્ત્રજ્ઞ પણ થયા હતા. ગૃહસ્થ જા કરી તીર્થયાત્રા કરવા માગી ત્યારે ત્યાં રાત પડતી ત્યારજ નિદ્રામ કરતા અને ગાઠ જ ગતમા હિ સક પ્રજુગોથી પણ નહિ કરતા ગમે ત્યાં રહી શકતા. બાદ્યકાળથીજ તેઓ પીર, હૃદનિઘ્રી, બુદ્ધિમાન અને લોકસ સર્ગથી ઉદાસીન તથા એકાત પ્રિય હતા. આ પ્રમાણે મતિરામ ઉત્તમ સાધકના સર્વ લક્ષણ મુકા હોવાથી જે જે સાધનામાં મન પરોવતા તેમાં તેમને સિદ્ધિ મળતી હતી.

ત્યારબાદ મતિરામ પ્રતીકસાધના કરવા લાગ્યા પ્રતીકસાધનામાં સિદ્ધ થયેલા ચોખીના દર્શનમાત્રથી સર્વ કોઈ યવિત્ર ધાર છે, પરંતુ આ સાધના બહુ કઠોર છે એમાં આખો દિવસ એકીનજરે સૂર્યનારાયણનું દર્શન કરવું પડે છે કહેવાય છે કે, આથી તેઓ આધ્યાત્મિક થઈ ગયા હતા, પણ પ્રાણાયામસિદ્ધ મહા યોગી મતિરામનો આ શારીરિક નિકાર લાખો સમય દષ્ટી શક્યો.

નહિ. જગતમાં પરમાત્માના પ્રેમની લક્ષણી કરવા માટેજ જેનો જન્મ થયો છે, તે ક્યાંસુધી દષ્ટિરહિત રહી શકે? તેમને ને જાણીતું જીવન અધાપામાંજ ગાળવાનું હોય તો આ કલિકાળના મોહાંધ જીવોને સાચો માર્ગ કોણ દેખાડે? ‘યત્વીન્દ્રચરિત’માં લખ્યું છે કે:-

‘અણિમાદિક સિદ્ધિચયા નિશિલા નનુ यस્ય દર્શયિત પદ્મમવાઃ।
સ રમેશ-દગદ્ધિતપાદયુગો ગિરીશઃ સ્મૃતિમેતિ તદીક્ષણતઃ ॥’

સ્વામીજીનાં દર્શન કરતાં એમજ થતું કે, જેના કૃપાકટાક્ષથી અણિમાદિક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થતી તે સાક્ષાત્ મહાદેવજીજી જાણે પૃથ્વીપર ન આવતાં હોય !

“તમારાહું ગચ્છેત્થિતિપતિ શિરઃસંગવિલસત્
કિરીટ પ્રેતોદન્મણિ કિરણ ચિત્રસ્ત રુચયઃ ।
અમૃચદ્ભૂપાનામનુગતરમા ભૂષણરુચિ-
ર્ન ત્તચિત્રં યોગેઽનુચરતિ ચતઃ સિદ્ધિ નિચદઃ ॥”

અર્થાત્ સ્વામીજીની આશાધના કરવા આવતા રાગ-મહારાગજીઓનાં સુકુટગણિઓથી આગ્રમનાં વૃક્ષવેલીઓ વિચિત્ર શોભા ધારણ કરે તેમાં કંઈ નવાઈ નથી; કેમકે યોગદ્વારા સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

~તતસ્ય રોગો ન ચરા ન દુઃખં, પ્રાપ્તસ્ય યોગાગ્નિમયં શરીરમ્॥
અર્થાત્ યોગનિષ્ઠ મહાપુરુષને રોગ, શ્વાપર્યા કે દુઃખ નહીં શકતા નથી.
(એતાશ્વતરોપનિપદ્ ૨-૧૨)

અધ્યાય ૪ થો—સંન્યાસ અને તપશ્ચર્યા

આ પ્રમાણે ચૌગીરાજ્ય મતિરમ ચૌગશાસ્ત્રમા ઉત્તીર્ણ થઈ નાના પ્રકારના ગોત્રેયર્થથી વિશ્લુન્નિત થયા અને નિર્મળ, નિશ્ક અને મત્સરવહિત થઈ ઉલ્કાચિનીમા ફેટવોડે સમય રહ્યા ત્યાંબાદ માળવા તેમજ શુન્નગતની પુપ્પલુપિમા લગણ કરી તીર્થયાત્રા કરી શુન્નરાત્રમા દારિકાપુરીમા ચૈવીરાજે ચાર વર્ષમુધી એક મહામા વેદાતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો ત્યારપછી પુન ઉલ્કાચિનીમા આવી વિવેકવિચારકારા રત્નેશુલ્ક અને તમોશુલ્કને નાશુદ કરી પરમ સુરપમય અનન્ત સંનિધાન દ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરવા લાગ્યા

મતિશમે ઉપનયનસ રહાર પછી કારીપુરીમા બ્રહ્મચર્ય પાડી આયયન કર્યું હતું ત્યાંપછી ગૃહસ્થાશ્રમ બાદ વાનપ્રસ્થાશ્રમ મા પ્રવેશ કર્યો હતો અને તે તે આશ્રમધર્મનું ચમાવિધિ પાવન કર્યું હતું, એટલે હવે તેમને સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની હજી થઈ

આ સમયે તેમની ઉંમર સતાવીસ વર્ષની હતી આવી નાની વયમા તેમના અતરમા પરમ સત્ય જ્ઞાનનો ઉદય થયો અને જગત જ્ઞાતિસ્વરૂપ જણાવા લાગ્યું, એટલેજ નહિ પરંતુ જગત જોનારી બ્રાહ્મ છે એવા અગમ્ય અગોચર મશાદા, અવર્ણનીય, અશ્રોન, અચક્ષુ, અબ્યય, અમર, અમર, અશનીરી, અપાપવિદ્, અકામ, અશબ્દ, અરપશં, અરૂપ, અરસ, અનાદિ, અનન્ત, અદ્વિતીય, સંક સુરશિમ, સ્વયંભૂ, સર્વદર્શી, સર્વબ્યાપી, મુસદ્દમ, સ્વગાતિ સ્વજ, નજીકથી નજીક છતાં દૂરથી પણ દૂર અને અચળ છતાં સર્વજ ગતિમાન એવા પરમાત્માનો હવે મતિશમને સાક્ષાત્કાર થયો.

પરંતુ અક્રસોચ, આપણે પામર પ્રાણીઓ માયામોહથી અધર્મ કરી રહ્યા અને પમલે રજતુને સર્પ માની રસ્તા રસ્તા સમય પીતાવીએ છીએ, એટલેજ માયામોહથી છૂટી ગમ્તા નથી અને તેથીજ વસિષ્ઠમુનિએ વણવેની શક્તિના લાભથી વચિત રહી મહા અશાંતિમા હાથવોચ કરતાં છાદમી પૂરી કરીએ છીએ

રાત્રિ, રાણી, સમ્રાટ કે દીનદર્શિ-સર્વની એકજ દશા થાય છે કેાઈ વિરલ જાગ્યસાળીજ આ વન્મમૃત્યુની ઘટમાળમાથી છૂટવા મથે છે અને મથનારાઓમા પણ કેાઈકે પ્રબળ પુરુષાર્થી હોય તેજ સંન્યાસનાંદ પ્રભુના આનંદસ્વરૂપમા નિમગ્ન થાય છે આપણે સ સાતમકાળેયો માર્ગિક સુખરૂપી મૃગચળની પાછળ ભ્રમ્યા કરીએ છીએ, અમલ વસ્તુ છોડી નકલની પાછળ ભટકીએ છીએ અને જગત વિચારતા નથી કે, આ મોહ-અજ્ઞાન-નિદ્રાનો ત્યાગ કરી જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થી સિવાય છટવાનો બીજો કોઈ આરોજ નથી સત્ય જ્ઞાનવિના આત્મદર્શનની આશા સાખવી હોડક છે, એટલુજ નહિ પરંતુ આપણે તો ' જ્ઞાનેષ હીના. પશુભિ સમાના.' અર્થાત જ્ઞાનને વિના પશુસમાન થઈએ જઈ છીએ અને જન્મમ-તુની ઘટમાળમાં ક્યારે કઈએ છીએ કેટલાય મત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર તથા કળિયુગો વાલ્યા ગયા, પણ આપણે આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુનમાથી પરવાર્યો નહિ, અને આપણી-લોભવદ્વેષાનો અતજ આવતો નથી

પરંતુ યુવાન મતિરામ તો માયામોહથી મુક્ત થયા હતા અને ભગવત્સત્ત્વની પ્રાપ્તિ થવાથી હવે તેમનુ હૃદય પન્માનંદથી ઉભગઈ જવા લાગ્યુ, એટલે તેમને સંન્યાસદીક્ષા લેવાનો યોગ્ય સમય આવી પહોચ્યો આ સમયે તેઓ એવા તો શુદ્ધ સત્ત્વ જા બન્યા હતા કે નવધૌવનવાણુ સખળ અને મુદ્ધ શરીર, ગતુષ્મ કાંતિ, અસાધારણ વિદ્વત્તા અને લોકપ્રતિષ્ઠા, ગતિને પણ મહાત્મ કરે તેવી સ્ત્રી તથા અદ્રસમાન પુત્ર હોવા છતા સંન્યાસ મહુષ્ય ક્રવે તેઓ શામાટે તત્પર થયા છે ? એવો પ્રશ્નજ ડોઈને થતો નહિ

આવી મૌમ્ય મૃતિના દર્શન થતાજ જોતાઆ મનમા ધર્મ-ભાવ જામન થતો. સ સાગ્ત્યાગ કર્યા પછી બનન્ય શ્રદ્ધા-ભક્તિ પૂર્વક શેગસિદ્ધ થયેલા હોવાથી મતિગામમા ક્ષણતેજ અપૂર્ણપણે ઝળહળી રહ્યું હતું તેમના પ્રસન્ન વદન ઉપર અપૂર્વ પ્રેમ, નિઃકપટ ભક્તિ તેમજ અનુષમ શ્રદ્ધાના દર્શન કરીને સર્વના હૃદયમાં

“ સમાને વૃક્ષે પુરુષો નિમગ્નોડનાંજ્ઞયા શોષિતિ મુહ્યમાનઃ ।

હુપ યદા પદ્યત્યન્દમીતમસ્વમહિમાવમિતિ વીતશોકઃ ॥ ”

અર્થાત એકજ વૃક્ષપર એવેવા બે પક્ષીઓની પેઠે જીવ અને ઈશ્વરની જુદી જુદી અવગ્રહ વર્તે કે જીવજી પોષક ખાદ્ય અને ગીમ રજ ખાઈને શો- તથા હર્ષ પામે છે, અને તે જીવ બ્યારે નિર્લેપ ઈશ્વર તાણુ લુએ છે અને તેના મહિમાનો વિચાર કરે છે, ત્યારેજ એ સારો-નરનો આદાર છોડી શેષરહિત થઈને સ્વસ્વરૂપનો આનંદ ભોજવી રાકે છે.

હાકિમસને! ઉદય થતો હતો

આ મમયે દક્ષિણ તરફની બાજુએ જીવનમુખત સ્વામીશ્રી પૂર્ણ ન હતીએ તેમને મ ન્યાસલીલા આવી સ ન્યાસ લીધે: એ/લે શિખા સૂત્રનો ત્યાગ કર્યો અને સામે સાથે નામ, રૂપ, કુળ, જાતુ, સત્તા સુબધી અને માનાપમાન વગેરેનો પણ ત્યાગ કર્યો અને શુદ્ધિએ આપેલું 'સ્વામી જાસ્ત્રાનદય સરસ્વતી' નામ ધારણ કર્યું

સ ન્યાસ લીધા પછી સ્વામી જાસ્ત્રાનદય રેવા(નર્મદા) નદીના કિનારે એક સમયનામા દેવલોક સમય રહ્યા ત્યારબાદ જન્મવતી જાગી-ચીતદે આવેલા મુનિરામપુ મા ગયા ત્યાંથી દેવો/ગંગાસ્નાન કરી કરતા દેવલોક સમય ચ માકાકે વીર્યાટન કર્યું જે પુનઃસર્જન કરી સ્વામીશ્રીએ શુદ્ધતાને કરેલો, તે પુનઃની માનવલીલા સમાપ્ત થયાના સમાચાર સ્વામીશ્રીને આ સ્થળે આપ્યા મુલ્યમમયે તે પુનઃની ઉપર અગિયાર વર્ષની હતી આ એકમાત્ર પુનઃ અવસરનાથી સ્વામીશ્રીને ડોશો ઘોસ થયો નહિ ગીતાશ્રમાકલુ છે કે, જે દુ ખથી ઉદ્ધેગ પમે નહિ જે પુનઃવત્રાદિમા કેવળ નિરાસન યે, જે વમે તેથી અ શુભ થતનાઓથી ચલાવમાન થાય નહિ, તેનેજ નિયતપ્રજા અર્થાત્ બ્રહ્માની કહેવાય આવી નિયતપ્રજાને લેવી તેમની નિયતિ હતી

આ પ્રમાણે મ જાતીગની યાત્રા કરતા કરતા સ્વામીશ્રી પુરુષોત્તમ શ્રી કાશીપુત્રીમા પવાર્વા ત્યાં દેવલોક સમય રહ્યા બાદ પાછા ન મા તીરે જન્મવું કરતા કરતા રૂપેકપુર જીવતા અમની ગામે આવા ત્યાં તેઓ એક વૃદ્ધ પશ્વિત સાથે દેવલોક સમય રહ્યા આ સમયે તેમણે મ ન્યાસના ચિહ્નસ્વરૂપ દડને પણ આત્મતત્ત્વના ચિંતન નો વિરોધી મણી, મ માણમા પધરાવી દીધો, કેમકે જે ઉદેશથી લેખા મ ન્યાસ લે છે તે તો ક્યાનોય-સ ન્યાસ લીધા પૂરેજ તેમજી સિદ્ધ કર્યો હતો શ્રીમદ્ ભાગવતમા કહ્યું છે કે-

‘ન ચતેસશ્રમ’ શ્રાયો ધર્મહતુર્મદાત્મનઃ ।

ગ્રાન્તસ્ય સમર્થિતસ્ય નિમૃષાદુત્તવા ત્યજેત્ ॥”

અર્થાત્ જ્ઞાત અને સમાન દક્ષિણતા મહાત્મા પુરુષોત્તમે આ- સમધર્મથી કચ્છી વિરોધતા નહીં તે ચમે તે આશ્રમમા રહી પડે છે અથવા તેનાથી અપીન થકને ખર્તે છે

અસંગોમા દેવલોક સમય એકાત્મપ્રદેશમા જન્મવદ્દશ્વિન કરી સ્વામીશ્રી જનપુ પધાર્યા અહીં સમય-વ નામે એક દાન્યકુળ જાણવું નેનો હતો તે જાં ધાર્મિક અને વિદ્વાન હતો જન્મવાન

ની પ્રીતિ મેળવવા માટે તે હમેશાં સાધુ મહાત્માઓની સેવા કરતો. સ્વામીજીની તેણે બહુજ સક્તિસાવધી સેવા કરી. ગયાદત્ત નામે એક ક્ષત્રિય પણ સ્વામીજીની શિષ્યભાવે સેવા કરતો. તેજ પ્રમાણે રામનારાયણ દિવેદી પણ સેવા કરતા. તે ત્રણેયને સાથે હજી સ્વામીજી પોતાની જન્મભૂમિ મેથીલાપુરમાં પધાર્યા. ગામવાસી-ઓ સ્વામીજીનાં દર્શન કરી કૃતાચે થયા. જન્મભૂમિમાં સ્વામીજીએ માતાપિતા તેમજ પુત્રવિયોગથી વ્યાકુળ સ્ત્રીનાં પણ દર્શન કર્યાં; પરંતુ તેથી તેમનું ચિત્ત ચલાયમાન ન થયું. તેઓ સર્વને સંસારની મસારતાનો ઉપદેશ કરી મોક્ષજ સમયમાં ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

મેથીલાપુર છોડવાની સાથે સ્વામીજીએ વચનો પણ ત્યાગ કર્યો-માત્ર કીર્તીનધારીજ રહ્યા અને અંગાકિન્તરે એક વૃક્ષ નીચે રહેવા લાગ્યા. શીત, શીખમ અને વર્ષાઋતુના કલેશપ્રત્યે ગે-રહાર થઈ મૌન ધારણ કરીને સ્વામીજી એક દશા સિદ્ધ કરવા લાગ્યા. વરસાદમાં તેમનો દેહ ભીંજાઈ જતો; ઉનાળાના પ્રખર તાપમાં દેહ બળી ઉઠતો અને શિયાળાની ઠંડકઠંડી ટાંકમાં ધાબ્યો. જે કપડાં ઓઢવાં તે બાળુએ રહ્યાં પણ પાસે ધણી સરખી સજગાવતા નહિ. તેઓ આહારનિમિત્તે ક્યાંય જતા નહિ, અને મૌનમતધારી હોવાથી નિશાનીથી પણ કોઈને પોતાની આવશ્યકતા જણાવતા નહિ. જે કોઈ ભક્તની ઈચ્છા થાય તે કંઈક ખાવાનું તે દૃઢ નીચે મૂકી જતો. ત્રણ વર્ષપર્યંત તેમણે આવું ઉચ્ચ તપ કર્યું. ત્રિયુગમાં આવી તપશ્ચર્યા વિરલ છે.

હોદ્દો કહે ॥ કે, જ્ઞાનમાર્ગ તો બહુ કઠણ છે; પણ હું ત્યારે ભક્તિમાર્ગ કાંઈ સહેજ છે ? કહી નહિ. સ્વધર્મપરાયણ સુવિખ્યાત શ્રી. બાળુ અકિમચંદ્રે લખ્યું છે કે:-

“આત્મૈવેદં સર્વમિતિ । સર્વત્રૈવ એવં પશ્યન્નેવં મન્વાન
एवं विज्ञानवात्सरतिरात्मक्रीड आत्ममिथुन आत्मानंदः
स स्वराद् भवतीति ॥

(“જાન્દોમોપનિષદ”)

અર્થાત્ આ સર્વ આત્માજ છે તે જોઈ, સમજી અને જાણી લઈને જે આત્મામાંજ રચ્યોપચ્યો રહે, તેની સાથેજ કીડા કરે, તેનેજ સાથી રહે, તેનાજ આનંદ અનુભવે, તેજ પોતે પોતાનો રામ બને છે અને આત્મજ નામ ખરો ભક્તિવાદ છે.

જ્ઞાનવિના સુક્રિત નથી. ભક્તિમાર્ગમાં સાધનાવડે સાધકને ક્ષયવર્ણન થવા છતાં પણ સુક્રિત થતી નથી. તેણે ત્રિયુગ્ગતીત

યવુ જ બેપ્રએ, કારણ કે ચોગવાસિકના નિર્વાણપ્રકે વૃમા મહાસુનિ
 સતિષ્ટએ ત્રીનમચક્રણને કહ્યું છે કે “વા.સ. આત્મપદ્મ ૫૨મ પદ
 છે, જેમ કે તને વારવાર કહ્યું છે ઈશ્વરની અનંત શક્તિના પ્રભાવ
 વડે આ મનન પૃથ્વીનો પ્રદય યથા જાય છે. આગળે સર્વ દિશા
 બો, સમુદ્ર તથા ધ્રુવ, પ્રદ્યુમ્નદિ અમર મણિતા દેવોનો પણ નાશ
 થાય છે અરે! વાસુ, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ તેમજ બ્રહ્મા,
 વિષ્ણુ અને પ્રલયમર્ત્યા મહાદેવનો પણ નાશ થયાવિના -હેનો નથી.”

કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન, એ ત્રણ માર્ગ હિંદુશાસ્ત્રમાં પ્રચલિત
 છે. આ દેખીતા ત્રણ માર્ગમાં પણ ઉદ્દેશ તો એકજ છે તે પ્રોય
 માર્ગો એક અચ્ચિદાનદસાગતમાં જઈ મળે છે, એટલું / તદ્દિ
 પાતુ એ બધાનો જ સ્વરૂપ એવો જાય છે કે, એમની કાંઈના કરવા
 જતા પ્રીત્તાની સાધના આપોઆપ યથા જાય છે એકને કર્મમાર્ગ
 કહે છે, બીજો ભક્તિપદ્ધતિ કહે છે, તો ત્રીજો જ્ઞાનમાર્ગ મક્ત -હે છે
 ભક્તિ કરવાથી ભક્ત ભગવાનમાં તન્મય થઈ જાય છે આ તન્મયતાને
 લીધે ઉપાસ્ય મૂર્તિનું સ્વરૂપજ્ઞાન પણ થતું જાય છે, અને જેમ
 જેમ સ્વરૂપજ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ તેમ સ્નેહ પણ વૃદ્ધિ પામે છે,
 પરંતુ સકામ કર્મથી તો જોયેકવાસી જવા છતાંય સુખિ મળતો
 નથી કર્મનો ક્ષય થતા ફરીથી જન્મ લેવો પડે છે “નિમ્નમ કર્મ
 કારણ સાધક મૃત્યુના બંધનને તોડી નાખી ધીરસિદ્ધિ પ્રાપ્ત વરી
 શકે છે સકામ કર્મની તો સર્વ સ્થળે નિદ્રા કરેલી છે મહાનિર્વાણ
 તત્ત્વમાં મહાદેવજીએ પાર્વતીને કહ્યું છે કે ‘ હે દેવિ ! (મકામ)
 કર્મનો ત્યાગ કર્યા વિના અને પ્રજ્ઞજ્ઞાન મેળવ્યા વિના સેકંદો
 જન્મમુખી કર્મ કર્યા કરે તોપણ મોક્ષ મળતો નથી ’ x

વાસ્તવિક રીતે જોતા તો પદ્મશ્વરને આહ્વાન અને તેનું સ્વરૂપ
 બધાનું જ એકજ છે, અને તેવી જ્ઞાન અને ભક્તિને ચરણ-ઉત્તરતા
 કે પદપર વિરોધી ગણવા એ તો એક પ્રકારનું અજ્ઞાનજ છે ગાહી,
 ભક્તિમાર્ગમાં આદર્શ મક્ત વી એવી ગોપીજી, તથાદે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર
 સાથે તન્મય થઈ ગઈ છે ત્યાં પોતેજ કૃષ્ણ છે એવું જ્ઞાન થતા શુ
 કહે છે તે બેધજી -

* કામાત્મા ચર્યપરા અન્નકર્મવલ્લપદામ્ ॥”

(ગીતા ચ. ૨ શ્લોક ૪૩)

x પ્રજ્ઞાનાદેવે દેવિ કર્મસન્નસાદિના ।

પુરંકલ્યજ્ઞતં કર્મ ન ભવેમુક્તિમાગામ્ ॥’

“આલ્લેકાપદાક્રમ્ય શિરસ્યાઘ્રાપરાં તૃપ ।
 દુષ્ટાહે ગચ્છ જતોઽદ્દંડં ચલાનાં નનુ દંડશ્ચ ॥
 અન્યા વ્રવીતિ કૃષ્ણસ્ય મમગીતિર્નિરામ્યતામ્ ।
 દુષ્ટ કાલીય તિસ્ત્રત્ર કૃષ્ણોઽહમિતિ ચાપરાઃ ॥
 અન્યા વ્રવીતિ મો ગોપા તિઃશંકૈઃ સ્વીયતાભિહ ।
 અહં વૃષ્ટિમયેનાત્ર ધૃતો ગોવર્ધનો મયા ॥ ”

(શ્રીમદ્ભાગવત.)

અર્થાત્ એક ગોપી બીજી ગોપીના ખભાપર ચઢીને કહે છે કે ‘હે દુષ્ટા ! દુષ્ટોને દંડ દેનાર હું જન્મી ચૂક્યો છું.’ બીજી કહે છે કે ‘મારી વાત સાંભળો. હે દુષ્ટ કાલીય ! ઉભો રહેજે; આ હું કૃષ્ણ આપ્યો છું.’ ત્રીજી કહે છે ‘હે ગોવાળીઆઓ ! તમો નિર્ભય રહો ! વરસાદથી ડરો નહિ. હું ગોવર્ધનધારી કૃષ્ણ છું.’ માટે જેઓ એમ કહે છે કે “અમારે સાકર થવું નથી પણ સાકરનો સ્વાદ લેવો છે” તેવા સ્વાદીઆઓનો ઉલ્લેખ એવો હોય છે કે, આપણે આખો જન્મારો સાકરની લાલસા રાખીશું અને તેનું માધુર્ય આપ્યા કરીશું. વાત તો ઘણી સુંદર છે; કારણ કે આપણામાં ઉપલોગનીજ ઇચ્છા પ્રબળ છે. કેાઈ સુંદર વસ્તુ જોઈ કે તરત તેનો ઉપલોગ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, પરંતુ એ કામનાની નિવૃત્તિવિધે વિચાર કરતાં આપણને દુઃખ થાય છે. આપણે કેાઈ દિવસ પૂર્ણ-કામ થઈ નિવૃત્તિના સુખમય સત્ત્વમાં વિચરવાની ઇચ્છાજ કરતા નથી. આપણે બધી ચિંતા છોડી તેણે આ સકળ કામ્ય વસ્તુઓ સરજી છે, જે કામનાના અવધિરૂપ છે, જે યતના દ્વંદ્વરૂપ હિરણ્ય-ગર્ભ અને આદિત્યવર્ણ^x છે, પરાત્પર છે, સર્વ ભૂતોના આશ્રય છે, તે શાંતિસ્વરૂપ સુખનિધાન પ્રભુના ખોળામાં વિશ્રામ લેવાની ઇચ્છા કરતા નથી, તે અભય અને પાપવિનાશન મંગળસ્વરૂપનો દર્શન કરી તે અમરસુખ અનુભવવાની ક્યારેય ઇચ્છા કરતા નથી; અને માત્ર લોભવિલાસનાજ વિચારોમાં મસ્ત રહે છે. આણું હોવાથી જ્યાંસુધી સાકર ખાવાની ઇચ્છા રહ્યા કરશે ત્યાંસુધી આપણે સકામજ રહીશું. તેથી ગીતાણમાં જગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર નિષ્કામ થવાનો ઉપદેશ વારંવાર આપે છે; તે પ્રમાણે કામનારહિત થવું એજ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

અધ્યાય પ મો—પગપાળા ભારતખમણ

—————

અસનીથી ચોટે દૂર મ સાગરે સ્વામીજીએ ૪૫ વર્ષ મોનન પાળી, ઠેઠાર તપશ્ચર્યા કર્યા જાદ, પગે ચાલીને ભારતવર્ષના સઘળા તીર્થસ્થાનોની યાત્રા શકી મરી. પટેલા હરિદાસ જઈ ત્યા ચક્ર લીધે પ્રણકુ દવાટે સ્થાન નરી કુસાવર્નામાટે આદ્યદિ કાપે કધું હરિદા મા પ્રણકુ દવાડની આમપાસનું દશ્ય અલ્પત મનોહારી છે. પામે વહેતી લાકેચગુમથી નીલગલિયા લનવતી સાગીરવી, પેલે પાંદ્ર દૂર દૂર દેખાતી શુદ્ધ શ્વત ભરદ્વાજી દાસવા શિખરેવાળી હિમા દિની પર્વતમાળા અને તેની પાડળ દાપટીપવચરના સ્થિર, શાવ અને મ સારિ પ્રવલગિની ગોલા બેધને એમજ ચતુ છે, મ સારના ત્રિવિધ લાપથી તપેલો માનવી, એની નિવાસ કરે તો તે સ સારના મર્વે ત પોથી મુક્ત થઈ જાહે આવીજ ત્રિઅલક્ષી ત્રિલોચન શ્રી શ હરે રત્નગર્ભા ભારતખમિનો મપાટ પ્રદેશ છેવડી આ ત્રિજિતજના શિખરપરજ પોતાનો નિષ મ લાખ્યો છે હરિદાસથી સ્વામીજી પગે ચાલી મ ગોની મમા ના મ ગોની અથવા ગોમુખીતીર્થ, હરિ દાસથી જાદુ દૂર જાને હિમાલયની વચમા આનુ છે મ ગોની જઈ તમે જમે તે દિવામા જુઓ, પરદા એક પદ પશુ, પછી છે કીડી મ કોડી કઈ પણ દેખાયો નહિ. દેખાયો કેવળ દૂર-મુદૂર શિખરેપદ શિખરવાળી નગનખર્ગી પર્વતમાળા!

મ ગોની જતા નવામા “શ્રીમદ્દી ઉદા” નામે ગામડું આવે છે અહીંથી ચોટેક ઉંટે એક ધણેજ ઉંચો પર્વત આવે છે, તે સાગરાજીએને એક મમા પડે છે આ પર્વત એક મતા સ્વામીજીના કાળનો પાર તો નહિ એક જાણવાન અને માધનસ ૫૧ ને ખી. ૨૨૨ નામના અજેજને આ પર્વત એક મતા દેવલુ હુખ ખમણ પડુ હતું તેનો અનુભવ લખતા તે નીચે પ્રમાણે જણાવે છે —

“ હરે તો બે દાસવા ચક્રુ એ પણ મહાભારત જેવું મઈ પશુ, એક જ નહિ પરંતુ માવ સપા પ્રદેશમા પણ ચાલતા પગ

મજતા અને પેટમાં દુઃખતું. મારા સાચીઓમાંથી કેઈ કેઈને માથામાં સખત વેદના થવા લાગી અને કેટલાકને છાતીમાં દર્દ થવા લાગ્યું. ઘણાં જાણી ગયા હતા અને કેઈકને તો ચાલતાં ચાલતાં પણ ઉંઘ આવવા લાગી ! ”

ફેઝર સાહેબે આમ થવાનું કારણ પણ જણાવ્યું છે. તેઓ જણાવે છે કે “ ગંગોત્રી જતાં આ પર્વત જેવો ઉંચો ખીણે એક પણ પર્વત આવતો નથી. આપણે જેમ જેમ ઉંચા ચઢીએ છીએ, તેમ તેમ હવા પણ હલકી મતી બન્યે છે; અને આખરે એવી હવામાં આવીએ છીએ કે જ્યાં આપણે શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ લઈ શકતા નથી. આથીજ ઉપર જણાવેલાં દરરો યર્થ આવે છે. ”

સ્વામીજી આ પર્વત ઓળંગી, ત્રિકાંત પર્વત લાલ્લી ગયા અને ત્યાંથી પણ દૂર ગયા. ત્યાં હર્ષિલા તથા ગોમતીગંગા નામની બે નદીઓનાં સંગમસ્થાને જઈ પહોંચ્યા. ત્યાંથી ઘણે દૂર જતાં ખુરાલી નામે એક ગામડું આવ્યું. અહીંથી ગંગોત્રી બાર કોશ * દૂર રહે છે. ખુરાલીની પેલી બાજુ મુકેબા નામે એક ગામ છે. આ ગામમાં માત્ર એકજ પંથિત દશ-પંદર અનુચરો સાથે રહે છે. અહીંથી થોડે છેટે ખુરાલી નામે ગામ આવે છે. ત્યારપછી કેઈ પણ ગામ આવતું નથી, તેથી યાત્રાળુને રાતવાસો કેઈ પર્વતની શુદ્ધમાર્ગ કરવો પડે છે. ખુરાલીથી જેટલો રુદ્રહિમાલય દૂર છે, તેટલોજ દૂર પતંગિની પર્વત રુદ્રહિમાલયથી છે. આ પતંગિની પર્વત ઉપર પાંદરો કેટલોક સમય રહ્યા હતા. અહીંથી ગંગોત્રી માત્ર એકજ કોશ દૂર છે.

જે સ્થાનને લોકો “ ગંગોત્રી ” કહે છે ત્યાં એટલો બધો બરફ પડે છે કે માણસ તફત પાસે ગયા સિવાય મંગાનાં કશું ન કરી શકતો નથી. ગોમુખી પર્વતપરથી ઉતરતાંજ ભાગીરથીનું દેશગંગા નામ પડે છે. અહીંથી બાર કોશ તોચે જતાં એક ચોરસ મંદિર આવે છે. મંદિર પણ બરફ જેવું ઘોળું અને બાર ફૂટ ઉંચું છે. મંદિરની પૂર્વ તરફ એક દાર છે. આ દારમાંથી ગંગોત્રીના પવિત્ર જળનો સ્પર્શ થઈ શકે છે. માર્કેટવેઇન સાહેબ આ ગંગાજળના શુષ્કાનુવાદ માતાં “ મોર ટૂમ્પ્સ એપ્રોડ ” નામના પુસ્તકમાં જણાવે છે કે:—

“ બનારસમાં (કાશીમાં) ઘણી વાર કોલેરા થાય છે, પરંતુ તે કોલેરા ક્યારેય કાશીની બહાર ફેલાતો નથી. આનું કારણ બહુવા

* બંગાળમાં કોરા અર્થાત્ કોરા એટલે બે માઈલ ગણાય છે,

આશ્રયી સત્કારના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી મિ. હેન્ડ્રીન કમીટીમાં આવ્યા અને કેટલાક પ્રશ્નોનો કામી તેમણે જવાબમાં કોલેમના પુખ્ત જંતુએ આખા છ કેસમાં તે જ જુનું નામ-નિશાન વધુ ન વધુ પછી કૃપાના ચોખ્ખા-જંતુરૂપે જણાવ્યા કોલેમના કેસ જંતુએ નાખી તેણે તે તેમણી અનેક જંતુઓ ઉત્પન્નવા લાગ્યા "

"હિંદુઓ જમાના મધ્ય જવાબકોને અતિ પવિત્ર માને છે તથા તમે તેથી અપવિત્ર વસ્તુને જાણુ પવિત્ર ક્રમશઃ મરને છે તેનું કારણ મને હવે સમજાયું છે. પછીથી મને તેનું મહું કે મેટું વસ્તુ હોય કે પછી તેમાં મુઠ્ઠા વત્યા હોય તેવું હિંદુઓ ભક્તિ સંહ્યાક્રમિથી સંજ્ઞાપણમાં સ્થાન કરે છે અને તેનું પાન કરે છે તે સ્થેલ હિંદુઓની હાસી મનાવાઓને હવેથી વધુ વિચાર કરવો પડશે હિંદુઓએ આ જ માનવાનું સ્વભાવ કેવી રીતે બદલ્યું? શું હિંદુઓના પાન જંતુસાચોએ મહં ગયા છે? એ વિશેષ કંઈ કહે શકું નથી પરંતુ આપણે આ એટલું જ કહી શકીશું કે, આપણે (પાશ્ચાત્યો) જ નહીં દશામથી મુઠ્ઠા નહોતા ચલાવે તે જોઈએ કેટલાક સામયિક હિંદુઓ કે મુસ્લમાની હતા "

વડી પ્રેસર સાહેબ મનોલીપિતે હવે તે કે — "આ લીધેના હિંદુઓને અત્યંત પવિત્ર તેમજ પૂજ્યમાનથી દર્શન કરે છે તેનું કારણ આ પુણ્યમંથિત મનોહર દશ લેવાય સમજ્યાં બધા તેનું છે "

ઉપરાંત મિ. રિલી જાહેર માત્રાઓને સ્વેચ્છાએ જો-બાંધી લાકડાની કેસ્ટોએ છે આ સંબંધ વિચાર ન હોવાથી, અધિક માત્રા છોડો હોય છે ત્યારે તેમને પર્વત-મુકામે આપણ લેએ જડે છે

મનોલીપિત દર્શન લી રવાનીશ કેસરનાથ તથા મિ. કામલ જ્યાં ત્યાં હિંદુઓ પાછા ફરી રવાનીશ શાસ્ત્રના વધુને વધુ મરને નવે મહં માનવોત્તર મહા સત્યાગ્રહ ત્યાંથી મરને જે તે અસાધ્ય કરો વેળા પડ્યા છે તેનું વર્ણન આ મુજબ લેખિકાથી મહં મહે તેમ નથી જ્ઞાત પણ પહેલ એક મંત્રેષ મુત્તાર કેટલાક જાણુએ આવે ફર્માવકોને રાને મહં માનવોત્તર જ્યાં વીર્યા હતા, પરંતુ તેમને મર્ધ સ્વેચ્છીય પાણુ જંતુ પડ્યું હતું તેઓ તેમના એક પુણ્યમાં લખે છે કે "સત્યાગ્રહ સ્વપ્નર પાશ્વર્ય હોય એવા સ્વભાવ એક જાગી વેળા મેલી હાલ તે એટલી વધી પડી કે હવે આમાં પણ ચીંટ બધ "

આસના લખ્યું છે કે, જાણુઓએ મહેવા ફર્માવ" (કાલેને

કુમાયુન કહે છે) પાસેની ગંડધી અને લોહાનદીમાં સ્નાન કરી કૃર્મશિલા પાસે આવવું. આ કૃર્મશિલા, હાલની ગાગાર પર્વતમાળા વચ્ચે આવેલો એક નાનો પર્વત છે. કૃર્મશિલાની પાસે હંકાતીર્થ નામે નદીમાં સ્નાન કરી પાતાળ-ભુવનેશ્વર નામના તીર્થસ્થાનમાં જવાય છે. આ પાતાળ-ભુવનેશ્વર હાલમાં ગાંગોલી પરગણામાં આવેલા ગાંગોલી હાટ ઠાક-મંગલાથી થોડે દૂર ઉત્તરમાં છે. અહીં એક ગુફા તથા એક શિવમંદિર છે. પાતાલ-ભુવનેશ્વરથી આગળ ચાલીએ તો પહેલાં પવનપર્વત અને પછી પતાકાપર્વત આવે છે. આ પતાકાપર્વત હાલના ચિથોઠાગદથી થોડેક દૂર ઉત્તરમાં છે. ત્યાંથી થોડે દૂર જઈએ તો બ્યાસાગ્રમ આવે છે અને ત્યાંથી ઘણે દૂર જતાં તાવકપર્વત આવે છે.

આ તારકપર્વત પાસે તારિણી નદીમાં સ્નાન કરી આગળ ચાલીએ એટલે તિમેટની હદ આવે છે. ત્યાંથી કેટલેક દૂર જઈએ એટલે ગૌરીપર્વત આવે છે. આ ગૌરી પર્વતની પાસેજ માન-સરોવર છે. માનસરોવરની લંગાઈ આઠ કોશ અને પહોળાઈ છ કોશ છે. અહીં પહેલાં રાજહંસ નામે મહાદેવની પૂજા કરાય છે. પછી માનસરોવરની પ્રદક્ષિણા કરવી અને રસ્તામાં જે જે નદીઓ માનસરોવરમાં મળે છે તેમાં સ્નાન કરવું. દક્ષિણમાં શંભુ પર્વતમાંથી શશિ નદી, ઉત્તરમાં નીલપર્વતમાંથી કપિલા નદી અને દેલાસ-શિખરમાંથી મંદાકિની, પુષ્પલદ્વા તથા ચંદ્રલાગા નામની નદીઓ માનસરોવરમાં મળે છે. માનસરોવરથી ઉત્તરમાં ઢોઢ કોશ છેડે દેલાસપર્વત છે. દેલાસપર્વતનો ચેરાવો બે કોશ અને ઉંચાઈ વીસહજાર ફુટ છે. તે આખોય બરફથી ઢંકાયેલો છે. દેલાસપર્વતની પ્રદક્ષિણા કરતાં બે દિવસ લાગે છે. માનસરોવર પાસે શવણ-હૃદય નામે એક બીજું સરોવર પણ છે.

માનસરોવરથી પાછા આવી, સ્વામીજી પંબળ દેશમાં આવેલા જવાલાતીર્થમાં જ્યાં જવાલાગુખીના મંદિરમાં પેસતાંજ એક

“ દૂદ-કુદરતી મહાસરોવર, અત્રેજમા ‘હિક’ કહેવાય છે. કેટલાક માણસ સુધી પહોંચીને જ્યાં હોય અને તેની ચોતરફ જમીન હોય એવા કુદરતી મહાસરોવરને દૂદ કહેવાય. સરોવર ખોદીને પણ બધાવી રાકાવ જ્યારે આ કુદરતી હોય.

અમે આ ગ્રંથમાં પ્રસંગોપાત ‘સરોવર’ સંબંધેના ઉપયોગ ઉપર જણાવેલા અર્થમાં ક્યો છે.

શુદ્ધ જોવામાં આવે છે આ શુદ્ધાની વચમાં એક પૂજીનું દર્શન
 ૫ તા અવર્ણનીય જ્ઞાનદ યાય છે ત્યાથી સ્વામીજી કુરુક્ષેત્રમાં
 આવ્યા ત્યાં થ સ્થાનો દર્શન કરવા લેવા છે -(૧) કુરુક્ષેત્ર એન્ને
 ૬ કુરુક્ષેત્રનું દાનદોષ-અહીં અર્ધા કોશનાવેશવાવાણુ તળાવ છે,
 અને તેની વચમાં લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર છે કૌરવ-પાંડવોનું જે
 મહાજ્ઞાત સુદ યજ્ઞ હતું તે સ્થાન અહીંથી ચાર-પાંચ કોશ દૂર
 છે (૨) દ્વેપાયનવૃદ્ધ-આ હૃદ(સરોવર)માં દુર્યોધન સતાઈ ગયો
 હતો (૩) પંચપાંડવાશ્રમ (૪) ભદ્રકાલીનું પીઠસ્થાન-
 પાંડવો કહેતા કે, અહીં માત્ર દર્શન જળરૂપે યાય છે, કેમકે પીઠ
 સ્થ નપર એક રૂપો ખોદેલો છે આ સ્થાન ચહેરમી અર્ધા કોશ છેટે
 જ ગયેલા છે, હાલ ત્યાં એકે જગાળી ગૃહસ્થે ચતાઈની મૂર્તિ
 પપવાડી છે અને (૫) ચારોશ્રી મહાદેવ -કુલી માતાએ આ માટે
 ત્યર મહાદેવની એકસોઆઠ સુવર્ણ પક પુષ્પોથી પૂજા કરી હતી

પૂજામાં આવેલું જ્યોત્સ્વરનું સુવર્ણમંદિર અહીંથી
 બહુ દૂર નથી શીખોત્ર આ મનોહર સુવર્ણમંદિર આખું જે
 સોનાના પતરાથી મટેલું છે, અને એક મોટા સરોવરની વચ્ચેવચ
 જ વેલું છે અને સમ્માસમયે જ્યારે હલ્લો શીખ ભગતે એકત્ર
 થઈને નામસ મીર્તાન કરતા કરતા અને લગ્નનો આવા ગાતા જળા
 રાધની ચારે બાજુએ પ્રદક્ષિણા કરે છે, ત્યારે અનેક મુખે અને
 વિવિધ વાણીને દાસ નીકળતો સચીતમ્બનિ સાલજીને ભક્તિરસની
 જે જ્યોત્સ્વરમાં વહે છે તે મલિન મનને પવ્ત્ર દ્રવિત કરી નાખે ॥
 રાખ લે કોમાં કોઈ ખાસ પૂજાપદ્ધતિ નથી, પરંતુ સુઠર વાધથી
 અને કારી રીવાજો મંદિરોમાં શ્રી નાનકાદિ ચુરુએ ના રચેલા
 ઠંડાકે થયેા સાચવી લખેલા જોવામાં આવે છે આ મધ્યે ઉપર
 જારે શીખ નરનારીઓ પુષ્પવૃદ્ધિ કરે છે અને મંદિરની ચારે
 બાજુએ ભક્તિપૂર્ણ ટંદયે પ્રદક્ષિણા કરે છે સ્વામીજી આ સુવર્ણ
 મંદિરની બહુ પ્રશંસા કરતા અને કહેતા કે, કાશી વિશ્વનાથની જેઠે
 સુવર્ણ મંદિરની પણ સપળા ભડતે જે ચાના કત્લી જેઠે ત્યાંથી
 પાંચ જ મુસાફરી કરતા કરતા સ્વામીજી નૈમિષારણ્યમાં આવ્યા
 હોવામાં લક્ષ્મીથી પદર કોશ દૂર ચાલેલા નામે રહેયત છે ત્યાંથી
 બગદમાડીમાં બેઠી નૈમિષારણ્ય જવાય છે ॥ રત્નામાં 'હત્યાહરણ'
 નામે એક તીર્થ આવે છે કહેવાય છે કે, શીરામચ દ્રણ અહીં આવીને

એક તળાવમાં સ્નાન કરીને સવણહત્યાના પાપથી સુક્ત થયા હતા. બીજે દિવસ સવારમાં હત્યાહરણમાં સ્નાન કરી, તીર્થવિધિ સંપૂર્ણ કરી, ચાલી નીકળવાથી સધ્યાકાળે નૈમિષારણ્યમાં પહોંચાય છે. પ્રકૃતિનો લીલાભૂમિ, ગાઠ જંગલોથી વિંટાયેલી, પક્ષીઓના મધુર કેલરવથી ભરપૂર, લીલાંછમ વૃક્ષોથી સુશોભિત અને સાધુજનોને પ્રિય એવા આ નૈમિષારણ્યને પ્રકૃતિદેવીએ બહુ સંસારદોષાહલથી બચાવી લેવા પોતાના જોળામાં છુપાવી રાખ્યું હોય નહિ એમ લાગતું હતું. કલકલ પ્વનિ કરવી, લીલાંછમ કાંકાવાળી, પુણ્યસહિતા ગોમતી ભારતના આ પવિત્ર તીર્થને-ભગવાન વ્યાસજીની લીલાભૂમિને-પોતાના તરંગોવડે સ્નાન કરાવતી બેગથી વહેતી હતી. નૈમિષારણ્યમાં દેટલાંકે દર્શનીય સ્થાનો છે:- (૧) શકેતીર્થ:-આ એક નાનું તળાવ છે અને તેની વચ્ચે નાનાં નાનાં બાકાંવાળી એક જોળાકાર ભીંત છે. ચારાણુએ પહેલાં અહીં સ્નાન કરે છે. (૨) પંચપ્રયાગ:-આ પણ એક નાનું તળાવ છે. (૩) કાશીતીર્થ:-આ કાશીતીર્થ તળાવની પાસે જે નાનાં મંદિરો છે. એક મંદિરમાં શ્રીવિશ્વનાથ ગિરજા છે, બીજામાં કોઈ બીજું શિવલિંગ છે. (૪) તપોવન:-અહીં ગ્રામીન સમયમાં મહાભારતની પાસચણ થતી. (૫) વેદવ્યાસની ગાદી:-આ સ્થાન પંચ બહુ મનોહર છે. પાસે ક્યાંય પણ મનુષ્યની વસ્તી નથી તેથી શાંત એકાંત પ્રદેશ છે; માત્ર ગુપ્તપરિમલવાહી વાયુદેવતા સાથે પક્ષીઓનો કિલકિલાટજ આ ગંભીર શાંતિનો જંગ કરે છે. અહીં 'કશ્યપઋષિ તથા મનુ ભગવાનની સમાધિ છે.

નૈમિષારણ્યથી સીતાપુર જતાં રસ્તામાં મિથી નામે સ્થાનમાં દંધીચિત્રવિને આશ્રમ આવે છે. અહીં દંધીચિત્રવિએ દેવોના ઉપકારમાટે પોતાના દેહતું ઘન કર્યું હતું. ત્યાંથી સ્વામીજી અથોધ્યા આવ્યા. અથોધ્યામાં જ્યાં બંચો ત્યાં રામ, લક્ષ્મણ અને હશરથ વગેરેની મૂર્તિઓનાં દર્શન થાય છે. અથોધ્યા સરયૂ નદીને કાંઠે આવેલું છે. તેમાં સુખ્ય સ્થાન તો 'હનુમાનગદી' છે. તેમાં હનુમાનજીની મૂર્તિ સ્થાપેલી છે. અહીં હનુમાનજીનાં દર્શન કરતાંજ એવો પ્રશ્ન ઉઠે છે કે, લોકો ભગવાન રામચંદ્રજીને છોડી ભક્ત હનુમાનજીની આવી ભક્તિ કેમ કરે છે? કેમકે અહીં જેટલાં મનુષ્યો દર્શન આવે છે તેટલાં મનુષ્યો વીજાં કોઈ મંદિરોમાં ક્યારેય જણાતાં નથી.

અગેધ્યાથી સ્વામીજી કશીપુરીમા આવ્યા ત્યાંથી પ્રયાગ ક્ષેત્રમાં ત્રિવેણીસ્નાન કર્તી, વેણીમાથવના દર્શન કરી વૃંદાવનમાં આવ્યા. પૂર્ણાવતાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનો લીલાભૂમિ વૃંદાવનનાં રમણીય દર્શ્યોત્તુ મયાર્થ વર્ણન કરવાનું સામર્થ્ય અમારી કલમમાં નથી અને અનેક સ્થળે રૂપાં છીએ, પણ હરિહારમિવાદ બીજે ક્યાં અહીંના જેવું મનોહારી સૌંદર્ય જોવાનથી આજે પણ અનેક મયુસ્-મયૂરી આનંદે નૃત્ય કરતા કરતા મગ્નવાસીઓના આનંદામા વિહાર કરે છે. મગ્નગનાઓ આજે પણ તે કાલિંદીને કંઠે પાણીના બેઠા લઈ ધીરે ધીરે જળ ભરવા બધ છે, તેમજ દૂર દૂર ભૂરા આકાશ સાથે મળી જતી, વૃણાથી છવાઈ રહેલી અને દૂર સુ-દૂર દેહાઈ રહેલી હુગિયાળી ભૂમિપર આવેલા પક્ષ અને મૃગવાં ઓના ટોળા સ્વચ્છ દે વિચરે છે, પરંતુ તે વૃંદાવનવિહારી, શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના દર્શન ન મળાથી, એ બ સીનારોના અભાવથી બાજોને મન વૃંદાવન સુન્નતા લાગે છે બેચક, સાચા બાજોને તો આ બધા અભાવ તે મહાભાવના પ્રવાહે દૂર પશુ થઈ જાય છે.

વૃંદાવનગઢ ધણાય મનોહરમ દિગ છે મદનમોહન, ગોપીનાથ, શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર વગેરેની મૂર્તિઓ આ મ દિશોમા વિરાજે છે વૃંદાવન નેરહુ નિર્ગન છે, તેરહુજ મથુરા ઢોલાહલપૂર્ણ છે. મથુરામા વિશ્રામપાટ, હારકાનાથનું મંદિર, પ્રવણેન વગેરે કેટલાંક સ્થાનોનાં યાત્રાળુઓએ અવરુદ્ધ દર્શન કરવા બોધે મધુવન, લાલવન, કાંકાર વન, કુંદવન, બાદુલવન, લાદવન, પદ્મિવન, મહાવન, ગિરવન, લોહાર્ગલવન, વગેરે વનસમૂહમાં નિધુવન અને નિકુંજવન વૃંદાવનમાં આવેલા છે પરંતેરી યાત્રાળુને બોધે વૃંદાવનનો નાનાં નાના બાળકો તથા નીચેની પંક્તિઓ બોલે છે ત્યારે બાકીનાં દુહવમાં શ્રીકામા-સુકામાદિ ભગવાનના ગોપસપ્તાઓની વાત યાદ આવે છે.—

શ્યામકુંડ, રા કુંડ, ગિરિમોવર્ધન ।

મથુર મથુર વંશી વાજેદ્દ વૃંદાવન ॥ ચાલ ચોલ હરિ ॥

વૃંદાવનથી સ્વામીજી જયપુર, મુકેશ્વર વગેરે તીર્થોમાં થઈ સુગતમા દાવેકા મયા હારકા અમદાવાદથી રૂડપતથા વડોદરાથી રૂડ૦ માઇલ દૂર આવેલું છે. સંન્યાસજીવન પહેલાં પણ સ્વામીજી હારકામા કેટલાક દિવસ રહ્યા હતા પહેલાં હારકાની આરેપાસ સમુદ્ર હતો હાલ એક બાજુ રેતીનો ચઢાવ થતા એક રસ્તો બની ગયો

છે. દારકાનાથના મંદિરની બાજુમાંજ એક દેવકીજીનું મુંદર મંદિર છે. સ્વામીજીએ પગે ચાલીને જાખા મુંબઈ ઇલાકાની મુસાફરી કરી અને ગોકર્ણેશ લિંગનાં દર્શન કરી તેઓ ભારત-વર્ષની છેલ્લી સીમા સેતુબંધ સમેશ્વરમાં આવી પહોંચ્યા. રામેશ્વર નામે એક નાના બેટમાં ભારતવિખ્યાત રામેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે. બેટની લંબાઈ સાત કોશ અને પહોળાઈ અઢી કોશ છે. મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાંજ બહુજ સૂક્ષ્મ તથા મુંદર કારીનરીવાળું, પચાસ હાથની ઉંચાઈવાળું સુખદ્વાર આવે છે. આ દરવાજાની અંદર ત્રણ ત્રણ સ્થંભોની હારો આવેલી છે. ત્યાંથી આગળ જતાં ત્રણસો હાથ સમથોરસનો એક મોટો ચોક આવે છે. આ ચોકની ચાર બાજુએ મુંદર મંદિરોની હાર આવેલી છે.

રામેશ્વરથી સ્વામીજી મદ્રાસ પ્રાંતમાં થઈ ઉત્તરમાં શ્રીગંગાથપુરીમાં આવ્યા અને ત્યાંથી બંગાળમાં આવ્યા. ત્યાંથી આસામ તથા બિહાર પ્રાંતનાં તીર્થોમાં ફરી વિહર્ષ તથા શોણભદ્ર દેશનાં તીર્થસ્થાનોનાં દર્શન કર્યાં. છેવટે પાછા ગંગા-યમુનાના સંગમસ્થાન શ્રીપ્રયાગક્ષેત્રમાં આવ્યા.

સંન્યાસીઓએ સાત પુરી, ચાર ધામ અને આઠ ખંડની જે યાત્રા કરવી જોઈએ તે સ્વામીજીએ કરી હતી. હિમાલય ખંડ અથવા હિમાલય, માનસખંડ અથવા માનસરોવર, કૈલાસખંડ અથવા કૈલાસ પર્વત અને કેદારખંડ, એ સર્વ ઠેકાણે તેઓ ગયા હતા. જે પ્રદેશમાં રામેશ્વર આવેલા છે તે રેવાખંડમાં પંજુ મુંબઈ થઈને તેઓ ગયા હતા. મુંબઈપ્રદેશની મુસાફરી વખતે તેમણે વર્તમાન કાનડા જીલ્લામાં આવેલા શ્રીગોકર્ણેશ્વર લિંગનાં પણ દર્શન કર્યાં હતાં. ગૃહત્યાગ કર્યા પછી તો તેઓ ઉજ્જનમાં રહ્યા હતા. કાશીખંડમાં તેમના આવવાનો ઉદ્દેશ કરવો બીનજરૂરી છે. ગંગોત્રીથી તે ગંગાસાગરસુધીનાં ગંગાકિનારાનાં સર્વ સ્થાનોમાં તેઓ ફર્યા હતા.

આ રીતે સ્વામીજીએ માત્ર કૌપીનજેરજ સઘળાં તીર્થોની પગપાળા યાત્રા કરી હતી. કેઈ કેઈ વાર તેમને નાના પ્રકારનાં હુખો સહન કરવાં પડ્યાં હતાં; પરંતુ મુખ દે હુખ તેમના મનને ચલિત કરી શક્યું નહિ. ચારીરિક કે માનસિક કલેશને તેમના મનમાં સ્થાનજ મળ્યું નહિ. કેઈ કેઈ દિવસ લોખંવ મળે નહિ,

* હવે જમનગરથી દારકા રેલ્વે વર્ક છે અને એ રેલ્વે જમનગર તથા વડોદરા રાજ્ય તરફથી બાંધવામાં આવી છે.

અર્ધા ભૂખ્યા રહેણુ પડે કે વનાહારે પણ દિવસ ગાળવા પડે કે બાર વાર નીચે તો કેમ નાનું નિર્જન વનમાં, કેમ વાર પર્વતને ટિપરે તો કેમ વાર મનુદ્રકિનારાની રેતી ઉપર કેમ વાર વનચૂન્ય સ્મરણાનમાં તો સળી કેમ વાર વ્યાઘાદિ કિ સકે પશુઓવાળી પર્વતચુક્રોમાં પણ રાત્રિ માળના હતા.

એક વાર બદ્ધિકાશ્રમના રત્નામાં બન્દ પડતા, સ્વામીજીને ઘણું દુઃખ પડ્યું હતું ટાલથી લેમણુ આણુ શરીર અકરાઈ નડુ હતું અને રત્નામાં તેઓ મૃતવત્ પડ્યા હતા પાતે રોવા-શુભૂષા કરનાર કેમ પણ ન હતું યોગ સમય જાહે એક મહાપુરુષ ત્યાં થઈને જતા હતા, લેમણે સ્વામીજીની આંખી દુ ખરે જણાયા તેમણે તેમની રોવા-શુભૂષા કરી લેમણે પ્રાણ બચાવ્યો હતો.

કથિલમાં યાત્રા કરતા એક વખત સ્વામીજીને મહુ દિવસભૂખી બિણા ન થઈને ચોથે દિવસે ત્યારે તેઓ એક વૃક્ષ નીચે મૃતવત્ પડ્યા હતા ત્યારે અચાનક એક ન્દનિચ્છે આવી તેમને નાના પ્રકારની ખાદ્ય સામગ્રી આપી તેમના પ્રાણની મ્હા કરી હતી.

એક વખત જાંબુ સમયે સ્વામીજી હરિદ્વારની પાતેલા મંડા અને પાંદે નદીના સમય પાંડે ઉત્તર થા હતા, તેવામાં આકાશ એકા એક વાદળાથી છવાઈ ગયું જોતજોતામાં ચોગરૂ અધકાર લાગી ગયો, મૃશબધાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો અને પૂર આવતા નદી બાને કાંઠે પહોંચ લાગી આ લપડે સમયે ક્યા જગુ અને કેમ કરણુ તેનો નિર્ણય નહિ કરી સકવાથી તેમજ બીજે ઉપાય ન હોવા થી લે મક ન સંધ્યી અને અસાધારણ મનોબળવાળા સ્વામીજી તો આખી રાત નદીમાં ઉભાજ રહ્યા.

આ પ્રમાણે અનેક સમયે આ મહાત્માને લે દુઃખો સહન કરવા પડ્યા છે તેની ગણતરી થઈ શકે તેમ નથી, તેમ તે બધાંતુ વર્ણન પણ નિર્ણય છે સ્વામીજી આ પ્રમાણે એક માઈ મહુ પાસે તાપ્ત સિવાય તેર વધુ ક્ષુધી લીધ્યાજા કરી, અને ફરીથી સ્વર્ગ-દારૂપ હરિદ્વારમાં આવ્યા.

આ પુણ્યતીર્થસાગ તેમને સ્વનામધ્યે જન તરામણુ નામના મહાપુરુષનો સમાવેશ થયેલ જન તરામણુ કાતન રત્ના હા કા ના નુપુરુ નામના હતું તેઓ યાકદ્વીપી પ્રાદાણ હતા. વેદાતમાં તેઓ પારવત હતા સમ્યક હોયી, અન્ધામી થઈ તેઓ અહીં લગવતવિવનમાં લીન રહેતા હતા.

સ્વામીજીને તેમના સમાગમથી ખૂબ આનંદ થયો અને પોતે વેદાંતમાં પારંગત હોવા છતાં, વિશેષતા માટે તેમની પાસે સ્ત્રી શારીરિક લાઘ્ય, ગાલાઘ્ય, ચિત્સુખી, પંચદશી, વેદાંતપરિચય, દર્શોપનિષદ ગ્રંથો ફરીથી જોઈ ગયા. બ્રહ્મનિષ્ઠો સ્વામીજી રીતે જ કે જ કર્યાક્તા નથી અને તેથી જ સ્વામીજી અનંતરામજી પાસે શિષ્યસ્થાવે રહ્યા હતા. અનંતરામજીને પણ સ્વામીજીના સહવાસથી આનંદ થયો અને બન્ને જણ અનેક પ્રકારે પરમાત્મતત્ત્વની આલોચના કરતા એકબીજાને વિશેષ મુખી કરવા લાગ્યા.

મીમાસકો કહે છે કે, યથાવિધિ કર્મના અનુષ્ઠાનથી મુક્તિ મળે છે વેદાંતીઓ કહે છે કે, જ્ઞાનવિના મોક્ષ નથી અને કર્મ તો માત્ર જ્ઞાનનું સાધન છે, પરંતુ સ્વામીજીનાં દર્શન કરતા એમ જ થતું કે, આ કર્મને જ્ઞાનનો વિવાદ અસહ્ય થઈ પડવાથી કર્મ અને જ્ઞાન બન્ને સ્વામીજીનું રૂપ ધરી પૃથ્વીપર પધાર્યાં છે. કેમકે સ્વામીજી વેદાંતમાં પારંગત હોવા છતાંયે તેમણે યથાવિધિ તીર્થયાત્રા તથા સેવાસાધના કર્યાં હતા. ભગવદ્ગીતા સાચા મહાપુરુષનાં લક્ષણો એવાજ હોય છે. ૧-

* સ્વામીજીએ કય પોતાનાજ દેશાશુભારે તીર્થયાત્રા નહોતી કરી તેઓથીએ તો અનેક છવોતુ શ્રેય થાય એવા કામો પણ સાથે સાથે કર્યા હતા 'સોઠકટવાણુ કરતુ' એ તેમનું જીવનમત હતું અને 'દેહાવસાનકાળે પણ પોતાના દેહને બાળી કે દાગી ન દેતા, તેના કટકા મી પદ્મીએને ખનમવી દેવાની તેઓથીએ આજ્ઞા કરી હતી

સ્વામીજીની પરોપકારની પ્રેરણા, તેમના દેહાવસાન બાદ પણ, કેવી રીતે ફળતી તે નીચેના દૃષ્ટાંતપરથી જોઈ સમજાશે-

'મહુ જાવણીમાં એક સરકૃત પાઠશાળાની ખાસ જરૂર હતી જ્ઞાના મહાજનોએ સને ૧૯૦૪ ના સપ્ટેમ્બરની બારમી તારીખે કેન્દ્ર-એન્ડ મેનિસ્ટ્રેટ મેન્બર વેકના દામે સરકૃત પાઠશાળાનો પાયો નખાવ્યો, અને આ પાઠશાળાનું નામ 'સ્વામી સ્વારકરનંદ પાઠશાળા' રાખવામાં આવ્યું છે. કેમકે તેમણે તે માટે અગાધ પરિશ્રમ લીધો હતો."

(‘ધી ટેલિગ્રાફ’ તા ૨૧-૯-૧૯૦૪)

અધ્યાય ૬ ફો-સન્નિસાધના

હિંદીના કેટલેક સનય રહી સ્વામીજી શ્રીમદ્ધીપુરીના આજ્ઞા સ્વામીજીએ સનાયીત વર્ષની ઉમરે સંન્યાસ લીધો હતો. હોલ તેમની ઉમર ચાલીત વર્ષની હતી.

સંન્યાસ લીધા પછી તે વર્ષસુધી સ્વામીજીએ દિન તપશ્ચર્યા કરી હતી. તેપણ હજી એક સાધનલાગી થુ હતું. થેળીએક સ્વામીજીની સન્નિસાધના હજુ સોળે રૂઝે જી લીધી ન હતી, તેથી તેઓશ્રી કાશી ગયો, ગંગાકે મધ્યાહન સૂર્યથી તપેલી રેતી ઉપર બેઠી વદ્રનોશીશ્વર શ્રીકાશીવિશ્વનાથની સાધના કરવા લાગ્યા. આ સમયે તેઓ પ્રાણાયામ, ધ્યાન, પારણ, પ્રત્યાહાર વગેરે ઊઘી રહ્યો, આહાર-નિદ્રાનો ત્યાગ કરી, નિવિદિવત્ત 'વિશ્વનાથ' 'વિશ્વનાથ' એમ ઉચે સ્વરે નામોચ્ચાર કરવા લાગ્યા તેઓ કેટલીક વાર મનોમન હસતા તો ધડીકમા તેનની આખોમાથી પ્રેમાધુ વહેતા સ્વામીજીની આ-હાસાવની નહાવરયાનુ વર્ણન કે તા. ૨૬ જૂન બાણુ પોતાના "સાધુદર્શન" નામે પુસ્તકમા લખે છે કે - 'તે સમયે તેઓશ્રી (સ્વામીજી) નગાતટેજ રહેતા જે બાપતો આ માન્ય મનુષ્યને મહાન કષ્ટાથી હોય તે કલાનુ તેમને બહુ નમતું કહીશી ટાટમા ઉઘાડે શરીરે બરડ લેવા ગનાજગમા કાલવત બેઠી નહેવામા તેને બહુ ગાનદ આવતો દિનાજાના પ્રચંડ તાપમા તપેલી રેતીમા ધ્યાન કરતા પડ્યા રહેવું એ તેને બહુ નમતું તે સમયમા સ્વામીજીને કોઈને સ્વારેય આહાર કરતા જોયા નથી જો કોઈ જાવિક જગ્ગ પ્રેમથી કંઈ ભોજન ઉવે તે સ્વામીજી તેનું નિરીક્ષણ કરી હસતાહસતા તે ત્યાગ ઊઘી ચાલ્યા જતા. આથી કરીને સ્વામીજી એવા દુર્બળ રહ્યો - થા, કે તેમનામા ઉપ્વાનો શક્તિ પણ રહી નહિ ગયો રિવતિમા તેઓ એકજ રથ ને સમાધિરથ દશામા પડી રહેતા.

સ્વામીજીએ ધમ, નિયમ, આચન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર

અને સંયમ, એ છયે અંગનો અભ્યાસ કર્યો હતો; અને સોડર જ્ઞાનથી પ્રકૃતિ-પુરુષ સાથે એકત્વનો અનુભવ પામીને શુદ્ધ બ્રહ્મ-સ્વરૂપના ધ્યાનમાં મસ્ત રહી, ડ્યારેક દ્વિભંગિશિયાં ધવલ શિખરપર તો ડ્યારેક દ્વિંસકે પશુપાળા ગાઠ જંગલમાં અથવા ભરફથી છવાય-લી કોઈ ગુફામાં રહી તેમણે અતિ ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા કરી હતી. વળી આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ સ્વામીજીએ હરિદ્વારમાં સૂત્રભાષ્ય, ઉપનિષદ, ગીતા વગેરે વેદાંતગ્રંથના પરિશીલનદ્વારા જ્ઞાનયોગ સાધ્યો હતો; અને હવે કાશીમાં ભક્તિયોગ સિદ્ધ કરી સ્વામીજીએ મહાજ્ઞાન અને પરાભક્તિની એકતા અનુભવી. ખીલેલાં પુષ્પની મુગધ જેમ ચોતરફ પ્રસારે છે, તેમ સ્વામીજીની અસાધારણ તપશ્ચર્યાની વાત પણ ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ અને ભકતોનાં ટોળેટોળાં તેમનાં દર્શન કરવા આવવા લાગ્યાં. તેમને આ લોકમેદની રચતી નહિ તેથી તેઓ કોઈ કોઈ વાર ગંગાજીના સામે કાંઠે રામનગરની ટેકરી ઉપર યાત્રા જતા અને ધણેખરે સમય ત્યાં જ ધ્યાનમગ્ન રહેતા.

ઉનાળાના પ્રચંડ તાપમાં તપેલી રૈતીપર બેસીને દુઃખ કે શોકની લાગણીવગર તેઓ પરમાત્મચિંતનમાં મગ્ન રહેતા; અને શિયાળાની ઠંડકડતી ઠંડી કે ચોમાસાના મુસળધાર વરસાદમાં શરીર અકર્કાઈ બસ કે ભિંબઈ બસ તોપણ ખીજ દિશામાં તેઓ નગર ફેંકતા નહિ. આ રીતે દિવસપર દિવસ અને માસપર માસ વીતવા લાગ્યા.

આવું જોઈને ભકતોની ભીડ તો દિનપ્રતિદિન વધવા લાગી. આથી સ્વામીજીને કંટાળો આવી કાશીના કોઈ એકાંતલાગમાં રહેવાની ઇચ્છા થઈ. તસ્તજ સ્વામીજી, અયોધ્યાપ્રદેશના આમેટીના રાજાબહાદુર શ્રી. લાલભાઈવસિંહેની આમંત્રણથી તેમના 'આનંદખાન'ના અત્યંત સમર્થીય ઉદ્યાનમાં રહેવા આવ્યા. રાજાએ સ્વામીજીની સેવામાટે આઠ સેવકો રાખ્યા હતા; પણ સ્વામીજીએ તે સેવકોને એટલું જ કહ્યું કે “ મારે ખીજ કોઈ સેવાની આવશ્યકતા નથી, અહીં કોઈને આવવા ન દો એટલે બધી સેવા થઈ ગઈ સમ-શ્લેષ. ” આથી સેવકોને ખીજું કંઈ કામ કરવાનું રહ્યું નહિ. એટલે ચાર જણ પહેરાપર રહેતા અને ખીજ આર જણ આનંદ-ખાનનાં ભાતભાતનાં વૃદ્ધો અને બેઠવાઓને સંભાળવાનું તથા પાણી સિંચવાનું કામ કરતા હતા. આ આનંદખાન દુર્ગાવાડીની પાસેજ આવેલો છે. તેની ચોતરફ ફરતી દિવાલ આવેલી છે. દર-

વાજનાં પેલવાંજ એકે રે ગે હવે જીવે છે વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પ
 વૃક્ષો ઉદ્ભવતી રે જ્ઞાનાં વૃદ્ધિ કરી ન્યાં છે. એકેરે દૃઢ-જ રેની
 બાલુમાં મહં પટારથના પદ્મના મુંદર મ્હાએ જીવેલા છે દેહ-
 હેતુ હે દયાનંદપો. દેવકીકૃતિ વધા ન હોય-માધી જીવિ દયા-
 એ ના મંદપોની ધીરજ ઉદ્ભવનાં જીવે :હેલી ઉડ-જીવથી દેશર
 કરેલી મને હર એકો તેમજ પુષ્પ-દયાઓથી વિંટાપલાં જામવૃષ્ટો
 ફળદૂલથી હવે નીને ઉદ્ભવતી દોલ માં જીવિવૃદ્ધિ કરે છે જ નવી
 વચ્ચોદચ્ચ પાંચ બહુદૃષ્ટો એકે મુંદર વાવની જીવપામ જીવપામ
 જામે જામે વતો જગ્યા દેવ તેવી રીતે ઉભાં છે : અને ઉદ્ભવનાં
 જીવેલાં સુદેહ પ્રથ લેવાં નિઃશ્વસ્થ નો તે. હવેની પોં રે જગ્યાં
 યથા ચંતિદેવીના ધામસમાં જતી ન્યાં છે.

જીવિ મહર્ષિએએ કાથીપુરને 'જાનંદ્યાનન' કહી છે.
 તેજ જાનંદ્યાનનના જાનંદ્યાન જાવેલો છે. એ જાનંદ્યાની
 કલિકામાત્રથી આ સમગ્ર સુદર જાનંદ્યામાં વર્ગે જ મહં જામ,
 તે પદમ નંદ્યાનનમાં નિમજ ની. જાનંદ્યાનરૂપ જ જાનંદ્યા
 સ્વામી જાનંદ્યાનમાં સદા જાનંદ્યામાં રહેવા લાભા.

જાનંદ્યાનનાં સ્વામીજીજ દેવજ પ્રત્યાધાનમાં નિમજ
 મેલા હવા એમ નહિ, પરંતુ જાનનાં વૃષ્ટો પરંતુ સ્વામીજીના
 શમ-દમ વગેરે મુદોના પ્રભાવે કરીને ચાંચરિત મુનિવદ્યાની પોં
 ચોલતાં હતાં થતીનચરિતમા હખુ છે કે.

વિકમન્દુલુમં સુરવચ્છવૃનં, પ્રચલચલકં પ્રવલન્નુદૃતમ્ ।

વિલમન્નુનિ મંધમનોવિનર્વં, વનમનનમેવત ચિત્રકયં ॥

હુમુમે હુમુમે મુદુને મુદુને, સિતિવે સિતિવે મનુજે મનુજે ।

અવધૃત તનોગુ ગ્લોષચયં. રજ દ્ય વિગદતિ તમ્ય પદા ॥

અર્થાત્ નાના પ્રકારનાં ખીદેલાં પુષ્પો, પદ્મોએ ના મધુર
 સ્વામીજીને પીઠ સ્ત્રી-ધીયત રોડનથી, જાનંદ્યાનનાં વૃષ્ટો
 મુનિઓનાં મનમાં મધવજાવ લાગત કરીને સ્વામીજીની સેવા કરતાં
 હતા. જાનંદ્યાનના હરેકે પુષ્પના, પદ્મીના તેમજ મધુરતા
 મેરુદુ-વનોમુદુનો લેપ મહં ગયો. અને ત્રવે સ્વામીજીની
 સંહુ-જથી વિપ્રિન યથા-અર્થાત્ મુદ સત્ત્વમથ મહં ગયાં હતાં.

અધ્યાય ૭ મો—સ્વામીજીની પરીક્ષા

એકાંતમાટે સ્વામીજી જંગાલટ ઊડી આનંદભાગમાં આવ્યા હતા. પરંતુ અહીં પણ લોકોની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધવા લાગી, તેથી સ્વામીજી આનંદભાગના મકાનમાં એક લોચરામાં રહી, ઉપ-નિષદાદિના પાઠમાં સમય ગાળવા લાગ્યા. તેઓ માત્ર સાયંકાળે એક વખત બહાર નીકળતા. તે વખતે જેઓ હાજર હોય તેમને દર્શનલાભ મળતો.

સ્વામીજી આનંદભાગમાં એકાંતસેવન કરવા લાગ્યા ખરા, પણ હવે દર્શનાર્થીઓની સીમા ન રહી. બાળક શું કે ઝોઝલ-પડદાવાળી યુવતી કે પ્રૌઢા શું-અરે! સારી-મહાસારીઓ પણ પાલખીમાં બેસી આનંદભાગમાં સ્વામીજીના દર્શને આવવા લાગી. તેવામાં એક રાત્રને સ્વામીજીની પરીક્ષા :કરવાની ઇચ્છા થઇ. કાશીની પ્રખ્યાત લાવણ્યવતી દ્રષ્ટિ વારાંગનાઓને રાત્રીએ એ કાર્યમાં ભેડી. જે જે વારાંગના સ્વામીજીને ચત્રાચમાન કરી શકે તેને તેને સો સો રૂપિયા આપવાનું રાત્રીએ વચન આપ્યું. વારાંગનાઓએ બીડું ઝડપ્યું. તેમણે એક રાત્રે આનંદભાગના પૂર્વ-દરવાજેથી પ્રવેશ કર્યો. દેવચોગે પહેરાવાળા પણ પોતી ગયા હતા. રાત્રી પણ અતુચરસહિત બાગમાં એક ખૂણામાં કેતકીકુંવળની આડમાં છુપાઇ રહ્યો અને કાર્યસિદ્ધિ થયે તરત પોતાને ખબર આપવાનું વારાંગનાઓને કહી રાખ્યું. હાથમાં હીલે લઇ વારાંગનાઓ ધીમે ધીમે પગમીઠાં ઉતરી સ્વામીજીના લોંબરા પાસે બઇ પહોંચી. ભેયું તો સ્વામીજી સમાધિસ્થ હતા. પાસે એક પુસ્તક પર્યું હતું તથા હીલો બળતો હતો. સ્વામીજીની સુખસુદ્રા ભેદ વારાંગનાઓના હૃદયમાં પણ મહાલાવનેા સંચાર થયો, તેમની પાપબુદ્ધિ નિરીન થઇ ગઇ અને બહાર આવી રાત્રીને બહાવ્યું કે, તેમનાથી આ કાર્ય નહિ બની શકે; પણ રાત્રીએ આ વખતે એક હજાર રૂપિયાની બક્ષીસનો લોભ બતાવ્યો. હજાર તો શું પરંતુ કરોડો રૂપિયા આપે તોય શું! ધર્મની વિમલ મૂર્તિને કોણ

મહિન કરી શકે ?

ગમે તેમ પણ વળી વાગનાઓ લોભાઈ હજાર રૂપિયાની માથાગોહિનીથી તેઓ બચી શકી નહિ. રસીથી હાનશાન કરતી તેઓ લોભસ પાસે ગઈ અને એમું તો સ્વામીજી સમાધિમાંથી જાગ્યા હતા.

તેમને જોઈ સ્વામીજીએ કેસરીસિંહના જેવો હુકાર કરી કહ્યું કે 'પ્રાણની પરવા હોય તો તત્કાળ ચાલ્યા જાઓ.' કેવો ભય કરે જનિ! એકદમ જો વારાઝવાઓ તોલ્યાથી પલાયન કરી ગઈ, પણ ત્રીજી હળુએ સ્વામીજીને મોહમાં રૂસાવવા ઇચ્છતી ઉભી રહી. જોતજોતામાં એક મોટો સર્પ ત્યાં આજ્યો અને તે વારાઝનાના બાજુને પગમાં વિટાઈ વળ્યો. તે હતભાગિણીએ મરમી ચીસ પાડી અને 'પિતા! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો.' એમ ઝહેલી ઝહેલી સ્વામીજીના ચરણોમાં પડી. પરંતુ સ્વામીજી કંઈપણ યોચ્યાચાચ્યા વગર તેને તેજ અવસ્થામાં રહેવા છોડી ઉપર ચાલી નીકળ્યા અને બામીની શત્રિ ઉપરજ ગાળી.

આ તરફ શાળા અને અનુચરો પેલી વેરવાતુ શું થયું તે જોવા-જાણવા માટે લોભસમાં ફાપલ થયા, પરંતુ તેને જોતાજ તેઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને ગમેને સર્પ પોતાને પણ વિટાઈ વળે એવા ભયથી તેઓ સૌ જીવ લઈને ન કા.

શાળા વગેરે પલાયન કરી ગયા સ્વામીજી ઉપર જાયા ગયા, પણ પેલી વેરવા ને તો ચાર ઘડી શત્રુથી તેજ દયામાં રહેલું પડ્યું અને જ્યારે પદે ટીકે થયું ત્યારે તે સર્પ પોતાની જગ્યાએ ચાલ્યો ગયો અને તે વેરવા પણ આન દળાચમાંથી જીવ લઈને નાહી.

યોગેશ્વર મહાદેવજીને ધ્યાનભંગ કરવાના મિથ્યા પ્રયત્નમાં મન પોતે / મહાદેવજીના કોષાગ્રિથી ભસ્મીભૂત થઈ ગયો. ખરો, પરંતુ પૂર્વજન્મના સુકૃતસંચયથીજ તેને આવું મૃત્યુ મળ્યું. જેમકે ભગવાનના સાક્ષિધ્યમાં તો કાઈ જ અરણ્યનીનોજ દેહાત યાય છે. બાળક કૃષ્ણચંદ્રને સ્તવપાન કરાવવાનિમિત્ત સ્વપ્નપર કાળક્રંટ વિપ થામડી, પૂતના તેમને માત્તા જતા પોતેજ મૃત્યુ પામી ખરી, પણ તેને યથોદા માતાના જેવીજ ગતિ પ્રપ્ત થઈ તેજ પ્રમ જો સ્વામીજી જેવા મહાપુરુષની પરીક્ષા કરવાજતા તે વેરવાના મનમાં પણ મહોજ્જ પડેલાજ અને હું જ કાચ તેમજ આલેશું કું ?

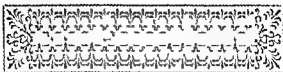
આન દળાચમાંથી નાચી છટકા જાદ તે વેરવાને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થયો. એ દિવસગુપ્તી તેણે કંઈ બાધુ-ખીધુ પણ નહિ,

કેવળ સોધાર આંસુએ ચોંચાંજ કર્યું. વિચાર કરીને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે 'તીર્થયાત્રા કરી આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ.' પછી તરતજ તે પોતાની માલ-મિલકત વેચી નાખી હરિદ્વાર તરફ ચાલી નીકળી; અને બે વર્ષ સુધી ભારતવર્ષનાં અનેક તીર્થોની યાત્રા કરી, છેવટે કાશીમાં પાછી આવી. સ્વામીજી તેણે એક ગૃહસ્થને ત્યાં રહી પવિત્રતાથી બાકીનું જીવન ગાળ્યું હતું.

હાલ તે રમણીનો દેહાંત થયો છે. તે જ્યાંસુધી જીવી ત્યાંસુધી ઘણીયે વાર આનંદબાગમાં સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા આવતી હતી. x

x આ ઘડના ઘણા સોડો જણે છે. જુઓ, પરિગ્રહમાં આપેલા કલકત્તાનિવાસી બાણ સેનમોહન જનુ મલ્લિકનો પત્ર.

અધ્યાય ૮મો-સમાધિ અને કૌપીનત્યાગ

શારિવપરીસાવાળી ઘટના બન્યા પછી આન દબાગમા આવવાનો કૌપીને અધિકાર રહ્યો નહિ એ પછી સ્વામીજી સંપૂર્ણપણે નિશ્ચિત મંથને મનન, ચિંતન અને ધ્યાનાદિમા સમય વીતાવવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે છ માત્ર વીત્યા એક દિવસ રાત્રે દુર્ગાકુ ડની પામે એક બે માળવાળા ઘરની અગાડીમા, બંટુ ઉઠેલાટને લીધે નિદ્રા ન આવવાથી એક માણસ આમતેમ આટા મારતો હતો. પૂર્વિમા ની રાત હતી હજી માત્ર બેજ ઘડી રાત વીતી હતી પૂર્ણ ચંદ્રની ધવલ ત્યોતિથી દાશીનચડીએ દિવ્ય કાંતે ધારણ કરી હતી મંદિરોના મુવર્ણકચ્છો કૌમુદીથી અપ્રતિમ શોભા ધારણ કરતા હતા, તે ભેધ યોગજ ચતુ કે, કાશીપુરીને જગવાન શંકર હવે ત્યાગજ કરતા નથી સઘણ રાત હતુ માત્ર વચ્ચે વચ્ચે બહુલ વૃક્ષપરથી બેએકે નિશાચર પરીને અને કણ્ઠગોચર ઘતો પાસેજ અસિસ ગમની બાળુએ મધં ભગવતી બાગીચથી ધવલ ચંદ્રિકામા તરલ તર મોથી નાચતી-ફડતી મલિકર્ણિકાના માદ તરફ વહેતી હતી ચોતરફ મુગ ધી પ્રસારતો મીતળ પવન મદમદ વાતો હતો આ સમયે અમાસીપરના માણસે જોયું કે, આન દબાગનો પશ્ચિમનો દરવાજો ઉઘાડી કોઈ બહાર આવ્યું અને રાણુ વારમા તે દુર્ગાકુ ડમા દૂબણી મારી અદ્વય ધર્મ મયુ ચંદ્રના પૂર્ણ પ્રકાશને લીધે તે બતાવર ભેધ શક્યો અને ધાયુ કે, સ્વામીજી સિવાય બીજુ કોઈ નથી બીજે દિવસ તપાસ કરતા જણાયુ કે, તે સ્વામીજીજ હતા.

આ પ્રમાણે એકાત્મેવન કર્યા પછી સ્વામીજીને નિર્વિકલ્પા વરદા માત્ર ધર્મ, નિર્વિકલ્પ ગમાધિની અવસ્થામાં આત્મચેતન પોતાના મહિમામા સ્થિતિ થઈ રહે છે.

આ પ્રમાણે નિર્વિકલ્પ ગમાધિમા પ્રાણ અને વૃત્તિને સંપૂર્ણ દય થતા સાધક ચિત્સાગરમા મગ્ન થઈને પરમાત્મેમય પરમાત્મે

સ્વરૂપનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે ચતા તે સાધક મટી સિદ્ધ બને છે અને શરીર છૂટતા મુખી ચેત્વીશ્વર્યાવધી રહે છે.

સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા બાદ સ્વામીજી આનંદબ્રામના હોયના માધી નીકળી ક્યાંકેક હુર્ગાંકુડમાં તો ક્યારેક મ માતટની કોઈ સુખ સુક્રમાં બે ત્રણ માસ માળી આવતા, કહેવાની જરૂર નથી કે, તે સમયમાં તેઓ કંઈપણ ખાતાપીતા નહિ જરે એ તો મુ પછુ પાણીનીચે તેમને આવશ્યકતા ગ્રહેતી નહિ-અર્થાત્ તેઓ વાસુપરજ નિર્ભર રહી અજ્ઞાનદમાં મસ્ત રહેતા. આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા બાદ સ' ૧૬૨૫માં સ્વામીજીએ કૌપીન નો પછુ ત્યાગ કર્યો -

આ પ્રમાણે યગ્માત્મામાજ નિમગ્ન રહેનારા અને સર્વત્ર અનતકૃપિણી બ્રાહ્મી દષ્ટિ જેમણે સ્થાપન કરેલી છે તેમને હવે કૌપીનતુ આવશ્ય પછુ બીનજરૂરી લાગ્યું. હવે તો અનત બ્રાહ્મશરૂપી આશ્રમસ્થાન, ભૂમિતલ ઉપર ચમ્યા, દશે દિશાશરૂપી વસ્ત્રો, હાથનું બોશીકું, અતુલ્ય વાસુનો પ ખો, ચંદ્રશરૂપી હીપકે અને વરામ્બશરૂપી જનિતાના સહવાસથી પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરી વિપુલ વૈભવશાળી નરેન્દ્રની પેઠે સ્વામીજી યગ્મ આનંદનો અનુભવ અને શરીરના નિષ્કાવપૂર્વે આહાર કરવા લાગ્યા કોઈ પછુ પ્રકારની સ અહીં વૃત્તિ પછુ નહોતી હવે તેમને મન તૃષ્ટ અને કાક, શત્રુ અને મિત્ર, સર્પ અને હાગ, મહિ અને માટી, પુષ્પશબ્દા તથા પૃથ્વી, એ બધુ સગાન હતું.

મુડોપનિષદમાં કહ્યું છે કે -

યદા પરિપઃ પશ્યતે સ્વધર્મ, કર્તાર્થર્થં પુરુષં બ્રહ્મયોનિમ્ ।
તદા વિદ્વાન બુધ્યષાપે ત્રિધૂય, તિરંચકઃ પરસં સામ્યમુપૈતિ ॥
મિયન્તે હૃદયગ્રન્થિચિઠ્ઠચન્તે સર્વં સંશયાઃ ।
ક્ષીયન્તે ચાસ્ય કર્માણિ તસિન્દ્રષ્ટે પરાવરે ॥

- સ્વામીજીએ પહેલાં સારત્યાગ કર્યો, પછી વસ્ત્રત્યાગ કર્યો અને છેવટે જ્યારે કૌપીનત્યાગ કર્યો ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું કે 'સ સાર અને સમાજ' હવે તમારી પાસે મારે કંઈ માનવાતું રહ્યું નથી' જગનપ્રત્યે આવી વોપણુ કરીનેજ કાસીના આનંદબ્રામમાં આનંદમ્બરૂપ ભામ્કરા નંદ જાનરેલની મુટી લઈને જાનતું અખનત બોની બેઠા હતા.

[‘સારસ્વત પર્વ’ વા ૭ આવણુ-૧૩૦૬ (બ.ગાબ્દ.)]

અર્થાત્ જ્યાં, જ્યાં પ્રજ્ઞાનાં પશુ સપ્તા, મુનર્થકાંતિસમાન તેજોમય પરમાત્માનાં દર્શન કરે છે, ત્યાં તે પાપપુણ્યનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ થઈને પરમ સામ્ય અનુભવે છે.

તે યગવત્ (કાર્યરૂપે અગ્રેષ્ઠ અને કારણરૂપે શ્રેષ્ઠ) પ્રજ્ઞાના દર્શન થતા અવિદ્યાને લીધે જન્મેલી વિષમવાચનાનો લય યાય છે અને સઘ-ળા સંશયો છેદાઈ જઈને સાધકના સઘળા કર્મોનો લય યાય છે.

અધ્યાય ૯ મો—નિષ્કામ ધર્મ અને ત્યાગશીલતા

સ્વામીજી આ પ્રમાણે કૌપીનત્યાગ કરીને પુરાતન કાળના અસહ્ય મનુષ્યની પેઠે ઝોગણીસમી સદીના સહ્ય લોટોથી ભરેલી કાશીપુરીના એક લાગમાં રહેવા લાગ્યા. દુઃખી, કંગાળ અને રાત્રે કે રહે સર્વ પ્રકારના મનુષ્યો સ્વામીજીનાં દર્શન કરી કાંઈ ને કાંઈ શુભ લાગણી અનુભવતાં.

ત્યારે કોઈ સ્ત્રીઓ દર્શન કરવા આવતી ત્યારે સ્વામીજી પાસે બેઠેલા કોઈ પાસેથી વચ્ચે માગી લઈ કેડ ઉપર વિંટાળી લેતા; અને ત્યારે તેઓ ચાલી જતી ત્યારે પાછા મૂળસ્થિતિમાં રહેતા.

સ્વામીજી હવે જળપાન માટે પણ પાત્ર રાખતા નહિ. આસનમાં પણ એક બસતે આપેલી સાદલીમ તેમના આસનરચાને પડી રહેતી. દિવસે તેઓ આનંદભાગના વિશાળ ચોરાનમાં અંતર્યુંજ ઘડ બેસી રહેતા અને રાત્રે મઠાનમાં જૂતલની શય્યા કરી હાથતુ ઓશિફળનાવી પડી રહેતા. આમ તેઓ સદા સમ્વિદ્યાનંદસાગરમાં નિમગ્ન રહેતા.

આનંદભાગમાં સ્વામીજી મધ્યાર્ધા તે પછી અદાર વર્ષ વાદ સ્વૈભૂત બાણુએ સ્વામીજીનાં દર્શન કર્યા હતાં. તે સમયનો ચિતાર આપતાં તેઓ લખે છે કે:—“મેં અનેક સાધુઓનાં દર્શન કર્યાં છે, પણ આણું હાસ્યપૂર્વક પ્રસન્નવદન ક્યાંય બેસું નથી. જાણે હૃદયમાંથી આનંદસાગર ઉછળી ઉછળી તેમના મુખદ્વારા વહી રહ્યો છે અને ચતુર્દ્વારા પણ આનંદાસુતું રૂપ ધારણ કરી શરીર ઉપર ટપકી રહ્યો છે. આવી પવિત્ર મૂર્તિનાં દર્શનથી પણ હૃદય પવિત્ર થાય છે. શરીર બહુ કૃશ જણાય ■ તોપણ તેમાંથી દિવ્ય કાંતિ જળકી ઉઠે છે. જન, બ્રાહ્મિ આદિ દુઃખોથી બાણે તે સદાયે અલિપ્ત છે, તેઓ મનોબળના આદર્શસમા છે. તેમના મધ્યમ કદના બાંધામાં એકે એક હાડકું તથા પાસળી જણાઈ આવે છે તોપણ એક સજવંશીને પણ આંજ નાખે એવા તેમનો પ્રભાવ છે.”

“એક દિવસ અમે પોષ માસના પચોદીઆમાં ઉઠી સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા ગયા; અને જે બેસું તે તો અવર્ણનીય હતું. આખી

સાત પટેલુ બાકળ વૃદ્ધોને ભીંજવી નીચે લીલીકમ દુર્વા (ધરો) ઉપર પટેલુ ॥ અને સ્વામીજી તેના ઉપર સૂઈ રહ્યા હતા ! એ સાકળના બિંદુઓ સ્વામીજીના શરીર ઉપર મુકાપાસની પેઠે ચોંટી રહ્યા હતા. આમી કકકડવી ટાકમા કંઈ ઓઢવાનું ન હોવા છતાં તેમને કંઈ દુષ્ક વસાતું ન હતું અને ચોંટાળી પાસે પૂછી પણ કરતા નહિ. સ્વામીજીને અર્ચનો વ્યાપિ હતો તેથી એક સોળા ભકતે માલખોઈ બાધવા કહ્યું સ્વામીજીએ તેને કહ્યું કે "વ્યાપિ એ પ્રકારના જે નેત્ર કર્મકૃત અને મીઝે ધાતુજ ધાતુજ વ્યાપિ ચિકિત્સા સાધ્ય છે, પરંતુ કર્મકૃત વ્યાપિ તો સોળવ્યાપિના છુટકાજ નથી"

આખીસ વર્ષની ઉંમરે સ્વામીજી આનંદબાગમાં પધાર્યા ત્યારથી તે કેહાવસાનમુખી એજ દિગંબર અવસ્થામાં રહ્યા કેક વ સાન્કાએ પણ લગ્ન કહ્યું ઓઢસુ તથી તેમણે કહી પણ જળપાત્ર રાખ્યું તથી કોઈ વાર કોઈ ભક્તના પાગથી સ્વામીજી જળપાન કરતા ત્યારે પણ ત તજ તે પાત્ર પાત્ર આપી દેતા, અને સામાન્ય રીતે તો કરપાનદાર જ જળપાન કરતા. સ્વામીજીની આ રિવૈતિ જોઈ એક ભક્ત પચ્ચરનો ખસો લાખો, પણ સ્વામીજીએ જળપાન કરી તે પણ એક ભકતને આપી તેણે કહ્યું સ્વામીજીના એક સન્યમી શિષ્યે, બીજે દિવસ ના વા માટે એક બે ભક્ત મળ્યા હતાં તે જોઈ સ્વામીજીને બહુજ દુષ્ક રહ્યું, કેમકે સ્વામીજીએ મન તો સન્યામીએ ઈશ્વરેન્દ્રથી લે બાનપાન મળે તે વટેજ નસાવી લેવું જોઈએ

મન મહારાજ, ગાળીઓ, હીન, દાસ્ત અને અમાત્યવૃદ્ધ સૌ કેઈ સ્વામીજી માટે બોજનની સાતે સારી પાનીઓ લાવતા ત્યારે સ્વામીજી તેમનો બાવ જોઈ મસન્ન થતા, પણ કંઈ ખાતા નહિ કદાચ બહુ આનંદ થતો ત્યારે લગતું મન જળવવા તેમણી બેઠાડ બે ભાસ લેતા.

મહારાજ તેમજ મહારાણીઓ વરસથી નિત્ય નવી નવી લોજનસામગ્રી તેમને માટે આવતી સિંચાપુરથી કેમુર, દરતા કાન્સ કેસમાથી સાહેબ ભાંતેએ ચોકડેલ દ્રાસ, ચીનમાંથી દેળા, ડાબુવથી વૃંદાવણ અને નિત્યમની રાજધાનીમાંથી વરખૂચ વગેરે રંગનાદિ પુચા મેવો ટપાવ કે રેલવે માર્ગ દ્વારા આવે કરતો, પરંતુ સ્વામીજી તો તે ભખો દલને નાવતા તેમને આ બધું વહેવી દેતા તથીના ચેતુરદેહ, કમિશન, ગવર્નર, પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ, સિવિલ સર્જન વગેરે સાહેબ લોકો સ્વામીજીને બધી લોકો

કૃણ-કૃણાદિની મોકલતા અને સ્વામીજી પણ તેમને બૂદી બૂદી બલતનો દુષ્પ્રાપ્ય કૃણો વગેરે મોકલતા.

કાશી, લિંગા, નેપાળ, નાગોધ, બડહર, બેલીઆ, અથોધ્યા વગેરેનાં રાજ્ય-રાણીઓ નાના પ્રકારની ખાદ્ય સામગ્રી ખાસ સ્વામીજી માટે તૈયાર કરાવી પોતે હાજર રહીને ભોજન કરાવતા માટે આનંદભાગમાં લાવતાં સ્વામીજી પણ તેમની પ્રીતિ બોધને તે બધું સ્વીકારી લેતા, પણ તેઓ બધા ન બધા તેટલામાં તે સ્વામીજી એ સૂઘળું આનંદભાગનાં પશી કે મોમાતાઓને આપી દેતા. “વસ્તુતઃ નિર્લોભ અને નિરહંકાર સ્વામીજી જગતસન્નુબ નિષ્કામ ધર્મનો એ આદર્શ” રજુ કરી ગયા છે તે તો જગતમાં અતિશય દુર્લભજ છે.

વિદેહસુક્ર મહાત્મા વિજયકૃષ્ણ એસ્વામી પણ સ્વામીજીના પરમ ભક્ત હતા. તેઓ એક સમયે સ્વામીજીનાં દર્શનને આવેલા ત્યારે બેધું તો એક મહારાજા સોનામહોરનો ચાળ સ્વામીજીનાં ચરણો પાસે ધરીને તે સ્વીકારવાની વારંવાર વિનંતિ કરી રહ્યા છે; પરંતુ પૂર્ણ-કામ અને સુવર્ણ તથા પથ્થરને સમાન ગણનાર સ્વામીજીએ એ પ્રાર્થના સ્વીકારી નહિ. ત્યારપછી સ્વામીજીને ઉદેશીને વિજયનાથુ નીચેના શ્લોકો બોધ્યા:—

ન યોગી ન મોગી ન વા મોક્ષકાંક્ષી

ન વીરો ન ધીરો ન સા સાધકેન્દ્રઃ ।

ન યૈવો ન શાક્તો ન વા વૈષ્ણવો વાઽવધૂતચિદાનંદરૂપો મહેશ્વઃ ॥

શ્મશાને ગૃહે વા હિરણ્યે સૃણે વા તનુજે રિપૌ વા હુતાગ્રે જલે વા ।

સ્વકીયે પરે વા સમત્વેન બુદ્ધો ચિરેખેઽવધૂતો દ્વિતીયો મહેશ્વઃ ॥

અપેદેન પશ્યન્જગત્તર્કમેતદ્દને વા ગૃહે વા સમાનામુરાગઃ ।

સદાનન્દ પૂર્ણઃ પ્રસન્નેન્દુરક્તો ચિરેદેઽવધૂતો દ્વિતીયો મહેશ્વઃ ॥

અર્થાત્ આપ નથી યોગી, ભોગી, સુસુધુ, વીર, ધીર, સાધકે-શિરોમણિ, શૈવ, શાક્ત કે વૈષ્ણવ; પરંતુ આપ તો સચ્ચિદાનંદ-સ્વરૂપ સાક્ષાત્ મહાદેવજી છે. આપને શ્મશાન અને ઘર, સોતું અને ઢેકું, પુત્ર અને શત્રુ, અગ્નિ અને જળ તેમજ પોતાતું અને પારકું સર્વ સમાન છે. આપ તો જીવ મહાદેવજી છે. આપ શા જગતને અણેદહદિથી બુઝો છો. ધર અને જગલ આપને સમાન છે. આપ સદા આનંદી તથા પૂર્ણેન્દુસમાન પ્રકૃતિહિત છે. આપ તો જીવ મહાદેવજી હો તેવા ચોખો છો.

સુવર્ણત્યાગનો એક બીજો પણ પ્રસંગ બલુવા જેવો છે. દક્ષિણ દેશમાં આવેલા બહુલંબા રાણીજીએ સ્વામીજી પાસે દીક્ષા લીધી હતી. એક વખત એવો મુકદ્દમા મામલો કે તેમાં રાણીજીની સઘળી મિ કેલ બલુ તેવો અણીનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો. રાણીજી એ આ વિષય પ્રસંગે મુઠરાગચ્ચ ચોખ્ખુ સ્વામીજીએ તેમને કહ્યું કે “આ મુકદ્દમામાં તમારી નામેવાળા કાપડો નહિ” સ્વામીજીનો આશીર્વાદ ક્યો. રાણીજીને વસ્ત્ર દોઢવાખ રૂપિયા સ્વામીજીની સેવામાં મોકલ્યા. દહેવાની જરૂર નથી કે, સ્વામીજીએ તેમણી તરી પાછું પણ સ્વીકારી નહિ. ત્યારપછી રાણીજીએ સ્વામીજીની સમતિ વર્ષ બાનદબાગની પાસેજ તે રૂપિયામાંથી એક અતિવિશાળ બધાવી, તેમાં શિવમદિ બનાવી મહાદેવજીની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી વળી સ્વામીજીનો નિરોધ છતાંય રાણીજીએ કૃતજ્ઞતાના બિહુનતરીકે, અતિવિશાળના એક ભાગમાં સ્વામીજીની અપ્સની મૂર્તિ પણ પધરાવી હાલ પણ તે અતિવિશાળા બનેલામયે સ્વામીજીના આપાર અનુકરણ સ્મરણ કરાવે છે.

વેદમાં જન્મમુક્તિના લક્ષણ આ પ્રમાણે વર્ણવેલા છે - “તિ આતર્જગત તેમજ બાહ્યજગતમાં સર્વજ એકભાવે રહે છે, અતરથી પદમાત્મવત્ત્વમાં હોત રહે છે, ત્યારે બીજા બાબતુએ સઘળો બધવહાર ચાલ્યા કરે છે, પરંતુ તેના કોઈ પણ કાર્યમાં આસમિતિની મધ સરખીયે નથી હોતી”

સ્વામીજીને હેયમાન આસમિતિ નહોતી, તેના પ્રમાણમાટે જામે વાચકવર્ગને પરિચિતમાં આપેલો પહેલો પા. વાચી ૬ વા લક્ષ્યમલ પ્રતીએ છીએ છ. સ. ૧૮૮૮માં સચુક પ્રાપ્તના છેલ્લા ભાટ સાહેબ (દિક્ષેનંદ ગવર્નર) બાનદબાગમાં સ્વામીજીના દર્શન કરવા આવ્યા હતા. ત્યારે એ સને ૧૯૦૪માં છેલ્લા ભાટ સાહેબને સ્વામીજીવિષે એમ પણ લખ્યો ત્યારે તો છ વર્ષ થઈ ગયા હતા, તેપણ તેમને સ્વામીજીના ખાસ ખાસ ગુણોનું વિસ્મરણ થયું ન હતું. સ્વામીજીનો જે દેશમાં જન્મ અને નિવાસ હતો, તેજ દેશના ચાસનકર્તાને પોતાની પાસે આવવા એઈ તેઓ દિક્ષવંચમુદ (બહાવત) બની જતા નહિ. “જાલ સાહેબ અને મળવા આવે છે, અહો! હું કેવો મોટો!” એમ વિચારી પોતાની મહત્તા દર્શાવવા નો જતા પણ પ્રયત્ન તેમણે કર્યો નથી. તેઓ તો માત્ર અજ્ઞા ગત-મહેમાનને સતોષ આપવા ઉત્તેજર હતા, અને ભાટ સાહેબ

ની સાથે પણ વાતચીત કરતાં સંતોષ અને આનંદ થાય છે, એમ દેખાડવાના અભિલાષી હતા. લાંટ સાહેબને પણ જણાયું કે, સ્વામીજી કંઈ પોતાના આધ્યાત્મીય જાણ આનંદ અનુભવતા નથી, કેમકે તેઓ તો છવન-મુક્ત હોઈને તેમને કોઈ બાબતની સ્પૃહા નહોતી, તેમ ઘૂણા પણ નહોતી. તેમની દૃષ્ટિ અર્થશૂન્ય, કામનાશૂન્ય અને ઇન્દ્રિયવ્યાપાર શાંત હતા; તેઓ સ્વેચ્છા પ્રમાણે જોતા, સાંજળતા, સ્વીકારતા, મુંઘતા કે જમતા; પણ તે સઘળું અનાસક્તપણાથીજ થતું. તેમને વિશ્વનો નાશ થાય એવી પણ ઇચ્છા નહોતી, તેમજ તે હવાલ રહે તેમાં પણ તેમને કંઈ નહોતું-તુકેસાત નહોતું. છવન-મરણ સૌ સમાત હતું. તેમને કંઈ જાણવાનું, જોડવાનું કે કરવાનું નહોતું. તેમને મન સ્વર્ગનું રાજ્ય અને શિક્ષાપૃત્તિ, લાભ અને હાનિ, વસ્તી અને જંગલ, તેમજ બંધ તથા મોક્ષ, x એ સઘળું સરખું હતું. સર્વ પ્રકારના સંકેદોની સીમાએ આવી રહ્યા પછી આ જગત, પદાર્થ કે વાસના રહેજ ક્યાં? ધ્યાન, ધારણા કે મુક્તિ પણ ક્યાંથી રહે? તેમને કોઈપણ પ્રકારના અનુભવનિનાજ નિલસમાધિ રહેતી. જડપણે પડી રહેતા, પણ સદા ચૈતન્યવાન-જમૃત-રહેતા. અપાર વિદ્યતા હોવા છતાં પાંડિત્યનું અભિમાન તો તેમનામાં લેશમાત્ર નહોતું. ધન્ય છે એવા યોગીરાજને!

“ન ધારસિ જનાકીર્ણ નારખ્યમુપશાન્તધીઃ ।

યથા તથા યત્ર તત્ર સમયે વાવાવેશુતે ॥”

અર્થાત્ શાંતચિત્ત વ્યક્તિ, માત્ર એકાંત અરબ્યમાં પણ રહેતી નથી, તેમ જનકોદાહલપૂર્ણ વસ્તીમાં પણ નથી રહેતી. તે તો ત્યારે ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં રહી શકે છે.

આત્મવરદગાંજ જે અકેચૂર રહે છે અને જે છવનમુક્ત હોય છે તેને ધર્મ, અર્થ, દેવલાવ, અદૈતલાવ, ગુરુ, શિષ્ય, પુ-

રિચિટમા મહાયજ્ઞ સર થતી દ્રમોહન ઠાકુરનો પત્ર જુઓ.

x હું વચમાં કારીધામમાં જઈ એકાદ મામ ઘેપસત તેમની સાથે રહેતો. સ્વામીજી કૃપાકરીનેજ અને તેમની પામે રહેવા દેતા; એટલુંજ નહિ પરંતુ રાત્રે પણ, જે જે મળવાવાળા ધરમા એટ કીડીને પણ પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નહોતો ત્યાં તેમની પાસેજ હું સુષન કરતો. મેં ખાસ ધ્યાનપૂર્વક જોયું છે કે, દેહલાગ પહેલાના છેલ્લા દશ વર્ષ નો તેઓ નિષ્ક્રિય હતા; ધ્યાન, ધારણા, પૂજા, પાક કંઈપણ કરતા નહિ.

(બંધાળી લેખક)

સ્વામી, અનિત્ય અનસિત્ય એવું મહા પદુ હેતુ નથી.

અહા! સુખ પુરેની દેવી સત્તા િત્તિ નિયતિ! તેઓ નથી
ત્વ ત્વા હ ઉચ્ચ, અણો નથી તે પોત્ત દે નથી નીચતા,
પ્રવૃત્તિયે તહિ ને નિવૃત્તિયે તહિ, અવત્ત નવદિ, વધીજ અવ
ન્યાના એમણ, નિમ્મ! તેનજ અર્થત્ર વિત્તજમાન હોય છે
તેઓ દોહની સ્તુતિ હ નિદા નવી ના. અહા ધી વ્યવહાર કે તા
હવા નિકેર, ધર્મ, અર્થ, ગમ એની જાણ હોર હી પદુ
આ મત્તવમા નિયતિ નેએ નાનવી એએ બધે ઇ છા દિત્ત
ધર્મ બાય છે કે તેને ને મની પજુ હ છા દેવી નવી તે તો નિત્ય
નૃમ ધી વિ વશી ને સત્ત અન્નદે દેય છે તે તે પોતાને
પોતાન જ સ્તીત દી દ તે મ્મ અર્થદિને પાન્થે હોય છે

સ્વામીજી સાન્નિધ્ય! આ પદ્મહુ અર્થે હા ત્યા પછી પાન
વપે સ ૦ ૧૯૩૦ મા તેમજ રિત્ત નિમીઝાહના મનમા વત્તા પનો
ઉદય નથે તેથી હવે તેમને વધ ૧ વખત થેર રહેવું મ્મુ નહિ
તેમને સજ્જા ૨ સ ૦ ને મિથ્યા વદ્યો, તેનજ મને તા
અમાજ સમા માયે, તેન / સ ૦ ૧૯૫૫ પીમધી અને થ વા આથી
થેવી હઈ, અગત્ય સ હ હેવું સો / પ્રથમ ૨ છે સોમ તામુ
મે દિવસ નવાના રિત્તિલાસ મુજબા ૧. સી વાલી નીકળ્યા અને
પવિત્ર ગીતુમ નવીતેમદ ૧ મત્તવાવડની મો પ્રવન્ય ના
મમ મહવુ એી ત્યાપછી બ વપ તેનથે સીમા દેહ ત્વ ૧ કયે.

પતિ અને પુત્રે મહત્ત્વ મ મ્મો પછી સ્વામીજીના દય હુ અને
મુમ્મદની મત્ત હ પદ્મ તીર્થાન્ત ૨ સી જી પદ્મ, અને હર્ષ
તીર્થોની મત્ત મરી તમોબદિ અનમા આબ્યા ત્યા તેમને વિવમ
બ્યાધિ ઉચ્ચ પન્થે નિ મત્ત ની સ્વામીજીએ રાગરી મતાહની
હુ ખી મિત્તિ બળા વર્ધન મ મિત્તિ ન તાહ પાને વર્ધ પદોબ્યા
સ્વામીજી નાવી પદોબ્યા માવા ઉચ્ચ પુત્રના પો આ મમ
મ્મો બદિતા મત્ત ન પારવકરી નામ લેતા દેવા હવત નીક
સમમ્મ મરી નવા હવ-મુખ નાતપિદ ને ત્યા સ્વામીજી લેવા
પ્રત્તિ પુત્ર વન્થે એમા આદેય મુ ૧

સ્વામીજીના ધમ પ ની પદ્મ કમીમા ક્ષવી, ઉચ્ચ તપન્થો
હ વા હ વજ ન જોવિડ દેહનો ત્વ ૧ કયે પ્રમ પાવનકરી
તો વિમ્મ હી ન્યા હવા

અધ્યાય ૧૦ મો—ભક્તો તથા દર્શકો

પ્રાણીમાત્રને પ્રેમનું દાન કરવા આજ્ઞા બાંહે સ્વામીજી પુણ્ય-ભૂમિ વારાણસીમાં રહેવા લાગ્યા અને પહેલા વર્ષે એક કલાક, બીજે વર્ષે બે કલાક અને ક્રમે ક્રમે આખો દિવસ આનંદભાગનો દરવાજો ભક્તો માટે ખુલ્લો રહેવા લાગ્યો. હવે દેશદેશાંતરથી અસંખ્ય નરનારીઓ સ્વામીજીનાં દર્શન અને અમૃતમય ઉપદેશનો લાભ લેવા લાગ્યાં. મહાપુરુષના આ ઉદાર નિઃશંકાપૂર્ણ પ્રેમમાં દિંદુ, સુસન્નમાન, શિસ્તી-સૌ દોષ એકસરખી રીતે આનંદ અનુવાળતાં; કેમકે સ્વામીજીના એ દિવ્ય પ્રેમમાં પોતાનું કે પારકું, ઉંચ કે નીચ, તેમજ નામ, રૂપ કે જાતિભેદને અવકાશ જ ન હતો. ત્યાં તો કેવળ પ્રેમનું—આત્મભાવનું જ—સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું હતું.

“સ યથેશાનઘઃ સ્પન્દમાનાઃ સમુદ્રાયનાઃ સમુદ્રં પ્રાપ્યા-સ્તંગચ્છન્તિ મિથેતે તાસાં નામરૂપે સમુદ્રં હત્યેવં પ્રોચ્યતે। ઇવમે-વાસ્ય પારિદ્યુહિમાઃ પોત્તન્નકલાઃ પુરુષાયણાઃ પુરુષં પ્રાપ્યાસ્તં ગચ્છન્તિ, મિથેતે નામરૂપે પુરુષં હત્યેવં પ્રોચ્યતે સ યદોઽકલોઽ મૃતો ભયતિ સદેવ શ્લોકઃ ॥ (અથર્વવેદ-પ્રશ્ન ૬, શ્લોક ૫)

અર્થાત્ સમુદ્ર તરફ વહેલી નદીઓ સમુદ્રમાં મળતાં, નામ-રૂપનો લય પામી “સમુદ્ર”રૂપેજ ઓળખાય છે; તેજ પ્રમાણે પરમ પુરુષપ્રતિ પ્રયાણ કરતા જીવજીવ પરિદ્રાહની સોજે કળા તેમાંજ લીન થવાથી તેના નામરૂપનો લય થાય છે અને તે એકજ અને અમર થાય છે; અને તેથી તે જીવને માત્ર પરમપુરુષજ કહેવાય છે.

હવે સ્વામીજી નિષ્ક્રિય, નિર્દોષ અને નિરંજન પ્રદેશોને જળ, રમણ, ઘટ, પટ, ખર, પાનર, મનુષ્ય—સર્વમાં જોવા લાગ્યા.

સારતવર્ષમાં તેમના જેવા જલપિવાના પવિત્ર કોઈ નદોતા; પણ શું કોઈ પાંડિત્યનાજ બળથી જગતને મુગ્ધ કરી રાજ્યું છે? તેઓ તો પોતાના દિવ્ય સ્થિતિ અને પ્રેમથીજ જગદંબ બની ગયા હતા.

(‘સંજીવની’ આવૃત્તિ નવમી ૧૩૦૬-૧૯૫૬)

તેના પ્રજ્ઞ નદમા નિનમ્ન રીતે હિંદુ કે જહિંદુ કોઈને પણ
લેદબ વાળા તિથય તે ૧ મમતલી વહેતવા લાગ્યા, અને
સૌ થોડાં તેનતુ સલામતુ ન બની પુદ્ગિત થવા લાગ્યા.
આ રીતે નાદબા. તે " પ્રેમબદ્ધ " બની નુ હંતું જેને
વિષુત પ્રગથિત કરી થકવી નથી લેના તે નથી રાખ્યાં.
પ્રકાશમાત છે, જેવા નજમા, અચળ અને વિષયાતીત પ્રભુને
બલ્લીને સ્વામીજીએ જે "મૃતપદ પ્રાપ્ત મ્યુ" હતું, તેથી હવે
સ્વામીજી પ્રે નવસ્થાના પેશ્વરથી નેન્યત્રનાધિમા રહેતા.

[illegible]

શુ છે જે ત્યાનો અનુપમ અનંદ લે જના પોતે -પાનદ્યૂરંક
હારમ કરે છે તેમના તુખમાથી પ્રેમ પ્રેમ' જોય ચણ્ડો વહી જા
છે તેની જા ગલકોને ને તે હાજી થાય, તેઓ અવેગત હવે
તેન જ અનંદથી પ્રદુઃખ દર્શવવા અને હરમ રને તેની યજ્ઞિ
પ્રમાણે ચૈતન્યજાતનો બે ધ આપી અમામૃતથી પુરુષિત બન વત્તા

જેન જે ૧ થયો હતો એ તેન તેન જ્ઞાનીની ખ્યાતિથી
ફેલાઈ અને આ મહાપુરુષના નામેથી જેમણે જન્મ લીધો
તે દિશાએથી ભીંગળેની માફક ઉભા પડે છે અને શરીરમાં
મહે જ હશે અને કંઈક બદલે (છ ની સ્થિતિમાં) તે
સ્વાનીતાવ્યવસ્થામાં જોઈ રહેશે ન ચૂકતા તેમણે પેતાના

નન । ના જન્મના સ્વામીજીનો જ સ્વર્ગી નૃતિ પદાથી છે
સ્વામીજી હજુએ કોઠેના બટુ પરિત્રાયકા નહેતા, હજુએ તે
પરિવ્રજન જે ॥ ૩ ॥ દેવાહત, પશુ કોણ બધે ક્યાંકે ખવડ
નથી, ગિરિયાન છે ૭ ૭ ૭ (તે વખતના પાંચી પુત્ર)
સ્વમીજીના દર્શન થયા જાણ્યા હતા સ્વામીજી જે પાંચી
બહુ રનાડની ઉપર પહોંને જુએ છે તો દેહ બે લાહેને તેનનો
જુલોના જ નહવાના દિશા છે સ્વમીજીને જોનાજ તેઓ
દેવ દેવ તેનના પાસે જાણ્યા અને કથે વિવ સ્વમી
ગિરિ ક્યાં પહોં તેમતો જહુ કુ દે તેઓ સ્વમીજીના દર્શનનાદે
જા પા છે સ્વમીજી સ્વમીજી પાંચી કથા અને પદ્ય

॥ ते ५ अष्टु ३१ दि ३० २ ० ५१ ५ ३१ ५२ १६ ॥

પૂછતાં જણાયું કે, રૂશિયાનો શાહજાદો પોતાના નાનાભાઈ સાથે તેમની સમક્ષ હાજર છે.

ત્યારબાદ અયોધ્યાનરેશ મહારાજ સર પ્રતાપનારાયણ સિંહ બહાદુરે (કે. સી. એસ. આઈ.) કાશીપુરીમાં આવી સ્વામીજી પાસે હીક્ષા લઈ તેમના અનન્ય ભક્ત થયા હતા. તેઓ ઘણી વાર અયોધ્યાથી સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા આવતા અને જાતેજ સ્વામીજીની સેવા કરતા.

એક વખત મહારાજ સર પ્રતાપનારાયણ સ્વામીજીની સેવામાં કાશીએ આબ્યા. કેટલાક દિવસ પછી તેઓ ઉપર તરત અયોધ્યા પાછા ફરવાનો તાર આબ્યો; પણ સ્વામીજીની રજા લેવા જતાં, સ્વામીજીએ તેમને તે દિવસે કાશી છોડીને જવાની વાદંવાદ ના પાડી. મહારાજની સ્થિતિ કદેહી ઘઈ પડી. એક તરફ ખાસ કામમાટે તેઓને તત્કાળ અયોધ્યા જવાની જરૂર અને બીજી તરફ સ્વામીજીનો નિષેધ, એ સ્થિતિમાં કંઈ પણ નિર્ણય કરી શક્યા નહિ. છેવટે સ્વામીજીએ કહ્યું કે, હવે જો જુવુંજ હોય તો જે ગાડીમાં જવા તેમાર મથા છે તે છોડી બીજી ગાડીમાં જાઓ. સ્વામીજીનો આદેશ મહારાજએ શિરોધાર્ય ગણ્યો, અને બીજી ગાડીએ જવા રાજઘાટ સ્ટેશને આવતાં મહારાજને ખબર મળ્યા કે “આગલી ગાડી બેનપુર પામેના એક સ્ટેશને બીજી ગાડી સાથે અથડાઈ પડી અને અનેક લોકો માર્યા મથા છે.” આ ગુમાચાર જણવાથી મહારાજ સ્વામીજીના નિષેધનું સ્ફુર્ય સમજી ગયા. આ ઘટનાની સત્યતાવિષે ખાત્રી કરવા અમે (બંગાળી લેખકે) તેમને એક પત્ર લખી પૂછવું હતું તેના ઉત્તરમાં તેમણે લખેલો પત્ર પરિશિષ્ટમાં આપીએ છીએ. (બુલેટો પરિશિષ્ટ, પત્ર ૩ નો)

સ્વામીજીના માહાત્મ્યની વાત સાંભળીને કમશઃ એટલાં બધાં સ્ત્રીપુરુષો દર્શન સાડ્ દરરોજ આનંદબાગમાં આવવા લાગ્યાં કે તેમની સંખ્યા કાઠલી મુરકેલ પડે. હિંદુસ્થાની, બંગાળી, મદ્રાસી, મહારાષ્ટ્રી, ગુજરાતી, પંજાબી, પંચગૌડ, દ્રાવિડ, તેલંગી, સોરઠી, હિંદુ, મુસલમાન, બ્રહ્મસમાજી, શીખ, કિસ્તાની-ખ્રિસ્તી ઇત્યાદિ સર્વ ધર્મના અને સર્વ વર્ણના અનેક લોકો તેમનાં દર્શનને લાલ દેવા આનંદબાગમાં આવવા લાગ્યા. યુરોપના આઈસલાંડ, જર્મની, ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, રૂશિયા, બેલ્જિયમ, નોર્વે, ઇટાલી તથા અમેરિકા તેમજ એશિયાના જોર્જીયા, ચીન, બાપાન, ન્યુઝીલેન્ડ

વગેરે દેશોના જ્ઞાની તથા ઉચ્ચ દરજ્જાના ગૌરવ સ્ત્રી-પુરુષો આ સર્વજ્ઞાની નમ્ર ન્યાસીને જોવા ચારૂ દરરોજ સપ્ત્યાબ્ધ આ વખા લાગ્યા કેઈ કેઈ હઠાડે તો લોકોની સપ્ત્યા એક હજાર મુઠ્ઠી પહોચતી કેઈ કેઈવાર સ્વામીજી દર્શન આપવા સમૂહમાં બધ કરી દેતા, પરંતુ તેમની બધીને કેઈ ગણકારતું નહિ, આનંદબાગનો દરવાજો આ દરથી સાકળ-આગળથી સજ્જત બધ કરેલો હે ચક્રતા દર્શનાતુર લોકો બહારની બાજુએ ટાપ્યાજ કરતા તે લોકોનો બીને કશોજ ઉદ્દેશ ન હતો, દયા ભારે દરીને દરવાજો ઉઘડે અને તેઓ એ જગદ્વિખ્યાત ચોગીપુરુષ ભાસ્કરનંદની પગ સને બિરાજેલી પુષ્પપત્રિ (મૂર્તિ)ના દર્શન કરી નેત્રોને સાધક કરે, હવન પન્થ કરે એજ ઉદ્દેશ હતો કેઈ કેઈ દિવસ તો એટલા બધા લોક આવતા કે બધે આનંદબાગમાં મેળો બસશે ન હોય

સ્વામીજીની શિષ્યસપ્ત્યા એક લાખ કરતા પણ વધારે હશે ૧૮૬૮ની સાલની યાદીમાં લેતા સ્વામીજીના જિહ્વા સ્થાની અને બગાળી કેમ્બુલી માર્બિસ્ટ્રેટનો હોદ્દો ધરાવનાર શિષ્યોની સપ્ત્યા ૩૨૫, તથા મુન્સફ અને સબજલ્દારના હોદ્દા વાળા શિષ્યોની સપ્ત્યા ૫૬૬ ની મજી આવે છે તે ઉપરાંત કેલકત્તા, અલાહાબાદ, મુબાઈ, પંજાબ વગેરે સ્થાનોના લે મોટા મોટા વહીવટ-ઝોન્સિંગ, ઇન્સપેક્ટર, ડેપુટી તથા ઉચ્ચાધિકારી રાજપુરુષો તેમના લગ્ન અને શિષ્ય હતા તેમની સપ્ત્યા તો કેણુ મજી શકે ? આનંદબાગમાં આવી કેવળ દર્શનજ કરી બધા હોમ જોવા લોકની સપ્ત્યા નહિ તોય વીસ-પચીસ લાખ હશે

આનંદબાગમાં આવી સ્વામીજીએ મુકામ ક્યો પછી ચોડાજ વર્ષમાં મોટા મોટા રાજા-મહારાજા વગેરેએ આવીને આનંદ બાગની નજીકમાં બગલાઓ વગેરે બાંધીને વસવાટ કર્યો તેથી ભોતભોતામાં એ સ્થાન એક રાજવાડા જેવું થઈ રહ્યું કારણી મનો મહેલ અસીસ મને સામે તીરે આવ્યો હતો સિ આધિ પતિ, સ્વામીજી જે ઘરમાં રહેવા હતા તેની પડોશમાંજ એક નવો બગલો બધાવી તેમાં સહેકેદુલ રહેવા લાગ્યા બીજી બાજુએ બનિયાના મહારાણી, નાગોધ અને જનચેરાના રાજા વગેરે એ આનંદબાગની બહુ નજીકમાંજ બગલા બધાયા

“શાસ્ત્રવર્ષના લગભગ સપ્તમા રાજ-મહારાજાઓ ભાસ્કરનંદ

સ્વામીજીના ભક્ત શિષ્ય હતા, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. કાશી, અયોધ્યા, કાશ્મીર, રેવા, નાદોર, લિંગા, હુમરાઓન, બેતિયા, શિયારશોલ, દરજંગા, (કેટલાં નામ મણુવીએ?) હૈદરાબાદ ના નિલગ, મુશિંદાબાદના નવાબ, રામચુર રાજ્યના મુસલમાન રાજકર્તા વગેરે તેમના ખાસ ગુણુઓ હતા. જો સર્વેના તેઓ ખાસ પરિચિત હતા અને જ્યાંના તેઓ ભક્તિપાત્ર હતા.”

દિલ્હીના આગલા બાદશાહના વંશજ, દુર્ગાકુંડના નવાબ સાહેબ આદિ અસંખ્ય મુસલમાન સીપુરુઓ પણ સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા તથા તેમનાં વચનામૃત સાંભળવા સારું આનંદબાગમાં આવતાં. કાશીધામના પ્રસિદ્ધ પંડિતો, ડેપ્યુટી મેજિસ્ટ્રેટો, મુસલમાન કોટવાલ અને બીજા ઉચ્ચ પદાધિકારી રાજપુરુષો ઘણી વાર સ્વામીજીની પાસે આવતા; અને કાયા-મનસા-વાચા ફક્ત એટલીજ પ્રાર્થના કરવા કે, જ્યાંસુધી સ્વામીજી મહારાજ કાશી-માં બિરાજે ત્યાંસુધી તેમની બદલી બીજે ઠેકાણે ન થાય.

સ્વામીજીનાં દર્શન કરીને માનવજીવન સાર્યું કરવા કિંવા તેમની પાસે મંત્ર મહાજુકરી બ્રહ્મિ કે અને પારલૌકિક કલ્યાણ સાધવાની આશાએ રાજા-મહારાજાઓ આવતા, તે સિવાય અમારા જેવા હીનહીન મનુષ્ય પણ તેમની કૃપાનો લાભ મેળવતા તેમની તો સંખ્યા કાંઈથીજ મુરદેહ છે. કેટલા બધા કાંટલાં-તૂટલાં મલિન વસ્ત્રધારી રસ્તાના કંગાલો, કેટલા કન્યાદાન દેવાને અસમર્થ જેવા મનુષ્યો તેમની સહાયની આશાએ આવી “ગહન સંસારસંકટમાંથી ઉગારો” જેવા નાદે આનંદબાગને સતત ગતવતી મૂકતા; કેટલાય અસાધ્ય રોગોથી પીડાતા દરદીઓ અશ્રુપાતથી આનંદબાગને બીંબવતા; તેમની ગણતરી કેણુ કરી શકે ?

એક દિવસ કલકત્તામાં જવાનીચરણ દત્તની ગલીમાં રહેતા મેડિકલ કૉલેજની પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ડૉક્ટર ભાદુદી મહાશય સ્વામીજી પાસે આવ્યા. તે જોતે ડૉક્ટર હોવા છતાં પોતાનો ચૌદ વર્ગનો અમલસૂતનો વ્યાધિ મટાડવા અસક્ત નીવડયા અને અતે અસહ્ય પીડાથી તરફડતા સ્વામીજીને ચરણે આવ્યા હતા. સ્વામીજીએ તેમનું કષ્ટ જોઈ દયા કરીને તેમના પેટપર ફક્ત એકજ વાર સ્પર્શ કર્યો એટલે ક્ષણવારમાં તેમની સકળ પીડા દૂર થઈ ગઈ. આ જોઈને મારી તો ખાતરી થઈ ગઈ કે, અરે! બ્રહ્મજ્ઞસમાન બીજું બળ નથી. પોર નાસ્તિક ડૉક્ટર મહાશય આ બતાવવી તેજ કણે

શાસ્ત્રિક વ્યવસ્થા બની ગયા હતા.

ઇન્ડિયન ટ્રેડેના 'કાર્પિગોયાત' નામના સ્ટેશનથી થોડે દૂર એક ગામમાં બાણુ નારાયણસિંહ નામના એક જમીનદાર એકા હતા કેટલાક વર્ષ પછી, એક દિવસ તેમના મનમાં એકા એક સ્વામીજીના દર્શન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા ધર્મ આવી, તેઓ પતિપત્ની બંને સ્વામીજીના શિષ્ય હતા. જ્યારે જ્યારે નારાયણ બાણુ કાશીધામમાં આવતા, ત્યારે દરેક વખતે તે પત્નીને સાથે લઈને આવતા, કિંતુ આ વખતે તેમની પત્ની સમર્થા હતી અને હાથમાં માસ જતો હતો, તેથી તેઓ એકલા જ છતાંમાના ધરમાંથી નીકળી પડ્યા, પણ 'સોગ-જમરાઈ' સ્ટેશન આવતા તેમણે જે જોયું તેથી તેા તે આસ્ત્રાજ બની ગયા તેમણે જોયું કે, પોતાની પત્ની તેની એક સહચરી સાથે પોતાની પાછળ પાછળ આવે છે. બાણુ નારાયણસિંહને હવે બીજો ઉપાય નહિ સૂઝવાથી પત્નીને સાથે લઈ જવાની ફરજ પડી. આનંદબાગમાં આવી સ્વામીજીની અનુમતિ લઈ ગામમાંના એક ધરમાં ઉભા પતિપત્નીએ મુકામ કર્યો, પરંતુ બીજે દિવસે મવારમાં નારાયણ બાણુ અત્યંત ચિંતા ધરાવતા થઈ પડ્યા તેમની પત્નીને પ્રસવપીડા શરૂ થઈ હતી એક તો પન્દેશ અને વળી તેમાં મુશ્કેલી નિવાસ, તેથી સ્ત્રીને લઈને હવે હાથ નખા તેની તેમને કંઈ સૂઝ ન પડવાથી તે બહુજ ચિંતા-મગ્ન થઈ ગયા પરંતુ ખંડારી સ્વામીજી બસને વિપદામાં પડેલા જોઈ કેટલી ધડી કિયર બેસી રહે? મારા સફલાગ્રે આ સમયે તાર જોવા હું તે વખતે ત્યાં હાજર હતો એટલામાં કાશીના રોડ પુરા મહોત્સવામાં એકી માનદી નામની એક દેશી સ્વામીજીના દર્શનને આવી ચઢી સ્વામીજી બેઠા હતા તે એકદમ ઉભા થઈ ગયા અને માનદી દેશીને સાથે લઈને જે ઘરમાં નારાયણ બાણુ ચિંતા ધરાવતા ચિંતે પત્નીની પાસે બેઠા હતા ત્યાં આવી હાજર થયા. સ્વામીજીએ નારાયણ બાણુને કંઈ પણ પૂછપૂછ ન કરતાં એકદમ માનકીને કહ્યું કે "તું આ બાઈના માથાપર હાથ મૂકી ત્રણ વાર એમ બોલ કે 'આ સ્ત્રીને પુત્રપ્રમદ હજી દશ દિવસ રહીને મળે'" સ્વામીજીની આજ્ઞાનુસાર માનદી એ વાક્ય ત્રણ વાર બોલી, એટલે ધીવારમાં તેા તે બાઈની પ્રસવવેદના શાવ થઈ જઈને તે સ્વસ્થ થઈ ગઈ અને સ્વામીજી સહાસ્યવદને ત્યાંથી બહાર આવ્યા ગયા. રાત્રી હોય, મહાસાંઘ હોય કે વધીવ હોય કે હાકેમ હોય, પણ

ધર્માનુરાગીસ્ત્રિવાય કોઈને પણ ખત્ર્ય મિનિટ કરવા વધારે વખત સ્વામીજી પોતાની સાથે એવા દેતા નહિ કેમકે એ પ્રમાણે ન થતું તો એકે કલાકમા ત્યાં આગળ એટલી બધી લીંડ જામી જતી કે દેહનાનો સરળ ગીતે વાતચીત થઈ શકતી નહિ, અને સ્વામી જીને પોતાને પણ ચાત રહેવું પડતું

એ તો એકે સાધારણ નિયમ છે કે, જગતમા સમાન કોટિના લોકો વચ્ચે પરસ્પર મિત્રતાની માઠ બધાય છે હીનહીન કબાલની સાથે ધનવાનની અથવા તો પશ્ચિમી સાથે મૂર્ખની મિત્રતા જામ્યાનો દાખલો. મળવો અત્યંત વિરલ હોય છે ધર્મજગતનો નિયમ પણ એવોજ છે તે મુજબ સ્વામીજીને કાશીનિવાસી વિખ્યાત વેદાતી વિશ્વદાનદ સ્વામીની સાથે મિત્રવરોડેનો સંબંધ હતો, સ્વામી વિશ્વદાનદ પણ તેમને “બહેદાદા” એટલે “બોઠા ભાઈ” કહીને બોલાવતા હતા વળી મળવા માટેજ મહાત્મા તેલગ સ્વામી કોઈ કોઈ વાર સ્વામીજી પાસે આનંદબાગમા આવતા, તેમજ સ્વામીજી પણ પ્રસંગોપાત તેલગસ્વામીની કુટિરે જતા હતા.

એક વખત બપોરે મહાત્મા તેલગસ્વામી આનંદબાગમાં આવ્યા. સ્વામીજી પણ તત્કાળ, એક પહેરેગીરને જાગના બધ દરવાજાનું રક્ષણ કરવાનું સોંપી, મહાત્મા તેલગસ્વામી સાથે બાગમાંના એક કેતકીકુંજ તરફ ગયા આશરે અર્ધ કલાક પછી ગિહાર દેશનો એક રાજા આનંદબાગના દરવાજા પર આવી કમાડ દોકવા લાગ્યો. પહેરેગીરે સ્વામીજીની મનાઈ છે એમ જણાવી તેને ખીંચે કોઈ દિવસે આવવા સંસંધુ, પણ ધનમદથી છડેલા ઉદ્વૃત સ્વભાવના રાજાને તે અસહ્ય લાગ્યું, એમકે તેના રાજ્યની આમદાની વાપરે વીસલાખની હતી. પહેરેગીર કમાડ જોણતો નથી એમ જોઈ તેણે પોતાની સાથેના સશસ્ત્રી બે સેવકોને વરડો ફેલી ગઈ અદરથી કમાડ જોણી નાખવા હુકમ કર્યો પ્રથમ પ્રતાપી રાજાનો તે હુકમ તત્કાળ અમલમાં આવ્યો. આથી તરફ પહેરેગીર બળાકોરે દરવાજો ઉઘડતો જોઈ સ્વામીજીને તે વાતની ખબર કરવા કેતકીકુંજ તરફ ઉતાવળો ઉતાવળો ગયો, તેની સાંછળ પાછળ રાજા પણ ગયો, કિન્તુ રાજાએ જઇને શું જોયું ? તેણે હીકું કે, તેલગસ્વામી અને સ્વામીજીના દેહો કેતકીકુંજની જમીન પર સળવત્ પડ્યા છે. બન્નેએ પોતપોતાના દેહનો ચોલાક વખત માટે પરિત્યાગ કરી, તે વખતે ઈમા અમર ધામમા-કર્મી લોકાવીત દિવ્યશૂભિમા-વિચરણ

કયુ છે તે કોણ કહી શકે તેમ છે? આ જોઈને સજ્જ તો દિગ્ધર્મ ગયો તે જો હજીએ ત્યાંથી પાછો ફર્યો હત, તો તેને મહાપુરુષોના ટોપનો કોળ થયુ પાંચુ ન હોત, પણ ધનમદ્યથી ઉન્મત્ત રાજા, જગતના પનસિવાય બીજા કરીને પ્રભાવ માનતો નહિ ત્યાંથી પાછા ફરવાનું તો ફર રહ્યું, પણ સુવર્ણ પટેલ મહારાજા તેણે સ્વામીના દેહને તેણે સ્પર્શ કર્યો સ્પર્શ થતાં જન્મે દેહોમા જાણે પ્રાણસંચાર થયો, પછી ત્યાંસોચવાસ આવવા લાગ્યો અને હાલુ વારમા તે જ ને મહાસોચીઓ બેઠા થઈ કોપથી લાલચોળ નેત્રોવડે તે રાજાપ્રતિ જોવા લાગ્યા તેઓનું એવું ભયકર રૂપ જોઈને રાજાએ બીકના માથાં ત્યાંથી નાસવા માંડ્યું, પણ ચોકેક સુધી ગયો ન ગયો એટલામા તો તે ધણ લઈને પૃથ્વીપર પડ્યો ને નિશ્ચેદ થઈ ગયો રાજાના સેવકો તેને જોઈ અવસ્યમા પાલખીમા નાખી ઝડપે આનંદભાગ છોડી ગયા સાલજુ છે કે, બારે ઝડાક સુધી રાજા તેવીજ સ્થિતિમા-નિશ્ચેદ-રહ્યો હતો.

દેહલાઠ દિવસ પછી, કોઈ રાજા તરેહ તરેહનાં ઉત્તમ ઉત્તમ ફળફૂલો અને બીજા ખાદ્ય પદાર્થો લઈ, ટમલમ પથાગ નેવકો સાથે સ્વામીજી પાસે આવ્યો, પરંતુ કોણ જાણે કેમ સ્વામીજીએ તેને આનંદભાગમાથી ટરકાળ કાઢી મૂક્યો ચાઆસધારી સેવકોથી વિંટળાયેલા મલાપચાવી રાજાનો તે પ્રતાપ હવે બધો નહોતો, એટલે તેણે મનનો કોળ મનમાજ સમાવ્યો, કારણ કે તે સમજી ગયો હતો કે, યોગબળ આગળ અર્વાચન દેહજ વિનાશમા નથી.

આ બતાવ પછી સ્વામીજીના દર્શનનો જાલ ફૂલેલ થઈ પડ્યો. આઈ પહોર આઠ પહેંગીને આનંદભાગના દરવાજાપર ચોડી માટે રહેવા લાયા, અને દોઈને પણ અલસિવાય આદર પેમવાનો અધિકાર રહ્યો નહિ કે ન સાધુ, સંન્યાસી, પરમહંસ, દહી, પ્રહાર્યારી ઇત્યાદિ સંસારત્યાગી પુરુષો બ્યારે ઇચ્છા કરે ત્યાં સ્વામીજી પાસે જઈ શકેતા, પરંતુ સામાન્ય દર્શકે પર્મ સ્વામીજીનો અનુભવિ પગર અંદર જઈ શકતો નહિ આમ છતાં સ્વામીજીના શરૂનો માટે આ અટકાયત નહોતી. રાજાઓનું આનંદમન પણ તેમણે તવન બધું કર્યું નહિ, કારણ પેતે નિષ્કિન્ન હોવા છતાં તેમની (રાજાઓની) માર્ત્ત દેહલા બધા લોકોના દેહલી બધી જાનના ઉપકાર કરાવ્યા છે તેની અધ્યા કાલવી ચુકેવ છે સ્વામીજીના આદેશથી દેહલા રાજાઓએ દેહલા માળાપવિતાનાં બાંધે, દરિદ્ર છાદ્યો, અનાથ

શ્રીઓ તેમજ નિઃસ્વંતાન વૃદ્ધોના પોષણનો હાર ઉઠાવ્યો હતો, તેનો નિર્ણય કરવો પણ સંભવિત નથી, તથાપિ કોઈ કોઈવાર રાજ-પ્રબલો ભેદ રહેતો જણાતો નહિ. એમ પણ જણાયું છે કે, કોઈ કોઈ દિવસ તો રાજમાત્રને દર્શનની બંધી કરી દેતા, અને દીન દરીદ્ર, કાતર, કંઝાલ-જે આવતા તેમની સાથે તેઓ પ્રકુલ્લચિત્તે વાતો કરતા. - કારણ કોઈ કોઈ દિવસ મોટાં મોટાં રાજરાણીઓ, મુન્સફ, ડેપુટી મેજિસ્ટ્રેટોનાં એટલાં બધાં ગાલી ચોડાં ને પાટાખીઓ આવતાં કે તે દિવસે દીન-દરિદ્રને તેમનાં દર્શનનો લાભ હુબર અર્ધ પડતો. એટલા માટેજ એકાદ દિવસ તેઓ એકલા દીન-દરીદ્રનેજ દર્શન આપતા. જે લોકો કેવળ સ્વાર્થસાધનાને માટેજ તેમની પાસે આવતા તેમની સાથે તેઓ વાતજ કરતા નહિ. કાશીના કેટલાકે લોકોના ઉપદ્રવથી તેમને બહુ વિરક્તિ થતી. તેઓ રાજ મહારાજાઓથી પ્રેરાઈને અને કોઈ કોઈવાર પોતાના વતનમાં રહેતાં સગાંસંબંધીઓ અસાધ્ય રોગોની શાંતિ માટે ઔષધ લેવા આવતા અંતર્યામી સ્વામીજીએમનો મનોમત વિચાર બધી જઈને તેમને આનંદબાજમાં પ્રવેશજ કરવા દેતા નહિ. એવી રીતે પાછા ફરતા માથુસો બહાર સર્વત્ર એમ ફેલાવતા કે, સ્વામીજી આગળ ફક્ત મોટા લોકોનેજ આદરસત્કાર મળે છે. જે બંતે દિગંબર છે, જે એક કોઠી સુધી હાથમાં ઝાલતા નથી અને જીવમાત્રની સાથે સદ્ગુણનીજ આપ-સે કરવામાં જે આનંદ માને છે, તે મહાપ્રેમીની આગળ બરીજ કે તવંગરનો ભેદજ નહોતો; એમ કહેવાની જરૂર છે ? તેમની આગળ છેક દરિદ્રમાં દરિદ્રથી માંડીને તે મોટા રાજ-મહારાજા સુધીના લોકો જતા, ઊંચુ ધની-નિર્ધનના ભેદને તેઓ સમજતાજ નહોતા. નિર્ધનને છાંડીને ધનીની ખુશામત કરતા તેઓ કદી જણાયા નથી. આનંદ અને પ્રેમની તેઓ સાક્ષાત્ ભૂતિ હતા.

આચાર-વ્યવહારમાં ચૂસ્ત હિંદુ હોવા છતાં ઉદારહૃદય સ્વામીજીએ હાકાના ડેપુટી માલસ્ટ્રેટ બાણુ ચંડીચરણ ખસુને ચરોપવીત આપ્યું હતું. ચંડીબાણુના જેવો સ્વામીજીનો અનન્ય ભક્ત કોઈકેજ દીકામાં આવશે. એક દિવસ ચંડી બાણુને અચાનક એવો લાવ થયો કે, તે પોતાને હાથે રસોઈ બનાવીને સ્વામીજીને

- “ મેર ટૂમ્સ એયોડ ” નામના પુસ્તકમાં એક કોઠણે માર્કટવેન સાહેબે લખ્યું છે કે “ જામે ત્વા મથા ત્યારે અમારે પણ ખાગમાવ લેવા રહેવું પડ્યું હતું.”

આરોગાવે, પણ બીજા પણે તેમને લાગ્યું કે, ઈશ્વાર હાથ કરેલા હીંજીની માફક ચાલે પકડવાનો ખ્યાલી જ પ્રયાસ તે કરે છે, કારણ કે તે ભૂતિએ ચક્ર હતા પણ જેવું આશ્ચર્ય ! ચંદી બાણુ આનંદ બાગમા એકાન્ત રમણે એકલા બેસી એ પ્રમાણે વિચાર કરતા હતા એવામા એમએક તેમણે સ્વામીજીને પોતાની સન્મુખ આવી ઉભેલા હતા. સ્વામીજી ચંદી બાણુના મનની વાત જાણી હાથે ચંદી બાણુને બોલવાનો વખત પણ ન આવતા બોલ્યા કે—
 ‘જો, લોક તને ચક્ર કહે છે, પણ તું જ ખરો પ્રાણજી છે હું તને ઉપવીત આપીશ મારી બહુ ઈન્દ્રિય થઈ છે કે, હું તારા હાથની જનાવેલી રસોઈ જમું ’ ચંદી બાણુ ઉત્તરમા હું બોલુ તે કંઈ સમજી શક્ય નહિ, તે તો નિસ્તબ્ધતાવે એપ્રિટસે સ્વામીજી તરફ જોઈ હા, તથા તેમના જ ને નેત્રોમાથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યા બીજે જ દિવસે સવારના પહોરમા સ્વામીજીએ ચંદી બાણુને વિધિપુરસ્કાર પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવીને ધરોપવીત ધારણ કરાવ્યું, અને તેમના જ હાથની જનાવેલી રસોઈ જમીને તેમના મનની અલિલાયા પૂર્ણ કરી, કિન્તુ સ્વામીજીએ ચંદી બાણુને આજ્ઞા કરી હતી જે, પ્રાણજી સિવાય બીજી કંઈ પણ વર્ણના હાથની રસોઈ તેમણે જમવી નહિ.

શ્રી કાશીધામમા આવ્યા પછી આ પ્રમાણે પરમાત્મ દર્શી આદાણ વખેરે સર્વ કોઈને પ્રેમવાચિથી સ્નાન કરાવતા થકા સ્વામીજી છબીસ વર્ષ રહ્યા, ૫૭ તું દેહાવસાનના છેવા છ વર્ષ તો તેમણે આનંદભાગના દ્વાર સર્વદા સૌંદર્ય માટે મતલ પુર્વા મૃત્યા હતા હરકેઈ વખતે હરકોઈને તેમના દર્શન મળતાજ

કાશીવાસી સાહુદય તેવી નામનો એક દીનગ્રીન બીખારી સ્વામીજીને બહુ પ્રિય હતો તે દિવસે જ વહેલો પરોડીઆમા સૌથી પહેલો સ્વામી ના દર્શન કરેવા માટે નિયમિત રીતે આવતો સ્વામીજી પણ તેને જોતા વારમા “આવ માત્ર બાપુ” એમ કહીને વાત કરતા જે લોક જોતા કે, પૂજ્યપાદ સ્વામીજી કેવળ ધની, માની અને અધિકારી લોકોનો વિચાર જાદર કરે છે, તેમજ એ કથન બીકકુત પાયાવગરનું હતું

સ્વર્ગસ્થ બાણુ જુદેવ મુખોપાધ્યાય (સી આઈ ઈ) સ્વામીજી ના પરમ ભક્ત હતા જુદેવ બાણુના સ્વ બધમા તેમના મુખોપાધ્યાય પુત્ર રામચંદ્ર માણસેટ બાણુ મુકુન્દદેવ મુખોપાધ્યાય તરફથી જે પત્ર મળ્યો છે તે પરિશિષ્ટમા લખાવકર્ચો (પરિશિષ્ટમા પૃન ૪ વાનો)

આનંદભાગમાં સ્થાપન કરેલી સ્વામીજીની મૂર્તિ નીચે લખેલો
મંત્રોક્તે બ્રૂદેવ આજુનો રચેલો છે:—

જાતો બ્રહ્મકુલે સ્વતો હિ પવિત્રઃ પૂતઃ પુનર્વિચયા ।

જ્ઞાનેન જ્વલિતસ્તપોભિ રુદિતો વ્રાજ્યં મહોમૂર્તિમત્ ॥

મિત્વા સંતમસં પ્રવોઘ્ય જગતી માનંદયન્પ્રાણિનો ।

જ્ઞાનમેવ મયોઽર્કવેન્દ્રમિલિતઃ* શ્રી માસ્કરાનન્દકઃ ॥

અર્થાત્ લાસ્કેસનંદ સ્વામીસંજી કહે છે કે “આપનો
પ્રાણબુદ્ધિમાં જન્મ છે, સ્વભાવથીજ પવિત્ર છે; પરંતુ સશુદ્ધ
વિદ્યાની ઉપાસના કરીને વિશેષ પવિત્ર થયા છે. નિશુદ્ધ જ્ઞાનથી
આપની કાંતિ વિશેષ બળકી ઉઠી છે. અખંડ નિર્વિકલ્પ સમાધિથી
આપનું પ્રજ્ઞતેજ વિશેષ પ્રકાશી નીકળ્યું છે. અરે ! વધુ શું કહીએ ?
આપ તો સાક્ષાત્ પ્રજ્ઞ છે. વળી જેમ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરી,
પ્રાણીમાત્રને બંધૂત કરી આનંદિત કરે છે, તેમ આપ પણ જીવોના
અજ્ઞાનાંધકારનો નાશ કરી, મોહનિદ્રામાંથી બંધૂત કરી તેમને
પ્રજ્ઞાનંદનો માર્ગ દર્શાવો છો. હે યતીન્દ્ર ! આપ સાક્ષાત્ જ્ઞાન અને
પ્રેમની મૂર્તિરૂપે રોબી રહ્યા છો.”

દરજાગાનરૈશ જીવનના કયા સમયે સાચા સુખી હતા?

દરજાગાધિપતિ ૨૧૦ મહારાજ લક્ષ્મીશ્વર મહાર (દિ. સી.એસ.
આઇ.) સ્વામીજીના ખાસ ભક્ત હતા. મહારાજનાં સર્વ પ્રકારનાં
મહેતકાર્યોના મુખ્ય સલાહકાર સ્વામીજીજ હતા. વત ૧૮૯૭-૯૮
ની સાલના લયંકર દુષ્કાળમાં મહારાજે પોતાની પ્રજાના સંકેટ-
નિવારણાર્થે એકી રકમે આઠલાખ રૂપિયા આપ્યા હતા. આટલી
મોટી રકમ ખીલે કોઈ પણ આપી શકે નહિ, કિન્તુ આ જાનની
સલાહ આપનાર પરદુઃખે કુટુંબી ચતાર સ્વામીજીજ હતા. એક વાર
દેહ્ય સંજીવે મહારાજ મહારૂસ્તે પૂછ્યું કે, તેઓ જીવનના કયા
સમયે સૌથી વધારે સુખી હતા; તેના બવાબમાં મહારાજે કહ્યું—
“જુઓ, હું બંગાળા દેશનો એક મૂખ્ય રાજા છું; ધનમાં, માનમાં—
સર્વ બાબતોમાં મને અનેક બધુ મોટો કહે છે. મારે દાસ, દાસી,

* બ્રૂદેવઆજુના ‘યતીન્દ્રચરિત્’ મા ‘અર્કવેન્દ્ર’ એવો પાઠ છે,
પરંતુ સિદ્ધાન્તેષ્વરે તો ‘અર્કવેન્દ્ર’ છે ‘અર્કવેન્દ્ર’ નો સમાસ આ
પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે:—અર્ક પરમાત્માનં વાતિ-જાનાતિ इति
અર્કવાઃ યતિ : । વળી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે ‘સૂર્ય આત્મા જગત-
સ્તસ્યુચ્યઃ ।

ગાડી, ઘોડા, ટી-સાઈકલ-કેવાનો અભાવ નથી હરહમેશ તે કંટો મનુષ્યો અને સુખી નાખવા માટે વનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે હિંદુસ્થાનના ગવર્નર જનરલના ૧૪૮૨૧મા, ગવર્નર સાહેબના સભારથાનમાં, વિદ્યાસીઓના વિદ્યાસભવનમાં, ગરીબોના ઝૂંપડામાં, સંન્યાસીઓના પવિત્ર આશ્રમમાં, અરે ! ભાગ્યના સર્વ સ્થાનો માં હું ચોક્કસ ગમન કરી શકુ છું, કોઈ કંઠાણે કંઈ પણ વળતે માગ માન-અન્માનમાં ખામી આવતી નથી, પરંતુ જે દિવસે મને કોલીધામમાં પરમહંસજી મહાત્મા ભાસ્કરજી સ્વામી છતાં પ્રથમ દર્શન થયા, તે દિવસે જે આનંદનો અનુભવ મેં કર્યો છે તેનું વર્ણન કરવાની માગમાં સક્તિ નથી જે સમયે ભામીજી મને બેસીને બોલ્યા કે 'એ, લોકો મને ત્યાગી કહે છે, પણ મને વિશ્વાસ થાય છે કે, શું હું ખરો ત્યાગી છું ? જો તેમજ હોય તો પછી તને આવતો જોઈને ગાફિરન ગાળે કેમ વિચલિત થશું ?' તે સમયે સ્વામીજીને એમ કહેવા સાક્ષીને મને જે અનહંક આનંદ થયો છે તે નક્કીજાન કરી જાતજાત સું કેવળ બાંધાત છું' અને વારવાર એમજ થયા કરે છે કે, આ છવનમાં તો ફરી કદીએ એવો આનંદાનુભવ માન નસીબમાં હશે નહિ "

આ સંવાદ મહાનજી બહાદુરના સ્વર્ગારોહણ પછી ૧૩૦૮ ખ ગાળદના માસ મામના "જાવાસી"માં પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

માયક લોકો સમીતશાસ્ત્રમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન ટોવા છતાં સૌથી પહેલાં પોતાનું માન સ્વામીજીને બાંધી સંભળાવવા અને પછીજ અન્યત્ર કમાણીમાટે જતા કયા કરનારાઓ કયા કરવાનું ગીમી સર્વપ્રયત્ન સ્વામીજીનેજ પોતાની સમિતો પરિવ્રજ્યા આપતા અને સ્વામીજીને આશીર્વાદ મેળવ્યા પછીથીજ પોતપોતાના જીવસાધના પ્રવૃત્તિ થતા એટલે સુધી કે રસ્તાના હેટડક મિઠાઈવાળા ફેરી આવ્યો પણ નિત્ય સ્વામીજીના દર્શન કરીને પછીજ મિઠાઈ વેચવા સાડ નીકળતા અને તેમને પોતપોતાના ધધામાં ઠીક ફાપડો ધતો.

એક દિવસ મલાનના પહોરમાં સ્વામીજી જોના હતા તેવામાં એક હિંદુસ્થાની ક્રિષ્ણ સ્વામીજીને જ્ઞાન નહાવાવવા આવ્યો તેણે હિંદીમાં નીચેના ભાવનું એક નાનું ગાથું —

તમે દાગી તમે નિર્ધનાવ, તમે અનાદિ પરમ પ્રદા,

ગાયનના એક કે બે ચરતુ ગવાયા ન ગવાયા એ/લામાં તો તે સુવકે અમાધિવસ થઈ ગયો કેહનું હંડન-ચંડન થતું નંદેશ,

આંખનો પલકારો નહોતો, બાહ્યજ્ઞાન બીલકુલ નહોતું, શાસો-
સ્વાસ સાલે છે કે નહિ તે જણાતું નહોતું-અર્થાત્ તે એક
ચિત્રવત બની ગયો. બાપુ કેમ આ સંખ્યની પાસે બીજું કોઈ
સાધ્ય હોય, ત્યાં આંતિદેવીનો ચિરવાસો હોય અને ત્યાં જઈને
આયક આંતિદેવીના સુખમય જોવામાં નિરાંતે ઉઘી ગયો
ન હોય ! અર્થા કલાક પછી તેની સમાધિ છટી ત્યારે સ્વામીજીએ
કહ્યું:—“વત્ત ! સ્ત્રી-પુત્રાદિના ભરણપોષણ માટે હવે તારે ઘેર
ઘેર ભટકવું તહિ પડે; નિશ્ચિંત મનથી ઘરમાં બેસી ભગવદ્
આરાધનામાં મગ્ન રહે, ભક્તના “યોગક્ષેમ ” નો ભાર ભગવાન
સર્વદા વહેતા આપ્યા છે.”

કલિકાળના છવો કાલમાહાત્મ્યથી સ્વાભાવિક રીતેજ ધર્મ-
હીન અને દુર્ગુણચિત્ત હોય છે. તેમાં વળી વિવતીય શિક્ષણ અને
વિજતીય આદર્શને લીધે ભણેખરો ભાગ હવખુદ્ધિ (સાસાસાર-
ના વિચારરહિત) થયો છે. માયાના આવરણથી અને અહંભાવના
પ્રાધાન્યથી સવળો શિક્ષિત વર્ગ આસુરી લાવવાળો થયો છે તથા
તમોશુભના પ્રભાવે કરી સત્ને અસત્તતરીકે સમજે છે. એવા પ્રકાર-
ના અનેક જણ સ્વામીજીના સમાગમથી સુધર્યા છે અને અત્યારે
પણ કાયા-વાચા-મનસા તે મુજબ વર્તન કરતા બેવામાં આવે છે.

એક વખત કલકત્તાના કોઈ લક્ષાધિપતિની સ્ત્રી મરી ગઈ.
ગઈ કાલસુધી જે લોગોને તે સર્વ સુખનાં ધામ સમજતો હતો
તેજ લોગો અત્યારે એક માણસના અભાવે તેને કડવા ઝેર
લાગવા માંડ્યા; અને મનના આવેશને વશ થઈ તે શૂંકનો ત્યાગ
કરીને કાચીધામમાં આંચો.

પરંતુ એક તો તે લક્ષાધિપતિ શ્રીમંત, તેમાં વળી આધુ-
નિક શિક્ષણથી સંસ્કારી થયેલો “આદર્શ પુરુષ ” તેથી તેને
આ ઉત્તરવાહિની, અર્ધચંદ્રાકૃતિ ગંગા નદીથી શોભતી હબરો
શિવમંદિરોને હૃદયપટ પર ધારતી, અસંખ્ય સંજનાદ તે ઘંટા-
નાદથી ગર્જી રહેતી, વિવિધ વાતનાં નરનારીઓથી ઉભરાઈ
જતી આનંદમયી નગરી સારી લાગી નહિ. તેથી તે પોતાને મન-
પસંદ સ્થાનમાં જઈ રહેવા લાગ્યો. કાચીથી બહુ આંધે નહિ એવા
‘શિકરોલ’ નામના સ્થાનમાં તેણે એક મકાન લાડે રાખ્યું. ખાવા-
પીવાની જોઈવલુ અત્રિજી હોટેલમાં ચાલતી; પરંતુ પોતાના આદર્શ-
રૂપ સેંકડો અંગ્રેજ સીપુરુષો એક નમ્ર સંન્યાસીનાં દર્શન કરવા

રોજ આન દળાગમા બસ છે એવું દેખીને, તેના મનમાં કુલ્લવ થયું, અને તે પણ એક દિવસ સવારના પહોરમાં આન દળાગમાં આવી ઠાલ્લર થયો. ઘોડી વારણીને સ્વામીજીએ તેને ત્યાંથી સાંધા લખાવું કહ્યું, પણ અંગેણ પોપાકમાં સજ્જ થયેવો તે બાબુ તે વાત કાને ન મારતા નીચી સુડીએ ત્યાં બેસીજ રહ્યો એ પ્રમાણે બેઠા બેઠા આવ્યો. દિવસ પૂરો થયો, સૂર્ય પણ આથમી ગયો આવ્યો. દિવસ ખાધાપીધા વગર બેસી રહેલા તે બાબુને સ્વામીજીએ કહ્યું "નકામો સામાટે જીખતરસમી પીકાય છે ?" બાબુને જવાબ આવ્યો—“હતા માણ કેમ જતા નથી ? સ્વામીજી ! સસારમાં કંઈ પણ સુખ નથી એમ નિમિષ થવાથીજ આ પ્રમાણે અનાહારથી આ સ્થળે માણ છોડીશ, તેથી જ્ઞે આપની કૃપા હોય—” આ વાક્ય પૂરું થતા ન થતામાં તો સ્વામીજી બોલી ઊઠ્યા—“ત્વી મરી ગઈ છે તેનું સૂતક હજી ઉતર્યું નથી ને તેમ છતાં દરરોજ મારે વિદેશી સોને બોલાવી મંગાવે છે ”

આ સાંભળીને બાબુ તો દિગ્મૂલ્લ થઈ ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે ‘જે વાત મારાસિવાય કાશીમાં કોઈને પણ ખબર નથી તે મારી સીના મરણનો વાત આમરો શો રીતે જાણી ? વળી બીજું કે, કાશીમાં આવ્યો ત્યારથીજ અંગેણ હોટેલમાં રહ્યું, અને કોઈ પણ દેશી માણસ સાથે જે વાત પણ નથી કરી, તો પછી આમરો આ બધી વાત જાણી કેવી રીતે ?’ આખરે બાબુને આ તો મઠ કે, સ્વામીજી ખરેખર કોઈ મહાપુરુષ છે અને તેજ મઠીને સ્વામીજીના જીવનમાં પડીને તે અસ્તિત્વ અધુ સાતવા લાગ્યો. કહેવાની જરૂર નથી કે, સ્વામીજીને તેને વિધિપૂર્વક આયશિત્ત કમળીને દીદા આપી એની મિત્રકતનુ વાંકઉત્પત્તિ ત્વ લાખ કન્યા વધારે હતું, મિત્ર હોયે તે દ્રવ્યનેઃ મોટોલા । જુદા જુદા સત્કાર્યોમાં વપરાવા લાગ્યો ।

આવી રીતે કેટલાય નાસ્તિકો પાપમાં નિર્મો પરિત્યાગ કરી સન્માર્ગે ચઢ્યા છે, જે ન-ટપ્પા કરવા આવે ત કેટલા પાપ દીઓ પણ ભક્ત થઈને પાછા ફર્યા છે, કેટલાય પાપીઓના દુહ્યોમાં પ્રેમભક્તિના ઝરખા ફૂટવા છે તેની સખ્યા કાઢવી મુશ્કેલ છે કાશીમાં આવી રહેલાને છત્રીમ વર્ષની મુદતમાં મારા જેવા કેટલા મ ક પાપીઓ, કેટલા ‘જગાઈ-માધાઈ’ તેમની અપાત્ર કૃપાના

x આ જાણની માત્ર અમે મનકતાના જડી તબરમાં તેના સ્વામીજીના એક શિષ્યને મોરે સાંભળી છે જાણી લેખક

બળે દુસ્તર ભવસાગરને તરી ગયા છે કાશીના ને પંડ્યાઓના અત્યાચારથી યાત્રાળુઓને બેહદ ત્રાસ વેઠવો પડતો હતો તે આસુરી ભાવવાળા પંડ્યાઓ પણ સત્ત્વભાવવાળા ગયા છે.

સ્વામીજી વૈષ્ણવ, શાક્ત, શૈવ, બ્રાહ્મ વગેરે સર્વ સંપ્રદાયપ્રત્યે સમદ્રષ્ટિથી જોતા હતા; કારણ કે તેમણે સાંપ્રદાયિક ભતોળી સંકુચિત સ્ત્રીમાને ક્યારનીએ જોળંગી બઈ સઘળા ધર્મોના સારરૂપ, સઘળા સંપ્રદાયોના આશ્રયરૂપ અચર, અમર, અનંત પરમાત્મામાં એકતાર ઘડીને સર્વત્ર સમતાનું સેવન કર્યું હતું. સ્વામીજીમાં એક ખાસ અસાધારણ શક્તિ હતી. માણસને જોતાં જ તે વૈષ્ણવ, શાક્ત, શૈવ કે કયા સંપ્રદાયનો છે તે તેઓ સહેજે સમજી શકતા; તેથી તેઓ ધર્માધર્મનો સઘળો જાર સ્વામીજીપર નાખી પોતે નિશ્ચિંત રહેતા તેઓને તેમના પોતાના જે કુળદેવતા હોય તેજ દેવતાના મંત્રની દીક્ષા આપતા. તરતમાલિ મંત્રનો ઉપદેશ તો કોઈકજ નિશેષ ઉચ્ચાધિકારી સક્તને આપતા. કોઈ કોઈવાર વળી મંત્ર આપતા પહેલાં યનાર શિષ્યને પૂછતા કે, કયા દેવતાનો મંત્ર મંડળ કરવો છે ? કોઈ કોઈ ખાસ પ્રિય શિષ્યને સાત આઠ વર્ષ સુધી જૂઠી જૂઠી ઠંઠાર સાધનાઓમાં ચોજી રાખીને છેવટે તેનો ખર્ચો જાર પોતાના હાથમાં લઈને બીજી બધી જાતની ક્રિયાઓમાંથી સ્વામીજી શુદ્ધ કરી ગયા છે.

સાધારણ સુરની પેઠે સ્વામીજી કોઈ પણ શિષ્યને કોઈ જાતની ક્રિયાપદ્ધતિની લાંબી લાંબી વાતો કહેતા નહિ; પરંતુ જેને જે જાણવાની આવશ્યકતા હોય તેને તેજ વાત તેઓ જણાવતા. બેબેક ઉચ્ચાધિકારી શિષ્યોને સ્વામીજીએ યોગની જૂઠી જૂઠી પ્રક્રિયા વગેરેનું શિક્ષણ પણ આપ્યું હતું.

સ્વામીજી શાસ્ત્ર લોકોને શક્તિમંત્રની દીક્ષા આપતા હતા ખરા, પરંતુ પંચમકાર* સાધનના તેઓ અત્યંત વિરોધી હતા.

એક સમયે આનંદબાગના એક નોકરે કેઈ માલક પદાર્થનું સેવન કર્યું છે એવી ખબર ચતાંજ સ્વામીજીએ તેને તેનો પગાર ચૂકવાવી દઈને તાબડતોળ આનંદબાગમાંથી રત્ન અપાવી. કાશીધામના તાંત્રિક મતાવલંબી સ્વામીથી પૂર્ણાનંદજીના કેટલાકે શિષ્યો આવડાવ એમ કહેતા જણાય છે કે, સ્વામીજી તેમના શિષ્ય હતા; પણ

* પંચમકાર સાધન-મલ, માસ, મત્સ્ય, મુદ્રા અને મૈથુન—જે વડે તંત્રમંત્રમા ઓવિદાની ઉપાસના કરવામા આવે છે.

કહેવું જીનજરૂરી છે કે, તે તાલ જીનકુલ ગણત છે. સ્વામીજીના શિષ્યમાત્ર જાણે છે કે, તેમની અને પૂર્વજન્મસ્વામીની હયાતિ દર મિયાન કાશીધામમાં એકે દહાડે તેઓને અગ્નિપરસ મેળાપ કે વાતનો પ્રશ્ન થઈ શકે. આમ થયો નથી. સ્વામીજીએ હરિદ્વારમાં જે અનુભવ નામના કાષ્ઠ પાસે ગીતાસાધ્યાદિ ગ્રંથોનું અધ્યયન કર્યું હતું તેમને પોતે સુરતરીકે માનતા હતા અને તે વાતનો તેઓથી પોતાના જાણેલા ઉપનિષદાદિ ગ્રંથોમાં વારંવાર સ્વીકાર પણ કરેલો છે. વળી આ જ કહેવાઈ જાય છે કે, દુષ્કાળના મહા યોગી પૂર્વજન્મસ્વામીની પાસેથી તેઓએ યોગશિદ્ધા પ્રાપ્ત કરી હતી અને એ તેમના સધર્મની દીક્ષા પણ તેમની પાસે જ લીધી હતી.

જન્મકૃદ પછી તેઓને તેમની કૃષ્ણ નો તાલ પ્રાપ્ત થતો તેઓ પોતાની જાનને ધન્ય માનતા તેમનો ઉપદેશ માત્ર વાણીમાત્ર પૂરો થતો નહિ, જન્મમાત્ર તેમના આદેશ પ્રમાણે કાર્ય કરીને તેઓ શ્રીની અપાર કૃપાના જાણી સાથે સાથે પ્રત્યક્ષ રૂપ પણ અનુભવતા આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ રૂપ અનુભવતા અમારામાંના અનેક જણ કેટલોકે વારંવાર આદરણીય-ધન્ય થઈ જતા અને કશાનું જ્ઞાન રહેતું નહિ.

કાનપુરનિવાસી પશ્ચિમ રામચરણ નિવેદી નામનો એક ઉચ્ચ જ્ઞાણ સ્વામીજીનો પૂર્વ કૃપાપાત્ર હતો તે પોતે હજારો ટોણા છતાં મન, વચન અને કાયાથી અહોશન સ્વામીજીની સેવા કરવા માજ પોતાને ધન્ય માનતો હતો. અર્ચનિર્મલ સ્વામીજીની સેવામાં મહત્ત્વ રહેવાની તેના સહા બ્યવહારના કાર્યોમાં અનેક અટકાઓ ઉભી થવા પામી, તેથી યજ્ઞેશ્વર નામના જીન એક પ્રાણીને આ મીજીની સેવામાં આમેલી દરબાર વન્દ્યથી સંકેતમાં આવ્યો.

૧૮૮૬ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૦ મી તારીખે નેપાળના મુખ્ય સેનાપતિ અને તેમના પુત્રો સ્વામીજીના દર્શને આવ્યા. નેપાળના રાણા મિનાબહાદર સ્વામીજીના ખાસ શિષ્ય હતા તે કલ્યાણમાં નેપાળ ગત્યના પ્રતિનિધિતરીકે હોતા હતા અને અગ્રજ સરખર તરફથી તેમને કર્નલની પદવી મળી હતી, પરંતુ સ્વામીજીની અપાર કૃપાના જાણે સરખરની અનિત્યતા તેમના મનમાં સંચોટ વસી જવાથી ધન નાન, સ્ત્રી-પુત્રદિ નવનો પરિત્યાગ કરીને તે હિમાલયપર્વતમાં શાનિગ્રામ નીના કાંઠે રોકે સુપત્રી ગાંધી તેમના અત્યંત કહેલ તપન્યા પ્રતા રહેલા લાગ્યા તેઓ કહેતા કે, સ્વામીજી આટલે જાણે દર હિમાલયમાં પણ પટ્ટી વાર

તેમને સૂક્ષ્મદેહ દર્શન આપતા હતા.* નેપાળના મુખ્ય રાજ્ય-
મંત્રી શ્રી સમચેરજી રાણા બહાદુર પણ સંવત ૧૯૪૯માં જે
દિવસે સ્વામીજીનાં દર્શન આપ્યા હતા, ત્યારે રાજધાન્યથી તે
આનંદબાગ સુધીના રાજમાર્ગ ઉપર પહેરો ગૂઢવામાં આવ્યો
હતો. તેઓ ચીન અને બ્રિટિશ સરકાર તરફથી અનેક માન-ચાંદ
ધરાવતા છતાં પણ સ્વામીજી ખાસે તો પગે ચાલીનેજ આવ્યા હતા.

સ્વામીજી કરતાં વિશેષ વયોવૃદ્ધ સેંકડો દંડીઓ, પરમહંસો
વગેરે હરરોજ તેમનાં દર્શન કરવા આવતા હતા.

સ્ટેશનજનજ બાણુ તેજચંદ્ર મુખોપાધ્યાય (એમ. એ. બી.
એલ.) મહાશયના મુખદ્વારા નીચે લખેલી એક વિશ્વમંદનકે વાત
અમે સાંભળી છે—

પાલ મહાશય નામના એક પ્રદ્યારી ઘણા લાંબા વખતથી
કાશીધામમાં રહેતા હતા. તેમણે અને મેં નાનપણમાં એકજ
નિશાળમાં ને એકજ વર્ગમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. વખત જતાં તેઓ
પ્રદ્યારી થયા અને હું સુન્સદ થયો. ત્યમાં એક વાર કાશીમાં
પાલ મહાશયની સાથે મારો મેળાપ થઈ ગયો. બીજી વિવિધ
વાતો થયા પછી પાલ મહાશયે મને કહ્યું કે “ ચીત્રજતુમાં એક
હહારો મળસ્કામાં અમે ત્રણ પ્રદ્યારીઓ સ્વામી બારકેરાનંદનાં
દર્શનાર્થે આનંદબાગમાં ગયા. સ્વામીજી સાથે અમારે ખાસબાણુ-
પિછાણુ હતી તેથી સહેજમાં અમને તેમનાં દર્શન પ્રાપ્ત થયાં. બાહાર-
ને માટે અમને ખાસ પરવા લેવું નહોતું. સ્વામીજીએ તે દિવસે
અમને એક પુસ્તકે વાંચી સંભળાવવા માંડ્યું, અમે પણ એકચિત્તે તે
સંભળતા હતા. જ્યેત્તએતામાં વખત પુરૂજ થઈ ગયો, ત્યારે સર્વંશી
સ્વામીજીએ અમને પ્રશ્ન કર્યો—‘તમે કાંઈ ખાઓ કે ?’ અમે ઉત્તર
આપ્યો કે ‘અમારા ત્રણજણ પૂરતો ખોરાક ક્યાંથી મળી શકશે ?’
સ્વામીજીએ દિવ્ય હાથ કરીને કહ્યું ‘હીક, તમે લોખન માટે તૈયાર
થાઓ, અહીંયાંજ લોખનસામગ્રી આવશે; તમારે શું શું પદાર્થ
ખાવાની ઇચ્છા છે તે અને કહો.’ એ સાંભળીને અમારામાંથી એકે

* એ મહામહત્તને જોધને વિલાપતના પંડિત અને ચુસ્ત ખિસ્તી
ગોસ્વમી દેવરખેને વિલાપતના “ નાઈન્ડીન્ચ સેન્ચુરી ” નામના પ્રસિદ્ધ
પત્રમાં લખ્યું છે કે “તેમને જોધને મને લાગતું કે જ્યારે સજ્જન-
તાજ સાક્ષાત્ રૂપ લઈને હાજર ન હોય! મેં કલકત્તા ખિસ્તીઓમાં પણ
આવી સુજનતા જોઈ નથી.”

જવાબ આપ્યો કે 'અમારે શરિ, બન્દી, ખીર, દહી, સન્દેશ, કેરી અને મીઠાં હોંલુ ખાવા છે.' આ વાત હાલ તે પૂરી થઈ નથી એટલામાં તો જે દિવ્યકૃતિ સુંદર બળકે. આમના તન્દ્ર આવતા જણાયા જાગકોએ આવી આચાર્યનાં છાવણ સ્વામીજીનાં ચરણ આગળ મૂક્યાં, અને હાલુવાનમા દોષ બાલે આયે અહોય થઈ ગયા, તેની અંતરે તો ખબ-જ પડી નહિ આના કંતાં પણ વધારે વાલુખીની વાત તો જે હતી કે, અમે જે જે પદાર્થ ખાવાની ઇચ્છા કરી હતી, તેટલાજ પદાર્થો તે બળકેએ આપ્યા હતા. "x

એક વખત આમીજી કાચીનરેશના સંસ્કૃત વિદ્યાલયમાં પગે ચાલીને ગયા હતા તે વખતે વિદ્યાર્થિઓ ઠામોદર શામી, શ્રી. ગામભિક્ષ શાસ્ત્રી, શ્રી રામશામી, પં. લલાનીદત્ત દીક્ષિતજી, શ્રી. તાત્યા શાસ્ત્રીજી, શ્રી ગગાધર શાસ્ત્રીજી, શ્રી. સુધાકર પંડિતજી, બૃહસ્પતિ જેવા શ્રી કેશવચંદ્ર સદ્ગુણીય વગેરે પંડિતો હાજર હતા. આમીજીને આવતા જોઈ સહજા શાસ્ત્રીઓ પોતપોતાનાં ઠામ પડતા મૂકી આમીજીને આમા લેવા ગયા અને કોઈએ તેમના ઉપર પ્રભુપૂજિ કરીતો કોઈ પોતે નાખવા લાગ્યા તો કેટલાક ચાલુજી મસ્તક પર ચઢાવવા લાગ્યા આ સમયે જુવન કરતાં 'ચતોન્દ્રચારિત્ર' મા લખ્યું છે કે —

હિત્વા પ્રજા મુક્તાનિ વજ્રકમહાન્યેષાં પિતા ભારતી ।

કિં ચૈતન્નગદેવ દેવ વર્ચનઃ સ્વર્ગધિકં રાજતિ ॥

ચાતુર્વર્ગ્યમર્થતદાવિ ચરણાનિષ્ઠત્વાઽત્તદાવલ્લભં ।

તેષ્વેયં પ્રણામયતો પદિ તદાન્યેષા કયા છા મૃણાન્ ॥

આપણે કે, તસ્વરીના મેઠ પુત્રો લેવા આ પંડિતો, કે તેમના આશ્રયથી આરે વર્તે પોતાની જીવનયાત્રા ચલાવે છે, તેઓ પણ જ્યારે આમીજીને મળતા આ પ્રમાણે આચરણ કરે ત્યારે બીજા માનવીઓ તો કહેવું જ શું ?

સને ૧૮૮૬ના જાન્યુઆરીની ૧૪મી વારીએ કાચીનરેશ મેજર જનરલ મહારાજ સર પ્રતાપસિંહજી (જી. સી. એસ. આઈ) બહાદુર, તેમના વચડ બંધ કાચીનના મુખ્ય મેનાપતિ -

x આ વખતે જી. નાથાપિતે ખાતી કરવા તન્દ્ર જાતુ તેજસ્વિ મુખેશભાઈ મહારાજને નેમ પત્ર લખી પૂછે કે હવે, તેના ઉપરના પરિશિષ્ટમાં દાખલ કરે? પાચમ નખરેનો પત્ર તેમણે લખ્યો હતો.

રામસિંહ (કે. સી. બી.) અને કનિષ્ઠ ભાઈ કાશ્મીરની ધારાસભા-
(કો'સિલ)ના સહકારી (બ્રિઝન્ટ) પ્રમુખ રાજ્ય અમરસિંહ (કે. સી.
એચ. આઈ.) એ મહાત્મ્યો સ્વામીજીનાં દર્શનાર્થે આનંદબાગમાં
આવ્યા હતા. સાંભળ્યું છે કે, સ્વામીજીપ્રતિ પોતાનો ભક્તિભાવ
દર્શાવવા સારૂ તેઓ આનંદબાગ પગે ચાલતા આવ્યા હતા, આનંદ-
બાગ આવતાં એક કોશ કરતાં વધારે માર્ગ કાશ્મીરરાજે પગે કાપ્યો
હતો. કોઈ કોઈ જણા તો વળી, કુત્ર તેમનાં દર્શન માટેજ, કોઈ
કોઈ તાર ભસેં બસેં-ત્રણસેં ત્રણસેં કોશથી પગપાળા આવતા હતા.

પ્રકરણ ૧૧ મું-દેવી શક્તિ

તપના પ્રતાપે સ્વામીજીને સર્વ પ્રકારની આગૌઠિક દેવી શક્તિ-
એ પ્રાપ્ત થઈ હતી, પરંતુ ખામ જરૂર વગર તે સવળી કૃત્રિમી
શક્તિઓનો અમલકાર તેઓ બતાવતા નહિ નાત્ર કેઈ જાતનો
વિશ્વાસ દેઠ કરવા સાફ કેઈ કેઈવાર કેઈ શક્તિનો અમલકાર એવા
મા આપતો, પરંતુ તે પછી બધાની સમક્ષ નહિ જે કેઈ ખાસ
કારણવગર પોતાને દેવી શક્તિવાળાવરીકે બોળવાયે છે તે નિશ્ચય
શક છે એમ બળવું ગતીપ્રવૃત્તિમાં લખ્યું છે કે —

વારાણસ્યા મલનાલાંતરાલ સ્વાયી શ્રીમાન્ શૌતલાદિપ્રસાદ ।
તારુણ્યસ્તચનૂજોડપ્પક્સ્યાત્રપ્રાસાદ સ્યોઽન્યુદ્યતઃ કામ્પવસત્ ॥
શ્રુત્વા તેન વ્યાહતં સમગ્નિર્ઘ્વાઃ સાગ્રીઃ પ્રાદુઃ પારનિર્ઘે જનં સ્વં ।
વિતર્જીતસ્પાસ્ય પાદોદરુસ્ય પાનાદુવાલો નદ સર્વમ્પથોઽમૂત્ ॥

સપુત્ર શૌતલાપ્રસાદ પ્રાદુર્વિવાકનીવનં,
દદા પતિઃ સ્વતેજસાસ્પતોઽપિકં કિમ્દમૂત્ ।
વૃન્ધ્યમૃદ્યાનિ દુષ્કરાણિ ગાનગા મુવિ,
પર્વેર્ગહાદ્મૂતાનિ સિદ્ધિદાનિ વર્ણવન્ત્પદાં ॥

માર્ધાત્ર ‘કમલીમા પ્રાગ્નનાલ મહોદશયા રહેતા શ્રી. શીતલા-
પ્રસાદનો એક કુવાન પુત્ર અકરમાન બહુ ઉચેથી પડી ગયો. સર્વ
સ બધીઓ આ જોઈ બહુ દુઃખી થયા અને તેઓએ જોયું કે, હવે
બચવાની આશા નથી હવે શીતલાપ્રસાદ તો સ્વામીજીના મેવક
હતા તેઓ તત્તજ સ્વામીજી પાસે ગયા અને બધી હકીકત
કહી તાગાજીની હકીકત સમજી, સ્વામીજીએ આગીર્વાદપૂર્વક
પોતાનું દનવામૃત આપ્યું - ને લાલડીએ તે અલ્પામૃત પુત્રને
પાયું તત્તજ પુત્ર જેકે ગયો અને બધું દુઃખ કર વધ મળ્યું. આ
મીજીએ આ પ્રસાદે શૌતલાપ્રસાદના પુત્રને જીવનદાન આપ્યું

તેથી બીજું વિશેષ આશ્ચર્યજનક શું હોઈ શકે ? સ્વામીજીવિષે આવી તો અનેક અલૌકિક અને સિદ્ધિપ્રદ અદ્ભુત ઘટનાઓ સાંભળવામાં આવે છે.

૨૨૦ સર રમેશચંદ્ર મિત્ર અને જગતપ્રાન્તિ

કલકત્તા હાઈકોર્ટના માણ વફૂજ સર રમેશચંદ્ર મિત્ર સ્વામીજીના એકે ભકત હતા. તેઓ વચ્ચે વચ્ચે કાશીધામમાં આવી સ્વામીજી પાસે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરતા હતા. એકે દિવસ સ્વામીજી, નેપાળના રાજા મિનાબહાદ્ર અને એકે જંગાલી શિષ્ય, એમ ત્રણ જણા બેઠા હતા; તેવામાં રમેશ બાબુ આવી ચઢ્યા અને બીજી વાતો થયા પછી બાબુએ જિજ્ઞાસાપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો કે “મહારાજ ! આપે કાલે કહ્યું કે, જગત કોઈ ચીજ નથી, વંધ્યાપુત્ર કે આકાશ-કુમુદવત સર્વ દૃશ્યમાન પદાર્થો મિથ્યા છે. એ વાત જો સત્ય માનીએ તો પછી આપને સ્પર્શ કરતાં કોઈ ચીજને હું ચારકું છું, એવું જ્ઞાન કેમ થાય છે ?” એમ કહીને રમેશ બાબુએ સ્વામીજીનાં જાંને ચરણોને સ્પર્શ કર્યો; પરંતુ હજી ચરણોપરથી હાથ ઉઠાવ્યા નથી એટલામાં તો રમેશ બાબુએ જોયું કે, સ્વામીજી અંતર્ધાન થઈ ગયા છે. ત્યાં આગળ ફક્ત પોતે, રાજા મિનાબહાદ્ર અને પેલો જંગાલી શિષ્ય, એ ત્રણ જણુજ બેઠેલા હતા; પણ કેવું આશ્ચર્ય ! સણુવારમાં પાછા સ્વામીજી પ્રકટ થયા અને બોલાવવા લાગ્યા-“જો, રમેશ ! મારા આ દેહ (દૃશ્ય પદાર્થ) આકાશમાં ઉગેલા જાંક લેયો મિથ્યા ન હોય, તો આ હું છું અને નથી પણ કેમ ?” એમ કહેતાં કહેતાંમાં સ્વામીજી ફરી વાર અદૃશ્ય થઈ ગયા. રમેશ બાબુ સ્વામીજીની એવા પ્રકારની અલૌકિક શક્તિ જોઈને વિસ્મિત થયા નહિ, અને બીજી ક્ષણે બ્યારે પાછા સ્વામીજી પ્રકટ થયા ત્યારે કહ્યું:-“પણ મારો સદેહ હજી મટયો નથી; મારા મનમાં એમ થાય છે કે, આપે ચોખખથી એવી વ્યતની અદ્ભુત શક્તિ પ્રાપ્ત કરેલી છે. ઠીક, પેલી દાડમડીનાં બે લાલ ફૂલો દેખાય છે તેને જો પંજવારમાં આપ ગુલાબનાં ફૂલો કરી દેખાડો તો પછી આ જગત, મરુખ્મિમાં દેખાતા મુગવળની માફક ખરેખર મિથ્યા છે; એ વાળતમાં મને હેશમાત્ર અદેશો રહેશે નહિ.” રમેશ બાબુનું આ કહેવું પૂરું થયું ના થયું એટલામાં તો તે બે હાડિમનાં ફૂલો સુંદર ગુલાબનાં ફૂલો બની ગયાં ! તે પછી સ્વામીજી બોલ્યા-“આ જગત સ્વપ્નદર્શનની માફક સર્વથા મિથ્યા છે. રત્ન.

દરિદ્રી દેખાવા છતાં તે કમ, સિદ્ધ કે વન્મેલું નથી એકમત પ્રકારી તેની ઉત્પત્તિ થયે ની ■ મહાપ્રવચન બળને પ્રાપ્ત, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરનું સુદાનો તથા યજ્ઞ વાચ છે ત્યારે પછી એને મત્ય કહેવું બીજુવ સોચ નથી પ્રકાર મહાસાગરમાં જગતરૂપ એક મહામેચ્છુ ઉદ્ભવેલું છે એટલું જ, આ જગતને ઓગાળવા તેને (પ્રદાને) ઓગાળાય છે, પણ તેને એ કાળમાં પડી ફરી જગત રહેતું નથી પછી તો સાચું તન્મય બની જાય છે ■

૧૩૦૬ બ માગદના કાળથી સુદી ૭ ના 'બ મવાસી' પદમાંથી નીચે ઉપેક્ષા કેટલાક બનાવે ઉતારીએ છીએ

'સુખી-પુત્રો રહીયા એક જાદાતુ સ્વામીજી પાસે રાગથી સુખિ મેળવવાની ઇચ્છાથી આગ્યો એ માણસનું શરીર આત્મત દૃશ્ય હતું તથા એ કંઈ ખાતો તે ત ત ઉડતી થઈ બહાર નીકળી જતું સ્વામીજી તેને એવજ તેનો મનો નાવ કમીગયા અને બોલ્યા કે — 'પડ્યાજી ! શો જન બનાવે.' અચ્છ પ્રમાણે તેણે ખીચતી માધી અને સ્વામીજીનો એક કલિકામાત્ર પ્રસાદ ખાવા તે તદ્દન ત હુસ્ત થઈ ગયો ■

'પૂર્વ જાળના કેટલાકે જ બુઝો એક વાર તેમના દર્શન કરવા ગયા કેટલાકે પ્રણામ કર્યા પછી એક વીતે બાણુ લેવો પ્રણામ કરવા બધા છે કે સ્વામીજીએ તેને તેમ કરતો અટકાવી કહ્યું — 'તમને સૂતક પડ્યું છે, તમારા બાપ શુજની ગયા છે, તમે પ્રણામ કર્યો નહિ. હમણા ને હમણાં ઘેર ભાવ્યો, ઘેર તમારી અભાથ માતા ચોક મા સુરે છે' પ્રથમ તો એ શબ્દ બાણુના માન્યામા ન આવી, પણ સુકામપર પાછા ફરતા જ આગવામાં તાન્વાયો હાથમાં તાર લઈને ઉભેલો દીકો તારમાં હતું કે — 'તમારા પિતા શુજરી ગયા છે, તકાળ ઘેર આવો ■

'કાશીધામના ટેપુલી માણસેટ રાય જમમેહનપ્રસાદ બહા દરે, ૪ બી એચ રેલ્વેના મીન્ટુ નેશન પાસેના 'આરિયા' નામના -હેતા બાણુ કાગિનીકુમાર મનુમદાસને કહ્યું હતું કે, ૬ સ્વામીજીને અવર્યામીવરીકે ઓગણુ થ તેમની પામે હું

x 'હૈ નારદ' મામ (મ ૧) કતા પક્ષે એ મહાન હથા છે તેને નમે ગળના નથી તે મન-વાણીથી અને ચર પરમાત્મ જ મામ, તમામ અને સમસ્ત જગતના હંધર છે તેથી તેમને નમસ્કાર કર હું ■

(ખીમ્બાગવન ખીએ રકેમ-નાદગતિ ચલાવી ધમ્મિ)

એટલી વાર ગયો છું, તેટલી બધીયે વાર તેઓ મારા મનની વાત બધા સમક્ષ બહાર કરી દેતા. તેમની એ શક્તિની પરીકા કરવાના ઇરાદાથી કોઈ કોઈ વાર હું ઘેરથી નીકળતા પહેલાં મારે પૂછવાના પ્રશ્નો મનમાં ને મનમાં નક્કી કરી લેતો અને તેમની પાસે આવીને એનો વિચાર મનમાં એક વાર પણ આવવા દેતો નહિ; છતાં પણ તેમની પાસે આવીને એસતાં એસતાંમાં તો વગર પૂછ્યે તેઓ મારા મનના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી મને ચક્રિત કરી દેતા.”

ગોચાડિ—કૃષ્ણનગરના સ્વધર્મનિસ્ત પ્રવીણ વૈવસ્વત શ્રીમુત બાબુ સત્યજીવન લાહિરીએ અમને (બંગાળી લેખકને) આ પત્ર લખ્યો છે:—

ગોચાડિ, ૨૮ પોષ, સંવત ૧૯૫૬

■ ✕ બાબુ ચંડીચરણ બસુ હાકા જીવદાના ‘બહર’ ગામમાં રહેતા હતા. તેઓ એ પ્રદેશના એક પ્રસિદ્ધ કુળમાં જન્મ્યા હતા. તેઓ ડેપુટી માસ્ટર હતા. કર્મવશાત તેમને મૂત્ર-રોગ (ડાયબિટીસ)નો ભયંકર બ્યાધિ થયો. એ રોગ આસ્તે આસ્તે એટલો વધી ગયો કે તેમના પ્રાણ જોખમમાં આવી પડ્યા. વિવિધ દવાઓ કર્યાં છતાં કંઈ ફાયદો થયો નહિ. એ વખતે તેમના સાંજ-જવામાં આંખું કે, ફિફ્ટીમાં નવાળા સાહેબનો એક હકીમ ■ તે મૂત્રરોગની ચિકિત્સામાં બહુ હોશિયાર છે. એ પરથી તે ચિફ્ફી બધા અને તે હકીમની દવા લેવા માંડી. તેનાથી પણ કંઈ ફેર પડ્યો નહિ અને હકીમે પણ રોગ અસાધ્ય હોવાનું જણાવ્યું. ચંડીબાબુ જીવનની બાળતમાં હવે હતાશ વર્ષ ગયા. મારે નસીબે આ વખતે તેમને એકાએક એમ યછ આંખું કે, હવે બ્યારે પ્રાણની આશા નથી ત્યારે તો હીક્ષા લઈને મરણ જ બહેતર છે, નહિ તો પશુચોનિ-માં જવું પડશે. એમ વિચારીને ચંડીબાબુ કાશીધામમાં આવ્યા અને સ્વામીજીનું શરણ લીધું. દવાના અવતાર સ્વામીજીએ તેના પ્રત્યે અત્યંત માયા દેખાડીને તેને શિષ્ય કરવા સ્વીકાર્યું; પણ સાથે એમ જણાવ્યું કે, પ્રથમ કુળચુર પાસે મંત્ર અહણ કર્યા પછીથી પોતે મંત્ર આપશે. ચંડીબાબુ તો એ સાંજનીને બહુ મુંઝવણમાં આવી પડ્યા. કુળચુર તો રહેતા હતા હાકા જીવદામાં અને તેઓ હતા કાશીમાં ! કેવી રીતે તેમનો મેળાપ થાય ? એમ ચિંતા કરતા કરતા તેઓ સુકામ તરફ પાછા ફર્યા; પરંતુ એક બહુજ આશ્ચર્યની વાત બની. ચંડીબાબુ ચિંતાતુર હૃદયે બંગાલી દોહાના રસ્તેથી પસાર થતા હતા એવામાં એકાએક તેમના

અધ્યાય ૧૨ મો-વિદેશી ભક્તો અને દર્શકવૃન્દ

સુધળા ભક્તિચંદોના આદર્શરૂપ શ્રીમદ્ભાગવતના દ્વિતીય સ્કંધના પાંચમા અધ્યાયમાં લખ્યું છે કે “હુંજ પરમપદ પ્રસ હું અને પરમપદ પ્રસ તે હુંજ છું” એવી ભાવના સાથે નિરાકાર પ્રસમાં આત્માતું સંચોજન કરો, એટલે જણાયે કે, દેહાદિ સકળ વિશ્વ આત્માથી ભિન્ન નથી. x

યોગશાસ્ત્રમાં કહેલા “સત્ચાત્ત્વ અને વૈરાગ્ય-શુદ્ધિની સહાયથી” તેમજ કઠોર તપસ્યાના પ્રભાવે સ્વામીજીને સર્વત્ર સમભાવના હેતુરૂપ જે પૂર્ણત્વ પ્રાપ્ત થયું હતું તથા સર્વ બંધન છૂટી જઈને શાન્ત શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી એટલે તેમના મહાપ્રેમરૂપી દોહડ્યુંબકથી આકર્ષાઈને પૃથ્વીના સુધળા ભાગોમાંથી અસંખ્ય સીયુરુવે દરેકજ આવી કમાડ ખખડાવવા લાગ્યાં માગે! આપે-આપજ મધ્ય જોળવી આવે છે, મધને માગે! જોળવ જવું પડતું નથી.

x બંગલૂમિના સુપુત્ર, કલકત્તા પ્રેસીડેન્સી કૌન્સિલના પ્રખ્યાત વૈજ્ઞાનિક ડૉક્ટર જનહીરાચંદ્ર બોઝે જડ પદાર્થોમાં ઇવન સાબીત કરી, ખનિજ ધાતુઓમાં પણ પ્રયોગદ્વારા પ્રત્યક્ષ કરીને જે લખ્યું છે તેમાંથી એકાદ દર્શો આ સ્થળે આપ્યા વગર રહી શકાતું નથી:-

જ્યારે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી મારી ખાત્રી થઈ કે આ વિશ્વના સર્વ પ્રાણી પદાર્થો-આહુ પરમાણુઓ-મા એકજ અદિતીય તત્ત્વનો વિવાસ છે; અંદ્રમકોણના પ્રકાશમાં ઉડતા રજકણોમાં અને આપણા ઉપર ઇવનપ્રદ પ્રકાશની સતત વૃદ્ધિ કરના ભગવાન સૂર્યનારાવણમાં પણ જે એકજ તત્ત્વનો આવિર્ભાવ છે; ત્યારેજ મને તથા હજાર વર્ષપૂર્વે રંગાઇના દિનારઓ ઉપરથી મારા પૂર્વજોએ પ્રચારેલા સદેશની પ્રચયવારજ કંઈક જાણી થઈ કે “જેઓ આ પ્રતિભુએ પરિવર્તન પામતા ચરાચર વિશ્વમાં એકજ પરમાત્ત્વનો આવિર્ભાવ અને સત્તા-સ્ફૂર્તિનાં દર્શન કરે છે તેઓજ તે આત્મરિક સત્યના સાચા માલિક-અધિકારી-છે. જીન્ન કોઈ નહિ, જીન્ન કોઈ નહિજ !”

(ડૉ. જે. સી. બોઝના ઈંગ્લેન્ડ એવાઈસમાંથી ભાવાનુવાદ.)

સ્વામીજીના દર્શનનાર્થે આવતા પ્ર ચેક વિદેગી સ્ત્રી-પુરુષ પાસે, સચુક્ર પ્રાતના છોટા છાટ સાહેબના સ્વહસ્તાક્ષરવાળી અને તેમના તરફથી આપવામા આવેલી એક ચોપડીમા દરેકના નામકામ સાથે સહી કરાવવામા આવતી પરંતુ એ બધા નામો આ પુસ્તકમા પ્રસિદ્ધ કરવા જતા એક બીજુ પુસ્તક બરાબ તેમ છે. કેદવાકે તો બળે-તણુ તણુ વરસને આવરે હિંદુ શિષ્યોની માફક ક્રુદ્ધ દર્શન કરવાના હેતુથીજ છેક યુરોપ-અમેરિકા જેવા દૂર દેશાવરથી કાશીમા આવતા હતા એમા કોઈ કોઈ સાહેબ કે મઠમોનો તો સ્વામીજી ઉપર અસાધારણ ભક્તિભાવ હતો સ્વામીજી બધાયને પ્રેમપૂર્ણ વાર્તાલાપથી આનંદિત કરતા હતા સ રહીત ભણુનાર દરેક આગતુકેને સ્વામીજીના સદીક આઠ ઉપનિષદો તથા “સ્વારાજ્યસિદ્ધિ” નામના પુસ્તકો ભેટ મળતા હતા આવી રીતે ઉપનિષદાદિ હબરો ગ્રંથો વહેવાયા છે આનંદનારા મા આવી સ્વામીજીના દર્શન કરી ગયા હોય એવા યુરોપ-અમેરિકાવાસીઓની સંખ્યા એક લાખ કરતા વધારે હશે, અને જો છ-છા હોત તો નિદાન આરખાય હજાર વિદેગી સ્ત્રીપુરુષોને સ્વામીજી પોતાના મનશિષ્ય બનાવી શક્યા હોત, કારણ કે યુરોપના અનેક મોટા મોટા દાર્શનિકો અને અનેક અમેરિકન દેશ કે મનદીક્ષા લેવા સાટે સ્વામીજીને વારંવાર વીનવતા હતા, પરંતુ સ્વામીજી કોઈ પણ પરધર્મીને મન નહિ આપતા મુશલ માનનો મુમઢમાની ધર્મમા અને ત્રિન્તીનો ત્રિન્તી ધર્મમા વિશ્વાસ દઢ ધાય ગેવોજ ઉપદેશ વારંવાર આપી સર્વને મુમધુર વર્તાવાપથી સતુષ્ટ કરતા વિશેષમા, પોતે અત્રેજી બાપાથી અનન્ય હતા પણ ત્રિન્તી ધર્મને વિશ્વાસલિ આપવા તેવાય મયેવા બાકોને તેઓ ત્રિન્તી ધર્મની સારકેપ વાર્તાઓ એવી તો સુદર રીતે મમલાવી દેતા કે પછી કોઈ પણ સાહેબયા મઠમ વધર્મનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કરતા નહિ આમ ટોવાથી પોતપોતાના ધર્મના ગુઢ તરનો બનબન સમજવા સાફ અનેક વિદેગી ભકતોએ ક્રુદ્ધ એટલાજ ઉદેગથી, વખતોવખત યુરોપ-અમેરિકાથી કામીધામમા આવવાનો લગે નીમજ લીધો હતો સ્વામીજીના દર્શને આવનાર વિદેગી સ્ત્રીપુરુષ ભગ્નો ઉઘાડે માથે પુટળે પડીને સ્વામીજીના જમણા હાથને ચુમી લેતા.

બધ હાજારની ભેથવગ કંપનીએ જર્મનીથી નાના નાના

૫૯૫૨૫૨ સ્વામીજીની અતિ સુદર અને તેજસ્વી મૂર્તિ ચીતરાણી મંગાવી હતી; અને તે પ્રત્યેક મૂર્તિ દશ દશ રૂપિયે વેચતા હતા. કહેવાય છે કે, દેવશાસ્ત્ર એકે દહાડે એવી એક મૂર્તિ જર્મનીના સમ્રાટ (કેસર) વિલિયમ બીજાના હાથમાં પડી ચડી. જર્મન સમ્રાટને આવી રીતે સ્વામીજીની સાળ લાગતાં, તેમને પોતાની રાજધાનીમાં લઈ આવવા સારૂ તેણે શ્રીયુવ મ્હ કોનિગ્ઝ માર્કને હિંદુસ્થાન મોકલ્યો. કહેવું બીજાજરૂરી છે કે, સ્વામીજીએ જર્મન-સમ્રાટની એ વિનંતિ માન્ય કરી નહિ. કોનિગ્ઝ માર્કને મોકલે સ્વામીજી-વિપેની હકીકત સાંભળી લઈ જર્મન ગાદશાહે સ્વામીજીને પોતાનો તેમજ પોતાના પિતામહનો એમ બે ફોટા ભેટ મોકલ્યા. “જર્મન અને રશિયન સમ્રાટ વગેરે સ્વામીજીના કુશળસમાચાર જાણવા સારૂ વખતોવખત પત્રો લખતા હતા.”^x આગલા પ્રકરણમાં જણાવાઈ ગયું છે કે, રશિયાના ઇલ્લા આર નિકોલાસ કઝીમાં આવીને સ્વામીજીનાં દર્શન કરી ગયા હતા.

અમેરિકાના ચિકાગો શહેરના ધર્મમહામંડળમાં પધારવા સારૂ સ્વામીજીને દર વખતે આમંત્રણ આવતું હતું; પણ તે દરેકના જવાબમાં સ્વામીજી લખાવતા હતા કે “માસથી અવાર તેમ નથી.”

આ સસાગરા પૃથ્વીનાં સર્વ રચણોના કેટલા બધા મોટા મોટા કાઉન્ટો, બેરનો, લોર્ડો, લેડીઓ, માહિર્વંઓ, ડ્યુકો, વૈશાનિકો, કાર્ડિનિકો, જનરલો, કનલો વગેરે વગેરે સ્વામીજીને જોવા સારૂ આનંદબાગમાં આવતા હતા. અહીંમાં કોઈ સવાલ કર્યો કે, તેઓ બધા શા ઉદ્દેશથી આ નમ્ર સંન્યાસીનાં દ્વાર ખખડાવતા આવતા હતા? ભાસ્તવવનો નમ્ર સંન્યાસી દર્શન કરવા હાયક છે એમ માનીને કે પછી કેવળ કુતૂહલતા માર્યાજ તેઓ પોતપોતાનો દરજ્જો અને મર્યાદાને વિચારી જઈને તેને જોવા આવતા હતા? યુરોપીયન સીપુરુઓના રહેઠાણ બનારસ કેન્ટોન્મેન્ડ- (ચિકરોલ)માં પણ સંન્યાસી, દંડી ને પરમહંસનો કંઈ અભાવ નહોતો, તો પછી કેમ તેઓ બે કોશ કરતાં વધારે રસ્તો ગાડીમાં અથડાતાં-હટાતાં વટાવીને આનંદબાગમાં આવવાનું પસંદ કરતા?

ત ફોટા મોકલતી વખતે કોનિગ્ઝ માર્ક સાહેબે જર્મન ભાષામાં ને પત્ર લખ્યો હતો તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ પરિશિષ્ટમાં આપ્યો છે. (બુએ પરિશિષ્ટમાં પત્ર નં. ૬૬૦)

^x ‘જર્મનવાસી’ તા. ૧ જાન્યુ ૧૯૦૬ બ. ગા. ૭૬.

હતા ? વળી મમસ્ત્ર હિંદુસ્થાનના ગવર્નર જનરલ, કેમાન્ડર ઇન-
ચીફ (મુખ્ય સેનાપતિ) વગેરે સાહેબો અને મહામા જેઓ
મુખ્ય કરે તો સેંકડો હાંસીઓ અને પદમહાસેને પોતાને બંગલે
બોલાવીને દર્શન કરી શકે, તેઓ પણ કેમ આ ભારતવાસી
નમ્ર સંન્યાસીની ખુશીએ આવ્યા કરતા હતા ? ન કેકે કેકે
વેળા તો દેશીને વિદેશી તમામને સ્વામીજી દર્શન આવતા
નહોતા માણસ્ટ્રેટ, મેજર, કર્નલ વગેરે જેવા ભારતવર્ષના મોટા
મોટા અમલદાર સાહેબોને પણ બીલે મોટે પાછા ફરવું પડતું
હતું. એ વાત સારી રીતે બળ્યા-સાંભળ્યા છતાંય કેમ તેઓ સ્વા-
મીજીનાં દર્શને આવતા હતા ? મોટા અને ઊંટા લાટ સાહેબો
સ્વામીજીનાં દર્શને આવવા પહેલાં પોતપોતાના માઇવેટ સેક્રેટરી
(ખાનગી મંત્રી)ને મોકલી કયા દિવસે અને કયા વખતે સ્વામી-
જીના દર્શન થઈ શકે તે નક્કી કરી લેતા હતા, તેથી સ્પષ્ટ જણાય
છે કે, તેઓ સ્વામીજીને એક આસાધારણ પુરુષ માનીનેજ તેમનાં
દર્શને આવતા હતા. સાહેબ અને સાહેબપત્નીઓમાં સ્વામીજી
'બન.રસનો પુણ્યાત્મા'એ નામથી ઓળખાતા હતા. યુરોપ અને
અમેરિકાથી જે સમજા ધર્મચુસ્ત અને તત્ત્વચોખ્ખે લોકો ભારતવર્ષમાં
આવતા હતા, તેઓ ભાસ્કરાનંદસ્વામીને જોયા વગર પોતાના આ-
ગમનને નિષ્ફળ લેખતા હતા. અમેરિકાનો 'બ્યારોન' ઈંગ્લેન્ડનો
'ફિયાર બેરન' જર્મનીનો 'દિઓસેન' તેમનાં દર્શન કરી કુતાર્ય
થઈ ગયા છે તાત્પર્ય કે, કેવળ માત્ર કુતરલવનું નિવારણ કરવા
ખાતરજ સાહેબો અને સાહેબપત્નીઓ સ્વામીજીનાં દર્શને આવતાં
હતાં એમ નહોતું. x

હિંદુસ્થાન તો સ્વામીજીનું વારંવાર રક્ષણ કરતો હતો, તેમજ
દેશના સર્વોત્કૃષ્ટ માણસોને પણ સ્વામીજીને માત્ર એકજ વાર મથાનનો
પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો એ એક મહામુશ્વસાન ઇવનનાદણ હતી પૂરોપીય
વિદ્વાનો અને જગવિખ્યાત મહાનુભાવો પણ હિંદુ સંસ્કૃતિ, જ્ઞાન અને
તપમર્યાની એ અર્વાચ પ્રતિમાને જોઇ આશ્ચર્યચકિત થઇ જતા.

(' ધી ઇન્ડિઅન મિસર ' જુલાઈ ૧૮૯૬)

x " જ્યારે ૬ કાશીમાં હતો ત્યારે ૨૫. સ્વામી ભાસ્કરાનંદજીને
પણીવાર મળતા જતો અને તેમના દર્શને આવનાર ખીજ અને
માણગોની પોંકે ને પણ તેમના તથા માન અને પુણ્યઆવધી જોતો."
મધુખા પ્રાપ્તતા ચીફ સેક્રેટરી (મુખ્ય મંત્રી) શ્રીમાન પેટર્સ સાહેબે

ફક્ત એક જ વાર સ્વામીજીને નિહાળવાથી યુરોપીયન નરનારી-
ઓનાં મન પર કેવી છાપ પડતી હતી તેનું વર્ણન ૧૮૯૬ ના
ફ્રેશ્વઆરી માસના 'ઇંગ્લીશમેન' પત્રમાં, અમેરિકાવાસી માર્કટ્ટવેન
સાહેબે બહુ સુંદર રીતે કર્યું છે.

સુવિખ્યાત અંધકાર માર્કટ્ટવેન સાહેબ યુરોપ અને અમે-
રિકામાં અત્યંત મશહૂર છે. તેઓ જ્યારે સન ૧૮૯૬ ના ફ્રેશ્વ-
આરી માસની ૫ મી તારીખે સ્વામીજીનાં દર્શન કરીને કલકત્તામાં
આવી પહોંચ્યા, ત્યારે કલકત્તાની અંગ્રેજ વસ્તીમાં તેઓ સાહેબના
આવાગમનથી ખાસ ઉત્સવ થયો હતો અને સેંકડો અંગ્રેજ સ્ત્રી-
પુરુષો કિલ્લાના મેદાનમાં અને નમરણવન (ટાઉન હોલ)માં
માર્કટ્ટવેન સાહેબનાં બ્યાખ્યાનો સાંભળવા માટે દરરોજ એક-
ઠાં થતાં હતાં. કલકત્તાના "ઇંગ્લીશમેન" પત્રના એક પ્રતિનિ-
ધિએ તે અરસામાં એક દિવસ માર્કટ્ટવેન સાહેબની મુલાકાતે
આવીને પ્રશ્ન કર્યો કે "આપે ભારતવર્ષમાં આવીને સર્વત્ર જામણ
કર્યું છે, તો અત્યારે હવે કયો વિષય આપને ખાસ ઉદ્દેશ કરવા
ચોગ્ય લાગે છે વાદ ?"

માર્કટ્ટવેન સાહેબે એના જવાબમાં કહ્યું કે "કાશીધામ અને
ત્યાં જોયેલા સંતપુરુષ"

પ્રતિનિધિ—"કયા સંત પુરુષની વાત આપ કરે છે ?"

માર્કટ્ટવેન—"સ્વામી સાત્કરણંદ."

એમ કહીને માર્કટ્ટવેન સાહેબે પ્રતિનિધિ મહાશયને
સ્વામીજીની એક છબી બતાવી, અને જણાવ્યું કે—

"તેઓ એક એવી વ્યક્તિ છે, કે જે ભારતવર્ષના એક
છેડાથી બીજા છેડા સુધી સર્વત્ર પૂજાય છે." વળી માર્કટ્ટવેન
સાહેબે વધારામાં કહ્યું કે "સ્ત્રી જતાં જતાં મેં જોયું હતું કે,
ઠેકાણે ઠેકાણે મંદિરો બાંધી તેમાં તેમની પ્રતિમૂર્તિની સ્થાપના
થયેલી છે, અને આનંદબાગમાં પ્રવેશ કરતાં તેમને દૂરથી મારા
જાણી આવતા જોઈને હું તુરંત સમજી શક્યો કે જે જીવંત મનુ-
ષ્યની પ્રતિમૂર્તિઓ મંદિરોમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈને પૂજાય છે, તેજ
જે વ્યક્તિ."

પ્રતિનિધિ મહાશય લખે છે કે— "માર્કટ્ટવેન સાહેબે સ્વા-
મી પત્ર લખ્યો છે તેમાંથી આ જાણ ઉદ્ભવ કરેલો છે. પર્ગિશિયમાં
પત્ર નં. ૯ જુઓ. પોર્ટર સાહેબ કાશીના મેજસ્ટ્રેટ હતા.

ગીજીની છબી તરફ મારી દિધી જોઈ, પણ તેમાં તિરસ્કાર કે મંદઈનો ભાવ લેશમાત્ર નહોતો. એ બાઈને તેઓ સાહેબના વાચકો પૈકી ઘણાંકને આશ્ચર્ય થયો, પણ (મુલાકાત નથી) માર્કટવેન સાહેબ બ્યારે કોઈ વિષયને ચર્ચીર આને છે, ત્યારે તેઓ અત્યંત ચર્ચીર હોય છે.”

તે પછી પ્રતિનિધિ મહાશય બોલ્યા:—“જહુજ આશ્ચર્યની વાત આપ અમને એવી વાતો કહીને હસાવી મૂકો છો, અને તેથી તો આપના લેખોની આટલી બધી ખ્યાતિ છે, પરંતુ એ નગ્ન સંન્યાસીની વાતો કરતાં મેં ધાયું હતું કે કોણ બોલે કેટલાએ હસાવશે; પરંતુ હું એઈ છું કે, આપને મન તેજ વ્યક્તિ વિશેષ ઉદ્દેશ્ય કરવા લેવી છે નહિ વાર? તેના ઉત્તરમાં માર્કટવેને ઉદ્દેશ્ય બધું જણાવ્યું કે “કેમ નહિ, તેઓ તો દેવતા છે.”

પ્રતિનિધિ—“તેમના સ્વરમાં આ કથાવાર્તામાં કે અન્ય બાબતમાં સાધારણ મનુષ્યના કરતાં કંઈ વિશેષતા દેખાય છે?”

માર્કટવેન ‘કંઈજ નહિ. ભારતસરકારના કોઈ સભ્ય વિદ્વાન અને સુવીક્ષણ બુદ્ધિવાળા મંત્રીને નમ્રાવસ્થામાં જોતાં તે લેવો દેખાય, બરાબર તેવાજ તેઓ (સ્વામીજી) દેખાય છે. દેરમાત્ર એટલોજ કે, તેઓ આધુનિક સભ્યતાના બાહ્ય ચણગારથી સજાવલા નથી. પહેલ પ્રથમ તેમનું મુખ જોતાં અને અમેરિકાના માણ રાજમંત્રી (મેકેટરી ઓફ સ્ટેટ) હબ્ડયુ. એમ. એવર્ડ્સ સાહેબનું સમગ્ર ધર્મ આબુ. અત્યારમુધીમાં અમેરિકામાં જે કેટલીક મર્ચેન્ટ પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓ પાછી છે તેમાંની એક આ એવર્ડ્સ સાહેબ છે. ત્યારપછી વળી ધારીને જોતાં તેમનું મુખ અને બીજા એક પ્રખ્યાત અમેરિકન ડૉક્ટર ટાફમેજના મુખ સાથે મળતું લામ્બુ; પરંતુ એ મસ્તક—એ સોજી ડૉક્ટર ટાફમેજના કરતાં અધિક બુદ્ધિમાન છે.”

પાછા ફરતી વખતે “ઈંગ્લીશમેન”ના પ્રતિનિધિએ પૂછ્યું કે “હું માનું છું કે, આપએક પાશ્વિમાત્ય અને ખાસ કરીને એક અમેરિકન હોવાથી, જનારસની વળી પુસ્તકી વાતોની આલોચના કરવા કરતાં, બ્રિટિશ અમલગણે ભારતવર્ષે જુદા જુદા ક્ષેત્રમાં જે પ્રગતિ કરી તેની આલોચના—વિશ્લેષણ—કરવામાં અવિશેષ રસ લેના હશે?”

એનો જવાબ આપતાં માર્કટવેન સાહેબ અર્ધસૂચક મસ્તક હલાવતા બોલ્યા કે, “ના, સુદલે તેમ નથી. હું કહેવાં જરા પણ

અચકાતો નથી કે, મારી આટલી બધી સુસાફરીઓમાં આ સંન્યાસીના જેવી અજબ વ્યક્તિ મેં હજુસુધી ડાંચ નોંધી નથી. ભારતવર્ષમાં થયેલા દેશદુર તો મને ઘણા વખતથી વ્યક્તિતાં છે, પણ આવી વ્યક્તિ સાથેનો મેળાપ તો મનુષ્યજીવનમાં ઇવનિવળ સંભવી શકે. x

૪૦ સં ૧૬૦૦ ના મે માસની ૧૮ મી તારીખના “ઇન્ડિયન ડેલી ન્યુસ” પત્રમાં, આસામમાં પ્રવાસ કરતી એક અંગ્રેજ ખાતુને હાથે લખાયેલો એ લેખ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે તેમાંથી કેટલોક ભાગ નીચે આપ્યો છે. એ વાંચવાથી વાચકને સમજાશે કે, સ્વામીજી અંગ્રેજ મહિલાઓના પણ કેવા ભક્તિપાત્ર બન્યા હતા.

ઉદ્દત્તી અવસ્થામાં સ્વામીજીનો દેખાવ કેવો હતો તેનું વર્ણન કરતાં એ મેમ સાહેબ લખે છે કે:—

“થોડા ઠંડાઠાપર ‘ડેલી ન્યુસ’ પત્રમાં ‘સદ્ગતનો સત્કાર’ એ મથાળા તળેના લેખમાં સ્વામી સાર્કારાનંદ સરસ્વતીના નામનો ઉલ્લેખ નોંધી કું નાણી શકી કે, બનારસ ધામના ‘હોલી મેન’ વા પુણ્યાત્માએ ઇહિજીવન-સીમા પટાવી જઈને અપર રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યો છે. એ અજ્ઞાત રાજ્ય, વ્યક્તિગત ધર્મ અગર માન્યતા અનુસાર ભીતિપ્રદ કે આવકારદાયક લેખાય છે. આ જગદ્દિગ્યાત સાધુના સંબંધમાં તો તે, આ અનિત્ય અને વિચાર કરવા પણ ચોખ્ખ નહિ એવા જડ જગતના સકળ પદાર્થો કરતાં પણ વધારે પ્રત્યક્ષ થયેલું હોવાથી, ખાસ વધારે આવકારદાયક અને હિચ્છવા-ચોખ્ખ હતું. મારે સ્વામીજી સાથે અંગત પિછાન હતું. જગતની જૂદી જૂદી ભતિઓના હોડામાં મારે જોળખાણુપિછાન છે, છતાં આ પિછાનથી હું મને ખાસ ઔરવશાળી અને ધન્ય માતું છું; એમના સ્મરણમાત્રથી મને અતિર્વચનીય આનંદનો અનુભવ થાય છે. શરીર શીર્ષ્ય હતું-કૃષ્ણ હતું, પણ એ શીર્ષ્યતામાં—એ કૃષ્ણતામાં એક અપૂર્વ દિવ્ય જ્યોતિ પ્રકાશતી હતી, જે જોતાંજ મનની ખાત્રી થતી કે, જડપર મનની સત્તા ખરેખર સ્થાપિત થઈ શકે છે. સ્વામી-શ્રી તેનું પ્રત્યક્ષ દર્શન હતા. તેમની કઠોર તપશ્ચર્યા ભારતવર્ષના ઈતર સાધુ-સંન્યાસીઓની તપશ્ચર્યાની પેઠે દિલને અણુગમે ઉપજાવનારી નહોતી પણ તેથી તો ઉલટું અજબ ભાવથી દિલ આકર્ષાતું હતું.

x માર્કે વેન સાહેબે યુરોપના વિષેના નમરથી જે એક પત્ર લખી મોકલ્યો છે, તે પરિચિદ્ધમાં દાખલ કર્યો છે. (જુઓ પત્ર નં. ૨ નો)

સ્વામીજીનું શરીર બહુ મોટું નહોતું, તેમ જાંઘ નાનું પણ નહોતું માથે તાવ હતી, ઘાનું નામ નહોતું, ચામડીના ઢાંકણ તથા આવેલા એમના દેહપિંજરના ઢાંકણ-પાસણ એકે એક સ્પષ્ટ ગણી શકાતા હતા, તેમ છતાં એમના અવયવ, એમનો ચહેરો એવા તો અમાધાન્ય રીતે બળ્ય અને સ્વાભાવિક ગાભીર્યમુખ હતા કે જે કેઈ મોટા અગ્રાદને ચોભાવે આ લક્ષણો એમનામા વચ્ચે સિદ્ધ (નેસર્ગિક) હતા અને તે વળી સુદર શિષ્ટાચાર અને સરળ સ્વભાવથી સુખ્ય હતા. જાણે અંગે ઉચ્ચ બદ્ધતાસુખ દંબ અથવા તો બહી હીનતાનો લાસ હોવાનો સંભવ છે, પરંતુ તે બેમાંથી કોકેનો છાંયો સુદા તેમનામા નહોતો ઉદ્ભવું એમની કાન્તિમા એક જાનનું અપૂર્વ ગૌરવ અને સ્વર્ગીય લાવ દેખાઈ આવતા હતા કે જે માત્ર ન્યુમેન, ૭ ડેબલ જેવી ગેઈમ્ઝ મહાન વ્યક્તિઓમાં દીક્રામા આવે છે એ મુખથી—એ કાન્તિ અવરના લાવ સૂચવતી હતી, બાહ્યગતની કોઈ પણ ગાળવથી તેમના રજમાત્ર દેરકાર થતો નહિ કોઈ પણ મહાપુરુષનામા એ વધારે પ્રમાણમા દેખાઈ નથી

નવા આવનારા અજાણ્યા માનવો એમને સર્વ વિષયોના સંપૂર્ણ જાણકાર ભેદને ઘણી વાર આકર્ષકચક્રિત થઈ જતાં વસ્તુતઃ એમની બુદ્ધિ સ્વચ્છ અને લીણુ રાઈ જાને અત્યંત સુચિસિત્ત હતા સામયિક અમાચારોની બાબતમા એઓ સંપૂર્ણ પ્રાકૃતિક ધગવતા હતા, અને તે સંબંધમા તેમના મત સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ હતા એમનું ચિત્ત ઉચ્ચ અધ્યાત્મવિધામા સંપૂર્ણ તરંગેણ થયું હતું એઓ ચોખ્ખા પાત્ર હતા તે પણ અવશ્ય, તથાપિ તેમના પૂજનારો આવતા અમરિત બોકોની અખલિત પૂલ-અર્ચાથી કોઈ કોઈવાર એઓ ખરેખર કંઈક જાણી જતા.”

અને ૧૮૮૮ની ૧૭મી સુઅઇની કાગીથી નીકળતા “લાન્ડ લવર” પત્રમા પ્રસિદ્ધ થયું છે કે —

“આ સ્વામીજી સદાસત્જનો એવો પ્રભાવ હતો કે, ભારતીય મહા-સદાસત્જનોના સ્તન-રક્તિ સુકુટો સ્વામીજીના ચરણોમા નમી પડતા, એટલું જ નહિ પરંતુ યુરોપ અને અમેરિકાના મોટા મોટા વિદ્વાનો અને ધનવાનો ખૂબ નમ્રતા અને અદાબગિપૂર્વક સ્વામીજીના દર્શન કરીને પોતાને કુટુંબ માનવ હતા સ્વામીજીના ધોનબંધનો જ એવો પ્રભાવ હતો કે વિદેશી, વિજ્ઞાતિ અને વિધર્મી વનો દ્વેષરહિત થઈને નમી પડતા

એક પ્રચલિત કહેવત છે કે “ગામનો જોમી લીધ ન પામે.” પરંતુ સૌભાગ્યની વાત છે કે, એ કહેવત સ્વામીજીના સંબંધમાં ખરી નહોતી. ભારતવર્ષના સિવિલિયન ચાને અમલદારો પૈકી કોઈ કોઈ તો વરસમાં નિદાન એક વાર રબના સમયમાં આવીને તેમનાં દર્શન કરી જતા; અથવા વખતોવખત કાગળપત્રોદ્ધાર ખાખર મંગાવતા. કાશીના માલસ્ટ્રેટ વગેરેની તેમના પ્રતિ યથેષ્ટ શ્રદાસક્તિ હતી. તેની આભિવીરૂપ કાશીના કલેક્ટર કબ સાહેબ તરફથી આવેલો પત્ર પરિશિષ્ટમાં આપ્યો છે. (નં. ૮નો પત્ર જુઓ.) કાશીધામના સાગ્યવિધાતા-લુલ્લા માલસ્ટ્રેટ કબસાહેબે એક વાચનો શિકાર કરીને તેનાં બે અસ્થિ (સિમટોક્સ) સ્વામીજીને ભેટ દાખલ મોકલ્યાં અને લખ્યું કે, વાઘ પોતે મારેલો છે અને થોડા સમયમાં તે પહે સ્વામીજીનાં દર્શન આવશે. કાશીના કમીશ્વર રોબર્ટ્સ સાહેબ વખતોવખત સ્વામીજીને ભાતભાતનાં દુનમેવાની ભેટ મોકલતા હતા.

યૂરોપ-અમેરિકાના પ્રખ્યાત ગ્રંથકારો પોતપોતાનાં બનાવેલાં પુસ્તકો સ્વામીજીને મોકલતા હતા. એવી રીતના સેંકડો પત્રોમાંથી ‘ભારતખંડ’ કેન સાહેબનો પત્ર પરિશિષ્ટમાં પ્રસિદ્ધ ઠરે છે. (પરિશિષ્ટમનો પત્ર નં. ૭ જુઓ.)

૧૮૬૮ના જુલાઈ માસમાં સંયુક્ત પ્રાંતના છોટા લાટ (હિફ્ટેનન્ટ ગવર્નર) માનનીય જે. ડીમસ લાટોસ સાહેબ સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા જ્ઞાનદેવગામમાં આવ્યા. વિવિધ વાર્તાલાપને અંતે લાટ સાહેબે એક સોનામહોર સ્વામીજીને ભેટ કરી. સ્વામીજીએ મહોર લઈને બગલ પાસે મૂકી, ત્યાંથી તે સરી પડી; પછી પાછી સ્વામીજીએ તેને ઉપાડી લઈને ફૂંટી ઉપર મૂકી, તો ત્યાંથી પણ તે પડી ગઈ. એટલે પછી તેઓ સહાસ્થ વડને બોલ્યા કે “આ વસ્તુ મારા શરીરના કોઈ પણ ભાગપર સ્થિર રહી શકતી નથી, તેથી હું તે ત્યાગીશ નહિ.” એમ કહીને સ્વામીજીએ તે મહોર પાછી આપી દીધી.

પૃથ્વીના કોઈ પણ ભાગમાંથી જે ગ્રંથ નર-નારીઓ આવતાં તેમની સર્વની સહીઓ, આ છોટા લાટ સાહેબે રખાવેલા એક પુસ્તકમાં (આલ્બમમાં) લેવામાં આવતી. આ પુસ્તકમાં છોટા લાટ સાહેબે પોતાનું નામકામ વગેરે બાળતો પણ લખી છે. ‘ચતોન્દ્ર-ચરિત’ માં આ બાળતવિશે લખ્યું છે કે:—

પત્રાણિ પુષ્પાણિ ફલાણિ તસ્મૈ દદે યતિઃ સોઽપિ મહાનમુષ્મૈ ।
 હ્યેપ દાતુ વહુલં સ્વવસ્તુ ત્યાગી તદોવાચ ન દાતમસ્તુ ॥

અર્થાત્ સ્વામીજીએ લાટ સાહેબને કૃષ્ણકૃપાદિ દેવા માટેના ત્યાગે લાટ સાહેબે પણ તેવીજ બેટો દેવા માટે સ્વામીજીએ કહ્યું કે 'આ કંઈ દાન નથી' એમ કહી સ્વામીજીએ લાટ સાહેબને એક કૃષ્ણ આપ્યું. લાટ સાહેબ તે પ્રસાદી જમી ગયા પછી સ્વામીજીની સાથે લાટ સાહેબ આનંદભાગમાં ફરવા લાગ્યા, પરંતુ આગળથી પોતાનું આગમન બંદેઝ વધે જવાથી લોડોની લોક બહુ યર્ષ હતી તેથી તેમની એકાતમા વાત કરવાની ઇચ્છા પૂર્ણ ન થઈ (જુઓ પરિશિષ્ટમાં પાન નં ૧) પછી ટોપી ઉતારી વારંવાર પ્રણામ કરી, લાટ સાહેબ પોતાના અનુચરો સાથે વિદાય થયા ત્યારથી લાટ સાહેબ જ્યારે જ્યારે આવતા ત્યારે આગળથી બંદેશત કરતા નહિ.

૧૮૮૮ના ડિસેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે ભારતવર્ષને વડો સેનાપતિ જનરલ લકેહાટ સાહેબ સ્વામીજીના દર્શન સારૂ પત્ની સહવર્તમાન આનંદભાગમાં આવ્યો. લકેહાટ સાહેબની સાથે તેના મિલિટરી સેક્રેટરી કનૅલ જી. હક અને કાગ્રીના કલેક્ટર, કમીશનર વગેરે આવ્યા હતા. સ્વામીજીએ તેમને દર્શન આપ્યા હતા વિવિધ વાર્તાલાપ પછી પાછા ફરતી વખતે જનરલ લકેહાટ સાહેબે તથા સાથે આવેલા જી. હક મહાશયોએ, માલીમા બેઠાપછી ત્રણ વાર ટોપી ઉતારીને સ્વામીજી મહાસત્જને પ્રણામ કર્યા.

અધ્યાય ૧૩ મો—જન્મભૂમિમાં પુનરાગમન

સંવત ૧૮૨૫માં સ્વામીજી આનંદળાગમાં પધાર્યા, ત્યારથી તે સંવત ૧૮૫૨ સુધીનાં સત્તાવીસ વર્ષ દરમિયાન સ્વામીજીએ એકે દિવસ આનંદળાગતા કમ્પાઉન્ડની બહાર પગ મૂક્યો નહોતો. તેમના બ્રહ્મચર્ય કાનપુરના લાલા ગયાપ્રસાદે મૈથીલાલપુરમાં તેમના પિતૃબલનની સામે આવેલું તળાવ સુધરાવી અને તેની નજીકમાં ઇશ હજાર રૂપિયાને ખર્ચે એક ધર્મશાળા અને મંદિર વગેરે બાંધાવ્યાં; પરંતુ ગયાપ્રસાદે હજી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, સ્વામીજી પોતે પધારશે તહિં ત્યાંસુધી પોતે મંદિરાદિની પ્રતિષ્ઠા કરશે નહિ. સ્વામીજી પણ જન્મભૂમિમાં ફરી વાર જવાને અનિચ્છા દેખાડવા લાગ્યા; પરંતુ તેમના જેવી ભક્તબંધુ બંધુ બ્રહ્મજી ભક્તની પ્રાર્થનાને અનાદર કર્યાંસુધી ફરી શકે? તેથી ગયાપ્રસાદની વિવિધ ભતની વિનવણી ને કાલાવાલાથી કૃપાવશ થઈને આખરે ઉપર લખ્યા દિવસે તેઓશ્રીએ એકાએકે કાશીનો ત્યાગ કર્યો.

તેમણે છાત્રામાતા, કેઈને પણ બાંધવા દીધા વગર એાચીંતું કાશી છોડ્યું; કારણ કે અયોધ્યાના તાલુકદારો વગેરેને જો સહેજ પણ ખબર મળે કે સ્વામીજી અયોધ્યા દોહિલખાંડ રેલ્વે માર્ગે કાનપુર પધારે છે, તો આજે રસ્તે તેઓ બધા પોતપોતાના ગામની નજીકનાં સ્ટેશનોએ હાજર રહી બધાય તેમને પોતપોતાને ઘેર લઈ જવા સાડે અતિશય આગ્રહ કર્યો વગર રહે નહિ; પરંતુ કેવું આશ્ચર્ય! રેલગાડી અયોધ્યાના સ્ટેશનમાં ઘાબલ થઈ ઉભી ન ઉભી એટલામાં તો અયોધ્યાના મહારાજ સર પ્રતાપનારાયણસિંહ બહાદુર આવીને હાજર થયા; અને સ્વામીજી મહારાજ તેમનાં પુણ્ય પગલાંથી પોતાનું રાજભવન પાવન કરે તેટલા સાડે વારંવાર આગ્રહ કરવા લાગ્યા. સ્વામીજી ભક્તની પ્રાર્થના અમાન્ય કરી શક્યા નહિ, અયોધ્યાપતિના આગ્રહને આધીન થયા. તુરંતજ તેર ઘોડા બેઠેલા સુંદર રથમાં સ્વામીજીને પધરાવી મહારાજ બહાદુર પોતે સારથિપદ્મ કરવા લાગ્યા. ઘોડાઓને બહુ સુંદર રીતે શણગારવામાં

આબ્યા હતા અને પ્રત્યેક ઘોડાના કંઠમાં મોતીની એક એક માળા પહેરાવેલી હતી સ્વામીજી રાજસવનમાં પધાર્યા, અયોધ્યાપતિએ તેમનું વિધિપૂર્વક અર્ધપૂજન કર્યું અને રાજ્ય, ખજાનો, નૈન્ય, પુત્ર વગેરે પોતાનું સર્વસ્વ સ્વામીજીના ચરણકનઠમાં સમર્પણ કર્યું તે પછી સ્વામીજી દૂરી પાછા રેવગાડીમાં બેઠી 'કદર્દા' ના મના એક રહેશને આવી પહોંચ્યા રોશનપગ ગાડી આવતાજ, કદર્દાના વતની દયાશ કર વાજપેચીજીએ પોતાને ઘેર પધારી પાવન કરવાની સ્વામીજીને બારબાર પ્રાર્થના કરવા માઠી દયાશ કર પરમ ભક્ત હોવા છતાં અયોધ્યાપતિની તુલનામાં છેકજ દરિદ્ર હતો, પરંતુ સ્વામીજીને તો ધનો-નિર્ધનનો ભેદ હતોજ નહિ, તેથી ભક્ત દયાશ કરજીને ઘેર જવા સારૂ દૂરીથી તેઓ રેવગાડીમાંથી ઉતર્યા

તે પછી ઇંદ્ર ઇન્દ્રિયન રેવેના કાનપુર નગર પાસે આવેલા 'ભાઉપુર' રોશને ઉતરીને સ્વામીજી પોતાની જન્મભૂમિ મૈથીલાહ પુર ગામના આવી પહોંચ્યા મ દિરની પ્રતિષ્ઠા તો સૌ ઠોઈ કરે છે, પરંતુ આજે મૈથીલાહપુરમાં આટલી બધી મેદની શામાટે ? નાનું મરણુ ગામ લોકોથી ઉભગઈ જતું હતું સ્વામીજીના દર્શનની અભિલાષથી કુલમેળાની પેઠે લાખો લોકો આવતા હતા, પરંતુ તે સવને દર્શન આપવાનું મુશ્કેલ જણાવાથી એક ઉંચા માથાના બનાવડાથી તેના ઉપર સ્વામીજી બિરાજમાન થયા

આ લાખો લોકો તરફથી સ્વામીજીને અર્પણ વચેલા વિવિધ પ્રકારના ખાદ્ય પદાર્થો અને ફળફળાદિના ઠેકાણે ઠેકાણે ઢગલા ધયા હતા તે જાણે નાના નાના પહાડ ન હોય એમ લાગતા હતા સ્વામીજી પણ માથાપર બેઠા બેઠા જાને જાયે એ સમગ્ર પદાર્થો પ્રસાદરૂપે આરોગ્યજી છૂટથી આપવા લાગ્યા જ એ વેળા શ્રીમત, દરિદ્ર, ઉચ્ચ કે નીચનો ભેદ નહોતો નહિ અમળા ઠોંપણુ ઉપાયે સ્વામીજીના નિજ હસ્તે અપાતા પ્રગાદની એકાદ કલ્પિત પણ ગૈજવવા તલપાપટ થઈ રહ્યા હતા

✽ પત્રીદ્રવ્યગિતમાં લખ્યું છે કે -

સ સર્વદાતાઽય ચવર્ણ ધાતા રચય કરાના મદતા વિધાતા ।

ચર્મણ્યકામામૃતમન સઘ પ્રસાદદાનાચ્છદત. પ્રસગ ॥

અર્થાત સર્વ વસ્તુના મદાદકવિધાતા બી ન અતિદેવ જેવા સ્વામીજી અમ વર્ણવવાને જાને ચોતરફ ધમ, અર્થ, ધામ અને મેહુની રૂઢિ કરવા લાગ્યા

લોકોની આ જન્મવર હમાં યદને માંચડા નહકે જવાનો જેને આશરો નહોતો એવાં દોષ કેઈ વૃદ્ધ, અચક્ષુષ્ટ ને લૂંટાં પાંગળાં તો વળી સ્વામીજી જે પગરસ્તે યદને મેથીલાલપુર આવ્યા હતા તે રસ્તે પડીને આળોટતા બોલવા લાગ્યા કે “આ રસ્તે યદને સ્વામીજી સ્વામી છે, આ રસ્તામાં તેમની ચરણરજ પડેલી છે, પ્રસાદ કરતાં ચરણરજનું માહાત્મ્ય અધિક છે” ઇત્યાદિ.

માંચડાપરથી પ્રસાદ વહેતી રહ્યા પછી યોહી વારે સ્વામીજીએ પાસે ઉભેલા એક પોલીસ સિપાઈને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે ‘લછમન માલા નામનો એક માછી આ મેદનીમાં છે, તેને અહીંયાં બોલાવી લાવો.’ સ્વામીજીની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને ચેકે. પોલીસ લછમન માલાને બોળવા નીકળ્યો, પણ દોષ રીતે તેનો પત્તો નહિ લાગી શકવાથી તે વારંવાર નિરાશ યદને પાછો આવવા લાગ્યો. સ્વામીજી પણ નવા નવા માણસને મોકલવા લાગ્યા. આખરે બે કલાકની શોધને અંતે લછમન માલાને સ્વામીજીની સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યો. સ્વામીજીએ તેને પોતાની બાબતમાં માંચડા ઉપર બેસાડ્યો. એ રીતે ગુરુની શાન્તિમય સોહમાં બેસવાનો પરમ લાઝ મળવાથી શિષ્યના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ત્યજત બેઠું હતું, અસંખ્ય લોકો બેઠાં હતાં અને એ અસાગ મેદનીમાં સીપુરુઓ પરપર કહેવા લાગ્યાં કે “સ્વામી બાસ્કરાનંદજી કંગાલના કાંદોર છે, રંકના બેસી છે.”

લછમન માલા ભતિએ માછી હતો, વર્ણ કાળો હતો, ઉંમર એની આશરે આઠીસેકની હતી અને કપડામાં એણે સો થીંગડાં-વાળું એકે ફાટણું વસ્ત્ર પહેલું હતું; પરંતુ એ એવી હીન અવસ્થાનો અને નીચ ભતિનો હતો તેથી શું થયું? મૂર્ખ લછમન માલા વગર-ભણતરે જે જ્ઞાનમાં જ્ઞાની હતો તે જ્ઞાન વિષાળું અભિમાન ધરતારા રૂપડિતો સેંકડો વર્ષાધી તેના ચરણ આગળ બેસી તેની પાસેથી થીએ તોપણ તે જ્ઞાનના અધિકારી તેઓ યદ ચક્રે કે કેમ, તે ગામત સંદેહ છે. સ્વામીજી કહેતા હતા કે “લછમન માલાને સા-ક્ષાત્કાર થયેલો છે.” લછમન માલાને સ્વામીજીની બાબતમાં બેઠેલો બેઠેને કશું કરનારો સ્વામીજીની સાથે સાથે તેને પણ પ્રણામ કરવા લાગ્યા. કેટલાક કહેતા કે, સ્વામીજી દેવજ માત્ર મોટા લોકોનેજ ચહાતા હતા, પણ આ ઘટના બાબત પછીતેઓનો

“ નાર્દ દેહશિવાનન્દાત્મોતિ બુદ્ધિર્વિચિતિ મણ્યતે ।

એ જામ દૂર યઈ ગયો હતો એથીજ ગુરુમા તે દિવસે તે વેળા દેરણાને લખવતિ કેટલે એ મોટા જ પ્રિત્ત ૧-લાલુકરન, ૩૫-મકારાલા વચેરે ૬૪૭ હજાર, ૮૫૩૪૫૫૫ ૩ ■ લખમન માલ ને કોડલોનેજ તે કિવરે ત્યામીછની બાલુમા લેસવાતુ મનુ અતર્થામો ત્યામીછ આ ત્ય તે ગુરુનો આદર ન થયો હોત, તો હજારો દીન દિક્કો અને દુષ્ણી ક ગયો વોરે તેમની પાનેથી કહીને મત્ર મેલવવા સમર્થ થવા નહોત ત્યામીછ પાને બળિસેદ હતો નહિ, બલિસેદ હતો નહિ, દુષ્ણેદ (જામરિતે ચોખવાને લેદ) તો તેનો અવરુદ લખમા લેવા હતા, પણ નહોત નોતા લોકે અને અમન દિક્કોમા તો પલ્લન મીમતોનોજ નાદર અધિક થતો હતો આતુ કા ત તેનો શ્રીમુખે કહેતા કે "નક્ષત્ર શ્રીમ તત્તુ મન એક વાર દેખી ચકાવ તો તેનો અનેક રીતે ઉપયે શ્રી યઈ થઈ, ત્યારે નક્ષત્ર દિક્કોને આદર કરવા તે કેવળ નાનક મકાની કોડિક મથલોનો ના ■ કાપીને કમન આપ્યા કરે " અક્ષત્ર દિક્કોને કામના સામે આવતા કાની મૂકવામ આવતો, અને અમન પલ્લનને આદર મળતો, તે પત્ની નલ્પિ કેટલાક જણ કહે છે કે ' મોટા લોકોનોજ જામીછ રાત્રે નાદર થતો ' પરંતુ વાત્તાવિક રીતે લેવા જામ દિક્કોને વલ્લે ગને નક્ષત્ર થવ વાનનો કહી આદર થતો નહિ જેવા કરદત્ત દખાવ તરીકે આ લખમન માલો તથા બોચ ત્યામીછના પ્રિય લેન્ચાર જ માલો શિમ્બેલા નામ પદુ હઈ ચકાવ તેમ છે, કેનેએનો ખાસિક આવક હતા, વૈષ્ણુ દ્વિધા કરવા અધિક નહે વી

સ્વામીછના જન્મથી પવિત્ર થનેકા યેથીજ ગુરુનેક વિશેષ પવિત્ર રીતે સ્વામીછ કમપુરમા લાકા મથામત અને ઘેર પદ્મપર્વ નહાખ્ય લોકો છેક મથાત નુથી તેમના હર્ષન કેલ્પ ગયા પ્રહારને ઘેર આવી મથા ગયોને દિવસે સ્વામીછ દાનપુ તા રોશન પર નાખ્યા તો તક અમરુદ પ્રહારોનુ લોકને મથવીર લેવા મ દે તેમની રાહ ભેળું નહીં સ્વામીછ આલખા લોક ને મથાન

૧ દનીદચરિત્રમા લખ્યુ છે કે -

મોગપવગમુદ્દ પલ્લવે ધિવાતા યસૈ દદાતિ દ્વપરાદવિજ્ઞાવ દાતા આમરુદ રાદલ્લોર વિરામ દનુ પાદામુદાવવાજ્ઞામકલિપુ સેતુમ્

ભાવે નહિપૂજ્ય બાચમે મલ્લન મ થઈ એ નક્ષત્ર પદાસીને તેને પાન તો ન લુપ્તવેકો પાનન કહી મ મ ઉપર નહોત દુષા કહી કહી

આપતાં આપતાં છેક થાકી ગયા. મંત્રદીક્ષા પૂરી થતાં ન થતાંમાં તો દેન આવી પહોંચી. સ્વામીજી જુઓ છે કે, અનેક લોકો મંત્ર-દીક્ષા માટે આતુર બની ગયા છે; પણ આટલા બધા લોકોને તહિ પહોંચી વળાય એમ ધારીને દરેકના કાન આગળ પોતાનું મુખ લઇ બધને બહેર કર્યું કે, તેમને મંત્રદીક્ષા આપેલી છે. આથી સઘળા લોકો પોતાને કૃતાર્થ થયેલા માનવા લાગ્યા. ત્યારપછી સેનાપતિ મેજર લક્ષ્મણને બોલે સેનિકોને કવાયલ કરાવી અને મુદ્દકૌશલ્યનું પ્રદર્શન કર્યું. ત્યાર પછી તેઓ કાશીએ આવવા રેલગાડીમાં બેઠા. રેલગાડી અલાહાબાદ સ્ટેશનમા ઢાળલ થતાં, અલાહાબાદના વિખ્યાત જમીનદાર મહાદેવપ્રસાદ બોધરી સ્વામીજીને પોતાને ઘેર પધારવા સાફ વારંવાર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા; પણ સ્વામીજીએ તેમને એક ઉત્તરથી શાંત પાડી દીધા. સ્વામીજીએ તેમને કહ્યું કે:-

नाङ्मोवायुःसंधराताऽस्मिन्नेजः।सद्भक्तोऽयंमन्वतेमेदृशं यः॥
नायं किंचिद्वस्तुतो वस्तुलोक।एतद्विद्वांस्त्वं नयो कः स्वमोकः॥

“હું પૃથ્વી નથી, વાયુ, જળ, તેજ કે આકાશ નથી; એ બધાંથી નિર્ગુણો જે મને માને છે, તેજ મારો પરમ ભક્ત છે. વસ્તુતઃ સમસ્ત સંસારની કેાઈ પણ ચીજ હું નથી એવું જ્ઞાન લેને થયું છે, તે કદાપિ કોઈનિય પોતાને ઘેર લઈ જવામાટે બ્યવ થતો નથી.” એમ કહી મહાદેવપ્રસાદને સંતુષ્ટ કરીને સ્વામીજી કાશીધામમાં પાછા પધાર્યા.

અધ્યાય ૧૪ મો—દેહત્યાગપૂર્વે સૂચના

સ્વામીજી જ્ઞાનદગ્ધાગમા પાછા આવીને પહેલાની માફક શહેરા લાગ્યા, પણ પાછા આવતી વેળા લલમન માથા અને તેની સીને સાથે લેતા જાગ્યા હતા જ્યાંમુખી લલમન માથા જ્ઞાનદગ્ધાગમા હતો ત્યાંમુખી થલે સામે દરેકજ સ્વામીજીની આજ્ઞાથી એને આ જ્ઞાન ગાવું પડતું હતું —

હારે માલાહા કિનમે ભાડયા । મરજૂને વીરે મીઠ મેં મારિ
ઠારે હૈં રામ લલમન દૂદ માર્યા ॥

આ જ્ઞાન ગાઈને લલમન માથા રૂપ થતો, એટલે સ્વામીજી હસતા હસતા કહેતા કે “માલા । મારે માટે પણ તારે નોકા લઈને આ અસિપાટપર જલદી આવવું પડશે ” મુળાઈ નમરીમા બધું બોલિકે એએ આવી દેખા લીધી ૧૮૯૭-૯૮ના આખા કારતમા બધાપેલ સમ કર દુકાળમા કેઈ હજારો લોકો અતના અમાલે હાહા કાર કરતા પ્રાણ છેડવા લાગ્યા સ્વામીજીએ પણ એક દહાડો કહ્યું કે “હલિના પ્રભાવે કરીને મરતી પાપથી પૂર્વ ધર્મ અઈ છે હવે રખારે દિવસ રહેવું દિવિત નથી”

એક દહાડો સવારમા સ્વામીજી બેઠા છે, એવામા એક બંગાળી બાણુ હાથના એક બંગાળી છાપુ લઈને ત્યાં આગળ આગ્યા સ્વામીજીએ બંધુના હાથમાથી છાપુ તકને લેણુ તો તેમા એક ચિત્ર છાપેલું તીકું. મધ્યપ્રદેશનો વતનો એક કે માત્ર યુવક એક સાડ તમે પછી રહ્યો છે બહુ દિવસ મયા નાહાર નહિ મગવાથી, તે મરવાની દયામા છે, તથાપિ દેહપિન્નરમાથી પ્રાણ નોકવાને હણુ કેઈકે વિચાર છે બીજી તરફ આઠની યાજપર ચાર-પાંચેક કામદા અને નવ રીકે વમીનપર ચણુ-ચાણુ લિવાગમ તેના મૃત્યુની ચાહ લેતા જોઈએ સ્વામીજી એ ચિત્ર લે. નિ જાણે વ્યાકુળ બની નયા અને કહ્યું કે “યા, પણ તેસ્પદ મમજી શકાયું નહિ બીજી”

પણે બાલિયા શહેર પાસેના ઝેરિયા ગામમાં રહેતા બાપુ પદ્મદેવ નારાયણ આવી ઉભા. સ્વામીજી પદ્મદેવનારાયણને બેતાંજ બોલ્યા-
“બુઓ, અમારે માટે ચોઠો ખર્ચ કરવો પડે તેમ છે.” પદ્મદેવ બાપુએ તે વાતની ખુશી બતાવી ત્યારબાદ નીચેનું નિવેદનપત્ર કાશીક્ષેત્રના ભારતજીવન પ્રેસમાં અંગ્રેજી તથા હિંદી ભાષામાં છ-
પાવી સ્વામીજીની પોતાની સહી સાથે, તેમની ઇચ્છાનુસાર કાશીમાં સર્વત્ર વહેંચવામાં આવ્યું હતું, જેનો અનુવાદ નીચે આપીએ છીએ:-

શ્રી ૧૦૮ પરમહંસ પરિવ્રાજક આચાર્ય સ્વામી ભાસ્કરનંદ સરસ્વતી-
જીનો જે આશય મને જણાયો તેને નીચે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કરું છું:-

શ્રીમદ્ પૂજ્યપાદ સ્વામીજીએ વ્યારથી સંન્યાસ ધારણ કર્યો, ત્યારથી આજ સુધીમાં દ્રવ્યનો સ્પર્શ પણ કર્યો નથી. પોતાના લોજનમાટે પોતાના નિવાસસ્થાનમાં રસોઈની કરી વ્યવસ્થા રાખી નથી. ભાવ્યવશાત્ જે કંઈ આવી મળ્યું તે ઉપર ગુજરાત ચલાવી લે છે. પોતાની સેવાનિમિત્તે કેઈને પણ નોકર કે સેવક-તરીકે રાખતા નથી. પોતાનો શારીરિક નિર્બાહ બીજા કરી લે છે. વ્યારથી તેઓશ્રી કાશીના દુર્ગાકુંડ ઉપરના આનંદબાગમાં બિ-રાજે છે ત્યારથી જે કેઈ નોકરચાકર છે તે બાગના માલિક શ્રી-આમેટીનરેશનાજ છે. વસુનો તો ત્યાજ કર્યો. પછી લોજનસિવાય બીજા કશાનુંય પ્રયોજન રહ્યું નથી. જગેસર આહિર સ્વામીજીની કંઈક સેવા કરતો રહે છે તે પણ આમેટી રાખતો નોકર છે.

રામચરણ તિવારીજી પોતાની અદ્વાલક્ષિપૂર્વક પૂજ્યપાદ સ્વામીજીની પરિવ્રાજામાં તત્પર રહે છે તે પણ આમેટીના રાજ સાહેબના નોકર છે. સ્વામીજીએ એ પણ બાહેર કર્યું છે કે, ઉપ-રોક્ત તિવારીજીએ પોતાની પાસેથી કે કેઈ સત્સંગી પાસેથી કંઈ પણ લીધું નથી, તેમ ઇચ્છ્યું પણ નથી. તે તો બીજા સુખી છે અને જે કંઈ મેળવ્યું છે તે નોકરીદ્વારા પોતાની બીજા પ્રાપ્ત કર્યું છે; અને ગોસાંઈ કૃષ્ણગીરીજી કે જેમને ત્યાં તે પહેલાં નોકરી કરતા હતા તેમની પાસેથી તેમને દ્રવ્ય મળ્યું છે અને તેમનીજ લાગ-વગથી તે આમેટીના રાજ સાહેબને ત્યાં નોકરીએ લાગ્યા છે.

પૂજ્યપાદ સ્વામીજીની એવી ઇચ્છાજ નથી કે, કેઈ તેમના નામે સ્થાન કે મઠ બાંધે કે ગાદી સ્થાપે અને તેમના મૃત્યુ પછી તે ચાદ્યા કરે. ગૃહસ્થોમાં ઘણાંયે ધનવાન, નિર્ધન અને રાજા હોયો તેમના શિષ્ય છે, પણ સ્વામીજીએ તેમને શિષ્ય ઘવાનું કદી પણ કહ્યું નથી; પરંતુ

તેઓએ જાનેજ પોતાના કન્યાણને માટે તેમનો ઉપદેશ લીધો છે

વળી તેઓ પ્રેમી અને ભક્ત છે તેઓ સારી રીતે જાણે છે કે, શ્રી સ્વામીજીએ કહી પણ પેતાના ભક્તોને કહ્યું નથી કે, તમે મારી મૂર્તિઓ સ્થાપે અથવા મંદિરો બનાવો કે તજાવ, ધર્મશાળા બનાવો, પરંતુ સદાશુ ગુરુભક્તોએ પોતાના પુણ્ય, લોકોપકાર અને આત્મસંશોધન અને ગુરુભક્તિ દર્શાવવામાટે પૂજ્યપાદ સ્વામીજીના નામથી મંદિરો બંધાવ્યા છે, પ્રતિમાઓ સ્થાપી છે અને તજાવ, ધર્મશાળાઓ વગેરે બંધાવ્યા છે

તેથી શ્રીસ્વામીજી મહારાજના ચરણરજતેવક રાજા-મહારાજ, સદ્ગૃહસ્થો, ધનવાન તેમજ સર્વસાધારણ લોકોએ બાપી હેવું કે, સ્વામીજીની પછીકારીના જ્ઞાન દબાગમા કે ક્યાય પણ કોઈ મેકો, શિષ્ય કે ગુરુભાઈ અથવા સેવક બનીને ન હોય અને કોઈપણ એવા કોઈને ન માને તેમજ એવા નામ વેચનારાઓને કોઈ રાહી પણ ન આપે કારણીમા અથવા અન્યત્ર એવું કોઈ કહે છે, અને પૂજ્યપાદ સ્વામીજી પાસેથી સંન્યાસલીલા લીધી છે, અથવા એમ કહે છે, અને તેમના સંન્યાસી શિષ્ય કે ગુરુભાઈ વગેરે છીએ તો પણ તેને કંઈ પણ આપવું નહિ, તેમજ તેનો આદર-સત્કાર કરવો નહિ આ માટે સૌ કોઈને પૂજ્યપાદ સ્વામીજી સોગત આપે છે

જેમને ગુરુભાવથી અથવા કોઈ પણ જાવથી ધીચન્દોમા ભક્તિ હોય તેઓ કારણી અથવા અન્ય ન્યાતો કે ત્યા સ્વામીજીની મૂર્તિઓ ત્યાપેલી છે ત્યા દર્શન-પૂજન સકે કરે, પરંતુ દ્રવ્ય કે વસ્તુ તે મૂર્તિઓ ઉપર કદી પણ ના ચડાવે, કેમકે પૂજ્યપાદ સ્વામીજી પોતે પણ પરિવ્રજ નાજતા નથી તો પછી તેમની મૂર્તિઓ ઉપર પણ દ્રવ્ય-વસ્તુ ચડાવવા એ અનુચિત છે સીમત્-સ્વામીજી તન્મયી એ આદા છે કે, ત્યારે પ્રાણુ દુટ્ટી બાથ ત્યારે દેહને સંન્યાસીઓની રીત પ્રમાણે માટીસરેલા ઘડાઓ બાંધીને ગંગાજીમાં પધગવી દેવો.

મારા લખવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, સીમત્ પૂજ્યપાદ જેવા અસન અને ડિગ બગ બન્ધ્યા હતા એવાજ દિગબર અને અસન નદ્યા અને એવાજ બંધે, તેથી આપણું કર્તવ્ય છે કે તેમના નામને પણ વસારમા એવું જ નિવૃત્ત નાખીએ ધૃત્યવન્

દા ભાસ્કરનંદ સ્વામી
(સ્વામીજીની સહી)

પદ્મદેવ નાનયજ્ઞમિંહ
બંધ્યા છુલે બાહિયા.

અધ્યાય ૧૫ મો—દેહત્યાગ

૧૮૬૬ ની ૧૧ મી જુલાઈના “સાસ્તરણવન”માં પ્રસિદ્ધ થયું હતું કે:—

“શ્રી સ્વામીજી સારકરાનંદજી મહારાજ દેહત્યાગપૂર્વે મહારાજ કાશીરાજ તથા કેમ્પુલી મહારાજ નારાયણજીને કહેતા હતા કે, હવે મને સંસારમાં બહુજ અગ્રહા થયું ગઈ છે; એટલે હવે હું શરીર છોડી દઈશ.”

એ પછી અષાઢની રૂપમી તિથિ અને રથયાત્રાના દિવસે સ્વી-
વારે રાતના બાર વાગતાં સ્વામીજી બેઠા થયા અને “જાણો કે,
આ સમાધિ ગાંધી છેલ્લી સમાધિ છે” એમ કંઈક કહીને સમા-
ધિસ્થ થયા.

સ્વામીજી પોતાના રોજના યોગીજનપ્રિય પદ્માસન ઉપર
બેઠા બેઠા નયર દેહને તણ ગયા, તોપણ મુખ સદાની પેઠે
પ્રહ્લન્ન હતું. (નંગાળી ઉપરથી)

મંદોકાન્તાલ

શોકે આંસુ, નયન દ્રવતાં, હા ! વિષે હાથ વિખ,
ક્યાંથી ભેરું, કમલમુખ એ, દિવ્ય તેજે ભરેલું?
ધારે હાવાં, ન ખચિત દસ, આવડું હાં ફરીથી,
કાંકે છત્યાં, જનમ મરણે, યોગથી એ ગુરુજ. ૧
હા ! શી શાન્તિ, મધુર સમણી, દિવ્યતાથી ભરેલી !
વાળી મીઠી, સ્મિત જનનાં, ચિત્તમાંકે કરેલી !
લહાણું કીધું, અખિલ જગને, જ્ઞાન ને રમ કેરું,
દાખી દીધું, ભવતરણું, વિદ્યેને નાવ રહેલું. ૨
ખાલી આજે, પુનિત મઠ એ, બાળ આનંદક કેરો,
તેજે એના, મુખશ મહિમા, હામ હામે ભરેલો;
વૃક્ષો ખેલો, ફૂલ ફૂલ તથા, પાંખી નાના તરેનાં,
ધૂલિમાં ને, ગંગા સમિરે, છેજ એનાં નમૂનાં. ૩

મને નોતું. જાન થત કે, ચીત્તની એક ચીંટી.
 નવું પથ, નવું તરણિ, ચેદિની ચી ચીટી !
 આશામાં, જન ભવભાષા, ચીત્તમીનાં મેલેલાં,
 ચૂંચાં ચલે. કુદ નમિયાં, જન હરિ મોજાં !
 હા ! હા ! આંમે. દિગ્ભરિયાં, ઓળાં પાદ બેઠાં,
 ચીમુએથી, વચન ક્રતાં, હીકવાં મેલે ધ્રુવાં !
 આપી તરિ ! અનમુદિ. ક્ષિપ્ત મોજાં હરિયાં,
 પુસ્તકા આં પુનિવ પુસ્તક, દેખાં આં હરીયાં !
 બો ! બો ! રવાળી ! વસુ તમથી, દેખ દેખાસ વાસે,
 શોભી પ્રમી. નિખિત વનતે. મન્ય આંચે દેશાં,
 શોભે પેલાં. દુષ્ટ મહાં. સાથ ને રાં મેલે,
 નિમિષમાં ખનીય વસુ. રવાળ ! મને તમેલે !
 રે ! રે ! મેલાં. જન અમલ રે. હિય ને તોય લોકે,
 પોશાવે શો દેશ દિશાં. આપે મુખ દુષ્ટાં !
 એવિતા ને. વિદ્યમાનમાં. આશા સે વાસા પામી,
 છાંટી ખાતાં. ભુવનવશ આં, સાહેબાં રવાળી ! ૪
 (આ નોમના ઉપાસ 'રવાળાં' અને 'વસુવસી' પથાવાળા છે.)

“હવે હવેજીમ પ્રમ કરીને દેશે અલંકારક થઈ શકે છે
 તેને જાણનાર પ્રત્યક્ષ મનુષ્યો હતા. હવેજીમમાં તેઓ સમ-
 ચોક્કાવીન, દુષ્ટાવીન. મીત્ર-ચોખ્ખાદિ સુએના હોયે. થી ખલીત
 તથા આદત-ખાદતની વેળાથી ખલીત થઈ પણ હતા; બિન-
 હવેનાં દુષ્ટ લોકોને તેમની જાણે અંકુષી દેશાં થઈ હતી
 તથા કુપલોકોને અલંકારી પ્રકુરક થઈ હતા હાય ! કેમની આવી
 મુદિ હવેજીમે મારે અલંકાર થઈ ગઈ છે !” “અમથ હવેજીમે
 તેમની હવેજીમે હતાં, તેના પ્રકુરક થઈ હોયેથી મોજાં
 હવેજીમે પ્રકુરક થઈ હતાં થઈ થતા હતા, તેમને હતા હવે
 કિંદુ, મુદકમાન, વિદ્યો-રવિ સ્ત્રી રીતે સ્પર્ધિતા હતા.”

“તેમની અલંકારેથી હવે હવેજીમેની મુદિ નામની રીત,
 “જાણનાર” તામનું અગિયારું હવેજીમે તથા તેમની
 “કેવલ દેશ” તામની રીત એ હવેજીમે, આ અવગત અધિ
 વિદ્યાર્થી તેમના વિદ્યાર્થીની એકામ આજ્ઞા રહેશે એ અવગત
 ધવેજીમે દેશવિદ્યાર્થી તેમની રીત નામની છે, તેના અધિકાર
 અવગત નામના અધિકાર છે, એ અધિકારના નામને અવગત અધિકાર,
 પણ તેમની એ કેમવિદ્યાર્થી અધિકાર હવેજીમે અવગત અધિકાર છે !—

રે ! ભારત દરિદ્ર જન્યું છે ! ” “તેમનો એઉદારપ્રેમ અને એ નિર્મળ આનંદમૂર્તિ બેધને કાશીવાસીઓ કહેતાં કે ‘તેઓ બીજા વિશેષર છે-અરે ! પ્રત્યક્ષ વિશેષર છે.’”

“હો કે ! જેમ વિશ્વનાથનાં દર્શન કરવા કાશીમાં આવતાં તેમજ સ્વામી ભારતરાનંદનાં દર્શન કરવા પણ આવતાં, સ્વામી ભારતરાનંદ હિંદુજાતિના આરાધ્ય દેવતા હતા; જેવી રીતે દેવતાનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવામાં આવે છે, તેમ આ દેવતાની ઉપદેશમાળા પ્રત્યેક ક્ષણે યાદ રાખવા યોગ્ય છે.”

સુબંધના “બ્યકટેશ્વર સમાચાર”માં પ્રસિદ્ધ યથેલા કેટલાક સંસ્કૃત શ્લોકોનો અનુવાદ આ નીચે આપીએ છીએ.

“હે વિશ્વનાથનમરિ વારાણસિ ! તું સર્વ સુલ્લેખામાં શ્રેષ્ઠ છે; હિન્તુ હાથ ! આજ તને બેએક વાત કહેવાનું ઉચિત લાગ્યાથી કહેવું પડે છે કે, તેં શિવસ્વરૂપ ભારતરાનંદ મતિને વેકુંઠમાં મોકલ્યા છે, તેથી અમને એમ લાગે છે કે, શિવમતિ જે પ્રીતિને વિદ્વાનો વખાણુજા યોગ્ય ગણે છે, તે પ્રીતિ હવે તારામાં નથી !”

“તેમના અંતર્ધાનથી કાશી આજ ઉદાસીન જન્યું છે; સમસ્ત વિશ્વ દુઃખસાહુથી ઘરત થયું છે; તપરૂપી વૃક્ષ લાંબી પડ્યું છે; નપરૂપી જળસૂકાઈ જયું છે; યોગવિદ્યાગાદિમાનો અનુરાગ શિથિલ થઈ ગયો છે. હાથ ! પરમેશ્વરરૂપ, વેદવિધિથી ચોક્કસ, જ્ઞાન અને ધ્યાનને ધારણ કરનાર માર્તંડ (સૂર્ય) આજ ઘરત થયો છે.”

“નિરાશિત થયાથી, એક બાબતુએ જ્ઞાન અને બીજી બાબતુએ વિરાગ રૂઢન કરે છે; ઇમાન, યોગનાં નેત્રોમાંથી નીસરતાં આંસુઓ લૂછે છે, છળથી ભરેલો આ છાપ્પનીયો દુષ્કાળજ્વ આ અનર્થનું મૂળ છે, એણેજ તપને સંતપ્ત અને જપને રહતાં કર્યાં છે. એનેજ લીધે વિધિ, વેદ, સમાધિ, દ્વધા, સરોદય, સ્વાહા-એઓ પણ ભારતરાનંદની સગે સગે સુમાધિગર્ભમાં સંતાઈ ગયાં છે. શ્રુતિઓના સારની સુક્તિરૂપે વચાહતો ઈશ્વરોપદેશરૂપી દુંદષી પણ આજે પિલીન થયો છે.”

“યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન-એ બધાં ડોના આશરે હવે સમાધિના આસને બેસશે ? સર્વ જીવોના પ્રત્યે પ્રેમ એવી સુંદર રીતે હવે કોણ દાખવશે ? અને વર્ણાશ્રમ-ધર્મની રીતિનીતિ હવે લોકોને કોણ સુણાવશે ?”

“હાથ ! જ્ઞાનમાં, ગૌરવમાં, દેશમાં, વેશમાં, જે સાક્ષાત્ શિવ-

સન્માન હતા તે સાન્નિધ્ય ન્યાની આજ અવધિવે ચતા એ વિમલ સન્માનપત્ર પાત્ર હવે ઠાણે 'પાવશે' હાય' મનનાચ્ચ એ સ્વામી અત્યંતે મ્યા છે? અત્યંતે તે અત્યંતે પરમ પ્રદામા લીન થયા છે, હવે ફરીને તેમના પાદા આવવ નો નાજવ નથી

"તે અચિત્તની કીર્તિસ્વરૂપ, ભૂકસ્વરૂપની સ્વરૂપ અને ધર્મીના શાતાઓના વારકસ્વરૂપ હશે, તેણે આ મિત્રના જન્મતત્ત્વ સત્યત્વ પ્રવિષ્ઠાન કરનારી સ્વર્ગી સુખિઓ અને તદ્દને વૃષ્ટિ વિવૃષ્ટિ કરી નાખ્યા છે તથા તે સન્માન આપે ધર્મના, સ રક્ષક સાધના અને વચ્ચેના અસત્ત્વરૂપ હતા, તે પૃથ્વીના પદ સ્વરૂપ, ઉચિત્ત-ય દલવિદારક, કિંદુસ્થાનના મૌરવરવિ આજ અત્યંત પામ્યા છે"

મહાયોગી સ્વરૂપના તે મધ્યતે યોગાદ્યનું દેહન્યાગ કર્યો તેમને હેલવેલા નિકાળી લેવા તેમજ તેમનામત્યેનું પોતાનું સન્માન દર્શાવવા ગુણસન્માન, ખ્રિસ્તી અને લેને આત્મદલાનમા આવવા લા પા; અને સ્વામીજીનું છે લી પાત્ર પૂજન કરવા સાથે તે દિવને દૂધનો એક એક હાથ બંને ત્રણ ત્રણ રૂપિયે વેચાશે.

સ્વામીજીએ દેહ છોડતા પહેલાં કાશીના ડેખુરી માલશ્રેટ પકિત મહારાજ ન શયણને ત્રણ વાર ગો 1 ન છંને આજ્ઞા કરી હતી કે 'દેહાત પછી મારા શબના ચાર લાગ કરીને આ દિશામાં ફેંકવા, તેથી પછીનો શબના ભદ્ર ભૂમી તૃપ્ત થાય" પરંતુ અતિમ સમય આવેલો બેઠ, ડેખુરી મહારાજ નારાયણનિ હે સ્વામીજીને પ્રાર્થના કરી હતી કે "પ્રભો! બહુ દિવસથી હું આપની પાસે આવું-બેઠું છું, કેવું દિવસ કયા ઘડે ને પ્રાર્થના કે નથી આજ મારી એક લિપ્ત છે, પૂર્વ કયો?" સ્વામીજીએ ઈશાન્તથી સંમતિ દર્શાવતા બાણુ લોટ્યા ~ "પ્રભો! મને ને મનમ થી મુક્ત કરે" છતર શિખવર્ગી ગુનદેહનું એણે પરિજાન થતું નજરે નિહાળી શક્યો નહિ" આ પ્રમલે સોચનામાંથી તેઓ છૂટ્યા હતા તેથી તે એ તેમના શબને છાંતવાનું નથી મુ"

પછી સ્વામીજીના શબને રૂપ, સાકર, દહિ અને ગાજાગથી સ્નાન કરી પથારીવિ આનંદપત્રના સંખ્યલક્ષ્મી સન્માનિત કરવામા આવ્યું એ સમયે અધોધાના મહાગણ્ડ કાશીના મહા નાજ વગેરે ■ હલ્લર મનુષ્યો હાજર હતા.

કાનુકીયાસ્ત્રી નહાલકવ ૧૧૦ માણુ ગયાપ્રસાદે એકે લાખ

રૂપિયા સુમાધિમંદિર જાંધવા માટે ગામ્યા હતા એ સક્રમમાંથી અત્યારે સુમાધિમંદિર જાંધવામાં ગામ્યું છે.

સ્વામીજીની હયાતીમાંજ કાચીધામમાં સ્થળે સ્થળે તેમની આરસપહાણની પ્રતિમૂર્તિઓની સ્થાપના થયેલી હતી. કાચીની દુકાનોમાં પથ્થરની બનાવેલી જે જે ચીજો વેચાય છે તેમાં પાંચ રૂપિયાથી માંડીને તે હજાર રૂપિયા સુધીની કિંમતની સ્વામીજીની તરફ તરફની પ્રતિમૂર્તિઓ હોય છે, અને તે લાસમાં તેમજ પૃથ્વીના ખીલ લાગોમાં લાય છે. એ રીતે કેટલીએ મૂર્તિઓ ફેલાઈ છે, તેની ચોક્કસ સંખ્યા કાઢવી અસંભવિત છે, સંપત્તિવાળા તમામ લોકોએ તેમની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવા ઉપસાંત ધર્મશાળાદિ પણ બંધાવ્યાં છે.

આમેદીરાજે, સ્વામીજી જે સ્થાનમાં રહેતા હતા તે આનંદ-બાગમાં, કાચીરાજ અને બડદરની રાણીએ કાચીધામમાં, પ્રવાગ-ના બાણુ ચોધરીમસાદે ટિફ્ટુટ છાત્રાના નાનપુર ગામમાં, નારોધા ના રાજશ્રી યાદવેદસિંહ તથા ચંદ્રપુરના રાજા જગન્નાથન-સિંહ વગેરે રાજાઓએ હલારોના ખર્ચે મનોહર મંદિરો બાંધી તેમાં સ્વામીજીની પ્રતિમૂર્તિઓ સ્થાપન કરી છે.. કાચીના કેઈ પણ મેળામાં હજુએ સ્વામીજીની માટીની સુંદર નેવે મૂર્તિઓ વેચાય છે.

અસિધાદ ઉપર “ભાસ્કરજીવ” નામનું એક અત્યંત પશુ ખોદવામાં ગામ્યું છે.

અધ્યાય ૧૬ મો—સ્વામીજીનો ઉપદેશ

આગળ કહેવાઈ ગયું છે કે, સ્વામીજીના ચિન્થોની જગ્યાએ સ્વપ્ના જગ્યા પર હશે, પણ એક મૈથિલસામી સિવાય કોઈને અત્યુષ્ઠ આસન(સન્યસ્ત)ની હીર તો મળે નહીં નહોતી એક દિવસ સ્વામી પ્રકાશનદ સમ્પત્તી (મૈથિલસામી)ને ત્યાં સ્વામીજી ગયેલા ત્યારે બીજે દિવસે વાપત્તવામને મોઝા લોકલ સમગ્રી સાથેવા હતા તે જોઈ જાનીજીએ તેમને જુલુ કે, જાણે સ્વપ્નક ખીલ જખત લેવામાં આવશે તો આરે તમારો મન ખેડી લેવો પડશે સ્વામીજી કહેતા કે ‘સન્યાસીના ભગવા પરને કાંઈ પડ્યો તો પછી ગમે તેટલું ધોવરાવો પણ તે કાંઈ જમાનોજ નહિ, અને સસારીને જે કાંઈ લાગે છે તે તો ધોવરાવવાથી જઈ સહે ખરો’ વળી કહેતા કે ‘કળિ યુગમાં સન્યાસ લેવે ટીક નથી’

સન્યાસધર્મ કયો કડિન છે તે અનેક નાણસો જાણતા નથી એમ લાગે છે પ્રત્યેક સન્યાસીને જે કટલાક નિયમ પાળવા પડે છે તે વૈદી ધોડાક બા પ્રમાણે —

(૧) સ્ત્રીજન સથે વાત કરવી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ મનમાં સ્ત્રીવિષે વિચાર મુઢા કરવો નહિ

(૨) કોઈ પણ કારણસર મનને ઉત્તરિત થવા દેવું નહિ

(૩) કોઈ પણ વાતની ધાતુનો સ્પર્શ કરવો નહિ

(૪) ગેરે ગેર વિદ્યાર્થી જુલુ કે ત્યાં કોઈ જુલુ ન હોય

જાણી સ્વામીજી કહેતા કે, આ કળિકાળમાં મોઝાથી એક પણ સાચો સન્યાસી મળ્યો સુરકેવ છે, હવે તમારી એકાદ બે મળી આવે કે નહિ એ વિષે પણ ચર્ચા છે

યત્ર યત્ર મચેત્ તૃણા સસાર વિદ્ધિ ત તદા ।

પ્રાંત વૈરાગ્ય શ્રામ્યાય વૈતતૃણ્ય સુરસી ભવ ॥

(અણ્ણક સરિતા)

‘ત્યારે ત્યારે તમારામાં તૃણાનો જાણ માવ-અર્પોત જે

ઘડીએ તમારા મનમાં કામનાનો ઉત્તેજ જન્મે તે ઘડીએ તમે હજી સંસારી છો એમ બાળુએ માટે પ્રોત્ત વૈરાગ્યનો આશય કરીને તૃપ્ત્યારહિત અને સુખી થાઓ.”

કોઈ કોઈ એમ ધારે છે કે, સીપુવાદિકથી ભરેલો સંસાર ત્યાગ કર્યો એટલે મુક્તિ મળે છે; પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. જે કેવળ દુઃખના નિવારણને માટે સંસારત્યાગી બને છે તે ખચિત સુખનો અનુભવી છે, તેથી સંસારત્યાગી થવા છતાં પણ તે ખરી રીતે મુક્ત નથી.

કલકત્તાનિવાસી બાળુ કૃષ્ણધન મુખોપાધ્યાય સ્વામીજીના પરમભક્ત હતા. તેઓ કચલાઘાટ સ્ટ્રીટમાં મિલિટરી એકાઉન્ટન્ટ ઓફીસમાં નોકરી કરતા હતા. એક દિવસ તેમના મનમાં થયેાજ વીજ વૈરાગ્ય ઉપજવાથી ઓફિસમાંથી જાણવાનું કામકાજ ટેબલ ઉપર પડયું મૂકી ઓફિસને કપડેજ કાઢી આવી પહોંચ્યા. બીજે દિવસે સ્વામીજીનાં દર્શનને આવતાં સ્વામીજીએ તેમને સંસારત્યાગ કરવાનો નિષેધ કર્યો અને કહ્યું કે “શામાટે નોકરી છોડવી છે ?” કૃષ્ણધન બાળુએ કહ્યું કે “નોકરીમાંથી કુરસદ મળતી નથી તેથી કંઈ ધમંકમં યઈ ચાકતું નથી. એક ડાખલો આપું. બુએ, આ મહિન્નસ્તોત્ર આપની પાસેથી શીખી સમજી લેવાનું મન થયું વખતથી થાય છે, પણ હજી તેવો યોગ મળ્યો નથી. જ્યારે આપની પાસે આવું છું ત્યારે આપ અર્ધા કલાકથી વધારે વખત બેસવા દેતા નથી.” સ્વામીજીએ કહ્યું કે “મારી પાસે મહિન્નસ્તોત્ર જણવાની તમને વીજ ઈચ્છા છે ખરી, પણ મને કુરસદ નથી તે તો તમો જણો છો; પણ હીક, હું તમને તરત જણાવી દઈશ.” એમ કહી બાળુને એક શ્લોક સમજાવી કહ્યું કે “આજે ઘેર જાઓ.” કૃષ્ણધન બાળુ પાસેથી અમે સાંભળ્યું છે કે, બીજે દિવસે તેઓ ઘેરહતા ત્યાં એક સંન્યાસી આબ્યા અને કહ્યું કે “જાણ! મહિન્નસ્તોત્ર આપ સારી રીતે જણ્યા છો કે ? ન જણ્યા હો તો આવો હું જણાવું.” ૪જી તે સંન્યાસી બાળુને મહિન્નસ્તોત્ર જહું સારી રીતે જણાવી સમજાવીને ચાલ્યા ગયા.

ગુરુભક્તિ

અત્રીમ નિરાકાર વિચિત્રતા નાથની આજ્ઞાના, સત્તીમ સાકાર માનવોને માટે અસંભવિત ધારી સૂક્ષ્મદર્શી આત્મકારો માનવરૂપી શુભની વ્યવસ્થા કરી ગયા છે. મહાભક્તિમાન મુન કૃષ્ણપ્રેમમાં હિન્મત થઈને સિંહ-વાઘ ઇત્યાદિ હિંસક પ્રાણીઓના ભયને તુચ્છ

મણીને વનોવન લટક્યા છતાં. ત્યાંથી તેમને નાનટપિ વગરથી મનલાન મળ્યું નહિ ત્યાંથી તેમને ધીરુદિન્ય દર્શન થયાં નહિ ત્યાં એજ પ્રમાણે અન્ય ધર્મોના પણ લેખનાં આવે છે. મુલક માનોને એકમાત્ર “જરુર” દિશા-ય હોવા છતાં ત્રણ મુલક માનો આકાર દેહધારી મનુષ્યરૂપે અવતરેલા મહાજ્ઞાન મહામહુ શાસ્ત્ર-લીંગ છે, પ્રિતીતિને પણ મેરીટના ઇંચુ પ્રિતનો આશરો લીધા વગર આદતું નથી, નાતિક બોલો ઇંચિતું અસ્તિત્વ કુદાં માન્ય નહિ, છતાં શુદ્ધોત્તમ શાસ્ત્રજિ(બોલ)ને પોતાના દિશાસ્ય દેવતા માને છે તેથી નહાય છે કે, દેહધારી મનુષ્યને ભગવાનની આનામના કંવામાં દેહધારી અપ્રાધાન્ય પુરોની સહાયતા, તેમના ચલિ અને દિશ્યોદ્ધાન પણ બહુજ દિશામાં થાય છે. આથીજ હિંદુઓના ગુરુ, શિવ, વિષ્ણુ, ગમ, કૃષ્ણ, મુલકમાનોમાં નહમદ અને વટી શરતો, પા-સીઓનાં જાણુ અને પ્રિતીતિના ઇંચુ વગેરે મહાન આમાનો અત્યંત પુરુષ અને વહનીય ગણાય છે.

પુરુષાર્થ અને પ્રાજ્ઞનો વિરોધ દાખા નુનમયી ન ર્યો આવે છે મહામુનિ વસિષ્ઠએ યોગવાસિષ્ઠમાં આ પ્રશ્નની ઠીક ઠીક સીમાચા કરી છે પ્રથમ પુરુષાર્થને પ્રથમજ આપી છેવટ પ્રાજ્ઞનીવાત દેહી છે કે - દેવ પ્રભળ લો ખરૂં, લોપણ પુરુષાર્થ કંઈ લેવો તેવો નથી. સામ્યજ્ઞ કહે છે કે, આજનું કંઈક કંઈ કાલતુ પ્રાજ્ઞ થાય છે કહીકા અવી હોવાથી પહેલા પાંચમ કરી ચિત્તશુદ્ધિ કરવી લેઈએ. અધ્યયન, વ્રત, દાન, જાત, જપ, ઉપાસના અને ઇન્દ્રિયનિમગ્ધાન એ ચિત્તશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સર્વ પ્રાણી અકાળ, નિદ્રા, લપ અને મૈથુનમાં મસ્ત થયાં છે, પણ તેમાં નહુપને લે જાનરૂપી મહાગ્ન મેજવવાના સાધન મળેલા છે, તે બીજા પ્રાણીઓને મળેલા નથી હવે તે આપણે એ મહાગ્નરૂપી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને વેળાએ પ્રયત્ન ન કરીએ અને ૫ આમાનો આદ્યજ્ઞ થાય તેવા સાધનો ન ત્યાંથી લેતા ખટી કાજ નાવો વાગ ધોડા થયે અને દંત પડ્યા માટે ત્યાં શુ કરવાના હવા ? ૪ “વનો મહાપાપી હો તે પણ

~ इह वैदेवेदोदय सत्यामसि न चेन्दिदोदयस्त्वहो विनदि ॥

(દેવોપનિષદ-૧૩)

અર્થાત્ અહીં દરી છે ત્યાં પુષ્પિનાજ અત્તનત્તને જણુ તેજ જાનુ, નહિ લો વિનાય અને જન્નન છુ નહજાવેલાજ છે.

ફીકર નહિ. તે પરમકૃપાળુ ભક્તવત્સલ ભગવાનની ભક્તિથી ઘણાય પાપીઓનો ઉદ્ધાર થયો છે. તેની અનન્ય ભક્તિથી પાપ અવશ્ય ધોવાઈ જાય છે. નહીં માનજો કે, તેના ભક્તનો કદી નાશ થતો નથી. જેઓ અનન્યભાવે ભગવાનનું ચરણ લે છે, તેઓ ભલે પાપી હોય કે સ્ત્રી-ચૂડાદિ હોય તોપણ તે સર્વનું કલ્યાણ થાય છે.” એમ ગીતાજીમાં કહ્યું છે.† પરંતુ જૂદા જૂદા સુનિઓના જૂદા જૂદા મતો છે, તેથી કયે માર્ગે જવું? એટલા માટેજ સ્વામીજી કહેતા કે “સત્પુરુષને શરણે જાઓ એટલે બીજું બધું આપોઆપ થયે જશે.”

ગીતામાં કહ્યું છે કે “જે મને જે ભાવથી બોલાવે છે તે મને તેજ ભાવે પ્રાપ્ત કરે છે” (૪-૧૧) આ વાતને મનમાં રાખી તન્મય થઈને જે માર્ગે જઈ શકે તે માર્ગે ચાલ્યા કરો; કંઈ પણ ભય નથી. જ્યાં માર્ગો એકજ સ્થાને જઈ મળે છે.

ભક્તિનાં સાધનાં સાધન ક્યાં?

ગીતાજીના બારમા અધ્યાયમાંના ૫ થી ૮ શ્લોકોમાં એનો ઉત્તર અપાયેલો છે:—“હે અર્જુન! જેઓ સર્વે કર્મ મારા ઉપર નાખીને મારેજ પરચણ બની રહે છે અને એકનિષ્ઠ ભક્તિ-યોગદ્વારા મારી ઉપાસના કર્યા કરે છે, તે બધાઓનો હું જન્મ-મરણની ઘટભાળવાળા સંસારમાંથી બટ ઉદ્ધાર કરું છું. મારામાંજ મનને સ્થિર કર, મારાવિષેજ જુદિને પરોવ. એમ કરવાથી દેહાન્તે તું મનેજ પામીશ.”

પ્રયત્ન કેવી રીતે કરવો?

એનો ઉત્તર:—૯મા શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે—“મારામાં ચિત્ત સ્થિર કરીને મને પામવાનું ન બને, તો અભ્યાસયોગદ્વારા મને પામવાના પ્રયત્ન કરવા.”

આગળ ૧૦મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—“અભ્યાસયોગ સાધવામાં પણ ને અસમર્થ હો તો મારે અર્થે કામ કરતા ચાઓ એટલે એ સિદ્ધિ મેળવી શકાશે.”

એથી આગળ ૧૧મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે:—

“જો જોમાં પણ અસમર્થ નીવડો તો મને તમારાં કર્મો સમર્પણ કરતા રહી સંયતાત્મા બનીને સર્વ કર્મફળનો પરિત્યાગ કરો.”

અહીં શ્રીકૃષ્ણ સુરૂપે છે અને અર્જુન શિષ્યરૂપે છે.

આપણે એક લાલ્લુવાર પણ કમ' કર્યાં સિવાય રહી શકતા નથી, પણ યોગની સમજણ અને નીતિરીતિથી એ કમ' કરીએ એમાજ આપણું પરમહિત છે એ કર્મયોગના પણ પરમિષ્ટા નીચે પ્રમાણે છે—

૧-કૃષ્ણની ઈચ્છાનો ત્યાગ કરવો, ૨-કર્તૃત્વના અભિમાનનો ત્યાગ કરવો, ૩-ઈર્ષ્યાપરજીવાને વર્તવું

હું કોણ? અને આ જગત શું ?

છત્ર-સુખતરીને દિગ્ગતમા પ્રસરેલો સ્વામીજીનો મહિમા સાક્ષાત્તે તેમના ગુરુ અનંતરામ પડિતજી, તેમની પરીક્ષા કરીનેના ચારે એક દિવસ કાશીમા આવ્યા હતા પહેલે દિવસે આવીનેજ પડિતજીએ સ્વામીજીને પ્રશ્ન કર્યો કે, “આ જગતને તમે કેવું ક જુઓ છો ?”

સ્વામીજીએ ઉત્તરમા પુસ્તકીયા વિદ્યાર્થી પવિત્રામ આપ્યો, ત્યારે ગુરુ અનંતરામજીએ કહ્યું કે “તમે કેવું ભાવાપદિય બરધા છો તેની પરીક્ષા કરવા હું તમી આન્યો, પણ તમે આત્મિક ભાવાવરધા અને નિર્વિકલ્પ અવસ્થામા કેવો અનુભવ કરો છો તે બહુવા ઈચ્છા છે” તે ઉપરથી સ્વામીજીએ તત્કાળ કેટલાક શ્લોકો રચીને ગુરુજીના હાથમા અર્પણ કર્યા તેમાના કેટલાક શ્લોકો ભાવાર્થ સાથે નીચે પ્રમાણે —

યદા કદાનન્દવનેઽવિયુક્તકે વિયુક્તિરાગેષ મનોનુરવચન્ ।

વિયુક્ત નાના મતિવાદયાસનો રિષત્ ચારાદિદેવેવ આપયે ॥

ક્રીમદ્દાદેવજીના નિત્યનિવાસસ્થાનરૂપ કાશીપુરીમાં આનંદ ભાગમા ખેંચી જુદાજુદા મુનિઓના વિવિધ મતો બાલુએ સખી, મોક્ષ શી રીતે પ્રાપ્ત એ સ્વભાવી વિચાર કે સુ ત્યારે અને આ પ્રમાણે જણાવ છે

સમર્લ લગદેતદર્પણપદ જહવાર્ચ્વનલાનિલ ભૂતમયમ્ ।

દુરતિક્રમ કાલજપેન સદા પરિણામિ ન યામિ ત્વદાદરમમ્ ॥

પાણી, પવન, અગ્નિ અને પૃથ્વીની સમહિત્વરૂપ આ જગત મહિતી પૂર્વે નહોતી અને દુરંતર કાળના પ્રભાવે નિત્ય પરિવર્તન પામે છે માટે એવા પરિવર્તનશીલ જગતનો વિશ્વાસ કરીને હું ઝાંઝ પણ પ્રકારે નિર્વિત્ત રહી શકતો નથી

લલલામત વસ્તુમયીષુ સદા ધિપજામુ ચિત્તિઃ સ્ફુરતીવ તદા ।

અપહાય લલં સ્ફુરણ ત્વલલં વિવર્તેક વિષદિ કદાસિ ન ત્વ ॥

જડ જગતની સમસ્ત ઘટપટાદિ વસ્તુઓમાં તદ્દાકાર બનેલી બુદ્ધિમાં તેના આકર્ષસ્વરૂપ ચિત્ (પરમાત્મશક્તિ) પ્રતિબિંબિત થાય છે. આવા જડમાં જણાતા ચિત્શક્તિના આશાસને બાદ કરતાં પણ જે અજડ ચિત્પ્રકાશ આ જગતમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે તેમાં હું પણ ઠાકારે નથી રહેલો ?

મુકુરોપગમાપગમાન્તરિતં મયતિ સ્ફુર્ણં હ મુચ્ચસ્ય યથા ।

ન તથા સ્થિતિરસ્ય મવેદ્વિહતા સમચત્રવગ્ના સ્વસમા હિ સ્વમા ॥

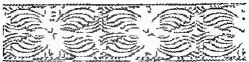
દર્પણ ખસેડી લેવાથી જેવી રીતે મુખનું પ્રતિબિંબ લોપ થઇ જાય છે, તેવી રીતે આ ચિદાત્માની સ્થિતિ કંઇ ક્ષણસ્થાયિની નથી; પણ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, ત્રણે કાળમાં વિદ્યમાન છે તથા આકાશના જેવો વિશાળ છે. વળી તે આકાશગત ચિદાત્મા એટલો બધો સૂક્ષ્મ છે કે જે આકાશમાં પણ પ્રવેશી રહેલો છે-અર્થાત્ એ આત્મા સર્વત્ર અને સકળ સમયે વિરાજમાન છે.

મનનાદિ દૃઢાવ્રતુ દેહ इव स्वमतिर्यદિ नास्ति गतिः कुगतिः ।

अहमेव सदा मयि नास्ति जगज्ज्व कालज्वः परिभूतिगवः ॥

“આ ડેહ હું પોતે-આત્મા નથી” એ જ્ઞાનને બદલે જો આત્મામાં મનદ્વારા દેહ અહંબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય, તો ૧૫ મરણાન્તે મારી મુગતિ કે દુર્ગતિ થશે તેનો જરા પણ ભય થતો નથી. હુંજ સદાસર્વદા વર્તમાન છું, મારો નાશ નથી, મારામાં જગત નથી, પરિવર્તનશીલ કાળ અને કંઈ કરી શકે તેમ નથી.

આ અનંતરામની પાસે સ્વામીજી હરિદ્વારમાં રહી પ્રસ્થાન-ત્રય શીખ્યા હતા. અનંતરામ સ્વામી કાશીમાં આવ્યા ત્યારે સ્વામીજીએ આનંદબાગની છેક નજીકમાં એક સળ જૂલને ઘેર તેમના મુકામની ગોઠવણ કરી દીધી હતી; પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, શુરુ અનંતરામ એ ઠેકાણે રહીને શિષ્યની પાસે રોજ અધ્યાયન માટે આવતા ।

અધ્યાય ૧૭ મો—ચતીન્દ્રસ્તોત્ર

સ્વામીજીના દેહોત્તરમાં પછી આવીને વધે ત્યાં જઈને ભેથું લેવાયું છે, એ અર્ગતુલ્ય અર્ગદત્તાત્રની યોજના જેવી ને તેવી છે. બધા આકાશ ત્રણે વાતો ક-વા હેઠલ્યકે બહુજ વૃદ્ધિ થયા ત્યાં એ સમાધિમંત્રિ રહ્યું છે. એ તાલ, જજીની, તાળીકેરી અને કુખડના કાલો દલમે ઠેલા છે માત્ર હેઠલીકે ઠેલો નથી, પરંતુ સ્વેચ્છ સ્ફટિકના ચેલા મુજબ હવે સમાધિમંત્રિના સમાધિમંત્રિની ચંચોર, યાત્ર અને વિદ્યુત યોજના ની-ખત્તા નનમાં લાગ્યું છે, સ્વામીજીના પવિત્ર દેહને પોતાના પ્રોગ્રામાં સાચવી ગામી મંદિરે બંધે પોતાના દુરધર્મા અનંત પ્રાપ્તિને વાતો નાખે ન હોય. લેઈ સમાધિમંત્રિ વિવિધ વાપરી તપેલા માત્રોમાંથી દોઈ દોઈ માણસ લેા શ્રીભાઈદેવના મહાદેવના દર્શન કેવા આવીને પ્રાપ્તિના આલેખ માર સુખમાંથી હજીવાર માટે લેા બધું દુઃખ જાળી જઈને અંત-કુખડના અનુભવે છે, અને ના રીતે અદ્વૈતવદ્ય-સ્વામીજીના સચરીરે દર્શન ન મળવા છતાં પણ કુપ્રસિદ્ધિ તેમને મળીને પોતાને દુન-દુન માને છે. વળી ભેથું છે, લાલનું અદ્વાન્ય પહેલાં તેણે અખડ મુજ છે સમાધિમંત્રિની હવીએ. હેઠ જમ-ગ્રીધી તપાર થઈ આવીને ડાગીમા હેઠ હેઠ વેવાય છે વૃદ્ધિ-અનેનિના લોહો મુજ પહેલાની પેઠે હાલ પણ સમાધિમંત્રિના દર્શન હવે આવે છે. બાકુળ અવધી નિધામ અન્વચીએને ગમે સ્વામીજીની મૂર્તિ સમીરે એકાન્તમાં ધ્યાનમંત્રિ થયેલા લેઈ લાગ્યું છે, સ્વામીજી વિદેહમુજ મવા જવાયે આ આગ્રાન્યમાં લકો સહેજે પ્રવેશ

■ દિપરનજા મારગાલુની રજાગુએ, હમારો અને દુહાના દરખે એ બધાના સચાઈથી એ અદ્વૈતનુ દમ્ય મુજ રહુ અને એ મધ્યમ બાંધે અર્ગના દેવનું એક નિવાન્યમ ન દોષ તેમ હાલનું રહુ (નવન-નવન પવિત્ર ૧૬-એપ્રિલ ૧૯૦૧.)

કરી થકે તે માટે બારણાં પહેલાંની પેઠેજ ઉઘાડાં છે. સકામ ગૃહસ્થો ભક્તિભાવે મૂર્તિની પૂજા કરે છે. જે ભેળને જણાયું કે, પહેલાં જેમ ભક્તો તેમની પાસે આવીને બધાં દુઃખથી દૂર થતા તેમ આજે પણ તેમના મંદિરમાં સ્થાપેલી મૂર્તિની સ્થાપા ત્યાંના ભારકરેશ્વર મહાદેવની ચોડચોપચારે પૂજા કરી ભક્તિપૂર્ણ હૃદયે દુઃખની વાતો કરીને તેઓ સઘળાં દુઃખોથી પહેલાંની પેઠેજ મુક્ત થાય છે. સ્વામીજીનો દિવ્ય પ્રતાપ ભેઈ, લોકો તેમને ભગવાન માની પૂજે છે. પહેલાં કહેવાઈ ગયું છે કે, સ્વામીજી જીવિત હતા ત્યારે કાશીસજા આદિ ભક્તોદ્ધારા પદ્મચરની અસંખ્ય મૂર્તિઓ કાશીમાં અને ભારતવર્ષમાં ઠેકઠેકાણે સ્થાપાયેલી છે. ઇશ્વરની પેઠે તેમનો પ્રેમ પણ ઉદાર અને નિર્મળ હતો.* જે આનંદમૂર્તિને ભેળને કાશીવાસીઓ કહેતા કે “તેઓ તો ખીબા વિશ્વેશ્વર છે.”

ગંગાધરજી વેદાંતવાળીય વગેરે સ્વામીજીના ભક્તજનોએ સ્વામીજીને ઉદ્દેશીને ઘણાં સ્તોત્રો રચ્યાં છે. આ બધાં સ્તોત્રો ‘ચતીન્દ્રવર્ણિત’માં પ્રસિદ્ધ થયાં છે. તેમાંથી કેટલાક શ્લોકો નીચે આપ્યા છે:—

કાશ્યાં પ્રસાદેન વિરાજમાનમાનંદકંદં મયરોગચૈદમ્ ।

દિગ્વાસસં કાલસમાવયુક્તં તં માસ્કરાનંદવહં નમ્યમિ ॥

કાશીમાં નિવાસ કરનારા, જન્મમરણરૂપી મહારોગના ધન-

* કોઈ સક્રિયદશિનિદુષ્ટી એવોજ પ્રથમ પુછે કે, સ્વામી ભારકરાનંદજીના જીવનમાંથી શું સિદ્ધાન્ત મળે છે? તો તેનો જવાબ આપણને ખિસ્તી સંત ગા. દેરબર્નવા મળ્યોમા મળ્યા આવે છે કે “મેં અત્યારસુધીમા ખિસ્તી ધર્મમા ન ભેળેજી સૌજન્ય સ્વામી ભારકરાનંદજીમા પ્રસક્ત અતુલવ્યુ હતું.” મુજબતા-સૌજન્ય એ એક મહાન-મા મહાન ધર્મ છે. સ્વામીજી સૌજન્ય અને પવિત્રતાવાળું સાધુ-જીવન ચાળતા હતા; અને આથી તેઓ પોતાની ચોતરફ જલ્દાજ અને પવિત્રતાનું વાતાવરણ ફેલાવતા હતા, જેમા સ્નાન કરીને અનેક પતિતો પોતાના જીવનને ઉચત ખ્યાવવાની પ્રેરણાઓ પામતા. આવા પ્રતિભાપૂર્ણ જીવનનો સ્પૂર્ણ મૃત્યુથી કંઈ વિવાદ થતો નથી. એટલે સ્વામીજીનું દૈદિક મૃત્યુ થયેજી હોવા જતા તેઓ અનેક સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવનને હલુએ ઉન્નતચામી કરી રહ્યા છે.

(“સમસ અને રેપત” ૩-માર્ચ-૧૯૦૬)

તરી, આનંદસ્વરૂપ, દિગ્ગજ અને સરળ સ્વાભાવવાળા સ્વામી ભાસ્કરાનંદજીને હું નમુ છું.

સ્વભાસયા વિભાસવન્સ્વભક્તહૃતસરોરુદ્ધમ્
સુદુર્લભં ચ તદ્વિમ્ભોઃ પદં પદં પ્રદર્શયન્ ।
સદા વિનોદકાનને ચરંતમત્ર ભાસ્કરા-
દિનંદનામકં પર ગુરું નમામિ સન્તતમ્ ॥

સ્વપ્રકાશ(જ્ઞાન)વડે અન્તઃગતોના હૃદયકમળ વિકસાવનારા,
પરમાત્માના બહુ હૃદય પરમપદના દર્શન કરાવનારા અને હૃદયેશ
આનંદમય રહેતા એવા પરમગુરુ સ્વામી ભાસ્કરાનંદજીને હું
વારંવાર પ્રણામ કરું છું

ભવાબ્ધૌ નિદગાનવિગ્નાન્મયાર્ત્તોન્
સમુદ્ધર્તુ કામો ય આસ્તેઽવિમુક્તે ।
નિરાશં કૃપાલું સમાગ્રવિસાનં
ભજં ભાસ્કરાનંદમીલ્ય સુનીશમ્ ॥

સ સારસાગરમા હૃદયેશ, બીકણુ અને અસ્પૃશ્યોનો ઉદ્ધાર
કરવા ને કાશીમા રહ્યા છે, તે વાસનાશન્ય કૃપાળુ સુનીશર
ભાસ્કરાનંદજીનું હું ભજન કરું છું

યદા કસ્ય ભાગ્યોદયેન પ્રપાતિ સ્વપદ્મ્યાઃ શૃહ સ્તદ્ગૃહં તીર્થરૂપમ્ ।
ભવત્યમ્યરાધમ્પર મેદશૂન્યં યતિ સર્વદા ભાસ્કરાનંદ મીડે ॥

કોઈ ભાગ્યવાનના પરમા સ્વામીજી જતા તો તે તીર્થરૂપ થઈ
એવા દિગ્ગજ અને સમદર્શી સ્વામી ભાસ્કરાનંદજીને હું બહુ છું.

વિશ્વવિધનાથ સદોદાર કીર્તિશિવં મોગદં રોગકાલં વિશાલમ્ ।
પ્રસન્નેન્દ્રિયં ધર્મમૂલવરુણં સદા ધ્યાનગં ભાસ્કરાનંદમીડે ॥

તે વિશ્વ, સદા ઉદારકીર્તિ, શિવસ્વરૂપ, ભોગોને આપનારા,
રોગના કાળસ્વરૂપ, પ્રસન્ન વદનવાળા, સર્વધર્મના મૂળસ્વરૂપ,
સર્વશેષ અને સદા ધ્યાનમય છે એવા ભાસ્કરાનંદ સ્વામીજીની
હું સ્તુતિ કરું છું.

સદા સ્વે પાદાબ્જે મમ કુરુ રાતિ પાવનતમે
પ્રસાદસ્તે યસ્માદ્દુષ્ટાદિશ મૌ ત્વં કરુણયા

ન જાનેજ્ઞં કિંચિચરણરજસસ્તે સમધિકં

શ્રસીદત્વં તસ્માન્નરણદન ચાન્યન્ન રણમ્ ॥

આપના પવિત્ર ચરણક્રમણમાં મારા ચિત્તને આસક્ત કરો. કૃપા કરી આપ પ્રસન્ન થાઓ, તેવું આવરણ મારું ચાપ તેવો ઉપ-
દેશ આપો. આપની ચરણરજ સિવાય બીજાં કશાં સાધન હું
જાણતો નથી કે અગ્રણ્યરણ ! મારે એકે આપનોજ આશ્રય છે,
માટે પ્રસન્ન થાઓ.

સ્વામીજીને આગાલવૃદ્ધ સૌ ઠોઠ ઠોડો ઇવતાજ ભગવાન
જાણી પૂજતા. તેમના દેહાવસાન પછી “હાય ! હાય ! કાશીના
સાક્ષાત્ વિશ્વનાથ અંતર્ધાન થઈ ગયા” એવા અનેક શોકોદુઃખારોથી
ભારતવર્ષ છવાઈ ગયું હતું; એટલે ભડતો તેમનાં કમરથો ચાક
કર્ણને વિવિધ પ્રકારનાં સ્તોત્રો રચે તેમાં આશ્રય પશુ શું ?

એકે વખતે સ્વામીજી પાસે, ભારતના કમાન્ડર-ઇન-ચીફ લક-
હાટ સાહેબ પોતે આફ્રીકોનો પરાજય કેવી રીતે કર્યો હતો
તેની વાત કરતા હતા. સાહેબની વાતમાં “મેં જય મેળવ્યો છે”
એવું અજિમાન એવામાં આવ્યું ત્યારે સ્વામીજીએ પાસે પડેલી
એક પેન્સીલ ઉપાડવા સાહેબને કહ્યું. લકહાટ સાહેબ ઠોઠ પ્રકારે
તે પેન્સીલ ઉપાડી ચકમા નહિ. (જુઓ પરિશિષ્ટ પત્ર નં. ૧૪) પછી
સ્વામીજીએ કહ્યું કે, એમાં આપનો દોષ નથી. દેવાસુર-સંગ્રામમાં
દેવોનો જય થયો હતો ત્યારે દેવોને પણ અશ્વઠાર થયો હતો. તે
વખતે બ્રહ્માને ત્યાં માર્દુર્ભવ થયો, પણ દેવો તે પૂજ્ય સ્વરૂપ ઠોણ
છે તે જોળખી ન શક્યા, તેથી તે ઠોણ છે તે બાણવા અગ્નિને મો-
કદ્યા. અગ્નિ બ્રહ્મા પાસે આવ્યા ત્યારે બ્રહ્મે પૂછ્યું “તમારામાં
શી શક્તિ છે ?” અગ્નિએ જવાબ આપ્યો “પૃથ્વીમાં ને કંઈ છે
તેને હું બાળીને બરમ કરી શકું છું;” ત્યારે બ્રહ્મે કહ્યું “આ તણુ-
ખલાને બાળો બ્રહ્મા ?” અગ્નિએ બહુ મહેનત કરી, પણ તણુખ-
લાને બાળી શક્યા નહિ. પછી વાયુ આવ્યા, તેમને પણ બ્રહ્મે પૂછ્યું
“તમારામાં શી શક્તિ છે ?” ત્યારે વાયુદેવે જવાબ આપ્યો “પૃથ્વીમાં
ને કંઈ પદાર્થ છે તેને હું ઉડાવી શકું છું.” બ્રહ્મે એક તણુખલાં ઉડા-
ડવા કહ્યું, પણ વાયુદેવ તે ઉડાડી શક્યા નહિ. ત્યારપછી વરુણદેવ
તેમની પાસે ગયા. ‘તમારામાં શું શક્તિ છે ?’ એમ પૂછતાં વરુણદેવે
કહ્યું કે ‘માલીજ મદદથી પૃથ્વીનો પ્રલય થાય છે.’ બ્રહ્મે કહ્યું “આ

તણખલાને રૂખાવી શકે તો રૂખાડો, જે'ચી જઈ શકે તો જે'ચી જાઓ." વરુણદેવથી તે બની શક્યું નહિ, એટલે પાછા રૂયા; ત્યાર-પછી ઇંદ્ર બ્રહ્મની પાસે હાજર થતાંજ બ્રહ્મ અંતર્ધાન થઈ ગયા; અને આકાશવાણીદ્વારા ઇંદ્રને કહ્યું કે "અમુરો ઉપરના વિજયને તમે તમારો વિજય ગણતા હતા તે માટે બ્રહ્મ તમને સમન્તવવા આવ્યા હતા કે તેમની શક્તિથીજ આપનો વિજય થયો હતો."

સ્તુતિમાં સ્વામીજીને વિભુષ વિચનાય કહેલા છે. આનંદભા-ગમાં રાજ હાલરો લોકે આવીને તેમનાં દર્શન કરી જતા. છતાંયે ઠેાઠંક દિવસ તેઓ પગે ચાલતા કાશીના ઠેાઠં ભજાને ત્યાં જતા ત્યારે પશુ રસ્તામાં એટલા બધા લોકો એકઠા થઈ જતા કે બીજા-ઓની આવ-જા પણ અંધ થઈ જતી.

નીચેની કેટલીક હકીકતો મુકુંદબાણુના 'સદાલાપ' નામના પુસ્તકમાંથી આપીએ છીએ.

કારમીરના મહારાજ સ્વામીજીનાં દર્શને આવ્યા ત્યારે તેમણે કહ્યું કે " પ્રભો ! જેથી અમારું જીવન કંઈ સાર્યું થાય એવી કંઈ આશા કરો ! " ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું કે " તમારો રાજ-ધર્મ જાણાર પાળો, પ્રજાનાં જામાં દુઃખો દૂર કરવા પ્રયત્ન કરો. એથી (કર્ત્તવ્યપાલનથી) વધારે પવિત્ર અર્થાત્ અને વધારે વહાણું એથી બીજું કંઈ નથી. પ્રયોગ મનુષ્ય પોતાનું કર્ત્તવ્ય બજાવે તો પૃથ્વીનાં સઘળાં મનુષ્યો તેમજ ભગવાન પણ સંતુષ્ટ થાય. " (સદાલાપ-૨૩)

સ્તોત્રમાં લખ્યું છે કે "સર્ગં મુષર્ણં સિકતા ચ યસ્ય" "મુવર્ણું અને રેતી જેની દૃષ્ટિએ સરખાં છે" તેનું દૃષ્ટાંત નીચે આપ્યું છે:-

એક વખત કારમીરનરેશે તેમજ દસ્સંગાનરેશે અનુક્રમે એક હજાર સોનામહોર અને બે હજાર રૂપિયાની સ્વામીજીને ભેટ ધરી. સ્વામીજીએ તેમાંથી રૂપિયો તથા મહોર લઈ શરીરે અડાણી બેઈ. પછી હસતાં હસતાં કહ્યું કે "આ બધું લઈ જાઓ, મારી પાસે તો કોપીન પણ નથી કે જેમાં એક બે મહોર પણ રખાય."

* અને સાચેજ તેઓ આવ્યા અને મેં તેમને-સાથે માનવોથી પૂજતા એ પ્રભુને-જોવા અને મારામા ડોઠ અદ્ભુત જમર અને ભાવ જાગી ઉઠ્યા. અહો ! હું એવી સ્થિતિ પુનઃ ક્યારે અનુભવીશ ?

(ગોર ટ્રેપ્સ એમોડ-માર્ક્ટવેઈન.)

આ રૂપિયા તથા મહેરો આનંદબાગની બહાર ગરીબોને વહેંચી આપવામાં આવ્યાં હતાં. (સદાલાપ-૨૩) નીચેની વાત ‘સદાલાપ’માં નથી આપી, પણ અમે સુકુંદબાબુને સુખે સંભળી હતી તે આ સાથે આપી છે. એક વખત સ્વામીજીએ એક ભક્તને કહ્યું-“ગરીબોને ખૂબ ધરાઈને જમાડો અને ધનનો પરમાર્થમાં ઉપયોગ કરો એટલે હું તમને સદા સમૃદ્ધિ; અને એ બધું પૂર્ણ જરૂં હું એમ માનજો.”

એક વખત આનંદબાગના મંદિરમાં કૃષ્ણધન બાબુનો પુત્ર એક ખીબા ઓકરા સાથે લડતો હતો. કેમે ક્યાં જાને શાંત થયા નહિ. તેમના પિતાઓએ પણ ખૂબ મહેનત લીધી, પણ તેઓ અંખ્યા નહિ. ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું કે “રહેવા દો, ને કરવા જેવું હશે તે કરે છું.” તરતજ જણાવું કે, સ્વામીજીનાં જાને ભવાંની મધ્ય-માંથી જરા ઉંચેથી બે નીલવર્ણ અગ્નિશિખા નીકળી જાને ઓકરા-નો શરીરમાં પેટી અને તરતજ જાને ઓકરા લડતા બંધ થઈ ગયા; અને સાથે જોસી આનંદ કરવા લાગ્યા.

અંબિકાબાબુએ સ્વામીજીનાં બધાં પુસ્તકો-ઉપનિષદોની ટીકા, સ્વારાજ્યચિંત્વિની બ્યાખ્યા વગેરે-વારંવાર પોતાને ‘ખચે’ છપાવ્યાં છે. આ બધાં પુસ્તકો દેશદેશાંતરમાં વહેંચાયાં હતાં. અંબિકા બાબુ વારંવાર સ્વામીજીને પ્રાર્થના કરે કે “બાબા! પાતુની (પોતાના દત્તપુત્રની) રક્ષા કરો.” સ્વામીજીએ આ પ્રમાણે પાતુ ઉપર કયા કયાવીને અંબિકા બાબુને કૃતાઈ કર્યા હતા.

સદાનંદદેહં પરાનંદકન્દં યતિં ભાસ્કરાનંદમીશં પ્રસન્નમ્ ।
મનેઘસ્ય સાન્નિધ્યસાત્રેણ જન્તુચિદાનન્દ રૂપો ગુરું તં નમામિ ॥

જે સદા આનંદમય, પરમાનંદના મૂળરૂપ, જેનું શરણ લેવાથી શુભ ચિદાનંદમય થઈ જાય છે, કે તેજ પ્રસન્નાત્મા પતીશ્વર ભાસ્કરાનંદ-પ્રભુને હું પ્રણામ કરું છું.

મહાદેવઃ શુક્લો વદતિ મવતાપાનલકૃશાન્
જનાન્કાશીવાસં બહિતિ સુત્તસિન્ધું સુકૃતિનઃ ।

* બધાં ઉપનિષદો તેમને કહે હતા, તેઓ અક્ષતત્ત્વની બ્યાખ્યા કરતા ત્યારે શ્રોતાઓ મુગ્ધ અને અભ્રસ્વરૂપમા લીન થઈ જતા હતા. તેમનો હિંદુ શ્રેય દિંદુ, મુસરમાન, ખ્રિસ્તી સૌ કોઈને સમનાપૂર્વક પ્રાપ્ત થતો. [‘સંકલ્પી’ ૫-આવૃત્તિ ૧૩૦૬ (બંધાગ્રંથ)]

જનાઘાનાયૈવં મવત મવપૌત સુકૃતિનં

યતોન્દ્રં સાનન્દં પરમમહ તં સુવસનમ્ ॥

સંસારતાપથી હજ્ય ચયેલા લોકોને, મહાદેવ શુકલ નામના ભક્ત કહે છે કે “હે પુણ્યશાળીઓ! જો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો તરત પરમ વિશુદ્ધ, સુખ-સાગર, દિગ્ગજ, ભવસાગરની નોકાફેર, સ્વામી ભાસ્કરજીનંદુ' શરણ મહાય કરો!

સ્વામીજી સશરીરે હયાત નહિ હોવા છતાં ભક્તજનોના માનસ ઘટુઓથી તેઓ દૂર થવા નથી જો સત્ય તો હરેક ભક્ત અનુભવે છે, તેમજ લોકોચરણ જેતા પણ જોઈ જણાય છે, નહિ તો રોજ આનંદભાગમાં હજુએ આટલા જાધા લોકો શા સાફ સેવા થાય? આત્મારે પણ મયાલસાજ્ઞાનમવારવાસિર્ષિ સુરં ઠરિન્દામિ તયાસુશાધિમામ્” અર્થાત “જેથી કરીને અપાર અજ્ઞાનસમુદ્રને સહેજે તરી જઇએ એવી પ્રેક્ષુ અમને આપજો” એવા શબ્દો સંભળાય છે

કાશીના મહારાજ તથા મહારાષ્ટ્રી લેઈપણ નવું ફળ આપે તે શ્રીવિંધનાથ, અન્નપૂર્ણા, દુર્ગા તથા સ્વામીજીને અર્પણ કર્યા વગર ખાતા નહિ. (પરિશિષ્ટમાં પત્ર નં ૪ જુઓ.) કેમકે તેમને એવી પ્રવીતિ હતી કે, સ્વામીજી એક મહાપુરુષ છે અને તેમની કૃપાથી અજ્ઞાનાધિકારનો નાશ થઈ આત્મજ્ઞાનનો ઉદય થાય છે.

પ્રસાદાર્થં યત્નાત્તચત્તુતિરિયં યદપિ કૃતા

વિચારેડ્ય વ્યર્થા કૃધુરપિ વિમાતૌશ યમતુ ।

ગુણો ગસ્મિન્ધ્યાદકગતિ જનશ્ચેત્તદધિકં

પ્રસાદત્પ્રાપ્તિશ્ચિદ્દતુ ન હિ તત્પ્રાપ્ત્યવસરઃ ॥

આપની પ્રસન્નતા માટે પરિશ્રમ લઈ આ સ્તોત્ર કર્યું, પણ જણાય છે કે, વિસ્તૃત સ્તોત્ર પણ વ્યર્થ નીવડ્યું, કેમકે તે આપને બીજાકે જ નિરૂપયોગી છે સ્તુતિમાં તો શુભોની અતિરથતા વર્ણવી ને સ્તુતિકાર તૃપ્તિ પામે છે, પણ આપની ભાગ્યતમા તો આપના અપાર શુભોન્નુ અધિક વર્ણન તો એકે જાનુ રહ્યું, પરંતુ યથાર્થ વર્ણન પણ થઈ શક્યું નથી

હવે સ્વામીજીના અપાર બૈશ્વર્થનું એક ઉદાહરણ આપી વિ-

મીથું. અયોધ્યાનરેણને (પહેલાં જણાવેલ પ્રસંગે) અયોધ્યા જવાની તા પાડી જોડલે મહારાજ સાહેબ આનંદભાગમાં પધરાવેલી મૂર્તિનું ધ્યાન કરવા બેઠા હતા; ત્યાં જઈ સ્વામીજીએ કહ્યું “સાક્ષી મહારાજ! દુર્ગાકુંડ તરફ ફરવા જઈએ.” એમ કહી મહારાજને આનંદભાગની બાજુના દુર્ગાકુંડ પાસે લઈ ગયા. દુર્ગાકુંડની પાસે ઉભા રહી, સ્વામીજીએ મહારાજની આંખબીમુંધી બહુ કિંમતી વિંટી કાઢી લઈને દુર્ગાકુંડમાં નાખી દીધી. મહારાજને તાર આંગ્યો હતો તેપણ સ્વામીજીની આજ્ઞાને લીધે જઈ ન શક્યા, તેથી કંઈ તેમને ઉદ્દેશ નહોતો થયો. આ વખતે પણ વિંટી જતાં સ્વામીજીને કંઈ પણ ન કહેવાં, પાસે ઉભેલા એક માણસની સાથે જાણે કંઈજ ન બન્યું હોય તેમ વાતો કરવા લાગ્યા. થોડી વાર પછી સ્વામીજીએ મહારાજને કહ્યું કે “તમારી ધીરજ અને શાંતિ જોઈ હું પ્રસન્ન થયો છું. જાઓ, ગમે ત્યાં પાણીમાં હાથ નાખો. કે તમારી વિંટી તમને મળી જશે.” મહારાજીએ સ્વામીજીની પરીક્ષા કરવા, આ તરફ વિંટી પડી રહી હતી છતાં સામે પાર જઈ પાણીમાં હાથ નાખ્યો. તરતજ તેમનો ખોખો વિંટીઓથી ભરાઈ ગયો. કોઈ પોતાની વિંટી બેવીજ તો કોઈ વળી તેથી પણ વધારે મૂલ્યવાન હતી. સ્વામીજીને એવી મહારાજ સામે કાંઈ આવ્યા હતા, તેથી પોતાની વિંટી ક્યાં તેનો નિર્ણય ન કરી ચક્રવાથી સ્વામીજી પાસે આવ્યા, ત્યારે સ્વામીજીએ તે વિંટી ઉપાડી લઈ બાકીની દુર્ગાકુંડમાં પધરાવી દીધી. અનેક સંન્યાસીઓએ આ બનાવ જોયો હતો અને અત્યારે પણ ચમત્કારોની વાત નીકળતાં તેઓ આ વાતને સૌથી પહેલી કરે છે. (છુઓ પરિશિષ્ટમાં અયોધ્યાના મહારાજનો પત્ર નં. ૩)

સ્વામી પ્રકાશાનંદ સસ્તવતીએ સ્વામીજીનું જે સ્તોત્ર રચ્યું છે તેમાંથી એક શ્લોક અહીં આપ્યો છે:-

દુર્વારં સંસારદાવાગ્નિતપ્તં દોષૂયમાનં દ્રુદદૃષ્ટ પાતૈઃ ।

મીતં પ્રપન્નં પરિપાહિ સૂત્યોઃ ઝરણ્યવન્નં યદહં ન જાને ॥

આ અનિવાર્ય સંસારરૂપી દાવાગ્નિથી બળી રહેલો, દ્રુદ દેખાતા વાવાઝોડાથી બીધેલો અને બેલાન એવો હું આપને શરણે આંગ્યો છું. આપ કૃપા કરીને મને મૃત્યુથી બચાવો. પ્રભો! આપના સિવાય મારે બીજા કોઈનો આશરો નથી.

કોઇ પણ સાચો નિષ્ઠામી શાંતિ ચાચતો તેમને શરૂથી જતો તો તે
હાંબા કાળસુધી શાંતિરહ્યમાં હાજર થઇને કુલાચાંતા અનુભવતો.†

ક આ માત્ર કહેવાની વાતજ નથી જમાણના કુપુત્ર હેરદેવનંદ
કર્ણલ સુ. એન. મુકરજી (આઇ. એમ. એસ.) મટોલ્ય વખે છે કે “તેમ-
ના જીવનમાં એક એવું ચારિત્ર્યજન હતું, કે જે કોઇ તેમના સમા-
ગમમાં આવતું તે સાક્ષાર થાકે ક્ષી સિવાય ગદી રહતું નહિ તેઓ
જે કોઇ શાંતિ અને આશાસનના સૌખ્યનારઓ તેમની પાસે આવતા
તેમને જે જોઈએ તે આપતા અપુરુષોના જે ટોળેટોળા તેમની પાસે
હોયેલા આવતા તેઓ તેમના સંબોધી-અરે તેમના દર્શનથી-આનંદ-
મય થઈ જતા અને ધણાખરા ભક્તિપાત્રઓ હૃદયથી પાંખ ફેરતા.
તેમના દર્શન કરવા અને તેમના વચનામૃતો સામગ્રી એ એક
મહામુહો જઠારો હતો કોઇપણ માણસ ચમત્કારો ઉપર જલ્દ વલુદ
આપતો નથી, પણ તેઓ પાસે તો એવી જલ્દુષ્ઠ નસર હતી કે જે
ખીજ બપોરે આવી જાય.”

મુકરજી મહારજે જે વાત કહી છે, લગભગ તેવીજ વાત “પંથ”
નામના વર્તમાનપત્રમાં એક રાણીએ પણ લખી છે-“જમતના ગુર
તરીકે આપ હાન અને આનંદ વહેંચવાને માટે પધાર્યા હતા, આપના
જીવનથી એક માનવી આ જગતમાં સુ સુ કરી રહ્યો, તે આજે
દર્શાવી આપ્યું છે.”

ચમત્કારોસભી સણીએ લખ્યું છે કે-“નિર્વિશર પૂર્ણાધારીના
તરોળગથી તો અગત્ય જણાય પણ તેના ચરણોમાં હાજર થઈ જાય છે.”

સામાન્ય રીતે આ તરફના તપસ્વીઓ તરફ શાંતિપોષુ બહુ લલક
અને લાગણી હોતા નથી, છતાં પણ પૂજ્ય રૂચામી ભારતચરિત્ર-
કે તેઓ જનારસમાં સંવિધારે મધ્યસ્થિએ અવસાન પામ્યા તેઓ-
એક એવી વ્યક્તિ હતા કે જેમને અત્રિએ પણ જાતવાણીઓની
પોંગ પૂજા હતા આ તપસ્વીઓઓએ તપસ્વી કે જે નિરાંતુને પ્રાપ્ત
થઈ ચૂકે હતા અને જેને કોઇ પણ પ્રકારનો ગમ્ય નહોતો. જેને મન
ભગી દબકે ને ખીજ ઉઘા એવો કંઈ જ ભેદભાવ નહોતો તેઓ તીક્ષ્ણ
સુવિચારી હતા અને માત્ર સામંતવર્ષનાજ નહિ, પરંતુ પુરોપના પણ
રાજકારણનો મુદ્દમ અજ્ઞાત કરના વચ્ચે અચેત્ સુસારે પણ તેમની
પાસે મમતાપયો આવનાર પામતો (ધી પાયોનિયમ-અશ્વાઠાબાદ)

પરિશિષ્ટ

(પહેલા પાચ પત્રો બચાળી લેખક બાણુ સુરેન્દ્રનાથ મુકરજી
દ્વિપર લખાયા છે.)

પત્ર-૧

ગવર્નમેન્ટ હાઉસ

અલાહાબાદ, ૭ જાનેવારી ૧૯૦૪

સાહેબ,

આપના તા. ૨૯જા પત્રના જવાબમાં જણાવવાનું છે, સદ્-
ગત સ્વામી બાસ્કરાનંદજી સાથેની બનારસના તે વખતના કમિશ્નર
મિ. રોબર્ટ્સની મુલાકાત વખતે કેઈ ખાસ વિષયપર ચર્ચા થઈ
નહોતી. સાહેબ બહાદુરે ૧૮૯૮ની સાલમાં સ્વામીજીની મુલા-
કાત લીધી હતી.

સ્વામીજીની રીતબાત મુયોગ્ય સંસ્થાનને છાજે એવી હતી.
તેમનામાં ગભરાટ કે અહંતાની લાગણીનો કેવળ અભાવ હતો, અને
આવેલા મહેમાનને ખુશ કરવાને તથા ચાલતી વાતચીતમાં પોતાને
આનંદ અને રસ પડે છે એમ દેખાડવાને તેઓ આતુર જણાતા.

આપનો વિશ્વાસુ

(સહી) એચ. ઇ. એસ. ટાઇલર (આઈ. સી. એસ.)

પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી

પત્ર-૨

વિચેના, ૨૧ ડિસેમ્બર ૧૮૯૭

વહાલા સાહેબ,

મારા પુસ્તકની એક નકલ મેં આપના તરફ લઈનથી મોકલા-
વણી છે. તેના પરમા પ્રકરણમાં બનારસના સંત અને મીનાબ-
હાદુર રાજા વિષે મેં લે હકીકત લખી છે તે આપને મળશે.
મીનાબહાદુર રાજા વિષે મેં લે કંઈ કહ્યું છે તેવું ને તેટલુંજ તે
સંતપુરુષ માટે પણ કહી શકું. એ સિવાય બીજાંરે વધુ કંઈ કહી
શકું તેમ નથી-સિવાય કે ટીકાડેપે કંઈ ઉમેરું.

ચમત્કારવિષે આપ પૂછે છે, નહિ વાડ? આપનું શું એમ
ધારવું છે કે, મેં એમને હસ્તે ચમત્કાર ચતા જોયા હતા? ના, એ
શબ્દના સામાન્ય અર્થમાં તો મેં એકે ચમત્કાર જોયો નથી;
અને છતાં ઉચ્ચ અર્થમાં મેં જોયા પણ છે. બ્યારે કેઈ શ્રીમંત

મનુષ્ય પ્રભુપ્રેરિત આપણા વાસ્તવસીકે ગતો છે, અને પોતાની સર્વ સંપત્તિ લૂંટાવી કંઈ પરમ પ્રાપ્તિત્વને કાળે સર્વ પહોંચેના ત્યાગ કરે છે, ત્યારે મારે મન તે ચમત્કાર છે. હું તેને તેમ ગણું છું અને તેના પ્રત્યે મારી અનન્ય આદરબુદ્ધિ ઉપર છે. આવો ચમત્કાર દરેકે શ્રીમતમાં હોવાની જરૂર છે. તેણે પોતાની જાતને હીખારી લનાવવી જોઈએ.

ખિસ્તી સાધુઓ પણ નિર્જન સ્થળે જઈને યદ્-શામે પ્રાપ્ત થવી વસ્તુઓ ઉપર રહેતા હતા. અને એમાંના કોઈએ જો એજ રીતે વર્તવા માટે પોતાની દોહતનો ત્યાગ કર્યો હોય તો તેનું વર્તન પણ મારે હિસાબે એક ચમત્કાર કહેવાય કુમકે આપણા માનવ-સ્વભાવને માટે દ્રવ્યત્યાગ એ બહુ કપડામાં કપડો શોભે છે. કોઈદિને ત્યારે એવા ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો ત્યારે તેને એ કપડા પલ્લાની પણ ખબર હવીજ. એ ઉપદેશને આપણા જીવનમાં ઘટાવવા પ્રયત્ન કરવો તે આપણું કામ છે.

ઉપર કહ્યો તેવી જાતનો ચમત્કાર મેં અવશ્ય જોયો છે. મેં તે બન્યારસમા જોયો હતો. તેણે બીજા કોઈ સ્થળે કહી જોયો નથી. સર્વ પંથના ને જાતિના ધાર્મિક શ્રીમતો ગરીબોને તથા દેવસ્થાનોને ઉદાર હાથે સંભાવત કરે છે, પણ તેમાં ચમત્કાર જેવું કંઈ નથી. જો હું વક્ષાધિપતિ હોઉં-શ્રીમંત હોઉં-તો હું પણ તેમ કરું. પણ તે કંઈ આદર કે ભક્તિને ખાત્ર નથી કારણકે પોતાના ખરા હોલેબુ-દારોને દયા દેકા આપી દેવાની ખ્યાલ કસી બાકીનું પોતે દબાવી-મેસીને ડોળદમાય શણનાર દેવાળીઆને વિષે આપણે માત્ર ધરાવી શકીએજ નહિ.

આપનો વિશ્વામુ-મહાદેવન.

પત્ર-૩

અયોધ્યા, ૨૪મી ઓક્ટોબર ૧૯૦૦.

“શત્રુસંહન”

यतो धर्मस्वतः कृष्णः । यतः कृष्णस्वतो जयः ॥

श्रीजयोघ्यापतिर्जयतु ।

વહોહો સાહેબ,

આપનો ૨૪મી તારીખનો પત્ર મળ્યો છે જવાબમાં આપને જણાવનારું કે માનવંત મહારાજા બહાદુરનું મને ફરમાન થયું છે કે, આપના પત્રમાં આપે જે વાતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે વાત તદ્દન સત્ય છે.

આપ ખુશીમાં હશે એમ ઇચ્છતો,

હું છું, આપનો શ્રેયશસ્વદ્ર વેપ
(મહારાજા-અયોધ્યાના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી વતી.)

પત્ર-૪

વર્ધમાન, તા. ૧૮ ડિસેમ્બર ૧૮૯૭

સુવિનય નમસ્કારપૂર્વકે નિવેદન કે:-

આપ મહારાજના પત્રથી આનંદ થયો છે. પિતૃદેવ* પૂજ્યપાદ શ્રી સ્વામીજીના જનન્ય સક્ત અને ખાસ કૃપાપાત્ર હતા. સ્વામીજી પોતે અતિ આદરથી પિતૃદેવને “પિતા” કહી સંબોધતા હતા. પિતૃદેવના મૃત્યુ પહેલાં થોડાજ દિવસ પર સ્વામીશ્રીએ પત્ર લખ્યો હતો કે:-“આપના ઇતર પુત્રો આરોગ્યલાભ કરાવી શકતા નથી. એક વાર આપના આ જ્યેષ્ઠ પુત્ર પાસે આવો.” સ્વં પિતૃદેવ પણ સ્વામીશ્રીનાં દર્શને જવા બહુ ઉત્કંઠિત હતા; કિન્તુ કર્મ-સંયોગે તેઓ જઇ શક્યા નહિ. દેહત્યાગના એ ત્રણ દહાડા પહેલાં તેમનાથી હલનચલન થઇ શક્યું નહિ. જે વાત બદવાનીજ છે તેને કાચ કરવો ઉચિત નથી ! હરિધ્વજ ઘણવાન.

શ્રીપિતૃદેવ કાશીક્ષેત્રમાં પુટિયાની રાણીના બંગલામાં ત્યારે રહેતા હતા ત્યારે નિત્ય તેઓ સ્વામીજીનાં દર્શને જતા. સ્વામીજીએ પણ એક વાર પોતાની પદરજથી તે સ્થાનને પાવન કર્યું હતું.

એક સમયે નાતાલની રજાઓમાં હું પિતાશ્રી સાથે કાશી ગયો. ખીજે દિવસે અમે સવારમાં જૂળ વહેલા ઉડીને ઝેટ, પાટણ, ઠંઠર વગેરેમાં સળ્લ યઈ સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા ગયા. ત્યાં જઈને જોયું તો એ મહાપુરુષ હરી જવાય તેના કરતાં પણ અતિ-શય વધારે ઠંડા પથ્થર ઉપર બેઠા હતા. તે જોઈ પિતાશ્રી બોલ્યા-“પુણ્યતું શરીર તથા અસાધારણ યોગબળ-એ સિવાય આ પ્રભાવે સંભવી શકે નહિ.” સ્વામીજીએ કહ્યું-“શામાટે ? તમે પણ ઠંડા પવન તો સહન કરી શકો છો !” પિતાશ્રીએ જવાબ આપ્યો-“અરે ! અમને તો આટ આટલાં કપડાં પહેલાં છે છતાં ઠંડી લાગે છે.” તે પર સ્વામીજીએ કહ્યું-“થોડાપર કંઈ લાંકણ નથી, છતાં ત્યાં ઠંડી-ઘડી સહન થઇ શકે છે; તે અભ્યાસ પડી જવાથી જ તમે સહન કરી શકો છો. મેં સર્વાંગે જોયો અભ્યાસ પાડ્યો છે એટલેજ દેર.” એ રીતે સરળ સુંદર ભાવે દર્શકવર્ગને ઉપ-

દેશ આપી પોતાનો અપરિચીત વિનય પ્રગટ કરતા મક્કા મર્મપથ
મા સર્વને આશા અને ઉત્સાહ આપી દર્શકમણને પવિત્ર કરતા હતા
“ક્ષણમિદ્ સજ્જનસગતિરેકા મવતિ મધાર્ણવવરણે નૌકા ॥”

હરી એક દિવસે પૂજ્યપાદ સ્વામીજીને મે પૂછ્યું — “આપણી
સર્વની સગાથે કથાવાર્તા કરો છો, જ્ઞાનપ્રચાર કરો છો, લોકોના
મન લેખી કરી શુદ્ધ અને પવિત્ર થાય તેવી સહાય કરો છો, પણ
શુ પરમહંસ થયા છતાં મૌની થવાની જરૂર નથી ?” તે વખતે
તેણે સ્વામી હાથ લેવા સ્વામીજીએ ઉત્તર આપ્યો — “મૌની
થવું તે પરમાત્મ મા લીન થવાની એક ચેષ્ટા છે, મનોભાવ પ્રકાશ
ન કરવાનો અયમ છે તેનો અભ્યાસ કરવો જારી છે, પણ મનના
ભાવ પ્રકાશ ન કરવાનો ભાષાય એ છે કે ચતુ, મુખ, હાથ, પગ
કયાથી પણ તે પ્રગટ કરવો નહિ — અર્થાત્ કે કંઈ પણ મનમા હોય
જોઈએ નહિ જો કોઈને કેળીને ચતુ અને મુખ પ્રકુલ થાય તો
એટલાથી જ શુ ઉત્તમ રીતે આદરસત્કાર કર્યો કહેવાય નહિ ?
મોઢે બોધ્યા કરતા તો તે અધિકતર સુરપદ થાય છે તાત્પર્ય કે,
એક વાર પણ મનનો ભાવ પ્રગટ ન થવો જોઈએ તેમ અને ત્યારે જ
જાણવું કે, ઉત્તમ રીતે સયમ સાધ્ય થયો છે, પણ જો મનોભાવ
પ્રકાશ કરવાનું કોઈ પણ રીતે ચાલુ જ હોય તો પછી આગળીએ
હાલવાને બાંહે છલ હલ વલીલ ઉચિત છે લેમની સાથે ઇંચા ત
થી વાત કરવામા આવે છે તેમને જે રીતે કદ આપવામા આવે છે,
બીજુ કંઈ જ નહિ બાપી પોતાના મનમ તો મદમયલ થયા જ કરે
છે અને તેને પ્રકાશ કરવાની ચેષ્ટા પણ ચાલુ છે” કેવી સુદર, સુદમ
અને જ્ઞાનપૂર્ણ હિતિ ! બીજાએ પ્રતિ દેટલી બધી સહાનુભૂતિ !

ધીપિતૃદેવ એજુકેશન એજેટમા પ્રસંગોપાત સ્વામીજીના
સબધમા હેમો લખતા હતા જો તેમણે સ્વામીજીની પ્રતિભૂતિ
માટે સરજીતમા સ્તોત્ર રચ્યા છે સ્વામીજી પોતે પણ જગવાનની
સરજેલી એક જ્ઞાતિપાત્ર વ્યક્તિ હતા આપે મહાન કાર્ય ઉપાદય
છે આપનો ઉદેશ સ્વામીજીના અનુમહશી સરજ થાઓ જેવ

આપનો શીશુકુદેવ નુબોપાધ્યાય

(કિષ્કુદી માલત્રેટ-વર્મમમ)

(તા ૧૩-૧૦-૨૧ ન રોજે નુકુલ જાતુએ બીજે ૫૧ વર્ષે
હોતો તેનો સમ પણ નીચે આપ્યો ॥)

“માત્રી શીને આમવાયુનો વ્યધિ હતો દેટલામ ઉપચારે

કર્યા પછી સ્વામીજી પાસે ગમે ગયેલાં. સ્વામીજીએ વાંસાપર હાથ ફેરવી કહ્યું—“મા! હું તમારો બધો રોગ લઈ લઉં છું.” સ્ત્રીની શ્રદ્ધા અડગ હતી તેણે તત્કાળ દવા ખાવી બાંધ ઠરી દીધી અને કહ્યું “સ્વામીજીએ વચન આપ્યું છે તેથી મને જરૂર આરામ થઈ જશે.” બચવાની આશા નહોતી તોપણ સ્વામીજીની કૃપાથી આરામ થઈ ગયો. ત્યારબાદ તેને એક મુત્ર થયો, તેનું નામ ‘ભારકરદેવ’ રાખ્યું છે.

એક વાર મેં સ્વામીજીને કહ્યું—“આપના જેવા મહાપુરુષો ભારતવર્ષમાં હોવા છતાં, ભારતવાસીઓની આવી દુર્દશા અને યુરોપવાસીઓની આવી ઉન્નતિ કેમ છે? અહીં તો અમે બધા ભક્તિભાવથી પૂજાપાઠ પણ બહુ કરીએ છીએ.” સ્વામીજીએ કહ્યું “તમે તો બધા ગીતા પાંચો છો એટલું જ, પણ તેઓ (પાશ્ચાત્યો) તો ગીતામાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તે છે. કહ્યું છે કે “કેવલં ચાતુર્થ્યેન ન જુષ્યતિ પરાવચ ॥” માત્ર સારા શબ્દોથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થતા નથી; પરંતુ કાર્યથીજ થાય છે. (માટી તરફ આંગળી કરી) બ્યાંસુધી આવા રહેશે. ત્યાંસુધી એવાજ રહેવાના, અધઃપાતજ થવાનો; તોપણ હવે ભારતવાસીઓની સ્થિતિ કંઈક પણ સુધરવા લાગી છે.

એક દિવસ હું અને મારા બનેલી સ્વ. બાળુ સુરેશચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા ગયા. ત્યાં બીજા પણ ભક્તજનો આવ્યા હતા. સ્વામીજીએ કહ્યું—“તમને કંઈ લોભન કરવાની ઇચ્છા થઈ છે?” એટલામાં તો કાચીનરેશે મોકલાવેલા પેંડા તેમજ ફળો આવ્યાં. સુરેશ બાળુએ કહ્યું—“મહારાજ ! આપની ઇચ્છા પ્રમાણેજ થયું.” સ્વામીજીએ હસીને કહ્યું—“આમાં કંઈ તપાઈ પામવા જેવું નથી. કાચીના મહારાજ કહી પણ, કંઈ પણ નવીન ફળ વગેરે વિચિત્રાથ, તથા અત્તપૂર્ણા દુર્ગાજી વગેરેને અર્પણ કર્યા વગર જમતા નથી.” સ્વામીજીની ઇચ્છા પ્રમાણે બધા ભક્તો-એ પ્રસાદ શ્રદ્ધા કર્યો. સ્વામીજીના ભક્ત સેવક સ્વ. રામચરણ તિવારીના મનમાં એમ થયું કે “આ બધાય બધી ચીજો ખાઈ ગયા, સ્વામીજી માટે તો કંઈ રહ્યું નહિ.” સ્વામીજી સામાન્ય રીતે દિવસે દશ વાગે એક વખત જમતા. આથી તિવારીજી થોડાંક ફળ વસમાં ચંતાડીને લઈ જતા હતા એટલે સ્વામીજી બોલી ઉઠ્યા—“કેમરે, રામચરણ ! પરમહંસ માટે ભંડાર ભરવો છે કે શું ?” તિવારીજી તો ફિક્કા પડી ગયા. પછી સ્વામીજીએ હસતાં હસતાં

કહ્યું—“તમે પારો છો કે હું કંઈ જાણ્યો નથી, પણ મેં તો આ ભક્તોદાસ ક્યારેય જમી લીધું છે આ ક્યો હું પોતે ખાતો નથી તોપણ મને તે સ્વાદ આવે છે તે બંતે ખાવાથી નમ આવત.”

એક સજા સ્વામીજીને નામે ઉપિયા ઉચ્ચત્વતો હતો આ પાતળી સ્વામીજીને એક સુન્યાસી શિષ્યદ્વારા ખબર મળતા તેમણે કહ્યું—
“હું શુ સિપાઈ છું ? કોણ શુ કરે છે તેની મારે શી લેવાદેવા ? અહીં આ દેવનગરીમા (કાશીમા) કોઈ યશ તો કોઈ પુત્ર, સ પાત વગેરે મારે છે અરે ! પણ આ તો પૈસા લૂટે છે, પણ તેથી શું ? ને કોઈ માણસ મોશને બદલે પૈસા મામશે તો કંપતરુ તેને પૈસાજ આપશે” કહેવાય છે કે, આ બ્યખિને અતઙ્ગે છસમા ત્યાદા થયા હતા અને એજ રોગમા તેનું મરણ થયું હતું !

પિનૃદેવ સ્વર્ગવાસી થયા તે પહેલાજ મારા ભામી તથા ભાઈ સ્વર્ગવામી થયા હતા ત્યાજ્યાદ હું સ્વામીજી પાસે આવ્યો ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું કે—“હવે તમારાથી આગળના જેવો આનંદ નિશ્ચિત થયે નહિ સોગવાય માથાપરથી જન્મે છત્રો ઉઠી ગયા છે, તોપણ હવે ધીરજ રાખી રજા જમાવજો ભગીનજીને તમારા ઊકરા જેવા ગણો છો ને ?” મેં કહ્યું “હા” સ્વામીજીએ પૂછ્યું—“કંઈ ભૂલ તો નથી કરતા ને ? તેમના માતપિતા નથી, તેથી તેમની ભૂલ મુધા રવા કંઈ શિક્ષા કરતા અચકતા નથી ને ? વાક આવે તો જેમ આપણા ઊકરાને વઢીએ તેમ તેમને પણ વઢો છો ને ?” મેં કહ્યું—
“તેમ તો નથી થયું, કેમકે તેમના માતપિતા નથી” સ્વામીજીએ પૂછ્યું—“ત્યારે શું તમે તેમના કાકાજ સ્હેવાના ? તેમના મામાપ શું નહિ થાએ ? જેમ તો ઊકરા જગદી ભય” સ્વામીજીને આ ઉપદેશ સાંભળી મેં ત્યાજ્યાજી ઊકરાને તેજ પ્રમાણે ગમ્યા અને તેનું પરિણામ પણ સારૂ આવ્યું મારા જન્મે ભગીનજીએ જેમ જે થયા

‘તિવારી’ પોલીસ ખાતાના અમલદાર હતા તેમણે પાંચ સાત વાર સ્વામીજી પાસે આવી કહ્યું “મારે સુન્યાસી થવું છે” સ્વામીજીએ કહ્યું—“જેમ અગ્નિ પાસે ઝરીર તપે છે, તેમજ પરમહંસ પાસે આવવાથી ત્યાગી થવાની ઇચ્છા થાય છે કેમ ? ભાઈ ! ઘેર ભાએ, માત દિવસ ઘેર રહીને તે પછીજ સુન્યાસી થવું હોય તો કામજ લખજો” સાત દિવસ પછી તિવારીજીએ લખ્યું કે “હવે સુન્યાસી થવાની ઇચ્છા નથી” પછી એક વાર તે સ્વામીજી પાસે આવ્યા ત્યારે તેમને કહ્યું કે “ધર્મ પ્રમાણે વર્તજો ! યાદ

રાખજે કે, જે પોતાની મેળેજ પદાર્થો મેળવતો હોય તેને પરમેશ્વર કશું આપતા નથી.” તિવારીજી ખરેખરા ધર્મપરાયણ હતા. તે સ્વામીજીનો સદાશય સમજતા અને સ્વામીજીની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્મમાર્ગે ચાલતા. આથીજ તેઓ એક પ્રમાણિક અમલદાર ગણાયા અને ધીરે ધીરે ડિસ્ટ્રિક્ટ પોલિસ મુનિસ્ટ્રેન્ટ બન્યા હતા.

પત્ર—૫

ગયા, તા. ૨૪-૫-૧૯૦૦

પ્રિય લાઈ સુરેન,

આટલી લાંબી મુદતે તમારો પત્ર મળતાં મને ખૂબ આનંદ થયો છે. તમે મને હજી સંભારો છો એ ભેદ ખૂબ ખુશી ઉપજે છે. હા, જે વાતવિષે તમે પૂછો છો તે વાત ચાલ મહાશયને મોટે સંજ્ઞાપાત્રું મેં ખરેખર તમોને કહ્યું હતું; તેમજ ચાલ મહાશયના ઠેચનમાં મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તે પંડે એક સાધુ પુરુષ છે. સ્વામીજીની અસાધારણ શક્તિઓવિષે એવી વાતો ફેલાવવામાં એમનો પોતાનો ઠંઠં સ્વાર્થ નહોતો. એ બધી વાતો તમારા પુસ્તકમાં લખવા થાય તેમાં મને કોઈ જાતનો વાંધો નથી. મારી ધારણા મુજબ પાલ મહાશય ખનારસમાંજ રહે છે. એમને લખવાથી એ વાતની વધુ વિગતો મળી શકશે. સૌની કુશળતા ધન્યહતો,

તમારો સ્નેહાંકિત તેજચંદ્ર મુખરજી

(સેશન વગર)

(આ પત્રીના ત્રણ પત્રો સ્વામીજી ઉપર લખાયેલા છે.)

પત્ર—૬

તા. ૫મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૯૫

પહોણા સોહેબ,

જર્મન શહેનશાહત સ્થાપનાર શહેનશાહ વિલ્હેલમ ૧લો તથા તેના પૌત્ર—અમારા વિદ્યમાન શહેનશાહના ફોટા આપને મોકલી આપતાં મને સવિશેષ હર્ષ થાય છે.

હું આપને તંદુરસ્તી સાથે દીર્ઘાયુ ઇચ્છું છું.

આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક

(સહી) ગ્રહ કોનિંગ્સ માર્કે

પત્ર—૭

હલેફામ હોમન, લંડન.

એક પખવાડીઆ ઉપર મેં આપને મારા “વિગ્રમથ હિંદ”

એ નામના પુસ્તકની એક નકલ મોકલી આપી છે તે હું જાણ
જાણુ છું કે આપને સુસ્થિતિમાં સચેષ્ટ પહોંચી હશે. હનુ કેન

પત્ર—૮

વહાણા સાહેબ,

ત્યામના જે અરિષ્ટ (સોમટોફ) આપને નબર કરાવી હું ત્ય
હક છું તે અરિષ્ટ એ પોતે શિકાર કરેલા વાઘના છે

દુક શ્રમયમાં એક દહાડો આપના દર્શને અગ્રી જવા મને
હિમેદ છે

આપનો હનુ ચેમ દેવ

(ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ-જાલગણ)

(જા પછીના પત્રો જો ક્યાલુ ઉપર લખાયેલા છે)

પત્ર—૯

ચિર સેક્રેટરી મિ પોર્ટરનો પત્ર

વહાણા સાહેબ,

તૈનિષાઈ, ૩ ઓગસ્ટ ૧૮૦૪

આપનો વીસમી સુલાઈની હમેલો પત્ર મને સુસાર્તેમાં
મળ્યો તેનો પ્રત્યુત્તર આપતા ટોલ થા તેને માટે દિલ્લિસીર, પરતુ
હું બહુ કામમાં હતો

અપારે હું યનાજમાં હતો ત્યારે મહુમ સવાઈછને પીઝન
નાશ વીઝાએની માફક હું પણ વખતોવખત તેઓશ્રીની પાસે
જતો હતો, અને આજપૂર્વકે પ્રસાદ કરતો હતો

હું માનુ છું કે, એક વિદ્વાનવરોડે તેમની શ્રીતિ વહુ ઉચા
પ્રકારની હતી, પણ મારું સમુદાનુ રામ એરહુ પણ અત્ય છે કે
હું પોતે તેમની વિદ્વાનિયે કઈ અભિપ્રાય આપીશુ તેમ તથી
હું તેમના પ્રતિ મુખ્યત્વે ડરી ને સુવેચ્છે અભિપ્રાયો તે તેમના
માનિતમાં રહેલું માનુર્મ અને ઉત્તમતા હવા

આપને વિદિતજ હશે કે, તેઓશ્રીનું મૂલ્યુ કલેસથી નીપજુ
હતું મયમ દુમલામાંથી તેઓશ્રી ઠરત મયા અને પોતે સાત
દવાનો સરિસો અને કહાજો હતો અને મજબૂત આરા હવી કે,
તેઓશ્રીને આરામ પડે, પરતુ તે પછીના અને ને સમયપર
મળ્યા તે એ કે તેઓશ્રી ચાલ્યા ગયા છે

સ્વામી જ્ઞાન નિધિ મૂલ્યુથી મન રતે એવાએકે પુણ્યમને
શુભાચ્છે છે કે જેની મોટ સદૈવ સાદશે

આપનો વિશ્વાસુ, એલ પોર્ટર (ચીફ સેક્રેટરી)

(આજ અને બચેધ્યાના સમુજા પ્રાતો)

પત્ર-૧૦

કેલકતા, નં. ૨૨, રાધાનાથ મહિલકનો ખાંચો,
મહાશય ! તા. ૬ આશ્વિન, ૧૩૧૧ (બંગાળ)

આપનો પત્ર મળ્યો છે. પૂજનીય સ્વામીજી સંબંધી નીચેની
ટિપ્પણીક વાતો હું લખી મોકલું છું.

૧—તેઓશ્રીમાં અંતર્યામીપણની શક્તિ હતી એ કહેવું
બીનજરૂરી છે; કારણ જેઓ સદા સર્વદા તેઓશ્રી પાસે આવતા
જતા હતા તેમને તેઓશ્રીની એ શક્તિનો ખાસ પરિચય થતો હતો.
પત્નીના મૃત્યુ પછી હું તેઓશ્રીની પાસે ગયો હતો ત્યારે તેઓશ્રીએ
કહ્યું—“મિધ્યા શામાટે હો હો કરી જુદે છે ? સિધર થઈને બેસ,
અને જો કે, તારો સંસાર હજીયે ઘણો બાકી છે.” કેવું આશ્ચર્ય
પત્નીવિયોગની વાત મેં તેઓશ્રીને નિવેદન કરી પણ નહોતી; છતાં
મને જોતાં બરાબર તેઓશ્રીએજ પ્રથમ એ વાત કહી. તેઓશ્રીના
આદેશાનુસાર આશરે એક કલાક હું ત્યાં સિધર બેસી રહ્યો, દર-
મિધાન બોળામાં પુત્રસમેત એક શ્રીની છાયામૂર્તિ મારા અંતરમાં
સહસા પ્રકટ થઈ. એ છાયામૂર્તિનાં દર્શન મને થયા પછી તેઓ-
શ્રી ગોઘ્યા—“જો, હજી પણ તારો સંસાર ઘણો બાકી છે; દેશમાં
જઈને લગ્ન કર, નહિ તો મારી પાસે ફરીને આવતો ના.” કહેવાની
અગત્ય નથી કે, દેશમાં આવીને જે સ્ત્રી સાથે મેં લગ્ન કર્યું અને
તેના યોગે જે પુત્ર થયો તે બંને અન્ધ દેશજ નહિ, પણ
જ્ઞાનદંબાગમાં સ્વામીશ્રીની સન્મુખ હીંગલી પેલી એ છાયામૂર્તિનું.

૨—લગ્ન થયા પછી ત્રીજેજ દહાડે મને કાલેશ થયો અને
એવી અવસ્થા થઈ ગઈ કે હાંકેટરે હાથ ધોઈ નાખ્યા, અને મારા
હાથપગ કાળા થઈ ગયા. એવી સ્થિતિ જોઈને મારાં માતાજીએ
સ્વામીશ્રીને તાર કર્યો—“આપના આદેશથી મેં પુત્રને ફરી પર-
ણાવ્યો, પણ અત્યારે તે મરણપથારીએ પડ્યો છે જેમાંથી આપ
બચાવો.” તેઓશ્રી તરફથી તેનો જવાબ ફરી વળ્યો કે—“ફીકર
નહિ, તમારો પુત્ર હાલમાં મૃત્યુ પામશે નહિ, બચરાયો નહિ.”
સ્વામીજીનો ઉત્તર આવતાં પૂર્વે બાર કલાક થયાં મારી નાડી
બંધ પડી હતી; કેટલું માટેનું સર્વ સાહિત્ય તૈયાર કરવામાં
આવ્યું હતું; બાહ્યજ્ઞાન મુદ્દલ નહોતું. અને ક્રિયાએટલોજ અતુલ્ય
છે કે, જાણે તે વળતે હું અંતરના કોઈ શાંતિમય સ્થાનમાં જઈને
રહ્યો હતો. સ્વામીશ્રીનો ઉત્તર આવ્યા પછી બાર કલાકે મારામાં

મહેરૂં ફરીથી તાલીમો સ ચાર થયો.

૩.—કેમ એક સમયે ઝગ્ગુ વેદ્યાએ માસુલ સ્વામીજીના અનિવડી પરીણ કર્મોપજાથી બે વાત આપ કર્યો છે તે મેં પણ સાંભળ્યો છે ખરી.

૪.—મુલ્લુકુખમાથી ખાસી રહ્યા થયેલી જ્યેષ્ઠને માતા જાનેની પાસુરિયા ધારના જમીનદાર ત્રણ ચપ સમાનાય ધોત જહાદ્દર વચા તેમના માતુશી સ્વામીજી પાસે ગયા સમાનાય બાલુના પુત્રની જન્મપત્રિકા ૧૨થી એમ જણાવું હતું કે, એમને જ્યેં એ પુત્રને એક મોટી માત છે, જેમણી તે જયવો સુરકેલ છે સમાનાય બાલુ ના માતુશીને પૌત્રને પરણાવી દેવાનો વીજ અસિદ્ધાપ હતો, પણ સમાનાય જાણુ જોતો તેમ કરવા બીજુલ સંમત થતા નહોતા. આ તે તેઓએ એમ દસાંબુ કે, સ્વામીજી કહે તેમ કરવું. સ્વામી શીને વિનિતિ કરતા તેઓએએ જણાવ્યું—“લલો, પત્થાવો” સ્વામીજીની અજ્ઞા સમજાવિ સમાનાય બાલુ વચા તેમના માતુશી વાલ્યા મયા બાક એક બેપી કે બે તે સમયે ત્રણ હાજર હતો તેણે સ્વામીજીને કહ્યું—“પ્રસો ! એ હોકરાને વિષમ થાત છે, તથેસિવવાયમ પણ આપણું(સર્વિ)જ વાલ્ય છે, તે જામી બાપી જીજીને અપર્યાયે કેમ બેને પરણવાની સલાહ આપી” કરાલ માં સ્વામીજીએ કહ્યું કે “મને ખમર છે કે, જોતુ ચોલ થયેજ, કિન્તુ એ કન્મ કે બેના તલીખમા પૂર્વજન્મના સચિત અતુસાર આ જવમા વૈધવ્ય લોગજવાનુ સમાયલુ છે વચા બેનાજામ્ય સાથે એ હોકરાનુ જામ્ય એકવારે જ થાયલુ છે, તેને વિધવા થવા વમર છૂટકેજ નથી, તોજા જાણુથી અસી હયાલી છે ત્યાંગુથી કો તે છોકરાને મુલ્યુ રથાં કદી સકશે તલિ તે નિશય બલુને”

તથેસિવથી સ્વામીજીનું કથન માન્ય કર્યું. અબી વરસ સ્વામીજીને લેવો કેલેરા થયો કે લાગલો સમાનાય બાલુને પુત્ર મથેરા પણ વોડાપરથો પડી ગયો ને પ્રાણુવાલક હીમ ખમયો, ત્તુ એટલા દિવસ સ્વામીજીના પ્રાણુ રહ્યા તેટલા દિવસ મથેરા બેલાન અવરથામા પણ હજતો હતો સ્વામીજીએ મડે બાર વાગે ત્યાં દેહત્યાગ કર્યો કે બરાબર તેજ થકીએ મથેરા પણ જમને છોડીને ચાલ્યો ગયો.

જાવેનો

શ્રી હેમચંદ્ર જસુમનિયક

૫૫-૧૧

પ્રાસાદ, વા. ૧૭, જન-સુખારી સને ૧૯૦૫

વહાણા સાહેબ,

આપની વિનંતિ અનુસાર નીચેની યોગ્ય લીટીએ લખી મોકલું છું. એ તો મેં આપને કહેલું જ છે કે, સ્વામી ભાસ્કરજીનંદ-જીની મેં લીધેલી મુલાકાતો સિવાય, સામાન્ય વાચકવર્ગને રસ પડે એવું બીજું કંઈ ખાસ મારે કહેવાનું નથી.

મને લાગે છે કે, બધી મળી મેં ઘણું કે ચાર વાર સ્વામીજીની મુલાકાત લીધી હતી. તે દરેક પ્રસંગે મારે ટુંક મુદત સારૂ કાશીમાં આવવાનું થયું હતું. પ્રથમ દરજે માસ મનપર લેણે સત્તરઠ છાપ પાડી તે તેમની સર્વતોમુખી ત્યાગવૃત્તિ-એટલે મુખી કે તેમની કમરે વિંટાળવા ચીંચરાની એક ચીંદરકી મુદાં નહોતી—અને ટાઢ તડકા તરફ તેમની બેપરવાઈ હતી. X X

મારી પ્રથમ મુલાકાત વખતે બનેલો એક જનાર મને યાદ મારે છે તે હું અત્રે આવેલું છું. સ્વામીજીને જેવું મેં કહ્યું કે, બીજે દિવસે હું કલકત્તા પાછો જનાર છું કે તુરંતજ તેમણે જણાવ્યું કે “આ પુરુષક્ષેત્રમાં તમારે ફરીથી—અને તે પણ ટુંકે અરસામાં—આવવાનું નિર્માણ થયેલું છે.” એકે તે વખતે મારો ઈશાદો ફરીથી કાશીએ આવવાનો નહોતો, તોપણ સ્વામીજીએ ભાખેલા ભવિષ્ય પ્રમાણેજ ખરેખાર જન્યું; કારણ તેજ વર્ષના અંતમાં મારે ફરીથી કાશીએ આવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. X X X

વેદના એક પ્રખર વિદ્વાનવરીકે તેમની ખ્યાતિ બહુ હતી.

(મહારાજા ત્યેર્તીદ્રયોહન ટાગોર)

૫૫-૧૨

વહાણા મુરેંદ્રબાણ,

મથુરા—કેંટોન્મેન્ટ વા. ૫-૮-૦૫.

પૂજ્ય સ્વામી ભાસ્કરજીનંદજીએ ઉચ્ચ તપશ્ચી સર્વ મનોવિકારને વશ કર્યા હતા. તેઓ તીવ્ર બુદ્ધિસંપન્ન અને વેદાન્તજ્ઞાનમાં સંપૂર્ણ નિપજાત હતા, છતાં એક નાના બાળકના જેવા સરળ હતા. બાળકની પેઠે તેઓશ્રી બહુ બોલી શકતા નહિ. તેઓ સર્વદા સુખ્યાનંદી અને પોતાને મળવા આવનાર સર્વની પ્રત્યે મમતાળુ રહેતા. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સરાદિ પદ્ધિપુત્રોનો તેમનામાં કેવળ અભાવ હતો. તેઓશ્રી કેઈ પણ પ્રકારના દ્રવ્યને ગ્રસ્તતા નહિ. વર્ષો ધસ્યાં તેઓ કપડોજ પહેર્યાં ત્યજી દઈ રાતદિવસ—અને સર્વ ઋતુ-

એમાં—તમાવરવામાં નહોતા સર્વ ધર્મ ને વર્ણના સીપુરો અને જાતક, મૂરો પીચનો, ખુસતમાનો, ડાબ-મહાત્મ્યો અને નવાનો હજારોની સંખ્યામાં તેઓશ્રીને દર્શને આવતા.

સ્વામીજીના અમલોર અને જીવિત્વકાલે વિશે જાણી પાતો છે તે તેમના શિષ્યોદ્દાર નોખાને પ્રસિદ્ધ થયેલી છે માત્ર અનુભવ માં આવેલી યોગી પામતો અવિશ્વેશ્વરિ વખત અને તેથી હું

એક વાર મહારાજાઓની ખાતે હું બેઠો હતો, તેવામાં એક વરીયા ઘાઘઘ તેઓશ્રીના દર્શને આવ્યો આ જાદુજીને ઢીકરો નહોતો માને સ્વામીજીના આશીર્વાદથી એક પુત્ર પ્રાપ્ત થાય એ આશાએ તે વાર વખત આવતો હતો એક પ્રસ ને વચ્ચે તે આવ્યો અને સ્વામીજીને તે સમયે આ ફરી માર્શના ઠરી ત્યારે સ્વામીજીએ તેને કહ્યું કે—'તારા, મારા ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તેશ તો તને પુત્ર-પ્રાપ્તિ થશે. મ મ મ કાલે પુત્ર પ્રાપ્ત થશે તે આજથી પાછળ કહું અને તેના પતિજીવનથી કંઈ યત્નસાધ્યે તેની પુત્ર માટેની જાત દહીંનાની અસિવાયા પૂર્ણ થઈ

મારા તમા પુત્ર સ્વામીજીના પાછળને ૧૮૬૦ની સાલમાં સમ્બંધ તાર આવ્યો અને તેની સાથે જામણ પાસાની સાથળ અને પત્ર મેં લઈ લીધા અને પતિજીને તે પત્ર લખ્યો થઈ ગયો. લગભગ વર્ષમાં જામણની દશ ઠરી છુટ્યા જતી ઠોળથી જન લેટલોએ કાપરો થયો નહિ તે અસાધ્ય હું જીવનદેસ્વામીજી મહારાજ ના દર્શને જતો હતો, તે જુદા એક નિશાને ગયો તે વેળા માતા પુત્રના મહાકાળી સ્વામીજીને તો જાણ હતીજ, તેથી તેઓશ્રીએ અને તેની ખબર પૂછવાની પૂછ કરી તે વચ્ચે આવી સ સાથે આવેલા સ્વદેશી સ્વામીજીને નિવેદન કરું કે "મહારાજા" તેની તિથિ કે જમાણી બચ છે " પછી સ્વામીજી તેને લેવાની ખરડ જતાથી મારે ઘેર પધાર્યા અને ઉપજા સતીરજા હાથ ફેરવીને પાછા ગયા. બીજેજ દિવસે એકદો વાવથી સુખ થયો અને પત્ર પહેળના એવો સાતો થઈ ગયો.

ત ૧૮૮૧ ના જુલૈયામાં સ્વામીજીને દર્શના થયો તેઓ અન્નાપૂર્ણીએ ૧૫ વ. હવા-દેવને ધારીતક પ્રમિદ્ધ રોગોએ ૧૫ ઠોળ ઈસ ૨૬ એવેલી તેઓશ્રીના દર્શને આવ્યા તેઓ સાથે ૧૯ વર્ષની ૨૫ : પેળાના પુત્રને લેતા આવ્યા હતા મેંએતો તેમ એથી દોવાળી ૨૭૮ લોકો કોલેરાના દર્તી પાસે જવાની સવાહ

આપતા નથી. તેથી ડૉ. ચોધરીને મેં પૂછ્યું કે “તમે પોતે જ ડૉક્ટર થઈને પોતાના પુત્રને કૉલેરાના ફ્લૂની આરોગ્યમાં કેમ લાવ્યા છો ?” તેના જવાબમાં ડૉક્ટર મહાશયે કહ્યું કે “એ છોકરાની છાત્રી સ્વામીજીની કૃપાનેજ આશાથી હોવાથી અને બચાવનાર તેઓશ્રીના પવિત્ર સુખનો છેલ્લેલ્લો અંખી કરી લેવાના હાથથી કેમ કરી હું તેને વંચિત રાખી શકું ?” વિશેષમાં તેમણે જણાવ્યું કે, બચપણમાં એક વાર તે છોકરો સખત બિમાર થઈ ગયો અને મારામાં મારાં દવાદાદ્ર કર્યા છતાં દિનપર દિન તેની સ્થિતિ બમડતીજ ચાલી તે એટલે સુધી કે સર્વેએ તેના જીવવાની આશા સુઢાં મૂકી દીધી. આખરની ઘડીએ તેને સ્વામીજી પાસે લઈ ગયા. સ્વામીજીએ પાસે પડેલાં ફળો પેઢી હાથમાં આંચું તે ફળ લઈ તેને ખવરાવવા આપ્યું. તેજ પળથી તેની તબિયત સુધરતી ચાલી અને થોડાજ દિવસમાં તે પહેલાંના જેવો સાબો લાગે થઈ ગયો.

૧૮૬૪ની સાલમાં મારી બહેન કૉલેરાથી પટકાઈ. દોઢ બહુ જલદીથી વ્યાપી ગયો, અને થોડાક કલાકમાં તો તેની સ્થિતિ નિરાશાજનક થઈ ગઈ. આંખો ઉઝી ઉતરી ચઈ તથા નાખ કાળા પડી ગયા; શરીર આપું બચ્ બેપું ઠંડું થઈ ગયું. સ્વામીજીને ખબર કરતાં તેઓશ્રીએ બુલાવતું ફૂલ મોકલ્યું કહાવ્યું કે, ફ્લૂની તે સુધારવું. તે પ્રમાણે કસ્ટાંજ એવો વગી ગયો ને સ્થિતિ પલટાઈ ગઈ, ને કે આરામ થતાં તો ત્રણેક અઠવાડિયાં લાગ્યાં.

કાશીમાં એક વાર એક જુવાન માણસ પોતે જે ઘરમાં રહેતો હતો તે ઘર તેના બાપદાદાના દેવા પેટે અલાહાબાદના ચોધરી મહાદેવપ્રસાદ નામના સ્વામીજીના એક ભગ્ન શિષ્યના હાથમાં ગયું હતું. તે ઘરપરનો ચોધરી મહાશયનો સાલિદી હોતે માણસ રૂબાવવા માગતો હતો, તેથી પોતાનો કાચદેસર હોતે સાંજિત કરવા માટે ચોધરી મહાશયે જિવાની કોર્ટમાં દાવો માંડ્યો. સ્વામીજી કોર્ટમાં ઘસડાય એ વાત ચોધરીને પસંદ પડ્યે નહિ, એમ જાણી-પૂછને તે હુવ્યા માણસે સ્વામીજીને પોતાના સાક્ષીતરીકે નોંધાવ્યા. પરિણામ પણ તે હુવ્યાની ધારણા સુજળ થયું. ચોધરીજીએ સ્વામીજીને કોર્ટમાં ઘસડવાનું પોતે કાચ જનતા હોવાના કાયકર વિચારથી કંપી જઈને ફેસ પાછો જેવી લીધો અને હુબરોની કિંમતની મિલકતપર પાણી ફેરવ્યું; પણ જુઓ તો ખરા કે, પરિણામ શું આવ્યું ? તે હુવ્યા પોતે તેમજ તેના વંશનો તમામ પુરુષવર્ગ

મા બનાવ થઈ કુલ સમવર્તન મરી જતાયો અને પછત
રહેલી વધુ વિધવાઓએ ચોપરીઓને તે વસ્ત્રો પાછો કાઢીને તેમ
ને વિનવણી કરી, તોપણ ચોપરી મહાશયે તે વિધવાઓના ભરણ
પોષણ ને નોકરબુદી જેવું વળવૈયા કરી આપી

મહાશય નારાયણ ચિવગુરૂ (૧૮૮૧) એ કૅપ્ટુરી માલગરદ)

પાઠ-૧૩

વહાણ આણે, કલકત્તા, ૨૯ ડિસેમ્બર ૧૮૧૦
સ્વામીએ વિષે હું બહુતે હોય તે લખી નક્કુવવા આપવો
આપનો જ ન મર્યો બચાવવા નક્કુવવાનું છે —

સ્વામીઓના ઈર્શન મે મે બાર બહારગયા કરેલા પહેલી વખતે
મે તેઓએના અરજીમાં ૩ ૫) એટ ધનિ ૬૪૧૮ પ્રથમ કર્ણ
સ્વામીઓએ તે કથિયા વચ્ચે રહિયા હૈ છી અને તેને સ્વામી કર્ણ
વચ્ચે કર્ણ—“પૂં સમ હુ ખરે લખાણ કરવનું મુ મમ છે”
મે મે પેલા પાછા લઈ લીધા અને કહુ “આપલો નાવ બહારગા
કર્યાએ વધારે છે, કાલુ કે તેઓના મસાદો પણ આપણો
બાંહેના વૃકે છે” પામી તેઓઓએ સુકારે ૧૦ વર્ગે આપવાનું કર્ણ

અંજી દહાડે સવાલના હું માત્રી સામે બધામ, નાશી,
કંઠાવણી બંધે સુરો લખા લીધા મેલે વધારે મર્યો તેઓઓ
શાત મુખમુકાએ ગાથ તમ્ લોડને બોલ્યા—“સહ ! હું પણ
બડો માતાક દેખાય છેને ! મે તમા પેલા ન સ્વીકાર્યો ત્યારે વળી
તે મેલે અવધોડે ને સ્વીકાર્યા વગર મારે આવેલ નહિ” તેઓ
શીએ મેલે સ્વીકાર્યો અને મને કેલલોક ઉપરેલ આપેલ માયાના
મેવી તેમની અવધોડે માત્ર મનાજ બહુ ગાયર કરી અને મને
લેમ વધુ છે “ખરેખરો સાકુ ગુરુ અને પ્રાપ્ત થયો છે”

મે પ્રમ કર્ણ—“ઉપરસ વળી જાન અને હી રીતે પ્રાપ્ત
શામ” બચાવવા તેઓઓએ બહુનું છે “પ્રતિદિવસે અને પ્રતિ
ર મે તેની ન પળા કરો અને મે પેલો લખાણ બધમ પ્રત્યક્ થયો”
કર્ણ મે પૂછી એક છે, બોલદાયા મને કથિલી જાન પ્રમ થામ કે
હિ ? તેના બચાવવા તેઓઓએ કહુ —“મામ, પણ મે મર્યો લખ
હિદિયો પ્રાપ્ત થયો અને તેના મોહવા મે લખાણ નક્કુ લો
ત્રી ઉપરની પામી મર્યો નહિ”

પ્રતાપવંશ મ જાનુઆરી (મે ૧૮ ૧૮૧૦)

* તેઓઓ કલકત્તા એ મુખમિદ દેખાએલો એકા વલ

૫૧-૧૪

બેલગરિયા

પ્રિય સુરેન્દ્ર બાબુ,

તા. ૨૨ બ-સુઆરી ૧૯૨૨

સર વિલિયમ લકહાટ સાહેબ (સારવર્ધના કમાન્ડર ઇન ચીફ) ત્યારે સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા આવ્યા હતા ત્યારે હું પણ તે વખતે આનંદબાગમાં હતો. તે વખતે લકહાટ સાહેબ આફ્રીકો-ઓને પોતે ડેવી નીતે હસાવ્યા તે સંબંધી વાતો કરતા હતા. અને પણ તેમની વાતો સાંભળતા હતા. વાતો કરતાં સાહેબમાં અભિમાનનો ભાવ દેખાયો એટલે સ્વામીજીએ સાહેબને પાસે પકેલી પેન્સીલ ઉપાડવા કહ્યું; પરંતુ તેણે આશ્ચર્ય ! સાહેબે બહુજ મહેનત કરી, પણ પેન્સીલ કેમે કરી ઉપડીજ નહિ ! ! પછી સ્વામીજીએ કહ્યું-“આ છત તમોએ મેળવી છે એમ માન્યો નહિ. જય-પરાજય તો તે એકનાજ કાષિમાં છે. જેમ મેં તમારી શક્તિ પેંચી લીધી છે, તેમ તે તમારી સુદ્ધિ હરી લઈ શકે છે અને જો તમારી સુદ્ધિ હરાઈ જાય તો જે સુક્તિથી તમોએ આફ્રીકોઓને હસાવ્યા તે સુક્તિ તમોને સૂઝેજ નહિ. માટે ઈશ્વરજ સૌના કર્તાહર્તા છે.”

સ્વામીજી લકહાટ સાહેબ ઉપર બહુ પ્રેમ રાખતા, લકહાટ સાહેબ ઘણી વાર પોતાની પત્નીસહિત સ્વામીજીનાં દર્શને આવતા.

શ્રી રૌલેન્દનાથ સુખોપાધ્યાય.

૫૧-૧૫

પ્રિય સુરેન્દ્રબાબુ,

બનારસ. ૧૪મી ઑક્ટોબર ૧૯૨૧

પૂજ્યપાદ સ્વામીજીસંબંધી હું એક બે વાતો લખી મોકલું છું. સ્વામીજીએ મને કહ્યું હતું કે “તમે અહીંજ દુકાન શાખો. તમારે બહાર જવાની જરૂર નથી. અહીંજ તમારે પૂરું થઈ રહેશે.” સ્વામીજીની આજ્ઞા પ્રમાણે હું આજ ચોવીસ વર્ષથી અહીં રહું છું, અને મારો વ્યવહાર તેમની કૃપાથી બરાબર ચાલે છે.

એક વાર કાફમીરના મહારાજ સ્વામી વિશ્વદાનંદજીના નિવાસ-સ્થાનમાં પધાર્યા. હું અખર મળતાં તેમનો ફોટો લેવાના ઈરાદાથી સવારે ત્યાં ગયો હતો. ત્યાં ફોટો લેવાની મને રજા નહિ મળતાં ઘણી વાર પછી પાછો ઘેર આવ્યો. ત્યારબાદ ચોડીજ વારે સ્વામીજીએ મને બોલાવ્યો. હું ગયો, ત્યારે મને કહ્યું-“તમે ફોટો લેવા વિશ્વદાનંદજીના આસનમાં ગયા, પણ ફોટો લઈ શક્યા નહિ. હવે તમે અહીં બેસો, હું ફોટો લેવડાવી આપું છું.” ચોડી વાર પછી

તમના કાનથી જાણી જાણી, હાથોમાં ચોથી ઉપરી લેવા પતિ, રાજા સમક્ષે વસેરે આજ્ઞા ત્યારે ફોગે લીધા, પરંતુ કામોરના મહારાજા તો સંપ્રત્યક્ષે આવવાના હતા તેથી તેમને ફોગે લઈ ગયાં નહિ પરંતુ હું સ્વામી વિશ્વદાનદાના આગ્રમ આ ફોગે લેવા ગયો હતો એ વાત સ્વામીજી શી રીતે બહી શક્યા ? એ વ્યારે વિચાર છું ત્યારે આશ્ચર્ય થાય છે તે વાત મીનુ કોઈ અનુભવે નહોતું, તેમજ વતવતા કોઈ આશીને કહી શક્ય એવો મુસલ પણ નહોતો. વિશ્વદાનદાના આગ્રમમાં ફોગે લેવાય શી ને તે જાણતો તેથી વિશેષ હવે સ્વામીજીએ મને રાજા સમક્ષે ક્રમે ફોગે લેવાની અપાખ્યો.

એક વાર રાજા સમક્ષે હો દીક્ષા લીધા બાદ સ્વામીજી માટે લોખનામાની રજુ કરી આરોગવા આમ્રક કર્યો, ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું "તમે જમાના વિષય છે અને આ જાત ભક્ત છે, માટે પહેલાં તેમને જમાનો પછી હું જમીશ " ધારી ઇચ્છા નહોતી તોપણ સ્વામીજીની અમ્ર ને પ્રાર્થનામાં માની હું ચોથી પહેલો જમ્યો.

સ્વામીજીએ મને એક વાર કહ્યું-"તમારા દેહનું આપદીપટ (એક વસ્તુ કાચા ફેળા મૂળા વગેરેનું ચાકું) મને એક વાર જમ દો " એ કહ્યું-" ધોળ નાચ-મહારાજાએ આપને માટે યાજ્ઞ શિકટો છે પણ માત્ર એક વાર જ શાય નહેલો આપે તેજ આપ જમો છો, તેથી હું આપદીપટ તાણુ તે પહેલા ફોઈ યાજ આવી જશે તો પછી આપ આપદીપટ શી રીતે આરોગ્યો ?" સ્વામીજીએ કહ્યું-" તમે જ વને તો જમ, હું જરૂર જમીશ " હું જે દિવસે આપદીપટ લઈ તેમની તેજાતા હાથર વચો હતો તે દિવસે મોહુ થઈ ગયું હતું છતાં પણ કોઈનોય શાય આપ્યો નહોતો. હું આપદીપટ લઈ ગયો ત્યાર પછી તો ધણીય યાજ અન્નના હવે મને લાગ્યું કે, શું માત્ર વાજવાની અત્યારસુધી બધી કરી હશે ? હું આપદીપટ લઈ ગયો તે દિવસે સવાળાને એ તે સમયથી કંઈ પણ વાત કરી નહોતી તેમજ બોલદાર કહેવતોનું પણ નહોતું.

શ્રીરમેશ મજસુદર

[શ્રી રમેશ બાલુને ના પર વિશેષ કિંમતી છે, કેમકે તેઓ એક શી મેસન (નવનર કામદાર) છે] બ-ચાળી મેસનર

૨-મહાત્મા વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી એમનું જીવન વૃત્તાંત

શ્રીપુત્ર અમૃતલાલ સેનના બચાબી પુસ્તક ઉપરથી
અનુવાદક:-રતિલાલ કરુણાશંકર ઓશા
જામનગર (કાઠિયાવાડ)

સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

મૂળ ગ્રંથકારની અવતરણિકા

(મૂળ ઉપરથી સારાંશરૂપમાં)

વારિને દર્શિને નિત્યં સ્વોદસ્સરોણિં ।

કમણ્ઠહનિપદ્માય તસ્મિં પ્રજ્ઞાતસ્મે નમઃ ॥

મૂકં કરોતિ વાચાઠં પંચું સંવયતે નિરિષ્ ।

ચત્ક્રયા તમદે વન્દે વરમાનન્દ માયવમ્ ॥

પરમાનંદ માયવ સમયપ્રાપ્તી દુષ્ટાથી એક અદ્વાયો યોગ-
ચીને આજે સીમદરવાર્ પિતૃપૃષ્ઠ યોગપદ્મીની સાધના તથા
ઉપદેશનું આપુસ્તક હું મુકું પ્રજ્ઞાતયોના કરકમળીયા સુદર મ્મય
સા વધુ પ્રેમો મ્મ હું તમા અને સાધનરૂપ હોવાથી પદ ભેદ
તો એ મદાનુભાસુ સંપૂર્ણ અરિત વધુ નહીં અપેક્ષા હું, અને
તેમનાં જીવનથી સમગ્ર દર્શીકા આપવા કાલ તો અનેક પ્રયો
કાર્ય બધા હતા આવા કાર્યમાં હવે પારવાનું પ્રયોજન હું
ને મદાત્મ એએ બ મદાનુભાવના સમાવયોને હાથ મેળવ્યો છે,
તેમને તો મેણે માતા આ મધ્ય લખવાના પ્રયાસમાં દિવ્યા ભવતા
અને દર્શી દર્શિ તેવુજ નહીં, હતા મે કાલ વિચારણા એવી છે.
એક તો મદાનુભાસુ હાનના અનુસીવનથી આત્મચોળન થાય છે,
અન બીજું ને કે, મારા એવા તિલાવથી પીઝાત મુકુંદો અદ્વાયો
આધારિત મળશે આ જન્મે સારવાથી પ્રેરણાને મે આ પુસ્તક
તૈયાર કરું છે, અને તેજા ગોસ્વામીજીના જીવનથી કેટલીક મુખ્ય
મુખ્ય મદનાઓના તથા ઉપદેશોના સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

વાસ્તવિક સમજૂત મર્મો ડોને રહેવાય ! તેવું અનુભવ તેમ
કરવું ? આ અનંત દુઃખમય અવસ્થા દુર થઈ અતલ દિવ્ય મુખ
હાથી મળ ! અને પ્રેમસંક્રિતથી મનુષ્ય આ દુલાર સસારસાગરો
કરી કરળતાથી પાર ઉતરી નાક છે ? એ તથા પ્રેમો ચેતસવીજના
જીવનમાં મારી પેઠે હકુવામાં આવ્યા છે મારી સાધનથી તથા
કામીવૃત્તી કાપાત દેવથી હું પરિચિત હોવાથી મ્મય ઉપવા
પ્રેમોને થતો નાથ ન આપી શકું, પરંતુ મુકું આ રૂઢ વાચકો
પોતાનું મદ્ય રિવર કરી નહીં તેમજ સાધનમાર્ગમાં તેથી પ્રવ્રતિ
થશે એટલી તો મને ખાતી છે

અથ લખતી વખતે તો એવી ક્ષેત્ર દર્શી કે, ચેતસવીજને
જેવાવા પ્રધાન દિશ્વેને કે જે ઉપદેશ આપે હોય, તેમજ
જે ઉપદેશો દૂર કયાના પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા હોય તે સમજાને
એકચિત્ત કરવા; અને સાથે સાથે હેમુ સહિષ્ણુ જનપ્રતિ
આવતું. પણ લખવા મેં ત્યાં તો ચેતસવીજની એક પાત્રી

એક એમ અનેક દર્શકોના ભેગી થઈ તે છોડી દેવાને મન માનતું ન હતું પરિણામે ગોસ્વામીજીનું સાધનાપ્રધાન જીવન એમાંથી તારતી બેવાનો નિષ્કર્ષ કર્યો. આ પ્રમાણે કરવામાં પુસ્તકની સગવડ, કમસંકલના વગેરે તરફ જણાવર ખ્યાન આપી શકાયું નથી. આગળ ઉપર જ્યારે કોઈ સુયોગ્ય અને સમર્થ તત્ત્વશોધક ગોસ્વામીજીના જીવનચરિત્રનું કાર્પ દાઢ થઈશે, ત્યારે તેમને આ મંથમાં સૂચરે રહેલી થટનાઓ વગેરે ઉપયોગી થઈ પડશે, એવી મારી તેમજ તટસ્થ નિરીક્ષકોની પણ ખાત્રી છે.

ગોસ્વામીજીના બે ઉપદેશત્રયો પૈકી એક પુસ્તક બ્રહ્મોસમાજના આશિતે લખ્યું છે અને બીજું સનાતન ધર્મોએ લખ્યું છે. એમાં પોતપોતાના મત માટેની એચતાણ હોય એ સ્વાભાવિક હોવાથી ગોસ્વામીજીની જાદુરગી અને વિવિધ જાણતી જીવનશીલાઓમાં રહેલું સામંજસ્ય તો તેમાં ક્યાંથીજ હોય ? વળી એ પુસ્તકોના વાંચનારાઓ પણ તે તે પસંના હોવાથી તેમાંથી તરી આવતી એક-દેશી સમજણમાંજ ચુંચાઈ રહે છે; પરંતુ આ પુસ્તકમાં મેં જૂદીજ શેષીતું અતુસરણ કર્યું છે. આમાં મેં એવું દેખાડવાનો પ્રયાસ કર્યો છે કે, ગોસ્વામીજીએ જાત્યકાળમાં ચૂસ્તપણે સનાતન ધર્મનું અનુ-જ્ઞાન કર્યું, પૌવનકાળમાં બ્રહ્મોસમાજની દીક્ષા લઈ તેનો પ્રચાર કર્યો, પ્રોધાવરણમાં યોગસાધના કરી, અને ચોપકાળમાં અપૂર્વ પર-જાકિતનો પ્રકાશ કર્યો. એ સર્વ જાળતોમાં ઉપલક દષ્ટિએ વિરોધા-ક્ષાસ દેખાય ખરો, પણ ઉઠી દષ્ટિએ તો એમાં એકતાનોજ સૂર સંજવાય છે, એ સઘળી જાળતોનો સ પૂર્ણ મેળ બેસી એમાં સામંજસ્ય રહેલું સમજાય છે તથા ગોસ્વામીજીનું સમગ્ર જીવન જામવત ધર્મના એક મૂર્તિમત ઉત્કરણરૂપ જણાય રહે છે.

ગોસ્વામીજીની જીવનકાળમાં ઉત્તરોત્તર કેવો વિકાસ થતો ગયો; તેઓથી કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ જૂમિકાસુધી પહોંચી ગયા; તેમજ સાત્ત્વ-પ્રતિપાદિત સદાચારની કેવી ઉજ્જવલ મૂર્તિ હતા; તે જતાવવાનો આ મંથમાં પ્રયાસ કર્યો છે.

કોઈ પણ મદાપુરુષના જીવનમાં ચોડાવણા પ્રમાણમાં અસા-ધારણ થટનાઓ જોવામાં આવે છે. ગોસ્વામીજીના જીવનમાં પણ એવી દિવ્યતા જળકે છે. વીસમી સદીના જડવાદના જમાનામાં આવી અસાધારણ થટનામાં અદા રાખનારા મનુજ્ઞ ઝાઝા જણાતા નથી; તથાપિ સઘળી ખાતર તેમજ ધર્મતત્ત્વનું-જામવત ધર્મનું-વધારે રપટીકરણ કરવા ખાતર, નજીકકે એવી કોઈ કોઈ અસા-ધારણ થટનાઓ પણ આમાં જોવામાં છે. દવે અતીદિવ્ય વસ્તુનું જાન પ્રાકૃત ઇંદ્રિયોવકે શી રીતે થાય ? કેમકે પરમાત્મરવરૂપ, પરમધામ, એ જુથ તો અમાધિક અર્થોત્ અત્તંત અધીકિક છે. જેમ

પ્રાકૃત પદાર્થ જેવા માટે પ્રાકૃત આજ ઉપાસી પડે છે તેમ
 દિવ્ય વસ્તુના દર્શન કરવા માટે મનુષ્યના રહેલુ દિવ્ય ચક્ષુ પણ
 પુનઃપાતી જરૂર રહે છે જારતરૂપે જમે તેટલી અધમ દેહાએ પહેાવ્યો
 દશે તોપણ બળા સારવ અને પ્રજુપત્યેની અદા-ભક્તિનેા પૂરેપૂરો
 અભાવ ક્યારેય થશે નહિ સૌભાગ્યવદાત્ અને પણ જોરવામીજના
 સમાગમનો લાભ મળ્યો છે આથી તેમની પોતાની પાસેથી જે જે
 દર્શકનો જાણુશ મળી છે તે ઉપરથી ધર્મતત્ત્વસજ્જથી જે જે
 ઉપદેશ તેમની પાસેથી સાંભળીને લખા ચખ્યા દતા તે ઉપરથી,
 તેમના શિષ્યો પાસેથી તેમના પુર્વોપ જીવનની જે માદિતી મળી છે
 તે ઉપરથી, તેમનીથી ધર્મોસમાજના રવા તે વખતમા સચાજના નિષ
 માનુસાર પોતે કરેલા પ્રચારમર્મની તોય ઉપરથી, તથા તે વખતના
 મદ્રાસમાજના વર્તમનપત્ર માસિકો વગેરેમા જે સ્થામીજના જીવન
 તેમજ ધર્મસજ્જથી જે જે આલોચના થતી તે વગેરે ઉપરથી આ
 મધ તેવાર કરવામા આવ્યો છે જ મ સ ૧૩૧૬ આશિવ
 દાન-ગેશરિકા આગમ વિનિત-મથમાર

(વીજી આશુત્થિય વિદ્યાપનનો સ્વરસંક)

જોરવામી પ્રજુએ પાનન કરેલ ધર્મસજ્જમા એક બક્ષો-
 સમ જાએ દાક્ષમા વિરોધી વ્યાખ્યાન કરવાથી, જોરવામીજના
 ડેહાક શિષ્યોના કેટલાક નિમિત્ત આચારણથી, તેપજ તેમના કેટલાક
 અદમુત વિચારોની પર્યર્થતા વિશે સહેલ થવાથી પણ મેઝાએ
 રાંઠાકીલ ધર્મ અમને કેટલાક પ્રમેા પૂજ્યા છે અને દજ પણ
 પૂછે છે અથવાથી કેટલાક તેા અમુક જાગતમા જોરવામીજનો
 પોતાનો સૌ મત રતો તે સ્પષ્ટપણે જાણાવવા અતુરોધ કરે છે અહી
 મો જગવાન સુદદેવનો એક મદત્તવપૂર્ણ ઉપદેશ શ્રદ્ધા આવે છે,
 તે તરોજ દુ સૌ જ કાશીનોત્રુ સજ્જ બેચવા છપ્પુ છુ પોતાના દેદ
 લાજપૂર્વે જગવાન સુદદેવેશિષ્યમ જાને નીચેજે ઉપદેશ આપ્યો દતો -

“હુએ દેદ દુદવા પછી મારા નામથી ચારી મારિકે મા
 ન્યતાએ તથા ભક્તિસજ્જથી અનેક અર્થો કરવામા આવશે, પરંતુ
 તમારે તેા કેાકી ન કરવો વિરોધ કે ન કરવો સ્તીમાર આવ મારા
 ઉપદેશ તેમજ આચારણો જોટુ અનુસરુ-નયમેસતુ-આપતુ હોય
 તેદલાનોજ સ્વીકાર કરવો અને આજીનનો વિચાર પરિત્યાગ કરવો ”

જગવાન સુદના આ સુવર્ણવાકમા જણાવેલી રીતે જે
 આપણે પણ કેઈ પણ મદાપુરુષનો ઉપદેશ સમજાએ તેા જાતિ
 થય નો સંભવ નથી, અને જે એમ નહિ કરતા આપણે એ મદા
 પુરુષના શિક્ષાકને તેમના દેહ અમુક શિષ્યની કે અમુક શાખાની
 માજ્જતો કિવા કિયા ઉપરથી સમજવા અને જીવના કરવા બેસીએ
 અને મ જાણીએ તેા મદાન અવર્ચજ સાવ, આના દાખવા

પણ મોજુદ છે શ્રીગૌરાંગ મહાપ્રભુના કોઈ વૈરાગીઓના આચરણ-
પરથી તે મહાપ્રભુના મર્મવત્ત્વનો ખ્યાન બાધી લઈએ, તો જેવી
જાતિ થાય તેવીજ જાતિ અન્ય મહાપ્રભુના સન્નિધમાં પણ થાય
વળાં આવા સત્યચૈત્યક જિહાસુઓને દુ કષ્ટ પણ ખાસ દેવા
નથી હૃદયે. હું તો તેમને આ ગોસ્વામીજીની સાંપના અને ઉં
દેશનો આખોર્મ અથવા વાચીને મનન કરવા વિનવું છું

કલકત્તા
બંગાળ ૧૩૨૭, તારીખે ૧૦મી } વિનીત-અથકાર

અનુવાદકના બે ખોલ

છહેરમાંથી બંગલૂમિયા જતા એક મિત્ર તરફથી આ પુસ્તક
વાચવા મળ્યું. વાચતાજ તે પુસ્તકના ચરિત્રનાથક તરફ આકર્ષ
અને પ્રેમ થયો. સાથે સાથે બંગલૂમિયા જેમ અનેક માધિક શુભ
કારો (કામસા, લોહાવજેરની ખાલો) લખ્યાં છે, તેમ કેટલાક અમા
રિકે શુભ કારની પણ માહિતી મળવા લાગી.

બંગાળ એટલે ભાવનાપ્રધાન દેશ બંગલૂમિ જેમ રસાળ
છે, તેમ બંગલસીઓના હૃદય પણ રસાળ છે, ભાવળીના છે અને
અકિરસથી નીતરતા છે. ભક્તિનું ધરણ બંગલૂમિયા છે એમ
કહીએ તોપણ અતિશયોક્તિ નથી શ્રીમૌલય પ્રભુ, શ્રીઅદ્વૈતાચાર્ય,
શ્રીનિવાનદ પ્રભુ, શ્રીદરિદાસ, શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ વગેરે
મહાત્માઓ શ્રીભક્તિમાતાનાજ રૂપાપાત્ર એક પુરા દત્તા આ મહાત્મા
ઓએ બંગલૂમિયા પ્રેમભક્તિના પૂર રેલાવ્યા છે.

એવાજ એક પ્રેમભક્તિના અવતારરૂપ મહાપુરુષ જીવન
ચરિત્ર શુદ્ધર ભાષામાં ઉતારતા મને ધણેજ આનંદ થયો છે. આ
પુસ્તકના ચરિત્રનાથક શ્રીવિશ્વમકૃષ્ણ ગોસ્વામી શ્રીગૌરાંગ પ્રભુનાજ
વચન છે, એટલે પ્રેમભક્તિનો વારસા તો તેમને પહેરેલીજ મળેના
હતો. પરંતુ જેમ બાળક ઉમરનાથક થતો નથી ત્યાંમુઘી તેને
વહીતોપાનિર્જીત મિલકતો વહીવટ કરવા દેવામાં આવતો નથી,
તેમ શ્રીવિશ્વમકૃષ્ણ ગોસ્વામી મહારાજને પણ આ પ્રેમભક્તિરૂપી
મિલકતનો કમળે-બોનવડો તો તેઓશ્રી ઉમરનાથક-અધિકારી-
થવા ત્યારેજ-ઉપરાવસ્થામાજ-મળેતો હતો. તેમની પૂર્વોપરયા તો
આ દિવ્ય મિલકત મેળવવાની લાચકાત પ્રાપ્ત કરવામાજ મઠ હતી.
શ્રીમત્ ચકરાચાર્યનું આચાર્યોએ અધિકાર ઉપર બહુજ ભાર
મૂક્યો છે તે વારતવિક છે. તદનુસાર ગોસ્વામી મહારાજે પહુ જાહ
સમાજ આદિ વિવિધ મતસ પ્રદાયોઆથી ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યાદિ શુણો

સપાદન કરી, પચ્ચ મ પુષ્પાર્ચણી પ્રેમભક્તિની પ્રાપ્તિ માટે અધિ-
કાર સારી રીતે મેળ થો દતો.

ગોસ્વામીજીના જીવનચરિત્રથી મદાસાગરમાધી અનેક રત્નો
સાપડી રહે તેમ છે ધર્મપરાયણતા ઉપરાંત 'શુભાશિ'નું અણુમોળ
રત્ન પણ તેમના જીવનને સારો પ્રકાશ આપી રહ્યું હતું. શુભદેવની
શોધ કરવામા ગોસ્વામીજીએ વન, પર્વત, સુકાઓ વગેરેમાનું એકેય
સ્થાન ખાડી રાખ્યું નહોતું 'શુભ'ની આવશ્યકતા સ્વીકારવામા પણ
તેમને ઘણો વખત લાગ્યો હતો આખરે એ આવશ્યકતા સમજાઇ,
અને સમગ્રતાજ શોધખોળ કરવા માડી અને તેને પરિણામે તેમની
મનોકામના સિદ્ધ કરે તેવા થોમીદ પણ તેમને મળી ગામ્યા હતા.

ગોસ્વામીજીની પરમતસદ્વિષ્ણુતા પણ અનુકરણીય હતી સર્વ
ધર્મોપ્રત્યે તેમને પૂજ્યશુદ્ધિ હતી તેમના સમકાલીન મદાસાગરો
પ્રત્યે પણ તેમને બદ્ધ સદ્ભાવ હતો. ધીરમકૃષ્ણ પરમદસદેવ,
શ્રીભાસ્કરાનંદ સરસ્વતી, મદર્પિ દેવેદનાય દાગુર, ધીપુત દેશવચ્ચ
સેન-એ બધા એમના સમકાલીન હતા એ સર્વ મદાજનોને ગો-
સ્વામીજી પ્રત્યે પણ મારી લાગણી હતી.

ગોસ્વામીજીમા સૌથી ઉત્તમ મુશુ લો નિર્માનીપણાને હતો
તેમના જીવનમા માનની લો અંચ પણ ન હતી તેઓથી એના નમ
હતા કે પોતા કરતા વધુ, જ્ઞાન કે ભક્તિમા ઉત્તરતા હોય તેમને પણ
નમવામા અચકાતા નહિ.

આ પ્રમાણે ગોસ્વામીજીના જેટલા મુશુ ગણવા બેઠાએ ?
આશા છે કે, વિવેકી વાચકો પોતાની મેળેજ તેમના ચરિત્રમાધી એ
મુશુ ભણી લેશે અને પોતાના જીવનમા લે મુશુ વધી લેવાય તેમ
કરશે આ ચરિત્રને ભાષાના આગરથી સજ્જતાવામા આવ્યું નથી
અરે ! વિચિત્રને વળી સજ્જતાર શાના ? આ દેવદુર્જલ ચરિત્ર ભાષાવડે
રોબવાને બદલે ભાષાનેજ શોભાવે એવું અને સૌનું આદર્શ બને એવું છે.

જ ગાળી ભાષામા ગોસ્વામીજીના અનેક જીવનચરિત્રો બહાર પડ્યા
છે પરંતુ અમેને તેમના કૃપાપાત્ર શિષ્ય અમૃતનાથ સેનનું જીવનચરિત્ર
વિશેન સારૂ લાગવળી તેમનાજ પુસ્તકનો અનુવાદ કર્યો છે. જ છતાં મ્યાય
બૂતચૂક જણાય તો સુઠ વાચકો દ્વિતીયિતેક્ષમા આપશે એવી આશા છે.

આવા ઉત્તમ પુસ્તકનું અનુવાદકાર્ય મારે લાગે આવ્યું,
એ પણ કે શીઠદેવની કૃપાનું ફળ સમજી છું.

૧૯૮૨ના જુલાઈ ૧૦

વત્સનગર

} રતિકાંત કરપુર્ણમંદર ઓઝા

■ સ.પ.સંવત્રીકે આખા જ્ઞાપ પણ સંલોધન, સંલેષ વગેરે કરવા જેવું
જણાય ત્યાં ત્યાં એક સંજ્ઞાનની નદલી ધ્યાનપૂર્વક તેમ કરવામા આવ્યું છે
તેમી આ પુસ્તક 'સામ્યુઅલ'પે છે.

લિલુ-અખ'રાનંદ

श्रीमती योगमायादेवी

મહાત્મા વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી

ઐમતી સાધના અને ઉપદેશ

પ્રકરણ પહેલું

પૂર્વજો અને માતાપિતા

અણન ચારસો વર્ષ પહેલાં, નહિયા છાંડાના શાંતિપુર ગામમાં મહાત્મા અદ્વૈતાચાર્ય નન્ધ્યા હતા. શ્રીચૌસંગ સાથે શ્રીનિત્યાનંદજી તેમજ શ્રીમદાધર, શ્રીવાસ વગેરેએ પણ જંગાણાના છવોને શ્રીહરિનામરસામૃત્સુધા પાન કરાવી ભક્તિમાં મસ્ત બનાવી દીધા હતા. મરૂભૂમિ જેવો ખંડેશ એથી તંદનવન જેવો

બની ગયો હતો અને ત્રિવિધ તાપથી તપી રહેલા અનેકાનેક માનવીઓ નવજીવન પામ્યા હતા.

કાળના પ્રભાવે કદીને ભગવાન ચૌસંગ તથા તેમના સાથીઓ ચંચાર ઊડી ગયા; તે પછી ચારસો વર્ષ દરમિયાન તો તેમણે પ્રવર્તાવેલો ધર્મમાર્ગ મલિન થઈ ગયો અને ધર્મને ત્રાસે ધતિગ આલવા લાગ્યાં. અશિતન્ય મહાપ્રભુએ પ્રવર્તાવેલ વિશુદ્ધ જોવો સાર્વભૌમ વૈષ્ણવધર્મ, શાસ્ત્ર તથા સદાચારથી બ્રહ્મ થયેલા આઉલ-ખાઉલ, કર્તાબજા, કિશોરીસાધક વગેરે જેટાધર્મોના અત્યાચારથી હ્રાસપ્રાય થઈ ગયો હતો. એવે સમયે શાંતિપુરમાં, અદ્વૈતવંશમાં શ્રીમદ્ અદ્વૈતાચાર્યના જેવાજ એક પરદુઃખસંવત અને પરમ સાગવત મહાપુરુષનો જન્મ થયો. એમનું નામ શ્રીમદ્ આનંદ-કિશોર ગોસ્વામી હતું.

પેતાના પૂર્વજોએ પ્રવર્તાવેલા વૈષ્ણવધર્મની ગાવી દુર્દશા જોઈને આનંદકિશોર ગોસ્વામીનું હૃદય ચીસાઈ જવા માંડ્યું. કેવી

ફીતે આ હુમ્મસાવ ધમ્મો પુનરુદ્ધાર કરવો અને કેમ કરીને માનવજીવોના હુ ખો દૂર કરવા ? એની જ ચિંતામાં તેણે તત્ત્વ દિવસ ગહેતા હતા. આખરે તેમણે પોતાના ઇન્ડિય શ્રીશ્યામ સુદરન શરણ યોગ્ય પ્રભુને પોતાની હૃદયબેદના નિવેદન કરી, લોગવિલાસને વિલાસવિ આપી, તત્ત્વદિવસ પ્રભુની સેવામાં અને કક્ષિધર્મના રાચન-અનનમા ગાળવા લાગ્યા.

શ્રીમદ્ આનંદકિશોર ગોસ્વામી શિષ્ય-સેવકો પાસેથી ફૂટી બહામ પણ નહિ આગતા પ્રભુજીવજીથી લે કંઈ આવી મળે તેનાથી ઘસાતી લેતા, તથા તેમથી આવતી કાલને માટે કરો પક્ષ સ્વચ્છ ન કરતા, સત્કાર્યોમાં વાપરી નાખતા હીન, હુ ખી, અપંગ, રોગી-કોઈ પણ તેમને આમણેથી પાછુ જતુ નહિ તેઓ શુદ્ધ શુદ્ધતા નિયમો પણ એવા પાળતા કે લોકડાતા ભારા આવતા તે પણ ઘીઈ નાખતા અને સુકચ્છ પછીજ તે રસોઈના કામમાં વાપરતા. આથી ઢેલકાકા તેમને 'લાકડીધોવા બોસાઈ' પણ કહેતા.

આનંદકિશોર ગોસ્વામી એક ઉચ્ચ ડેવિના સાધક હતા. શ્રીમદ્ભગવદનો પાઠ કરતા તેમની આજમાથી અશ્રુધારા આસતી અને ક્યારેક તો પોચીના પાના પણ લી ભઈ જતા. રોમાંચ, મદ્દ મદ્દ વાણી વગેરે પ્રેમના સાન્નિધ્ય લાવે તેમના જીવનમાં વારંવાર જોવામાં આવતા ક્યારેક તો અતિ પ્રેમવશાત્ રૂવાડે રૂવાડે પ્રસ્થેડ ની ધારા ફૂટતી અને ઉત્તરીય વસ્ત્ર પણ લી ભઈ જતુ વળી ક્યારેક તો 'સધેશ્યામ' 'હરેકૃષ્ણ' 'ચીકૃષ્ણ' 'મૈત્રાવ્ય' એવા હરિનામ તેઓ એવા તો જાવથી બોલતા, કે સાબળનાર પાપાણુ દૃઢ્યનો હોય તે પણ પીગળી જતો બાવાવત્સા પણ તેમને ઘણી વાર થતી એક વાર એમને કોણ જાણે શુ થયું તે પૂછવાથી શાવશામને લઈ મળે જાધીને લગ્નનાથની રાત્રા કરવા આહી નીકળ્યા. અને તે પણ શાંતિપુરથી પહે આવીને-દડવત્ પ્રભુમ કરતા કરતા. / ન્હતામાં શ્રી ગૌરનિતાઈ, સીતાત્તમ વગેરે હરિનામની ઉપાસના તો આહુત્ય હવી આગ કરતા એક વર્ષે તેઓ પુરુષોત્તમપુરીમાં આવ્યો પહોંચ્યા પૂર્વમાં દડવત્ કરવાથી તેમની છાતી તથા ગોડણ હોલવા લાગ્યા અને લોહી નીકળવા માડ્યું, તેથી તેમણે પાગ જાપીને પછ દડવત્ પ્રભુમ આહુત્ય જાળ્યા. આખરે તે અગ્નિએ આડા પેડે જ્યા આ પ્રમાણે ઉચ્ચ તપશ્વર્ગ કરી તેઓથી જગન્નાથ પુરીમાં આવ્યા લગ્ન તથા પ્રભુના દર્શનથી તેમને બહુજ આનંદ

યથેા. ત્યાં તેમને ભગવદ્ભજનમાં બહુજ લગની લાગી ગઇ હતી. પણ પછી મનમાં ખાસ ટ્રેસણા ચલાયો તે પાછા શાંતિપુર આવ્યા.

દેવની ઈચ્છાથી આનંદકિશોર ગોસ્વામી બે વાર વિધુર થયા હતા. આ બંને પત્નીમાંથી દેખાનેય કંઈ સંતાન નહોતું. તેમના માતાબાઈ ગોપીનાથજી ગોસ્વામીએ તેમને અંતકાળે પાસે બોલાવીને કહ્યું હતું કે મારે પણ પ્રભ નથી; માટે તમે પુનર્લંઘ અવશ્ય કરજો. આથી જગન્નાથપુરીથી પાછા આવ્યા પણ તેમણે ગૌરીપ્રસાદ નામે એક પરમ ભગવદ્ભજાની દીકરી શ્રીમતી સ્વર્ણમયીદેવી સાથે લગ્નભગ પચાસ વર્ષની જામરે વિવાહ કર્યો. આ વિવાહથી આનંદકિશોર ગોસ્વામીને ત્યાં જગજોષાલ તથા વિજયકૃષ્ણ એમ બે પુત્રો થયા. બંન્નાળી સન ૧૨૫૧ માં, આનંદકિશોર ગોસ્વામી, એક વાર રંમપુર છાત્રમાં આમલ્યાગાદિ નામે ગામમાં પોતાના જમીનદાર શિખ્ય મુકુંદનાચયજી ચોધરીને ત્યાં શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા કરવા બધા હતા, ત્યાં તેમને એકાએક મૂર્ચ્છા આવી. આ મૂર્ચ્છાવસ્થામાં તેમને ગોપીનાથપુર લઈ જવામાં આવ્યા અને ત્યાં તેઓ અખાત્રીજને રોજ એવીજ અવસ્થામાં સ્વધામ પધાર્યા. આજ પણ હોઠો તેમને ‘જીવિ ગોસ્વામી’ કહીને યાદ કરે છે.

વિજયકૃષ્ણનાં માતાજી સ્વર્ણમયી દેવી અનેક સરસુણોથી વિભૂષિત હતાં. તેમના જેવી ક્યાણ સ્ત્રીઓ જન્મતમાં વિરલ હોય છે. કોઈતું દુઃખ તેમનાથી બેસું જતું નહિ. કોઈને દુઃખી દેખતાં જ જે કોઈ બની આવે તે તરત આપી દેતાં. પાસે પેસા ન હોય, તોપછી ધરની કોઈપણ વસ્તુ-ચાણી, વાટકી કે અસાદિ જે કંઈ હોય તે આપી દેતાં. તેમના આવા સ્વભાવને લીધે કોઈ કોઈવાર તેમને, છોકરાંને તથા ઘરનાં બધાંને અપવાસ થતો. એક વાર પોતાના નજીકના સગાને ત્યાં પુત્રજન્મનો ઉત્સવ હતો. આ વખતે તેમની પાસે કંઈ પણ નહોતું, તેથી તે પ્રસંગે આવેલાં ઘોડી, હનમ, બજાણીયા વગેરે વસવાયાંને ઘાળી, વાટકા, લૂગડાં વગેરે ધરની તમામ ઘરવખતી તેમણે આપી દીધી હતી !!

માતાજી, કૈવ્ય-નીચ ગમે તે હોય તે સાચું નહિ બેતાં, બૂધ્યાને અન્ન આપતાં, રોગીની દવા કરતાં અને દુઃખિયાને દિલાસો આપતાં. બીજાને બવલાવતાં તેમને બહુ આનંદ થતો. હમેશાં ચાર પાંચ જણ ઘરનાં ઉપરાંત કોઈ પણ દીન-દુઃખીને ચોથી લાવી સોને જમાડીનેજ પોતે જમતાં.

સાતિપુરના બજારમાં ઢેહલીયે ગરીબ-દુખી સ્ત્રીઓ શાક બાજુ વેચવા આવતી શાકબાજુ વેચી ઘેર જતા તો પછી વાર બપોર થઈ જતા માતાજી આ બૂખી અને દીનદુખી સ્ત્રીઓને પોતાને ત્યાં લઈ જઈ પણ હેતથી જગાડીને વિદાય કરતા તેઓ દહેલા કે “હે પોતાનુજ સંધીને બેસી રહે છે તે તો શિયાળા ફળ-લેવા વલણુવા, ગૃહસ્થાશ્રમીથી તો ખાસ જણુથી બોહી મોહી કરી ચકાવજ નહિ” કહ્યુંસ મજબૂતીસોવિયે તેઓ કહેતા કે “અરે! એમની તો અને બહુ દયા આવે છે બિચારા સાધન છતાં પણ કોઈ દિવસ પતાઈને ખાઈ ચકના નથી” આથી માતાજી એવા બહુઓને તો બહુ પ્રેમથી જમાડતા.

એક વાર સાતિપુરમાં એક ગાદી બાઈ બાવી થઈ તેના બીજાસપ્તા વાળ, ફાટવાત્તવા વજ્ર અને હમથડા વગરની રીત શાત ભેંધને ગૌ તેને સતાવવા લાગ્યા ટીપળી બાળકો તેની પાછળ પડ્યા અને તેને ચીંકવા લાગ્યા કોઈ તેને ધરીરે પૂજા નાખતું તો કોઈ વળી દેખાળા ફેકતું આત્મ બહુ ચતુ તેણે તે બિચારી કોઈને કશુંકે કહેલી નહિ, માત્ર ક્યારેક તે કારમી ચીસ પાડી પોતાનું દુખ વજા કરતી હતી માતાજી સ્વર્ગભચીકેવી તેની આંખો દુખી દયા એમને ઘણા હેતથી પોતાને ઘેર લઈ ગયા અને તેના માથામાં તેલ નાખી બરખ પાણીથી સારી પેઠે બોળીને નવરાલી આ પ્રમાણે માથું તથા શરીર સ્વચ્છ રવાથી તે બાઈને કાંઈક હોય અવી પાછી તેણે કહ્યું “માતમન મને બચાવો છે હા, આજુ તો કોઈએ મને ક્યું નથી સોએ અને ગાદી ગાદી કહીને દુખન દીધા હ્યું છે તમે તો સાક્ષાત્ ચોખમાયા છો!” તાજ બધી ખમર પડી કે, આ મરીમ બાઈનો એકનો એક દીકરો શુભરી જવાથી તેની આ દયા થઈ હતી પછી માતાજીએ તેને વિત્તાસો આપી તેને ઘેર પહોચવી કરી

એક વાર શિયાળામાં અધ્યાકાએ માતાજી કલકત્તાના રાજમાર્ગે થઈ કાલીમાત્રના દરગંઢ દરવા કાલીઘાટ વચ્ચે જતા હતા ત્યાં સ્ત્રીમાં એક ઘન્ટે આજને એક વાતચત્ત હળી હતી માતાજીનું તેના વચ્ચે કઈ ખાસ ધ્યાન ખેંચાતું નહિ, તેથી ત્રીજા કાલીઘાટ આગ્યાનયા, પણ પાળા ફળા તેણીને ત્યાં દાડે યરધરતી ઉમેલી બેઈ તેમને દયા આવી વત્તાન પોતાની પાને જે બોલવાનું હતું તે તેને આપી દઈ કહ્યું કે “બહેન! ટાલથી દવે નક્કી હેતન મા

નહિ; જા, ઘેર વઢને સૂઈ રહે.”

દયાળુ માતાજીને પોતાનું કે પારકું એવો હોદલાવ નહોતો. તેઓ સીને સમદષ્ટિથી જોતાં ચરે! તેમને તો પોતાના અને દાસીના પુત્રમાં પણ હોદલાવ નહોતો. માતાજીની સમદષ્ટિવિષે જોસ્વામીજીએ એક દિવસ કહ્યું હતું કે “તેઓ મને અને અમારી દાસીના પુત્રને સમસાવધો ચાહતાં. તેને માટે પણ ખાસ ધાળી, વાટકો ને ખ્યાલો રાખતાં.” નોકરો તરફ સામાન્ય હોંકો. ઘૂણાની દષ્ટિએ જુએ છે, પણ માતાજી તો તેમનાપર પણ ખરું પ્રેમ રાખતાં. એક વાર એક કઠિયારા સાથે મંજુરીના સંબંધમાં જોસ્વામીજી પ્રભુ કંઈક રકડક કરતા હશે. મંજુર માગતો હતો તેથી કંઈક બોલું દેવાની તેમની ઇચ્છા હતી. ચાથી મંજુરે કહ્યું “લાઈ! તમારે હાથે નિકાલ બરાબર નહિ થાય, માતાજીને બોલાવો.” જોસ્વામીજીએ માતાજીને બોલાવ્યાં અને બધી હકીકત કહી. પછી માતાજીએ કહ્યું “ભાઈ! વિચારા ગરીબને ભેંચાર આના બોલા દેવાથી આપણે કંઈ પૈસાદાર થઈ જવાનાં નથી. એમની સાથે માથાફટ ન કરવી. બે માગે તે આપી દે. એમને તો ભે ચાર પૈસા વધારે આપી દેવા, એમ ન કરીએ તો એમનાં ભેરાંછોકરાં રોટલા ક્યાંથી ખાય!”

સ્વર્ણમયી દેવીનો વાતચત્તપ્રેમ પણ અલૌકિક હતો. તેમના પુત્રપ્રેમ વિષે વાત કરતાં જોસ્વામીજીએ એક વખત કહ્યું હતું કે “ત્યારે મને પરદેશમાં કંઈ હુઃખ આવતું કે માંદો થતો અથવા કોઈ હિંસક પશુના અપાટમાં આવી જતો, ત્યારે હુઃખનો માર્ગો “ઓ મા....” એમ કહીને તેમને સંભારતો. પછી ત્યારે હું ઘેર આવતો, ત્યારે તે એકે એક દિવસની બધી વાત મને કહી દેખાડે ત્યારે મને તરાઈ લાગતી. ગયાના આકાશમંગા પહાડપર મને ઠેસ વાગી હતી અને એવી કળ થતી હતી કે “ઓ મા....ઓ મા....” એમ અસાધ્ય ઝૂમ પડતી ગઈ હતી. પછી ત્યારે ઘેર આવ્યો ત્યારે માતાજીએ કહ્યું “ભાઈ! તને ખરું વાચ્યું હતું? તને જેવી ઠેસ પાગી હતી તેવીજ તે દિવસે મને પણ લાગી હતી. મને વિચાર થયો કે, હું ઘરમાં બેઠી છું ત્યાં ઠેસ ક્યાંથી વાગે? તે વખતે તારી ચીસ મને સંભળાઈ એટલે મેં બાણું કે, તને કંઈક વાચ્યું છે.”

૮ જોસ્વામીજી પાસેથી સાંભળેલું.

દેવીજીના માતાપિતાને ઘણા સમયસુધી એકે પછી સત્તાન નહોતું માતાપિતાની બહુ મોટી ઉમરે એકે ફકીરના આશીર્વાદથી તેમને જન્મ થયો હતો ફકીરનો દેહાત થયા પછી કોઈ કોઈ વાર સ્વર્ગમંથીના દેહમાં તેનો આવિર્ભાવ થતો એવી રિયતિમાં તેઓ ફકીરી લાપામાં વિવિધ પ્રકારની વાતો કરતા અને ઘણા વખત ગાદાની માફક પડી રહેતા એક વાર તો એવી અવસ્થામાં તેઓ જ ગદામાં આવ્યા ગયા અને ત્યાં વાઘની સાથે પલ્લ રહ્યા હતા, પણ વાઘે તેમને કોઈ તુકેસાન કયું ન હતું આ ઘટનાનું વર્ણન ગોસ્વામીજીએ નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે - “જ્યારે હું લાહોર હતો, ત્યારે મને અચાનક ડાગળ મળ્યો કે માતાજી ગાદા મળેને ક્યાંક નાસી ગયા છે ડાગળ વાચી મને ફાળ પડી તરતજ હું ત્યાંથી જવાના થઈ ઘેર આવ્યો સાસરિકે ઉપાધિથી માતાજીની આવી દશા થઈ હતી તે બહુ દયાણુ હતા, તેથી કોઈને પણ બળ્યું જુએ તો તેને ઘેર તેડી લાવી જમાડે અને દિલસો આપે આથી ધરના માણસો તેમને બહુ હેરાન કરતા ટીક, એ તો જે કંઈ થવાનું હતું તે થયું મેં ઘેર આવી તપાસ કરી, પણ તેમનો પત્તો લાગ્યો નહિ એટલે મેં સાદ પડ બ્યો કે ‘મારી માને શોધી લાવે તેને જતા આવતાનું લાડુ તથા ઉપર પચીસ રૂપિયાનું ઇનામ આપીશ’ આખા જામા અને દરેક યાજ્ઞમાં આ સાદ પડાવ્યો, પણ કોઈ માતાજીનો પત્તો શોધી શક્યું નહિ પણ તો હુજ શોધવા નીકળ્યો એક દિવસ સળગાટ પાસે ઉભો હતો એવામાં કેટલાક હોડોને વાતો કરતા સાંભળ્યા કે, એક બાડી બાઈ ખૂબ જલદી જલદી દોડી બાપ છે મેં પૂછ્યું કે ‘તમે તેને ક્યા અને ક્યા બાજુએ જતી જોઈ?’ તેમણે વનમાં પાસેનું કોઈ મામ કંટુ તે વખતે રેલ નહોતી એટલે આવતો આવતો હું તે મામ તરફ જતો હતો ત્યાં રસ્તામાં કઠિયાત વાતો કરતા જતા હતા કે ‘દેવી અદ્ભુત બાઈ! વાઘના પેટનું એસિકું કરીને નિરાતે સૂતી છે!’ મેં તેઓને તે સ્ત્રી વિષે પૂછતા તેમણે કંટુ કે ‘અમે વનમાં લાકડા કાપવાનું જતા ત્યાં એક આશ્વિનજરેલી બાળત દીકરી એક ગાંડામાં વાઘના પેટનું એસિકું કરીને સૂતી હતી, અને તે વાઘ પછી તે સ્ત્રીના મુખ તરફ એકી નજરે જોઈ રહ્યો હતો.’ આ વાત સાંભળી હું તે જ બાળી બાડીમાં ફાળા થયો પછી શોધતા શોધતા એક રથાને માતાજીને, સાનેસાચ વાપના પેટપર માથું સખી સૂતેલા

જોયા પછી મેં મામમા જઈ કેટલાક સવા માણસોને આ વાત કરી, તેથી તેઓ પણ મને સહાય કરવા મારી સાથે જ ગલમા આવ્યા. અમને આવેથી સહાયુ કે, માતાજી બાબા છે અને વાઘને કહે છે કે 'વાઘ ! તું હોય પાકન છે ?' મારું ? જો તેમ હોય તો મને પીઠપર બેસાડ જોઈએ ના, ના, તું મારો નથી જાણતો. હું તો કવિતા છું, દયશુભ દેવી નથી હું દયશુભ દુર્ગા હોત તો તો તું મને પીઠપર બેસાડત' માતાજીની આવી વાત સાંભળી અમે સૌ આશ્ચર્યચકિત થયા અરે ! પણ આ કેવું આશ્ચર્ય ! વાઘ માતાજીને જરા પણ ધન કરતો નથી પછી યોડી વાર રહીને માતાજી બોલ્યા 'વાઘ ! તું ખેડ, હું તારા માટે કંઈક આવતું હશે આવું ' આમ કહી તે ઝાડીમાંથી જહાર આવવા લાગ્યા માતાજી પાસે આવ્યા કે તરતજ હું તેમને પગે પકડ્યો મને જોઈ તેમણે કહ્યું 'અરે ! તું કોણ છે ?' મેં વિચાર્યું કે, જ્યારે જોળખાણુ આવવાનો કંઈ અર્થજ નથી તેથી કહ્યું કે 'હું આપનો દાસ ' માતાજીએ કહ્યું 'દાસ વળી કેવો ? વાતો ક-વાથી કંઈ દાસ થવાય છે કે ? જોહો જોળખો ! જોળખો ! તને તો જોળખતી હોઈ એમ લાગે છે, ' મેં કહ્યું ' આખા જગતને બાંધનારા મા ! તમે મને કેમ ન જોળખો ?' માતાજીએ જવાબ આપ્યો 'ના, એમ નથી તને મેં ક્યાક જોયો હોય એમ લાગે છે ' હું તો પછી વારવાર પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો યોડી વાર પછી માતાજીએ ઉઠો નિસારો નાખી કહ્યું 'તું' આટલા દિવસ ક્યા હતો ?' હવે મને લાગ્યું કે, માતાજીને કંઈક ચેતન આવ્યું છે, તેથી જવાબ આપ્યો કે 'હું લાંબો હતો ' માતાજીએ કહ્યું 'એ તો હું જાણુ છું, પણ તું આવ્યો ક્યારે ?' મેં કહ્યું 'હું ઘેર તો કેટલાય દિવસથી આવ્યો છું, પણ તમે ઘેર નહોતા તેથી તપાસ કરવા નીકળ્યો છું ' એમ કહી તરત વેલ લાવીને મેં માતાજીને માથે થસવા માડ્યું પછી માતાજીને સ્નાન કરાવ્યું આ પ્રમાણે બે ત્રણ વાર ખૂબ નવરાવ વાધી માતાજીને સરીરે મેલ લાગ્યો હતો તે બધો સાફ થઈ ગયો પછી નવા વસ્ત્ર પહેળ્યા આપી, તુલસીઆગ પાસે આસન પાડી આવ્યું અને કહ્યું કે 'માતાજી ! હવે સધ્યાવંદનાદિ કરો ' માતાજીએ કહ્યું 'એ વળો શું ?' મેં કહ્યું 'કેમ ? તમને થાક નથી, ભૂલી ગયા છો કે શું ?' હું કહી સંભળાવું ? માતાજીએ કહ્યું 'જોઈ જોઈએ ?' પછી નાતપણુમા મને માતાજીએ જે મન આપ્યો હતો

તે મેં તેમના કાનમાં રહ્યો મને સંજ્ઞામાં મનાઈની ગંજ-
ગાથી અદ્યુષ્ણ વહેવા લગી, અખરે માતાઈ બ-ભર સ્વસ્થ
થયાં પછી હું તેમને હર્ષ શાંતિપુર ગાવ્યો.”

ગાયીજ ઉન્મદાવસ્થામાં મનાઈ એક વાર શાંતિપુરથી ઢાંકા
છઠ્ઠામા એ ટાંચિયા આઠમમા ગાયી ચડયા, ત્યારે ગોસ્વામી
છલે આદ્યસંચકિત થઈ પૂછ્યું કે “માતાઈ ! તમે આટલે દૂર
એકલા શી રીતે આવ્યાં ?” માતાઈએ ઉત્તર આપ્યો “મને લોકો
ગાયી ગયે છે તેથી કંઠાગી મેં આપણા હૃદયે શ્રીસ્વામીજીને
કહ્યું કે ‘સ્વામીજી ! તમે મને સાથ છેડીને પાતે મૂકી આવો !’
તેમણે મ્હુ ‘તારો છેડરો છવા છે ?’ મેં કહ્યું ‘હવે તમારી ચાલકી
જોવા દો, મને બટ મૂકી આવેલો’ પછી સ્વામીજી મને બધી
મૂકી ગયા અને તને આપવા માટે મેં તાનું અંગવશ ગાવી ગયા.”
એમ કહી માતાઈએ સ્વામીજીનું ઉચરીય વચ્ચે ગોસ્વામીજીને
આપ્યું તેમણે સાવલીના હૃદયે નત્યકે બઢાવી તે પ્રદક્ષ કર્યું.”

માતાઈના સબધમા ગાયી ઘણીયે અલ્પુલ ઘટનાઓ સામ
જવામા ગાયી છે માતાઈ પગે દવાચીનો સાથે પણ વાતો કરી
શકતા હતા, એમ સાતમ્હુ છે પોતાના હૃદયે શ્રીસ્વામીજી
આપે તો માતાઈ ધર્મસબધી અનેક ચર્ચા કર્યાં, સૂર્ષમંદગમાં
તેમજ વૃક્ષના પાદે પાદ્યમાં તેમને નાદકૃષ્ણનાં રસન થવાં,
ગોસ્વામીજી પુરુષોત્તમપુત્રીમા દેહન્યાન કરશે એ તો તેમને ધ્યાનુયે
દિવ્ય દૃષ્ટિથી જણાઈ ગયું હતું. તેથી તો માતાઈ, વાત્સલ્યપ્રેમ-
વશ ત તેમને પુરુષોત્તમપુત્રી જવાની ના પાડતાં હતાં આવા
અજાણ-લુ માતરિતાને ત્યા પૂજ્યપાદ વિજયપ્રભુ ગોસ્વામીજી
જન્મ ધાન્યુ રહ્યો હતો.

* ગોસ્વામીજીના જ્ઞાનચ-નિવાસી, ગોસ્વામીજીના ટિપ્પણીમાં
દર્શિતાનાથ મહા પ્રદક્ષવે નમરેવ ગોસ્વામીજીની વાતોમાંથી.

× ઢાંકા, એકાંચિયાનિવાસી ૧૦-પાત્રમણ મુલ્યા ધર્મવતી પાતેથી
સાવલેજી આ વગ જની તારે પોતે ત્યા ઢાંકા દાખ.

પ્રકરણ વીજું

જન્મ તથા આત્માવસ્થા

ગાળી સન ૧૨૪૮ નો આવણ માસ ચાલતો હતો. ભગવાન સૂર્યનાસયણ થોડીજ વાર થયાં અસ્તાચળમાં વિરાજ્યા હતા. પ્રકૃતિદેવી પણ આખા દિવસની ધમાધમાંથી પરવારીને શાંત હતાં. સંધ્યાનો મધુર વાયુ મંદ મંદ વાતો હતો, જાણે પ્રકૃતિદેવીનો યાકે ઉતારવા તે પંખો નાખતો ન હોય! આકાશમાં પૂણિમાનો

ચંદ્ર સોળે ઠળાથી ખીલી ઉઠ્યો હતો અને પોતાની શુભ જ્યોત્સ્નાથી સ્થાવર-જંગમ સમગ્ર વિશ્વને આનંદરસમાં તરબોળ કરી દીધું હતું. આજે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની દોસયાગાનો મહોત્સવ હતો, તેથી ગૌડમંડળ કૃષ્ણપ્રેમમાં મસ્ત બનેલું હતું. સ્થળે સ્થળે ભક્તમંડળી એકત્ર થઈ કૃષ્ણકીર્તનની ધૂન મચાવી રહી હતી. આ ભજનધૂનથી હશે કિશોરો ગાણ રહી હતી, ઘેરે ઘેર આરવી-ઓ થઈ રહી હતી અને ઘંટાનાક, શાંખનાક વગેરેથી તરોમંડળ ગાણ ઉઠ્યું હતું. સૌ દેઈનાં હૃદય ભક્તિરસથી ભરપૂર હતાં. પુરોહિતો 'હ્રદાગચ્છ, હ્રદ તિષ્ઠ' ઇત્યાદિ મંત્રોચ્ચારથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું આવાહન કરી રહ્યા હતા. આવા શુભ મુદ્દર્તમાં નહિયા છલ્હલાના શિકારપુર પાસેના દહકુલ ગામે એક સ્થાનમાં એક બાઠ નીચે કૃષ્ણનામનું ઝવણ કરતા કરતા, શ્રીવિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી (જંગાળી સન ૧૨૪૮ ના આવણ સુદ ૧૫ ને સોમવાર-સુદણ પૂણિમાની રાત્રે) જન્મેલા હતા. શાસ્ત્રકુળચૂડામણિ ભગવાન છુદદેવનો જન્મ પણ વૃદ્ધ નીચે થયો હતો.

વિજયકૃષ્ણના માતામહ શ્રીશ્રુત ગૌરીપ્રસાદ જોદાર, ઉદાર હાતા અને પરોપકારી પુરુષ હતા. એક વખત દોડનાં મુકદ્દમામાં તેઓ એક દુઃખી માણસના બમીન થયા, પણ તે કૃતબ્દી કેસની

સુદતપર હાજર ન થતાં પલાયન કરી ગયે; તેથી જામીનતરીકે ગૌરીપ્રસાદની મિલકતપર ટાંચ આવી. આ ઉપાધિને પ્રસંગેજ તેમના ઘરના પાછળના ભાગમાં આડની નીચે વિજયદ્રુજનો જન્મ થયો. તે આડની હગોલગ એક ધરો-ઉંડો ખાટો હતો, અને તેની ઉપર આડની એક ગાખા સુધી રહી હતી; એટલે ગોસ્વામીજી ના જન્મસ્થાનની મર્યાદા મરેજે જળવાતી હતી.

માતાજીને દેટલાકે દિવસ યયાં આમાયમનો બ્યાધિ દુઃખ હતો હતો. દેટની ઉપાધિ ચાલતી હોવાથી ઘરનાં ઝૈરાંઓ, સડો વહાલે ચાલ્યાં ગયાં હતાં. માતાજીને આ વખતે પ્રસવવેદના થવા લાગી, તેથી તે ઘરના પાછલા ભાગમાં તે આડ નીચે બરાબ રહ્યાં. વરસાદને કીધે ત્યાં થોડો કીચડ પણ ભાગ્યો હતો. જે વખતની આ વાત હતીએ છીએ તે વખતે પુરુષો પણ લાલ પાથકીના (પાલીસના) ત્રાસથી બહુ ડરતા હતા, તોપણ ખનદાન સ્ત્રીઓનું તો કહેવુંજ છું ? આખરે આ બધું પતી ગયું અને દેટની ઉપાધિયાંત મધ મધ. પછી સોએ ઘરમાં ભેધું તો સ્વર્ણમયી મળે નહિ. આથી સૌને ચિંતા મધ અને તેમને શોધવા માંડ્યાં. ઘરમાં બધેય જોઈ વળ્યા પછી પેલા આડ આગળ આવીને સુએ છે તો માતાજી એક મૃતપ્રાય બાળકને બોળામાં લઈને ધ્યાનાવસ્થામાં બેઠાં છે અને પ્રેમાધુરી માતાજીનું હૈયું બરાબ આંધું હતું.

બાળકને નિઃશ્વેદ જોઈ સૌને ચિંતા થવા લાગી. તરતજ માતાજીને બાળક સાથે સૂતિકામૃદમાં લઈ ગયા અને વેદરાજને બોલાવવામાં આંચા. વેદરાજે એકે દવા આપી; તેથી થોડી વાર માંજ બાળકને ચિંતાન્ય આંધું.

બાળક છ માસનો થયો ત્યારે માતાજી તેને લઈ શાંતિપુર આંબ્યાં, આનંદકિશોર ગોસ્વામીએ, શ્રીજગન્નાથ પ્રભુના કૃપા-પ્રસાદરૂપ પુત્રનું સુખદર્શન કરીને, શ્રાદ્ધલેખને તેમજ અનાથ-ગરી-બોને યથાશક્તિ દાન-દક્ષિણા આપ્યાં. થોડા વખત પછી અતપ્રાચન તથા નામકરણસંસ્કાર કર્યા. તેઓ પોતે પણ અસાધારણ પંડિત હોવાથી, બાળકનાં લક્ષણો જોઈ ચમત્ત મયા કે, આ તો જગન્નાથ પ્રભુનો કૃપાપાત્ર કોઈ અસાધારણ મનુષ્ય અવતર્યો જણાય છે. તેમની રાશિ જોતાં ' દિગ્વિજય ' તથા ' વિજયદ્રુજ ' એવાં બે નામો આવતાં હતાં. અન્નાપ્રાચનનો સંસ્કાર કર્યો ત્યારે પિતાજીએ પોતાનાં શાંતિબંધુઓને તેમજ દીનદુઃખીઓને પણ ખૂબ જમાડ્યાં

હતાં. આ બધા લોકો બાળકનાં રૂપલાવણ્ય જોઈને તથા સ્વાદિષ્ટ લોજનથી તૃપ્ત થઈને બાળકના દીર્ઘાયુષ્યની પ્રાર્થના કરતા કરતા પોતપોતાને યેર બચા.

ત્રણ વર્ષ પછી આનંદકિશોર ગોસ્વામીએ દેહત્યાગ કર્યો. પછી પાંચમે વર્ષે મોટાકાકા ગોપીભાઈ ગોસ્વામીની અંતિમ કાળની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમનાં ધર્મપત્ની સ્વ. કૃષ્ણમણિદેવીને વિજયકૃષ્ણને દત્તપુત્ર તરીકે આપવામાં આવ્યા અને દત્તવિધાનની ક્રિયા યથાશાસ્ત્ર કરવામાં આવી. ત્યારથી ગોસ્વામીજી માતાજીને ‘દુદ્ધમા’ કહેતા અને કાકીને ‘મા જનની’ કહી બોલાવતા; પણ પછી કાકીનો મોઢાજ સમયમાં દેહાંત થયો.

હવે બંને પુત્રોના લાલનપાલનનો ભાર માતાજી ઉપર આવી પડ્યો. શિષ્યવર્ગમાંથી જે કંઈ મળતું તે વડે માતાજી ચૈનો શુભરો ચલાવવા લાગ્યાં. તેઓ ક્યારેક પિયેર જઈ શિકારપુરમાં રહેતાં તો ક્યારેક શાંતિપુર રહેતાં.

નાનપણથીજ વિજયકૃષ્ણને ધર્મપ્રત્યે સારી લાગણી હતી. માતાપિતા વગેરેનાં આચરણ જોઈ પોતે પણ પૂજા-સેવા, સંન્યાસવંદન, દેવદર્શન, તુલસી-પીપળાને પાણી પાવું, વગેરે ધર્મક્રિયાઓ કરતા હતા અને એ ધર્મક્રિયાઓ તેઓ એવી સરસ રીતે કરતા કે તે જોઈને સૌ આશ્ચર્યચકિત થતાં.

વિજયકૃષ્ણ, પોતાના કુળદેવતા શ્રીસ્વામમુંદરની પૂજા-સેવા કરવાની ધણી વાર હઠ લેતા; પણ તેઓ બાળક અને યજ્ઞોપવીત-રહિત હોવાથી દેવમંદિરમાં જવાય નહિ એમ તેમને સમજાવવામાં આવતું. આથી તેમને જાહુ દુઃખ થતું. આ બધો કોષ તેઓ સ્વામમુંદર પર ઢાળતા અને બાળકબુદ્ધિથી તે ક્યારેક કોઈની સાથે તે સંબંધી વાદવિવાદ પણ કરતા. આ વખતના તેમના હાવસાવ તથા વાક્યચાતુરી જોઈ સૌને એમજ ચતુ કે બહુ સ્વામમુંદરજ તેમની સાથે બોલતા ન હોય!

બાળપણથીજ વિજયકૃષ્ણને સંન્યાસીનો વેષ જાહુ ગમતો. લગતાં પહેરવા કસતાં તેમને લંગોટી પહેરવી જાહુ ગમતી. વળી તેમણે માથે જટા રાખી હતી, તેથી સૌ તેમને ‘જટિયા ગોસાંઈ’ કહી બોલાવતા.

તે સમયે શાંતિપુરમાં સાધુ-સંન્યાસી પણ ઠીક ઠીક આવતા. વિજયકૃષ્ણ કોઈને કહ્યા વગર, એકલા તેમનાં દર્શન કરવા આવ્યા.

જતા, ત્યાં તેમનો સર્વજન-સમાગમ કરવા, અને ઘડેલ-દવા કરાવે કરવા તેમની આજમાયી પ્રેમાત્મ વહેવાં બેઠાને સાણ-સ-વાણીઓ નાવર્ણવડિત થતા અને મહત્ત્વ જાણે તેથી સેના-સુધુષ્ઠ કરતા

એક દિવસ બપોર પછી વિજયકૃષ્ણ પ-આથી કાઠ બહાર આવ્યા થયા ઠોઠાને ઠોઠા જમન નહોતી સાગ પડ્યા આથી તેથી માતાણને ધિત થય લાગી આથી રાત સોંધ્યા, પણ જાણે જરૂર નહિ, તેથી પત્ન્યા જમા ત્રાણનો પોતપોતાની મહત્ત્વ આટે મિત્રા ભરવા કાન્યા નરમ્ય હાહારેક વર્તી રહ્યા પી? કિન્ત્રે સવારે જમા પછી કે, સ્વામ્યત્તે તે પોત સાધુ સ-ન્યાયીઓ આમ્યા છે ત્યા વિજયકૃષ્ણ તેમની સારી જાન હકરે છે સંતપુત્ર-એણે થયા પ્રેમથી તેમને જાનાડીને ત્યાજ સુધાડ્યા હતા પીછ વત પશુ આવીજ વીતિ વિજયકૃષ્ણ મહત્ત્વ રહી મયા હતા. ત્યારે પણ સમાજ-હાહારેક બહુ રોધ્યા આજારે જાણેના વડમાં એક બાંડીના કાઠ નીચે ચોળીની પેઠે પડાલમ વાગી પ્યાન કરતા બેઠામા આમ્યા ત્યા વખતે વિજયકૃષ્ણને જાનની કુતિસાહુ કાન નહોતું પછી તેમને તો રો હા નથા

આમક વિજયકૃષ્ણને ઠોરના સારે મળીને સીકૃષ્ણની જાન હીકાના પ્રસંગે જાગવા બહુ ગમતા તેમના ચેલીંગએને પણ તેમના મજા જાવતી તેઓ વિજયકૃષ્ણને વધા રાજ્યેજાકને સીકૃષ્ણ જાગમળનો વેજ સમાવતા અને પેણે સીકમા, મુદાગ થયા મુમક વમેરે જાવડોના વેજ ખાણુ ન્યા પછી તે જમા સીકૃષ્ણ ચંદ્રની અપુણ્ણ હીકાને અભિનય કરતા આ નેકમિંકે જાજ હીકાથી હો પ્રેમકેને બહુ જાનદ થતા ઉવરે ત્યાજે આ કૃષ્ણ-હીકાની સમાપ્તિ થવી જ્યારે જાને જાણેઓ મિત્રમંદગ ૧-એ એકથી ન્યા નવામા એક હાથ નાખી અને બીજે હાથ લાગેા રહી "માનાઈ જાકાઈ દુક લાઈ, પથ ઉડે દે જાઈ બાઈ" એ દુક નાગ જાત અને નાચતા નાચતા ત્યાજે રો જાવતા, ત્યાજે તેમને બેઠાને ત્યામા પ્રેમકમંદગીના જાનરમે પા -હેતો નહિ

વિજયકૃષ્ણનો વિજયવાન મિત્રમંદગની જામ્યાજામ્યાજ રાક થયેા જાવપણુમા એ ઠ તેઓ જાવજા અને મનાઈ જાવતું તેજ ખરૂ, એવી કુતિસાહુ હતા, પણ જાગમળ તો તેઓ દત્તવિતમ નેહા જાનિપુ નેહા ત્યારે તેઓ ત્રસા મહારાજની પાડવામા માં અસ્પષ્ટ કરતા

એક વાર શાંતિપુરમાં ડૉલેસ આઠવો અને તેથી ઘણા માણસો ગાંડુ પામ્યા આના વિજયકૃષ્ણના કેટલાક સહાધ્યાયીઓ પણ મરણ પામ્યા આથી વિજયકૃષ્ણના ડોમણ હૃદયને બહુ આઘાત થયો ત્યાંથી જ તેમને આ જન્મમાંથી મુક્તિ ઉદ્દેશવાનો નાદ લાગ્યો સહાધ્યાયીઓના મરણ પછી તેમને એવી ચિંતા થતી કે “આ બધા ભાઈઓ બધા બેસતા, જે પુસ્તકનો અભ્યાસ કરતા તથા જે ગાત્રમતો કરતા તે બધું તો એમનું એમજ રહ્યું પણ તેઓ તો ગયા તે ગયાજી ! પરંતુ આમ કેમ બને ? જરૂર, તેઓ કોઈ પણ અન્ય સ્થળે હોવા તો જોઈએજ” અથા વિચારમાં ને વિચારમાં વિજયકૃષ્ણ એક દિવસ નિશાળે જતા હતા ત્યારે મ્હતામાં એક નળ્યાએ તેમના સ્વર્ગસ્થ સહાધ્યાયીનો અવાજ શ્રવણાયો કે - “જો, શાઈ વિજય ! અરો બધાય હયાત છીએ, તું અમારી ચિંતા કરીશ નહિ” અજાનત આવું આકાશવાણી જેવું સાંભળવાથી તેમને લય તેમજ વિમ્મય થયા અને બેઠપટ નિશાળે જઈ ચુકેલને બાંધી વાત કહી દેખાડી, પણ જ્યારે ચુકેલને આ વાતમાં વિચાર એકલો ન લેયો, ત્યારે તેમણે તે સ્થળે જઈ પૂછ્યું કરી જોવાની હક લીધી ત્યાંજ ચુકેલ તે સ્થાને આવવા કળૂક થયા અને કહ્યું કે “મને એ લોકોની વાત સંભળાવી શકીશ ને ?” વિજયકૃષ્ણે નિખાવસપણે ઉત્તર આપ્યો “હા, જરૂર સંભળાવીશ” પછી રાત્રાં મહાશય તેમની સાથે ઉપરોક્ત સ્થાને ગયા, પણ ત્યાં જ્યારે સ્વર્ગસ્થ સહાધ્યાયીઓને બોધા પણ નહિ તેમ તેમને અવાજ પણ શ્રવણાયો નહિ, ત્યારે ચુકેલે બપોરુ કે આ તો ખોટું બોલે છે આથી તેઓ કે પાપમાન થઈ વિજયકૃષ્ણને શિક્ષા કરવા તૈયાર થયા વિજયકૃષ્ણ મહાશય ગયા અને તત્કાળ પોતાના સ્વર્ગસ્થ સહાધ્યાયીઓને ઉદેશીને ઉચે સાદે કહેવા લાગ્યા કે “ભુઓ, બાઈઓ ! તમે જેમ પહેલા મારી સાથે વાત કરી હતી, તેવી જ મીતે જો અત્યારે નહિ કરો, તો હવે મારે ઉગ્રવાનો આવે નથી” આ સાંભળતાં જ સ્વર્ગ થ સહાધ્યાયીઓ એકે અવાજે બોલી ઉઠ્યા કે - ‘ચુકેલ ! એને માન્યો નહિ, ભુઓ, અમે બધા આ ન્યા” ચુકેલ તો આ સાંભળીને તબ્બ, અને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા એકદમ તેમણે વિજયકૃષ્ણને તેડી લીધા, છાતી સરસા ચાખ્યા અને તેમના ઉપર બહુ મ્નેહ દર્શાવ્યો x

x મેસ્વામીજી પાસેથી માંભળેલું

શ્રી સરકાર મહાશય પણ એક સ્વધર્મનિષ્ઠ સત્યુક્ત દલા બાગકે વિજયદાસની સલાહનુસારે, સ્વધર્મિયતા તથા તેજસ્વિતા વગેરે સામુદાયી મુખ્ય યાદ રહેતા તેને ઘણા પ્રેમથી જણાવતા વિજયદાસની શુકલજી પણ તેવીજ દલીલ પ્રયોગીત એક વિવત ગોસ્વામીજીએ શુકલજીબધી નીચે પ્રમાણે વાત કરી હતી:- “શુકલજી એક દિવસ બધા વિદ્યાર્થીઓને ગોસ્વામીને કહ્યું કે:- ‘ઉત્તરાઓ! કાલે સવારે વહેલા આવજો, આવજો સૌ મંગાજી નહાવા વહથું અને ત્યાં હું દેહત્યાગ કરીશ.’ સવામાંજ આ વાત વાણવેગે આખા શાંતિપુરમાં ફેલાઈ ગઈ અને ખીલે દિવસે સવારે તો નાનાંમોટાં સીપુરોએ એટલાં બધાં એકઠાં થયાં કે પાઠશાળામાં માત્ર નહિ શુકલજી સૌને પ્રજ્ઞામ કર્યા, અને પછી પોતાના પુત્રો સાથે બધા હોંકા મંગાધાટપર ગયા. ત્યાં પોતે સ્નાન-સ્ત્રીધારિણી પંચાદી સૌને પ્રજ્ઞામ કરી મંગાવગમાં બેસી જપ કરવા લાગ્યા. કાંકે જનન-ક્ષેત્રનની સમકટ સાદવા માંડી આખો મંગાધાટ માણુઓથી ભરાઈ ગયો. મંગાજીના વરગો પણ જલ્પનિ કરવા ઉછંગવા લાગ્યા આ પ્રમાણે જપની પૂર્ણાદુત્તિ કરી શુકલે જોઈયા કે ‘સાંભળો ઉત્તરાઓ! હું તો કલ્પસ્થ છું, તમે ઘણા ખરા જાદુજી છે, મેં તમને ધમકાવ્યા હોય અને માર્યા પણ હોય, મારે મને સૌ માફ કરજો છુઓ, સત્યવાન મને કશું હતું તેવું જાણ્યા છે.’ અટકું બોલી શુકલ મૌન રહ્યા અને પછી સત્યવત્ સમક્ષ કરવાં કરવાં દેહત્યાગ કર્યો. નવ ઘંતેજુ તો એ યથું કે, તેમનો દેહ ટગી પડ્યો નહિ પછી જાણજી મૃદ-સૌ વિદ્યાર્થીઓએ મળીને માતાપિતાનો અંત્યેષ્ટિ સંસ્કાર કરે, તેમ શુકલજી અંત્યેષ્ટિ સંસ્કાર કર્યો.”

વિજયદાસ ગોસ્વામીના વિદ્યાર્થીઓ આ દરિન્નકિતપદ્મપણ શુકલ પાસે યાદ મયો હતો.

શુકલના મૃત્યુ પછી, વિજયદાસ શાંતિપુરથી બે માઈલ દૂર ‘દેવડ’ નામના પાદરીના વિગ્રહવર્મા ઘણવ થયા. આ વિગ્રહવર્મા અટક, સંસ્કૃત તેમજ બંગાળી, એવા ત્રણ વિદ્યાગો રાખવામાં ગયા. હતા વિજયદાસ તેમજ તેમના યોદા સહ મજબોપાદ સંસ્કૃત વિદ્યાગમાં ઘણવ થયા અને યોદા વખતમાં તો વિજયદાસ પોતાના સામુદાયી પાદરી સાહેબના પ્રેમપાત્ર યિથ્થ ગયા.

અવતારી તેમજ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો જોતાં ઘણાખરાએ બાળપણમાં ચચેજ તથા તોફાની બહુત્રય છે. જગવાન યશોદા નંદને તો આખા બાળપણમાં હાહાકાર વર્તાવ્યો હતો. નિમાઈ મહારાજની પણ ચચેજતા અને ઉધમાત કંઈ ઘોડાં નહોતાં. કારણ દેખીતું જ છે. સાધારણ છોકરાં મહાપુરુષનું જીવન કંઈક વધારે જોગસ-ચિત્તન્યવાળું હોય છે; એટલે બાળપણમાં પણ તેમની રમતગમતો, તેમના હાવભાવ અને તેમનાં તોફાનો, એ બધું જ અન્ય બાળકોથી બહુ તરી આવે છે. અને તેમના બાળપણની એ ચચેજતા, ઉદ્વેગ વગેરે આગળ જતાં નિર્ભયતા, સત્ય-પાલનની દૃઢતા, અને અડગ આગ્રહ ઇત્યાદિ અસાધારણ ગુણોમાં રૂપાંતર પામે છે.

વિજયકૃષ્ણના પણ બાળજીવનમાં એવાં કેટલાંક દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. તેમાંનાં કેટલાંક નીચે આપીએ છીએ.

શાંતિપુરની આસપાસનાં ગામડાંમાંથી ભરવાડો રાજ સાંજે દહીં દૂધનાં ઘોરસડાં ભરી જબરમાં વેચવા આવતી. વિજયકૃષ્ણ તથા તેમના સખાઓ ભરવાડોના જવા આવવાના માર્ગમાં એક ખાડો ખોદી રાખતા અને તે પર પાંડાં વગેરે નાખી ઉપર ધૂળ પા-સરી દેતા. વાતમાં ને વાતમાં ગિચારી ભરવાડો મહી માખણની મટુકીઓ લઈ આ ઠેકાણે આવતી ત્યારે ભૂલથી ખાડામાં પગ પડતાં તેમની મહી-માખણની મટુકીઓ ફૂટી જતી અને તેઓ પણ પડી જતી. વિજયકૃષ્ણ અને તેમના સખાઓ પાસેની ચાલી-માંથી આ ગમ્મત જોઈ રાજ થતા અને ભરવાડો જતી રહેતી ત્યારે ફૂટેલાં ઘોરસડાંમાંથી દહીં, દૂધ, માખણ વગેરે ખાઈ જતા અને વધું ઘટકું વાંદરાંઓને ખાડાવી દેતા. વળી એજ પ્રમાણે ક્યારેક લાંબું દોરડું રસ્તામાં રાખી તેના બે છેડા બે બાળકો પકડી પાસેની ઝાડીમાં સંતાઈ રહેતા. ભરવાડો ત્યાં ચર્ચ પસાર થતી, ત્યારે બાળકો તે દોરડું તાણતા એટલે ભરવાડો દોરડાની અડફેટ માં આવીને પડી જતી ને ઘોરસીઓ ફૂટી જતી. આ પ્રમાણે બાળકો મહી-માખણની લૂંટ ચલાવતા. આણકે ભરવાડો આ ગામમાં દોનાં પરાક્રમ છે તે તરતજ સમજી જતી અને શાંતિપુર બંધ માતાજીને પોતાનાં દુઃખ કહી સંભળાવતી. દવાળુ માતા તેમને દિલસો આપતાં અને ઘોરસડાંની કિંમત પતુ આપી દેતાં.

શાંતિપુરની સ્ત્રીઓ જ્યારે ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય વગેરે લઈ ગંગા-

પૂજન કર્યા એ તાપાટપર બસી, ત્યારે વિજયકૃષ્ણ અને તેમના મોટીબાએ પણ સ્નાનને નિમિત્તે. જાતના શાસ્ત્ર એ વધા જાણવા અને જ્ઞાન મળતો કે તરતજ તેમના નૈવેદ્ય હાથે વાટી બધા વિજય કૃષ્ણ તથા તેમના બિગ્ગે દુગ્ધવાસી મનુષ્યને રિણા કરતા મારે આશ્ચર્ય સુખિદોષી કાલજા કેમ જાડ નીચે બેસી દુગ્ધવાસી મનુષ્યો સીંચોની છા મારકરી કરતા ત્યારે આ જ છાની છાતર થતી જઈ તેમના પર પુ કરી અને ક્યારેક તો લગુણક પણ કરતી આરકુ બધુ ચતુ કરતા કેમ વિજયકૃષ્ણનો વાળ પણ પાડે કે વાની હિંમત કરતું નહિ કેમકે જો કેમકે માનવું કે, આ જેમકે કેમકે સુગંધ પ્રકારનો છે આ પ્રમાણે તેમના તોફાની ગામજીવનમાં પણ અધર્મ-દુરાચારનો નાશ કરવાનો તેવી સ કેવલ સમજાવેલા હોયે

વિજયકૃષ્ણ કેમકે તુલ્ય કેમકે દુષ્ણ એક કરતું નહિ. કેમકે બીજાને દોષ પીંચુ તો તે એક તેમકે એકી કરતું આનું એક વિષય એક જગતીયાર પૈસાને માટે એક જગતી બેઠુવને સમાવેલા હતો. આ સાક્ષી તત્કાલ વિજયકૃષ્ણ તેને ઘેર જઈ પહેલાજ જગતીયાર બેસો તે બેઠુવને ફરમાવતા જયો કે તરતજ વિજયકૃષ્ણ તેના તરફ ખસી ગયા, અને તેનું તથા ચક્રી તેને ધમકાવેલા કે “ચોર! છુપ્યા! એ બિનારો હું મારા વધુઓ થઈ મર્યો છે તેની તને ક્યા જાણતી નથી? એ સત્તુ ઈન્કારો તોય તો જઈ તેને બેસી કે “એકા બેસેલા જોતા તો વિજયકૃષ્ણને મૂકી આપો જઈ અને તેઓ જગતીયાર છાની થયા આ છાન એક જગતીયારનું તુલ્ય પીંચવી મધુ અને તેઓ તે સીંગ ચાતુરને તરતજ ઠોડી રીધો એક બીજો પ્રસંગે આગાજી સારે વિજયકૃષ્ણ એક શિખરે જ મહેલ થયા હતા ત્યાં પણ તે જગતીયારનો બેઠુવ પ્રમાણે આગાચાર એક વિજયકૃષ્ણથી નહિ પુ નહિ, તેથી તેને એક વાકડી ફરમાવી રીધી અને પોતે જ આ નોકરી બેઠાન થઈ પૂજારી પર પડી મર્યા હતા

એક વાર એક નિર્દય માણસે ઘોઠુ ભારીને એક જાણીને ધમકાવું તે ધમકાવ પડીને નીચે તરફડીયા ખાતું એક વિજયકૃષ્ણ પડુ હેલુ હાથ ન તું અને તેમને મદુ લાગ્યું જ્યાં આવી તે વખતે તેમને તે જાણીને અમારકા જે બહેનના લીધે તે તેમના મહાધાણી વખતે પાવ ચૌર-રાત્રીના સંદેશાજ અને આપીએ છીએ

“એક વખત ત્યાં, વિજય તથા નૃપપતિ ધર્માચાર્ય અચ્છા

નાટ્યમંદિરમાં કીર્તન સાંભળવા આવતા હતા. તેવામાં પડિત શ્રીમાન્ પીતાંબર તર્કવાગ્ધીશના પર પાસે, એક પાન્તુ નામના લીલની એકબીજી પીપળાના ઝાડપરથી એક પક્ષી ઘાયલ થઈ નીચે પડ્યું. આ તરફથી આંખમાં આંસુ પડીને એક વિજયની આંખમાંથી હડકડ આંસુ આંધ્યાં અને અને કહેવા લાગ્યા કે—“જયગોપાલ ! આવું નિર્દય કામ કેણે કર્યું ?” એમ કહી આ કરુણ દ્રશ્ય તેમનાથી એક શકય નહિ તેથી તે પક્ષીને છાતી ચરસું ચાંપી પાપાળવા લાગ્યા અને તેમનાથી જૂળ રહી પડ્યું. રામે એકદમ દોડી જઈ પાસેના તળાવમાંથી પાણી લાવી તે પક્ષીપર છાંટ્યું; પણ તે પક્ષી, જે વચ્ચે વાર ડોક ઉઘી નીચી કર્યા પછી મરી ગયું. વિજયને આ પ્રમાણે હૈયાદાટ રોતો એક તર્કવાગ્ધીશ મહાશયની આંખમાં પણ ઝળઝળાં આંધ્યાં. તેમણે વિજયને જોળામાં બેસાડી શાંત કર્યો. આ કરુણ દ્રશ્ય જોયા પછી તે લીલે પણ તે દિવસથી શિકાર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.”x

શ્રીમાન્ વિજયકૃષ્ણના બાળશુવનવિષે તેમના બાળસખા શ્રીયુત ગોહોકકિશોર ગોસ્વામી મહાશય આ પ્રમાણે જણાવે છે:—

“વિજયની મીઠી મીઠનસાર પ્રકૃતિ અમારાં સૌનાં મન હરણ કરી દેતી. અમે સૌ તેને આહવા. વિજયની ધીરજ, સ્નેહ-ભરી વાતો અને તેનો માયાળુ સ્વભાવ એકદમ કોઈપણ તેને ચાહ્યા વગર રહી શકતું નહિ. તેના સ્નેહાળ અને કોમળ હૃદય-માંથી કીનકુળી માટે કરુણાનો પ્રવાહ હંમેશાં વહાવ કરતો. આ સ્નેહભીના હૃદયથી રોગી તેમજ યોગાતુર જનોને દિલાસો મળતો અને દુઃખીજનોનાં દુઃખ દૂર થઈ જતાં આ પુણ્યાત્માના પવિત્ર બાલ્યશુવનની વાતો ત્યારે ત્યારે વાદ આવે છે, ત્યારે મારા સાંસારિક ઉપાધિભય તથા પાપતાપથી સરેલા શુવનમાં આવે પણ એક જાતનો અપૂર્વ અને પવિત્ર આનંદ ઉભરાઈ આવે છે.

વૈશાખ માસમાં—ઉનાળામાં—શાંતિપુરના રસ્તાઓમાં ઠંકઠંકાણે પાણીની પરબો મંડાવી, દયામૂર્તિ વિજયકૃષ્ણ બાલે તે પરબોમાં જઈને સૌને પાણી પાવા. એક વખત શાંતિપુરમાં ગંગાસ્નાન કરવા માટે યાત્રાળુઓનો મોટો મેળો ભરાયો. આ મેળામાં એક બાળ-કને કોલેસ લાગુ થયો; તેથી સાથેના યાત્રાળુઓ તેને પડેલો મૂકીને આમતેમ જતા રહ્યા તે રોગી બાળકની માતા આ પ્રમાણે નિ-

ગયાઃ થઈ જવાથી, ગંગાનાં એક બાજુએ મૃત્યુના સુખમાં પડેલ છેકત પાને બેઠેલી ગરીબી દલી ગેરની વેદનાથી બાળક પણ વન્દતો હતો તેને કોઈ પાણી પાવ એવું ચે ન હતું, નેમ 'હેમ છે?' એમ પૂછનાર પણ દોષ નરે તું. વિજયદાસ આ કન્ડુ દુઃખ એકને ગ્રી પડ્યો અને વન્દત ગામમાંથી એક પાલળી લઈ આવી તેમાં તેમને બેસાડી અમાન નાટ્યમંદિરમાં લાવ્યો. 'કેટલાક દિવસ દવા વગેરેની આવડથી તેમજ સ્નેહભરી સેવાઓની યથાથી તે બાળક સાને થઈ ગયો. જલ્દી વખતે તે છેકતની મતાએ વિજયને આમે ગરીબ હાથ દેવી આશીર્વાદ આપ્યો. વિજય તે દુઃખી બાળકના દુઃખના પાતળ કાંચે આવી ફરી પાછો ગ્રી પડ્યો. આ પવિત્ર દુઃખ એકને અમાન હયા પણ બગાડ આ આં બીજાં બોને મારે જેતું હયુ આ પ્રમાણે ગ્રી હો, તે તો અવધ દેવતા જ હોય એમ અમને ખાતી થઈ આવા તો કેટલાય મન્દિરોમાં અમે વિજયની દયાવૃત્તિના દર્શન કર્યા છે હવે તો હું 'ઉકેલ' કરો. થઈ નયો છું તોપણ અને બાળપણની આ વત જેવી ને તેવીજ આસરે છે અને એજા લાગે છે કે, વિજયદાસ તો કોઈ યોગજીવિત્વાત્મા હતો. આ સ્વતંત્રી - ગર્ભમિત્ત એક પન્મપુનિત પાત્ર તરીકેનો પાક સજીવીને પાછો પન્મધામમાં લાવ્યો ગયો. દેવતા આવા જાય અને મંદિર પડયુ એ, તેમ વિજયદાસ તો વિદાય થઈ ગયો, પણ માન આ અર્થ દુઃખમંદિરમાં તેની પુણ્ય-મૃતિ આ કાંઈ નહોતી કે "૦

ધોડા વખત પહેલાં શાંતિપુર્નિવાસી એક વૃદ્ધ પંડિત મધ્ય હતા, તેમણે નીચે પ્રમાણે હકીકત જણાવી હતી -

"ગોસ્વામી પ્રભુ માન બાલમિત્ર હતા. તેમની બાળપણની અથગતામાં પણ આજુન સ્વપ્નમિત્રતા તથા તેજનિતા એકને અમે તો આશ્ચર્યચકિત થઈ જતા. સાક્ષાત્ અદેવ પ્રભુજ બલે શાંતિપુર્ન મા પધાર્પા હતા. બાળપણમાં અમે તો તેમની મર્યાદા બનાવત જાગવી શક્યા નથી, પન્દુ વખતે જાને ધન્ય છે કે, વમે તેમના સમાનમનો લાલ લીધો છે." આટલું બોલી તે વયોવૃદ્ધ પ્રાણજીવન નયને અમને લેટી પડ્યા.

એક દિવસ વિજયદાસ અને તેમના મિત્રોએ લેગા થઈને શાંતિપુર્ન અસ્થાના તે વખતના ટેમ્પુટી કલેક્ટર શ્રીમાન ઈશ્વરચંદ્ર

ઘોડા મહારાજના ઘોડાને પકડ્યો અને તેના ઉપર ઘોડેસ્વારી ખેલવા લાગ્યા. ઘોડાના રક્ષકને આ વાતની ખબર પડતાં, તે તરતજ ત્યાં આવ્યો અને ઇંકરાઓને પકડવા દોડ્યો. બીજા બધા ઇંકરાઓ તો નાચી મથા, પણ વિજયકૃષ્ણ એમ ને એમ ઉભા રહ્યા. તે નિર્ભયપણે ઘોડાવાળાની સાથે ડેખુટી સાહેબની પાસે હાજર થયા. ડેખુટી સાહેબે કોપના આવેશમાં પૂછ્યું:—“કેમ, અમારા ઘોડાને તે પકડ્યો હતો કે?” વિજયકૃષ્ણે જવાબ આપ્યો “હા જી, મેં પકડ્યો હતો.” ડેખુટી સાહેબે ફરીથી પૂછ્યું “આમાટે પકડ્યો હતો?” વિજયકૃષ્ણે જવાબ આપ્યો કે “ઘોડાપર સ્વારી કરવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી પકડ્યો હતો.” આ ઉપરથી ડેખુટી સાહેબે શાંતિથી ફરી પૂછ્યું “કે અમારો ઘોડો પકડતાં તને કંઈ ધીક ન લાગી? મને તું જોળખે છે?” વિજયકૃષ્ણે તો પહેલાંની માફક દહતાથી જવાબ આપ્યો “હા, હું બહુ છું કે, આપ અહીંના ડેખુટી સાહેબ છો. આપનો ઘોડો પકડતાં મને જરા પણ ધીક નહોતી લાગી.” આ પ્રમાણે વિજયની નિર્ભયતા, સત્યપ્રિયતા અને સરળતા જોઈને ડેખુટી સાહેબ અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને તેમનાં માતપિતાની માહિતી મેળવી તેમને કહ્યું કે “ઢીક જો, હવે જ્યારે તને ઘોડે બેસવાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે ખુશીથી મને કહેજે; એટલે હું ઘોડાનો સાજા મંડાવી આપીશ, પછી તું સુખેથી સ્વારી કરજે; કેમકે એમ ને એમ થઈવાથી પડી જવાની ખાતરી રહે છે.”

બાળક વિજયકૃષ્ણને ‘યાત્રા’નાં ગાયન સાંભળવાં અહીં અમતાં. ત્યારે પણ તેને ખબર પડતી કે, અમુક ઠેકાણે આજે ‘યાત્રા’ થવાની છે ત્યારે તે ક્યારેક એકલા તો ક્યારેક ગેઠીબાઓની સાથે ત્યાં પહોંચી જતા; અને ત્યાં જઈ પોતાની ચાલાકી બતાવ્યા વિના રહેતા નહિ. ‘યાત્રા’ ચાલતી હોય તે દરમિયાન બંધાણીઓ હુકા ગગડાવી ગરબડ કરતા હતા. આ જોઈ તેમને લાગતું કે, આનો કંઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. આથી ત્યારે પણ લાગ મળતો ત્યારે વિજયકૃષ્ણ અને તેના સાથીઓ હોકાની ચલમ સાથે એક દોરી બાંધતા. ત્યારે બંધાણીઓ ઉતાવળ કરતા નળીમાં મોઢું ઘાલવા લાગતા ત્યારે ઇંકરાઓ ફેરી ખેંચતા એટલે ચલમમાંથી દેવતા ભોંધે પડી જતો અને આબુબાલુના બધા માણસો ચાલતે ખેલે ‘હા હો’ કરી મૂકતા અને ઇંકરાઓ પણ ‘હા હો’ કરી પેટ ભરીને હસતા.

વિજયદાસની આવી સાચી વચ્ચે સહસિકાથી તે જાગૃતીની ટોળીનો સરકાર મળ્યો હતો.

એક સર્ગસ્થ આત્મા સાતપણમાં વિજયદાસને ધારી વાર આપતિમાથી ઉઘારી લેતો. દોષ વગર 'વાત'માથી મોઢી અને ઘેર આવતા એકલા પછી જાય ત્યારે, અચવા આત્મા ટોળીમાં અગ્ર દોડતો હોય અને પોતે એકલા હોય ત્યારે, આ સર્ગસ્થ આત્મા મનુષ્યદેહ પાસે કની હાથમા લાકડી લઈ તેમને સાચવીને ઘેર પહોંચાડી જતો. આ વિષે મોસાવીનું એક વાર નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું - "એક દિવસ હું રાત્રે માલમ સાલમના માન ધમ્મી થયો છું મથો હતો, ત્યાં હું સુઈ મથો ગોઠી જા" પછી જાગીને તોડ હું હો 'વાત' પછી થઈ છે, લોકો સૌ પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા છે હું જ માલ જમીન ઉપર સુઈ રહ્યો હતો. 'વિજય' કે, હવે ઘેર કેવી રીતે હતું ? આ પ્રમાણે વિચારું છું ત્યાં તો એક માણસ પગમા પાલડીઓ પહેરી ચટપટ છત્તો લોકો દોડતો મારી પડે આપ્યો અને મને કહ્યું 'ભાઈ' હવે ઘેર ચાલ' તે માણસ પાલે આપ્યો ત્યારે તો મેં તેને એકબી કહ્યો કે આ તો મારો દુર્ભક્ષ્ય માનદસ્ત્ર છે. ભોગ્યો છે. પહેલાં પણ તે આ પ્રમાણે મનુષ્ય વગર જાતે ઘેર પહોંચાડી નયો હતો. તે વખતે તો મને એમજ લાગતું કે, માતાનું અને ઘેર તેથી લાલચ આ માણસને મેહલ્યો હતો, પણ એક વાર તો માતાનું જ સહ મવાથી તેમણે મને પૂછ્યું કે "ભાઈ! તું 'વાત'માથી આડકી મોઢી રાત્રે ટોળી કાઢે વે? આવે છે?" મેં કહ્યું "કેમ! તું જેને મોકલે છે તેની સાથે ઘેર આવું છું." માતાનું તો આ વાત સાંભળી નરાજ લાગ્યો અને પછી મને કહ્યો આપ્યો કે - "માનદાસ! હવેથી રાત્રે 'વાત' માં મથો તો. કઈ જાગર છે ?" આ ગામમા તો ઘણા પ્રજ્ઞાનુભવો રહે છે, તે એક સરડીને મારી ત્યાં મથો તો પતોપ નહિ લાગે" જાણે એક દિવસ 'વાત'મા ચાલતો સાલમના મથેલો ત્યાં ત્યાંને ત્યાં ઉઘી મથો જમીને તોડ ત્યાં તો એજ પ્રજ્ઞાનુભવ લોકો છત્તે મારી પાલે ઉભો હતો. 'મેં' તેને પૂછ્યું "તું કોણ છે?" તેણે કહ્યું "તેણે વારે શ્રી ધમ છે" તું હવે ઘેર ચાલ." મેં કહ્યું "માતાનું મને કહ્યું છે કે 'અહીં' પ્રજ્ઞાનુભવો નથી છે, તે વાત લોકોપર બહુ સુગમ સુખરે છે" પછી તે કઈ પણ બોલ્યાઆત્મા વગર અને ઘેર હાઈ મથો ત્યાં માતાનું

મારી રાહ જોઈને ઢિલાં હતાં. પેલો ભોમિયો ઘર પાસેના એક ઝાડ આગળ પહોંચતાંજ અદૃશ્ય થઈ ગયો. ગોસ્વામીજીએ તેને માટે એક વાર કહ્યું હતું કે:—“તે (ભોમિયો-ત્રેતાત્મા) અમારા કૃણદેવતા શ્રીકૃષ્ણમધુદરનો પૂજારી હતો. એનું નામ પુરંદર પૂજારી હતું. હાટોરજીની સેવા-સામગ્રી ચોરી જતો તેના પાપને લીધે તે આ પ્રેતયોનિને પામ્યો હતો.” આ પુરંદર પૂજારીના સંબંધમાં ગોસ્વામીજીએ બીજી પણ વાત કહી હતી કે “એણે એક બીજે પ્રસંગે પણ મને સામી ટોળીના છોકરાઓથી જાણવી લીધી હતી. અમારા મહોદલાની ટોળી અને એક બીજા મહોદલાની ટોળી વચ્ચે ઘણી-વાર બોલાચાલી ને મારામારી થતી. એક દિવસ હું એકઠો સામી ટોળીમાં ઘેરાઈ ગયો. તે જઘાય મને મારવા તેવાર થઈ ગયા. મેં લપસું દે, આજે સુઆ પડ્યા છીએ. પરંતુ તેવામાં તો પુરંદર પૂજારી હાથમાં લાકડી લઈને ચારી આવપામ ઘૂમવા લાગ્યો. પછી પૂજના ગોટેગોટા ઉઠવા લાગ્યા, તેથી સામી ટોળીના છોકરાઓનાં આંખ-મોં પૂજથી લસાઈ ગયાં અને મને તેઓ જોઈ પણ શક્યા નહિ. આથી લાગ જોઈ હતું નાસી જઈ અમારી ટોળીભિગો થયો. આગળ ઉપર હું ત્યારે ચાત્રા કરતો કરતો ગયાજી ગયો, ત્યારે મેં તેને ઉદ્દેશીને વિષ્ણુપાદમાં પિંડદાનની ક્રિયા કરી હતી.”x

ગોસ્વામીની આ પ્રમાણે ઘણી વાર જીવલેણ આપત્તિમાંથી રક્ષા થઈ હતી. એક વાર એક ચોર તેમને ઘરેણાને લોભે, ઘણે દૂર ફેંસલાવીને લઈ ગયો; પણ પછી તો કોણ બધે પસ્તાવો થયો તેથી કે પછી લગવાનની કૃપાથી હો, પણ તે બિચારો પાછો ગોસ્વામીજીને ઘર આગળ પાછા મૂકી મઠ નાસી ગયો.

એક વખત માતાજી વિજયકૃષ્ણને લઈ એક સમાને ત્યાં લગ્ન-પ્રસંગે ગયાં હતાં. કામકાજની ધમાલમાં કોઈને તેની ખબર ન પડી. રાત્રે કેટલાક ચેરલોકો તેને સૂતેલો ઉપાડી મયા અને એક જંગલમાં કાળીમાતાને તેનો ભોગ આપવાનો વિચાર કર્યો. એ વખતે એક પાગલ ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે ચેર લોકોના હાથમાંથી ખડ્ગ લઈ લીધું અને તેમને ડરાવીને કાઢી મૂક્યા. પછી તેણે વિજયને ઘેર પહોંચાડ્યો અને તેનાં સમાંવહાણોને ઉપલી વાત કહી.

એક વખત માતાજી મજગોપાલ તથા વિજયકૃષ્ણને લઈ પિથેરથી-ચિકારપુરથી વહાણમાં બેસી ચાંતિપુર આવતાં હતાં. લાંબે

દેરે વહાણ હાકે તો સાવિત્ર આવતા એ ત્રણ દિવસ લાગે તેમ હતું અને જો હું કે રસ્તે થઈ ચાલે તો તરત પહેલ્યાય તેમ હતું, પણ ત્યાં પાણી યોડુ હોવાથી વહાણ ચાલી શક્યો કે દેખ ? એવી ખાતરાઓને શકા થઈ હેવટે ભગવાનપર ભરોસો રાખીને સોજો હું કે રસ્તેજ જવાનું નહીં કર્યું; પણ યોડે દૂર ગયા ત્યાં તો વહાણ ફેલીમા ચટકી ગયું હવે તો ન જવાય વામળ કે ન જવાય પાછળ, એવી સિધ્ધિ થઈ પડી સાજ પણ પડવા આવી હતી એ વખતે તે ભાગમા ચોર-વૃંદાસનો ભય બહુ હતો. આથી માતાજી ચિતાતુર થઈ ગયા એ વેળા એક સમકાર થયો વહાણ આપોઆપ ચાલવા લાગ્યું આ જોઈ શીકના માર્યા સૌના હોશકોશ ઉઠી ગયા, પણ યોડી-૪ વારમા તે વહાણ સાવિત્રિપુરના પાટે પહોંચી ગયું પછી સૌ ભગવાનનો ઉપકાર માનતા માનતાં પોતપોતાને ઘેર ગયાં માતાજી પણ અને બાળકોને લઈ પેર આવ્યા *

ઉત્તરકાળમા લેખાણે ભગવાન ગોસામદેવે પ્રવર્તિલ હુમ પ્રાય વૈષ્ણવધર્મનો પુનરુદ્ધાર કર્યો હતો, તે ગોસ્વામી મહારાજની પરમાત્માએ બાલ્યાવસ્થામા આ પ્રમાણે અનેક આપત્તિઓમાથી રક્ષા કરી હતી

* ગોસ્વામીજીના જન્મની આ પરનાઓ શીપુત શારદાગન બહેન મામ્માએ સમદેવ વાલો ઉપરથી લેવામાં આવી છે

७ प्रकरण त्रीजुं

ઉપરીનક્ષેત્ર તથા અનોતિ સામે વિરોધ

[illegible][illegible][illegible]

આચાર્ય કે-૫૯

પર્વ-પર્વા પાણીય નીવિધનનિ તે નમમે લોચ ચઈ મેલો
હોતો, તે નમનના યાદા નમનવી નહિતો-અથા પા'સાનાચો-દે
તે પર્વ અને નીવિધન કેન્દ્ર-યાદો લોચ એકલે તે જાણ જનીનિ
ના ધારમ ચઈ નવા દુતા વિધાઈચોના નીવિધનવા ન જ-જુઈ
હોતો. 'પર પામવા અને તેવને પેતાના દુકુખના જગત દેતા
પણ અગતવા જાનના દુકુખના પેલો એક પણ કહે એક
અભિચાર કન્યા અને કાંતના મીચા મદ નામના ચામાસા નિષિ
દેશના જનીનિને આજે અધ્યાય એક વિ. ૧૫૪૫૫ના' દુષ્ટના
દાનુ પેદના ધસ કાની નાખે તેમણે 'દાર્જ સાદામિ વા દેવ
વાતવામિ.' એવો ૬૬ નિશ્ચય કરીને આ નીવિધન મુજા ઉમેરી
નાખવા માટે પ્રતિજ્ઞા લીધી હવે તેમણે પેતાના નીવિધન ૧૫૪
અને ૫૪૫૫ ૫૫ જાઈમ પેલું ૨૩ મદ ૧ નુ 'લીનિયદ
હોતોને ધાંતી શિયા કાંતી' એ જા મદમને નાખા ઉપદેશો
જા મદમના વજાસરો પહેલ તે તે દુખનારી હોઈને તેમના
હોશે. જદાઈને તે ન કાંતી ગિજામદુ નવના -ને જાન
એક દુ. ચાંતી હોશે એમ કહેને નહેને કુપના નહિ ત્યારે તેઓ
દહનીતિને પણ આશ્રય લેવા

જા મદમના કામકાજના ન જાણવા વિજયદશમી આય
પર સીમુદ જામચાઈ બહાવાઈ મહાધય કહે છે કે-૧ મુખ્યા
માદુનેને જોગત આપવામાં, દેહી માદુનેને થોડાં વર્ષ ૧૫૧
વરોદેશના તેમની નેવા-વહીરી કે વાસા અને દુખીઓને વિદાને
આપવામાં એ જાણ જતાકહે ૨. લાવથી નર્પતુજ કાંઈ
મયા જતા દેહમાં કહેતા, પહેલ વરોદે એમને ઉપક્રમ થતો
અને મામલા થોડો મ વજાવાનીઓ થતી ચાંતે દુખને દેવ
વર્ધી -દેનો, ચમાસ જાંધીઓ પણ પેતાના હાંવ જવાવવાને મદાને
જાણવા પાછા મેઈ જતા, ત્યાં વિજયદશમી અને તેમનું મંદગ,
શાહની પણ ૫ થા કાંઈ વિના દેવનોની પેટે જાટે પમે દેવ
દુખીની નેવા કાંત -ને તેમ જતા ને ન વજાવા તેમની
મતવેદિ કિયા પણ તેઓ કાંત '.

"જેક નહિવ ની એ-અખતો, માટે અને મ-ન ના ઉપક્રમથી
પાછા દે-વવા દે જવા વજા કહેજ આજ મીચાઈ ત્યારે 'આજ

૧ ૧ મેક વિજય, ૧' મ થી ઉદ્ધન

લાગી, આગ લાગી'નો ભય'કર અવાજ સંભળાયો. પથારીમાંથી ઉઠી ઘરની બહાર આવ્યો, ત્યાં તો ખબર મળી કે, વાંતિપાઠાની એક ચાલમાં આગ લાગી છે અને ત્યાં વિજયકૃષ્ણ તથા તેનું મંડળ આગ એલવવા લગીરથ પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. તે દિવસે વિજયે આગ ધૂઆવવામાં ને ચાલાકી અને સમયસૂચકતા દાખવ્યાં હતાં તે તો અતોડ અને આશ્ચર્યજનકજ હતાં તે સત્રેભે વિજય અને તેનું મિત્ર-મંડળ ન હોત તો તો કેટલાય વધુકરોનાં કુપણં બળીને ખાખ થઈ ગયાં હોત અને કેટલાંય માણસો ઘરખાર વગરનાં થઈ ગયાં હોત."

"એક વાર અતિવૃદ્ધિને લીધે ગામના તળાવનો ખંધ તૂટી ગયો હતો; એવામાં મારાં માતૃથી લીને વસે હાંફતાં હાંફતાં આવી ઠહેવા લાગ્યાં કે:-'ભાઈ ! ભાઈ ! આજે તો વિજયે પોતાના જીવના ભેખમે એક છોકરાને પાણીના પ્રવાહમાંથી તણાવો બચાવ્યો છે. તું જરા એને જોઈ આવ. એવાનાં દર્શનથી તો નેત્રો પણ પવિત્ર થાય. બા, બા, એ છોકરો હજી તળાવને કાઠે છે.' આ સાંભળી હું તો એકદમ દોડતો ગયો અને જઈને જોઈ છું તો આખું ગામ તળાવ-ને કાઠે ઉભરાયું હતું. સૌની સારવારથી છોકરો હવે શ્વાસ લેતો થયો હતો. તે છોકરાની મા તો બિબાકળી થઈ થઈ હતી, તેથી સૌના વાર્તા છતાંય છોકરાના લીલા અને ટાઢા હાથપગ દાખવી હતી." +

શાંતિપુરમાં શ્રીપુરુષો સર્વે એકજ ઠેકાણે મંગાધાટપર સ્નાન કરતાં. શ્રીએ શાંતિપુરની બારીક મલમલની સાડી પહેરી સ્નાન કરતી, તેથી તેઓ જ્યારે સ્નાન કરી બહાર નીકળવાી ત્યારે દુધ પુરુષો તેમના તરફ કુદૃષ્ટિ કરતા. વિજયકૃષ્ણે આ અનાચારનો પુરુષો વિરોધ ઉઠાવ્યો; એટલુંજ નહિ પણ તેણે શિષ્ટ પુરુષોની સહાયથી સ્ત્રીઓ બાંકાં વસે પહેરતી થાય એવી હિલચાલ કરવા માંડી. કેટલીક સ્ત્રીઓને આ હિલચાલ ગમી નહિ. તેઓએ જણ્યું કે, આ હિલચાલ કરનાર વિજયકૃષ્ણ છે. આથી તેને મેથીપાક જમાડવાની તબોએ છુપી યુક્તિ યોજવા માંડી. છેવટે એમ નક્કી થયું કે, પરીઢીએ જ્યારે તે મંગાસ્નાન કરવા બાથ, ત્યારે તેને બરાબર ચુંબાંજલિ આપવી; પણ તેમની આ યોજના પાર પડી નહિ. એક દિવસ અધારે અધારે તેઓ વિજયકૃષ્ણને બહારે મજ-જોપાલને મારવા તૈયાર થઈ ગયાં. બન્ને બાઈઓના દેખાવ સરખાજ હતા, પણ ત્યારે તેમને જૂલ સમજાઈ ત્યારે તેઓ

ચાતમાઈને નામી ગઈ અને તેમનું કાન્ડવાન પકડાઈ ગયું. પછી તો ગામના સમજી લોકોના અભિપ્રાયથી સ્ત્રીપુત્રોના નહાવા પોવાના ધાટ અથગ અથગ રાખવામાં આવ્યા. આ મગાણે નીતિ પરાયણ અને પાણીદાર વિજયકૃષ્ણનો ગુણ મનોરમ સફળ થયો.

શાંતિપુરમાં ગસોત્સવ પ્રસંગે દેશદેશાતઃથી ઘણા યાત્રાળુઓ આવતા અને મોટો મેળો ભગતો આવતા મેળામાં પણ હુદ લોકો લાગ ફાવતાં કોઈ અનાથ અમળાની લાજ લૂંટતાં અસહ્યતા નહિ. આથી સીએ ઉપર ઘણા અત્યાચારો અટકાવવા માટે વિજયકૃષ્ણ અને તેનું મંડળ મેળામાં આવતેમ ધૂમતું અને દુરાચારીઓ પર પાકી દેખરેખ રાખતું સમજાવવા છતાંય કોઈ દુરાચારી માન તો નહિ તો પછી આ મંડળ તેને સિદ્ધ કરીને પણ મીણ કરતા અચકાતુ નહિ. પરિણામ એ આવ્યું કે, ત્યારથી આવા મેળાઓમાં કોઈ કોઈના તરફ કુદૃષ્ટિ કરવાની કે યાત્રાળુઓ સાથે અધોઽધ વ્યવહાર કરવાની હિમત જ કરતું નહિ. એવી આ નીતિપરાયણ, સેવાસાધી અને પાણીદાર બાળકોની ધાક લેતી ગઈ હતી.

એક વખત વિજયકૃષ્ણ, એક દુરાચારી ઓકરાને ગ ગાનઢીમાં જળવિહાર કરવાના નિર્મિતો મહવામાં બેસાડી લઈ ગયા. મહાયોત્સવે મધ્યભાગમાં આવ્યો ત્યારે તેમણે તે ઓકરાને કમ બસાવ્યો કે - “તે તું હવેથી તારા વ્યવિત્ર સુધારવાની પ્રતિજ્ઞા નહિ દે, તો હુમણાજ તારા દાથપમ ભાધીને ગ માણમાં નાખી દઈશ = ઉત્કરે તો આ સામગ્રી બીકનો માર્યો આસોજ ખની ગયો અને તેણે વિજયકૃષ્ણે કહેલી પ્રતિજ્ઞા લીધી કહેવાની જરૂર નથી કે, તે ઓકરે ત્યારપછી સુધરી ગયો હતો.

વિજયકૃષ્ણનો એક સંબંધી પોતાના ઘ-માં વેશ્યાને લાવેલો તેથી તેની ધર્મપત્નીને બહુ દુઃખ થતું દિવસ રાત્રી આ દુઃખ વધવા લાગ્યું. આખરે તે લઈ બાઈએ વિજયકૃષ્ણની મહાયમાગી. આથી લાગ ભેઈ એક વાર વિજયકૃષ્ણ અને તેનું મંડળ “મારો, મારો” કરતું તેના ઘરમાં ધૂસી ગયું વેશ્યા તો છુવ લાગે નહી તે બાઈ ઉમંગમાં વિજય કરતાં જરા મોટા હતા તેથી ઉગ્ર તેજ તેને ટપકો આપવા લાગ્યા, પણ અત્યનિષ્ઠ વિજયકૃષ્ણ કંઈ દગાવ તેના નહોતા એટલે તે દિવસથી તે બાઈવેશ્યાને ઘેર વાવવાનું બંધીત ગયા.

એક દિવસ એક સ્નેહી મિત્ર વિજયકૃષ્ણની પરીદા કરવા મોટી ઈંદ્રે ચોપડીને તેની પાસે આવ્યો વિજયકૃષ્ણે તન્તજ તેને એક

પ્રમાણે લગાવી દીધો અને કહ્યું કે “બ, તારે મોં કાણું કર.” તથા ફરીથી તેનું મોઢું ન બેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. પેલો મિત્ર તો દિગ્મૂઢ થઈ ગયો. તેણે બપૂયું નહોતું કે, આવી સહેજ ગમ્મતમાંથી આણું ગંભીર પરિણામ આવશે થોડા દિવસ સુધી તો વિજયકૃષ્ણ તેની સાથે બોલ્યાવ્યાલ્યા પણ નહિ, તેથી તેને એટલું બધું દુઃખ લાગ્યું કે તે સંસારત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યો ! પછી લગભગ પચીસ વર્ષે તે મિત્ર સંન્યાસીને વેપે વિજયકૃષ્ણને શાંતિપુરમાં મળ્યો હતો. તેને ભેઈ જોસ્વામીજીની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં અને તરતજ પોતાના એ બાળસ્નેહીને પ્રેમપૂર્વક લેટી પડ્યા અને પોતે કરેલા અપરાધને સંભારી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા, ત્યારે તે મિત્રે કહ્યું કે “ભાઈ વિજય ! આ ધર્મજીવનનું મૂળકારણ તમે જ છો, તમારી શિક્ષાથીજ મને ચટકી લાગી, તો આજે હું માનવ-જીવનનું રહસ્ય સમજવા બાગ્યશાળી” થયો છું. વગેરે.”

આ પ્રમાણે વિજયકૃષ્ણ પોતે નીતિપરાયણ રહેતા, એટલુંજ નહિ પરંતુ કુળની પ્રથા પ્રમાણે બીજાઓને પણ ધર્મપરાયણ કરવાનો પરિશ્રમ કરતા; તેમજ સ્વધર્માનુસાર નિત્યનિયમાશ્રિતું પાલન કરતા હતા. સવાસ્ના પહોરમાં વહેલા ઉઠી વિજયકૃષ્ણ ગંગા-સ્નાન કરી લઈને પછી સંધ્યાવંદન, પાઠપૂજા અને જપ-સ્વાધ્યાય વગેરે એવી કૃત્યવતા ને સાવપૂર્વક કરતા કે તે ભેઈ વૃદ્ધ પુરુષો અને વડીલો પણ આશ્ચર્યચકિત થતા અને તેમના બાવી જીવન-વિષે અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કરતા. કંઈ છુલસીની માળા, મસ્તકે મોટી શિખા, લલાટમાં મનોહર તિલક, કંઈ લાંબું વિશુદ્ધ ધજોપવીત તથા તેજસ્વી શરીર વગેરે ભેઈને શાંતિપુરનિવાસી આ-બાળકૃષ્ણ-પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ-મુગ્ધ થઈ જતાં. તેમની બાળ-સુસલ અંચળતામાં પણ એક પ્રકારનો અપૂર્વ ઉત્તમ ભાવ જણાતો હતો. તેમના સ્પષ્ટ વસ્તુત્વમાંથી તેમજ તેજસ્વી સ્વભાવમાંથી પણ એક પ્રકારની સ્નેહભરી સરળતા તથા સ્વર્ગીય મધુસ્તા તરી આવતાં હતાં. તેમની ઉચ્ચ પ્રકૃતિમાં-કંઠોર શાસનમાં-પણ એક પ્રકારની કલ્યાણકારી સહૃદયતા દેખાઈ આવતી. તેમના આ બધા સદ્ગુણો-થી વિરોધીઓ પણ તેમને માન આપ્યા વિના રહી શકતા નહિ.

વિજયકૃષ્ણ જેમ જેમ મોટા થતા ગયા, તેમ તેમ વધારે

• શાસ્ત્રકારે પણ કહ્યું છે કે ક્રોધોઽપિ દેવસ્ય વરેણ તુલ્યઃ ।

અર્થાત્ દેવ-સત્ત્વ-વર્તનો ક્રોધ પણ વરદાન જેવો નિવરે છે

ખતથી અને ઉમ ગથી વેદાતશાસ્ત્રનો તથા દર્શનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા તેમની અસાધારણ મેધ શક્તિ તેમજ અપૂર્વ એકાગ્રતાથી શુરુછ શ્રીકૃષ્ણગોપાલ ગોસ્વામી બહુ પ્રસન્ન થયા. ગોરાજ વખતમાં તેમણે જ્યે દર્શનોનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યો અને તે અદ્યોમાં પ્રતિપાદન કરેલું પ્રાક્ષણાન પ્રાપ્ત કર્યું ઉચ્ચ જીવનમાં તેમણે પ્રાક્ષધર્મના જે હુ હુલિનાદથી દરો દિશાએ મળવી મૂકી હતી, તેનું આ મ ગળાચરણ હતું તે સંબંધમાં આચાર્ય શ્રીકૃષ્ણગોપ જે એક વાર કહ્યું હતું કે—“વિજયકૃષ્ણની અપૂર્વ મેધાશક્તિનો પરિચય મને થયો હતો તે મારી પાસે વિદ્યા અભ્યાસ કરતો હતો મે તેને કે/લોકે સમય સામ્યદર્શન બજાવી વેદાતશાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરાવ્યો હતો અને વેદાતપરિભાષા અને વેદાતદર્શન શીખવ્યા હતા તેને વેદાતશાસ્ત્રનું ચૂંદ રહેલું સમજી લેતા જ્યાં પણ મહેનત પડતી નહિ તેને પ્રાક્ષણાનની અત રહસ્યા યતી હતી માનવની સુખાકૃતિ લેના મનોભાવો બ્યજા કરે છે, તેથી તેને દૃઢ-દર્પણ કહેલું છે વિજયના સુખાનવિદપર અપૂર્વ પ્રાક્ષતેજ અળગતું હતું ”

૬ પ્રકરણ ચોથું

સંસ્કૃત અને ડૉક્ટરી અભ્યાસ, પ્રાદેશિક અને સ્થાનિક
કરવો, ઉપવીતનો ત્યાગ અને સમાજનો ઉપદ્રવ

દાંતશાસ્ત્રનું અધ્યયન સમાપ્ત કર્યા પછી ગોસ્વામી-
જી અઢાર વર્ષની ઉંમરે જંગ સંવત ૧૨૬૬ માં
શાંતિપુરના પોતાના બાળસખા શ્રી અયોરનાથ સુત્ર
સાથે કલકત્તા આવ્યા અને ત્યાંની સંસ્કૃત કોલેજ-
માં દાખલ થયા. જ્યાં વખતે તેઓ પોતાના જાતેના મોસાળ-
માં સાંતરાગાથિમાં રહેતા હતા. આથી તેમને રોજ ત્રણ-
ચાર માણસ પગે ચાલીને મછવામાં ગંગાપાર થઈને કોલેજમાં
આવવું પડતું. આમ રોજ પગે ચાલવામાં તેમજ વર્ષાઋતુ-
ની ઝડીઓમાં તેમને ડેટલી મુશ્કેલીઓ આવી હોય અને દુઃખ
સહેવું પડ્યું હશે તેવું તો માપ થઈ શકે તેમ નથી. તેમના
બાળસખા અયોરનાથ મહુ સાધુ સ્વભાવના હતા, તેથી હોઠો
તેમને 'સાધુ અયોરનાથ' કહેતા હતા. 'સમાન શીલ વ્યક્તિય સર્વમ્'
એ ન્યાયે જાને વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી બાંધી; અને જેમ જેમ મોટા
થતા ગયા, તેમ તેમ તેઓની એ મૈત્રી વધારે જામતી ગઈ.
ઉત્તરકાળમાં જાને મિત્રોએ પ્રબળ ધર્માતુરાગથી પ્રેરાઈ અસાધા-
રણ ઉત્સાહ અને ખંતથી ભારતવર્ષના શહેરે શહેરમાં તથા ગામડે
ગામડામાં પ્રાદેશિકનો પ્રચાર કર્યો હતો; પરંતુ કાળની કૂર
લીલામાં સપડાઈને અયોરનાથ તેમના સહૃદય બંધુ અને પૂજ્યપાદ
ગોસ્વામીજીને ત્યજી ચાલ્યા ગયા. સાધુ અયોરનાથ સ્વર્ગવાસી
થયા પછી, જ્યારે પણ તેમની વાત નીકળતી ત્યારે ગોસ્વામીજી
અશ્રુપ્રવાહને રોકી શકતા નહિ.

સંસ્કૃત કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા તે સમયે તેમના
મોસાળમાં-શિકારપુરનિવાસી પૂજ્યપાદ શ્રીમાન રામચંદ્ર બાહુડી-
જીની મોટી કન્યા શ્રીમતી યોગમાયાદેવી સાથે ગોસ્વામીજીનાં લગ્ન

યવદા આ વખતે તેમની ઉમર અઢા-વર્ષની હતી અને ચોખ્ખા યાદેશીની ઉમર ત્રણ છ વર્ષની હતી.

ઝોન્વામીજી ત્યારે સમૂદ્ર મંદિરે-મા અધ્યયન કરતા હતા, ત્યારે તેમના ધર્મમતનું પરિવર્તન થવા લાગ્યું હતું. ધર્મરહિત શિક્ષણથી તેમજ પાશ્ચાત્ય સભ્યતાની જાણ-ની ટાપટીપમી દેશમાં એક નવો-જ પવન વાયો હતો. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે, સુવદો દેહલ અને વિપદાઓની થવા લાગ્યા. મ હુમા આવે તેન ખાવાપીવામાં આ સુવદોની સત્ત્વજ સમાધિ જવી આવે. મુયોગ ભેટીને પાદરીઓ તેમને ખ્રિસ્તી ધર્મ તરફ આકર્ષવા લાગ્યા. પદરીઓની નીતી જમાનથી તથા તેમના વિવિધ પ્રમાણના પ્રલોભનેથી સુવદોના ટોળેટોળા ખ્રિસ્તી ધર્મમાં વટલાવા લાગ્યા. ગોત્રવા મીજના નામનપ અને દૃષ્ટાન્તજ બહાવાઈ નામના એ ધર્મનિષ્ઠ મિત્રો પણ ખ્રિસ્તી થઈ ગયા. આ બંને મિત્રોએ ત્યારે સ્વધર્મનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે ઝોન્વામીજીના દેશમાં દુહયના બહુજ આધાર થયો. અને તે વખતના હિંદુધર્મના આ-સા-વિશા-પ થી અદા ઉતરી ગઈ, કેમકે તેમણે એવું કે, તેનાથી કેઈ હિંદુધર્મની રક્ષા થઈ શકે તેમ નથી. ૧મી વેદાવધાનના પંચીકનથી પણ તેમ નાનાથી હિંદુધર્મના કમંકાડ ઉપરની આસ્થા ધ્યાનીયે હતી ગઈ હતી. એ સ્થળેમાં તેમણે 'અમાકે હવન અને છ દ્વઝમા જનો પરીક્ષિત વિપય' નામના નથમા લખ્યું છે કે - 'વેદાન નો અભ્યાસ કરવા હું શુદ્ધવેદાવી બની ગયો હતો. ત્યારે "અવધાન દસ નેર નાનાલિ હિંચન" વગેરે શ્રુતિઓથી મને સમગ્ર જ્ઞાનમય છે, તેમ હું પણ જ્ઞાનદૂર છું એમ બ સતું અને ઉપાસના ની જરા પણ આજપડવા માનતો નહિ." એજ અમરમા એક દિવસ રંગપુર ૨૩ વાના આમલાગાઈ ચામના ઝોન્વામીજીના એક ૧૨૫-૫૭ના શિષ્ય આવ્યા અને —

અદ્વાન વિમિરાન્ધસ્ય ધ્યાનાવનશ્ચલાકયા ।

ચતુસ્ત્નમિલિત્વ યેન તસ્મૈર્થાગુરવે નમઃ ॥

એ શ્લોક બોલી તેમની પૂજા કરવા લાગ્યા. આથી ઝોન્વામીજી સમગ્ર ઉઠ્યા, અને મનમાં ને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે "માનમાં તો કેઈ અવી શક્તિ છે નહિ, મારો પેતાનો ખોદા શી રીતે થયો ? તેનો પણ કેઈ નિન્ધા નથી, ત્યારે આ પ્રમાણે

ગુરુપણનો મિથ્યા ફલ ક્યાંસુધી કર્યા કરવો ?” આમ વિચારી ગોસ્વામીજીએ ત્યારથી શિષ્યોને ઘેર જવાનું બંધ કરી દીધું; અને સ્વતંત્રપણે આજીવિકા ચલાવવાની ઇચ્છા ચવાધી, મેડિકલ કોલેજમાં દાખલ થવાનો નિશ્ચય કર્યો.

આની થોડો વખત પહેલાં ગોસ્વામીજીએ આકાશવાણી સાંભળી હતી કે:—“બાપુ! પરલોકનો વિચાર કરેા.” આ કેાણુ બોલ્યું તેની કંઈ ખબર ન પડવાથી ગોસ્વામીજીને બીકમાં ને ખીકમાં તાવ આવી ગયો હતો. ઉપરની ખન્ને ઘટનાથી ગોસ્વામીજીના ધર્મજીવનમાં મધ્યું પરિવર્તન થઈ ગયું.

એવામાં ગોસ્વામીજીને કોઈ કારણપ્રસંગે બેશુરા લોકમાં જવાનું થયું, ત્યાં શિવવાદીનિવાસી શ્રીયુત કિયોરીલાલ દેવ, હારા ધન વર્મા અને ગોવિંદચંદ્ર દાસ, નામના ત્રણ ધર્મ પરાયણ બ્રાહ્મણ સમાજમયી તેમને બ્રાહ્મસમાજ તરફ લાગણી થઈ. આની પહેલાં પણ તેમણે બ્રાહ્મસમાજ સંબંધી ઘણી વાતો સાંભળી હતી, પરંતુ તે ઉપરથી તો તેમને એવુંજ સમજાયું હતું કે, બ્રાહ્મ સમાજીઓ તો સ્વચ્છંદી અને મુરખાન કરનારા છે. ઉપરના ત્રણ ધર્મનિક બ્રાહ્મસમાજીઓના સમાજમયી તેમની ઘણી જાંતિ ટળી ગઈ. આ ત્રણે જણે ગોસ્વામીજીને કલકત્તાની બ્રાહ્મસમાજમાં જવાનો ખાસ આમંત્ર કર્યો.

બેશુરાથી કલકત્તા આવ્યા, ત્યારે ગોસ્વામીજીને એક સ્નેહીજનના ખરાબ આચરણથી અત્યંત દુઃખ વેઠવું પડ્યું. આ બાદ ગોસ્વામીજીનું સર્વસ્વ ધોરી ગયો અને તે બધું લુગારમાં હારી જઈ છેવટે પલાયન કરી ગયો. હાથમાં એક પણ પૈસો ન હતો; પણ ગોસ્વામીજીને કલકત્તામાં સંસ્કૃત કોલેજમાં લઘુવાની વીમ ઇન્જન હતી. કાંઈ પણ રસ્તો ન સૂઝ્યો. ભારે તે શ્રીમાન ઇન્દરચંદ્ર વિલાસાગર પાસે મદદ માગવા ગયા; પણ તે વખતે ઇન્દરચંદ્ર વિલાસાગરને પણ કેટલોક કઠવો અતુલ્ય થઈ ચૂક્યો હતો. તેમના ઘરમાં કેટલાક ખાનદાન યુવકોએ અયોગ્ય આચરણ કર્યા પછી તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, હવેથી કોઈને ધરમાં રાખવા નહિ. તેમની આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળી નિરાશ થયેલા ગોસ્વામીજી પૂજ્ય દેવેંદ્રનાથ ઇકુર પાસે ગયા. તેમણે તો ગોસ્વામીજીએ અરજ આપી એવીજ ફાલીને ફેંકી દીધી; પણ ગો-

* ‘બ્રાહ્મસમાજનો પરીક્ષિત વિષય’ એ ગ્રંથમાંથી ઉદ્ધૃત.

સ્વામીજીને આથી કંઈ માફ લાગ્યું નહિ, કેમકે તેમણે જોયું ના ત્રણ ક્ષાણસમાજનો પાતેથી તેમની ખૂબ સારી ખ્યાતિ સાબળી હતી ગોસ્વામીજીએ મનમાં વિચાર્યું કે 'મારા જેવા ધણાંય કાકુર મહાશયને આમ રોજરોજ હેતન કરતા હશે, તેથી મારી વાત તેમણે ધ્યાનમાં ન લીધી, તેમાં તેમનો દોષ શું?' ગોસ્વામીજીને હવે તો દિવસે ઉપવાસ થતો અને ત્રણે સંસ્કૃત કાવ્ય-ગીતા જોટલા ઉપર સૂઈ રહેતું પણ આમ જો દિવસ તો મધ્ય રાત્રી દિવસે જૂથ-તરસથી તેમનું માફ લેવાઈ મથેલું બોધ તેમના એક સ્નેહીએ નાસ્તો કરવા માટે ચારેક આનાના પૈસા આપ્યા કલકત્તામાં ગોસ્વામીજીના સગવડાલા તો ધણા હતા, પણ વિપત્તિમાં તેઓ તેમનું માન-અન્માન ન જાળવે તો સ્નેહ સબધ તુટી જાય એ સંકાર્યો જો સ્વામીજી તેમના કોઈને ઘેર ગયા નહિ જે જાણને લીધે ગોસ્વામીજીને આટલું બધું દુખ વેડવું પડ્યું હતું, તે બધું પાછા રખડતા રખડતા તેજ સમયે હાજર થયા તે પણ જાણપીવાનું ન મળવાથી દુખી થઈ ગયા હતા એવું માફ લેવડ મળ્યું હતું જો બોધ ગોસ્વામીજીનું કેમકે તેમણે સર્ગમાં જાંબુ ગોસ્વામીજીએ તેને કંઈ પણ ઉપકાર આપ્યો નહિ, પરંતુ પોતાને જો ચાર આનાના પૈસા મળ્યા હતા, તેમાંથી બન્ને જણએ સાથે બેસી નાસ્તો કર્યો પછી તેઓ બન્ને એક સાથે માણસના ઘરમાં રહેલા ગાંધી પણ તે સારા માણસ (૧) તો સારા દારૂડીઓ હતા તે ગોસ્વામીજીને પણ દારૂ પીવા માટે ખૂબ સમજાવતો, પણ ગોસ્વામીજી તો તેના દેખતાજ મદપાનની બહુ નિંદા કરતા આથી તે હવે છાનોમાનો દારૂ પીવા લાગ્યો એના સબધમાં ગોસ્વામીજીએ મુદ્રા કે "સુગંધાતના નિરેધમાટે હિંદુસાસ તુ શાસન બહુ કેન્ક છે જ અત્યંત બલવર, જાણેનો સહવાસ, ખ્રિસ્તીધર્મનો પ્રચાર અને વિગતથી સમજવાનું કેળીતું આકર્ષણ આ બધા કરતોથી આ દેશમાં સુગંધાતનો પ્રચાર થશે જ થઈ ગયો ઉપરના એકેય દોષની અસર મારા ઉપર નહોતી થઈ, તેથી અસંખ્ય અણાવાની બીક રાખ્યા વગર, હું મદપાનનો સખ્ત વિરોધ કરતો તે વખતે જો મને પણ 'સુખ'માં ગણાવાની પેટાઈ હતી હોત, તો હું પણ મદેવ તા મોટા લોકોની જેમ દારૂડીઓ

* મધ્યમદ્યમંવદમમાદ્ય જાતિ શુભિત્તિ

અર્થાત્ ૧૨ પાનો નહિ તેમ જ ૧૦ પાણી નહિ અને મદલું પણ કરવો નહિ

થઈ ગયો હોત.” ÷

ગોવામાં બેસુરના વણુ પ્રાદ્ય મહાશયોએ ગોસ્વામીજીને પ્રાદ્ય સમાજમાં જવાનો આગ્રહ કરેલો તે વાત યાદ આવી. તે દિવસે જુધવાર હતો. સંધ્યાસમય થયો કે તરતજ તે પ્રાદ્યસમાજમાં ગયા. સમાજમાં પ્રગટાવેલી હીપમાળા, સુંદર સંગીત, ભક્તિ-પૂર્ણ પ્રાર્થના તથા શ્રોતાજનોનો ગંભીર ભાવ વગેરે ભોઈ ગોસ્વામીજીને એમજ લાગ્યું કે, આ તો સ્વર્ગધામ છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ સમાજના સંબંધમાં જે ફેટલાકે અવળા ખ્યાલો બધાયા હતા તે પણ દૂર થયા. તે દિવસે આચાર્ય શ્રી દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરે “પાપીની હુંદશા તથા પ્રભુની અપાર કૃપા” એ વિષયપર બહુ હૃદયસ્પર્શી પ્રવચન કર્યું હતું. આ પ્રવચન સાંભળી ગોસ્વામીજીને પોતાના બાલ્યકાળનો ભક્તિભાવ યાદ આવ્યો. આટલા દિવસ સુધી પાઠપૂર્ણ વગેરે કર્યું નહિ તેથી તેમનું મન આકુળ બધાકુળ થઈ ગયું; અને અચુ, રોમાંચ વગેરે સાર્વિક લાવો લગવા લાગ્યા. પછી પોતાને અનાય અને અસહાય અનુભવી મનોમન ભગવાનની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે “હે હયાળુ પ્રભો! ધાર્મિક બાબતોમાં મારા જેવો અભાગિયો આ પૃથ્વીપર બીજો જાણ્યેજ હશે. અહો! પહેલાં ઇંદદેવની પૂજા-સેવાથી મને કેવો દિવ્ય આનંદ મળતો! આજ તે આનંદ મારા નસીબમાં નથી રહ્યો. સાંભળ્યું છે કે, આપ અનાથના બેલી છે, નિરાધારના આધાર છો; પ્રભો! હું આપને શરણે આવ્યો છું, અને આપના શરણમાંજ રાખો. હવે હું બીજે ક્યાંય ભટકીશ નહિ, આપનાં શ્રીચરણોમાંજ પડયો રહીશ.” x આ પ્રકારની પ્રાર્થનાથી તેમને બહુ શાંતિ થઈ અને એક ભાવના નવીન બળનો અનુભવ થયો. ઠાકુર મહાશયનું પ્રવચન સાંભળી, ગોસ્વામીજીને તેમના તરફ ભક્તિભાવ થયો અને મનોમન તેમને પોતાના ધર્મજીવનના શુભ સમજી, ભક્તિ-પૂર્વક પ્રશ્નાર કરતા કરતા પ્રાદ્યસમાજમાંથી બહાર નીકળ્યા. આ પ્રમાણે ધર્મનિષ્ઠ, નીતિપરાયણ, તેજસ્વી, સમાવાન, પદોપકારી, સત્યને ખાતર સર્વસ્વનો ભોગ આપનાર શ્રીમાન વિજયકુલ ગો-

÷ ગોસ્વામીજીપ્રણીત “પ્રાદ્યસમાજનો પરીક્ષિત વિષય” નામના પ્રંદમાંથી ઉદ્ધૃત.

x ગોસ્વામીજીના “પ્રાદ્યસમાજની આધુનિક અવસ્થા” નામના પ્રંદમાંથી ઉદ્ધૃત.

સ્વામીજીએ શુભ દિવસે શુભ મુદ્દતમાં પ્રાર્થનાઓમાં પ્રવેશ કર્યો

ત્યારપછી સ્વામીજી રોજ નિયમિતપણે ઉપાસના કરતા અને તેમની તેમને ખૂબ શાન્તિ અને જ્ઞાન દ પ્રાપ્ત થતે. ધર્મસ જ ધર્મા તેમને જમારે કંઈ જિજ્ઞાસા થતી ત્યારે એકાવમા પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતા એને આપેળાપ તેમનું સમાધાન થઈ જતું આ પ્રમાણે ૫ ગાત્રા સાથે તેમનો સંબંધ ઉત્તરોત્તર વધારે ને વધારે નિકટ થતો ગયો. પરમજ્ઞાની સુરુણાથી તેમને જે કંઈ સમાધાન ગળતું તેની તેઓ નોંધ સંખતા એ નોંધે ઉપરથી તેમણે ‘ધર્મશિક્ષા’ નામે એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરેલું છે. જાણે આ સત્યજ્ઞાનનો ઉદય કેવી રીતે થાય એ જાણી, તે વખતના ‘મર્મતરંગ’ નામના પત્રમાં “પ્રચાગ્ધતું” કર્તવ્ય અને તેની જવાબદારી”ના મથાળા નીચે ગોરવામીજીએ આ વિષયનું સ્પષ્ટ અને તનાપર્યાય વિવરણ કર્યું છે તેમાંથી કેટલોકે જાગ નીચે આપવામાં આવ્યો છે -

“હું પ્રાર્થનામંત્રે એક કનિષ્ઠ મચ્છરક હું એ કંઈ નામ કદાચ કે ખ્યાતિ માટે આ કામ હાથમાં લીધું નથી મારા આત્માના ઉદાઘ્નમાં એક આત્મચક્રી શક્તિ સંદેહી છે એ શક્તિ મારી નથી, તે મહેનત કરતાપ મને તેમ નથી, તેમ તે આપણા લાભમાં પણ નથી મારી છજીને તથા એ શક્તિને ક્યો પણ સંબંધ નથી-ખર્ચોત્ત મારી મરજીથી તે સ્વતંત્ર છે, છતાં જેમ કેહાં આપણને દોર, તેમ તે શક્તિ મને હાથ દોરી રહી છે અને લલિત્યમાં કયા તરફ દોરી જશે તે કંઈ કહી શકાતું નથી એ શક્તિ મને કોઈ પ્રેરણા આપે છે કે, મારે સવળી મનુષ્ય જન્મતા કલ્યાણને માટે કરવી ઈશ્વરની ઇચ્છા પ્રમાણે કાર્ય કરવામાં મને તે શક્તિ ઉત્તેજન આપી રહી છે અને માગ અતરમાં આત્મ તિક્ત કલ્યાણ માધવાનું જ તાન રજાવે છે એ શક્તિને આદેશ કોનો સ્પષ્ટ અને સંદેહાઈથી સમજી શકાય તેવો છે કે, મને તેનું ક્યારેય વિરમનું થતું નથી, તેમ તેનાથી પ્રતિકુળ વર્તવાની ઇચ્છા થતી નથી એટલેય મને પ્રચારક થવાની ફરજ પાડી છે એ તરફથી પુ આશ મનને હમેશા પૂરું હું કે ‘હે મન! હું કેવું અધમ ને પાપી છે, તે શું હું લખું નથી? શું જોઈને તે આ પ્રચારની મોટી જવાબદારી વહોરી લોંપી છે?’ ત્યારે બીજા તરફથી ઉપદેશ શક્તિ મને જન્મ કરીને કહે છે કે ‘આગળ

ચાલ ' મને તો પાછી ખાતી થઈ ચૂકી છે કે, આ આતરશક્તિનો આદેશ, એજ ઈશ્વરની આજ્ઞા છે પ્રચાગ્ધનું જીવન પણ તેના ઉપર નિર્ભર છે આપકાળનું એજ લાગુ, નિરાશાનું ઔષધ અને પ્રાર્થનાનું પ્રેરક છે એના ગિવાય તો હું આધળા કરતાયે નિરાધાર અને મુઠ્ઠાલ માનવીથી એ જી લે જાની જાઉં "

"હું હંમેશા આ આતરશક્તિના આદેશનેજ અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું વહેલુ યાય કે મોડું તેની મને દરકાર નથી, પરંતુ તે આદેશનું પાલન કરવું એજ મારો નિર્ધાર છે એ આદેશનું ભેટલે અથો પાલન યાય છે તેટલી મને સફળતા પણ મળે છે આ પ્રાંગતનો અભ્યાસ થઈ જવાથી પવિત્રાવસ્થામાં કે મહિનાવસ્થામાં, સુખમાં કે દુઃખમાં, સપત્તિમાં કે વિપત્તિમાં હંમેશા એ આદેશ હું સાંભળી શકું છું નિર્મળ નીવડતું આકાશ ભેંધને હૃદય જ્યારે દોષ અનેગી શાંતિ અનુભવે છે અને ઉજ્જત ગાત્રી ધાય છે, ત્યારે તે મને કહે છે કે 'તું આવા મુદ્દર જગતના એકજ સ્થાનમાં પડ્યો રહીને શું કરીશ?' વળી જ્યારે મહામહા પવનની મપુરી લહરિઓ મને આરામ આપે છે ત્યારે એ શક્તિ મને કહે છે કે 'તું શા મુખ માટે ઘરમાં પડી રહ્યો છે? આ મહામહા પવનની શીતળ લહરિઓ ધ્યાથી આવે છે અને ક્યા જાય છે? એનો તો વિચાર કે, અને તું પણ તેની પેઠે સર્વત્ર ભ્રમણ કર દેશકાળના ભેદથી તેની રમણીયતામાં કયો ફરક પડતો નથી, તારી પ્રેમજાવના તથા તારી સેવા યોને તેવીજ મુખવાથી ધરો! તું આમળ વાન.' આવો આદેશ સાંભળી હું આકુળ આકુળ થઈ જાઉં છું અને ક્યા જવાનો તે નિર્દેશ કરે ત્યા જવાને આતુર થઈ ગઈ છું 'આમળ ચાલ' એ શબ્દો સાંભળીને મારા હૃદયમાં જોરથી ધબકારા ઝાય છે ભય, દુઃખ, વિશ્વાસ અને નિરભયથી અતર ઉભરાઈ જાય છે આ આદેશ મને સંભળાય નહિ ત્યા સુધી મને કેમે કેયું જોઈતુંજ નહિ આ જાઈ હું મારી મોટાઈના ગીત ગાતો નથી, પણ મને જે પ્રમાણે યાય છે તેજ કહું છું સૌ કોઈ આ વાત માનશે એવી મને શ્રદ્ધા છે બધી અવસ્થામાં હું તેજ શક્તિને આધીન રહ્યો છું અને લવિધ્યમાં પણ રહીશ પ્રભુ મને તે શક્તિને અનુસરવાનું જળ આપો એવી મારી પ્રાર્થના છે "

પછી ગોસ્વામીજી કેલકેતારી શાંતિપુર ગયા ત્યા એક દિવસ તેઓ મનોમન વિચારતા હતા કે "આ બધા મનુષ્યોને ભગવાને

સરળતા છે અને જયપાન ૭ સૌના માતૃપિતા છે, માટે સૌ સ્ત્રીપુરુષો સાથે ભાઈબહેનની માફક વર્તણું લેઈએ પ્રભુ તો સર્વમા મમાન ભાવે વ્યાપી રહ્યા છે તેમને કોઈ ઉચ્ચ નીચ નથી તેથી તે કોઈની પૃષ્ઠા ૭ કરતા નથી, માટે એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યપ્રત્યે તિરસ્કાર બતાવે તોપણ અવશ્ય મહાપાપ કહેવાય તો પછી જાતિ ભેદનું પાલન કરતાં છતાં પ્રભુને પિતાતરીકે સ્વીકારીને ગળી શકાય ? આમ વિચાર કરતા હતા ત્યાં એક અગ્નીચાર વર્ષનો એકદયે આવી અચાનક બોલી ઉઠ્યો કે “જો તમે જાતિભેદ ન માનતા હો તો પછી આ જનોઈ શા માટે રાખી છે ?” ગોસ્વામીજીએ બાળકની વાત સાચી લાગી, તેથી તેમણે તત્કાળ જનોઈનો ત્યાગ કર્યો. માતાજીને આ વાતની ખબર પડતાં તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે, વિજયદાસ જનોઈ તજે તો તો હું પણ માણત્યાગ કરીશ આ વાત ગોસ્વામીજીના જલ્પવામાં આવતા માતૃહત્યાગના ભયથી તેમણે પાછું ધક્કો પરીત ખાઈ લીધું હતું.

આ વાત બન્યા પછી થોડા દિવસ રહીને ગોસ્વામીજી પાંચ કલકતા ગાંધ્યા અને ત્યાં મેડીકલ કોલેજના બ માળી વિભાગમાં ફાઇનલ થયા આ સમયમાં તેમણે એવું યાજ્ઞકર્યું કે, જો ધર્મ-ભાવનાની વૃદ્ધિ કરવી હોય તો બ્રાહ્મધર્મની હીલા લેવી જોઈએ આ વાતમાં ગોસ્વામીજીને વિશ્વાસ બેઠાથી તેમણે બ્રાહ્મધર્મના પ્રધાન આચાર્ય દેવે દ્રનાથ ઠાકુર પાસેથી હીલા ચૂકવું કરી, પણ ઉપવીતનો ત્યાગ ન કરી શકવાથી ગોસ્વામીજીને મનમાં એક પ્રકારનો ખેદ રહ્યા કરતો આથી તેમણે એક દિવસ જાગ્રતા ૭ ને દેવે દ્રનાથ ઠાકુરને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે “આપણે ઉપવીત રાખવું જોઈએ કે નહિ ?” ઠાકુર મહાશયે જવાબ આપ્યો કે “ઉપવીત તો રાખવું જ જોઈએ, ઉપવીત ન રાખીએ તો સમાજની પ્રતિષ્ઠાને મોટો ધક્કો પડે એ જુઓ, મેં પણ ઉપવીત રાખ્યું છે.”

ગોસ્વામીજી જ્યારે મેડિકલ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા, ત્યારે મિનિસ્ટ્રીમાં સાથે જ ગાંધી વિભાગના વિદ્યાર્થીઓને એક વાર મોટો ઝગડો ધવો હતો જાખત એ હલી કે, મિનિસ્ટ્રીએ કોલમાં ને કોલમાં કંઈ પણ તપાસ કર્યા વિનાય એક વિદ્યાર્થી પર દવા ચોરવા નો આરોપ મૂકીને તેને પોલીસને સ્વાધીન કર્યો, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમણે આખી જ ગાંધી જાતિને ઉદ્દેશીને ન ઘટે તેવા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. વીજવાદનું કારણ આજ હતું. પણ ગોસ્વામીજીને મન

તો આ એક મોટો અભ્યાસ હતો અને તેનો તેમણે સખ્ત વિરોધ કર્યો; એટલું જ નહિ પરંતુ જંગમી વિદ્યાર્થીઓને અંદર અંદર સમજાવી એકીસાથે સૌએ કોલોનનો બહિષ્કાર કરવાનું કરાવ્યું. આ પ્રમાણે કોલોનનો ત્યાગ કર્યો પછી બધા વિદ્યાર્થીઓ દયાસાગર ઇશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર પાસે તેમની સલાહ તેમજ સહાય માગવા ગયા. વિદ્યાસાગરે બધી હકીકત સાંભળી વિદ્યાર્થીઓને સાંત્વન આપ્યું, અને તેમના પ્રતિનિધિરૂપે છેઠા લાટ શ્રીમાન બીકન સાહેબ પાસે જઈ, તેમને મધ્યસ્થ રાખી આ અગ્રહ પતાવી દીધો. લાટ સાહેબના હુકમ પ્રમાણે પ્રિન્સિપાલે વિદ્યાર્થીઓ પાસે કિલ ગીરી બહાર કરી અને વિદ્યાર્થીઓને કંઈ પણ દંડ કર્યા સિવાય કોલોનમાં દાખલ કર્યા. આ પ્રસંગથી વિદ્યાસાગરજી સાથે ગોસ્વામીજીનો પરિચય વધ્યો. તેઓશ્રી ગોસ્વામીજીની દિવ્ય ક્રાંતિ, આડમ ન્યાયપત્રમણુતા તથા તીવ્ર ધર્માનુરાગ જોઈ તેમના પર મુગ્ધ થયા. એક વખત તો ગોસ્વામીજી પાસેથી ભગવદ્વાર્તા સાંભળી વિદ્યાસાગરની આંખોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ વાહ્યો, તે વખતે વાતોના પ્રસંગમાં ગોસ્વામીજીએ વિદ્યાસાગર મહાશયને તેમના 'બોધોદય' નામના ગ્રંથના સંબંધમાં જણાવ્યું કે, 'બોધોદય' ગ્રંથ જો કે સારો છે તોપણ તેમાં સત્ય જ્ઞાનના આધારસ્વરૂપ ભગવદ્વાર્તાનો તદ્દન અભાવ હોવાથી તેમનો ઉદ્દેશ બરાબર સિદ્ધ થતો નથી. ઉદારચરિત શુભ્રાહ્મી શ્રીવિદ્યાસાગરે આ સૂક્ષ્મદર્શક ધર્મિષ્ઠ યુવકની વાત પ્રભવશિત્તે ધ્યાનમાં લીધી અને કહ્યું કે હવેની આવૃત્તિમાં ભગવદ્વાર્તાનો અવશ્ય સમાવેશ કરવામાં આવશે. શ્રીવિદ્યાસાગરે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બીજી આવૃત્તિમાં ભગવાનસંબંધી એક નવો પાઠ દાખલ કર્યો હતો.

આ વખતે મેડિકલ કોલોનના પૂર્વજગત્વાસી વિદ્યાર્થીઓએ એકાદ ઘડ 'હિતસંચારિણી' નામે એક સભાની સ્થાપના કરી. આ સભામાં નીતિ અને ધર્મસંબંધી વિષયોનું વિવેચન થતું. ગોસ્વામીજી પણ આ સભામાં જનતો ભાગ લેતા. એક દિવસ આ સભામાં એવો પ્રસંગ નીકળ્યો કે જે સત્યનું આપણને વધાર્થ જ્ઞાન થાય-અર્થાત્ જે વાત આપણને સાચી લાગે તે પ્રમાણે આપણે જો વર્તીએ નહિ તો તે મહાપાપ અને કષ્ટ કહેવાય. આ પ્રસંગ પછી ગોસ્વામીજીએ ફરીથી ઉપવીતનો ત્યાગ કર્યો અને તે મુગ્ધ ઘેર કાગળ પણ લખી નાખ્યો. આથી ચોતરફ ભારે ચર્ચા

ઉભી થઈ 'સોમપ્રકાશ' પરિકાના સંપાદક દ્વારકાનાથ વિજા
બૂપદ મહાશયે ગોસ્વામીજીના આ કાર્યની સ્તુતિ કરી અને પ્રાદા
સમાજને ઉપવૃત્તિવાળી વિરોધી ગણી, તેની નિંદા કરવા માંડી.

ગોસ્વામીજી નાનપણથી કૌમર્યતેમજ પરમજી સ્વભાવના હતા.
મનુષ્યતા તો ઠીક પરંતુ સાધારણ જીવજીતના પણ દુ ખ જોઈને
તેમનું હૈયું ભરાઈ આવતું અને તેમનું દુ ખ નિવારવા માટે જને
તેટલું કરી છૂટતા વચોટદિની સાથે તેમનો આ સ્વભાવ પણ
ઉત્તરોત્તર કૌમર્ય અને વ્યાપક થતો ગયો. પ્રાદાસમાજના સંઘ
મા આવ્યા પછી ધર્મની અવનતિ, નરનારીના પાપતાપ અને
સમાજના વહેમો તથા કુસંસ્કારો વગેરેથી તેમનું મન બહુ ખિન્ન
થઈ ગયું. કેમ કરીને અને શા ઉપાયે આ બધાનો નિકાલ હાવશે,
જોજ તેમની ચિંતાનો વિષય થઈ પડ્યો. આ પ્રમાણે વિચાર
કરતા એક દિવસ જ્યોજ સંકળ થઈ આવ્યો. કે જાહેરમા ખુલ
મણુવા પ્રાદાધર્મનો પ્રચાર કરવો જોઈએ તેજ દિવસે સાંજે
તેમણે પ્રેસીડેન્સી કોલેજની પાસે રસ્તામા ઉભા ઉભાજ પ્રાદાસમાજ
ના સાદા સૂત્રોત્તુલ વિવેચન કરવા માડ્યું. તેમનું આ જ્વલત,
ઉત્સાહપૂર્ણ, દિવ્ય ભક્તિરસથી નીતરતું તલરપરી પ્રવચન
સમભગ ચારસો-પાચસો માણસોએ એકાગ્રચિત્તે અધ્યયી ઇતિમુખી
રસ્તામા ઉભા ઉભા સાંભળ્યું. પ્રાદાસમાજના પ્રચારકાર્યનું આ
પ્રથમ મંગળાચરણ હતું આની પહેલાં પ્રાદાસમાજનો કાંઈ
પ્રચારક પણ નહોતો, તેમ બહેન જાણોથી પ્રાદાધર્મનો પ્રચાર
કરવાનું બધી વિચાર પણ કોઈને આવ્યો નહોતો.

ઈ સ ૧૮૬૦ મા કેવડેતામા 'સમત સભા' નામની એક
સભાની રચાવના થઈ આ સભામા પૂજ્ય ઓકેશવચ્ચ તેન
પોતાના બધુજનોની સાથે ધર્મસંબંધી વિષયોનું વિવેચન
કરતા અહીં ગોસ્વામીજીને કેશવચ્ચ તેન સાથે પ્રથમ પરિચય
થયો. ગોસ્વામીજીનો આ સમત સભાદ્વારા, જેમજેમ કેશવચ્ચ
તેનની સાથે પરિચય વધતો ગયો તેમ તેમ તેમની માતાઈ,
તેજવિતા અને ધર્મનિષ્ઠ વગેરે અદ્ભુતોથી આકર્ષાઈ, તે જાને
માફક સજ્જનો અનેહસ્યથી વધારે ને વધારે સંકળતા ગયા.
જાને એમણીજના મુખદુ ખમા ભાગ લેતા જાનેનું એકજ
લક્ષ્ય-દિગ્ગિહ-હતું આ પ્રમાણે જાને પ્રભાવશાળી વ્યક્તિએ.
એ હાથમા હાથ મિલાવી, જ્વલત ઉત્સાહથી, નિર્ભયપણે અને

અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી માર્ગ કાઢીને છવોના ચોદમંત્રનો સાર્વ-
ત્રિક પ્રચાર કર્યો.

આજ સમયે ગોસ્વામીજી એક વાર શાંતિપુર ગયા. ત્યાં તેમણે ઉપવીતનો ત્યાગ કર્યો હતો તેથી જળરી ધાંધલ થઈ હતી. હોડોએ તેમનાપર અમાનુષિક અત્યાચાર સુબર્યા. ગોસ્વામીજી બહાર નીકળતા ત્યારે હોડો તેમને ગળે દેતું, તો હોડો તેમનાપર મૂળ નાખતું અને હોડાકે તો વળી મારવા પશુ દોડતા.

એક દિવસ ગોસ્વામીજી હોડો એક ગોસ્વામીને ઘેર કીર્તન સાંભળવા ગયા હતા. ત્યાં બહાર ઝોસરીમાં કેટલાક ગોસ્વામી સુવકોની સાથેજ તેઓ બેઠા હતા. હીક લાગ આવ્યો છે એમ ગણી કેટલાક નીચ હોડોએ એક મોટો ખાસકોનો હાર, અગાસી ઉપરથી ગોસ્વામીજીના બળામાં નાખવાનો વિચાર કર્યો; પણ દેવની અકળ કળાથી તે હાર જેવો નાખવામાં આવ્યો તેવોજ એક હોડાના સળિયાસાથે અથડાવાથી, ગોસ્વામીજીને ગાંઠે હોડો બીજા ગો-
સ્વામીના બળામાં આવી પડ્યો !

એક ખીજે પ્રસંગે હોડો સ્થળે કીર્તન સાંભળવા જતાં ગોસ્વામી-
જી ત્યાં બાવાવેશમાં આવી ગયા. આ પ્રસંગે ભાવસમાધિ થતાં તેઓ ક્યારેક રોતા તો ક્યારેક હસતા. આથી તેમના કેટલાક વિરોધી અને ભક્તિરચસન્ય ગોસ્વામી સુવકોએ તેમને કીર્તન-
માં વિગ્નકર્તા સમજી, બહાર કાઢી મૂક્યા. એજ વખતે વળી એક નાહાત માણસે ગોસ્વામીજીને કમ સમજી તેમની પરીક્ષા કરવા માટે એક ચીંધીઓ અગિમાં શ્વલ્લેખ તપાવીને તેમના શરીર-
પર થોડી હીધી; પણ ગોસ્વામીજીને તે વખતે કંઈ દેહકાલ હતું નહિ, તેથી તેમને કંઈ પણ વેદના ઘણું નહિ.

હોડોએ તેમને વીંટાડવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નહિ. વળી ઉપવીતનો ત્યાગ કર્યાથી પ્રાદાનધુઓ પણ તેમને ઉપદ્રાસ કરવા લાગ્યા. હિંદુસમાજની ઉરકેરણીથી ગોસ્વામીજીના મોટા લાભએ એક બાહેર સભા ભેલાવી અને તેમાં તેમના બહિષ્કારનો ઠરાવ થયો. બીજા ગોસ્વામી સુવકોએ પણ તેમને તરત શાંતિપુર છોડી આદ્યા જવાની ધમકી આપી, પણ ગોસ્વામીજીએ તેમને નિર્ભય-
પણે જવાબ આપ્યો કે “મારે થોડો વખત શાંતિપુરમાં રહી આ અપકારનો ગાંઠો ઉપકાર કરીનેજ વાળવાનો પ્રયત્ન કરવો છે. મને ખાતરી છે કે, તે પ્રયત્નથી આ શ્રોધામસુંદરનું સંદિર પ્રાદામંદિર-

મા રૂપાંતર પામી જશે = પછી થોડો વખત ત્યાંથી આદ્યસમાજની સ્થાપના કરી પાછા કલકત્તા આવ્યા

ગોસ્વામીજીનાં સર્વ સમાવહાયોંઓએ તેમનો ત્યાગ કર્યો જારો, પરંતુ તેમના જીનેલી કોણુત કિશોરીલાલ નેરે તેમનો ત્યાગ કર્યો નહિ આથી મૈત્રણને પણ ખાસ કરીને આ કારણે જ શક્તિ પુરનો ત્યાગ કરવો પડ્યો તેઓ પણ કુટુંબકળીનાગદિત ગોસ્વામીજીની સાથે કલકત્તામાં બાવી રહેવા લાગ્યા

હવે આદ્યધર્મનો પ્રચાર ચોતરફ સારી રીતે થઈ રહ્યો હતો યશોહર છુદલાન્ય બામઆચાર્ય નામે ગામના કેટલાક ધર્મિષ્ઠ મહાજનોએ આદ્યધર્મની હિદ્દા લેવાની ઇ-છા મવાસી કરાવતાના પ્રચારક મહાજન પર પડી જાયો, પણ ત્યાં બીજા કોણ ? કોણ થોડા પ્રચારકજી આવે હતા ? આ વાત સાંભળી ગોસ્વામીજીને મનમાં ન રહ્યું તેઓ ત્યાં જવાને તકવાપડ થઈ રહ્યા. આ તકફરતી તેમની મિલિકેજ દાલેજની પરીક્ષા પણ પામે આવતી હતી આ વખતે જો અભ્યાસ છોડીને ગોસ્વામીજી બામઆચાર્ય જાય તો જાવિશ્યમાં તેમના કુટુંબના ભરખુપોપણમાં વધે આવે જીવે તેમના પણ સમાજનેહીઓનો મત હતો, તેથી મૌનિ તેમને બામ આચાર્ય જવાની ના પાડી જવાબમાં ગોસ્વામીજીએ તેમને કહ્યું કે “જો પ્રભુ મહેનુમિમાં રહેવા જુદાનું પણ પોપણ કરી રહ્યા છે અને અગાધ મહાસાચરમાં પણ નાના-મોટા છુદા જુને મને પ્રાણીઓની રક્ષા કરી રહ્યા છે, તે પ્રભુ મું દુ ખો કુટુંબીજોને બુરો મરવા દેશે ” આ ઉત્તરથી મો નિશચ થઈ ગયા

પરંતુ આરત્ય દેશવચન તેને જણાવ્યું કે “જો આદ્યધર્મના પ્રચારક થવું હોય તો રીતસર પરીક્ષા આપીને મહાજનને મેળવવું જોઈશે ” ગોસ્વામીજી પરીક્ષા ગતપવા તંત્રાગ મગા જાને પાસ પણ થય, પછી હેરાલબાજુએ આજ્ઞા કરી કે ‘હવે આથી તારવજોપિનીનો બસવાર અભ્યાસ કરી લે’ ગોસ્વામીજીએ હમ જમ બે માસમાં ‘તારવજોપિની’ સંપૂર્ણ કરી હવે ‘આચાર્ય’ મગા થયે તેમને મહાજન આચાર્ય ઓ દેવેન્દ્રનાથ હાકુર પામે જવા ફર માન્યું રજા લઈ ગોસ્વામીજી દેવેન્દ્રનાથ હાકુર પાસે ઓ મહાજન મયા તેમજો ગોસ્વામી પ્રભુને પ્રચારજનરીકે રજામાં જાને ને કાર્યમાં તેમને જોડી પણ હિદ્દા પછી હાકુરજીએ તેમને ઘોડો વખત પોતાની પાને જ રાખી પોતે લખેલા ‘આદ્યધર્મ’ નામના

સ સ્કૃત પુસ્તકનો અધ્યાસ કરાવ્યો હવે તેમણે ગોસ્વામીજીને થોડો વખત કલકત્તામાં અને પાસેના પગમાં પ્રચારકાર્ય કરવાની આજ્ઞા કરી ગોસ્વામીજીએ ચાર મહિના સુધી પાટણડાગા, નીસુ તલા, શ્રીરામપુર અને ડોલગર વગેરે સ્થળોમાં પ્રચારકાર્ય કર્યું. પછી તેમને બાગઆચાર્ય જવાની રજા મળી તે પ્રમાણે ગોસ્વામીજી શકે ૧૭૮૫ ના પોષ સુદ ૧૦ ના રોજ બાગઆચાર્ય આબ્યા બાગઆચાર્યની નીતિ તેમજ ધર્મસ જ ધી સ્થિતિ જોઈ, તેમના હૃદયમાં દારૂજી આઘાત થયો મૂર્ખ લોકોને હાથે ધર્મની ઠેવી અધોમતિ થાય છે તેના તેમને ત્યા પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો. આ સ યા ધર્મ તેમણે 'બ્રાહ્મસમાજની આધુનિક અવસ્થા' નામના ધ ધમાં લખ્યું છે કે "મૂર્ખ લોકોના હાથે મહાત્મા ગોરાગપ્રસુનો વિશ્વલ સંજિતમય ધર્મ પણ મલિન થઈ ગયો છે બાગઆચાર્યની પણ તે વીજ હશા થઈ છે. ઠેટલાકે તો વ્યભિચારને પણ ધર્મ તરીકે ઠાણે બેસાડ્યો છે ! ! જ્ઞાનપ્રકાશ વગર આ જઘા હુતચારરૂપી અ ધકાર નો નાશ થાય તેમ નથી હુકાળમાં ભૂખ્યાઓને અન્નદાન આપવામાં ન આવે કે મહારોજમાં માદાઓની દવા વગેરેથી માવજત કરવામાં ન આવે તો લોકો તેને નિર્દયતા ગણે છે, પણ અજ્ઞાના ધકારમાં ગોયા ખાતા લોકોને વ્યભિચાર, અસત્ય વગેરે અનીતિના ખાડામાં પડ્યા રહેવા દેવા તેને કોઈ નિર્દયતા કહેતું નથી ભૂખ્યા તરફધાનેતયા દીન-દુ ખીઓને અન્નદાન વગેરે આપણ, તેમજ રાણી ની સેવા-ચાકરી કરવી એ પણ પરોપકાર તો છેજ, પરંતુ અજ્ઞાના ધકારમાં ભટકતા લોકો કે જેઓ અનીતિ તથા હુતચારમાં સડયા કરે છે, તેમને તેમથી જલ્દાર કાઢી જ્ઞાનપ્રકાશમાં લાવવા એ સર્વોત્તમ પારમાર્થિક કામ કે પૃથ્વીમાં જોનાથી ખીજી કોઈ મોટી દયા નથી ભૂખડુ ખની પેઠેજ જેઓએ પાપ કરવાથી થતો પરિ તાપ અનુભવ્યો છે, તેઓજ અન્નદાન વગેરે કરતા પણ જ્ઞાનામૃતના દાનનો મહિમા ઠેવો અપાર છે તે સારી રીતે સમજી શકે છે જેને ચોતાના પાપનો આવો પરિતાપ થયો હોય તેજ પાપીની વહારે ધાય છે અને તેજુજ હૃદય તેમને માટે રહે છે બાગઆચાર્યની આ શોધનીય અવદશા જ્યારે પણ સાબળી આવે છે ત્યારે મારાથી રોઈ પડ્યા સિવાય નહેવાતું નથી "

આહી આ ત્યા પછી અનેક મુશુકોએ ગોસ્વામીજી પાસે બ્રાહ્મધર્મની હીક્ષા મહેલુ કરી 'જ્ઞાનચર્ચા સિવાય બ્રાહ્મધર્મ ચિર

સ્વાધી ન થઈ શકે' એવી તેમની માન્યતા હોવાથી ગોસ્વામીજીએ ત્યાં એક વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી, અને એક ધર્માદા દવાખાનું ખોલ્યું.

ગોસ્વામીજીએ ક્યારે પ્રચારકનું પદ ગ્રહણ કર્યું ત્યારે પોતાની આજીવિકા માટે કંઈક પગાર લેવાનો દેવેન્દ્રનાથ મહારાયે તેમને આગ્રહ કર્યો; પરંતુ ધર્મપ્રચાર લેવા પવિત્ર કાર્યમાં પગારનો સ્વાર્થ સંબંધ બને તો તેથી પ્રચારકાર્યને ધક્કો લાગે એવી ગોસ્વામીજીની માન્યતા હોવાથી, પોતાને પૈસાની બદુ તાણ હોવા છતાં પણ તેમણે કાકુર મહારાયનો આગ્રહ માન્ય રાખ્યો નહિ. ગોસ્વામીજીનો મત તો એવો હતો કે, ધર્મપ્રચાર કરવો હોય તેણે દેવળ ઈશ્વરપરજ સરોસો રાખી રહેવું જોઈએ. આ ઉપરથી પ્રચારકના પગારસંબંધી વાત તે વખતે શીકુરૂ રહી.

આગળ જતાં કેશવબાપુના ખાસ આગ્રહથી ગોસ્વામીજીને તથા દેવેન્દ્રનાથના આગ્રહથી શ્રી. અન્નદા બાપુને બ્રાહ્મસમાજના ઉપાચાર્ય નીમવામાં આવ્યા.

પ્રકરણ પાંચમું

બ્રાહ્મસમાજનું ઉપાયાર્થપદ અને મીન

બ્રાહ્મસમાજની સ્થાપના

અત્યંત અગત્યની જોડવાની જોડવાની આજીવન અને ત્યાંની બ્રાહ્મસમાજના ઉપાયાર્થપદની કામ કરવા સાચા આ અસાધ્યમાં એક દિવસ શ્રી. દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરે પોતાના દોહિત્રોના નામ કરણ સંસ્કાર કરવા, જોડવાની જોડવાની ઉપાયાર્થપદની કામ કરવા નિમંત્રણ મોકલ્યાં અને તેના વિવાહની કામગીરી સાથે એક વિંદી તથા એક મુદ્રાવાન

વસ્ત્ર પણ સેટતરીકે મોકલ્યાં. જોડવાની જોડવાની આ વસ્ત્રો-દાન-દક્ષિણ-સ્વીકારવામાં જોડવાનો-અવધાર ચરૂ થાય, જેવી સંકા સવારી તેમજ તે વસ્ત્રો આભાર સહિત પાછી મોકલાવી અને તે સંબંધમાં એક પત્ર પણ લખી મોકલ્યો. જોડવાની જોડવાની આ વસ્ત્રો દેવેન્દ્રનાથ પંડેરને કુલું નહિ, અને તેથી તેમના કમરે જરા અંતરણ્ય પણ પડી ગયો. બ્રાહ્મસમાજમાં જોડવાનું મંત્રજાપરૂં બહીષ્કારી શરૂ થયું. બસારે આ વસ્ત્ર દેવેન્દ્રનાથ પંડેરે નીકળી ત્યારે જોડવાની એ માટે બહુ દિલગીર થયા, પરંતુ પોતાના નિશ્ચયમાંથી તે હમ્મસ નહિ.

એક દિવસ ઠાકુર દેવેન્દ્રનાથે તેમને કહ્યું કે “તમને જ્યાં જવાનું હોવામાં આવે ત્યાં તમારે જવું પડશે.” તેના જવાબમાં જોડવાની જોડવાની કહ્યું કે “અંતર્વામીનો આદેશ ચાલ ત્યાં મથા જમર જમતમાં બ્રાહ્મસમાજનો પ્રચાર થવાનો નથી, જેથી મને તો તે આદેશ પ્રમાણે પ્રચારકાર્ય કરવા હો. પ્રચાર જેવી બાબતમાં કૃષ્ણ કરીને સંસ્કારિક મોટાઈને વચગાં લાવ્યો નહિ.” આ સાંભળી દેવેન્દ્રનાથ ચરમાઈ જઈને બોલ્યા કે “હવે હું ધરડે થયો છું, તેથી સાચાથી બધેય ઠેકાણે પહોંચી શકું તથા મારે જ્યાં

જવાની જરૂર પડે ત્યાં તમે જાઓ તો મને જ્ઞાન દેવાય.” પછી વળી કહ્યું “હીકે છે, જાઓ; અત્યામીના આદેશ પ્રમાણે સત્યધર્મનો પ્રચાર કરો, સર્વના હૃદયમાં પ્રાદ્યક્ષીજનું વાવેતર કરો, પ્રભુ કૃપાથી તેનાં મોઢાં ફળ આવશે; પણ તે ફળની આપણે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, ફળદાતા તો સમવાન છે. પ્રભુ તમને સહાય ભૂત થાઓ!”*

આ તરફ વેદાતવાગ્વીશ મહાશય તથા બેચારામ બાબુને પદબ્રહ્મ કરવાથી અને તેમની જગ્યાએ નવજીવાનીઆએને નીમવાથી શૂના વિચારના પ્રાદ્યક્ષપુત્રો દેવેંદ્રનાથપર રીસે ભરાયા. એજ સમયે શ્રીકેશવચંદ્રસેન તથા તેમના સાધીઓના પ્રયાસથી બે વર્ણાન્તર લમો થયા પ્રાદ્યક્ષચક્રોના આ કાર્યથી દેવેંદ્રનાથના મનમાં ભયનો સચાગ થયો. પહેલેથીજ તેઓશ્રી રૂઢિરક્ષક સ્વસ્થાવના હતા આથી આ સંસ્કારકાર્યથી યુવકવર્ગને અલગ રાખવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આરે બાબુ ભારે હિતચાત્ર થકે ઘર્ષ જૂઠી હતી દેશવબાણ તેમજ ગોસ્વામીજીની સરદારી હેઠળ, પ્રાદ્યક્ષ ચુવકો અદ્ભુત ઉત્સાહથી તથા અસાધારણ ખંતથી પોતાની વિવેકશુદ્ધિ સૂઝાડે તેવા કાર્યો કરતા ચાલ્યા.

આ વખતે કલકત્તામાં એક મોટો વંટોળીઓ ચઢી આવ્યો. પરિણામે મુશળધાર વરસાદ વરસ્યો. પાણીનું તો પૂર ચાલ્યું. રસ્તામાં છાતીપૂર પાણી ભરાઈ રહ્યું. આથી ઘણું ધરો પડી ગયાં અને ઝાડો પણ મૂળોઆસક્ષિત ઢબડી ગયાં. જોડાઓમાં રાજમાર્ગો નહીંઓ જેવા થઈ ગયા. કેટલાય મુદ્દાં તળાવા લાન્યાં માણસોના આર્તનાદથી મહાપ્રલયનું સૂચન થતું હતું, ગોઈ કોઈ ના સામું જોતું નહોતું, સૌ પોતપોતાના બચાવમાં પડ્યા હતા. ઘોળે દિવસે મેઘલી સત લેવો દેખાવ થઈ રહ્યો. ગોસ્વામીજી છાપરે ચઢી પ્રકૃતિદેવીની આ તાંડવલીલા નિહાળી રહ્યા હતા, એટલામાં તેમને સાંભળુ કે, આજ તોળુધવાર-ઉપાસનાનો દિવસ છે, પણ કોની મગદુર છે કે આજ ધરનો બહાર નીકળી થકે ? ઉપાસનાનો વખત જેમ જેમ નજીક આવવા લાગ્યો, તેમ તેમ ગોસ્વામીજી વધારે ને વધારે અધીસ થતા ગયા, પણ આવા ઉપાસનામાં તેમને બહાર જવાની ધરનાં બધા માણસોએ ના પાડી. સૌએ વાર્યા છતાં પણ ગોસ્વામીજીનો પ્રવળ ધર્માનુભવ તેમને

* ‘વાલ્મીકીયની અપુનિક અવસ્થા’ નામના પ્રેમ પી રૂપન.

બહાર લઈ ગયો. ઉત્પાતને ગણકાર્યા વગર તેઓ કમ્મર કસીને બહાર નીકળી પડ્યા; પણ ફોલીડે સ્ટ્રીટમાં આવ્યા ત્યાં તે પાણી ગળાપૂરે થયું. આગળ ચાલ્યા તે આશોક ઉપર પાણી આવ્યું, પછી તે ગોસ્વામીજી તરીનેજ સમાજમંદિરમાં પહોંચ્યા. ત્યાં જઈને જુએ છે તે ત્યાં ફોઈ પણ હાજર નહોતું અને સમાજનું મંદિર પણ પડું પડું થઈ રહ્યું હતું. પછી આચાર્ય દેવેંદ્રનાથનો મત બાજુવા તેમણે એક કાગળ લખી મંદિરના નોકર સાથે મોકલ્યો. આચાર્યશ્રીએ જવાબમાં જણાવ્યું કે “આજ તો પ્રકૃતિ-દેવીનો જે બીવણ બાપાર ચાલી રહ્યો છે તેમાં પરમેશ્વરની લીલાનાં દર્શન કરો.” આથી તેમને એકલાજ ઉપાસના કરતી પડી. ઉપાસના કરીને ગોસ્વામીજી પાછા ફરતા હતા તેવામાં રસ્તામાં કેશવબાબુનો બોટો થયો. કેશવબાબુ પણ પાછળીમાં બેસી સમાજ મંદિરમાં આવતા હતા. ગોસ્વામીજી પાછા વળ્યા અને જાને સમાજમંદિરમાં ઉપાસના કરીને પાછા ફર્યા.

આ જળપ્રલય જેવા પ્રસંગમાં કેલકત્તાની ઘણીયે સારી સારી ઈમારતો પણ લોપલેખી થઈ હતી. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સમાજ-મંદિર જે હાલમાં ગયું હતું તે પણ પડી ગયું, તેથી સમાજ-મંદિરનું કાર્ય શ્રીદેવેંદ્રનાથ હાકુરને જાગૃતિ ચાલવા લાગ્યું. આ જગલામાં જ્યારે પહેલે દિવસે ઉપાસના ચરૂ કરવામાં આવી ત્યારે ગોસ્વામીજી જગેદે જન્યાન્ય પ્રાણજંતુઓ આવીને જુએ છે તે પહેલાંના ઉપવીતધારી આચાર્ય વેલીપર ઉપાસના ચલાવી રહ્યા છે. તેમને આ વાત બસઘા લાગવાથી ગોસ્વામીજીએ બહાર થોક-માં આવી આ બાબતનો સજ્જ વિરોધ ઉઠાવ્યો. પ્રથમને અપ્રધાન પડી ગયેલો હોવાથી કેશવબાબુ પણ પહેલાં તે ઉપવીતધારી આચાર્યની ઉપાસનામાં બેઠાવા હતા, પરંતુ પાછળથી ગોસ્વામીજીની દલીલોથી આકર્ષાઈ તેઓ પણ તેમની સાથે જન્યા અને તેજ વખતે પ્રાણસુવકોએ ગોસ્વામીજીના આચાર્યપણા નીચે જન્યા રથને બંધને ઉપાસના ચલાવી.

ઉપરનો મામલો રાંત થવા પછી ગોસ્વામીજી તથા સુધારક પ્રાણસુવકોએ દેવેંદ્રનાથ પાસેથી ઉપરોક્ત વર્તનનો ખુલાસો માગ્યો, પણ દેવેંદ્રનાથે જે ઉત્તર આપ્યો તેથી કોઈને સંતોષ થયો નહિ. પ્રાણસુવકોએ બુધવાર સિવાય બીજા કોઈ દિવસે ઉપાસના ચલાવવાનો ઠરાવ કર્યો, પણ દેવેંદ્રનાથ તેમાં સંમત થયા નહિ. આથી

નૂંદે તેઓએ તેમની સાથેના સબંધ તોડી નાખી ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં 'શા તવર્ષીય બ્રાહ્મસમાજ'ની સ્થાપના કરી. ૩૨ કરતાં બ્રાહ્મસમાજનો સબંધ ઊભા પહેલાં, બ્રાહ્મયુવકોએ દેવેદનાથને એક નાનપણ આપ્યું અને તેમને 'મહર્ષિ' પદથી વિશ્વવિત કર્યાં. દેવેદનાથે પણ દેશવળાણને 'જ્ઞાનનંદ'ની ઉપાધિ આપી અને પોતાની બ્રાહ્મસમાજનું નામ આદિ બ્રાહ્મસમાજ રાખ્યું.

શા તવર્ષીય બ્રાહ્મસમાજની સ્થાપના ચલાથી, શાસ્ત્રવર્ણના સમસ્ત પ્રદેશના બ્રાહ્મયુવકો પોતાના હતાશુ મોન્નાની તેના સભાસભ્યરીઠે નોપાયા ગોસ્વામીજીના નેતૃત્વનીએ પ્રચારક બન્યા. એક સ્વચ્છ દિશાદર્શી અને અનાધારણ બતાથી, સર્વત્ર બ્રાહ્મધર્મનો પ્રચાર કરવા દાયા તેમના તીવ્ર વૈતત્યથી, અસાધ્ય ઉદ્યમથી, સ્વાર્થત્યાગથી તેમજ અપૂર્વ ધર્માતુલ્ય વગેરે શુભોદ્દેશ આકર્ષકને બનવાનું શિરિત સુવેળું. પણ બ્રાહ્મધર્મની રીતો રીવાજો દેવદત્તની પેઠે-એક બહાદુર યોદ્ધાની પેઠે-તેમણે પ્રચાર કર્યો અઘોર્ય પોતાના દેહની તેમજ સ્તુતિનિધાની તેમણે દર કાર નહોતી કરી થાકે શું? એ તો તેઓ બહુનાજ નહોતા. 'x

આ વખતે ગોસ્વામીજીની સામાજિક સ્થિતિ બહુ બારીક હતી. દયાપથી પણ તેમને એક સ્વ અવકાશ તો હતોજ નહિ, તેમ નહોતા. કોઈની પાને માગવા પોતાનો તેમજ પોતાના કુટુંબની આવરણક જરૂરીઆતો તરફ પણ દષ્ટિપાત ન કરતા, તેઓથીને પોતાના ધન્ય જીવનનું મહાત્મ્ય કેવી રીતે ઉદ્ધાપન કર્યું હતું તેના દષ્ટાવડે માત્ર બે ધન્યો અને આપવામાં આવી છે -

(૧) એકાત્મા ઉપાસના કરવા માટે એક દિવસ સવારના પહોરમાં ગોસ્વામીજી મહદ પાઠિના પેંગોવનમાં ગયા હતા ત્યાં તે વખતે ખાવાપીવાનો કોઈ જગનો બંધોબસ નહોતો. ગોસ્વામીજીએ લગભગ બે પ્રહર-મુખી આપાપીયા તાર ઉપાસના અઘોર ત્રીજે પ્રહર ઘણે ત્યારે તો તેમનાથી બૂખ સહન થઈ શકી નહિ અને ઉપાસનામાં પણ મન બહાર લાગ્યું નહિ. એટલે તેમણે પોતાના જળાશયમાંથી યોડી માટી ખાઈ લીધી અને જળપાન કરી લીધું. પછી પોતે ધ્યાનસજ્જનમાં લાગી ગયા. એક સાંજે કલ્પનામાં પોતાને એ આત્મા એ પાણીને જુએ છે તો મરના ખાવા-પીવતું કંઈજ નહિ હોવાથી કોઈએ કંઈ નાંચું કે ખાધું-

પીપુ નહોતું તેમના ધર્મપત્ની શ્રીમતી ચોમમાયા દેવીએ પોતાના નવરોષે ઓયુત દિગોરીલા ન મેત્રને ત્યાંથી ગયેરે થોડુંક જમી લીધું હતું અને સાસુલએ તો પાણી પીને દહાડો કાઢ્યો હતો. ગોસ્વામીજી આ બધું જોઈ આજીને પથારીમાં જઈ સૂઈ ગયા. એવામાં શ્રીયુત યદુનાથ ચક્રવર્તી નામના એક બ્રાહ્મણ મુ તેમની પાસે ધર્મચર્ચા કરવા આવી ચઢ્યા તેમણે ગોસ્વામીજીનું કરમા થઈ મુગ જોઈ કહ્યું “ ગોસ્વામીજી ! આજ આપ કંઈ જમ્યા કંઈ લાગતા નથી ” ગોસ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે “ રોજ તો ભગવાનપર ભરેનો રાખતો એટલે ખાવાનું મળી રહેતું, પણ આજ પોતાપર એ ધાર રાખ્યો તેનું આ પરિણામ છે ” આ વાત સાંભળી યદુનાથ બાણુએ પાટલૂનના મિસ્સામાં હાથ નાખ્યો પણ માત્ર દોઢજ પેસો નાકળ્યો, તેઓ તરત તે દોઢ પેસાના મમરા સહ આઘા અને ગોસ્વામીજી તેમજ માતાજી વચેરેને ખાવાની વિનંતિ કરી બીજે દિવસે યદુનાથ બાણુએ આ બધી વાત કાતિ બાણુને (એક બીજા બ્રાહ્મણ મુને) કહી, તેથી તેમણે ગોસ્વામીજીને ત્યાં અર્ધો રૂપિયો મોકલ્યો. આગળથી સીધું-સામાન લાવી રાધનામાં આગળ એવામાં હોલીરાહેરનિવાસી ઓયુત મહેદ્રબાણુના સસરા તથા સાળા મહેમાન વધને આગ્યા મહેદ્રબાણુના સસરાએ કહ્યું કે, મારો દીકરો આજ ત્રણ દહાડાથી ભૂખ્યો છે, માટે તેને તરત જો કંઈ હોય તે જમાડો તરતજ તેમને જમાડવામાં આવ્યા બાકી જો રજુ તેમાંથી સાસુલ (સુખકેશી દેવી) તથા શ્રીમતી ચોમમાયા દેવી થોડું થોડું જમ્યા અને બાકીનું ગોસ્વામીજી માટે લાકી રાખ્યું ત્યાં તો ગોસ્વામીજી તથા મહેદ્રબાણુ પણ ખાવો પડ્યો. તે બન્નેએ જો કંઈ વધુ હતું તે ખાઈને જેમ તેમ કરીને દહાડો કાઢ્યો ત્રીજે દિવસે સાસુલના પૂજના પાત્ર વચેરે વેચીને સોને જમાડ્યા ”

(૨) ગોસ્વામીજીના દરિદ્ર સસ-સબધી ઉલ્લેખ કરતા પ્રચારકેળ મુ ધી નવેદ્રનાથ સદ્ગોપાધ્યાય જણાવે છે કે ‘હું’ તે વખતે કૃષ્ણનગરમાં રહેતો હતો ત્યારે ત્યારે મારે કલ કરતા જવાતું થતું, ત્યારે બીજા ઠોઠ સગા-સનેહીને ત્યાં ન જતા હું ગોસ્વામીજીને ઘેર ઉતરતો તેમની સાથે મારે એવી નાહ મિત્રતા હતી અને ગોસ્વામીજી પણ મને એટલા જવા આહતા હતા કે મને તેમને ત્યાંનો સાદો લાત પણ અમૃત જેવો સ્વાદિષ્ટ

લાગતો એ વખતે એમની મિથિ એવી નિર્ધન હતી કે તેના લોગનમા યામનુ તો નામજ નહોતુ થોડા ભતને / વધારી નાખવામા આવતો, તેથી યાદની જરૂર નહોતી નહિ આ ખોડો આનંદપૂર્વક જનતા હોઈ હોડ વાર તો એટલા બધા મહેનત આવતા કે ઉપરનો ઓ-દો સીવર્ગ માટે નાખવામા આવતો અને પુરો બધા નીચેના ઓ ધમા સૂતા-એચના આ બધા મહેમાને ઘડોખરો વખત કેશવભાણુને ત્યાં સત્સંગ કરવામા તથા ધર્મચર્ચા કરવામા નાખતા કેશવભાણુ એ સૌને માટે મધપુરા જેવા હતા તેમની પાનેથી જ્ઞાનવાર્તા સાલત્યા કોઈને ઉણુ નમતું નહિ આમ ને આમ સત્સંગ કે તો કોઈ કોઈ વાર તો નાનતા એ ત્રણ વાગી જતા, ત્યાં પાછલી નતે સૌ પાછા થોડા આવતા રોજ બાવાન અપાવે ત્યાં સૌને ખાવા મળતું કંઈ પણ નહિ તે હોતોજ નહિ, એન્હો ને કંઈ ચદ-છાએ આવી નજો તે સૌ જમી લેતા ધનમા આવો મોટી મલનુધી નહિ લેઈ લેઈને સૂઈ જતી ઘડીવાન નાને વાગુ કરવાનુ થવુ મળતું નહિ કોઈ દિવસ તે જાત મળતો તો તેમા ચપટી મીઠુ નાખી, નમૂતની પેટે સૌ જાઈ મહેનો તે મહામનાદ આનંદવા

નત્રે વાણુના સાસા પડતા, એટલુજ નહિ પરંતુ ઘડી વાર તો દિવને પણ ખાવાનુ કેકાણુ નહોતુ એક તો પોતેજ બૂખથી અકળાઈ ગયા હોય તેમા વળી દાન્ત્રિયપીડિત કુકુ બીજનો પોત પોતાની કંધની સભાએ એટલે તો પછી એસ્વાનીજના હુ ખમા બાકીજ નહોતું નહિ ઘણાજ થોડા માણસો તેમની આ મિથિ જાણતા અને કોઈ વાઈ તો પોતા પાને નહિ હેવાથી બીજાને તેમની હકીકત કહીને નાજ આના માખી લવના ઘડી વાર તો આગણામા ઉગેલી લાલનો ચાકલરકે ઉપયોગ થતો, એન્હુજ નહિ પરંતુ હેટલીક વાર તો આ લાલથીજ ચણાથી લેવુ પડતું -

આ પ્રમાણે એસ્વાનીજને તથા તેમના દુદુ મપસ્તિવાને દાંડ્રમદુ બધી દેટલી વાન-પીગણુ પડ્યુ હતો તેકનો સકાય તેન નથી અત્યાનુધી તો ખ્રિસ્તી ધર્મપ્રચારક પાદરીઓ વગ વિધે ખ્રિસ્તી ધર્મ ફેલ એ જતા હતા, અને ધર્મકે તા પછી માર પાલિમ આવેલુ એઈને એટલા ૧૫૫૬૪ નવેલ છે, તેઓ મનુષ્યવખનમા

* ખીચુકા જપુરિંગા મંદણીન “ એસ્વાનીજના જીવનચરિત્ર ” માંથી ઉદ્ધૃત

આખા બંજાળામાં અને ત્યારપછી અમુક મુદ્દતમા આખા ભારત
વર્ષમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો દિગ્વિજય થવાના સ્વપ્ન ભેવા લાગ્યા,
પરંતુ તેમના હવાઈ કિંદા હાલી ગયા તેમના પ્રચારકોની સામે
નવા બ્રાહ્મધર્મરૂપી ગોટો પહાડ આડો આંગ્યો ચિશિલ યુવકોતું
બ્રાહ્મધર્મપ્રત્યેનું આકર્ષણ ભેદ તેઓ બે ધરી સ્વભી ગયા.
આથી તેઓ આ નવા ધર્મને શી રીતે પાછો પાડવો તેનીજ મુક્તિ-
પ્રયુક્તિઓ યોજવા લાગ્યા. પછી વિલાયતના અજેવાન પાદરીઓની
મંત્રણાને પરિણામે એવું કશું કે, આ નવીન ધર્મના પ્રચારકોને
વાદવિવાદમા હરાવે તેવા હેતુશિયાર પાદરીઓને હિંદુસ્થાન મોકલવા
આ વખતે ગોસ્વામીજી, કેશવભાણુ તથા પ્રતાપચંદ્ર મનુમદાર
વગેરે પ્રચારકો પ્રચારકોઈ નાટે અલ્લાહાબાદ આવ્યા હતા.
વિલાયતથી આવેલા પાદરી સાહેબ પણ મુળામુશી બારોબાર તેજ
દિવસે અલ્લાહાબાદ આવી પહોચ્યા.

એક દિવસ ઉપાસના કરી ગયા પછી પ્રચારકો પોતપોતાના
કામમા પરોવાયેલા હતા, ત્યારે તે પાદરી સાહેબ તેમને મળવા માટે
આંગ્યા. શ્રીમાન કેશવભાણુએ તેમને અદરસત્કાર આપી બોલાંગ્યા
અને સન્માનપૂર્વક બેસાડયા પછી તેમના આગમનનું કારણ
પૂછતાં તે પાદરી સાહેબે જણાવ્યું કે, “એક નવીન ધર્મ ખ્રિસ્તી
ધર્મના પ્રચારમા ડમલ કરે છે, તેની તપાસ કરવાને માટે વિલાય
તથી અત્રે આંગ્યો છું અને હાલ હું આપ લોકોની સાથે ધર્મસ
બંધી થઈ કશું કરવા હચ્છું છું” વાતચીતના પ્રસંગ અંગિચાન પાદ-
રી સાહેબ સૌંદર્ય ધ્યાનપૂર્વક નિરીક્ષણ કરી રહ્યા હતા થોડી વાર
રહીને તેમણે ગોસ્વામીજીને ઉદેશીને પૂછ્યું કે ‘શાતલાવે એક
ચિત્તે પત્રાસન વાળીને જેઓ ધ્યાન કરી રહ્યા છે તે મહાપુરુષ કોણ
છે?’ કેશવભાણુએ જવાબ આપ્યો કે ‘એ વિગ્નકૃષ્ણ ગોસ્વામી
છે’ પછી વળી પાદરી સાહેબ ગોડયા કે ‘મને તો ખબર છે અને
વિશ્વાસ પણ છે કે, ભગવાન હંમુખિસ્ત સિવાય આ પૃથ્વીમા માનવ-
જનનો બીજો કોઈ પણ તાત્કાલિક નથી માનવીઓના અધા પાપ
વહોની લે એવો બીજો કોઈ મહાપુરુષ કયો છે ? આ બધી વાત
નો ખુલાસો મેળવવા હું આપની પાસે આંગ્યો છું તમારામાથી જે
મહાપુરુષ હશે પણ ધ્યાનમાથી-ઉપાસનામાથી-અંગ્યા નથી
અને જેમનું નામ આપે વિગ્નકૃષ્ણ કહ્યું તે મહાશયની સાથે હું
વાતચીત કરવા હચ્છું છું. તેઓ ને કૃપા કરી અહીં આ દેખાડ

પાતેની ખુગીપર આવી બેસે તો હું બહુ આજ્ઞાથી યાદશ હું અમે
જ છું તેથી અને એમની પેઠે બેઝવાનો અભ્યાસ નથી, તેમ મને
તેમના ધ્યાનમાં સમ પાડવાનું પણ હીક લાગતું નથી "

આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલી રહી હતી, એટલામાં જોશીભીજ
પણ ધ્યાનમાંથી જાગવા લાગ્યા હતા પહેલાં તેમના નયનો
ઉઘડ્યા. ધીરે ધીરે શરીર પણ જાગવા લાગ્યું અને ત્યારપછી
ઉપાસનાની પૂર્ણાહુતિસમયના શાંતિવાચક શબ્દો " હરિઃ ઓ
શાંતિ શાંતિ શાંતિ ॥ " નું ઉચ્ચારણ કરી જોશીભીજ આસન
ઉપરથી ઉઠ્યા ત્યારે શ્રીમાન કેશવજીજીએ તેમને પાદરી સાહેબનો
વિચાર કહી મળાગાઓ જોશીભીજને જ્યારે જાણ્યું કે, સાહેબ
જ માણી જાય પછી જાણે છે, ત્યારે તેમણે જ માણીમાં વાતચીત
શરૂ કરી જોશીભીજને જણાવ્યું કે " સાહેબ ! આપે તો અનેક
સ્થળે ધર્મનો પ્રચાર કર્યો છે અને જાણેનો પણ સારો અભ્યાસ
કર્યો છે હવે આપ ભારતવર્ષમાં ધર્મપ્રચાર કરવા પધાર્યા છે
હીક છે, એ તો બહુ સારી વાત, તો હવે કૃપા કરીને મારા કેટલાક
પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપો - (૧) ધર્મ એટલે શું ? (૨) ધર્મનું મૂળ કયા
છે ? (૩) આત્મા કેને કહેવાય અને તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (૪)
મત્સ્ય શી વસ્તુ છે અને મત્સ્ય જાને કહેવાય ? (૫) માયા શી વસ્તુ
છે અને તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (૬) અસત્ય કેને કહેવાય અને પાપ
કેને કહેવાય ? " ઉદારચિત્ત વિચારણ પાદરીસાહેબ તો આ ગભીર
પ્રશ્નમાળા સ્વજાગીને સ્ખલ્ય થઈ ગયા, અને ઘોરી વારસુધી તો
મુંઝાજ ગેરહી નહા પછી ધીરે ધીરે કહ્યું કે " મહાશય ! આવા
પ્રશ્નો તો મને ઠાઠજે પૂછ્યા પણ નથી, તેમ મારા અતરંગ
પણ ઉઠ્યા નથી માત્ર ઇંચુખિસ્ત અને જાણેજાવ એ જે મિવાય
ધર્મસ જ ધર્મ હું બીજું કંઈ પણ જાણતો નથી " પછી કેશવ
જીજીએ માહેજને કહ્યું કે " સાહેબ ! જાણેજાવ, આ દેશનું નામ
ભારતવર્ષ છે ધર્મ કે અસ્તૃતિ જે કહો તેનો પ્રચાર પહેલાં આ
દેશમાંથી જ સર્વ જ થયેલો છે પહેલાં મીચમાં ભારતવર્ષની અસ્તૃ
તિએ ગવેસ કર્યો અને ત્યાંથી જાણા યુરોપમાં તેનો પ્રચાર થયો જે
અરબમાં આ ભારતવર્ષ આવેલો છે તે જ હતું નામ એશિયા છે
આ એશિયાજીના ઉત્તર-પશ્ચિમ ભાગના એક નાના ગામડામાં
જાપના ઇંચુખિસ્તનો જન્મ થયો હતો તમારા કેવળ તો અમે
ઇંચુખિસ્તને મધારે મારી રીતે બાળીએ છીએ અમે પણ તેમને એક

મહાપુરુષ માનીએ છીએ, પણ તે કંઈ બમાસા ઇંદ્રદેવ નથી. ઇંદ્રદેવ તો એક ભગવાનજ છે કે જે ઇંદ્રુષિસ્તના પણ પિતા કહેવાય છે. પરમેશ્વર એકજ છે, તે અન્યુત છે આ જે આપણે બધા છીએ તે બધા તે એકજ અદ્વિતીય પરમ પિતા-પરમેશ્વરનો પરિવાર છીએ. હવે જો આપ વાસ્તવર્ષમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રચાર કરવા માગતા હો તો પહેલાં તો આપ સ્ત્રીધા ઈર્ષ્યદંત બન્યો અને ત્યાં બધું અમાસા પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવો, પછી અહીં આવવાનો વિચાર કરવો." આટલી વાતથીત યથા પછી પાંદરી સાહેબ વધારે વાણીવિલાસ કર્યા વગરજ વિકાચત સિંધાની ગયા.૬

ત્યારપછી ગોસ્વામીજી બ્રાહ્મધર્મનો પ્રચાર કરવા પંજાબ તરફ ગયા. સાંભળ્યું છે કે, તેઓ ત્યાં રહ્યા તે દરમિયાન એક કિવસ અચાનક તેમને ચિત્તશ્ચય ભેડું થઈ ગયું હતું. સ્વનંદ સદૈવ રક્ષિતકમણિની પાસે જે રખતે લાલ, લીલો વગેરે જે કોઈ પદાર્થ રાખવામાં આવે ત્યારે તેમાં આબેહુલ તેવુંજ પ્રતિબિંબ પડે છે; તેમ ગોસ્વામીજીને પણ આ જે મનોવિકાર થઈ આવ્યો તેવું પણ કોઈ તેવુંજ ધારણ હોવું જોઈએ, નહિ તો આવા પવિત્રાત્માના હૃદયમાં કંઈ નાની મુની બાબતથી આવો દૈરદ્રાવ થાય નહિ. જમે તેમ હોય, પરંતુ એક સત્તે બ્યારે ગોસ્વામી પ્રભુ આત્મચિંતન કરતા હતા, ત્યારે તેમને એ બાબત સંભરી આવી અને મનમાં બારે પરિણામ મવા લાગ્યો. પહેલાં તો તેમણે શાંતિ મેળવવા માટે પોતાની તે વખતની માનસિક પરિસ્થિતિને મળતું એક લગન રચી કાઢ્યું અને તે લગન ઘણી વારમુઘી બાવણીના હુકમે, ગૂઝગૂઝ કેઠે અને અમુલીની આંખે ગાયા કર્યું. એ લગનનો બાવ નીચે પ્રમાણે હતો:—

‘મારૂં મન મંદા કાદવ બેસુ મલિન છે એવી સ્થિતિમાં એ નાથ ! તમને હું કેવી રીતે બોલાવી શકું ? મોટા દાવાનળમાં એક તણખલાનો શો હિસાબ ? હે પ્રભુ ! તમે પુણ્યતેજથી અગાહનતા દાવાનળ લેવા છો, અને હું તણખલા લેવો અધમ પાપી તમારું પૂજન પણ કેવી રીતે કરી શકું ? સાંભળ્યું છે કે તમાસા નામ-કીર્તનથી મહાપાપીઓ પણ તરી ગયા છે, પરંતુ તમારું નામસ્મરણ કરતાં આજે મારૂં હૈયું પડકે છે કેમ ? અને તો પાપને પંથેજ ચાલવાની ટેવ પડી ગયેલી છે. હે નાથ ! હું આપના પુણ્યમાર્ગનો

આશય શી રીતે લઈ ? એા દીનદયાળ આપનાજ બળથી ન અપમ પાપીને તારી શરે તેમ હો તો મારા વાળ પકડીને પાંચે પાત આપના ચતુક્રમગમા લઈ આશય આપો.”

આ સ્ત્રીન ઘણી વાર નાચુ તોપણ કંઈ મનોભાવ બદલાયે નહિ, તેથી ગોસ્વામીજી આપઘાત કેવાનો સંકપ કરી, ઘોર રાત્રે ૧૫૧ નદીને કિનારે આવ્યા અને જળામા પર્યટની માસવી બાધી લેવા નદીમા પડવા ભય છે તેવાજ તેમને પાછળથી એક દુહીટો કાઢી ૧૫૫, અને કહ્યું કે “જન્યા” કંઈ આપઘાત કર્યાથી પાપ-ગત્તિનો નાશ થતો નથી ધીન્જ ગમ, ખુદા તારે જહુ દેશે ત્યારે ખુદાની રહેમ-નજર થશે ત્યારે તને ખબર પડુ નહિ પડે કે તારૂં પાપ ક્યા ચાલુ ગયું ? પરંતુ તેને હજી સમય લાગશે ખુદાએ બધી બાબતોનો વખત નક્કી કરી રાખેલો ॥ જે દુહી જે બનવાનું હોય છે તે જન્યાજ કરે છે હવામા ધૂળ ઉડે છે તે પડુ તેની ઇન્દ્રિયીજ ઉડે છે, માટે ચલતઓ નહિ જઓ, આ ખલકમા ખુદાનો ખેલ જુઓ !” ગોસ્વામીજી તો આ દુહીરને જોઈને ઘણાજ આશ્ચર્ય પામ્યા અને તેમણે તે દુહીરને પૂછ્યું કે “સાધ ધાવા ! આપને આ વાતની ખબર શી રીતે પડી ?” દુહીરે કહ્યું કે “હું ધ્યાન-મગ્ન દે તો જને એવામા દેવી વચ્ચી સંભળાઈ કે ‘એક પવિત્રાત્મા આપઘાત કરવા તૈયાર થયા છે જઓ, તેને તારા મદ્દાત કરો.’” ત્યારે ગોસ્વામીજીએ દુહીથી મ્હુ કે “જુઓ, મારું મન ખડું મેલું છે, જાણુ અપવિત્ર લવન ઘણવામા ટાલુ છું ?” દુહીરે ખમીને જવાબ આપ્યો કે “ત્યારે એવા મેવા મન સાથે પત્તો ના જવાથી પણ લાલ થો ? ખુદાની બદલી કરો, એજ તમને પવિત્ર થશે પવિત્ર થઈને મણુ એજ માર છે તમે પોતાને નાપાક માનો છો તે ઠીક છે, પણ તમે કેશ પાક પુરુષ છો તે તમે જાદ તા નથી ઘોરો વખત તમારી આપના આગળ મટાવો, એટલે તમે ઠોણુ અને ડેવા છો, એતમને હર્ષલ પંઠે જણાઈ રહેશે રાજ નરે સૂડી વખતે લગજાનને જગતમાતાદેવે લાભે જગદજ્ઞાનુ નામ જપતા હવતા તમણે મનવન્મથ થઈ જશે અને તમને નિદ્રા પડુ આવી જશે આ પ્રમાણે કંઈ એમ્હેવનાન મનમા કોઈ પણ અથો થ વિચાર આવી તમને સુતાવશે નહિ થએટ” આ પ્રમાણે આતિદાયક ઉપદેશ આપી દુમીર સારેશ પાતાના મુકામે ચાલ્યા જયા ને ગોસ્વામીજી પણ તૃપ્તતાપ્તુ ચિત્તે થેજ લઈ મૂઈ

મયા, આ વાત જન્ય પછી ઘણે વખતે ગોસ્વામીજીને તે ફકીરનો ફરીવાર હરિદ્વારમાં બેટો થયો હતો. ચેતનમાર્ગનો અભ્યાસ કરવાથી, આ વખતે ગોસ્વામીજીએ આધ્યાત્મિક જીવનમાં સારી પ્રગતિ કરેલી હતી. ફકીરસાહેબ પણ ગોસ્વામીજીના અહેરામાં ખુદાઈ નૂર જોધને ખુશી થયા અને કહ્યું કે “જુઓ, હવે તમે કેવી અપૂર્વ અને આનંદદાયી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી છે ! તે વખતે જો આપણાં કંઈકો હોત તો આવી મજા આવત ! ...વગેરે.”†

ત્યાંથી ગોસ્વામીજી શીખ સંપ્રદાયના સુખ્ય યાત્રાસ્થાન સુવર્ણમંદિરનાં દર્શન કરવા અમૃતસર મયા, ત્યારે તેમણે સાંભળ્યું કે, એક વખત ગુરુ નાનકેદેવને તરસ લાગી, એટલે તેઓ એક સૂકા સરોવર પાસે ગયા અને પાણી માગ્યું. પ્રભુ કૃપાથી તે સરોવરમાં પીવાલાયક પાણીનો ખરો ફૂટી નીકળ્યો. ત્યારથી તે સરોવરનું નામ ‘અમૃતસાગર’ કહેવાય છે. શીખ સંપ્રદાયના ચેતના ગુરુ રામદાસજી એ ઇ. સ. ૧૫૭૪ માં ‘અમૃતસર’ને ખોદાવી ‘ચોટુ’ કરાવ્યું અને તેની વચ્ચે એક સુંદર મંદિર બાંધ્યું. આ મંદિરને શીખલોકો ‘ગુરુદરબાર’ અથવા ‘દરબાર સાહેબ’ કહે છે. કાળના પ્રભાવે આ મંદિરનો કબજો થોડો વખત અક્ષયના લોકોના હાથમાં આવ્યો. તેઓએ મંદિરને જાગી બેઠે કરી મૂક્યું હતું. પછી એક ઇ. સ. ૧૮૦૨ માં મહારાજ રમજિતસિંહે અમૃતસરનો કબજો લીધો, ત્યારે તેમણે તે મંદિરને નવેસરથી સમરાવ્યું અને તેના ઉપર સોનાનાં પતરાં મઢાવ્યાં. ત્યારથી તે સુવર્ણમંદિર કહેવાય છે.

આ અમૃતસર લંબાઈ-પહોળાઈમાં સમચોરસ છે તેને ચારે બાજુએ ચેતનધરથી આધવામાં આવ્યું છે. આથી સરોવરની મધ્યનુસુવર્ણમંદિર બહુજ શોભાયમાન દેખાય છે. મંદિરમાં જવા માટે એક સંજેમરમરનો પૂલ બાંધેલો છે. મંદિર પણ સંજેમરમરથીજ બાંધેલું છે. મંદિરમાં કેટલાક વિશાળ પાટલ છે. તેમાં સુખ્ય વિશાળમાં ગુરુ નાનકેદેવ, ગુરુ ગોવિંદસાહેબ વગેરે શીખ ગુરુઓના ઉપદેશ થયા એટલે કે ‘ગ્રંથસાહેબ’ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે હમેશાં તેની ઘણા આદરપૂર્વકે પૂજા થાય છે. આ સિવાય અહીં કોઈ દેવદેવીની પ્રતિમા નથી.

આ મંદિરમાં આઠે પહોર ધર્મધ્યાન થતું જોઈ ગોસ્વામીજીને બહુ આનંદ થયો. ઘણે જાગે આજો દિવસ મંદિરમાં પાક, પૂલ,

† ગોસ્વામીજી પાસેથી સાબવેલું.

કીર્તન, ભજન, લોગ તેમજ અપરિતિ વગેરે વિધિસહિત ધ્યાન કરતું હતું. માત્ર ચાર પડી ત્યાં રહે ત્યાંથી તે સૂર્યોદય થતાંસુધીજ શાંતિ રહેતી, પરંતુ ત્યારે પણ ઘણા શીળ લોકો ધ્યાન-ભજન કરતાં જોવામાં આવતાં એ નિયમ હજી પણ એ પ્રમાણેજ ચાલ્યો આવે છે ગોસ્વામીજીના હૃદયમાં ‘અમૃતસર’ ની એવી સુદૃઢ છાપ પડી હતી કે જ્યારે પણ પ્રસંગ આવે ત્યારે તેઓ ગુરુદરબારની વાતો બહુ આનંદપૂર્વક કહેતા હતા.

ચોટો વખત ગોસ્વામીજી પંતળમાં રહી, ત્યાંથી બ્રાહ્મ ધર્મપ્રચાર્યો, મથુરા થઈ વૃંદાવન આવ્યા ત્યાં એક દિવસ બ્રાહ્મધર્મરાજા પી સાપણ આવતા ગોસ્વામીજી ભગવાનની ગોપલીલાલુ વર્ણન કરવા લાગ્યા આ વાત કેટલાકે બ્રાહ્મણ બોલે હીક સાગી નહિ સાપણ મમામ કરી ગોસ્વામીજી જ્યારે જોસી ગયા ત્યારે એક બ્રાહ્મણ બુઝે પૂછ્યું કે “બ્રાહ્મધર્મ સંજો પી વિવેચનમાં તમે આ બધું શું જરૂરી માયું?” ગોસ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે “સ્થાનનો પણ મહિમા છે હું ઇરાદા પૂર્વક પણ બોલ્યો નથી, તેમ કંઈપણ કરીને પણ કહ્યું નથી, પણ મને જે નજરે જોતો હોઈ તેની જેઠે દેખાયુ તેજ કહ્યું છે.” આગળ ઉપર જ્યારે ગોસ્વામીજીને ભાવસમાધિ થઈ જતી ત્યારે બ્રાહ્મસમાજના ઉપાસનામંદિરમાં પણ તેમનાથી આવું કેટલુંક આપોઆપ બોલાઈ જતું પછી તો આવું બહુ વાર વળવા લાગ્યું કેટલીક વાર જ્યારે તેમના અત કન્નમાં દિવ્ય આલિંગન થતો ત્યારે તે દિવ્ય સ્વરૂપનું વર્ણન કરતા કરતા ઉચટે ‘મા’ ‘મા’ એવા શબ્દો બોલી તેઓ આકુળબાકુળ પણ થઈ જતા, સામાન્ય ઉપાસકવર્ગને તેમની આ સમયની સ્થિતિનો ખ્યાલ પણ આવતો નહિ અને સૌ પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે કંઈપણ કરતા *

કીર્તનવાનથી ગોસ્વામીજી પ્રચારાર્થે પાછા મથુરા થઈ આવ્યા અહીં રહ્યા ત્યારે તેમને એક અદ્ભુત સ્વપ્ન દેખાયું હતું. ગોસ્વામીજીએ પોતાના ‘ધર્મવત્ત્વ’ નામે શ્રેયમાં આ સ્વપ્નવૃત્તાંત આપ્યું છે તે અત્રે આપીએ છીએ-“ એક દિવસ હું તાજમહાલ જોવા ગયો તે રાત્રે મને સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં હું તાજમહાલના ઉદ્યાનમાં હોઉં હતો એટલામાં તો ઉદ્યાનના બધાં વૃક્ષો સુદર શ્રીઓડપે દેખાયા તે બધી શ્રીઓ માની પાસે આવી તેમનું

અપૂર્વ રૂપલાવણ્ય જોઈ મને લાગ્યું કે આ તે દેવકન્યાઓ છે કે શું? થોડી વાર પછી તે સ્ત્રીઓએ મને પૂછ્યું કે ‘હું’ આ પવિત્ર સ્થાનમાં કેમ આવ્યો છે?’ પછી મેં જોયું કે, આ સ્ત્રીઓ ઘડીકમાં વૃક્ષ યથા જતી તો ઘડીકમાં સ્ત્રીઓ બની જતી! હું તો તેમના આ વેશપલટાથી દિગ્ભ્રૂત જેવો થઈ ગયો અને થોડી વાર તો તેમને રૂપચાપ જોઈ જ રહ્યો. પછી મેં ધીરે રહીને કહ્યું કે ‘મને આપની પાસેથી ઉપદેશ સાંભળવાની ઇચ્છા છે. કૃપા કરીને કહેા કે ઇશ્વરનું સર્વવ્યાપીપણું શી રીતે સમજી શકાય? તેઓએ કહ્યું કે ‘શું તમે હજીસુધી ઇશ્વરની બાબતમાં અજ્ઞાન છો? જે કયાણુ પ્રભુના રામ્યમાં આપણે રહીએ છીએ તથા જેમની સત્તારૂઢિર્તિવડેજ આપણે શ્વાસ લઈ શકીએ છીએ, તે પ્રભુની સર્વવ્યાપકતાવિષે હજી તમને શંકા રહે છે?’ તેમનો આવો ઉત્તર સાંભળી હું તો શરમનો માર્યો નીચું જ નોંઠી રહ્યો. પછી મેં કહ્યું ‘હું તો એક મૂર્ખ અને પામર પ્રાણી છું, તમે મને ઉપદેશ આપી કૃપાર્થ કરો.’ પછી તેઓ પ્રસન્ન થઈને બોલી કે ‘અમારા જેવી પરીઓ ક્યાંય હીલી છે?’ મેં જવાબ આપ્યો ‘ના, સ્વપ્નમાં પણ નથી હીલી.’ તેમણે કહ્યું ‘માત્ર પરમાત્માએજ અમને આવું અદ્ભુત રૂપ આપેલું છે. તે પ્રભુ અમાસમાં વિલસી રહ્યો છે. તે પ્રભુ-તુંજ દિવ્ય રૂપલાવણ્ય અમારા શરીરમાં પ્રકાશી રહ્યું છે, જેમનાજ સૌંદર્યથી અમે સુંદર બન્યા છીએ અને એને સુંદર દેખાઈએ છીએ. તેમની કૃપાસિવાય કોઈ પણ સૌંદર્યને પામી શકતું નથી. આ વાતનો મૂઠ અર્થ તમે સમજી શકો, તો પછી તમને પરમેશ્વરના જેવું સૌંદર્ય ખીજે ક્યાંય દેખાશે નહિ.’ આટલું કહી તેઓએ પાછું વૃક્ષરૂં રૂપ ધારણ કરી લીધું. પછી બીજી વાર જોઈ છું તો ઠેકઠાક વૃક્ષો કહેતા હતા કે ‘તે પરમ ઐશ્વર્યવાન અને પરમ સુંદર પરમાત્મા આપણામાં પણ વ્યાપી રહ્યા છે એટલેજ આપણે પ્રાણુવાન-બળવાન છીએ.’ આટલું કહેતાં કહેતાંમાં દેઈ દોઈ મોટા વૃક્ષરૂપે બની ગયા. પછી હું પણ બગી ઉઠ્યો. આ સ્વપ્નથી મને ઘણો લાભ થયો. પહેલાં જે મને સૂત્ય જેવું લાગતું તે હવે પરમાત્માથી ભરપૂર લાગે છે.”

આશ્રયી જોસ્વામીજી લખનૌ, કાનપુર વગેરે સ્થળે બ્રાહ્મ-ધર્મનો પ્રચાર કરતા કરતા પાછા કેલકત્તા આવ્યા.

ઈ. સ. ૧૮૬૩ ની આખરમાં જોસ્વામીજી લોક ગયા. પૂર્વ-

ખંભાણમાં તેઓ પહેલપહેલાજ જાણધર્મનો પ્રચાર કરવા આવ્યા હતા. તેમણે ત્યાં અથા પછી ફેટલાંકે જાહેર જાપણો આપ્યાં. આ જાપણો સાંભળી ઘણા ડેળવાયેલા લોકોને જાણધર્મ પર મદદ બેઠી. x x x તે વખતે અને ત્યારપછી પણ તેમણે ઢાકા, મૈમ-નસિંગ, કુમિલા વગેરે સ્થાને ફરીને જાણધર્મ સંબંધી જે પ્રચંડ આંદોલન ઠહું હતું તેથી પૂર્વજગાળને ઘણાજ લાભ થયો હતો.*

આ વખતે ગોસ્વામીજીને આચાર્ય કેશવચંદ્રે કલકત્તાથી પ્રચારકાર્ય સંબંધી જે પત્ર લખ્યો હતો તે અહીં અપરંપર આપીએ છીએ.

જય જગદીશ

પ્રેમપૂર્વક ઘણા ઘણા નમસ્કાર !

જય, જય, વિજયનો જય યાઓ ! તમે જે વિજયપતાકા ફરફરાવી રહ્યા છો તે અહીંથી પણ દેખાય છે. તમારા પ્રચંડ ઉત્સાહના તરંગો અહીં સુધી આવી મને પણ હલમલાવી મૂકે છે. તમારા વિશુદ્ધ હૃદયમાં ઈશ્વરની જે હવલી-જગતી જયોત પ્રકાશી રહી છે તેના જગદગતા તેજથી વહેમો અને કુસંસ્કારો બરબી-જૂત ધર્ષ જશે તેમા આશ્ચર્ય શું ? તમને ફરી એક વાર "જય જય" કહું છું; જાણધર્મનો મહિમા આજપર્યંત સત્યપરાયણ પ્રચારક વિના ઢંકાયલોજ પડી ગયો હતો, તે મહિમા આજે આપના જેવા પ્રચારકદ્વારા ફેલાઈ રહ્યો છે; એટલે હવે મારે કંઈ ચિંતા કરવાનું નહીં એક ઈશ્વરજ આપણો પ્રભુ-નિયામક છે. હવે ફરે તેજુજ નામસંકીર્તન કરો. વૈગમ્યવાન ઘડને સંસાર-ને સ્વાધીન કરો, પ્રચંડ ઉત્સાહથી-આંદોલનથી નૌને અજ્ઞાન-નિદ્રામાંથી જાગૃત કરો. પ્રેમસૂરથી રોને વચ કપો અને દેશ-દેશાંતરમાં અપણા જાણ-શાસ્ત્રને ફેલાવો, તેનો વિસ્તાર કરો; તેમજ આપની સાથેના દરિદ્ર ખંધુઓને ચહેનચાલ કરતાં પણ વધારે મુખી અને સમૃદ્ધ કરો. હું તો તમારા તરફથી ઘણી ઘણી આશાઓ રાખું છું. જેમ જેમ તમે વિશેષ પ્રચાર કરતા જશો, તેમ તેમ આપણું ઐશ્વર્ય તમા સૌભાગ્ય વધતું જશે.

હીક છે બાઈ ! પણ હવે એક વાત પૂછી લઉં. તમે આવા સ્વાર્થી કેમ છો ? તમે એકલા એકલાજ બધા આતંદ જોગવ્યા કરો ? 'ઢાકા'ની ખાણમાં જે અમૂલ્ય રત્નો ઢંકાયેલાં હતાં તે

ખધા શુ તમેજ લઈ લેશો ? અને તો એક વાત પણ બોલાવશે નહિ કે શુ ? હું તો કાળની પેઠે અહીં પડ્યો રહ્યો છું તમારા ઉત્સવમા મારો ભાગ નહિ રાખ્યો કે શુ ? અને હાકા આવવાનું નિમ તણુ શુ નહિજ મોકલ્યો ? તમે બ્યાસુધી રહ્ય ન આપો ત્યાં સુધી મારાથી આવી શકાય પણ નહિ ઇતિ

કવન્તા, કૌતુહલ } અભિનવદય બધુ
શક-૧૭૮૬ માસ તિ ૨૪ } શ્રી દેશવચ્ચંદ્ર સેન

આ પ્રમાણે, પૂર્વજગાનામા વિજય-પતાકા ઉડાવી થોડો વખત વિશ્રાંતિ લેવા ગોસ્વામીજી શાંતિપુર આવ્યા અહીં થોડો વખત રહીને જ મ સ ૧૨૭૨ના આશ્વિન માસમા ગોસ્વામીજી પાછા કેલકત્તા આવ્યા, અને વળી પાછા ત્યાંથી આચાર્ય દેશવચ્ચંદ્ર અને સાધુ અધોરનાથને સાથે લઈ કાર્તિકની ૧૮મી તિથિએ પ્રવારકાર્ય માટે હાકા આવ્યા તેમનું સ્વાગત કરવા માટે હાકાનિવાસી પ્રાણમ ધુએ, પૂજા આતુરતાપૂર્વકે છુટીગ માને કાઠે રાહ જોતા ઉભા હતા તેઓ પધાર્યા ત્યારે તેમના દર્શનથી હાકાનિવાસીઓના આનંદનો પાર ન રહ્યો

પછી ગોસ્વામીજી પ્રવારકાર્ય માટે હાકાથી બારિસાલ આવ્યા અને ત્યાં ૫૬૨ દિવસ સુધી ‘પ્રાણમ’ શુ છે ? ‘ઉપાસનાજ મ તુમ્યતુ જીવન છે’, ‘મૃત્યુ પછી શુ ?’, ‘આત્મદષ્ટિ’, ‘પ્રાણમ ધુએતુ કર્તવ્ય’ વગેરે બૃહા બૃહા વિષયોપર બૃહા બૃહા ભાષણો આપ્યા તેમની ખરા હૃદયની ભાવભીની ઉપાસનાથી તેમજ ઓજસ્વી વાણીથી આકર્ષાઈ રાજરાજ સેકરો માણસો ઉપાસનામ દિરમા આવતા એ બધી વાત સાચી, પણ બારીસાલવાસીઓનું નૈતિક વર્તન બહુજ હલકા મગાનું જોઈને ગોસ્વામીજી જેવા નિર્ભળ વક્ત્રને કમ હર આઘાત લાગે એ સ્વાભાવિક હતું લોકોની નૈતિક અધમતાનો વિચાર આવતા એક રાત્રે તો ગોસ્વામીજી બાળકની પેઠે ડુસકો વારી બરીને રહ્યા, એટલાથીજે બ્યારે તેમને શાંતિ ન થઈ અને આત-વેદના હૃદયપરાત વધી ગઈ ત્યારે તેઓ નદીએ આપઘાત કરવા આવ્યા પણ નદીએ પહોંચતાજ આકાશવાણી સંભળઈ કે “આપઘાત કર્યો નહિ, કાળે કરીને બધુ ઠીક થઈ ગયેશે” અચાનકે આવી આકાશવાણી સાંભળી ગોસ્વામીજી આવું કશું કરવા અટકી ગયા

બારીસાલથી ગોસ્વામીજી નોઆખલી ગયા તેમના આવવાથી

ત્યાંના પ્રાદર્શનક્રમોનો ઉત્સાહ થતો જાયો. જેઓ પહેલાં કિંદુ-સમાજના કાયદો પ્રાદર્શનક્રમમાં આવતાં અનુક્રમતા હતા, તેઓ પણ હવે ગોસ્વામીજીના વર્ણવેલ ઉત્સાહથી તેમજ ભક્તિભાવથી હરપૂર ઉપદેશથી આકર્ષાઈ, સમાજમંદિરમાં આવવા લાગ્યા.

નોઆખલીથી ગોસ્વામીજી ચંદ્રગામ આવ્યા. અહીં તેમણે 'ધર્મજ મનુષ્યનું જીવન છે', 'ઉપાસના', 'ધર્મરસાક્ષાત્કાર' અને 'મૃત્યુ પછી શું?' વગેરે વિષયોપર ભાષણો આપ્યાં. તેમના હૃદય-સ્પર્શી ઉપદેશથી તેમજ ભાવપૂર્ણ ઉપાસનાથી ત્યાંના લોકોમાં ધર્મોત્સાહ વૃદ્ધિ પામ્યો. ચંદ્રગામ આવતાં રસ્તામાં તેમણે ચંદ્રગામ પહોંચી, રમુતદંડનો પહોંચી અને ચંદ્રનાથ પર્વત વગેરે પવિત્ર સ્થાનોનાં દર્શન કર્યાં. ચંદ્રનાથ પર્વતપર સુરુવનિકુંડ, સૂર્યકુંડ, લવણાખ્ય કુંડ, સીતાકુંડ અને સહસ્રધારા વગેરે પવિત્ર કુંડો તેમજ તે પર્વતનું અદ્ભુત નૈસર્ગિક સૌંદર્ય તેમણે તેઓ બહુજ પ્રસન્ન થયા. તેમને અહીં એક અદ્ભુત સ્વપ્ન દેખાયું હતું. આ સ્વપ્નવૃત્તાંત પણ ગોસ્વામીજીએ કરેલા વિવરણમાંથી અત્યંત કદીએ છીએ:-

"પછી વખત પહેલાં એક વાર પગસ્તે ચંદ્રગામ ગયો હતો, ત્યાં રહેતા તે દરમિયાન એક ચમત્કારી ઘટના બની. આખા દિવસના યાત્રી લોકોએ દર્શન કરીને હું પર્વતપર સીતાકુંડની પાસેજ સૂઈ રહ્યો. બહુ યાત્રી સૂતાવેતજ ગાઠ નિદ્રા આવી ગઈ. યોદ્ધા વારે એક સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં મને જણાયું કે, તારામંદળ સાથેનું આખું નક્ષત્રમંદળ તેમજ સમસ્ત પ્રલોક મારી સમક્ષ બહુ વેગથી ફરવા લાગ્યું. તે બધાની પાછળ મને એક વિરાટપુરુષનાં દર્શન થયાં. આ દૃશ્ય હું બહુ વાર ભેંઈ શક્યો નહિ. મેં તે પુરુષને પૂછ્યું કે 'આપ કોણ છો?' કૃપા કરીને જરા જોળખાણ આપો. 'તેમણે જવાબ આપ્યો કે 'હું પુરુષ શુ' અને આ બધું જે દેખાય છે તે પ્રકૃતિ છે.' પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં પુરુષ-પ્રકૃતિસ બધી બહુથે વર્ણવેલું હતું તેમનાં આજ પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં એથી તેમનાં સંબંધી દેહ-લોક હરીત સમગ્ર અને માત્રી સુંઝવણોનો નિકાલ આવી ગયો. ધર્મ અને પુરુષ-પ્રકૃતિ વચ્ચે કેવો સંબંધ છે તેની આજે ખબર પડી એ પરમ પુરુષની જ સત્તા સર્વત્ર પ્રવર્તે છે. 'સત્ય જ્ઞાનમર્મનં પ્રત્યક્ષ' તે આ પુરુષ જ છે ઉપનિષદ આદિ યુતિઓમાં આ પુરુષનો ખૂબ મહિમા ગાયો છે."

ચતુર્થાશ્વિની ગોસ્વામીજી કુમિહા આબ્યા ત્યાં શ્રીમાન મજ સુદર મિત્રને ત્યાં ૧૪-૧૫ દિવસ રહ્યા ગોસ્વામીજીના શુભાગ મનથી ત્રિપુરાનિવાસી બ્રાહ્મણ મુજોમા નવજીવનનો સચાર થયો. અહીં રહ્યા તે દરમિયાન ક્યારેક ત્રિપુરા સમાજમાં દિશમા, ક્યારેક ત્રિપુરા શાખાસમાજમાં, તો ક્યારેક વળી મજસુદર આણુને ઘેર વગેરે વિવિધ સ્થળે, ‘ઉપાસના’, ‘ઈશ્વરની તાજાવેલી’, ‘પ્રભુજી માનવજીવનનું લક્ષ્ય છે’ અને ‘પ્રભુપ્રસાદ જ્ઞાનદત્ત મૂળ છે’ વગેરે વિષયોપર તેમણે જ્યાં જ્યાં ભાષણો આપ્યા મરેલાને પણ જીવન આપે એવા તેમના ઉપદેશથી મુમુક્ષુ સમાજનોના પ્રાણુમાનસુ બળ આપ્યું.

પછી રામજી સાસમા તેઓ કુમિહાના બ્રાહ્મણવાડિયા આબ્યા ત્યાં તેમણે ૪-૫ દિવસ રહીને ‘બ્રાહ્મધર્મ’ શું છે ? ‘ઉપાસનાની આવશ્યકતા’, ‘મોક્ષનો ઉપાય’ વગેરે વિષયોપર ભાષણો આપ્યા.

બ્રાહ્મણવાડિયાથી ગોરખમોજી પાછા બારિસલ આબ્યા ત્યાં તેઓ ૨૪-૨૫ દિવસ રહ્યા અને ‘કૃત્યસ્થાપ’, ‘બાહ્ય મૂર્તિ પૂજા’, ‘આંતરિક મૂર્તિપૂજા’ વગેરે વિષયોપર તેજદાર ભાષણો આપ્યા. આ વખતે પૂર્વજ ગાળામાં સૌસ્વાત અનો પ્રથમ પહેલ વહેલો ઉપસ્થિત થયો અને આ સમયે જળારી સિંહચાવ થવા સાગી પગિયારે દુર્ગામાહનદાસ વગેરે સુધારકે બ્રાહ્મણ મુજોના પ્રયાસથી એક વેશ્યાના તેમજ બીજી કેટલીક વિધવાઓના સુનર્જન કરવામાં આબ્યા સૌસ્વાત અના સળધમાં ગોસ્વામીજીએ જે ભાષણ આપ્યું હતું તેમાંથી કેટલોક સાચા અને આપવામાં આવ્યો છે - “સ્વાધીનતા-સ્વાત અનો ખરો અર્થ એ છે કે, પ્રભુનેજ સાધીન થઈ રહેવું-અર્થાત કેવળ ધર્મનેજ અનુસરીને વર્તવું. લોકનિદાની અતવના-અણુના આદેશને માન ન આપીએ, એટલે કે સમાજભયથી આપણને જે સત્ય જણાતું હોય તેવું પાલન ન કરીએ એવું નામજ પરાધીનતા છે. કામકોપાદિ આતર શત્રુઓને છતી પવિત્ર જીવન ગાળવું એજ ‘અરી સ્વત’ ત્વતા અને એ શત્રુઓને વશ થઈને પાપાત્મચ્છ કરવું એજ પગ ધીનતા છે. પુરુષોની સાથે સક્રિયપિના જાહેરમાં પાતો કબ્બો કે પુલ્કે મોઢે પુરુષો સાથે કરવું કે ઘોડાગાડીઓમાં ફરવા નીકળી પડવું, અથવા તો પુરુષોની સલામત વર્ષ સૌસ્વાત અનુ પ્રદર્શન

કરું-આમાની એકેય જાળનને ખરી સ્વાધીનતા કેહી શકાય નહિ.”

પછી ગોસ્વામીજી બારીયાડમાં કેડકેલા આવ્યા ત્યાં તે વિધવાવિવાહ, વર્ણનાર લોક, બલકર્મ, નામક-જુ તેમજ બ્રાહ્મ મતાનુસાર આદરણિય વસ્તુ કે નકામીના સંબંધમાં જાણરી દિવ સાલ ચાલતી જેવામાં આવી. આ બધી બાબતોમાં કેટલાક દુર્બલ બ્રાહ્મણ પુત્રોએ તો ‘આદિ બ્રાહ્મસમાજ’નોજ આશરો લઈ લીધો; એવામાં “ઈશુખિન, મુદેષ અને એશિયા” તેમજ “મહાપુત્ર (વેદ મેન)” એવા દેશવખાણના બે વ્યાખ્યાનોમાંથી વગી બચવામાં પી હોમાયા જેવું થયું. દેશવખાણનાં સાચાંમાં મહેલો મુદલાવ લજા લોકો સમજી સમ્યા નહિ, તેથી તેઓ દેશવખાણ હવે ખિસ્તી થઈ ગયા છે એમ માનવા લાગ્યા, એટલુંજ નહિ પરંતુ આદિબ્રાહ્મસમાજના કેટલાક બ્રાહ્મણ પુત્રો તો તેમના સંબંધમાં જેમ ફાવે તેમ બોલવા લાગ્યા અને દેશવખાણપર અલગિત આલેખો કરતાં પણ યાર માયા નહિ મામલો એટલો હલકુથી આવી ગયો. દલો કે હવે સત્યા સત્યની લગન હાથમાં નહીં ચડી નહોતી. એકબીજા વચ્ચે કાલક દેકવાનુંજ લગમ ચાલી નહુ. હવે “માતૃમત્ર માયુ ફરે છે ત્યારે તે પાછું વાળી જોતો નથી, અને ત્યારે તે અનુભવ આપી જાય છે ત્યારે તે કેટલી હલકુથી જઈ શકે છે તેનું આપ રહેતું નથી. ધર્મને નામે જે ફોફલાં જ થાય છે તે વળીજ મજબૂત હોય છે, પરંતુ ધર્મને નામે ત્યાગે વેગ લગે છે ત્યારે જે વેગનું ઝેર ઉપગતા ધર્મપ્રેમ કરના અનેક નહુ કાતીલ હોય છે. હિત્વચ્છિષ્ટિયુએ પ્રકૃતિને વા ખવિત્ર પુત્ર ઉપર પણ અમલ અત્યાચાર કરવામાં કંઈ બાંધી ન ગમી; કામન કેયોસિંહાએ પ્રોટેસ્ટ યોજા જે મીનમ ગુનવોં તે વાચના તો સોનારૂવાટા ઉભા થઈ જાય છે. નાવા મીનમ અનેક દશાતો આપી શકાય તેમ છે. બ્રાહ્મસમાજમાં પણ ત્યાગે આવું હમ્મ જોઈએ ત્યારે બ્રાહ્મસમાજ શાંતિનું ધામ છે, એમ ગી રીને લહી શકાય ?” x

બ્રાહ્મસમાજમાં આ બધી ધમાકે ઉપડેલી બેઇને ગોસ્વામીજી હવે જેમ હાથ નહુ હવે તેમનાથી જે ધમાકે જોઈ જાય તેમ નહોતી પહેલાની મહક લાગા વખતસુધી શાંતિથી ઉપાસના પણ ચલાવી શકાવી નહોતી, તેથી તેમનો દ્વેશ ખદ્દુ વધી ગયો. આખરે તેમણે કટાક્ષની કેડકેતાને ત્યાજ કર્યો અને

x ગોસ્વામીજીના “વાચસપત્યની આધુનિક અવસ્થા” નામના મંથમાંથી ઉદ્ધૃત

શાંતિ મેળવવાની આશાથી શાંતિપુર આગ્યા. પ્રકૃતિદેવીનું શાંત સૌંદર્ય જોવા ગોસ્વામીજી રોજ રાત્રે ગંગાકિનારે ફરવા નીકળી પડતા; વસંતઋતુમાં તો શાંતિપુરના ગંગાકિનારાની શોભા ઘણી મનોરમ થઈ રહેલી વિશાળ રેલીના પટપર પથરાઈ રહેલી ધવલ આંદનીની શોભા નિહાળવાનો આનંદ તો અનેરોજ હોય છે. ઉંચે આકાશમાં નક્ષત્રો અને વારણાઓથી વિંટાયેલા ચંદ્રમાની મનોમોહિની શોભા, નીચે સ્વચ્છસવિતા ભગવતી ભાગીરથીનું મંદમંદ મતિથી વહેવું, તેની તરંગમાળા ઉપર ચતું અંકિતનું નૃત્ય અને નિશાચર પક્ષીઓના આરે ત્રિશાઓને ભરી મૂકતા સુમધુર રાખ્દો, એ બધું સુદૃશસૌંદર્ય નિહાળીને કોના અંતરમાં શાંતિ ન થાય? ગોસ્વામીજી રોજ રાત્રે ગંગાતીરે બેસી આ નૈસર્ગિક સૌંદર્યનો આનંદ લૂંટતા હતા. સંસારી માણસોના કાષાદાવા, દાવપેચ અને રાગદ્વેષ વગેરેથી ઉપરામ થયેલા યોગીજનો આવી રીતે પ્રકૃતિ માતાનીજ ગોદમાં શાંતિ અને આરામ મેળવે છે.

આ સમયે ગોસ્વામીજીને શાંતિપુરનિવાસી હરિમોહન પ્રામાણિક નામના એક પવિત્ર વૈષ્ણવ ભક્તસાથે રનેહુ બંધાયો. ગોસ્વામીજીએ બ્યારે પોતાનું હૈયું આ ભક્તજનને ખોલી બતાવ્યું ત્યારે તેણે તેમને શ્રીચૈતન્યચરિતામૃતનો પાઠ કરવાનું સૂચવ્યું. તેમના મુખે અનેક પ્રકારની ભગવદ્વાર્તાઓ સાંભળી ગોસ્વામીજીને બહુજ શાંતિ વળતી. પ્રામાણિક મહાશયની લલામણથી ગોસ્વામીજી ‘શ્રીચૈતન્યચરિતામૃત’ મેળવી તેનો પણ પાઠ કરવા લાગ્યા. આ પ્રંથનો પાઠ કરવાથી તેમના વિચારોમાં મોટું પરિવર્તન થયું. શ્રી ગોરાંગપ્રભુની નમ્રતા, ભક્તિ, અતુરાગ, બ્યાકુળતા, ઈશ્વરદર્શન અને પ્રભુ સાથેનો આનંદ વગેરે અનેક ગાબતો વાંધવાથી, ગોસ્વામીજી અનિર્વર્ણનીય આનંદ અનુભવવા લાગ્યા. ‘શ્રીચૈતન્યચરિતામૃત’થી સાતરમાંથી પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા અને હરિનામમાં પ્રેમ, એ બે તરવેનો મર્મ સમજીને તો ગોસ્વામીજી ભાવાવેશમાં આવી ગયા અને મનમાં ને મનમાં શ્રીગોરાંગ પ્રભુને શુરુ માની પ્રણામ કરવા લાગ્યા.

ત્યારપછી શ્રીમાન પ્રામાણિક મહાશય ગોસ્વામીજીને શ્રીધામ પુલનામાં સિદ્ધ મહાત્મા ભગવાનદાસ બાબાજીનાં દર્શન કરવા લઈ ગયા. ગોસ્વામીજી આશ્રમમાં આવ્યા કે તરતજ બાબાજી મહાશયે તેમને સાણંગ દંડવત્પ્રણામ કર્યા અને ચોખ્ખ સન્માન વિ. ૬

૬૨ મહાત્મા વિજયકુમાર ગોસ્વામી-પ્રકરણ પાંચમું

આપી આસનપર બેસે એટલે ગોસ્વામીજીને તરસ લાગવાથી જળ પાન કરવાની ઇચ્છા જાણીને કહ્યું કે “મહાત્મા ! હું તો જલ્દીથી જ, માટે મને બહુ પાન આપજે ” આ સામગી બાબ છ ગોસ્વામે “આપ એ શું લો. આ ? મલો ” પ્રશ્નજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી કહેણ પડ્યું મનુષ્ય જાનિને અધિકારીજ કયાથી ચાપ ? મલો ! ખુશીથી આ કમરહુથીજ જળપાન કરો. ” આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી મંત્રાગમથી ભરેલું પોતાનું કમરહુ ગોસ્વામીજીને આપ્યું. ગોસ્વામીજીએ પણ ખેલતાં ક્યાં પછર જળપાન કરી કમરહુ એક બાજુએ મૂક્યું, પડ્યું બાબાજી તો તન તે કમરહુ લઈને તેમની પ્રસાદીનું પટ્ટી બાહરપૂર્વક ગાયે ચઢાવી પી નય આ જમ્યું ત્યાં મોઢા કંઠથી માલસોને ગમ્યું નહિ એટલે તેણે પ્રોત્તર લાગ્યા કે “બાબાજી ! આ શું કશું ? જે તો જનેલું જોરે બધુય દેડી લઈને પ્રાણગમાલ યઈ મયા છે અને કોઈને માનતાં પણ નથી ” તેમની આ પ્રમાણેની વાતો સાંભળી બાબાજી જોડયા કે “ વાહરે વાહ ! એમા શું મળ્યું ? આપણા અદેવપ્રભુને જનેલું ત્યાં હલી ? વળી જલસમાલ વધા તેમા પડ્યું જમડી મળ્યું ? ત્યાં પણ અમારા ગોસાઈજી આચાર્ય છે ને ? ” આથી તો જેણે માણતને મીઠકુટ હીક ન જામ્યું, તેથી તેણે કહ્યું કે “આચાર્ય છે તો તો ભરણું, પણ આચાર્ય કેવા છે તે તો જુઓ ! કેવી અદેવ શેલી ને ચમકડાં ચાહર ! કેવે કહકહતો જાયો અને ચમકડાં જૂ ? વાહ બાઈ વાહ ! ” આવા અનુવિત રાખે સંજોગે બાબાજીએ એવા બાવનું કહ્યું કે “બહો ! સતગુરોની ખુબોચોધી ખુની મળું અને તેમની જેવા તથા રતુ તે કવાને લભ લેશે તેજીએ, તેને ભદ્રે આપણુ દુર્લાભ છે ન અને તેમ દોહીને છીએ ” આમ કહેતાં કહેતાં તો બાબાજીની આખમા સમજાવીયા આવી નય.

તેથી પહેલા ખુશના આ સમજાવ ગોસ્વામીજીએ નાન-પ્રજાની પૂજા યતી ભેઈ અને ત્યાંથી તેમને ભગવાન વધી ! શુ કે, દનિયુગમા આ નામ-પ્રજાની ઉપાસનાગ્રંથ છે, આગળ ઉપર દીનિચાનંદ પ્રભુના આ દેશથી ગોસ્વામીજીએ પણ ઠાકામાં પોતાના ગેરાવિ ના અલમમાં આ ન મ-પ્રજાનીજ પ્રવિષ્ટ કરી હતી આતુ વર્ણન આનંદ આપવામા આનું છે

ત્યાંજાઠ ગોસ્વામીજી પોતના જમ્યું નીચકમન દેવને ગાયે લઈને મિદ્ધ પેનન્યલસ બાબાજીના દર્શન કરવા નરદીપ નયા

પુણનાના લગવાનદાસ બાબાજી જેવાજ આ પણ એક પ્રેમી ભક્ત હતા. આ બંને મહાત્માઓ ગોઠમંડળમાં રહીને, ધીમાન મહા પ્રભુના મૃતપ્રાપ્ત ધર્મને હજી પણ જીવતો રાખી ગયા હતા. વૈધ્યવ-સમાજ તેમનો હમેશને માટે સ્થળી રહેશે અસ્તુ હવે ગોસ્વામીજી નવદ્વીપ આવી બારેબાર બાબાજીના આશ્રમમાં ગયા ત્યાં બાબાજીએ તેમનો સારો આદરસત્કાર કર્યો અને તેમના આગમનથી તેઓ બહુ રાજી થયા થોડા વાર્તાલાપ પછી ગોસ્વામીજીએ બાબાજી મહાશયને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે ‘લક્ષ્મિ કેમ થાય ?’ પ્રશ્ન સાંભળતાંજ બાબાજી કહેવા લાગ્યા કે “આ શું બોલો છો ? લક્ષ્મિના જંઠારી થઈને મારા જેવાને લક્ષ્મિનો ઉપાય પૂછો છો ? મને તો આપના સલાટપર તિલકના, મસ્તકપર જટાના અને વસ્ત્ર સ્થળમાં તુલસી માળાનાં દર્શન થાય છે” આટલું કહી ત્યાં તો તેમનું ‘હેમુ’ પ્રેમથી એવું બરાઈ આવ્યું કે તેમનાં ફવાડે ફવાડા ઉભાં થઈ ગયા, આગળ જતાં આ સિદ્ધ પુરુષની વાણી સાચી પડી, કેમકે ગોસ્વામીજીએ પાછળના જીવનમાં તિલક, માળા, જટા વગેરે વૈધ્યવચ્ચિહ્ને પ્રીતિપૂર્વક ધારણ કર્યાં હતાં

પછી ગોસ્વામીજીની આજ્ઞાને માન આપવા ખાતર બાબાજીએ ધીમે ધીમે જાવાવેશનું સંવરણ કરી લીધું અને ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યા કે ‘જો પરાલક્ષિનો અનુભવ મેળવવો હોય તો હીન-હીન અને નિર્લક્ષ્ય થઈ જાઓ જ્યાસુધી જરા પણ અહંકાર રહ્યો હશે ત્યાસુધી પમલક્ષિની આશાજ રખાય નહિ, નેવતાં પાછી મોભે ઘટે નહિ, તેમ અહંકારી હૃદયમાં વિકાળમાંયે પરાલક્ષિના જાવ જાગી શકે નહિ’*

પછી બાબાજીએ પ્રેમપૂર્વક ગોસ્વામીજીના આગળ એક પાત્રમાં કંઈક લોજન રજી કર્યું. ગોસ્વામીજીએ તેમાંથી થોડુંક જમીને તો પાત્ર એક બાજુએ મૂકી દીધું. એકદમ બાબાજી તેમનો અવશિષ્ટ પ્રસાદ જમવા લાગ્યા અને જાવાવેશમાં બોલવા લાગ્યા કે ‘અહો ! ચિત્રગુપ્ત સાક્ષિ ! આજ મને મારા પ્રભુ-સંતાનનો પ્રસાદ મળ્યો’ જો ગોસ્વામીજીએ તેમને બહુયે વાર્તા અને કહ્યું કે ‘મારૂં એકું’ બાબાજી નહિ, મહારાજ ! હું તો પ્રાદ્ય થઈ ગયો છું.’ આ વાત સાંભળી બાબાજીએ કહ્યું - ‘ચરે !

* ગોસ્વામીજીના ‘આઠસમાજની આધુનિક અવસ્થા’ નામના મંથમાંથી ઉદ્ધૃત

તમે પ્રદક્ષાની થઈ ગયા હો કે એમ તે થઈ ગયા હો, તેની મને દરકાર નથી. જ્યોતવંશમાં તમારો જન્મ છે એ પણ મારે માટે બસ છે. તમારો પ્રસાદ લીધા બગર હું ચી રીતે રું ? હું તો તે જરૂર જમી જઈશ. 'પછી સિદ્ધપ્રેમી મહાનુભાવ ચેતનચંદાસ ગાબાજીનો ઉપદેશ હૃદયમાં ધારણ કરી ગોસ્વામીજી પાછા શાંતિપુર આયા.

ગોસ્વામીજીએ નદિયાબિહારી શ્રીમદ્ મહાપ્રભુના ધર્મમાંથી એ આશુત ધર્મસૂત્રો તારખ્યાં હતાં--(૧) જીવોપર દયા અને (૨) પ્રભુનામમાં પ્રેમ. કવિયુગમાં જીવોના મોક્ષ માટે આ બેજ ઉપાય સર્વોત્તમ છે એમ તેઓ માનતા, તેથી એ બે વસ્તુને અનુસરીને બ્રાહ્મસમાજને પુનર્જન આપવાના ઉદ્દેશથી, ગોસ્વામીજી કલકત્તા આવી કેશવચંદ્રની સાથે જોડયા. આ વખતે કેશવજીપ્રભુ હંગેશાં પ્રચારક બંધુઓની સાથે ઉપાસના વગેરે વિષયોની ચર્ચા કરતા. એવામાં એક દિવસ ગોસ્વામીજીના વડીલ જંધુ મજગોપાદ ગોસ્વામી કલકત્તા આવી જઈયા. તેમણે ગોસ્વામીજીને ઘેર એક વખત એક દીર્ઘન માથું હાથું. તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે:-

“ભહેન ! કાનુદો તો મારો પારસમણિ છે, મારે બીજાં ઘરેજાં-હું છું કામ છે ? તેનું નામદાવણ એ મારા કાનનું ભૂપણ છે, રેતું રૂપદર્શન એ મારી આંખનું ભૂપણ છે, તેમનાં શુદ્ધગાન મારાં એ મારી જીભનું ભૂપણ છે અને તેમની ચરણસેવા કરવી એ મારા હાથનું ભૂપણ છે, અને હવે, દૃષ્યચંદ્ર-હાર તો મેં મજામાંજ ધારણ કર્યો છે હું જોઈએ, હવે કંઈ મારા શત્રુમારમાં ખામી છે ?”

આ દીર્ઘન મજગોપાદ ગોસ્વામીજીે બહુ ભાવપૂર્વક માથું તેથી મોતાવર્ગ ભક્તિરસમાં વરબોળ થઈ ગયો. આ ઉપરથી ગોસ્વામીજીને બ્રાહ્મસમાજમાં પણ કીર્તનપ્રથા ચાલુ કરવાનું મન થયું. તેમણે કેશવજીપ્રભુને પોતાનો મત જણાવતાં કેશવજીપ્રભુએ પણ તેમાં સંમતિ આપી અને ત્યારથી બ્રાહ્મસમાજમાં કીર્તન ચાલવાનો રિવાજ ચાલુ થયો તે જાણ્યુંથી આવે છે.

પ્રભુપાદ મજગોપાદ ગોસ્વામીજીને કેટલેક ધરિયસ અને આપણે અરથાને નહિ મળ્યું. મજગોપાદ ગોસ્વામી, ગોસ્વામીજીથી અઢી વર્ષ મોટા હતા. એમનો જન્મ પણ પોતાના મોસાગમાં-શિકારપુર-થયો હતો. બાળપણથીજ આ બન્ને જ હોયો વન્ને જૂલ સ્નેહ હતો. તે બંને એકબીજાથી એક પછી પણ વિખટા નહીં શકતા નહિ. તેમનું ખણું-પીણું, સૂણું-મેસણું, રમણું-ભમણું

બધું સાથેજ હતું. ઉંમર વધવા સાથે તેમના સ્નેહમાં પણ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી મહં અને જીવનપર્યંત તેમનો પ્રેમ અખંડ રહ્યો હતો. મજગોપાલ જ્યે કે ઉંમરમાં મોટા હતા તોપણ નાના ભાઈ-ગોસ્વામીજી-ને પૂછ્યા વિના કંઈ પણ કરતા નહિ. ગોસ્વામીજીએ જ્યારે ઉપવીતનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે શાંતિપુરની સમાજે મજગોપાલ ગોસ્વામીપર દળાણ કર્યાથી, તેમણે ગોસ્વામીજી સાથે-નો જાહેર અવકાશ તોડી નાખ્યો હતો; છતાં તે બન્ને ભાઈઓ-નો આંતરિક પ્રેમ તો જેવો ને તેવોજ હતો અને જ્યે કાર્ય પણ તેમણે ગોસ્વામીજીના કહેવાથીજ કર્યું હતું. શાંતિવરદ્વીપ જ્યારે બહુ સતામણી થવા માંડી, ત્યારે ગોસ્વામીજીએ પોતેજ મજગોપાલ ગોસ્વામીને સામાજિક સંબંધ બંધ કરવાની સલાહ આપી હતી.

નિધિયાધિકારી મુખાવતાર શ્રીગૌતાંબ મહાપ્રભુએ જે પવિત્ર વૈષ્ણુવધર્મની સ્થાપના કરી હતી, તે ધર્મને ઠાળે કરીને જે મહિનતા માત્ર થઈ હતી તે દૂર કરવી એજ આ બન્ને ભાઈઓનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હતો; પણ આ ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે બન્ને ભાઈઓએ પોતપોતાને અનુકૂળ આવે તેવા ગાંઠો અડાણ કર્યા હતા. ગોસ્વામીજીએ શિક્ષિત નવયુવકોને અનુકૂળ આવે તેવા સુખિ, વિચાર, દલીલ વગેરે દ્વારા જ્ઞાનમાર્ગનું અવલંબન કરી, ધર્મપ્રચાર કર્યો અને મજગોપાલ ગોસ્વામીએ અજ્ઞાન-આમરણમાં કયાવાર્તા, હરિશ્ચંદન વગેરેદ્વારા ભક્તિમાર્ગનું અવલંબન કરી ધર્મપ્રચાર કરવા માંડ્યો. ગોસ્વામીજીએ મોટા ભાઈ મજગોપાલને પહેલેથીજ આ કાર્યમાંટે તૈયાર કરવા માંડ્યા હતા. શાંતિપુરના મોટા ગોસ્વામીજીને ઘેર પ્રસિદ્ધ કથાકાર વારણ ગોસ્વામીદ્વારા તેમણે મજગોપાલ ગોસ્વામીને ઇતિહાસ, પુરાણ વગેરેનો સારો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો.

પ્રભુપાદ મજગોપાલ ગોસ્વામી સારા અર્થેયા પણ હતા. જ્યારે પરાદિયે વહેલા દેહીને પોતાની અગાત્રીમાં બેઠાંબેઠાં, તેઓ મોટે સારે પ્રજ્ઞાતિયાં વગેરે લલકારતા, ત્યારે છેક સુમિપાડા, જીલ્લા, સારાગઢ, છોટાસણાઘાટ વગેરે ગામસુધી તેમનો મધુર અને ખુલ્લું અવાજ સંભળાતો. આ પ્રમાણે શ્રીમાન મજગોપાલ મહાશયનાં બ્રાહ્મસુદર્શનનાં પ્રજ્ઞાતિયાં ભક્તજનો સાંભળતાં ત્યારે સૌ પધારીમાંથી ઉઠીને પોતપોતાના ઇષ્ટદેવના ધ્યાનમાં લાગી જતાં. એમના સંગીતપર પ્રદાનદ દેશવચંદ્રને એટલો બધો

મોહ હતો કે કેવળ તેમનું સંગીત સાંભળવાને ખાતરજ તેઓથી બે ત્રણ વાર શાંતિપુરમાં તેમના મહેમાનતરીકે ગયા હતા.

મજગોપાલ ગોસ્વામી કથા કરતાં કરતાં પણ વચ્ચે વચ્ચે લજનો માતા, અને શ્રોતાવર્ગમાં ધાર્મિકતા ખીલવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. શ્રોતાવર્ગ પર તેનું પરિણામ પણ બહુ સુંદર આવ્યું. તેમની બક્ષિતરસભરી કથા, તેમનાં વાણજીવ અને સુમધુર સંગીત વગેરે સાંભળીને અનેક લોકોની ધાર્મિક પ્રગતિ થતી હતી. તેઓ ક્યાં ક્યાં કથા કરવા જતા, ત્યાં ત્યાં એક પ્રકારનો ઉત્સવ જ થઈ રહેતો. તેમની સુમધુર અને દિલને ટોલાવનારી કથા સાંભળવા માટે દૂર દૂરથી લોકોનાં ટોળેટોળાં આવતાં અને ઉવટની હરિનામની ધૂન થતાં સુધી શ્રોતાઓ તહીનતા અનુભવતાં અને હરિનામનો જયગવન કરીને એ બક્ષિભાવભીનાં હૃદયો સ્વાધે પોતપોતાને રથાને જતાં આ પ્રમાણે પોતાના ધન્ય જીવનનું મહામત ઉજવીને, મજગોપાલ મહાશયે લગભગ ૩૭-૪૮ વર્ષની ઉંમરે રંગપુર જીલ્લાના રસુલપુર નામના ગામમાં શ્રીયુત્ત હુમા-ચરણને ઘેર નંધર દેહનો ત્યાગ કરી પરમાત્મધામમાં પ્રવેશ કર્યો.

પોતાના વટીલ જાંબુએ ક્યાં દેહ ઊડ્યો હતો, તે સ્થાનનાં દર્શન કરવા ગોસ્વામીજી એકવાર ગયા હતા, અને ત્યાં તેમને ઉર્ફેશીને પિતૃતર્પણ પણ કર્યું હતું.

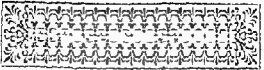
ગોસ્વામીજીના પ્રયાસથી ઠગકત્તા પાસેના ઉડટાદિગિના મનો-હરદાસ બાબાજીએ બ્રાહ્મસમાજમાં પહેલવહેલું સંકીર્તન કર્યું, ત્યારે બ્રાહ્મસમાજમાં અપૂર્વ ભાવભરિત દેશાઈ હતી. આ પ્રમાણે દીર્ઘાંતપ્રયાનો પ્રચાર થતાં બ્રાહ્મજાંબુઓને તે નિષ્ક્રમ બક્ષિનો રંગ ચડવા લાગ્યો. શ્રીગિર્ગંગ પ્રભુએ પ્રવર્તાવેલ આ દીર્ઘાંતબક્ષિનો ક્યાં-રથી બ્રાહ્મસમાજમાં પ્રચાર થયો, ત્યારથી તેમાં મહત્વપૂર્ણ પરિવર્તન થવા લાગ્યું અને ઠગકત્તા ઉપરાંત ખીજી શાખાસમાજોમાં પણ દીર્ઘાંતપ્રયાનો પ્રચાર થવા લાગ્યો. જાંબી શાખાઓએ આ નવી પ્રયાને ઉમંગભરે વધાવી લીધી. તેમાં પણ દાકા બ્રાહ્મસમાજમાં તેનો અવિશેષ પ્રચાર થયો આ ભજનકીર્તનથી દેશમાં અપૂર્વ નવગૃતિ આવી, લોકોમાં નવું ચૈતન્ય આવ્યું અને તેઓ એમાં એવા તો તટકીન ધર્મ ગયા કે દેશમાં જાનિ, વજાં કે આર્થિક સ્થિતિને લઈને જે ઉચ્ચનીચનો ભેદ તથા રાગદ્વેષ ચાલતો હતો તે સમૂખે નાશ પામી ગયો. હા દોષ એકજ પ્રભુનાં ચંતાન

છે, એવી જ્ઞાતૃભાવનાનો જન્મ થયો. ત્યારથી બંગાળી પ્રજાની નસોમાં નવું લોહી વહેવા માંડ્યું. અગાઉ જે સજનકીર્તન થેલા ગાંડાનો-હલકા લોકોનો-વ્યવસાય મનાતો, તેને હવે શિક્ષિત લોકો પણ ધણ પ્રેમથી વધાવવા લાગ્યા; એ પ્રમાણે સારતવર્ષના શિક્ષિત સમાજમાં પણ સાત્ત્વિક સજન-કીર્તનપ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. ગોસ્વામીજીએ બ્રાહ્મસમાજ માટે પ્રથમ જે કીર્તન રચેલાં તેનો સારાર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) બહે ભાઈઓ! આપણે બધા પાપથી ભરપૂર છીએ માટે ચાલો, આપણે તે પરમપિતાના ચરણકમળનો આશ્રય કરીએ; ત્યાંજ આપણે આબોધીએ અને રહતાં રહતાં આપણું દુઃખ કહીએ. જે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પતિતપાવન અને ભક્તવત્સલ છે; તે અનાથનો બેહી છે અને જૂઠતાંની બાંધ બાંહે છે. મને તેવો પાપી પણ શરણે આવતાં તેને તારે છે. આ ભવાદવીમાં એ મીઠા મહેરામણ લેવા છે. દીનદુઃખીને બોધને તે દયાસાગરનું હેતુ દયાથી ઉત્તરાર્થ બાધ છે; માટે ભાઈઓ! ચાલો, હવે દીસ કરશો નહિ. હવે માયાની મોહબળોમાં ફસાઈને ગોવાં ખાધા કરશો તો આરો આવવાનો નથી; માટે ચાલો ઉત્તરણ કરો, ઝટપટ તે દયાસાગરના ચરણકમળનો આશ્રય લઈએ.

(૨) ભાઈઓ! હવે યૌ લેળા મળીને ‘હરિ’નામની ધૂન મચાવો. જે સમવાન પતિતપાવન છે, ભકતોના છવનપ્રાણ છે અને પ્રાણીમાત્રનો ઉદ્ધાર કરનારા છે. ચાલો, જે ‘હરિ’નામની હૈા ધૂન મચાવીએ. અહો! જે પ્રભુનું નામ કેવું સુંદર છે! તેના નામનો મહિમા કેવો છે! તેના નામ-સ્મરણથી પણ અંતઃકરણ શાંતિ અનુભવે છે. ચાલો, જે પરમકૃપાળુ સમવાનનુંજ સ્મરણ કરીએ. સ્મરણ કરવા લેવું એનાસિવાય બીજું કોઈજ નથી.

૭ પ્રકરણ છઠું

ધર્મ પ્રચાર, વૈવકનો વ્યવસાય; પરિશ્રમથી
હરોગ, દેશવબાધુ સાથે મતભેદ

હે ૧૭૮૭માં મોરવામીજીએ ઠાકા શહેરમાં
એકરધાથી પ્રચારકેદ્રની સ્થાપના કરી અને
પેતાની સતત આલ્લેખિત આદેશો વ્યવસાય
પણ ચરૂ કર્યો.

તેમનાજ પ્રવાસથી ઠાકામાં 'સ'મત સભા'ની
સ્થાપના થઈ અને ઘણા શિક્ષિત યુવકો, પણ
આ સભાના સભ્યો થયા. આઠસમાજના મં-
દિરે ભાષકામ પણ થતા હતા. ઠાકામાં મંદિર

પુરૂં મૂકવામાં આવ્યું હતું. આ ઉત્સવમાં સાગ લેવા દેશવબાધુ-
ને કમીસાથી ખાસ ૨ મિલણ આપી સેવાવજામાં આવ્યા હતા.
મોરવામીજી એ વખતે ત્યાંના 'ઉપાચાર્ય' હતા અને તેમના ગયા
બાદ ઠાકા પ્રસન્ન ધોષ 'આચાર્ય' તુ ઠાકામાં ફેરતા હતા.

“ આ સમયે 'ઉપાચાર્ય' કેવો ભેગો ? ” અને 'સમાજગૃહમાં
કાંઈ પખાલ સાથે સંતોષ થઈ શકે કે કેમ ? ” આ બંને વિષયો
નાના મોટા મોટા પ્રાણબુદ્ધિમાં બહુ ચર્ચાસ્પદ થઈ પડ્યા. આમ
પ્રાણબુદ્ધિમાં મોટો મતભેદ ઉભો થયો. પ્રાણબુદ્ધિની એવી
માન્યતા હતી કે, જે જ્ઞાતિ કિંચિત્કંડમાં પાનતી હોય-અર્થાત્
જકારનાં ટપટીપિયા કમંકંડ પોતે કરતો હોય તેમજ તેના
કમંકંડમાં સાગ લેતો હોય, તેને 'ઉપાચાર્ય' નીચી ગણાય નહિ.
પૂરૂં પ્રાણોની પણ ઉપાચાર્યની લાવડાવસંજ ખી આવીજ માન્યતા
હતી, પણ જીને પ્રસ 'આજ પખાલ સાથે સમાજમંદિરમાં સંકી
તોન થઈ શકે કે નહિ ? ' એ બહુ વાતચેતી થઈ પડ્યો. પ્રાણ
યુવકો સંજ પખાલ સાથે સંતોષ કરવાના મતમાં હતા અને
૧૬ પ્રાણો તેની વિકલ્પ હતા, પણ જહુમતિ પૂરૂં પ્રાણોની દોવાથી

યુવકે બ્રાહ્મણે 'લાકા પ્રકાશ' પત્રિકામાં એક બહેરાત આપી, બ્રાહ્મણમાળ સાથેનો સંબંધ છૂટો કરી, બીજે સ્થાને 'ઉપાસના સમાજ'ની સ્થાપના કરી. બંગલો. ૧૨૭૭ ના જાદુપદ માસમાં આ મદના બની. પ્રચારક વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી પણ બ્રાહ્મ-યુવકોના મતના હોવાથી તેઓ તેમના અગ્રણી બન્યા હતા. બંગલો. ૧૨૮૦ માં ફરીથી આ બ્રાહ્મ યુવક મંડળની સલા બ્રાહ્મ-વવામાં આવી.

પછી આ સામાન્ય મતસેદ મટી ગયો અને બન્ને પક્ષો એકત્રિત થયા, તેથી બમણા ઉત્સાહથી પ્રચારકાર્ય આગળ ચાલવા લાગ્યું. ગોસ્વામીજીએ લાકા શહેરને પ્રચારકાર્યનું કેન્દ્ર બનાવ્યું. અને મૈમનસિંગ, સદુશમ, ત્રિપુરા, નોઆખલી, બારિસાલ, વગેરે સ્થાનોમાં જોસલેર પ્રચારકાર્ય ચલાવવા માંડ્યું. ક્યારેક વહી-લુમાં તે ક્યારેક પો એલીને તેઓ તે તે સ્થાનોમાં જતા. ત્યાં કેટલીક વાર તેમને કેવળ મમરાઈ ચલાવવું પડતું તો ક્યારેક કંઈ મળતું નહિ ત્યારે ઉપવાસ પણ થતા. આ પ્રમાણે જૂન દુઃખને ગણકાર્યા વગર, અધિક પરિશ્રમ અને અસીમ ઉત્સાહથી તેમણે પ્રચારકાર્ય આગળ ચલાવવા માંડ્યું; તેથી તે સામા-મા અપૂર્વ જાગૃતિ આવી અને સેંકડો નરનારીઓ બ્રાહ્મધર્મની દીક્ષા લેવા લાગ્યાં તથા નવજીવનનો અનુભવ થવાથી સૌ પોતા-પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યાં.

એ વખતે આજના જેવી જવા આવવાની સમય નહોતી તેથી ગોસ્વામીજીને તે સ્થાનોમા બ્રમણ કરતાં પૈસાને અણાવે કેવાં કેવાં સંકટો વેઠવા પડ્યા હતા તેની યોગીક વદનાઓ નીચે આપીએ છીએ.-

એક વાર લાકાથી સિવસાગર જતાં ગોસ્વામી મહારાજને સ્ટીમરમાં પાસ છ ઉપવાસ થયા હતા. રસ્તામાં છેવટ એક સ્થાને સ્ટીમરે લંગર ક્યું ત્યારે ગોસ્વામીજી સ્ટીમરમાંથી ઉતરીને કોઠે આવ્યા, અને ત્યાં સ્વાતંત્રિક ક્રિયા કરી થોડી બીની માટી ખાઈ લીધી અને ઉપર પાણી પીને છુપાડું નિવારણ ક્યું. પોતાની બત માટે ખીબા પાસે આગવાતુ તેમને ગિલકુલ પસંદ નહોતું. સ્ટીમરમાં કેટલાંક પરિચિત માણસો હતાં અને પોતાને પાંચ છ દિવસના અપવાસ થયા હતા છતાં પણ તેમણે પોતાના દુઃખની દેહને બધુ થવા લીધી નહોતી.

એક વાર પગ નરતે એક લોકમિયા સાથે ચોસ્વામીજી રીમનસિંગ
જતા હતા. સ્વામી એક કાચ કાઢી જમણી પાટો સાથે મઢ્યો.
ચોસ્વામી મહારાજને દ્રષ્ટી બેતાજ તેણે શિ મદ્ય ચઢાવ્યા અને
તેમની સાથે પૂરવેને ધસ્યો. આ બોધને લોકમિયા તો મુઝાઈ પડ્યો.
અને ચોસ્વામીજીએ પણ આ વિમરણ પાસે આવેલો. બોધ એકામ
પદ્માસન વાળી પ્રભુનું ધ્યાન કરવા માડ્યું. જ્યોતજીનના બગવાને
તેમની રક્ષા કરી તે વખતે એક વટોળિયો ચઢી આવ્યો અને ચો
તરફ પૂજાના ચોટેગોટા ઉડવા લાગ્યા. તત્તો દ મધ્યક વગરનો અને
બાદમાં ભરવાશે હતો, આસપાસ બધે જ મઢી બઢી હતી, તેમાં
વળી આ વટોળિયો બાળ્યો. બોધે પાટો તો આડે રખેલો ચઢી ગયો.
અને જ્યાં ત્યાં શિ મદ્ય પહોંચતો રહ્યો. ચોખામી લોકમિયાએ પાસે એક
ખાદ ભેઈ તેથી તે ચોસ્વામીજીનો હથ ઝાલી તેમને તે જગ્યાએ
હાઈ ગયો. ચોસ્વામીજીને હવે જણાયું કે, જ્યોતજીનના બગવાને-મધુ
સૂદન મુશરિફે-બચને દૂર કર્યો છે, તેથી કુવરજીએ મનમાં તેમની-
પ્રભુના-મુશ્વત્તા ગાતા ગાતા એવા અપૂર્વ આનંદ ઉપાસમા-
વાવાવેશમાં આવી મથા કે તેમને હવે ચોટે સાહે બન્યા હવડા
સ્વા માડ્યું. લોકમિયાએ તેમને વર્ષા કે હમણાં ધનામાંના બજન
કરો, નહિ તો બવાજ આબજી પાટો પાટો આવશે એવામાં
ચોટી વાર પછી વટોળિયો યાત્ર ચઈ જતા પાટો પણ પૂર
તેમમાં ત્યાં બાવી ચઢ્યો, પણ ત્યાં કોઈ માણસને ન લેવાથી તે
બહુ ખીજાયો અને જમીનમાં શિ મદ્ય જરાવવા ચડ્યો અને મોટા
બગલા પાડી ઘારે બાલુ શિ મદ્યથી પૂજા ઉડાવવા લાગ્યો. આખરે
પોતાનું કંઈજ નહિ વળવાથી આજ્ઞા ઇસી ચઢ્યું. વિચરન કરીને
જમણામાં આવ્યો ગયો.

વળી એક વાર ચોખામીજી જાલધમનો મથાર કરવા ઢાંકાથી
વહાણ નરતે કોઈ એક રથાને જતા હતા, ત્યાં સ્વામી પંચાનવી
મા તોફાન નડ્યું અને વહાણ ઉપર વળી મધુ જતા રીઓનો પણ
ઉપાય પત્તો લાગ્યો નહિ. વહાણ દૂરથી તે પહેલાજ ચોસ્વામીજી
ધ્યાનમય થઈ મથા હોવાથી તેમને ટપુ દેહબાન ન્હા નહોતું, પણ
સમાધિમાં તેમને એવું જણાયું કે, વહાણ તરફથી બિચી મધુ છે
અને બાલે ઘાઈ તેને અસુક દિશા તરફ ખેંચી લ્યય છે. પછી મું
ચક્ર તેની ચોખામીજીને કંઈ ખબર પડી નહિ. સમાધિમાંથી
જાગીને આસપાસ જુએ છે, તો કેટલાક ગાંધીમારો તેમને

ખડકપર સૂવાલીને શેક કરી ન્હા છે. પોતે અહીં કેવી રીતે અને ક્યારે આવી ચઢ્યા તે તેમને પૂછતાં, માછીમારોએ જણાવ્યું કે 'ત્યારે તોફાન શરૂ થયું ત્યારે દરદર એક વહાણને અમે ડગતાં જોયું; પણ તોફાન બહુ હોવાથી અમે ત્યાં મદદે જઈ શક્યા નહિ. તોફાન શાંત થઈ ગયું ત્યારે અમે એક વહાણને લેખડપર ચઢી મણેલું જોયું અને તે વહાણમાં તમે મૂર્ચ્છાવસ્થામાં પડ્યા હતા. આ જોઈ અમે ઈએ તમને શેક કરવા માંડ્યો અને હવે સમવાનની કૃપાથી તમને હોશ આવી તેથી બહુ સારું થયું.' x ગોસ્વામીજી પર આવાં તો કેટલાંય સંઘટનાં વાદળાં આવી ગયાં, પણ પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ દરેક પ્રસંગે અણુધારી રીતે તેમની રક્ષા કરી હતી, તે જોઈ અંતર આશ્ચર્યથી અને પ્રભુના અપાર મહિમાના વિચારોથી ભરાઈ જાય છે.

ગોસ્વામીજી આજીવિકા માટે જે વેધકે વ્યવસાય ચલાવતા તેથી તેમને પ્રચાર-કાર્યમા બહુ અડચણ આવતી હતી, પણ તે વ્યવસાય છેડી શકાય તેમ પણ નહોતું. કેમકે ગોસ્વામીજીને કોઈની પાસેથી સાચના કરીને છવનનિર્વાહ ચલાવવા તરફ તો પહેલેથી જ રુખ્ત અણુગમે હતો. આદ્યસમાજની પણ પ્રચારકોને વેતન આપી શકે એવી સ્થિતિ નહોતી. વેધકે આવક પણ નહિ જોવી જ હતી. તેમના ફીના દર પણ કોઈનેય ભારે ધડે નહિ તેવા જ હતા. ઘેર જોવા જવાની શ્રી માત્ર આઠ આના રાખી હતી અને મરીચી પાસેથી તેઓ કશું જ લેવા નહિ; ઉલટું તેમને માટે તો દૂધ વગેરેનો બદોબસ્ત પણ પોતાના ખર્ચેથી કરી આપતા.

ગોસ્વામીજીના વેધકે વ્યવસાયમા પણ કેટલીક આશ્ચર્યકારી ઘટનાઓ બનતી. સુમંસિદ્ધ વક્તા સુરે દ્રનાથ બેનરજીના સ્વ. પિતૃ-દેવ હંફટર દુર્ગાચરણ બન્દોપાધ્યાય ગોસ્વામીજીને સ્વપ્નમાં આવીને કહિત રોગોની-અસાધ્ય જણાતા રોગોની-ચિકિત્સા જણાવી જતા. ગોસ્વામીજી તેમની સ્વપ્નમા આપેલી સલાહ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરતા તેથી ધાર્યા કરતાં પણ બહુ સારું પરિણામ આવતું. આ પ્રમાણે રોજ બનતું. ગોસ્વામીજી બ્યારે રોગે સૂતા ત્યારે હથેલાં પથારી પાસે પેન્સીલ વધા કાચળ રાખીનેજ સૂઈ જતા. જેવું સ્વપ્ન આવ્યું હોય તેવું જ બાળીને તરત લખી કાઢતા. ગોસ્વામીજી બ્યારે એક વાર ચાતિપુરમાં હતા ત્યારે ત્યાં કોલે-

રાનો મહાન ઉપદ્રવ ચાલ્યો અને ઘણું માણસો મરવા લાગ્યાં તેમનાથી આ બીજાનું દસ્ય જોઈ ચક્રાચું નહિ તેથી તેમણે આ રોગની ચિકિત્સા કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. પછી સત્રે ગોસ્વામીજી એજ વિચારમાં સૂઈ ગયા; ત્યાં ટાં ૭ દુર્ગાચરણ મહારાજ સ્વપ્નમાં એ રોગનો ઉપાય બતાવી ગયા. બીજે દિવસે સવારમાં ઉઠીને તેજ પ્રિસિક્ષણ પ્રમાણે તેમણે લોકોને દવા આપવા માંડી. કહેવા ની જરૂર નથી કે, આ દવા ઘણીજ અસરકારક નીવડી. આથી લોકોએ માન્યું કે, હવેજ તેમને બચાવ્યા. પ્રિસિક્ષણમાં સ્નેહોના-ઈન તથા સ્નેહ આ બે ઔષધો આપવાનું જણાવેલું હતું. આ જાનનેમા કૃમિનાશક ગુણુ હતો તપાસ કરતા ગોસ્વામીજીને લાગ્યું કે, એ વખતે કોસેરાનો જન્મ કૃમિમાથીજ થયો હતો. આ રોગમાં ખીજા વૈદ્યશાસ્ત્રે તથા ડાક્ટરોએ કોલેરાની જે સામાન્ય દવા ગણાય છે તેજ આપવા માટેથી, પણ તેથી એક પણ દરદી બચી શક્યો નહોતો *

ગોસ્વામીજી જે દરદીનો કેસ હાથમાં લેતા, તે દરદીની તન, મન અને જરૂર પડતા ધનથી પણ સેવા-ચાકરી કરતા, તેના દરદીનું બરાબર નિદાન કરી ચોખ્ખી ચિકિત્સા કરતા. એક વાર શાંતિપુરને સામે ઠાકે શુભિપારાનો એક દુર્ગી ગોસ્વામીજી પાસે દવા કરાવવા આવ્યો. એક સવારે ગોસ્વામીજી મહવામાં બેઠી તેને ઘેર જઈ તેની સ્થિતિ તપાસી આવ્યા. તપાસને અંજો નિદાન કરતા જણાવ્યું કે, ફરી વાર તેને માટે દવા લઈ તપાસ કરવા જવું પડશે, કેમકે દરદીની સ્થિતિ ભયંકર હતી. હવે આ તરફ શુભાગ્રહાર વરસાદ વરસવો શરૂ થઈ ગયો. એક તો વર્ષાઋતુ અને તેમાં વળી વા-વ ટોળિયાના તોફાન ! હવે કોની તાકાત કે ગંગા-પાર જઈ શકે ? ખડામીઓએ તો આ તોફાનમાં ધારે પાર જવાની નાજ પાડી દીધી એટલે પછી ગોસ્વામી મહારાજે તો દવાની શીગડી તૃણશાખા વિંટી માથે બાધી દીધી અને જગવાન-તુ નામ લઈ નદીમાં ઝપટાવ્યું અને તરતા તરતા સામેપાર ઉતરી ગયા. ગોસ્વામી મહારાજને આવા તોફાની વરસાદમાં બીને કપડે દવા આપવા આવેલા જોઈ સૌ કોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. વાચનાર ! વૈદ્યશીકેની જવાબદારીનું આત્મ કંડક પાલન કરનાર કોઈ બેચા છે ?

એક વાર એક અસાધ્ય રોગવાળો દર્દી ગોસ્વામીજી પાસે ગયો. તેમણે બન્યા તેના ઉપચારો કરી નેયા, પણ કાંઈ અમર થઈ નહિ, એટલું જ નહિ પણ રોગ ઉત્તરોત્તર વધવા લાગ્યો. આથી ગોસ્વામીજીએ દરદીના સ્વજનોને કહી દીધું કે, કેઈ ખીજ દોક્ટરને ખોલાવો તો સાફ આ ઉપરથી એક ચોટા દોક્ટરને ખોલાવવામા આવ્યા તેની દવાથી દરદીને આરામ થવા લાગ્યો. ગોસ્વામીજીએ આનું કારણ તપાસ્યું તો જણાયું કે, પોતાનું નિદાન જ ખોટું હતું, અને જો રોગીને પોતાની જ સારવારમા રાખી વધા હોત તો જરૂર તે માર્યો જાત આ કેસની અસર ગોસ્વામીજીના મનપર બહુ ઉડી થઈ તેઓથી બહુ ઉઠા વિચારમા ઉતરી ગયા. તેમને ખાતરી થઈ કે, વૈદ્યક વ્યવસાય એ કેમ બનાવકનો ખેલ નથી, એમા તો હોટોના જીવનમગ્જ તોળાઈ ગેલો છે. જાવી જાવી જોળામદારીવાળો વ્યવસાય સહાવવે એનો અર્થ એમ કે, હોટોના જીન સાથે ખેલ ખેલનો આથી તેમણે એ વ્યવસાયને તિલાંજલિ આપવાનો નિશ્ચય કરી દીધો. આ જણતે સ્વપ્નમા સ્વ ડૉ. દુર્ગાચંદ્ર બહોપાધ્યાયે જણાવ્યું કે “તમારે કેવળ હોટોની ટેકચિકિત્સા કરીને જ બેસી ગેલાનું નથી દૈહિક રોગ ઉપરાંત જીવોતા જન્મમગ્જરૂપી મહારોગની પદ્ધતિમારે ચિકિત્સા કરવાની છે” ત્યારથી ગોસ્વામીજીએ પોતાના પરિવારના લાલુપૌત્ર-પુત્રો બધો ભાર ગાત્ર પ્રભુપરજ નાખી દીધો અને ચિકિત્સાનો વ્યવસાય છોડી દઈ કેવળ પ્રાદ્યાધર્મ-પ્રયાન્ના કાર્યમા પરોવાઈ ગયા. હવે તેમણે અસાધ્યગુ ઉત્સાહથી જ ગાળના એકે એક શહેરમા અને એકે એક ગામડામા પ્રદાનામનો પ્રયાગ કેન્વા માડ્યો.

ચિકિત્સાવ્યવસાય છોડ્યો ત્યારે ગોસ્વામીજીએ પોતાના બધું શ્રીમાન મજસુદર મિત્રને જે પર લખ્યો હતો તે અંગે લેખનો તેમ આપવામા આવે છે —

“હીખારીને ઘેર માગે જન્મ થયો છે પણ તેથી ધણો કરીને બે પૈસા મેળવવાએ માફ કામ નથી મેં તો હવે પાછી શિક્ષાઓળી હાથમા લીધી છે મને લાગે છે કે, ચોટા વખતમા તમારૂં ૭૨ ખાલી થઈ જશે પ્રાદ્યાધર્મ ધુઓની ૨૬૬ મળે તોયે ઠીક છે અને ૮ મળે તોયે ઠીક છે આ તનમન બધું ધધિરને ચરણે ધરી દીધું છે આખું જમત સહે મારો પરિત્યાગ કરે, પણ તે દયાસાગર અને મૃદુશે નહિ એ અત્યાગી મહાપ્રભુ આ દીન દાસની મહુ રનેહથી

સલાહ રાખ્યા કરશે પ્રાદ્યધર્મનો જય ધાઓ ! પ્રાદ્યધર્મનેજ આ પ્રાણતુ દાન દેવાઈ ચૂક્યું છે ભગવાન તેને સમૃદ્ધ કરે ૧૭૮૭ શક, માહે પોષ-દાકા "

આ વર્ષે પ્રહોત્સવને પ્રત એ ગોસ્વામીજી કલકત્તા આવેલા તેથી ઉત્સવ ધણા ઠાઠમાથી ઉજવાયો હતો પ્રદ્યનામના જય ધ્વનિથી ચારે દિશાએ જાણ રહી હતી ઘેરેઘેર-ત્યા જુઓ ત્યા પ્રાદ્યધર્મનોજ ચર્ચા ચાલતી હતી ઉત્સવની પૂર્ણાદુતિ યથા પછી શ્રી કૃષ્ણભાણુ કેટલાક વખત સર્પારવાર મોગીંગા રહેવા ગયા હતા. એ વખતે ત્યાના કેટલાક ગ્રેમી પ્રાદ્યભક્તો કૃષ્ણભાણુ ને ભગવાનના અવતારતરીકે માનવા હતા, તેથી તેઓ તેમની ચરણરજ માથે ચંદાવવા હતા અને તેમનું ગ્રેમપૂર્વક પાદપ્રસાદન કરીને સદ્બાળિયી ચંદ્રમૃત લેતા હતા. ગોસ્વામીજી વગેરે કેટલાકે પ્રાદ્યભાણુને જા ચરણરજ તથા ચંદ્રમૃત લેવાની પ્રધા પ્રાદ્યધર્મના સિદ્ધાંતોથી તદન વિરુદ્ધ લાગી આથી તેઓએ મગીને કૃષ્ણભાણુને આ પ્રધા બધ પાડવાનો આગ્રહ કર્યો કૃષ્ણ ભાણુએ જણાવ્યું કે, પોતે લોકક્રમણીને આડે આવવા મામતા નથી, એટલે કે લોકોને જેમ હીક લાગે છે તેમ કરે છે, તેમા મારે આડે આવવાનું પ્રયોજન નથી જા ઉત્તરથી કેઈને સંતોષ મયો નહિ, તેથી તેઓને બહાર વર્તમાનપત્રોમા આ કાર્યની આમે જખરો વિરોધ ઉઠાવ્યો. આ પ્રમણે જાની જાળતમાથી મોટો દાવાનજ સગમી ઉઠયો કૃષ્ણભાણુના ગ્રેમી ભક્તો તો આથી બહુ ઉગ્રા પડ્યા કોધાવેશમા તેઓ ગોસ્વામીજીને 'અવિશ્વામી' 'નાસ્તિક' વગેરે કહેવા લાગ્યા, એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાક તો તેમને મારવા પણ તત્પર થઈ ગયા ! !

આ પ્રમણે વાત વધી પડી એટલે ગોસ્વામીજી પાછા શાંતિ પુરમા -હેવા લાગ્યા આ વખતે એક આદ્યધર્મકારી ઘટના બની એક દિવસ ગોસ્વામીજીના ઇન્દ્રેન ક્રીડ્યામમુદરે પ્રગલ્ભ થઈ તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યા અને કહ્યું કે " એ તને ધર્મમાંથી બહાર મદયો તોયે તું દણી પાછો જા મા આવ્યો ? " તને સમારમા વધાને ટકવા દેવાને નથી " ગોસ્વામીજીએ જ્ય ને વેદાંતને અજ્યા સ કન્યા માણ્યો અને પ્રાદ્ય ગાજમા પ્રવેશ કર્યો, ત્યાંથી જા વાન ડોઈને દર્શન દે એ વાન ગોસ્વામીજીને જમણા અધવા મગજની ઘેઘા જેવી લાગતી, પણ દેવે તેમનો લોકિક અનુભવ

વધીને વૈરાગ્યવૃત્તિ ખીલી હતી તેમજ પરમાત્માની મહત્તા પણ વિશેષ સમજાઈ હતી.*

આ તરફ વર્તમાનપરોમાં જીવતા માણસની પૂજાસેવાની વિરુદ્ધમાં પૂજા દિવ્યાલ યવાથી, કેશવબાણુની આંખ ક'ઈક ઉઘડી. તેમણે ચતુર્વર્ણ, દંડવતપ્રણામ, પશ્ચાત્તાપપૂર્વક એકતાર કરવો વગેરે ક્રિયાઓની મનાઈ કરી. હવે જે બે ચાર જણા કેશવબાણુને અવતાર માની સેવાપૂજા કરતા હતા, તેમણે શંકા યવાથી કેશવબાણુને 'પૂછ્યું' કે, 'તમે અવતાર ખરા કે નહિ ?' જવાબમાં કેશવબાણુએ જોખળી ના પાડી ત્યારે તેમણે કેશવબાણુને હમ સમજી બ્રાહ્મધર્મનો પણ ત્યાગ કર્યો. આથી હવે કેશવબાણુએ સાંવિપુર ગોસ્વામીજીને જોકે પણ લખીને દિલ્હીરી તરફેર કરી તથા જાધી મહમડ દૂર શાય અને બ્રાહ્મ-જાંધુઓમાંથી વૈષ્ણવસ્ય દૂર થઈ પહેલાંની માફક પરસ્પર સદ્ભાવ બન્ને તે માટે ખાસ પ્રયત્નો કરવા વિનંતિ કરી. કામળ વાંચી ગો-સ્વામીજી પાછા કલકત્તા આવ્યા અને ફરીથી કેશવબાણુની સાથે સ્નેહચાંબું બેઠ્યો અને વિરોધી પણને સર્વ હક્રાંતથી વાઢેફ કરી સમજાવી લીધો અને જમડો શાંત પાડ્યો.

આ જાધી ઉપાધિ શાંત થઈ ગયા પછી, ભં. સં. ૧૨૭૬ના ભાદ્રપદ અને સ્વિકારના રોજ 'ભારતવર્ષીય બ્રાહ્મસમાજનું મંદિર' ખુલ્લું મૂકાયું. તે દિવસે એવી ભાવપૂર્ણ ઉપાસના થઈ કે, તેના પ્રિય ભક્તિપ્રવાહમાં સર્વનું મનોમાલિન્ય ધોવાઈ ગયું અને આનંદમોહન બસુ, સિવનાથ શાસ્ત્રી, કૃષ્ણવિહારી સેન, હીરોદ-ચંદ્ર દૌય વગેરે ઠેઠલકે શિક્ષિત યુવકોએ પણ બ્રાહ્મધર્મની હીસા મહણ કરી.

ત્યારમાઠ થોડા વખત પછી કેશવબાણુ વિલાયત ગયા. ત્યાં છ માસ રહી, બ્રાહ્મધર્મનો દિગ્વિજય કરી પાછા કલકત્તા આવ્યા. તેમના આવ્યા પછી તરતજ બ્રાહ્મ-વિવાહ-વિધિના સંગ્રહમાં મોટો મતભેદ ઉભો થયો. આ વિવાદથી આદિ બ્રાહ્મસમાજ તથા ભારતવર્ષીય બ્રાહ્મસમાજ વચ્ચે જારે અથરામણ થઈ અને બન્ને સંસ્થા વચ્ચે જે શાક્યાચારની લગભગી જન્મી હતી તે પણ નાશ પામી. કેશવબાણુ વગેરેએ આદિ સમાજની પરવા નહિ કરતાં ભારત-વર્ષીય સમાજના બ્રાહ્મજાંધુઓમાં પરસ્પર સદ્ભાવની દૃદિ શાય

* ગોસ્વામીજી પાસે સાંભળેલું.

અને તેમની ઉપાસના લખપૂર્ણ તેમજ પ્રાણવાન અને એવા પ્રયત્નો શરૂ કર્યા અને દેશવળાનુએ “ લગ્ન સંસ્કાર સમા ” નામની એક સલા સ્થાપી. મોઢિજવણીનો પ્રચાર કરવો, ‘ મુલ્લ સદાચાર ’ નામનું પત્ર ચલાવવું અને તે દ્વારા લોકોમાં જ્ઞાનપ્રકાશ ફેલાવવો, ધર્મોદ્ધાર ઔપધાવવો ખોલવાં, દારૂની બંદી ચઢાવવી અને આમર્શનમાં દેશવણીનો પ્રચાર કરવો વગેરે જનશમાજના ઉદાગ્ના કાર્યો હાથ ધરવા, એ આ મહાત્મા મુખ્ય કાર્યો હતાં. સલાસદે એ ઉપર જણાવેલ પેઢી એક ત્રયવા એકથી વધારે કાર્યની ભુખમેદારી પોતાને માથે નાખીને નવીન ઉત્સાહથી ધર્મપ્રચારનું કાર્ય ચલાવવા માડ્યું.

આ વખતે કેલકત્તા પાસે બેઠાણામાં મેલેનિયાનો સપ્તકર ઉપદ્રવ શરૂ થયો. ઉપર જણાવેલ ‘ લગ્ન સંસ્કાર સમા ’ તરફથી ત્યાં ધર્મોદ્ધાર હવાખાતું ખોલવામાં આવ્યું અને તેની વ્યવસ્થા ગોસ્વામીજીને હાથ રાખવામા આવી. ગોસ્વામીજી રોજ વહેલા ઉઠી પગે ચાલીને, અને દવાઓ સાથે લગ્નને બેઠાણા જતા અને ત્યાં તેમને દવા આપતા આપતા ઠોઠ ઠોઠ વાર તો બે પ્રહર વીટી જતા મોઢા મોઢા ઘેર ગયીને તેઓ સ્નાનાદિ કરીને જમતા. જમીને મહિલા પાંચાળના સલાવવા જતા અને યાંજે ઘેર ગયીને પાછા ‘ મુલ્લ સદાચાર ’ ની એવામાં લાગી જતા. આ પત્ર મારે દેખે. ઉખળા ગોસ્વામીજીને દેટલીક વાર ઉત્તમરા કરવા પડ્યા. ન પ્રમાણે લાભા વખતમુખી અનિષ્ઠિતમ કંવધી તેમને હાર ન થયો. આ ગેનને દુમલો થતો ત્યારે પટ્ટીવાર ગોસ્વામીજીને મૂર્છા આવી જતી એક વખત તો બ્યાપિ બહુ વધી પડ્યો અને મૂર્છાવસ્થા એટલી લાભા વખતમુખી આવી કે સમાંસંભધી સો તે તેમને મંદ પામેલા મમજી, દોકકા કરવા લાગ્યાં ત્યાર પછી ઈસ્ટર અગ્રહાવનનું કાનનિર્ગિ મદગસ્યની કાગળપૂર્વક સારવાળી તે વખતના જેવી લાભા વખતની મૂર્છાવસ્થા તો આવી ગઈ. પણ દોનની અલગ નાણુદ ધર્મ નહિ બ્યારે બ્યારે આ દંદ ભેર કરતું, ત્યારે ત્યારે ગોસ્વામીજીને મૂર્છા આવી જતી આથી તેમની મલકા નખવા મારે દેશવળાનુએ એક નાણુને યોગ્યો હતો.

આ વખતે ગોસ્વામીજીને એક સપ્ત આવ્યું. સપ્તમાં ઠોઠજે તેમને કાનુ કે “ કલકત્તાના ” જગત્તાય ઘાટપર એક આધુ મુખ્ય દે છે તેમની પાસે હાકોચની ગવજાણ દવા છે. તમે ત્યાં

જાહેરને તે દવા લઈ આવેા અને તેનું સેવન કરેા.” સ્વપ્નવૃત્તાંતને આધારે ગોસ્વામીજીએ જમન્ત્યાચ ઘાટ પર વપાસ કરી તો તે સાધુ પુરુષનાં દર્શન થયાં; અને તેમને સ્વપ્નની હકીકત કહી સંભળાવી. આ સાધુ પુરુષ પાસે હવે થોડીજ દવા રહી હતી તે તેમણે ગોસ્વામીજીને બહુ પ્રેમથી આપીને કહ્યું કે “આથી રોગ ભલે જડમૂળમાંથી નહિ જાય, પણ મૂર્ચ્છા તો સહંતર બંધ થઈ જશે. થોડા દિવસ પહેલાં આવ્યા હોત તો જરા વધારે દવા આપી શકત.” ગોસ્વામીજીએ તે સાધુપુરુષને પ્રણામ કરી કૃતજ્ઞતાવે દવા ચક્રણ કરી અને તેનું સેવન કર્યું. પરિણામ તો સાધુ પુરુષે કહ્યું હતું તેવું જ આબ્યુ મૂર્ચ્છા તો સહંતર બંધ થઈ ગઈ, પણ દરદ નિર્મૂળ થયું નહિ.

છેવટ કોઈ ઉપાય ન રહ્યો ત્યારે ગોસ્વામીજી મેડિકલ કોલેજના અધ્યક્ષ પ્રસિદ્ધ ચિન્વાચ સાહેબ પાસે ગયા. ગોસ્વામીજી ત્યારે મેડિકલ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા, ત્યારે તેમની અસાધારણ તેજસ્વિતા, ન્યાયપરાયણતા, સત્યનિષ્ઠા વગેરે સર્ગુણોથી આકર્ષાઈ શુણ્ઘાહી, મહામતિ ચિન્વાચ સાહેબ તેમને બહુજ ચાહતા હતા. ગોસ્વામીજીની સઘળી હકીકત સાહેબે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી, હૃદયનાં દેહસાંને બહુજ કાળજીથી વપાસી જોયાં, અને બારીક નિદાન કર્યા પછી સાહેબે તેમને મોર્ફિયાનું સેવન કરવાની સલાહ આપવા સાથે એક લાંબુ પ્રિસ્ક્રિપ્શન પણ લખી આપ્યું તથા કહ્યું કે “આથી પણ તમારો રોગ જડમૂળથી તો જવાનો નથી, પણ દુઃખાવો ઝોછો થઈ જશે. તમારું મૃત્યુ પણ છેવટ આ રોગથીજ થશે.” વળી આ પ્રિસ્ક્રિપ્શનમાં કંથે વર્ષે—અથારે આ રોગ કેવું દુપ ધારણ કરશે અને ત્યારે ત્યારે મોર્ફિયાનું સેવન કેટલા પ્રમાણમાં કરવું, તેની માત્રા કેમ વધારવી—ઘટાડવી, તે સંબંધી સ્પષ્ટ સૂચનાઓ આપી હતી અને કંથે વર્ષે આ રોગથી મૃત્યુ થશે એ પણ નક્કી કરી આપ્યું હતું. આ સંબંધમાં આગળ ઉપર એક વાર ગોસ્વામીજીએ કહ્યું હતું કે, એક મૃત્યુ સિવાય ચિન્વાચ સાહેબે જે જે બાબતો પ્રિસ્ક્રિપ્શનમાં જણાવી હતી તે બધી અક્ષરે અક્ષર મળતી આવી છે. આ વળતે ચિન્વાચ સાહેબે જે વર્ષમાં મૃત્યુ થવાનું જણાવેલું હતું તે વર્ષ વીતી ગયું હતું. ઠીક, એ બધું થવાનું હતું તે થઈ ગયું. ગોસ્વામીજીએ હવે સાહેબની સલાહ પ્રમાણે મુંઝારાની વેદના ચાંત કરવા ખાતર નિયમિતપણે મોર્ફિયા સેવન કરવાનું શરૂ કર્યું. આગળ ઉપર બ્યારે પ્રસંગવશાત્ ગોસ્વામી-

છને ગાધારણ દાક્ષગમાજ સાથેનો મળધે છોટી નાખવો પડ્યો, ત્યારે કેટલાક આપદાયિક ખેતનાણવાના અને ગોસ્વામીના જાદુમણુઓ, ગોસ્વામીજીની સાધનાગત્ય અવસ્થાને સાધના અને ઇશ્વરકૃપાનુ રૂળ નહિ મમજવા મોહિયાના ખાસ વિધિપૂર્વકતા નેવતનુ પરિણામ છે, એમ કહેના પણ શરમાતા નહિ. આ નબળાઓ એક દિવસ જાદુમણપ્રચારક શીશુન ન મેડનાય ચડાપાધ્યાયે ગોસ્વામીજીને પૂછ્યું કે “ મોહિયા ના નેવનથી આપને કંઈ મળ્તિમકવિકાસ થાય છે કે કેમ ? ” તેના જવાબમાં ગોસ્વામીજીએ જવાબ્યું કે “ જિવકુલ નહિ, મોહિયા તો દુહયના દુઃખાવાપરજ કામ કરે છે, તેથી કરીને માત્ર ખુશાદી થાત માપ છે તેનાથી ખીજ કશી વિદ્યુતિ થતી નથી ” કહેવાની જાહેરનથી કે, ત્યાંપ્રુધી ગોસ્વામીજી સાથે તુ જાદુસમાજમાં નહા ત્યાંપ્રુધી તો કાચંવાહુ સજાના આદેશાનુસાર, કોર્નવાલિસસ્ટ્રીક વાળા ડાંગર થી સુરેચરણ મોહિયાનયિસ તેમને મોહિયા મહત્ત આપના હતા, કેમકે હવે પ્રચારક જ પુણેનો આજીવિકા વગેરેનો અર્થ જાદુમણાજ તરફથી અપાતો હતો.

ઉપર જણાવેલા જે ઓપધેના તેવનથી દરદની શાંતિ થઈ, ત્યારે ગોસ્વામીજી રિનાગપુર, રમપુર, કુશબિહાર વગેરે સ્થાને પ્રચારકાર્ય માટે ગયા. વળી પાછો દરદે અચાનકે ઉઘડો ખાધ થી ગોસ્વામીજી ઘોટો વખત વિશ્રાંતિ લેવા શાંતિપુર જઈ રહેવા લાગ્યા. ગોસ્વામીજીના જન્મજન્મ પ્રમાણે જ ન સ ૧૯૮૭ના પહેલા ત્રણેય માસમાં, જેવળિયાના જગોશમાં દેશવજાજીને પૂજ્ય શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંમદેવનો પ્રથમ પરિચય થયો. પરમહંસ દેવનો ત્રીન વૈરાગ્ય લેઈ, દેશવજાજીએ પણ વૈરાગ્યસાધના કરવા માટી આ જાળતનો તેમજી ગોસ્વામીજીને કામજ લખ્યો અને તેમને કલકત્તા આવવાની પણ વિનવિ કરી કામજ વાટી ગોસ્વામીજી તરત કલકત્તા આવ્યા અને જીએ છે તો દેશવજાજી હવે સ્વયં પાડી જાન્યા છે અને એકવારો લઈને ભગ્ન કરી રહ્યા છે. પરમહંસદેવની અસાધારણ આધુતા લેઈ દેશવજાજીને તેમના પ્રત્યે એવો ભક્તિભાવ થયો હતો કે, એક દિવસ તેમજી જાનવાં બધે દરી પરમહંસદેવના ચન્દ્રકમળની પુષ્પજ દતાદિકથી પૂજ કરી હતી. આ મળ ધમ્મા ગોસ્વામીજીએ એક વાર કહ્યું હતું કે “ જો દેશવજાજીએ તે વખતે પરમહંસદેવનો જીવો રીને જાહેરમાં

શુભતરીકે સ્વીકાર કર્યો હોત તો ગ્રાહ્યસમાજનો ઉદ્ધાર ક્યારનોય થઈ ગયો હોત.” મહાત્મા પરમહંસદેવે પણ આ સંજ્ઞા ધમાં કોણ કહ્યું હતું કે “આજ કૈશવ મારી પૂજા કરે છે, પણ તે દરવાજા ખાંધે કરીને; કેમકે તેમ ન કરે તો તેના અનુયાયીઓ આ ક્રિયા બ્રોધ જાય તેની કૈશવબાળુને ખીક લાગે છે. આ જેમ બાંધખાસે પૂજા કરે છે તેમ તેમનાં બાંધણું પણ બાંધજ રહેવાનાં.”

ત્યારબાદ ઘણા માણસોની સાધનસાધન સંબંધમાં જિજ્ઞાસા વધતાં, શ્રી કૈશવબાળુએ યોગ અને ભક્તિવિષે નિયમિત વ્યાખ્યાનો આપવાં શરૂ કર્યાં. સાધના કરવા માટે કોત્રમરના મોરપુ-કુરનામના ગામડાના એકે બગીચામાં “સાધનકાનન”ની સ્થાપના કરવામાં આવી.

આ તરફ અનેક બ્રાહ્મકુટુંબોને એક જગ્યાએ સખી, હૈનિકે ઉપાસના, ધર્મબંધનો અભ્યાસ, સત્સંગ, ઇન્દ્રિયદમન, મનોનિશ્ચય, યુક્ત આહારવિહાર વગેરે નિયમોના પાલનથી આદર્શ બ્રાહ્મકુટુંબોનું સંગઠન કરવાના ઉદ્દેશથી, કૈશવબાળુએ ગોસ્વામીજીની સંમતિ તથા સહાયથી કલકત્તામાં “ભારત આશ્રમ” નામે એક આશ્રમ સ્થાપન કર્યો. જંગ સં. ૧૨૮૨ના માવોત્સવની પૂર્ણાહુતિ થયા બાદ કૈશવબાળુએ ‘સાધનશ્રેણી’ વિષે એક અસરકારક ભાષણ આપ્યું. આ ભાષણનો સાર એ હતો કે કમયોગ, જ્ઞાનયોગ અને ભક્તિયોગ, એ મોક્ષના ત્રણ માર્ગો છે, તેમાં જેની જે માર્ગે જવાની વિશેષ રુચિ હોય તે તે માર્ગનું અવલંબન કરીને મોક્ષના અધિકારી થઈ શકે છે. આ ભાષણ થયા પછી થીમલી મુખકેશી શાહુરીએ (ગોસ્વામીજીનાં સાસુજીએ) કમયોગનુ-સેવામતનુ-શિષ્યુ દેવા સંયમવત મહંસુ કર્યું. શ્રી અયોરનાથ ગુપ્ત મહાશયે જ્ઞાનયોગનું અને ગોસ્વામીજીએ ભક્તિયોગનું શિષ્યુ લેવા માટે સંયમવત મહંસુ કર્યું. આ પ્રમાણે ત્રણે વ્યક્તિઓએ પોતા-પોતાની રુચિને અનુસરતો માર્ગ ચઢવું કરી સંયમવતોનું પાલન કરવા માંડ્યું. શરીર, મન અને વાણીથી પ્રતાપાધના કરતાં એક વર્ષ પૂરું થયા બાદ કૈશવબાળુએ ગોસ્વામીજીને કહ્યું કે “ભાઈ ! તમે હવે ભક્તિયોગ સિદ્ધ કરી લીધો.” આ સાંભળી ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે ‘ભક્તિરસામૃતસિંધુ’માં કહ્યું છે કે “બ્યારે સાધકના હૃદયમાં ભક્તિનો અંકુર ફુટે છે, ત્યારે તેના જીવનમાં નીચે

* ગોસ્વામીજી પાસેથી સાંભળેલું.

જણાવ્યા પ્રમાણેના વડે તો જોવામાં આવે છે જેવા કે -

ભાતિ રવ્યર્થ કાલત્વં નિરક્તિર્નાનશૂન્યતા ।

આગ્રાદ્ધ સમુત્પદા નામગાને સદા રુચિઃ ॥

જાનકીસ્તદ્ગુણાગ્યાને પ્રીતિસ્તદ્મતિ સ્થલે ।

ઇત્યાદિયાંઽનુભાવા સ્યુર્જાતે માવાહુરે જને ॥

અર્થાત્ જ્યારે સાધના કરતા કરતા તપ્તિમાં વળે અ કુર જન્મે છે ત્યારે સાધના દૃઢતા ધર્મા, ગતિ નેવાપગમ્યજના, વૈરાગ્ય, નિર્માનીપણ, મોહપ્રાપ્તિનો-ઈશ્વર આદ્યકારનો-૮૬ વિશ્વાસ, તેની પ્રાપ્તિની ઉત્કૃષ્ટ તેમના નાનગાનમાં નિશ્ચિ, ખાસ કરીને તેમના શુભ કહેવા-સાજ ગણ મા આસન્નિ ~ ને અનુભવતિદ્વ હિ જા વચના દેવ તેવા પ્રજામાં -હેવાની ઇલા વચેરે દેખામ છે પરંતુ તેમના અનેક લક્ષણો માત્રમાં બેધને તેવા જણાતા નથી, તેથી ભક્તિયોગ સિદ્ધ થઈ ગયો એટલું જ નહીં ગાની શકુ ? આ ઉત્તર સામગ્રી ટેવણાણુ મૌન ન્હા

જાણતા ભક્તિ અંકતર ગોસ્વામીજી પ્રદાનાગની સાધનામાં નિમ મ થયેલા હતા ન મોન્નાત્વ કરતા કે ના બાધાવશ્યામાં બાધી ગયા તેમાં તેમને એક ત્યોતિર્મય પુરે કરું કે ' પ્રાદ્યસમાજમાં હવે તમારૂં મર્મ પૂર્ણ થયું છે હવે તમે શ્રીમન્મદાપ્રભુને યજ્ઞે આપો ' ગોસ્વામીજીએ બેકવા બેવુ જણાવ્યું હતું કે ' હું કેવો અભાગિયો કે માત્ર થયેલા મ અને શીશરે વિદ્યા મ્લની માફક એમ ને એમ નાખી મૂક્યો ' એ વખતે તો હું મૂર્ખાધર્મા એમજ માનતો હતો કે, હું કેવો જ્ઞાની અને જ્ઞાનમાં છું ? "

આ ઘટના બન્યા પછી ચોટો વખતે એને ગોસ્વામીજી પ્રદા ધનની પ્રયાગ કરતા શ્રીનગ્રીધામમાં આ પા તેઓ પોષ્ટો લોક નાથ ને અને યે રહેતા હતા આ વખતે જા જામીજીને કાશીધામના પ્રસિદ્ધ મહાત્મા શ્રીતૈવગસ્વામીવાદ્યન થયા ગોસ્વામીજી વખે છે કે ' જ્યારે હું જા નવપર્ણ્ય પ્રાદ્યમમ જમા કામ કરતો હતો ત્યારે મને એક વાર કાશીધામના પ્રસિદ્ધ મહાત્મા તૈવગસ્વામી ના દર્શન થયા આ વખતે જ્ઞાનીજીએ 'અજમરતિ તુ અવજ જન વરેહુ નહોતું, તેમ જાદુ સ્વયં સર્જવામાં પણ નહોતા તે વખતે તેઓ શ્રી મૌન પાળતા હતા હું તે વખતે હોમિયોપથિક ડોક્ટર હોમિયાથ જાણુને યે રહેતો હતો તે મને જાદુ આદરણ્યવ મી નાખતા હતા ડોક્ટર માટેબને એ પહેલેથીજ કદી નાખ્યું

હતુ છે “લુઓ લાઈ” હું ઘરમા ક્યારે આવું ને ક્યારે બહાર જાઉં, તેનો કંઈ મેળ નથી મારે તો મોટું વહેણ ચલાવું જ કોઈ દિવસ જોમ પણ બને છે, આખો દિવસ બહાર રહેવું પડે અને છેક મોટી સરેજ થેર આવી શકું, માટે બને તો મારામાટે એક અલગ અને એકાત ઝોરડી કાઢી આવો, તોજ મને આપની પાસે રહેવું ફાવે” હોકર સાહેબે તરતજ મારી મંચા પ્રમાણે સગવડ કરી આપી હું સવારમા વહેલો ઉઠી બહાર નીકળી જતો અને ધણે ભાગે આખો દિવસ તેલગ સ્વામી પાસેજ રહેતો. ઢોઢ કોઈ વાગ હું જ્યારે બપોર મુધી એકા રહેતો ત્યારે સ્વામીજી મારી આધાપીધા ની ખખર લેતા અને હું ભૂખેા હોઉં ત્યારે તો સ્વામીજી વસ્તે જતા આવતા કોઈ માણસને આજ્ઞા કરતા કે “જાઓ, ચાને માટે કંઈ આવતું લઈ આવો” તરતજ તે જણ પ-જ માણસને થાય તેટલું પાવાતું લાવતો એ જોઈ હું કહેતો કે “સ્વામીજી! આટલું બધું મારાથી નહિ ખવાય, તમે જરા કૃપા કરી પ્રસાદ આપો” આ પ્રમાણે કહેવાથી મારી વિનવિ સ્વામીજી સ્વીકારતા અને મને તેમના મુખમા ફેળિયા મૂકવાતું કહેતા સ્વામીજી પૂજ ખાઈ જતા આ પ્રમાણે તેમને જ્યારે ખવરાવતા ખવરાવતા ‘પ્રસાદ થઈ વહેવા આવે ત્યારે હું મારે માટે તેમણી થોડું અલગ સપ્તી લેતો અને કહેતો કે “મારો જાગ તો મે આગળથી રાખી લીધો છે” આ સાંભળી સ્વામીજી હસી પડતા અને પૂજમા લખતા કે- “ભચ્ચા ભચ્ચા હૈ” ઢોઢ વાગ સ્વામીજી બગ છમા ફરકે મારતા અને રૂબડી મારી છેક મહિદ્ધિના ઘાટ પાસે નીકળતા, અને હું ત્યાં કાઠે કાઠે થઈ દોડી જતો.

ત્યારપછી એક દિવસ ‘વાસ્તાશ્રમ’ના અધ્યક્ષ મહાશયે એક ગરીબ બ્રાહ્મ બાપુનો સિસ્ત્રા કરી તેના પ્રત્યે અનિષ્ટ વર્તન કર્યું હતું. આથી ગોસ્વામીજીના કેમળહૃદયને સખ્ત આઘાત થયો હતો, આ બાબતમા હેટલાક બ્રાહ્મ પ્રચારકો સાથે પણ કંઈક બોલાચાલી સંઘ આવ્યા હેટલાકે કાણેથી ગોસ્વામીજી કલકતા છેડી થોડા વખત માટે ‘વાગચાચકા’મા સહકુટુંબ નહેવા લાગ્યા ત્યાં એક દિવસ ગોસ્વામીજી એકાતમા બેસી પ્રાર્થના કરતા હતા, ત્યારે આ કાશવાણી સંજગાઈ કે “હવે તમે બધનમા રહેતા નહિ ધર્મના વાદામા પડ્યા. મહેવાથી સત્ય ધર્મની સેવા કરી શકાતી નથી”

જાદ્રપદ માસમા જહી પ્રહોત્સવ ઉજવવામા આવ્યો ત્યારે

ને સર્ગિક પ્રભુપ્રેમનો એવો અપૂર્વ પ્રવાહ ચાલ્યો હતો કે તેમના ગાગઆંચડાનિવાસી આળાપવૃદ્ધ મો દોઈ અનદ અનદ અનુભવતા હતાં. ગોસ્વામીજી તો આ જામિન્નમમાં તરબોળ બની ગયા હતા. અને દોઈ અપૂર્વ રાંતિ અનુભવતા હતા. એવામાં કદકેતાથી પ્રચારક જાંબુઓએ ગોસ્વામીજીને એવી મતવળનો પત્ર લખ્યો કે “તમે માતાનું ધાવણ ધાયા ૧૧૨ (અર્થાત્ કેશવળાશ્રુતા સમાગમ વિના) હવતા દેમ સ્ત્રી શમ્યો ?” આ કાગળ વાંચી ગોસ્વામીજી તો સ્વબ્ધ ચમ્મ ગયા. તેઓથી મનમાં મચ્છુન લુપ્ત લાગ્યા કે “અ વળી શું ? હું તો પૂજા શાંતિમાં છું. ત્યારે શું તેઓ મારી મઝરી કરતા હશે ?” એવામાં પાછી ગોસ્વામીજીને આકાશવાણી સભગાઈ કે “હવે જો ધર્મ-હવનની ઇચ્છા હોય તો પાછા જો અઠ્ઠમા ફરારો નહિ.”

આ મદના બન્યા પછી કેટલકે દિવસ પછી કેશવળાશ્રુની પુત્રીનો વિવાહ કુચબિહારના ગજ સાથે કરવામાં આવ્યો. આથી કેવીને પ્રાદ્યમમાજની એકે જાણે. ખજાણાટ થયો. પ્રાદ્ય વિવાહના કાયદા ત્યારે ઘડામાં આવ્યા ત્યારે કેશવળાશ્રુએ વેદીપરથી સૌને ઉપદેશ આપ્યો હતો કે “આ કાયદાને કેવળ વાંચના કાયદા જેવા ગણી કાઢવાની કોઈ જૂઠું કચ્છો નહિ આ કાયદા તો વાંચ્યથી પણ મહાન સત્તાના ઈશ્વરી કાયદા છે. ઈશ્વરના આદેશ મુજબજ આ કાયદા તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે.” આ કાયદા મુજબ પ્રાદ્ય બાળકે તમા પ્રાદ્ય બાલિકાના વિવાહની ઉમર અતુકેમે અઠાં વધા ચૌદ વર્ષની દરખવામાં આવી હતી, ૫૫ પછી પોતાને ત્યાં કન્યાનો લગ્નપ્રસંગ આવ્યો ત્યારે કેશવળાશ્રુએ પોતેજ જો કાયદો તોડ્યો. કેમકે જો વળતે તેમની પુત્રીની ઉમર ચૌદ વર્ષની નહોતી અપુગમાં પૂકે કત્વા કેશવળાશ્રુએ પોતાના આ કાયદા જાંચના કાયને પણ ઈશ્વરી આદેશતરફે જોગબાવવાનું સાહમ કયું. આથી તો ગજનામાં વી હોમવા જેવું ચમું. ખજાણાટનું મૂળ કાન્ડ ઉપર જણાવ્યું તે હતું કેશવળાશ્રુના આ કાયથી આખા પ્રાદ્યસમાજની પ્રવિશ્તને ધકકે લાગવાનો સમય આવ્યો હતો. હવે ગોસ્વામીજીની ધીન્જ પણ જુદી ગઈ તેમજે કેશવળાશ્રુના અન્યાથી પગલાવિને ગજ વિગેષ કરવા માંડ્યો કેશવળાશ્રુ

* ગોસ્વામી પ્રણીત “પ્રાદ્યસમાજની આધુનિક અવસ્થા” મારી દિલ.

x મીતલ પ્રેસ એન્ડ-૧૯૭૭ નો એન્ડ નીચે

ના પક્ષવાળાઓએ પણ સાંખ્યાત્મક રહ્યા આપી કાઢવ દેંકવા માંડ્યો. આ રીતે ભારે વાચ્યુદ્ધ મંડાયું. એવામાં કેશવળાણુના પક્ષવાળા એક બ્રાહ્મણધુએ કલકત્તાથી, ગોસ્વામીભૂતનાં ધર્મ-પત્ની-શ્રીમતી ચોગમાયાદેવીને પત્રદ્વારા એવી ધમત્રી આપી કે “ગોસ્વામીભૂતે સમબલો કે, તેમણે કેશવળાણુની વિરુદ્ધ કંઈ પણ બોલ્યું નહિ, તેમ તેમના વિરોધીઓની સાથે ભળ્યું પણ નહિ. જો તેઓ કોઈ પણ પ્રકારે કેશવળાણુનો વિરોધ કરતા બંધ નહિ પડે તો તેમને મહામુશ્કેલીમાં આવ્યું પડશે તે ખચિત બલ્યજો.” ગોસ્વામીભૂત આ કાગળ વાંચી હસી પડ્યા અને બોલ્યા કે “આ બધા શું ગાંડા થયા છે ? કેશવળાણુ શું મારો સરજન-હાર કે પાલનહાર છે ? મેં શું કેશવળાણુના તેજમાં અંબાદનેજ બ્રાહ્મધર્મ શક્ય કર્યો છે ? સત્યનો લંગ હું ક્યારેય પણ સહન કરી શકનાર નથી.” આમ તો ગોસ્વામીભૂત અંતર કુસુમથી, પણ કોમળ અને ક્ષાણુ હતું. દીનદુઃખીઓનાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ જોઈ ગોસ્વામીભૂત હેયું રહી ઊઠતું; પણ બીજી તરફ ત્યારે ધર્મને નામે ધર્તિંગ અદાવતમાં આવે, સત્યને ઠોકર માત્રમાં આવે અને સત્તાને દુરુપયોગ થતો એવામાં આવે ત્યારે ગોસ્વામીભૂતે પુરુષ-પ્રકોપ પણ તેટલાજ જોરથી ઉછળી આવતો અને તેમનું હેયું વજ્રથી પણ કાઢી પતી જતું. સત્યની બાબતમાં ગોસ્વામીભૂતે બાંધકોની નીતિ જરા પણ મઘાવી નહિ. સિદ્ધાંતનો ભંગ તો તેઓ જરા પણ સાંખી શકતા નહિ. પછી ભલેને સામે માણસ કોઈ સત્તાપીથ, રનેહી, સંબંધી કે ઝોળખાણુપીછણુવાળો હોય. કર્તવ્યપાલન કરતાં ગમે તેવાં સંકટ આવે તેને તો તેઓ હુપ્સોર વધાવી લેતા. અસત્ય અને અન્યાયની સામે તેઓ વીરની પેઠે ઊભા. મહાકવિ વાલ્મીકિ રામાયણમાં શ્રીરામચંદ્રના ગુણનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે:—

વજ્રાદપિ કઠોરાણિ સૂદાનિ કુસુમાદપિ ।

લોકોચરાણાં ચેતાંસિ કો હિ વિજ્ઞાતુમર્હતિ ॥

અર્થાત્ લોકોત્તર વ્યક્તિઓનાં-મહાપુરુષોનાં-હૃદયને કોણ સમજી શકે ? કેમકે તેઓ અવસ્થાભેદે ક્યારેક તો કુસુમથીયે કોમળ જણાય છે તો ક્યારેક વજ્રથી પણ કઠણ જણાય છે ! !

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ત્યારે કેશવળાણુના પક્ષવાળા બ્રાહ્મ-ણધુનો ધમત્રીવાળો પત્ર ગોસ્વામીભૂતે વાંચ્યો, ત્યારે તેમનું હેયું વજ્રથી પણ કઠિન થઈ ગયું અને હવે તેઓ કેશવળાણુના નિંદ

કાર્યનો સજ્જ વિરોધ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે વિરોધ કે તો તેમને કશવજાણુ વિષે ઘણી કટલી ટીકા પણ કરવી પડી હતી, પરંતુ તેમણે અતિશયોચિત કે અસત્યને અસત્ય તોય સિવાય કેવળ નમ નિષેધ તેજસ્વી વાણીમા નહીં કર્યા હતા. ૧૮૪૦માંના આદેશ તેવા એમના વચનોલોકો ઉપર પણ ભારે અસર પડતા હતા.

ઉપર પ્રમાણે કશવજાણુના અધર્મિત કાર્યનો જામઆચારમા નીચે બોલવામાં આવે છે તે સજ્જ વિરોધ કર્યો હતો, તે સમયમા તેમણે કેટલાક જ દામધુજોને તે પસંદ લખ્યા હતા, તેમાંથી કેટલોક લાગ નીચે આપવામા આવે છે —

‘ પહેલાં તે હું એમજ માનતો કે, પ્રાદ્યસમાજ એ તો શાંતિ ફરીતુજ મદિર છે તેમા કેઈ પણ પ્રકારે વિદ્યુતિ કે ગોદાગોલા નથી નહિ પરંતુ આજે તો તેનો વિપરીત દશા જોઈને મને બહુ દુઃખ થાય છે. વીજ તો આવે ન કે, પ્રાદ્યસમાજ તુ જોગ થયું હોય તેમ જલે થા, મારે ના બધી પાપમા કયા પાપુ ? પરંતુ સત્યતુ, ધર્મતુ કે સ્વદેશસિતતુ જન વતું એવામા આવે છે ત્યારે માફ લોહી ઉગી આવે છે અને માનવી શાંત ભેટી નેજાતું નથી. અન્ય વ કે અસત્યની જરૂર હશે લેવી અને તેનો વિરોધ ન કર્યો એ તો પાપજ છે, એજે હું તે વખતે શાંત રહી ચકનો નથી સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનો આદેશ સવાધીજ હું ના કાર્યમા જોઈઉં હું તેમનો આદેશ પાળવા માટે અને પ્રાદ્યસમાજ તુ ૧૮૪૦ કે વા માટે મારે આ પ્રમાણે બહેતમા જોતલુ પડે છે ”

‘ કશવજાણુ સાથે મારે વેગ નહોતું અને હાલ પણ નથી કેવળ પ્રાદ્યસમાજનું દિવને જાગરજ મારે તેમના કામનો વિરોધ હવે પડ્યો છે લોકો અને અધિક અને અવજ પ્રવૃત્તિનો મતી કાઢે અને આગેથી દૂર તેનું મને કઈજ હું જ નથી હું તો મને જે વખતે જે સત્ય જણાય છે તેમ કહી ન જુ મુ આમ સત્ય જાત જાહેર જ્ઞતા મારે સચળ કે અધિક નહીં પડે તો એ પણ અહોશા પતોજ વત છે નેહી જ સચળ અને અધિક તા મારામા કાયમ હો એમ હું જુ મુ મુ કેવલ અસત્ય છે એમ સમજવા પડી પડા તેને વળગી હોવું ને તો દલ અને કપડને પોષવા જેવું જ છે એ તો એવું પાપ છે દુષ્કર્મ ને દહી મા નાથ જીવાની નીતિનો મને ધોળોજ નિન્દાજા છે ’

“ પ્રાદ્યસમાજના કાવદા જાતબંધ મદા જરૂર ત્યારે કશવજાણુનો

પ્રાદ્યસમાજમાં ઉપદેશ આપ્યો હતો કે ‘આ કાયદા કોઈ સત્યના કાયદા જેવા સામાન્ય કાયદા નથી. આ તો ઇશ્વરી કાયદા છે અને ઇશ્વરના આદેશથીજ વધાયેલા છે.’ પણ પોતાનેજ ઘેર પોતાની પુત્રીના વિવાહમાં તેમણે આ કાયદાનો લાંચ કર્યો છે, અને તેનિયમનુંગને પણ તેમણે ઇશ્વરી આદેશતરીકે જોળખાવીને તો હદબંધ વાળી દીધી છે. આથી તો આખાપ્રાદ્યસમાજને માથે ન ધોવાય એવું કલંક લાગે છે.”

“પાપ કરીને કહેણું” કે, એ તો ઇશ્વરનો આદેશ હતો, એ તો ઇશ્વરનું અપમાન કરવા જેવું છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ ઇશ્વરનો હકહકતો ક્રોધ છે. જેને ઇશ્વર ઉપર જરા પણ પ્રેમ હોય, તે પોતાના હોય ઇશ્વરેવર જોડાડવાનું સાહસ કરી શકે ખરો ? કહી નહિ.”

“હિંદુસમાજમાં પણ હું સત્યનોજ પૂજારી હતો અને એજ સત્યની વિશેષ પ્રકારે આરાધના કરવા હું પ્રાદ્યસમાજમાં આવ્યો. મને લાગ્યું કે અહીં સત્ય છે, શાંતિ પડે છે; પ્રાદ્યસમાજ એ તો શાંતિનિકેતનજ છે, ત્યારે ‘પ્રદ્ય’ નામ સાંભળતાંજ આનંદ ઉભરાઈ જતો. હવે એમાંનું કશુંય નથી. હવે એ જાણું સ્વપ્રસમાન લાગે છે. અત્યારે તો પ્રાદ્યસમાજમાં શાંતિ નથી, સત્યનો પ્રેમ પણ નથી. અશાંતિ અને અસત્યના આખાડાને હું ‘પ્રાદ્યસમાજ’ સી રીતે કહી શકું ? જ્યાં શાંતિ અને સત્યનું આખાદ પ્રતિજિંબ પડી રહ્યું હોય એવા નિર્મળ સમાજનેજ ‘પ્રાદ્યસમાજ’ કહી શકાય.”

“પણ ત્યારે પ્રાદ્યસમાજની આવી અવનતિ શાથી થઈ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહી દેણું જોઈએ કે, પ્રાદ્યસમાજમાં હવે પરમેશ્વરની ઉપાસનાને બદલે મોટા માણસોની ઉપાસના થવા લાગી છે, એટલે સ્વાભાવિક રીતેજ સત્યને ખેવડા થવાય છે અને સમાજનું તેજ ઘટે છે.”

“ઇશ્વરનો સ્પષ્ટ આદેશ છે કે ‘મારા કરતાં કોઈ વિશેષ ઐશ્વર્યશાળી વ્યક્તિ છેજ નહિ, તેથી માત્ર કરતાં કોઈને પણ વિશેષ પૂજ્ય ગણવો નહિ.’ ઇશ્વરની આ ઉઘાડી આજ્ઞાને-આદેશને-ઠોકરે મારી દેટલાક પ્રાદ્યજનુઓ કેશવજ્ઞાણુને ઇશ્વરના અવતાર માની પૂજવા લાગ્યા. ત્યારે આ બાબતનો સખ્ત વિરોધ કરવામાં આવ્યો. ત્યારે લોકોની આંખ ઉઘાડી અને કેશવજ્ઞાણુનાજ પૂજારી-એ પ્રસિદ્ધ પ્રાદ્યજનુઓ વેળુવ થઈ ગયા.”

“પૃથ્વીપરના દરેક સપ્રદાયના સર્વે મહાપુરુષોને હું પગે પડી-શ, પણ તેમાંના કોઈને પણ ઇશ્વરના સિંહાસને તો નહિ બેસાડું.”

“સત્યને ખાતર હું પ્રાણ નાપવા પણ તૈયાર છું, પણ પ્રભુને પ્રાર્થના કરૂં છું કે, બ્રાહ્મજાતુઓના નિર્મળ દૃષ્ટિને હિંસા, રાગદ્વેષ, નિંદા વગેરેથી દૂરિત થવા દેશે નહિ.”

“ભાઈઓ ! પ્રાણ લેવા વધારા બ્રાહ્મસમાજની દુર્દશા હું લોપ શકું તેમ નથી, માટે હૈયું ચીરાઈ લય છે, હવે તો હંદ વળી નહીં છે તથા પુરસ્કૃતિને પ્રાર્થના કરૂં છું કે, આપના મંગલમય શબ્દોનો વિસ્તાર થયો ! બ્રાહ્મસમાજમાં શાંતિ અને સદ્ભાવની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા થાશે ! !”

આ વાદવિવાદના અમરતા વચ્ચે પણ, કેશવજીઓની કન્યાનો વિવાદ તો થઈ ગયો. કેશવજીઓએ બ્રાહ્મમત પ્રમાણે વિવાદનો વિધિ કરવા નોંધ્યો. આમલક કહેવો, પણ તેમાં તે કાળ્યા નહિ. આખરે રાજસાહેબના અભિપ્રાય પ્રમાણે તેમને નહીં કે હિંદુધર્મવિધિ પ્રમાણે જ હમ કરવા પડ્યા. આ આદેશનથી બંને પક્ષમાં જે વેરઝેરના બીજ વધ્યા તેના દૂર બહુજ કડવા બાળ્યાએ લેઈ આવ્યા અને પસાપસીના બાનિષ્ટ પાંચામોના વર્ણન પણ રાજ કરવા ! બેઠિસ પડેલ જેઓ ગોસ્વામીજીને પ્રાણિય ન હતા મહીને લેવી પડતા, અરે ! શુભની આશંકા પૂર્વક ચાલ્યા અને તેમના પ્રત્યે સદાબલિ રાખતા, તેઓજ આજે જન્મજન્માવરતા ચક્રની પેઠે વર્તવા લાગ્યા, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમાંના કેટલાકે તો ગોસ્વામીજીના પ્રાણ લેવાના અધમ પ્રયત્નો પણ કરવામાં કંઈ બાકી નાખી નહિ. સસારમાં અમરતા તો થાય છે અને યવાના પણ ખતા, પણ તે ધલેલાને માલમિત્ત માટે થાય છે અહીં માલમિત્ત તો કોઈને વહે થયી નહોતી. અહીં તો મતભેદની / વાત દલીલ કોઈને સ્વપ્રમાય ખ્યાલ નહોતો કે, મતભેદનું પશ્ચિમ અથવા વિષમય આવશે. પરંતુ મતભેદમાં બ્યારે સ્વાર્થ ભણે છે ત્યારે જ પશ્ચિમ આટલી હંદ સુધી અનર્થકારી નીવડે છે.

ઉપર જણાવેલા આદેશનના સંબંધમાં ગોસ્વામીજીના એક સહાધ્યાયી મીયુત થોગે દ્રનાથ વિષ નુપણ નહાચે એક રથને લખ્યું છે કે ‘ આ અમરતા એકે ગોસ્વામીજીએ કેશવજીઓ પ્રચંડ આક્રમણ કર્યું હતું, તો પણ સવિધની ઘટનાઓ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, તેમ કરવામાં તે પેલાના સિદ્ધાંતોને જ અનુસારી હતા અને એમાં એમને કંઈ પણ સ્વાર્થ હતો નહિ. તેમના જીવનની પ્રત્યેક ઘટનામાં જો નિષ્કામ કર્મયોગનો જ ધ્વનિ નીકળે છે તેમણે પોતાનું જીવન ‘બ્રહ્મર્ષણ’ કરેલું હતું તેઓ સાચે / નિષ્કામ કર્મયોગી હતા.”

૭ પ્રકરણ સાતમું

ભારતવર્ષીય બ્રાહ્મસમાજમાંથી છૂટા પડતું, સાધારણ
બ્રાહ્મસમાજની સ્થાપના, ગુરુની આવશ્યકતાનો
સ્વીકાર, સદ્ગુરુની સોધમાં તીર્થાટન

ગવબાણુની કેન્યાનું જન્મ વીતી ગયા પછી,
જણા બ્રાહ્મજંધુઓએ કેશવબાણુ સાથેનો સં-
બંધ તોડી નાખ્યો. આ તરફ શિવનાથ શાસ્ત્રી,
વગેરે પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મજંધુઓ એ ગોસ્વામી
મહારાજની આગેવાની નીચે એક નૂતન બ્રાહ્મ-
સમાજની સ્થાપના કરવાની નફર નોઈ ગો-
સ્વામીજી ઠલકેતા આવ્યા અને સારો અભિ-

પ્રાય જાણી લીધો. પછી સૌએ એકત્ર થઈને કલકત્તાના ટાઉનહાલમાં
એક સાધારણ સભા ભેળાવી. આ સભામાં મેટ્રી બહુમતિથી એ
મુજબનો કરાર થયો ત્યારબાદ ગોસ્વામીજીએ પ્રધાન આ-
ચાર્ય દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરની પાસે સંમતિ મેળવી અને એમણેજ નૂતન
બ્રાહ્મસમાજનું “સાધારણ બ્રાહ્મસમાજ” એવું નામ પાડી આપ્યું હતું.

આ ‘સાધારણ બ્રાહ્મસમાજ’માં ગોસ્વામીજીની આચાર્ય તેમજ
પ્રચારક તરીકે નિમણુંક કરવામાં આવી. ગોસ્વામીજીએ હવે આ સ-
માજદારા શરીર, મન અને વાણીથી સેવા કરવા માંડી. વર્ષાઋતુમાં
જળપ્રવાહથી હિમરાવી નદી જેમ કિનારાના સમગ્ર પ્રદેશને જળમય
કરેલીવહી જાય છે, તેમ વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામીજી પણ જ્યાં જ્યાં ગયા
અને ઉપદેશો આપ્યા, ત્યાં ત્યાં બ્રાહ્મધર્મનો વિજયધ્વજ ફરકાવતા-
જ ચાલ્યા. તેમનો પ્રેમતરસો આત્મા, તેમની ભક્તિ-વિનયમિશ્રિત
મીઠી રહેણીકરણી અને તેમનું દેવદુર્લભ ઉન્નત ચારિત્ર એ બધાને
મોટે ધાર્મિક જીવનના આદર્શરૂપ અને ખેડસાહેબ હતું. તેમનું નિ-
વાસસ્થાન, ધર્મચરિતા સ્વાધ્યાયથી, સત્જનોના સમુગમથી અને
ભગવદ્ગીતાનું આદ્ય રહેવાથી આશ્રમના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું હતું.

પુણ્યાત્મા અધોરનાથ શુભ કે લેઓ નાના બત્તની પેઠે હમેશા ધર્મ-કર્મમાં ચોસ્વામીજીના મદદનીશતરીકે રહેતા, તેઓ પશુ હવે સર્વિશેષ ઉત્સાહ તથા આશ્ચર્યથી એકનિશ નેવકની પેઠે ગોસ્વામીજીને સહાય કરવા લાગ્યા ગોસ્વામીજીના સહાધ્યાયી અને મુખ્ય સિદ્ધ 'નોમપ્રકાશ' પત્રિકાના સંપાદક, શ્રીમુલ ચે(ગેન્દનાથ વિદ્યા ભૂષણ મહારાજે એક રથએ લખ્યું છે કે "આ મહાન મુદ્દ પછી (દિશવળાણીની કન્યાના વિવાહસ ૩૩ થી આદોવન પછી) સાધુ વિજય અને અધોર જોને સાચા સન્યાસી થયા અને તેમના મન મુદ્દ વૈરાગ્યથી રમણ જયા બે ઉત્તરણ નક્ષત્રની પેઠે બનેલો બૂદી બૂદી દિશાઓમાં ખૂબ ભેસભેર પ્રચારકાર્ય કરવા માડ્યું એકે પૂર્વમાં તો બીજાએ પાંચમમાં પોતાનો આખો જમાવ્યો તેઓ ગરીબની જુ પડીમાં, રોગીની પચારી થાસે અને દીનદુ ખીના હતાશ તુલ્યમ દિશામાં શ્રદ્ધાચેતિસ્વરૂપે પ્રકાશતા થકા હુ ખીએના હુ ખ, રોગીએના રોગ અને વિપત્તિએને દૂર કરવા વિચરવા લાગ્યા તેમને ભેધને એમજ ચતુ કે, બહુ જગજગનની માતાજીએ જગત ના દુઃખ દૂર કરવા માટે આ બે દેવદૂતોને પૃથ્વીપર મોકલ્યા ૩ ખરેખર, એ બે દેવદૂતો મનુષ્યોના હુ ખો દૂર કરવા માટે મનુષ્ય ના રૂપમાં ભાસ્તમૈવાન્ત દીન-દુઃખી સવાને ની જુ પડીએમાં જઈ તેમના દુ ખ દૂર કરતા વિચરવા લાગ્યા તેઓ પોતાના ચાત અને ગીતજ તેમથી જાણવાસીએના અજ્ઞાનથી પેરાઈ ગમેદા અતરમાં જ્ઞાનપ્રકાશ દેલાવવા લાગ્યા અને તેમનામાં ૪ જુ પૂગ્યા લાગ્યા "

કલકત્તામાં 'સાધારણ પ્રાદ્યસમાજ'ની સ્થાપના થયા પછી ગોસ્વામીજી પાછા ઠાકા આવ્યા અને ત્યાં પણ સર્વ જ દાન ધુઓ ની સ મતિથી તેમની પૂર્વજ ગાળની પ્રાદ્યસમાજના આચાર્યતરીકે નિમલક યદ આ વખતે પ્રાદ્યમ દિશા લે ઉપદેશ આપવા મા આવતો, તે બધો 'તત્ત્વકૌસુદી મા પ્રાદ્ય મતો જતો આ ઉપદેશો ઉઠી ધર્મભાવનાથી બરપૂર અને પ્રજુખત્રેની અડગ ધરદા તથા અદમ્ય ઉત્સાહના ટવવા-બગતા નમુના હતા આ ઉપદેશો સર્વજનિકે હિતવાળા હેઇ, તેન આકર્ષણ એટલું બધું થયું હતું કે વિદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી અને ૩ દલ-સો કોઈ સમાજમ દિશ મા પ્રેમપૂર્વક તે ઉપદેશો સ્વયં કરવા આવતા ક્યારેક તે મેદ ની એટલી બધી થતી કે ઉભા રહેવાની જગ્યા ન થા મળતી નહિ

ગોસ્વામીજીના આ વજનના પ્રચારમાર્ગનું અવલોકન કરતા

‘સમાલોચક’ પત્રે અસિધાય દર્શાવ્યો હતો કે:-“પંડિત વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામીજી જ્યારથી હાલ શહેરમાં પધાર્યા છે, ત્યારથી બ્રાહ્મણધુઓમાં અપૂર્વ ઉત્સાહ, આંતરસ્કુરણ અને નવન લવન આવેશો જણાય છે. પહેલાં તો મંદિર ખાલી પડ્યું રહેતું, પણ હવે વિજયબાણ પધાર્યા ત્યારથી લોકો તેમના દિવ્ય ધર્માતુરાગ, સંરણ વ્યવહાર અને લવન સદુપદેશથી એટલા બધા આકર્ષાવા લાગ્યા છે કે, મંદિરમાં બેસવાની જગ્યા પણ મળતી નથી. પૂર્વ-બંગાળ પ્રથમથીજ વિજયબાણનું કલ્પી છે અને તેમના પ્રત્યે માન અને પ્રેમ પણ જેવાં ને તેવાંજ છે. હાલજા છ સાત વર્ષે વિજય-બાણનાં દર્શન થવાથી પૂર્વ-બંગાળના બ્રાહ્મણધુઓમાં આંતરિક ઉત્સાહ તથા નૈસર્ગિક સેવાભાવ ઉત્પન્ન થવા પામ્યાં છે. વિજય-બાણ જેવા પવિત્ર, વિશુદ્ધ મતવાદી અને આદર્શ આચાર્ય અહીં કાયમને માટે નિવાસ કરે એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ.”

આ પ્રમાણે જાન સં. ૧૨૮૫ ના આષાઢ માસથી લગભગ અઢીવર્ષ સુધી ગોસ્વામીજીએ પૂર્વ-બંગાળ બ્રાહ્મસમાજના આચાર્ય-તરીકે બ્રાહ્મણબાડિયા, ફરીદપુર, મૈમનસિંગ, સિરાજપુર અને વિક્રમપુર જિલ્લામાં તાજપુર, પશ્ચિમપાલ, વૈતસ્યાર વગેરે સ્થાનોમાં પ્રચારકાર્યનિમિત્તે તેમજ મહોત્સવ તથા નૂવન બ્રાહ્મમંદિરની પ્રતિષ્ઠાનિમિત્તે ખૂબ ફરીને ઉપદેશો, ઉપાસના, હૃદયસ્પર્શી ભાષણો, તથા પોતાના આદર્શ ધાર્મિક લવનદ્વારા તે તે સ્થાનના લોકોમાં નવલવનનો અપૂર્વ પ્રવાહ વહેવડાવ્યો હતો. ગોસ્વામીજી જ્યાં જતા, ત્યાં ત્યાં માનવમહાસાગર ઉભરાતો અને મધપુડામાં જેમ મધમાખીઓ ઉભરાય છે, તેમ ઉચ્ચ-નીચ, લઘુ-અલઘુ સૌ કોઈ આભાલવૃદ્ધ સીપુરુષો તેમનાં દર્શન કરવા અને તેમનાં વચનામૃતનું પાન કરવાને અધીસં થઈ જતાં.

ત્યાંથી પછી ગોસ્વામીજી કલકત્તા આવ્યા. અહીં આવ્યા પછી તેમને માલમ પડ્યું કે, આચાર્ય કેશવચંદ્રે બ્રાહ્મધર્મને ‘નવવિધાન’ તરીકે જોળખાવવા માંડ્યો હતો અને ભારતવર્ષીય બ્રાહ્મસમાજનું નામ બદલીને “નવવિધાન બ્રાહ્મસમાજ” સખવામાં આવ્યું હતું. ગોસ્વામીજીને બ્રાહ્મધર્મની આ નવી વ્યાખ્યા પસંદ ન પડી; તેથી તેમણે આ ‘નવવિધાન’ના પણ સખ વિરોધ કર્યો હતો. આ પ્રમાણે થોડો વખત કલકત્તા રહીને પાછા તેઓ ‘સાધારણ બ્રાહ્મસમાજ’ના આચાર્ય તેમજ પ્રચારકતરીકે હાલરિભાગ, ગયા, બાંકિ-

પુર, મુજરપુર વગેરે જિલ્લાર પ્રાંતના ઘણા જાગમા પ્રચારકાર્ય નિમિત્તે દુઃખા મચાઈના તેદરેક સ્થાને જે સ્વામીજીએ યોડો યોડો વખત રહીને ઉપાસના, ભજન, કીર્તન તથા ધર્મકથા વગેરેદ્વારા લોકોનાં દાર્શિક જીવનની ઉત્તરિમાં ઘણી કિમતી સહાય કરી હતી. આ પ્રમાણે યોડા માસ પોતા પછી કલકત્તાથી સમાચાર આવ્યા કે, 'તેમની જ્યેષ્ઠ પુત્રી સંતોષિની જાદુજ ગિમાર છે.' આથી ગોસ્વામીજી પાછા કલકત્તા આવ્યા સંતોષિની તો યોડા દિવસ રહીને પ્રભુના પામમા ચાલી ગઈ. ગોસ્વામીજીએ યોગાદુર ચિત્તે તેની ઘડાજલિદેષે "શ્રીકાપદાર" નામનું એક કવિતાનું પુસ્તક રચ્યું. આમજનના વિયોગથી ધરેલો યોગ દૂર કરવાના દૃઢ-સ્પર્શ ઉપદેશો એ પુસ્તકમાં આપેલા છે.

એક દિવસ ગોસ્વામીજી મહુઆમજાર રોડપર યજ્ઞને જતા હતા ત્યાં તેમને રસ્તામાં એક પાર્શ્વત્ય સાધુનો મિળાવ ધર્યો. તે સાધુ પુરુષના પ્રણાવથી આકર્ષાઈ ગોસ્વામીજીએ તેમની ચરણ-મસ્તકે ચઢાવી અને તે સાધુપુરુષે પણ પ્રમત્ત થઈ તેમના મસ્તક-પર પોતાનો હાથ મૂક્યો. અને આગ્રીર્વાહ આપ્યો. અત્યાઝમુખીમાં ગોસ્વામી મહાત્માના દૃઢચર્માં નાધુ સંન્યાસીઓપર આવી ઘડા અને ભક્તિભાવનો ઉદય થયો નહોતો, પરંતુ આજ તો આ સાધુ પુરુષના સ્પર્શથી તેઓની એકદમ તેમના પગ સુગંધ થઈ ગયા, અને તેમના દૃઢચર્માં એક જોવા પ્રકરની અલોકિક શાંતિનો અનુભવ થવા લાગ્યો, કે જેવી શાંતિનો અનુભવ તેમના જીવનમાં પૂર્વે ક્યારેય પણ નહોતો થયો. આ મહાપુરુષની સાથે ગોસ્વામીજીએ ઘણીવાર મુખી બંગાળામાં બ્રાહ્મધર્મની દિલ્લચાહ સંબંધી અને તેની સ્થાપના વગેરે સબંધી વાતચીત કરી. ઘણા વખત પછી બંગાળમાં રહીથી ધર્મસંબંધી દિલ્લચાહ ધરેલી જોઈ તે સાધુપુરુષ જાદુ રાજ થયા. ગોસ્વામીજીએ તે સાધુપુરુષને યથાવક રો એક દિવસ સાધારણ બ્રાહ્મસમાજમાં પધારવા અને ત્યાંનું કાર્ય વગેરે જોવાની વિનંતી કરી. તે એ સાધુપુરુષે ઘણા પ્રેમથી સ્વીકારી.

આ ઘટના બન્યા પછી એક દિવસ ત્યારે ગોસ્વામીજી સમ્યા-કાળ પછી ત્રાણ-નુ બ્રાહ્મનમાજની વેલિકાવર બેઠીને ઉપદેશ આપતા હતા, એવે સમયે ઉપરોક્ત સાધુપુરુષ સમાજમંદિરમાં આવી ચડ્યા અને એક પૂજામાં બેઠીને ગોસ્વામીજીનો ઉપદેશ ધ્યાનપૂર્વકે સાંભળવા લાગ્યા. ઉપાસના સમાપ્ત થયા પછી ગોસ્વા

મીંછ વેદિકાપરથી ઉતરી મંદિર બહાર નીકળતા હતા તેવામાં પાછળથી તે સાધુપુરુષ તેમનો હાથ ઝાલી મળ્યા અને તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા. ગોસ્વામીજીએ પૂછ્યું કે “ઉપાસના કેવી થઈ ?” સાધુપુરુષે જવાબ આપ્યો કે “જહુંજ સારી, જાણે વેદની કૃતિઓજ નીકળતી હતી.” અને વાત પણ વસ્તુતઃ તેવીજ હતી. ગોસ્વામીજી હમેશાં યાત્રોને અનુસરીનેજ ઉપદેશ આપતા હતા. શ્રાવણમાસના ઘણાજ પ્રચારકો વલ્લેલાએ જુદિપ્રધાન ઉપદેશ આપીને પ્રચારકાર્ય કરતા. ત્યારે ગોસ્વામીજી હમેશાં વિવેકપૂર્ણ અને શાસ્ત્રાધારપૂર્વક ઉપદેશ આપતા. ગોસ્વામીજીનો ‘બ્રાહ્મ પૂજ’ નામનો ગ્રંથ પણ તેની સાક્ષી પૂરે છે. આ ગ્રંથમાં તેમણે મહાનિર્વાણ તંત્રમાંથી પરબ્રહ્મની માનસિક પૂજા કરવાનો વિધિ યથામોગ્ય રીતે વર્ણવેલો છે. તે સાધુ પુરુષની વાત સાંભળી ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “મહારાજ ! ઉપદેશ તો સારો હતો પણ તે પ્રમાણે વર્તાવું નથી તેનું કેમ ? મારી આધ્યાત્મિક સ્થિતિ તત્સુદેષ નથી. આ ખામી દાખવાનો કોઈ ઉપાય ન મળવાથી હું તો વદનનિરાશ થઈ ગયો છું.” આ વાત સાંભળી થોડો વખત તો તે સાધુપુરુષ મૌન રહ્યા. પછી તેમણે કહ્યું કે “ઠીક છે, તમે કોઈ ‘ગુરુ’ ક્યાં છે ?” ગોસ્વામી મહાતાજે કહ્યું કે “ના, મહારાજ ! હું ગુરુવાદમાં માનતો નથી.” આ સાંભળી તે સાધુ પુરુષ હસી પડ્યા અને કહ્યું કે “ઓહો, ત્યારેજ તો આમ જાણી જાણી ગયું છે અને જાણી સાધનકળન જોગે જાય છે.” આ વાતે ગોસ્વામીજીને એકદમ ગસર કરી. જેમ જેમ તે સાધુપુરુષની વાતપર ઉંઠો વિચાર કરવા ગયા, તેમ તેમ આવજાસુધી જે ગુરુનાદ નિરુદ્ધની તેમણે જાંઠ પાળી હતી તે શિથિલ થવા માંડી, અને હવે તેમને પણ ‘ગુરુ’ કરવાની વાતાવેલી લાગી. તત્કાળ ગોસ્વામીજીએ તે સાધુ પુરુષનેજ ગુરુ માની લીધા આપવાની વિનંતિ કરી, ત્યારે તે સાધુપુરુષે જવાબ આપ્યો કે “નહિ, ભાઈ ! હું તમારો ગુરુ નથી, ચોપો એટલે આપોઆપ દર્શન થયો. ગણરાવાતું કારણ નથી.” આ પ્રમાણે કહી તે સાધુપુરુષ ચાલી નીકળ્યા.*

હવેથી ગોસ્વામીજી જ્યાં જ્યાં પ્રચારકાર્યનિમિત્તે જતા, ત્યાં ત્યાં સાથે સાથે ‘સદ્ગુરુ’ની પણ યોધા કરવા લાગ્યા. કેટલાએક મતસંપ્રદાયમાં પણ ગોસ્વામીજી ફરી વળ્યા સદ્ગુરુની યોધા કરવા માટે પહેલાં તો ગોસ્વામીજી કર્તાબલના મતમાં લખાવ થયા અને

* ગોસ્વામી મહારાજ પામેલી સાંભળેલું.

૯૨ મહાત્મા વિનયકૃત મેતવશી-અન્ય આત્મ

તેજ આજીવે પાસેથી રીપા છડીને વાનુકાર સાધનસાધન કર્યા
 હતા એ વખતે સાધાત્મ પ્રજ્ઞાસચારના ધીર પણ વધુ
 પ્રમિષ્ઠાઓએ પ્રતિજ્ઞાના અગ્રચાને 'સુત' તરીકે મહત્ત્વ મેળા
 હતા, એટલું જ નહિ પણ સાધાત્મ પ્રજ્ઞાસચારના એક જીવ
 આચાર્ય તથા પ્રાપ્ત અને સૌથી કુલેષના પ્રેક્ષક ઉચિત્તમ કે તે
 તેમજ પ્રયોજનની પ્રજ્ઞા કાઢીને એ મહાત્માને જ્યારે મને 'સુત'
 તરીકે કહ્યું તેમાં હતા એ જાની કાલકલા પ્રાપ્તિનું એ મુખ્ય
 અંગ હતું પ્રતિજ્ઞાના મહાત્માઓએ આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાને મુખ્ય
 સમય મુકી નિરોધ કરી રાખ્યા, એટલે તેઓ સાધનની જુદીજુદી
 ધરેલે સમજના, પરંતુ પ્રજ્ઞાસચાર સાધનનું ઉત્તર કોઈ મહે
 તદ્દિ પ્રાપ્તિવાચી તે એક ભક્તિ ન જ પા છે અને તે પ્રજ્ઞાસચાર
 પણ યોગસાધના અનેક કારણે જુદાજુદા છે આ જાણ પ્રારંભ
 પ્રજ્ઞામાત્રે સિદ્ધ કરવાથી જાણતું ચતુષ્પદે જ્યારે સારીનિઃસ્વર્ધિએ
 નાશ થઈ કેટલેક માન અને જ્યારે ચતુષ્પદ સ્વયં છે પણ અવગમ
 થઈ રાખેલું એ આશ્ચર્ય એ નરનેમ પ્રજ્ઞાન દેખાવી મેલે છે, પણ
 આ પ્રજ્ઞાનદાએ એ આ ના ભક્તિનું અવગમન પ્રજ્ઞાન દોહિત
 એ તદ્દિ પ્રજ્ઞાનદાએ એક તદ્દિન આનંદ છે એ આનંદ તે કેવળ
 વિશ્વવિદ્યા વિતસાદના કાલકાલેનાવિશિષ્ટાનાથ । હૈંવિ
 સુષમસુરુષ્ણ' એ 'પ્રજ્ઞાનદા' જાણનાર પ એક જિ
 ક્ષમ્યએથીજ અનુભવી સમજ છે, એ સિદ્ધિ આનંદ કેટલું સમજાવે
 કે પ્રજ્ઞા અવગમ પ્રજ્ઞાવિદ્યાને મેળવી શકાય તથા મેરચાનીકાએ
 દોષ પ્રજ્ઞાનદાની કે કીકે કે મેર જ વચનમા પ્રજ્ઞા કેસિને કે કી
 કેસિના જ નરનીકે પ્રજ્ઞા પ્રજ્ઞા નથી કીકે ૧૪૧ પ્રજ્ઞાનદા આ
 ક્ષમે મેરચાનીકાને પુ કે વખતે આ જે અવગમ સાધનાદાના
 પરમાનંદની પ્રજ્ઞા થઈ છે તેના એક જ સમાચારી સંવેદન-એ આપ્યા
 એ મહાત્માને કાલે કરી મૂકેલું હતું 'આ જન સાધન પ્રેક્ષકાનીકાને
 પ્રતિજ્ઞાને મત અસર જણાવે અને તેના મનમાં છેડી રીપા

સારખડી મેરચાનીકા 'સાધુ' મેરચાના મહું અધીર અને
 ન દુઃખચકુલ થઈ જાય કેટલેકે ૧૪-૧૪૧૦ કોઈ વખત અને
 અને કીકેથી પ્રજ્ઞા, જાણ, જુદા, દુષ્ટ, દુષ્ટ, દુષ્ટ, દુષ્ટ, દુષ્ટ-એ પ્રજ્ઞાને
 નહિ જાણ કે તેણે અને જાણ પ્રજ્ઞાને જ મુખ્ય મુખ્ય માત્ર
 તેમજ સમાચારી પ્રજ્ઞા વખતે તે તે મહાત્માની આધારણે
 કેવળમા પણ પ્રજ્ઞાનદાની તદ્દિ અર! આજીવે અને વાતિ - -

વાળાઓમાં પણ ગોસ્વામીજી તપાસ કરી આવ્યા. આ પ્રમાણે તેમણે અઘોરી, કાપાસિક, આઉઠબાઉઠ, રામાત, દરવેશ, બૌદ્ધ વગેરે મત-સંપ્રદાયોમાં ફરી તેમની સાધનાઓ સાધી છતાં પણ અંતરમાં શાંતિ થઈ નહિ. શ્વાતક પક્ષીને શુદ્ધ રુદ્ધિક જેવા સ્વાતિ નક્ષત્રના મેઘ-જળ વિના પિપાસા મટવી નથી, તેથી તે હમેશાં તેની આશામાં ને આશામાં જેમ એકચિત્તે આકાશ સામુંજ બેઠું રહે છે, તેમ ગોસ્વામીજીને પણ સંસારના વલ્ગુખરા મતસંપ્રદાયો નીરસ-ફિણા-લાગવાથી હવે તેઓ પરમ કૃપાણુ પરમાત્મા તરફજ સદ્ગુરુરૂપી સ્વાતિજગની પ્રાપ્તિ માટે આશા રાખી બેઠા.

‘સદ્ગુરુ’ની શોધમાં ગોસ્વામીજીને કેવાં કેવાં સંકેટો વેઠવાં પડ્યાં હતાં અને તેઓ કેવી કેવી આપત્તિમાં આવી પડ્યાં હતાં તેના દૃષ્ટાંતરૂપે કેટલીક ઘટનાઓ નીચે આપવામાં આવી છે:—

એક વખત ‘સદ્ગુરુ’ની શોધમાં વિશ્વાચલ પર્વતપર જતાં ગોસ્વામીજી એક ઊંડીમાં શુંચવાઈ ગયા. સાંજ પડવા આવી હતી તોપણ કેઈ સાધુપુરુષના આગ્રમનો પત્તો લાગ્યો નહિ. આખરે રખડતાં રખડતાં એક ખંડેર જોવામાં આવ્યું, ત્યાં તેમણે રાત ગાળવાનો સંકલ્પ કર્યો. મધરાત થઈ ત્યાં તો આઠ દશ હથિયાર-ખંધ લૂંટારા આવી ચડ્યા અને તેમણે ગોસ્વામીજીને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની ધમકી આપી. લાચારીથી ગોસ્વામી મહારાજને તે સ્થાન છોડવું પડ્યું અને પછી તેમણે પાસેના એક ઝાડ નીચે નિવાસ કર્યો. કહેવાની જરૂર નથી કે, એ ખંડેરમાં લૂંટારાઓનોજ અટો હતો. લૂંટારાઓએ પોતાની લૂંટની વહેંચણી કરી લઈને જ્યાં સૂઈ જવાની તૈયારી કરી, ત્યાં તેમાંના એકને એવો વિચાર આવ્યો કે, પેલા માણસે આપણને જોયા છે અને તે આપણને ઓળખી પણ શકશે. આથી જો તે પોલીસને બાવમી આપશે તો અપહાર બાર વાગી જશે, માટે પહેલાં એક વાર એવુંજ કાસળ કાઢી નાખે. આ વાત સાંભળી લૂંટારાઓના સરદારે કહ્યું કે “તમારી વાત ઠીક છે, પણ એ માણસ તો કેઈ સાધુ પુરુષ જણાય છે, એ કંઈ અપહાર અનિષ્ટ કરે એવું મને નથી લાગતું; માટે આપણે આ સાધુદેવતાનું મહાપાપ તકામું વહોરવાની જરૂર નથી.” પણ લૂંટારાઓને આ વાત ચોંટાડી નહિ, તેથી તેમણે તો ગોસ્વામીજીને મારી નાખવાનોજ નિશ્ચય કર્યો. તસ્તજ ચમદ્વલ જેવા એ લૂંટારા નાગી તર-વાર સાથે નીકળી પડ્યા; પણ ગોસ્વામીજી તરફ જતાં જતાંજ

તેમને રસ્તામાં એક વાણ મળ્યો. એ વાણની નજર રૂકાવીને તેમણે બીજા બાજુએથી ગોસ્વામીજી પાસે ગયા તો ત્યાં પણ એક વાપને બેઠેલો જોયો. આથી તેઓ નિશ્ચય થઈ ખડેરમાં પાછા આવ્યા અને બધી વાત જોવાના સરદારને વધા બીજા લૂટાત એને કહી સંભળાવી. સરદારને આ સાંભળી ભય અને વિરમય બને ઉપડ્યા. એવામાં મોટું વાવાઝોડું થયું અને મુસળધાર વરસાદ વરસવા માંડ્યો. તેથી તે ખડેર વૃદ્ધી પડ્યું તેમાથી તે સરદાર તો ગભરાઈ બગ્યો, પણ લૂગરા તો બધા દટાઈ મૂક્યા. ગોસ્વામીજીને તો આ બાબતની કશી ખબર નહોતી તેઓ તો બીજે દિવસે સવારે વિધવાસિનીના મંદિરમાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં પેલો લૂટારાનો સરદાર પણ આવી ચડ્યો. તેણે ગોસ્વામીજી ને ઘોળખી કાઢ્યા અને તેમને પગે પડી પોતાના અપરાધની માફી માગી. ગોસ્વામીજીને આ પ્રમાણે અપરિચિત વ્યક્તિને માફી માગતો જોઈ અશ્ચર્ય થયું. તેથી તેમણે તેનું કારણ પૂછતા સરદારે અગાધી રાતની બધી હકીકત વિગતવાર કહી સંભળાવી.

એજ પ્રમાણે બીજા વાર પણ વામ-વરુ જોવા દિ સકે પશુવાળા જ ગણમાં ગોસ્વામીજીને એક ઝડતીએ રાત કાઢવી પડી હતી. મધરાત વીત્યા બાદ એક માઠા જોરો માણસ લાયમાં ટાંગી લઈને ત્યાં આવી ચડ્યો અને ગોસ્વામીજીના પગ આપવા માડી પડ્યો. તેને ગોસ્વામીજીએ બહુ બહુથે પૂછ્યું, તોપણ પોતે કોણ છે તે સંગ્રાધી એક અક્ષર પણ બોલ્યો નહિ. જરોદીઆમાં ગોસ્વામી મહારાજ બાગીને જુએ છે તો તે માણસજ અને નહિ.”

એક વખતે વિગેટને રસ્તે જતા એક બરફવાળા રથજો ગોસ્વામીજી પાસેથી થયા થયા થયા હતા ત્યાં તેમના ઉપર બરફ પડવાથી તેઓ એકદમ ધીજી મયા અને મૃતપ્રાય પડી મયા. ઉપરે ત્યાં એક સતપુરુષ આવી ચડ્યા તેમણે જ્યારે પૂછ્યો એક કથો, ત્યારે ગોસ્વામીજીને કંઈક દોષ આવી આ સતપુરુષ પાસે એક વાર ગોસ્વામીજીને કંઈકાં મળ્યા હતા, ત્યારે ગોસ્વામીજીએ તેમની એક નિકટના દોસ્તની માફક સેવાચક્રી કરી હતી. ગોસ્વામી મહારાજ સાથે તેમને આવો દોસ્ત ક્યાંથી થયો તે વિષે કોણે જિજ્ઞાસુ કરતા તે સતપુરુષે વિગેટના બરફવાળા પ્રદેશની ઘટના સર્વને કહી સંભળાવી હતી એજ પ્રદેશમાં ગોસ્વામીજી ઉપર એક બીજી વિપત્તિ પણ આવી પડી હતી તે ગોસ્વામીજી પાસેથીજ સાંભળ

બીને અગ્રે આપેલી છે:-‘તમારા ગુરુનાં તમને દર્શન થશે.’ પેલા મહાપુરુષનું આ વાક્ય મારા કાનમાં રમી રહ્યું હતું. આથી હું ગાંડા-ની પેઠે ‘સદ્ગુરુ’ની શોધમાં આમતેમ રખડવા લાગ્યો. ‘સદ્ગુરુ’ની શોધમાં રખડતો રખડતો હું હિમાલયના પહાડી પ્રદેશમાં-અગમ્ય સ્થળે ઠંઠ લામા ગુરુઓના મઠમાં-જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં મેં ફેટલાક બૌદ્ધ યોગીઓને સુખેથી એમ સાંભળ્યું કે ‘આ ઝરણાની પેલે પાર એક ઘાટી ઝાડી છે, તેમાં એક ગુફાની પાસે એક ઉંચી ટેકરી છે. ત્યાં એક બંગાળી મહાપુરુષ ઘણા વખતથી રહે છે. તે રાતદિવસ સમાધિમાંજ રહે છે. જરૂર પડ્યે ક્યારેક ક્યારેક પાસેની ગુફામાં રહેતા તેમના ફેટલાક શિષ્યો તેમને જગાડી જાય છે. એ મહા-પુરુષની વાત સાંભળી હું તો તેમનાં દર્શનમાટે અધીરો થઈ ગયો. તરતજ મેં તે મહાપુરુષની શોધમાં આગળ આવવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે તે ઘાટી ઝાડીમાં મેં બે દિવસ અને બે રાત, ખાધાપીધા વગર કે નિદ્રા લીધા વગર એમને એમ આટ્યાજ કશું. ત્રીજે દિવસે પરિશ્રમથી તેમજ ભૂખ તરસથી સરીર એવું લથડી ગયું, કે દેહમાન રહ્યું નહિ; પણ ભગવાનની દયાનો તો કાંઈ પારજાનથી. એક લાંબા પહાડી સંન્યાસીએ આવી મારી સારવાર કરી. આથી મને ઠીક થઈ ગયું. પછી તે સંન્યાસીએ મને થોડા દાણા આપી કહ્યું કે ‘બાબા ! આમાંથી બે ત્રણ દાણા ખાઈ લે, એટલે પછી તને ભૂખતરસ નહિ લાગે. જેટલા દિવસ પર્વતપર રહેવું હોય તેટલા દિવસ પુરીથી રહેવાશે. માત્ર એક બે દાણામીઠ તારી ભૂખ-તરસ મટી જશે.’ આ દાણા સરસવના બીજ જેવા ઝીણા હતા. મેં તેમાંથી એક બે દાણા ખાધા કે તરત ભૂખતરસ મટી ગયાં અને શાક પણ ઉતરી ગયો. આ દાણા મેં ધણે વખત સાચવી રાખ્યા હતા. પહાડ ઉપર ત્યાં-સુધી રહ્યો, ત્યાં સુધીમાં જરૂર પડ્યે હું આ દાણા ખાઈ લેતો.*

બીજે એક વખતે ગોસ્વામીજીએ એક બાઉલના આશ્રમમાં રહીને તેની રીત પ્રમાણેની સાધના કરી બોધ હતી; પણ થોડા સહવાસ પછી તેમનામાં દુરાચાર જણાયાથી, ગોસ્વામીજીએ તેમનો સંબંધ પણ છોડી દેવાનો સંકેત્ય કર્યો. આથી આશ્રમવાસી બાઉલોને બીક લાગી કે, આપણા આશ્રમના ગુપ્ત બેદો ગોસ્વામીજી બહાર પાડી દેશે તો આપણી કિંમત જરા પણ નહિ રહે; તેથી તેમણે ગોસ્વામીજીને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો. પણ

* ‘સદ્ગુરુસંજગાથી ઉદ્ભવ.

પાઠવાથી તેઓને ચેતનામીનું કેવું સમજે? મહાત્મા છે, તેની બાજુર પાઠવાથી તેઓએ તેમને જાણે પડી, પોતાના હુકમ બેઠે બદલ ન પાડવાની વિનંતિ કરી તથા સન્માનપૂર્વકે વિદાય આપી.

એક વાર ચેતનામીનું ચક્રવાત ઘેરના કાંઈ એક જ મહાત્મા (૬ ભાગે) હોયો તેમાથી પણ અત્યુત્તર રીતે જાણી મળ્યા હતા. આ પદનાં વિવરણ કરતા ચેતનામીનું મહાત્મ્ય કહે છે કે “હું અને મારાં પાંચ મહાત્માઓ કોયો વખત સાથે રહીને ચક્રવાત પકાડ ઉપર સામન્વયન કરતા હતા ત્યાં અચાનક અમારી યોગસહ વતમા પાંચો દાસનાં ભાગ્યો પડ્યા, પડ્યા, કીટ, પદ મ-ગાજાયા આ દાસનાં ભાગ્યો જાણીને ભરખ થઈ મળ્યા ત્યાં તે હવે કેમ કેવો સંકલન થઈ રહે તેમ નહોતો. અમારી જુ પડીથી ઉચ્ચત્ર ભાગ્યે હાથ નીચે એક સફર પ્રવેશ હતો એક ચોટા જમણી નામે ત્યાં પડતું મેલુ અને વડાવા અદ્યત્ત થઈ ગયો. ચોટી વાર મહાત્મા એક વાગે જવું કેવી પડ્યો અને અદ્યત્ત મહાત્મા થઈ ગયો. પડી તો પ્રજાવાદી મહાત્માને વડાવા અને પીડાવર પેલાં ‘જોમ્ જોમ્’ હોલકાને ભલે કામ નીચે છેકેયે ગયો. આ પ્રકારનાં અમારે કાંઈ પચાસનું નહિ. આજે કુલની પચાસીમાળ ન પડ્યા હોય એ અદ્યો! મહાત્માઓનો પ્રભાવ કેવો અમત્સરી હોય છે!”

“આ પ્રજાવાદી મહાત્મા” પાછા જ્યારે ફરી વાર ચેતનામીનું મહાત્મ્ય ત્યારે તેમણે પૂછ્યું હતું કે ‘કેમ, મને એ જાણે છે? આજે ચક્રવાત પકાડવા સાથે નેવા હવા તે જાણે છે? ત્યાં દાસનાં ભાગ્યો તમારી ત્યાં હાથે કેવી હતી?’ આ મામલો મને મધી વડા મામતી આવી અને પડી પ્રજાવાદી મહાત્માને એ જમણાં એટલે કે તેમને સેટી પડે.”

આથી તો ચેતનામીનું ઉપર કેટલીયે માણવાદક વિપત્તિઓ આવી પડી હતી, અને તેઓ કેવી રીતે જાણી મળ્યા હતા તે બધું જાણવાનું આજથી જાણે કેટલું જાણ્યું નથી કેમકે તેમને સંસ્કાર હોયેલા હુકમ હોયેલાં હોયેલાં પોતાના જીવનની ધારાઓ કેમકે કેટલાં તેમને જાણે જવું પડે નહોતું તેમણે પોતાના સમજના જે કાંઈ હતું છે તે અજાણ્ય અને પ્રજાવાદી કહેવું છે તેમના પૂર્વજિનિ નવ પુત્રો અને કેટલાક સિંધોદાસ પ્રજા વધેલી હમીકો ઉપસી જ અને આજે હલેજા થઈ ગયો છે.

પ્રકરણ ૮ મું

સ્વપ્નો, યોગદીક્ષા અને સંન્યાસ ઇત્યાદિ

સ. ૧૮૮૩ માં ગોસ્વામીજી બ્રાહ્મધર્મના એક બીજા પ્રચારકે લાઇ શ્રીયુત શશિભૂષણ બમ્મ સાથે લઇને, બ્રાહ્મધર્મના પ્રચારકાર્થનિમિત્તે બચાણ તરફ નીકળ્યા. પહેલાં તેઓ મધુપુર આવ્યા. અહીંમાં ગોસ્વામીજીની હૃદયસ્પર્શી ઉપાસના, અમૃતમય ઉપદેશ તેમજ ભાવપૂર્ણ સજનકીર્તનથી, બ્રાહ્મધર્મીઓપર સારી અસર થઇ. કીર્તન અને ઉપાસનાના સુમધ-

સિવાય ગોસ્વામીજી ઘણાખરો વખત 'મધુપુર'ની આસપાસના જંગલના એકાંતમાં ધ્યાન કરવામાં ગાળતા. જંગલમાં બ્રાહ્મદિ હિંસક પશુઓનો ભય હોવા છતાં પણ તેઓ દિવસ આયત્યા પછી મોઢા મોઢા ઘેર આવતા. મધુપુરથી તેઓ ગિરિ જઈ પચ્ચા ગયા. ત્યાં તેઓ રોજ સાંજના તુલસીકૃત રામાયણાદિ કક્ષિતશ્રીઓપર પ્રવચન કરતા હતા. આ ભાવપૂર્ણ પ્રવચનથી શ્રોતાઓ મંત્ર-મુગ્ધ થઈ જતા અને ઘણા વખત સુધી તેમના સુભાગમનો લાભ લેતા. પ્રવચન થઈ રહે તોપણ કેાઈને ત્યાંથી ઘેર જવાનું ગમતું નહિ. ત્યાંથી તેઓ ગયાણ આવ્યા. ત્યાં તેમને સ્વપ્ન ઉતારાની સગવડ કરી આપી હતી.

આ વખતના ગોસ્વામી મહાશયના કાર્યકેમવિષે શ્રીયુત શશિભૂષણ લખે છે કે "અહીં ગોસ્વામીજી મહાશય રોજ સાંજે અમારીમાં બેસી ધર્મસંજાથી વિવેચન કરતાં કરતાં ધ્યાનસ્થ થઈ જતા હતા. આ સ્થિતિમાં તેઓ ઝાઝું બોલી શકતા નહિ અને એની એ ભાવાવસ્થામાં એ ત્રણ કેલણ નીકળી જતા. એક દિવસ આકાશમાં પહાડપરના મહાત્મા સુવરદાસજીની સામુદાય સાંજાવાથી ગોસ્વામીજીને તેમનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઈ. આથી ધીરે

દિવને પ્રાત કાળમાં જોવિ દબાણુએ નોકરને લોજનાદિકની સામચી
 આપી નમાતી સાથે મોકલ્યો. સૂર્યોદય થતાતો અમે આશ્રમમાં જઈ
 પહોંચ્યા બાબાજી ત્રાસે / ઉભા હતા જોશનામીજી તેમના ચતોર્થમાં
 માથું નમાવી બાપાવેશમાં બહુજ રડી પડ્યા અને મહાગદ્ગદે કહેવા
 લાગ્યા કે “મહાશય ! મારો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય ?” જોશનામીજી
 ને આવેલો અપૂર્વ ભગિલાવ લેઈ બાબાજી તેમને પ્રેમપૂર્વકે લેની
 પડ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે “આવા સાધુ તો મેં આદેશ લેવા
 નથી દયાળુ ગમમદ્દ ભગવાન તમારું અવશ્ય કર્યાણુ કર્યો લેજો,
 બાપ ! નામગણો નહિ , વગેરે ” પછી બાબાજી અમને એ
 નપણે વણા માનપૂર્વક બેસાડી, પાતે રસોઈ કરવા લાગ્યા. રસોઈ
 લેવાર થયા પછી અમને બહુ પ્રેમથી જમાડ્યા લોજન થઈ દલા
 બાદ બાબાજી સાથે જોશનામીજીને ધર્મસબંધી પછી વાતચીત
 થઈ બપોર પછી અમે તેમની સૂચનાથી ‘બ્રહ્મચોનિ’ પદ્માડપત્ત
 કેટલાક સત પુરુષોના દર્શન કરવા ગયા ‘બ્રહ્મચોનિ’ પદ્માડપત્ત
 એક સતપુત્ર તો જોશનામીજીને આવતા લેઈ એકદમ દૂરથી દોડી
 આવી તેમને લેટી પડ્યા અને ‘આનંદ થયો, આનંદ થયો’ એમ
 કહેવા લાગ્યા એમની ત્રાસે પણ ધર્મસબંધી ખૂબ વાતો થઈ સામે
 અમે પર્વતપરથી ઉતરતા હતા ત્યારે આશ્રમમાં જોશનામીજીએ એક
 મ્યાન બતાવી હતું કે “બહી પ્રેમાજ્ઞાન સ્ત્રીચેતન્ય ભગવાનને
 બાવોદય થયો હતા બહી મહામણુ દુષ્ટવિચારથી બચાવ થઈ
 આતુરચિત્તે અને નરક કહે જો દુષ્ટ ! જો બાપુ ! તમે ક્યાં
 ચાલ્યા ગયા ?” એમ બે વાત કન્ન ચીત પાડી રોવા લાગ્યા હતા “
 માટે હું પણ તેમના આવા ભગિજન વપૂર્ણ થયેલો તાબગી દ્રવી
 ભૂત થયું મેં ‘સાધુચરિત્રમાળા’માં વાંચ્યું હતું કે “ધર્મની પાછળ
 તો ગામ થયું પડે છે” એ આજે નજરેનજર લેઈ હું ધન્ય થયો
 મનમાં વિચાર્યું કે ખરેખર, જોશનામીજી ધર્મની પાછળ નાહાજ
 થયા છે.” વગી એ દિવસ તેમણે બહુ કે “સચ્ચિ ! જાણે તો હું
 આખી રાત જાગતા દરી જાગન કેવ નો છું. તું તારી મેરે સહ
 રહેજે. એમ કહી તમને મને પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રો એ વિદ્યું
 કરી આપ્યું, માત્રી ના. આ બાકે એમ નિર્ભયપણે ઉચે છે, તેમ
 હું પણ તેમની સમીપમાં સુઈ ના, અને એ દેવાંશી મહા
 પુરુષે તો આખી રાત વિચક પશુઓવાળા અવસ્થામાં નિર્ભયચિત્તે
 મનુષ્ય ધ્યાન-જાગન કર્યો હતું. ના ચીતી જતા પ્રાણમુદ્દર્તમાં

મને તેમણે જગાડ્યો. પછી અમે બન્નેએ પાસેના ઝરણામાં સ્નાન કર્યું અને પાસેની એક શુક્રામાં બેસી પ્રણામોપાસના કરી ત્યારપછી ગોસ્વામીજી કરતાં જ બળવતા મધુર કંઠે એકે બળત લલકારવા મંડ્યા. બળતનો જાવ નીચે પ્રમાણે હતો—

“હે પ્રભુ ! તમે કાશ્યપગોત્રી હૃદયમાં રહી તેમને સદા આનંદ આપનારા છો, તમે તેમના જીવનપ્રાણ છો અને પાપના હરનારા છો. હે પ્રભુ ! મારો એક મનોરથ કૃપા કરી પૂર્ણ કરો. અહોનિશ મને આપનાં જ દર્શન થયાં કરે, કે જેથી મારા અજ્ઞાની હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપી અજવાળું થાય. ઓ પ્રભુ ! એવો મંગળ દિવસ ક્યારે આવશે ?”

બળત ગાતાં ગાતાં ગોસ્વામીજીની આંખોમાંથી પ્રેમાશ્રુનો પ્રવાહ ચાલતો હતો. તેમની જીવંતી બગતી જાવપૂર્ણ ઉપાસના હજી પણ મને આબેહુમ સાંભરે છે અને તે સંભારતાં મારું હૃદય પણ ધીરજર ભક્તિરસમાં નિમગ્ન થઈ જાય છે. તે દિવસે એક મોટો નામ ગોસ્વામીજીના સાથે જ ઉપર ચઢીને ચાલ્યો ગયો, પણ તેણે તેમને કરી પણ ઇલા કરી નહિ. ગોસ્વામીજી મહારાજનું તો રૂંધાડું પણ ફરક્યું નહોતું.

આ ઘટના બન્યા પછી ગોસ્વામીજીએ મને કહ્યું:—“શશિ ! હું હવે કલકત્તા આવવાનો નથી, તું પાછો જ.” વારંવાર તેઓ મને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ગોસ્વામીજીની આવી અવસ્થા જોઈ હું તો રતબંધન થઈ ગયો. આજ રસ્તામાં એક વાર શ્રીગોરંગ પ્રભુની પણ એવીજ અવસ્થા થઈ હતી. તેમણે પણ હૃદય-પટ્ટો ધર્તા પોતાના સાથીઓને કહેલું કે “ભાઈઓ ! તમે જો હવે ઘેર જાઓ, હું હવે સંસારમાં પાછો આવીશ નહિ. હું તો આ ચાલ્યો, મારા જીવનપ્રાણને મળવા વૃંદાવન !” ગોસ્વામીજી પણ હવે ગયાના એકાંત શાંત પહાડોમાં પ્રહસાધિના કરવાની ઈચ્છાથી ત્યાંજ રોકાઈ જવા ઇચ્છતા હતા અને તેથીજ વારંવાર કહેતા હતા કે “હું હવે કલકત્તા આવીશ નહિ.”

“એક દિવસ અમે બુદ્ધગયા ગયા હતા. બુદ્ધભગવાનનું સાધનસ્થાન, નિરંજના નદી વચેરેનાં દર્શન કરી, ગોસ્વામી મહારાજ મારી પાસે ચાલ્યોસિંહના શુભાનુવાદ ગાવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે શુભાનુવાદ ગાતાં ગાતાં તો ગોસ્વામી મહારાજ પોતાં જ નિરંજનાને કાંઠે ધ્યાનમગ્ન થઈ ગયા અને આજો દિવસ ધ્યાનમગ્ન દશામાંજ રહ્યા. અમે તો બપોરે સોંપીને લોકજન તૈયાર કરી રાખ્યું

હવે અને તેમની બહેને સહ જોઈ, પણ ગોસ્વામીજી મહારાજ સાચીધીએ પ્યાનમાથી બચ્યા નહિ.”

“પણી તો ગોસ્વામી મહારાજ વરવાર એકલાજ આકાશ મગા પહાડપર ચાલ્યા જતા તેઓ દ્વયે કોઈ રીતે કવચતા આવ નાર નથી એમ જ્યારે નિશ્ચિત થયું, ત્યારે હું શીમાન શિવનાથ શાસ્ત્રી મહારાજની સલાહ પ્રમાણે કવચતા ચાલ્યો આવ્યો. આખરે તેમના પુત્ર-પુત્રીઓ તેમને પાછાકવચતા લાગ્યા હતા. ગોસ્વામીજી આવા સાધનપરાયણ રહેવા છતાં પણ મારપર અપાર પ્રેમ રાખતા અને મને તો તેમના સમાગમમા અતુલાત્સવ્યનો અનુભવ થતો હતો. શાસ્ત્રી મહારાજે એક વખત વાતચીતના પ્રસંગે કહ્યું હતું કે ‘વિ ત્વ બાણુની આગળી ધાવવાથી પણ ભક્તિરસામૃતત્વ પાન થઈ શકે છે. ધર્મને ખાતર જે મળવાપરથી ઠેકઠો મારવો હોય તો પણ વિવિધબાણુ વણી પુરીથી તેમ કરી શકે. ત્યાંહાંમા થયેલા તેમના સમાગમથી હું પણ ઠંડો રહું છું કે, ગોસ્વામી મહારાજ ધર્મને ખાતર જે તેવો બારે ત્વગ કેતા પણ અચક્ષય તેમ નહોતા. આવા મહા પુરુષના વચ્ચથી પૂરવી મારા પણ પવિત્ર થાય છે.”

ગયાજીના ‘જીકમેજિ પહાડ નીચે એક ‘ગોડધોધા’ નામની જગ્યા છે. અત્રે કવચ છે કે, દ્વાપરયુગમા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે અહીં એક નાનો તળાવડીમા પત્ર ધેલા હતા ત્યારથી તે જગ્યા રાયતુ નામ ગોડધોધા (ગોડધાધા) પડતું છે. આજ આ સ્થળે તળાવડી બહુ કમુલ નથી પરંતુ તે સ્થાનનું નામ તો આજસુધી ‘ગોડધોધા’જ ચલ્યું આવે છે. અહીં સ્થાનિક પ્રાદ્યુમ્નમાજનો પ્રતિવરે એક ઉત્સવ થાય છે. ગોસ્વામી મહારાજ આકાશમા પહાડપર રમુલ-દાસ આજારજીના આશ્રમમા રહેતા હતા. ઉત્સવને દિવસે ઉપાસના અગ્રવચ માટે, પ્રાદ્યુમ્નધુઓએ ગોસ્વામીજીને આમ ત્રણ આશ્રુ હતું, તેથી વખતસર ગોસ્વામીજી ઉત્તાર-સ્થાનમા આવી પહેલા અને ઉપસનાનો આરભ કર્યો, પરંતુ ત્યાં બે-ચાર પાડ્યો જાણ્યા ત્યાં તો નેએક ચઢ્યા થઈ ગયા અને કંઈ ભરાઈ આવ્યો તેથી આમલ બેલી ચક્રાસુ’ નહિ. યોદી વાં પછી જેમ તેમ કરીને બાવાયેશનું સંસ્કર કરીને, હાના સાસુ બેઈ ને ગોસ્વામી મહારાજને ત્યાં કે “હવે આપનામથો કોઈ ઉપાસ ના ચક્રવો. મારાનો વિશેષ બોલી ચક્રવો નહિ.” આ સાંભળી આનુષ્ઠાનિક પ્રાદ્યુ શ્રીમાન હરમુદર બાણુ ઉપાસના ગલાવવા

લાગ્યા તેમણે કહ્યું કે ‘હું પ્રસો !’ જાન આપના અનન્ય સત્ત્વની પ્રાસાદિકે વાણીદારા આપનો મહિમા બાજુવાની નાસા ગળી હતી, પણ અમારા નસીબમા એ પણ લખ્યું લખાતું નથી હે પ્રસો ! આપ આપના પ્રેમી સક્તને એકલતામાં અમૃતધામમાં તેડી બધ તે પ્રેમમુધાનું પાન કગલો છે, તે દિવ્વ દૃશ્ય એવાનું પણ અમારી અભાગથી આખોના નસીબમા શું નથી નિર્માનું ? અને આ કાન દ્વારા આપનો દિવ્ય મહિમા પણ શું નહિ સંભળવો ?

એજ સમયમાં મોરવાગીઝને ત્રણ ગદમુલ સ્વપ્નો આગ્યા હતા. સદૃશ્ય પાઠકવર્ગની બાજુ માટે તેમની કેટલીક ફકીરત ફકમા આપોશું કેટલાકને તેમની સમજણને લીધે તે ગપમપ જેવું લાગે તો સ્વાભાવિક છે, પણ તેઓ જેને તે કુદરતી લાગે તેણે આ માટે બહીવું ?

(૧) સ્વપ્ન પહેલું -

“હું એક મહાનદીને કાંઠે બેઠો છું લાગો મારુસોને લઈને હાથે નૌકાઓ સામે કાંઠે બાધ છે, પણ મને કોઈ બોલાવતું નથી છેવટે એક જણે મને બોલાવી નૌકામાં બેસાડ્યો. નૌકામાં બેસી સામે કાંઠે ઉતર્યો ત્યાં તો કેટલીક પરિચિત વ્યક્તિઓને મેળાપ થયો તેઓ મને એક બાગમાં લઈ ગયા આ બાગમાં ઘણા સુંદર ફૂલોનારો હતા ત્યાં એક સત્તાપિત્તા સુંદર પુષ્પો એક હું એવો મુગ્ધ થઈ ગયો કે દેહભાવ ભુલી બધ ધરતીપદ ઢાળી પડ્યો. એ અવસ્થામાં બધા ફૂલોએ એક સુદૃઢ દેવીનું રૂપ લઈ મને કહ્યું કે ‘હું સાઈ !’ તમારા ઇવનધાવને સોંપો ” આ પ્રમાણે સાલગી મેં હૃદયનાયની રોધમા, બાગમાં ચારેકોડ ફૂલો મારડ્યું. એવામાં એક કુતરે હાફતા હાફતા આવી મને કહ્યું કે “દયો, આ મારી મહેમા નમીરીતું ફળ ” હું તે ફળ લઈ ખાઈ ગયો, એટલામાં તો તે કુતરો ચાલ્યો ગયો. પછી એક જહાઝરી મહર્ષિ મારી પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે “ વત્સ ! આ મારો હાથ ઝાલ ” આ ઉપરથી જેવો મેં તેમનો હાથ ઝાલ્યો કે તરતજ અમે બન્ને આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા કેટલાક મહો તથા ઉપચોદાના ધામ યોગીને આખરે અમે એક મહાતેજોમય દિવ્ય ધામમાં આવી પહોંચ્યા. આ દિવ્ય ધામના અજહળતા તેજથી મારી આખો તો અજાણ ગઈ, તેથીમને અધકાર જેવું લાગ્યું છેવટે આગળ ચાલતાં એક સુંદર સ્થાન એવામાં આગ્યું ત્યાંથી આ કેટલાક મહર્ષિઓ સમકલા તાનની

ચેકે આરે દિશાને અગ્નિવાગતા યોગાસને બેઠેલા હતા મારા માર્ગ-
દર્શક મહર્ષિ પણ મારો હાથ ધરી છંદને તે મહર્ષિઓની સાથે
યોગાસન વાળી બેસી નથા આ મહર્ષિમંડળમાથી એકે મને પૂછ્યું
કે 'તું કોણ છે? મેં મારો પત્રિય આપીને એમ પણ કહ્યું કે
આપના આ ગર્ગભટાસને બાવાનના દર્શનની તાત્પર્યેડી લાગી છે
પ્રભુવિગ્રહથી બહુજ બ્યાદુશ થઈ ગયો છું હવે હું આપને શરણે
છું આપમારપણ કૃપા કરો.' આ સાંભળીને દયાળુ મહર્ષિ બોલ્યા
કે 'હે વત્સ! આવ આવ, સડે આવ્યો, આમન ઉપર બેસ.'
પછી હું મહર્ષિઓને પ્રણામ કરી બેઠો પછી સર્વ મહર્ષિઓ
એકી-બધા- (નીચેતુ અતિ ઉત્તમ) મોત્ર ગાવા લાગ્યા—

ૐ નમસ્તે સુત સર્વ લોકાયયાય નમસ્તે ચિતે વિશ્વરૂપાત્મકાય ।
નમોઽદૃત તત્ત્વાય મુક્તિપ્રદાય નમો મદ્યને વ્યાપિને નિર્ગુણાય ॥
ત્વમેકં શરણ્યં ત્વમેકં વેશ્ય ત્વમેકં જગત્કારણમ્ વિશ્વરૂપમ્ ॥
ત્વમેકં જગત્કર્તૃપાતૃમહર્તૃ ત્વમેકં પરં નિઘલં નિર્વિકલ્પમ્ ॥૨॥
મયાના મયં મીષણં મીષણાન્ના ગતિઃ પ્રાણિનાં શવન પાવનાનામ્ ॥
મહોર્ગઃ પદાનાં નિયન્તૃ ત્વમેકં પરેષા પરં રક્ષણ રક્ષણાનામ્ ॥૩॥
પરંશ ' પ્રમો ! સર્વરૂપાગિનાશિન્નનિર્દશ્ય સર્વેન્દ્રિયાગમ્ય સત્ય ॥
અચિન્ત્યાક્ષર! વ્યાપકાન્વક્તૃતત્ત્વાજ્ઞાપ્રાસકાધીશ! પાપાદપાપાત્
ત્વમેકં સ્મરમસ્ત્યદેક મજામસ્ત્યદેકં જગત્સાશિરૂપ મમાત્મ ॥
સદેક વિધાન નિરાલમ્યમીશ મવામ્મોપિપોતં શરણ્યં મજામમી ॥૫॥

આ પ્રમાણે મહર્ષિઓ ભગવાનનો શુભિ કરવા લાગ્યા અને
શુભિ કરતા કરતા સૌ ભગવાનેશમા બાવી બઈ નાર વા લાગ્યા
ત્યા તો ભગવાને કૃપા મરી દર્શન દીધા તેમનું—ભગવાનનું દિવ્ય
રૂપલાવણ્ય જોઈ, હું તે દેહલાન બૂલી ગયો બાન આવ્યા પછી
બેઠો છું, તો હું પાછો તેજ બાગમા ફરતો હતો વગી પાછો હું
આમતેમ રેડવા લાગ્યો અને પોકેપોક રોવા લાગ્યો કે "અરે
પ્રાણ! તું એ દિવ્ય પ્રમમાથી ચાલ્યો શ માટે આવ્યો? " એવા
મા કોઈક એટલે માટે બોલતા સંભળ્યું કે " વત્સ! શાન થા,
પ્રભુના ચરણકમળનું ધ્યાન મર એવે તારે મનોત્થ સિદ્ધ થયો.
પ્રભુએ હવે તારે કાંઈ અર્થ છે, સુખાર્થ તદિ " ત્યાર પછી નિદ્રા
છડી ॥

(૨) સ્વપ્ન બીજું:-

અયોરે જમ્યા પછી ઉનાળાના વાપને લીધે અકળામણ પણ થવાથી જરા સૂઈ ગયો; પરંતુ નિદ્રા કેમેય આવે નહિ. પથારીમાં આઘોટવાં આઘોટવાં ચાર વાગ્યા પછી ઉંઘ આવી અંધ. સ્વપ્ન-માં જોયું કે, કેઈ એક શહેરમાં ત્યાંની બ્રાહ્મસમાજના વાર્ષિક ઉત્સવની તૈયારીઓ ચઈ રહી હતી. એવામાં એક 'બ્રાહ્મણ' ધુએ કહ્યું કે "સાધારણ બ્રાહ્મસમાજને પણ નિમંત્રણ આપવું જોઈશે; કેમકે જો તેમ નહિ કરીએ તો પાછળથી લોકમાં આપણી નિંદા થશે." આ વાત સાંભળી હું રસ્તે પડ્યો. આગળ ચાલ્યો ત્યાં કેટલાંક ખાનકાન માણસોને ઉભેલાં જોયાં. તેમાં એક વીરવેશધારી પંડિતજી પણ એવામાં આવ્યા. તેમણે મારી સાથે કેટલીક ધર્મચર્ચા કરવા માંડી. આ પ્રમાણે ધર્મચર્ચા કરવાથી તેમને સ્તોત્ર થયો. એવામાં એક જણ બોલી ઉઠ્યો:- 'અરે ! એ તો બ્રહ્મજ્ઞાની છે.' આ વાત સાંભળી તે પંડિતજી રાતા પીળા ચઈ ગયા અને મારા એક હાંવ લાંગી નાખ્યો. હું તે પછી ધીરે ધીરે ચાલતો ચલ્યો. સામેનો રસ્તો ઊઠી જમણા હાથ તરફના રસ્તાપર ચાલવા લાગ્યો. આ રસ્તે અસંખ્ય વાનરો મળ્યા. આટલા બધા વાનરો જોઈ જરા ભય તો લાગ્યો, પણ હિંમત રાખી હું તેજ રસ્તે આગળ વધ્યો. થોડે દૂર ગયો ત્યાં મેં એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને "જય રામ, શ્રીરામ" એમ બોલતાં બોલતાં આગળ ચાલતા જોયા. હું પણ 'ઝંઝસ્સત્ ઝંઝસ્સત્' એમ મોટે સાદે બોલતો બોલતો તેમની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. મને પાછળ આવતો જોઈ તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે વીર સ્ત્રિયતું રૂપ ધારણ કર્યું. પછી મને જોઈને કહ્યું "કેમ ? મને જોળખો છો ?" મેં તો કંઈ ઉત્તર આપ્યા વગર ચૂપચાપ તેમની પાછળ પાછળ ચાલવાજ માંડ્યું. છેવટે અમે બન્ને એક દેવમંદિરમાં દાખલ થયા. આ મંદિર બહુ વિશાળ અને શોભાયમાન હતું. તેની ચારે બાજુ સુંદર વાગ હતો. વચમાં મનોહર સરોવર હતું અને તેની વચમાં ચાર પાંચ મંદિરો હતાં. બાગમાં ઘઈને અમે બન્ને મંદિરમાં દાખલ થયા ત્યારે વળી તે બ્રાહ્મણે મને પૂછ્યું "કેમ ? મને જોળખો છો ?" મેં જવાબ આપ્યો "હા, ના." તેમણે કહ્યું "હું વીર હનુમાન છું." આ સાંભળી તરતજ મેં તેમને પ્રણામ કર્યાં. તેમણે મને પૂછ્યું "તમે શ્યા માટે અહીં આવ્યા છો ?" મેં કહ્યું "હું તો બ્રહ્મજ્ઞાની છું." તેમણે કહ્યું "હું શું બ્રહ્મજ્ઞાની નથી ? હું પણ તે ઘટ ઘટમાં બ્યાપી

રહેલા સર્વા તથામી મમને આનંદુ' છું' કે જે આત્માત્મ પણ કહે
વાય ■ એમ કહીને તેમણે પોતાની માતૃચિ દશા મને જાણી તો
તેમની હરેકે હરેક પાંસડીએ, પ્રત્યેક સ્નાયુમાં, અને રોમે રોમે-
સર્વં અરામ અરામ જે અદ્વૈતજ અકિત થઇ રહેલા જોવામાં
આવ્યા તે તેમને સાબદાગ પ્રણામ કરી કહ્યું કે 'ભગવન્ ! મને કઇ
ઉપદેશ આપવા કૃપા કરો' તેમણે કહ્યું 'આવો, હું' તમને યોગદી
હા આપીશ' આટલું જોણી તેઓ હાથમાં એક કાદાળી કાપ માટી
પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા યોદે દૂર ગયા ત્યાં તેમણે સરોવરને
કાંઠે એક ઝાડ નીચે જો પર્ણકુટી હતી તે મને જાણવીને કહ્યું કે
" આ પર્ણકુટીમાં તમારે વપસ્યો કરવાની છે, કેમ, યઇ શકો
તે ? " જે તમારે જરૂર હોય તો અહીં મોટો જંગલો પણ જાની
શકો " મેં કહ્યું ' છ ના, આથી ચાલ્યો, જમવા વગેરેની જરૂર
નથી " તેમણે કહ્યું કીક છે, ત્યારે જો અવો અને કીશા મહત્ત
કરો ' ઈતસ્ત્વ અરામ' આ મહાત્માના સંકલ્પનુ ધ્યાન કરી
જાવગમ બનતામકા તદ્વરૂપ થએ જે આ સુધિની ઉત્પત્તિ, વિપત્તિ
અને પ્રલય ક? છે અને જે એવો પણ અત્યંત પર (એટલે કે એક,
વિશાળ અને મહાન) છે, તે પરબ્રહ્મ પરમાત્માજ ધટધટમી-રથા
વરજંગમમા-આપણામાં અને માણુમાં પણ વ્યાપી રહ્યા છે આપ
જા હૃદયકમળમાં પણ તે પ્રભુજ રમણ કરી રહ્યા છે અને તે સર્વં
રમનાગ રામજ મત્ય છે " આ જે મહાત્માનો અર્થ છે તે તમ
પૂજ વિચારજો અને નિહિમ્યામ કરજો, એટલે આપેઆપ આદા
જોરે થશે ' આ પ્રમાણુ ઉપદેશ સાંભળી મેં તદ્વનુચાર સાધતા
કરવા માટી આમ સાધના કરવા બ્યાટે ધણી કાળ ચીત્યો ત્યારે
થાણા એક દિવસ એજ વીર હનુમાન પધાર્યા તેમણે મને કહ્યું કે
" હવે તમે સિદ્ધ થયા છે તમારા રોમેરોમમાંથી આનંદ પ્રવાહ વહી
રહ્યો ■ મહાપ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થવાયો, મેમાણુ, રોમાય વગેરે જે
જો હસણો બ્યક્ત થઈ જેમણે તે તમને થયા કરે છે કેમ ? હવે
તો પગ્ગઆનંદ અનુભવ થાય છે ને ? મેં હા કહ્યું પણ તેમણે
કહ્યું " ત્યારે હવે બીજી સાધનાનો ઉપદેશ પ્રદણ કરો " મેં કહ્યું
" વળી બીજી સાધના કમી ? " તેમણે કહ્યું " પ્રણામ પ્રવેશ કરવો
પ્રણામ લીન થવું-રિપુટીનુ ઝિક્ક થવું-નિર્વિદંબ અવશ્યા થવી
એજ સાચી સ્વાતંત્ર્યસિદ્ધિ અને જેનુંજ નામ ખરો સંન્યાસ છે "
મેં કહ્યું " પ્રણામમાં મ સાત્યાગનો નિરોધ છે વધી મારે તો

ખાસ કરીને ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો છે, કેમકે દેશમાં ધર્મનો બહુ જ અભાવ છે.” તેમણે કહ્યું “બહુ સાડું, બન્ને યોદ્ધા વખત ધર્મ-પ્રચાર અને બ્રહ્મનંદની લક્ષણી કર્યા પછી દેહાંતે સદાને માટે સગ્વિદાનંદધન પરબ્રહ્મ પરમાત્મામાં પ્રવેશ કરજો. ચાલો હવે આપણે લજ્જનકીર્તન કરીએ.” આ પ્રમાણે કહીને તેમણે વિરાટ વાનરદેહ ધારણ કર્યો. તેમણે માથું આકાશમાં ફેરવ્યું, ચંદ્ર અને સૂર્ય એ બે તેમનાં નેત્ર હતાં. તેમના મસ્તકમાં, આંખમાં, કાનમાં, હાથમાં, પગમાં, પેટમાં—ત્યાં જુઓ ત્યાં સર્વત્ર—રામે રામે ઈરામઃ ઈરામઃ એ મહામંત્રજ અંકાઈ રહ્યો હતો. આકાશમાં જેમ તારાગણી શોભે છે, તેમ અગમગી રહેલા આ મહામંત્રથી તેમનો વિરાટ દેહ યોગી રહ્યો હતો. પછી મને તેમણે ત્રાક પાડી કહ્યું કે “આ મારા વાનરદેહમાં ચોડું શું છે તે તમે બાંધો છો ?” મેં કહ્યું કે “હા ના.” તેમણે કહ્યું કે “અંકાર એ માફ સુખ છે.” આ ઈ અથવા માફ મસ્તક એ ‘પરમ પુરુષ’ છે અને માફ પૂંછડું તે પ્રકૃતિ છે. પ્રકૃતિ એ પુરુષની શક્તિ છે, તેથીજ મેં આ મારા પૂંછડાડૂપી શક્તિથી—પ્રકૃતિથી કુદ સમજીને નાશ કર્યો હતો. મારા શરીરમાં પુરુષ અને પ્રકૃતિ બંને છે. હવે જો તમે સાધના ચાલુ રાખ્યો તો તમારો પણ બ્રહ્મમાં પ્રવેશ થશે અને ઇચ્છ્યો તો આવા વિરાટદેહની પણ પ્રાપ્તિ થશે. મેં કહ્યું કે “મને પણ પૂંછડું ઉગર્યો કે ?” તેમણે કહ્યું “અવશ્ય, પુરુષ—પ્રકૃતિની એકતા પૂરેપૂરી સધાય નહિ ત્યાંસુધી નિરૂપાધિક શુદ્ધ બ્રહ્મમાં પ્રવેશવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. ચાલો, હવે કીર્તન કરીએ.” એમ કહી તેમણે બે હાથ ઉંચા કરી ઈ રામઃ ઈ તત્સવ્ એ મહામંત્રની ધૂન ચલાવી. ધૂનમાં બે ધૂનમાં તેઓ મસ્ત બની જઈ નાચવા લાગ્યા. સ્વર્ગમાંથી દેવતાઓ પણ આવીને આ લજ્જનકીર્તનમાં જોડાવા લાગ્યા. ગણપતિ ભગવાન ચારે હાથથી ઝાંઝપખાજ વગાડવા લાગ્યા, નૃત્ય કરતાં કરતાં મહાદેવની જટા છૂટી ગઈ, પાર્વતીજી પણ તેમની જટા પકડીને નાચવા લાગ્યાં, નારદ અને સસ્ત્રવતી વીણા બજાવવા લાગ્યાં, આનંદનું પૂર ઉલટયું અને સર્વત્ર તેજ તેજ યથ રહ્યું. બધા હાથ ભેડીને ‘બ્રહ્મસ્તુતિ’ કરવા લાગ્યાં. હું તો બ્રહ્મજ્યોતિમાં આળોટવાજ લાગ્યો ! મને પૂછ્યું કે “તું આ શું કરે છે ?” મેં કહ્યું કે “હું આ બ્રહ્મજ્યોતિનું લેપન કરી લઉં છું.” તેઓ બોલ્યા કે “પૂજ લેપન કરી લે લાઈ ! જોઈએ તો થોડાકની ગાંસડી પણ બાંધી લે.” મેં પૂછ્યું:-

“નિશકારની ચાંસલી કેમ કરીને બાંધું?” તેઓએ કહ્યું “એ કપડું પલ્લુ જડ નથી તારા હૃદયરૂપી કપડામાં બાંધી લે.” ઘોડી ચાર પછી તે જ્યોતિર્ભય છદ્મ અતર્થાન થઈ ગયા. દીર્ઘનની સમત્પત્તિ થતાં દેવો પણ હનુમાનજીને પ્રેમાલિંગન કરીને પોતપોતાને ગધાનકે ચાદ્યા ગયા. પછી હનુમાનજીએ મને કહ્યું “અહીં તો હમેશાં આવું થાય છે આજ્ઞા વખતમુધી તો તમે સાધકદશામાં હતા, તેથી તમને આ દિવ્ય દર્શન નહોતા થતા.” એ કહ્યું કે “મને તો હવે અટી થી ટાણ ચાર પલ્લુ જડુ સમતુ નથી, પરંતુ લોકહિત હેતુ કદ તો ઠીક, એમ લાગે છે.” હનુમાનજીએ કહ્યું “જહેમતે એમ કરો.” એ પૂછ્યું ‘મારે શું કરવું?’ તેમણે કહ્યું “અજ્ઞાન અને અસત્યનો નાશ કરી પ્રભુ પ્રેમ વરસાવો. પ્રેમ, પ્રેમ અને પ્રેમમુક્તાઈ વર્તન કરો.” ત્યારબાદ દુ વાગી ઉઠ્યો.

પછી ગોસ્વામી મહામજ્જ ‘સદ્ગુરુ’ની શોધમાં તીર્થાટન કરતા કરતા યોધીર આવ્યા. અહીં કલ્હારિણીને ઘાટે એક દિવસ ત્નાન કરવા ગયા ત્યાં એક વરના ઝાંડ નીચે એક સંન્યાસી મહારાજ પ્યાનરમ દશાગ્રા બેઠા હતા કાંતિ અપૂર્વ તથા શાંત અને પ્રજ્ઞા વદન એઈ, ગોસ્વામીજી તેમનાપર મુગ્ધ થઈ ગયા, પછી તેમને પ્રજ્ઞામ કરી, પોતાની માનસિક સ્થિતિ અને હૃદયવ્યસા તથા મનોકામના તેમને નિવેદન કરી. મન્યામી મહારાજે તેમને દિશાસો આપ્યો અને કહ્યું કે “જ્યામુખી તમને ‘સદ્ગુરુ’નાં દર્શન નહિ મામ, ત્યામુખી શુ વનને મારી માથે રાખીશ. તમારે ફિકર હવે ન રાખવી.”

માણસ જ્યામુખી પોતાને મોટો માને છે, ત્યામુખી તે ખરે ધર્મમાર્ગે ચાલી શકતો નથી. ધર્મપ્રાપ્તિની ઇ-છા થતાં અહ-કારનો ત્યાગ કરીને જે ચિત્તમુદ્ધિ કરે છે તેનેજ મત્ય માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પછી તો તે એવો નમ્ર બને છે કે, ચ દાળને ચરણે પણ સાવપૂર્વક મસ્તક નમાવતા અચકાતો નથી.

ગોસ્વામીજી દરેક મનસ પ્રદાયમાં તથા અનેક તીર્થો તેમજ ૧૧-૧૧તોમાં આવેલા આશ્રમોમાં ફરી વળ્યા, પરંતુ દરેક મત-સંપ્રદાયો અમુક અથે સ કુચિત વળ્યા, ગોસ્વામીજીને કોઈપણ સંપ્રદાયનો જિજ્ઞાસુ તેમને આપના વગેરેવિરે પૂછતો, ત્યારે તેઓ તેને તેના પોતાનાજ સંપ્રદાયને અનુસરીને ઉત્તર આપતા અને તેમના અપૂર્ણ સમપ્રધાનકારી ઉત્તરો સાંભળી જિજ્ઞાસુઓ આશ્ચર્યચકિત

ઘઈ જતા તથા કેટલાક તો ગોસ્વામીજીનું એવું સર્વદેશીય જ્ઞાન જોઈ તેમને 'સુખાવતાર' પણ કહેતા.

અસ્તુ. હવે આપણે ઉપર જણાવેલા મોંઘીરના સંન્યાસી મહારાજ તરફ વળીએ. આ સંન્યાસી મહારાજ ગોસ્વામીજીને સાથે લઈને નાચાજીના આકાશગંગા પહાડપર રઘુવરદાસ બાબાજીના આશ્રમમાં જઈ પહોંચ્યા. બાબાજી મહાશયે આ જન્મે અતિધિ-ઓનો બહુ પ્રેમપૂર્વક આદરચત્કાર કર્યો અને તેમના ખાવાપીવા-નો પણ બંદોબસ્ત કરી આપ્યો. આ આકાશગંગા પહાડના એક ઉચ્ચ શિખરપરજ ગોસ્વામી મહારાજને યોગદીક્ષા મળી હતી.

ગોસ્વામી મહારાજને યોગદીક્ષા પ્રાપ્ત થઈ તે પહેલાં જે જે ઘટનાઓ બની હતી તે સંજોગો તેમણે કહ્યું હતું કે "હું બધારે બાગબાંચડામાં હતો ત્યારે મને એક સ્વપ્ન આવ્યું હતું, તેમાં મને કાઝુ' કે હું હિંસક પશુઓવાળાં ઘોર જંગલમાં એકલો રહું છું. કેઈ મારા સાથમાં નથી અને ઘોર વનમાંથી બહાર નીકળવાનો કેઈ રસ્તો પણ જણાતો નહોતો. જેમ જેમ બહાર નીકળવાનો પ્રયાસ કરતો ગયો, તેમ તેમ હું ઉઘટો વધારે ગાઢ જાડીમાં ગુંચાતો ગયો અને કાંટા-જાંખણથી મારે શરીર ઉઠરાઈ ઈ ગયું. હિંસક પશુઓ ગાઢ માસ્તાં ફરતાં હતાં અને તેઓ બાણે, હથેણી અને ચીરી નાખ્યો, એવા ફફડાટમાં ને ફફડાટમાં હું તો અધમુઆ જેવો થઈ ગયો. આખરે પ્રભુકૃપાથી એકાએક મને તેજ-પ્રકાશ જણાયો. જેમ મોટા સહેજમાં દુકાનોનાં પાટીઆંપર કેઈ કેઈ જગ્યાએ હાથ ચીતર્યો હોય છે, તેમ એ તેજપ્રકાશમાં મને એક હાથ જણાયો. તે હાથની તર્જની આંગળી જાણે મને માર્ગ બતાવતી હોય, એવી જણાતી હતી. હું તે તેજપ્રકાશમાં, તે આંગળીના સંકેત મુજબ આગળ આગળ લાગ્યો. આ તેજપ્રકાશ અને હાથની હિલચાલ, એ સઘળું મારા માથાં-પર સહેજ ઉંચે યતું હોય, એવો લાસ થતો હતો. આ પ્રમાણે થોડો વખત ચાલવાથી હું અનાયાસે તે ઘોર અરણ્યની બહાર નીકળી ગયો. જંગલની બહાર આવ્યો, ત્યાં વચમાં એક મહાનદી આવી. તે નદીમાં જારે મોઝાંઝો ઉછળતાં હતાં. 'આવી મોટી નદી કેમ પાર ઉતરાશે?' એના વિચારમાં ને વિચારમાં હું તો મૂઠ જેવો નદીકાંઠે ઉભો થઈ રહ્યો; પરંતુ મારો માર્ગદર્શક તે પ્રકાશ તથા તે હાથ, એ તો આગળજ વધવા લાગ્યા; તેથી મેં પણ

હિ મત ાથી નદીમાં જ પડાવવાનું આકંઠ કર્યું નહીં દિવિયા નેવી ઉડી લાગવી હતી તેનું વાણ પથ પારે હતું અને મોઝાએ એવા તો ઉલગતા ખ્યા છે, ભગવાની ઠાઈ આચાર નહોતી, પરંતુ તે દેવતાઈ હાથની પાછળ પાછળ દું તો આ ત્રણ વધવા લગ્યો અને સુષળમાં તે નદીપાર થઈ ગયો ત્યાં એક પાનેલા પહોંડપુર મને તે દિવ્ય હાથ દોરી ગયો અને તેને શિખરે એક આદમમા મને પડોચાથીને તે પ્રકાશ વધા દેવતાઈ હાથ બન્ને અદ્વિત્ય થઈ ગયા આ આદમની પાને એક મહિં હતું એ મહિમાં મહા વીર હનુમાનજીની મૂર્તિ હતી તે હનુમાનજીને પગે લા યો, એજે હનુમાનજીએ મને હાથના હંસાગથી એક ન્યાત બતાવી દીધું આ પછી વન ૮ ખારી ઉપ ઉડી નહું”

“આ ધાન પછી જ્યે તે ‘વસિષ્ઠ’ ની શોધમાં અનેક તીર્થો વન, પવિત્ર અને પહોરો વધા દિવિમુનિએના આદમો મા દે તો દે તે એક સન્યસી મહાત્માની શાયે પાછળના અમરગયા પહોંડપુર નુવરદાસ બાળ છતાં આદમમા આવી પહોંચ્યો, ત્યે તે ત્યાં ઉપર જણાવેલા મ્ત્રમા જે ને મ્ત્રાને ભેયેલા તેજ મ્ત્રાને નજરે ભેળને મને બહુ અત્યર્થ થયું અદીઆ થયું જે તે મ્ત્રાના ભેયેલો હતો તેમજ પડ, તેવે જ આદમ, તે ૮ મહિં અને તેજ મહાવીર હનુમાનજીની મૂર્તિ વોડેના મને દર્શન થયા હવે સ્વમના નને હનુમાનજીને હાથના હંસાગથી પહોંડના શિખરપટ્ટુ ને સ્થાન બનાવ્યું હતું, તે સ્થાનની દુ શોધ કરવા લાગ્યો એક દિવસ પૂન્ય સ્પુરદાસજી તથા સન્યાસી મહાગજ સાથે તે ધર્મ સભાથી વાગવીન હતો હતો, તેવામાં દેહલ ૭ લ વાડના છેડગએએ જમાવર ૭ ખ્યા છે ‘પર્વત ઉપર એક મહાત્મા પુરુષ આવ્યા છે’ આ જમાવાર સજની તે તો વન ૧૪ તે પર્વતપર ગયો અને ત્યાં ને આજુન ૩૫૩૪૪૪૪૪૪૪ દિવ્ય તેનેમય મહાપુન્ય દર્શન કર્યા ને આગ વાતો કર્યા પછી મને તે મહાપુરો ત્યાંથી નિધા બવાને નાદેમ કર્યો મહાપુરના ના નાદેમને અનુચરીને તે તે દિવસે તે અદમમા પાછો આવેને હા હીને દિવે ભ્યે પુન વનજી મહારજ તથા સન્યાસી મહારજ દેહ મયનિમિત્તે જ પ્રત્યાહવા ત્યારે નમવ બહી, તે એજેજ તે મહાપુન્ય પાને જવા નીગ્યો દેહ ૭ વાવાએ ૪ જો પીએ છે તો આ બવાજી પલ પીતાજ હયે, એન

જાણી હું પણ તેમને માટે થોડો ગાંઝો હોતો ગયો. હું તેમની પાસે ગયો ત્યારે તેમના દિવ્ય દેહમાંથી અપૂર્વ તેજનો પ્રકાશ નીકળતો જોયો. કેટલાક દેવતાનાં ચિત્રોમાં આપણે તેમના સુખારવિંદને દ્રશ્ય નેત્રું જોઈએ છીએ, તેવું જ જોઈએ આ મહાપુરુષના સુખારવિંદને દ્રશ્ય જોવામાં આવ્યું. આ અદ્ભુત ત્યોતિર્ભવ મહાત્માનાં દર્શન કરી હું તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. પછી હું તે મહાત્માને પગે લાગી તેમની પાસે બેઠો. એટલે તેમણે મારો પરિચય પૂછ્યો. મેં જણાવ્યું કે “હું બ્રાહ્મસમાજનો પ્રચારક છું.” તેમણે કહ્યું કે “અહો ! બ્રાહ્મધર્મ ! બ્રાહ્મધર્મને હું સારી રીતે જાણું છું. ઠીકઠીમાં બ્રાહ્મસમાજનું મુખ્ય સ્થાન છે. રાજા રામચંદ્રન સહ્ય જોકે મહાપુરુષ હતા. તેમણેજ સૌથી પહેલાં બ્રાહ્મધર્મની સ્થાપના કરી છે. એ વિદાયત પણ ગયા હતા. કેશવબાલુ, દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર એ સૌને હું જાણું છું.” આ પ્રમાણે તે મહાપુરુષે બ્રાહ્મસમાજની બધી હકીકત સવિસ્તર કહેવા માંડી. પશ્ચિમ પ્રાંતના આ અબજ્યા મહાપુરુષે બ્રાહ્મસમાજ સંબંધી વાતો ઉપરાંત ખોટી ખાસ મહત્ત્વની જે જે વાતો કહી તેથી તો હું આશ્ચર્ય બની ગયો. પછી તે મહાપુરુષે પ્રેમપૂર્વક મારા શરીરે હાથ ફેરવ્યો. તેમના વરદ હસ્તના સ્પર્શથી મેં એક અદ્ભુત શક્તિ-સંચાર અનુભવ્યો. પછી તે મહાપુરુષે મને પ્રસન્ન થઈ હીસામંત્ર આપ્યો અને સાધનપદ્ધતિ પણ બતાવી. (જંગલ, સં. ૧૨૬૦ આપાદ માસ) આ પ્રમાણે મનાચાસે આવો અપૂર્વ લાભ મળવાથી મેં ભક્તિભાવથી ‘શુરુદેવ’ને સાદાંમંદ્ર દંડપત્ પ્રણામ કર્યાં. બહુ તપાસ કરી તોપણ ત્યારે પત્તો ન મળ્યો, ત્યારે ઉવટ નિરાશ થઈ હું આશ્રમમાં આવ્યો. મેં સંન્યાસી મહારાજને સર્વ હકીકત કહી. આ વાત સાંભળી તે બહુ રાહ થયા અને કહ્યું કે “હવે તમારો મનોરથ પૂર્ણ થયો છે. તમે યોગેશ્વરનો કૃપાપ્રસાદ મેળવ્યો છે. હવે જરૂર પડશે આપોઆપ દર્શન થશે.”

“આ ઘટના બન્યા પછી એક દિવસ અચાનક રામશીલા પહાડપર મને શ્રીશુરુદેવનાં દર્શન થયાં. તેમને પ્રણામ કરતાંજ મારું હૈયું હાથ ન રહ્યું. પછી શુરુદેવ પોતાનો વરદ હસ્ત મારા મસ્તકપર મૂકી મને આશ્વાસન આપી કહેવા લાગ્યા કે “વત્સ ! શાંત થા, ગભરાવાની કરી જરૂર નથી. ભજન કરો, સમય આવે વિ. ૧૦

સો ત્યાં વાળા થઈ ગયો? ૩

નવાધામમાં ઢીપાદ કંધરગુફા માનેથી લીધા લીધા બાદ જેમ ઢી ગૌરાગદેવને મહાભાવનો ઉદય થયો હતો, તેમ ગોસ્વામીજીને પણ લીધા નહયુ ક્યાં જાણી તેવાજ મહાભાવનો ઉદય થયો હતો. ગરન કરવા મૂકેલું દૂધ શરૂઆતમાં તો ઉકળીને ઉભરાઈ જવા લાગે છે એ વખતે ઉભરાતું જોર જોડું હોય છે કે પાવમાં તે નહીં યાત્રી નથી, પણ જેમ જેમ દૂધ ઘાટું ઘવા માટે છે, તેમ તેમ ઉભરાઈને બહાર જવાની બીક ઝેલો નથી અને બધી ક્રિયા ધ્યાનની અદ્યત્ત થાય છે તેજ પ્રમલે નવાનુસંગી એવી પ્રભાવ ભાવાવસ્થા અનુભવે છે, કે તે તેને છુટી યાત્રો નથી આ અવસ્થામાં તે પ્રભુજી વિવદન-આદુગ્ધાદુગ્ધ બની જાય છે, પરંતુ આ વાવરધાનો પરિપાક થતો બધ છે, તેમ તેમ તે આગરિક અનુભવદૂર થઈ જાય છે અને સાધક વિભાવદમાજ મહા નહીં તેનું આસ્વાદન કરે છે ગોસ્વામીજીને પણ લીધાપ્રાપ્તિ થયા બાદ જો મહાભાવનો ઉદય થયો હતો, તેનો આવેગ તેઓ પણ ટરવી શક્યા નહોતા. તેમને તો એટલો બધો ભાવાવેશ થયો હતો કે તેઓ ૧૫૬૨ દિવસસુધી આદુગ્ધાદુગ્ધ નહીં હતા અને નહાણુખાણુ વગેરે પણ ભૂલાઈ જઈ તાવદિવસ વિભાવદમાજ રહેતા આ અવસ્થા દરમિયાન પૂજ્ય ગુરુ દાસદાસપાદેકે ક્યારેક તેમને બિસ્વપત્તને સી જવી સી જવીને યોદ્ધા દૂધ પીવડાવતા આ અવસ્થા દરમિયાન ઘણી ચમત્કારી ઘટનાઓ બની હતી એક વાર એક શેરો ત્યાં ગોસ્વામીજીના ચરિત્ર ઉપર ચઢ્યો હતો, પણ તેનો તેમને કંઈજ ખ્યાલ નહોતો અને તે મહાસર્પે પણ તેમને કંઈ નુકસાન કર્યું નહોતું લાવ કેને કરીને બેઠો થતો થયો અને ગોસ્વામીજી પણ ધીર ધારે તપસ્ય થતા ત્યાં પાછી તેમણે યોડે વખત આકાશમાં આ પદ્માવસ્થા અસમભાજ ઉત્ત સાધના કરી એક સુક્ષ્મા ધત્તો ખરો સમય એકલા નહીં સાધના કરતા સુરહેદે ભાષેલા મત્રનો બધ કરતા કરતા, તેઓ ક્યારેક ભૂજી ગયા તો ક્યારેક એવા કે અડખલાટ હસતા કે તે સ્વભાવે મહાત્માની ગુણ-દાસી હોયે તે જ-દા-જ દાસ-દા-જીએ સમુ નાદેવે જામતા.

આ પ્રમાણે ગોસ્વામી મહાત્મા આગમનના પદાદ ઉપર

“અ સ્વામીના દયાબ્ધ ન” થઈ તેમજ ગોસ્વામી મહાત્મા

દિખરને મસત પેડ રળા ઉપ થી

ત્યારે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા હતા, ત્યારે એક દિવસ તેમના ગુરુદેવે અચાનકે દર્શન આપી કહ્યું કે “તમારે સંન્યાસ દીક્ષા લેવી પડશે. કાશીધામમાં હરિહરનંદ સરસ્વતી નામે એક પ્રસિદ્ધ સંન્યાસી રહે છે. તેમની પાસે જઈ તમોએ જે રીતે પ્રાદ્યધર્મની દીક્ષા લીધી અને ઉપવીતનો ત્યાગ કર્યો વગેરે સર્વ હકીકત તેમને વિસ્તારપૂર્વક કહી સંભળાવજો. આ બાપો વૃત્તાંત સાંભળી તે સંન્યાસી મહારાજ તમને જે વિધિ બતાવે તે શ્રદ્ધાપૂર્વક કરજો.”

ઉપર પ્રમાણેનો ગુરુદેવનો આદેશ સાંભળી, ગોસ્વામી મહારાજ કાશીધામ ગયા. ત્યાં જઈ સ્વામીશ્રી હરિહરનંદ સરસ્વતીની તપાસ કરતાં તેમનાં દર્શન થયાં. સંન્યાસી મહારાજને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરી, પોતાના ગુરુની આજ્ઞા કહી સંભળાવી; તેમજ પ્રાદ્યધર્મમાં પોતે હાખલ થયેલા અને ત્યારપછીની જે જે સ્થિતિઓમાંથી પસાર થયેલા તે બધું પણ તેમને સવિસ્તાર કહી સંભળાવ્યું. આ સાંભળી સ્વામીશ્રીએ કહ્યું કે “તમોએ તો પરમહંસોને પણ દુર્લભ એવી ઉચ્ચ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી છે. તમારી પાસે પ્રાયશ્ચિત્તની પાતજ કરવા જેવું નથી; પરંતુ પરમકૃપાળુ પરમાત્માનો ગૂઢ સંકેત એવો ॥ કે, તમારાદ્વારા આ જગતમાં શાસ્ત્ર તથા સદાચારની પ્રતિષ્ઠા થવાની છે; તેથી તમો પોતેજ જે શાસ્ત્રાનુસાર વર્તો તેજ અન્ય લોકો તમારું અનુકરણ કરી શાસ્ત્રમર્યાદાને પાળે; માટે તમારે લોકકલ્યાણની ખાતર ફરીથી વિધિપુરઃસર ઉપવીત પામવું કરવું પડશે. આ બાબતમાં તમો સંમતિ આપતા હો તો ખુશીથી હું તમને સંન્યાસ દીક્ષા આપું.”* ગોસ્વામી મહારાજે સંમતિ આપી એટલે સ્વામીશ્રી મહારાજે તેમને નામમાત્રનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવ્યું, પછી ઉપવીતસંસ્કારથી પાવન કર્યા અને ત્યારપછી થોડે દિવસે યથાવિધિ વિરત્તહોમ કરાવી તેમાં શિખાસૂત્રની આહુતિ અપાવીને યથાવિધિ સંન્યાસદીક્ષા આપી ગોસ્વામીશ્રી મહારાજનું “અચ્યુતાનંદ સરસ્વતી” એવું નામ પાડ્યું; પરંતુ ગોસ્વામીશ્રી મહારાજ લોક-પ્રતિષ્ઠાથી તો સો માઉ દૂર નાસતા; તેથી તેમણે આ મહત્તાસૂચક નામનો ક્યારેય પણ વ્યવહાર કર્યો નથી.

પુરાણમાં લખ્યું છે કે, એક વખતે દેવર્ષિ નારદ કરતા કરતા હિમાલય તરફ જઈ ચઢ્યા. ત્યાં ઋષિગુનિઓને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા જોઈ તેમના મનમાં થયું કે “અહો ! ભગવાનને પ્રસન્ન

* ગોસ્વામી મહારાજ પાસેથી સાંભળેલું.

કરવા મટે આ મધ્ય કપિમુનિએ કેવી ઉચ્ચ તપશ્વર્ષા કરી રહ્યા છે, અને હું તો મૂળ ખર્ચે છું, પીડે છું અને વીણા બળવતો આનંદથી રસો ફરું છું !! પિત્તાર છે અને !” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને નારદેશ દ્વિમાલ્યની એક સુફામાં વપશ્વર્ષા કરવા દાખ્યા આ તરફ વેકુલમાં મધુ સ્વિચપર્જેત નારદેશની એકદા-તરીથી હાહાકાર વર્ષી રહ્યો નારદેશ વિના, વીણા બળવી સુમધુર ન નથી બળવાતને તથા તેમના સેવકોને આનંદ કેવલ આપશે ? નારદેશ તો લજ્જાતમ નથી અતર્પામી સમવાન દેવર્ષિ નારદનો મનોભાવ ભણી છંદ તેમને દયાનંદવા પધાર્થ નારદેશ તો આપેા મી રીને તપશ્વર્ષા કરી રહ્યા હતા યોડીવાર પછી નારદેશ ધ્યાનમાંથી બ્રમ્મ થતા જમવાને પૂછ્યું કે “હિ નારદ ! અહીં બેા બેા શુ વિચારી રહ્યા છે ? તમારા જબાવથી તો વેકુલમાંથી આનંદનો હોપ થવા બેા છે.” નારદેશને કહ્યું કે “દ્વિમાલ્યના કપિમુનિએને ઉચ્ચ તપશ્વર્ષા કરતા નેમને મને એવો વિચાર આવ્યો કે ‘મત્ય છે આ કપિમુનિએને, કે નેમો જમવાતને પ્રત્યક્તેત્વા ઉચ્ચ તપશ્વર્ષા કરી રહ્યા છે ! અને મને પિત્તાર છે કે આવી કેઈ પણ તપશ્વર્ષા મેં કરી નથી, એટલે મોઢ સ્વિચ એકાન્તમાં તપશ્વર્ષા કરવાના વિચારથી જાડી બેા છું.” આ સાંભળી જમવાને પૂછ્યું “પણ તપશ્વર્ષાનો હેતુ શું છે તે તો કહે ?” નારદેશને જવાબ આપ્યો કે “જમવાતને સારાતકાર કયો દેવ” ત્યારે જાવાને કહ્યું કે “મતો હવે વેકુલ આવડ, તારે તપશ્વર્ષા કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી સમવાન મું તને નિત્યમાત્ર નથી ?

અમે પણ જે જીવનસુખ મહાપુત્રના જીવનચરિત્ર જરહોડન કરીએ છીએ, તેમને પણ વીણા, તપશ્વર્ષા, સન્ધાહીકા વગેરેની સ્ત્રી આવશ્યકતા હતી ? જાગરણથી જ ગોપકામીએ તેમના હંદકેવ સ્વામસુદરના હાલીલા સ્વપ્ન ભાગે, સ્વપ્ન અને સુપુતિ, એ ત્રણ અવસ્થામાં ગોચાહંત્ર મદાનજને સ્ત્રીચામ સુદરને સંજોધે બન્યો રહેતો હેટલ્ય હુખ અને સહોદમાંથી જમવાને તેમની પ્રત્યેક પ્રતિબે બનિ રા કરી હવી પ્રાપ્ત સમાજમાં દાખલ થવા ત્યાંથી તે તેનથી મુદા થવા સ્વામી તેમને જમવાને જ દોર્યા હતા આ સમયને નિમિત્ત આપતુને જમવાન શ્રીકૃષ્ણચક્ર, શ્રીનો-મિદેવ, શ્રીજુદેવ તેમજ શુભ માનકે વોરે જવારો તેમજ મહાપુત્રોના જીવનચરિત્રોમાંથી

મળી આવે છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સનાતન પુરુષોત્તમ હતા, તોપણ તેઓ સંદીપની ઋષિ પાસે શિષ્યભાવે લલુપ્ત થયા હતા. શ્રીગૌરાંગદેવ પૂર્ણપુરુષોત્તમ હતા, છતાંય તેમણે શ્રીપાદ ઇન્દિર-પુરી પાસે યોગદીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી અને શ્રીકેશવભારતી પાસેથી સંન્યાસદીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. આ વગેરે જીવનમુક્તો માટે દીક્ષા અને સંન્યાસગ્રહણ એ તો માત્ર લોકસંગ્રહ માટેજ હોય છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ગીતાજીમાં કહે છે કે:—

યદાચરતિ યેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ ।

॥ યત્પમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥

અર્થાત્ જનસમાજ હમેશાં મહાપુરુષોનાં આચરણોનુજ અનુકરણ કરે છે; મહાપુરુષો જે જે કાર્યને યોગ્ય ગણે છે, તેનેજ લોકો પ્રમાણ ગણી તે પ્રમાણે વર્તે છે. વળી પણ કહ્યું છે કે:—

યદિ ઘ્રંહં ન વર્તેયં જાતુ કર્મમ્પતન્દ્રિતઃ ।

મમ વર્ત્માનુવર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ॥

અર્થાત્—હે પાર્થ! હું કદાચ આજસુ ઘરં ભારી કર્યો ન બનવું, તો લોકો પણ મારું અનુકરણ કરી આજસુના સરદાર બની જાય, એમાં કંઈ શંકાજ નથી, અને પરિણામે.—

ઠસીદેયુરિમે લોકાઃ ન કુર્યાં કર્મ ચેદહમ્ ।

અર્થાત્ જો હું ધર્માનુસાર કર્મ ન કરે તો અધર્મ વધી જઈ આ બધા લોકોનું નિકંદનજ નીકળી જાય !

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્મયતિ ભારત ।

અમ્યુત્પાનમધર્મસ્ય તદાત્માનં સૂલામ્યહમ્ ॥

પરિત્રાણાય સાપૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ ।

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંવત્સરે યુગે યુગે ॥

અર્થાત્ ત્યારે ત્યારે ધર્મનો લોપ થાય છે અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે ત્યારે હું અવતાર ધારણ કરું છું. સંતપુરુષોના રક્ષણને માટે, દુષ્ટોનું દલન કરવા માટે અને ધર્મની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે હું વારંવાર અવતાર ધારણ કરું છું.

શ્રીથેતન્ય અસ્તિભૂતમાં પણ કહ્યું છે કે:—

“સાધનવિના સાધ્ય વસ્તુ કેહ નાદિ પાય.”

અર્થાત્ સાધન કર્યા સિવાય કોઈને સિદ્ધિ મળતી નથી.

માટે આ સાધન શું છે, તે કોઈપણ સામર્થ્યવાન પુરુષ આ-

ચરી બતાવે, ત્યારેજ સામાન્ય લોકોને તેને અનુસરવાનું સુગમ થઈ પડે છે એવા એક આદર્શ પુરુષના દર્શન પ્રજાવધી અને કોના દર્શન પડતાઈ બધ છે અને તેઓ સમજાવના માગે મા આગળ વધવા લાગે છે, પ્રાણીએ પણ તેનું પાકન કરે છે તથા પરમપદની પ્રસિદ્ધિ દેહ, ધન, ધ્યાન વગેરેના ભોગ આપવાની જાવનાઓ અને છે તથા લોકોને એવા મહાપુરુષોનાજ ઉપદેશો વાંચવા-વિચારવાનું વધારે રમે છે

જન સુ ૧૩૦૦ના કાળે સુસ્થ પૂર્ણિમાને દિને શ્રીધામ નવદ્વીપમાં ઓગોસ્ટમસુનો જન્મોત્સવ થતો હતો, તેમાં જામ દેવા ગોસ્વામીજી ત્યારે નવદ્વીપ આવ્યા, ત્યારે ત્યાના કેટલાક અજ્ઞાની માણસોએ તેમને ઉપવીત્યાગી જાણીને મળી જન્મોત્સવમાં નિમંત્રણ ન આપવાનો તેમજ અન્યાય પ્રકારે અપમાન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. એવામાં નવદ્વીપમાં 'હરિસમા' ના સ્થાપક પરમ સામવત મજનાય વિદારત મહારામના સુચેત્ય પુત્ર શ્રીયુત મધુરાનાય પદરત મહારાયે સ્મૃતિયાસિના સ્તોત્રો દાકી બતાવી વિરોધી પક્ષની બધી દર્શિઓ તોડી પાડી અને સિદ્ધ કરી બતાવ્યું કે 'સત્યધર્મની પ્રસિદ્ધિ સાધારણ જાણપ્રમેનો કદાચ જ મ થાય તો તેથી કદાચ ધર્મનો લોપ કર્યો કહેવાય નહિ' પણી તેમણે કહ્યું કે "એમલો (ગોસ્વામીજી)ને અવધ્યા પ્રાપ્ત કરી છે તે કેવેને પણ દુર્હસ છે, તેમના પ્રત્યેક કાર્ય સાચાને અનુસરતાજ છે" કહેવાની જરૂર નથી કે, પદરત મહારામના પ્રવાસથી વિરોધી પક્ષ નિવૃત્ત થાત થઈ ગયે, એટલું જ નહિ પણ તેમણે ગોસ્વામીજીની પેચાની ભૂલ માટે માણી માગી અને ગોસ્વામીજીને જન્મોત્સવમાં બહુ પ્રેમપૂર્વક નિમંત્રણ આપ્યું આ પ્રમાણે ગોસ્વામી મહારાજે ઓગોસ્ટમસુના જન્મોત્સવમાં બહુ ઉત્સાહ કર્યો જામ લીધો અને નિવાનિવાગી લોકોએ પણ તેમની જાન્યનપૂર્વક સેવા કરી હતી એટલે સિદ્ધ થાય છે કે, ગોસ્વામીજીના ઉપવીત્યાગનો વાતને આગળ કરીને સાચાનો સાચો અર્થ સમજવામાં અટકાવ, સાધકદર્શનની વીચ બ્યારુદ્ધતા સમજાવને અસમર્થ નર ત લોકો આશ્રમથી જે પાષણ મચાવતા તે પાયા જગતનીજ હતી.

પ્રકરણ નવમું

ગુરુ વિના જ્ઞાન નહિ, પરાભક્તિ વિના ઉદ્ધાર
નહિ, મહાત્મા રામકૃષ્ણ પરમહંસનો સમાગમ,
બ્રહ્મ લોકનાથજીનો પરિચય

ગુરુર્દેવો ગુરુર્ધર્મો ગુરુનિષ્ઠા પરંતપઃ ।

ગુરોઃ પરતરં નાસ્તિ નાસ્તિ તત્ત્વં ગુરોઃ પરમ્ ॥

(ગુરુગીતા)

ધર્માત્ ગુરુજ દેવતા છે, ગુરુજ ધર્મ છે, ગુરુ-
માં અનન્ય નિષ્ઠા એજ પરમ તપ છે, ગુરુથી
એકબીજા કોઈ દેવ નથી તથા ગુરુતત્ત્વથી પર
એણું કોઈ બીજું તત્ત્વ પણ નથી.

કોઈ બાબતોની ઉપર ભગવાન ત્યારે કૃપા
કરવા ઇચ્છે છે, ત્યારે તેને ગુરુ અથવા

અંતર્યામીરૂપે તરવો આપી કૃતાર્થ કરે છે. કહ્યું છે કે:-

નૈવોપયાન્ત્યપચિત્તિ કવચસ્તવેશ

મદ્માયુષાપિ કૃતમૃદ્ધયુદઃ સ્મરન્તઃ ।

યોઽન્તર્વહિસ્તનુમૃતામશુર્યં વિધુન્વ-

ન્નાચાર્યૈર્ચૈત્યવપુષા સ્વર્ગર્તિ વ્યનક્તિ ॥

(શ્રીમદ્ ભાગવત, સ્કંધ ૧૧, અધ્યાય ૧૭)

અર્થાત્ હે ભગવન્ ! જાદુજાની મહાત્માઓ આપના ઉપકારનો
બદલો કોઈપણ રીતે વાળી શકે તેમ નથી, તેથી તેઓ આપના
ઉપકારનું સ્મરણ કરીનેજ રાજી રહે છે. વળી આપ બહારથી
આશ્વાસરૂપે અને અંદરથી અંતર્યામીરૂપે દેહધારીઓના દોષ દૂર
કરી આપના પરમપદની પ્રાપ્તિ કરાવો છો.

સદ્ગુરુની કૃપાવિના કોઈપણ ધર્મનિષ્ઠામાં કોઈને પણ સાચી

મહા બેસતી નથી અને એથી મહા નથી બેસતી ત્યાંસુધી માણ તો
 ફર રહ્યો પરંતુ જાણાતિકે જાણના પણ ટળતી નથી કહુ છે કે -
 રાગર્ણતત્ત્વસા ન યાતિ ન ચેન્નયથા નિર્વેણાત્ શુદ્ધાદા ।

ન હન્દસા નૈવ લલાપિર્દર્શિના મહત્પાદસ્વોઽભિપેક્ષ્ ॥

(શ્રીમદ્ભાગવત સ્કંધ ૫, અધ્યાય ૨૦, શ્લોક ૧૨)

અર્થાત્-(ભન્તરાય ત્વચ્છને કહે છે કે) હે સ્વમાતુ ! મહા
 ત્માઓની ચરણરજ મળતકે ચલા થા સિવાય ગ્રહાયર્થાદિ તપવટે
 કે યતયામરડે, યેથી નાથી છૂટવાથી કે જેલિકે મેલવટે વરણદેવ,
 અભિદેવ તેમજ સુખનાસયણની ઉપાસના કર્યાથી જનવાતની પ્રાપ્તિ
 થઈ શકતી નથી વગી કહુ છે કે -

નૈવા મહિસ્તાવદ્ઠુકમાર્થિ સ્મૃતત્ત્વનર્પોવયમો યદર્થઃ ।

મહીયસા પાદરજોઽભિપેક્ષ નિષ્કિચનાતિ ન હુનીત યાવત્ ॥

(શ્રીમદ્ભાગવત સ્કંધ ૫, અધ્યાય ૧૧, શ્લોક ૧૨)

અર્થાત્ નિષ્કિચન યજ્ઞાત્માઓની ચરણરજ મળતકે ચલાવ્યા
 વિના અને તેનો અનન્યભાવે ગાઢાય ગ્રહણ કર્યા સિવાય જન
 વાતના ચરણકેમમા પ્રાપ્તિ થતી નથી અને ત્યાંસુધી સંસાર
 બંધન પણ છૂટતુ નથી

તે કે ગોસ્વામી મહાતાજ જાણવણથીજ તપસ્વર્થાદિ સંપન્ન
 કેવળા જતા, તોયજી શુરેકૃપા પ્રાપ્ત થયા સિવાય તેમને ક્યાની
 સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ ન હતી. જાણી આશુરેની પ્રાપ્તિ થવાજ તેમના
 મહાત્મ્યુ મુલ્યે ગયા હતા અને અનલ પામનો દેવોનો પુરસ્કો
 થયો હતો. આ સંજયમા તેમને “યોગસાધન” નામના નિધમા
 લખ્યુ છે કે, ત્યારપછી (જ્ઞાણસમાજની પ્રવૃત્તિકા મુજબ
 સાધનો કર્યા હતા પણ મને ત્યારે મ્યાયો યાતિ ન મળી,
 ત્યારે) હું તીર્થંધ્યાનોગ્ય વિચરણ કરવા લાગ્યો. હમાત્, સામ,
 વૈષ્ણવ, બાલિય, ગુણવમાન કૃષ્ણ, ભૌદ્યોતિષુ વગેરે અનેક સ પ્રા
 પ્તના માણસો પાસે ગયો અને તેમને જતાવેલી સાધનાઓ પણ
 કંઈ નેહ, હતા. મ્યાય મને કાંતિ ન મળી. છેવટે પ્રભુકૃપાથી શ્રી
 નવાલીધંમા આમણાચયા પડ્યાં ઉપર મને એક નાનકડાથી
 મ (મના) દશન થયા અને તેમને મને કૃપા કરી યોગલીલ્ય આપી
 ત્યારથી મારા ઉત્તરના એક પ્રકારનું અસામાન્ય રૂપાનર થઈ ગયુ
 અને મને એક અપૂર્વ નવસ્થાનો લાભ થયો છે. તે કે હું દોઈ

મોટો દેવ થઈ ગયો છું એવું કહેવા ઇચ્છતો નથી, પરંતુ મારે સત્ય અને કૃતજ્ઞતાને ખાતર કહેવું જોઈએ કે, મને કોઈ પણ પ્રકાર ની વાસના રહી નથી અને હું અતત સામ્રાજ્યને દ્વારે પહોંચી ગયો છું એવું દેખાય છે તેનું કુંવાણી દ્વારા વર્ણન કરી શકતો નથી

સામ્યદર્શનકાં કપિવદેવણ એવું જણાવે છે કે, આ છવને પ્રકૃતિ-પુરુષનો યથાર્થ વિવેક કરતા નથી આવડતો, તેથીજ તેને આધ્યાત્મિક, આધિદેવિક અને આધિભૌતિક, એ ત્રિતાપો સહન કરવા પડે છે, અને જ્યારે તે પ્રકૃતિ-પુરુષનો યથાર્થ વિવેક કરી શકે છે ત્યારે તેને ત્રિતાપની શાંતિ થાય છે અને સાથે સાથે એક પ્રકારના અર્પણ આનંદનો પણ અનુભવ થાય ॥ આ આનંદ નેજ કપિવદેવણએ મોક્ષ કહ્યો છે +

મહામતિ ષત્ત્વજિ મુનિએ પોતાના યોગદર્શનમા જણાવ્યું છે કે, પ્રમાણ, વિષય, ચક્ષુષ, નિદ્રા અને સ્મૃતિ, એ પાંચ પ્રકારની જે ચિત્તની વૃત્તિઓ છે તેનો સમ્યક્ પ્રકારે નિરોધ થાય છે ત્યારેજ યોગીને અસપ્રજાત સમાધિનો આનંદ મળી શકે છે આ અસપ્રજાત સમાધિનેજ યોગશાસ્ત્રમા 'મોક્ષ' અથવા જ્ઞાનવ-
લ્લખનના અંતિમ ધ્યેયતરીકે સ્વીકારેલું છે x

મહર્ષિ કલ્પદે પોતાના વૈશેષિક દર્શનમા કહ્યું છે કે, બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇન્દ્રિય, રૂપ, ચલ, ધર્મ, અધર્મ અને લાવનાખ્ય સ સ્કાર, એ નવ પ્રકારની જે સુષુપ્તિઓ છે તેનો નાશ થાય છે, ત્યારેજ દુઃખમાત્રની આત્મતિક નિવૃત્તિ થઈ શકે છે આ દુઃખમાત્રની આત્મતિક નિવૃત્તિનેજ વૈશેષિક દર્શનમા મોક્ષ ક્રિવા છવત્તુ એકમાત્ર સાધ્ય ગણવામા આવ્યું છે -

નૈયાયિક મહર્ષિ ગૌતમે પોતાના ન્યાયશાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે, શરીર, છ ઇન્દ્રિયો, ॥ વિષયો, ॥ પ્રકારની બુદ્ધિ, સુખ અને દુઃખ,

+ પ્રકૃતિપુરુષાવિવેકાદસ્ય ત્રિવિધદુઃખોત્પાદસ્તદિદેષાત્ ત્રિવિધ દુઃસ્ય પ્રશ્નસ સ્યાત્ । સ દયાન્દપ્રાપ્તિરિત્યુપચારિત્વમ્ રતિ કાવિલ ॥

(શ્રીમદ્ ભગદેવ વિદ્યાભૂષણપ્રણીત સિદ્ધાંતરત્ન ૧ પ્રથમ પાદ ૫ સૂત્ર)

x પંચવિધ ચિત્તજ્ઞાતિનિરોધાદેવ ધર્મમેષ શબ્દવાચ્યાદ-
સપ્રજાત સમાધેરસ્યવાયિતિ પાત્તજ્ઞલિ । (યોગદર્શન, ૫ સૂત્ર)

- નવાનાં વૈશેષિકગુણના પ્રાગ્માત્ર સદ્વચ્ચિંધસોભવેત્
સ દયાનાન્દાવાપ્તિરિતિ કળાદઃ । (સિદ્ધાંતરત્ન, ૭ સૂત્ર)

એ એકવીસ સ્થાનો હું ખના મૂળ છે આ એકવીસ જાનના હું ખે
ની આત્મિક નિવૃત્તિને જ ન્યાયશાસ્ત્રમાં 'મુક્તિ' કહેવો છે !

પૂર્વમીમાસાકાર ભગવાન જૈમિનિએ એણે જણાવ્યું છે કે,
વેદોના શુભ કર્મોનાં અનુષ્ઠાનથી જીવને દુઃખની નિવૃત્તિ અને
શુખની પ્રાપ્તિ થાય છે આ દુઃખનાશ અને શુખપ્રાપ્તિ એજ
પૂર્વમીમાસાશાસ્ત્રનો 'મોક્ષ' છે, અને તેનેજ જીવનું અંતિમ
સ્વાધ્ય મનુષ્યમાં આવ્યું છે.†

પરંતુ ભગવાન વેદવ્યાસજી ઉપર જણાવેલા 'મોક્ષ'ને સાચી
મુક્તિવરીકે અથવા જીવોના અંતિમ લક્ષ્યવરીકે સ્વીકારતા નથી.
કેમકે ઉપરોક્ત દર્શનશાસ્ત્રોમાં મોક્ષનું એકદેશી વર્ણન હોયને અમુક
ચિત્તવૃત્તિઓનો અથવા શુભ વૃત્તિઓનો નિરોધ વાસ્તવ સંસ્કરણો તેનેજ
મોક્ષ માનવામાં આવ્યો છે. એ કાનો મોક્ષ નથી પણ એને તો 'અ
જ્ઞાવાત્મક' મોક્ષ કહી શકાય જેમ કેઈ ભાર ઉપાડનારો મનુરજાને
ઉતારી જતા તે પોતાને મુખી માની લે, એ જાતનો આ મોક્ષ થયો
તેમાં ભાર ઉપાડવાનું દુઃખ મર્યાદિત, પણ તેથી કેઈ સ્વતંત્ર શુખ-
ની પ્રાપ્તિ ન થઈ કે કેઈ નવો જ્ઞાનક ન આવ્યો, માટે આ જાતના
'અજ્ઞાવાત્મક મોક્ષ'ને આપણે સાચા મોક્ષવરીકે ન જ ગણી શકીએ

વળી આ બધી માયિક ઇદ્રિયો તથા અંતઃકરણદ્વારા આપણ
ને જે કંઈ શુખદુઃખાદિનો અનુભવ થાય છે તે કંઈ નિત્ય નથી
માટે આ ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામનારા પદાર્થમાંથી ઉત્પન્ન થતું શુખ,
એ અવિનાશી અંતિમ લક્ષ્ય હોઈ શકે નહિ

ભગવાન વેદવ્યાસજીના મત પ્રમાણે તો આ જલદિતન્ય
સર્વના સ્વામી છતાં એ સર્વથી પર એવા પરમાત્મદેવનું પદાવલ
જાન અને સાક્ષાત્કાર થાય છે, ત્યારેજ જીવને દુઃખમાત્રની આત્મ-
તિથી નિવૃત્તિપૂર્વક પરમાત્મની નિત્યપ્રાપ્તિથી મોક્ષ અથવા
પરમધામ પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રમાણે તત્તજ્ઞાન ઉપરાંત જેને
પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તેના જીવનકાળમાં ૧૦ મુક્તિ
ભાગનાં વિચિત્ર લક્ષણો દ્વી નીકળે છે* મુક્તિમાં કયું છે કે -રસો

† દક્ષિણતિ થિષસ્ય કુચસ્ય આત્મનિર્જા નિવૃત્તિર્મયેન્
સેવ મુલાપાનિરિતિ ગૌતમ । (મિદાનગ્ન ૮ સુત)

‡ વેદોક્ત શુભકર્મમેદુંગદાવિઃ મુગત્તમધોતિ જૈમિનિઃ ।

(તિદાનગ્ન)

* ચિત્તુ સર્વેશ્વરામિરમ્બસ્ય પુરુષોત્તમસ્ય સ્વરૂપતો મુખ

વૈ સઃ “તે રસસ્વરૂપ છે.” આ રસસ્વરૂપ પરમાત્મામાં નિમગ્ન થઈ જવું એજ જીવોનું અંતિમ ધ્યેય છે. આવી અપૂર્વ દિવ્ય અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન માત્ર નિષ્કામ ભક્તિજ છે.

સંન્યાસ લીધા પછી, જોસ્વામીજીએ સંસારનો ત્યાગ કરી, શ્રીવૃંદાવનધામમાં, સાધનભજન કરવામાં શેષ જીવન ગાળવા વિશે, પોતાના શુરુદેવને અનુમતિ આપવા પ્રાર્થના કરી; ત્યારે પરમહંસજીએ કહ્યું કે “આ શું જોડો છો ? જગવાન તમારા-દ્વારા સંસારમાં કરવા ઇચ્છે છે અને તમારે એકાંતવાસ કરવો છે, એ કેમ બનશે ?” આ ઉત્તર સાંભળી જોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “શુરુદેવ ! એને માટે હું લાયક નથી. એવી યોગ્યતા તો આપ નેવાઓમાં હોય.” પરમહંસજીએ કહ્યું કે “હું તો એકાંતવાંસી હોવાથી મને તો કોઈ બાધતું પીછાછતુંય નથી, અને તમે તો પ્રસિદ્ધ અદ્વૈતવંશમાં જન્મેલા હોઈ પ્રાણસમાજમાં પ્રવેશ કર્યાથી અનેક લોકોના પરિચયમાં આવી પ્રખ્યાત થયા છો. માટે જગ-વહિષ્ઠા સમજી લઈને હવે તમે તે કાર્યનું મંજલાત્કરણ કરો. હજી પ્રાણસમાજની સાથેનો સંબંધ છોડી દેવાનો સમય થયો નથી, વખત આવશે ત્યારે સર્પની ઠાંબણીની પેઠે એ સંબંધ પણ આપોઆપજ છૂટી જશે.”x આટલું કહી પરમહંસજી તેમને ઘોડો વખત વિંધ્યાચલમાં રહીને સાધન કરવાનો આદેશ કરી પોતાના સ્થાન તરફ બાહી નીકળ્યા. જોસ્વામીજી પણ શુરુદેવની આજ્ઞા મસ્તકે ચઢાવી, વિંધ્યાચલ પર્વતપર જઈ, ત્યાં એકાંત રમળે સાધનભજન કરવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે ઘોડો વખત સાધના કરતાં, તેઓ એક વિચિત્ર દશાને પ્રાપ્ત થયા. સાધનભજન કરતાં કરતાં, તેમના અંતરમાં નામામિ પ્રભવલિત થવા લાગ્યો. અમુક હૃદયુધી પ્રગતિ કર્યા પછીજ સાધકના અંતરમાં નામામિ પ્રભવ-લિત થાય છે, અને તેમાં તેની સર્વ વાસનાઓ ભસ્મીભૂત થઈ જઈ અંતઃકરણ કેન્દ્રન જેવું નિર્મલ બને છે. આ રીતે ત્યારે

तच्च परिज्ञानं सहजानपूर्वकं तस्यै कल्प्यते । तस्या हि ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिः क्षीमैः क्लेशैर्जन्ममृत्युप्रहानिः । तस्यामिध्यानात् तृतीयं देहमेवे विश्वेश्वर्यं केवलमाप्तकामः । यत् आत्मतत्त्वेन तु ब्रह्मतत्त्वं दीपोपमेनेह युक्तः प्रपद्येत् । अजं ध्रुवं सर्वं तस्यैर्विशुद्धं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः । इत्यादि श्रवणात् सिद्धांतरूपेण ११ सूत्र)

x જોસ્વામી મહારાજ પાસેથી સાંભળેલું.

અંત કરણ શુદ્ધ થાય છે, ત્યારેય તે પરમાત્મદર્શન પામી અહીં ક્રિંકે પ્રધાન હ અનુભવી થકે છે સહેજ પણ વામના રહી હોય ત્યાં મુખી એ પ્રમાણે થઈ શકતું નથી આવી અવસ્થા પામવા માટે સાધનસજનના આગળ વધેલા સાધકની પરમાત્મસંપ્રાપ્તિ માટેની આતુરતા જરૂર વધી જાય છે. વેદાનાનો અનુભવ થાય છે, સત્ત્વાની કોઈ પણ વસ્તુ તેને સુખદાયી બજાતી નથી, સધળી લૌકિક વસ્તુસ્થિતિઓ તેને ઝેર લેવી લાગે છે અને તેને 'જીવ' એ પણ 'જીવદુષ્ટ' લાગે છે સુચોચ્છ શુરુ લેતા સહાયક હોય છે તેઓ તો આ અવસ્થા પણ નિર્વિંધે વટાવી જઈ ઉચ્ચાવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે કાચા લૌકિક શુરુને યેટ શુરુ સમજી દેનાર ભોળા સાધક બાવે પ્રસન્ને આત્મહત્યા પણ કરી જોડે છે, કોઈ માઠા થઈ જાય છે તો કોઈ એ માર્ગે ભૂંડી દે છે શ્રીપાદ સનાતન ગોસ્વામીને બ્યારે આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હતી, ત્યારે તેમણે શ્રીજગદ્ગુરુના સ્મરના ચક્ર નીચે ચગદાઈ મરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો, પરંતુ અત્માત્મી મહાપ્રભુએ તેમને તેમ કરતાં અટકાવ્યા હતા -પુનઃય ગોસ્વામી મહારાજની પણ એવી અવસ્થા થતાં તેઓ પર્વતપત્ની પદ્મિને પ્રાર્થના કરવા તત્પર થઈ ગયા હતા, પરંતુ શ્રીપાદ સનાતન ગોસ્વામીએ તેમને તેમ કરતાં અટકાવ્યા હતા અને તેમને દિશાએ આપ્યો હતો.

પોતાની એવી સ્થિતિનું વર્ણન કરતા ગોસ્વામીજી જણાવે છે કે "તે વખતે મારા પ્રાણ આકુળબાકુલ થઈ જતા, રાત્રિવચ વેદના થતી, કશામાય સુખ લાગતું નહિ, 'જાવું' પીડું' પણ ઝેર જેવું લાગતું, સહિષ્ણુતાની હદ આવી ગઈ, કોઈએ સાધનસજન ઠાપી દેવા તૈયાર થયો." તેવામાજ શુરુદેવે દર્શન રીધા અને કહ્યું કે "મનરાઈય નહિ, પીરજ ગળજો, સાધના ચાલુ રાખજો, જમી વેદના સદાને માટે ચાલ થઈ જશે" વળી કહ્યું કે "તમે યોદો વખત જ્ઞાણમુખી વીર્યમા જઈ સાધના કરો તો તમારી આ વેદના મન્વર યાંત થઈ જશે." શુરુદેવના આદેશાનુસાર હું તરત જ્ઞાણમુખી ગયો અને ત્યાં સાધના કરવા લાગ્યો યોદો વખત સાધના કર્યાથી મધ્યથી વેદના યાંત થઈ ગઈ અને એ' એક પ્રકારની અપૂર્વ અને સરમ સ્થિતિ અનુભવી.

જ્ઞાણમુખી વીર્યમાથી આ પ્રકારની હિંસા અવસ્થા પ્રાપ્ત

* ગોસ્વામીજી પાત્રી હાથે દુ.

ગુરૂ વિના જ્ઞાન નહિ, પરાસપ્તિ વિના ઉદ્ધાર નહિ ઈ० ૧૨૧

કરી, જોસ્વામીજી પાછા ગયાજી આત્મા અને ત્યાં આકાશગંગા પહાડપર સાધન કરવા લાગ્યા. આ વખતે પરમહંસદેવ વારંવાર તેમને દર્શન દેતા અને સાધનમાર્ગનો ઉપદેશ આપતા હતા તેમજ અનેક પ્રકારે સહાય કરતા હતા. એક દિવસ તો ગુરુદેવ તેમને આકાશગંગા પહાડના એકાંત ભાગમાં લઈ ગયા અને ત્યાં અધિમા, લધિમા, ગરિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય, વશિત્વ, ઇશિત્વ અને ચત્રકા-માયસાચિત્વ વગેરે સિદ્ધિઓ વિષે અનુભવસિદ્ધ માહિતી આપી.

પછી જોસ્વામીજી ગયા સમયે કલકત્તા આત્મા અને ત્યાં કુટુંબ-પરિવાર સાથે રહેવા લાગ્યા. જોસ્વામીજી સંન્યાસી થઈ સંસારનો ત્યાગ કરશે એવી સંભંધીઓને જે જામણા હતી તે તેમના આવવાથી દૂર થઈ, એક દિવસ તેઓ મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથને મળવા માટે ચંચુડા ગયા હતા. જોસ્વામીજીનાં દર્શન કરતાંજ તેમણે કહ્યું કે “તમે તો એક દમ બદલાઈ ગયેલા કોઈ નવીન વ્યક્તિ જેવાજ દેખાઓ છો. નહીં, તમને કંઈક દિવ્ય વસ્તુનો પ્રાપ્તિ થઈ હોય એમ જણાય છે. કહો તો ખરા કે, આ દેવદુર્લભ વ્યવસ્થા કયે પ્રકારે અને ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી આવી ?” તે પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે જોસ્વામીજીએ આકાશગંગા પહાડ ઉપર માનસરોવરવાસી પરમહંસજી પાસેથી પોતાને દીક્ષા મળી ત્યારથી જે હકીકત બની હતી તે બધી સવિસ્તાર તેમને કહી સંભળાવી. આ વાત સાંભળી મહર્ષિએ ફરીથી કહ્યું કે “તમેને અમૂલ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ છે, તમે તો મન્ય થયા છો અને હવે તમારો અવશ્ય ઉદ્ધાર થશે. આ દેવદુર્લભ વસ્તુ ગદાબર સાચવજો, પણ હવે બ્રાહ્મસમાજમાં તમારું સ્થાન રહેશેજ નહિ, તમે ત્યાં રહી શકશોજ નહિ. તમારે બ્રાહ્મસમાજનો પરિત્યાગ કરવો પડે તો ખુશીથી કરજો, પણ આ દિવ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરશો નહિ. ત્યારપછી મહર્ષિની સાથે ધર્મસંબંધી અનેક રસમય વાતચીત થયા પછી તેમને વંદન કરી જોસ્વામીજી પાછા કલકત્તા આવ્યા.

એ વખતે શ્રીકેશવચંદ્ર સેન બહુભૂતરોગથી ખૂબ પીડાતા હતા, તેથી તેઓ કલકત્તામાંજ રહેતા હતા. જોસ્વામીજી તેમને જોવા માટે એક વાર તેમને ઘેર ગયા. તેમના વચ્ચે જે વાતચીત થઈ, તે જોસ્વામીજી મહારાજના પોતાનાજ લખેલા ચિત્રલખમાંથી અત્રે આપવામાં આવે છે— કેશવજીયુ સ્વર્ગવાસી થયા તે પહેલાં એક મહિના અગાઉ હું તેમને મળવા ગયો હતો. જઈને જોઈ છું

* જોસ્વામી મહારાજ પાસેથી સાંભળેલું

તો તેમનું શરીર એકદમ ચમત્કાર જેવું ફિક્કું પડી ગયું હતું એ
 નાની પીડાનું વર્ણન કર્યા કેસવબાબુએ કર્યું કે “જોસાઈજી! ને
 પ્રભાણે પાસું હતું તેણે કહ્યું થઈ ચકતું નહિ માર્ગબુદ્ધિન મુશ્કાલીની
 જે રખડી રખડીને મહામહેનતે માર્ગ હાથ આપ્યાની આશા
 બધાં ત્યાં વળી આ પીડા આવી ” પછી તેમણે મને પૂછ્યું કે
 “તમે તું કંઈ નવો રસ્તો શીંધો છો?” ને કર્યું - “નવો કંઈ નવો
 એ તો કંઈ હું શી શકતો નથી ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર મારે એ
 આશાએ હું જાણસમાજમાં આપ્યો, આજ જાણસમાજના જેટલા
 અનુયાયીઓ છે, તેટલા ત્યારે નહોતા, તેથી સમાજના બહારના
 વિષયમાં કંઈ પામણ જ આવવા માટે હું સમાજમાં ભગ્યો ન હતો,
 પરંતુ ભગવાનનો કેંઈ પણ પ્રભુ સાક્ષાત્કાર કર્યો એજ પ્રધાન
 ઉદ્દેશ હતો ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કર્યા વગર હું અનુકવાનો ન
 હો તો તમે તેના સાધન કરવા પડે તો તે બધા કરવા, એવો અર્થ
 નિર્ણય હતો એમાં બધાના સાધનો બહુ કામ લાગે તેમ નથી
 હોતો મૃત્યુ આવે તે પણ ફીકર નથી, ઈશ્વર મહાન કૃપાળુ છે”
 કેસવબાબુએ કર્યું કે “એ સબધમાં મારે પણ કહેવાનું છે ને
 શરીર ફીક થશે તો હું તમને ફરીથી જોવાથીશ ” પરંતુ હું ખતી
 વાત છે કે, તેઓ થોડા સમયમાજ મૃત્યુ પામ્યા હતા.”

ત્યાંપછી ગોસ્વામી મહારાજ એ કિષ્ક હાથિગોશ્વરમાં
 રામકૃષ્ણ પરમહંસના દર્શન કે વાચના થઈ સ ૧૯૮૪ના સપ્ટેમ્બર
 તા ૨૬ મી શુક્રવારના રોજ મસમીપુત્રને દિવને સાધારણ શાલ
 સમાજમાં ગોસ્વામીજીને પરમહંસદેવની મધ્યે પ્રથમ પરિચય
 થયો હતો. દર્શન થતાજ ૫ રૂપાં જે મળતું થઈ હતી અને બન્ને
 વચ્ચે ઉંડો અત્યંત મિત્ર મળ્યો બધો હતો પરમહંસદેવ
 હોમ-પર્યાયે ગોસ્વામીજીને અલોચિત ધર્મોનુભવ તથા તેમની
 અગ્રાધા ત્વ અત્યંત જોર પડેલેથી ૮ વાળના હતા એક વાર
 પરમહંસદેવને બધા બાંધી જવાથી તેમને પૂજા વેદના મતી હતી
 તેજોને એક પ્રાણ ગાલી ઉઘોડે “તમે તો જીવનમુખ કહેવાઓ
 છો પણ મરણ હું જ બુદ્ધી રૂપ નથી? પરમહંસદેવે જવાબ
 આપ્યો - “તારી જાંઘવાળ કે તારા (પીડ) નહીં ચકતું ખનકે? તારા
 વિજયને હજી આવતાં તેને નેઈને હું બધી પીડા વિસરી જઈશ”

આ ૮ થાં ૧૯૮૮ ગોસ્વામી મહારાજ પરમહંસદેવના દર્શન

કરવા આવ્યા હતા; પરંતુ આજનાં ગોત્રાંધ અને આગળના ગો-
સાંધમાં ઘણો ફેરફાર થઈ ગયો હતો. તેમનો પહેરવેશ પણ બદ-
લાઈ ગયો હતો. આજ તેઓ નવો અવતાર ધરી આવ્યા હોય
તેવા જણાતા હતા. તેમના મસ્તક પર જટા નહોતી. હવે તેમણે
મુંડન કરાવી સર્વાંગે ઝેરિકે વચ્ચો ધારણ કર્યાં હતાં. એક હાથમાં
દંડ તથા બીજા હાથમાં કમંડલુ ચોળી રહ્યાં હતાં. બધે કાંચન-
નગરથી તટીઆના ચંદ્ર ઓમોચંચ પ્રણ સંન્યાસ ગ્રહણ કરી પાછા
શાંતિપુર પધારતા ન હોય એમ લાગતું હતું. તેમનું મુખ-
મંડળ બ્રહ્મચર્યોત્તિથી અગમમતું હતું. દષ્ટિ સ્થિર, નિશ્ચલ અને
નિરુપદ હતી; નેત્રોમાંથી પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યેનો પ્રેમ વહી રહ્યો
હતો; વાણી શીતળ અમૃત જેવી સ્નેહસ્વીની હતી. તેઓ પદાસન
વાળી હાથ ગોઠણ પર રાખી અંગુઠાને અનામિકાના મૂળ પાસે
રાખી, પ્રસન્નચિત્તે બેઠેલા હતા. બેઠતાં બેઠતાં ઘાટેલાં, તેમજ
તાપથી તથા તૃષ્ણાથી આકુળબાકુળ બાળકોને સ્નેહાળ માતા
દેણ દેણ વાર મુંદર છબી બતાવીને પોતાના બોળામાં લે છે; તેમ
અનંત સ્નેહના આધારસ્વરૂપ વિશ્વજનનીએ પણ બધી સંસાર-
મોહમાં રૂબેલાં તથા ત્રિવિધ તાપથી પીડાતાં સંતાનોને ધર્મમાર્ગે
ચલાવવા માટે પોતાનાજ પ્રતિનિધિરૂપે રચીને આ સાંત, સ્વામ, મુંદર તથા આદર્શ મૂર્તિને ગયાથી કલકત્તામાં મોકલી આપી હતી.
પરમહંસદેવે જોસ્વામી મહાસાજને આ પ્રમાણે અભિનવશાવે
અને નૂતન વેશે આવતા જોઈ એકદમ તેમને આસન આપ્યું
અને તેમના તરફ ચોડી વાર એક દષ્ટિએ તાકી રહ્યા બાદ પ્રસન્ન-
ચિત્ત બોલ્યા કે “વિજયા તમે જોરડી રાખી છે કે ? જુઓ,
સાંભળો:—મેં સાધુ હતા. તેઓ જામણ કરતાં કરતાં એક શહેરમાં
આવી ચડ્યા. તેમાંથી એક સાધુ ફરતાં ફરતાં શહેરનાં બજારો, દુકા-
નો, હવેલીઓ વગેરે આશ્ચર્યપૂર્વક જોતો હતો ત્યાં બીજો સાધુ
પણ આવી મળ્યો. તેણે પહેલા સાધુને કહ્યું:— “મેં તો પહેલાં
એક જોરડી રાખી લીધી, તેમાં બધો સરગ્રામાન મૂક્યો, જોરડીને
તાણું માયું અને નિશ્ચિંત મને ફરવા નીકળ્યો છું. હવે આ શહેર-
ના રંગો જોતો જોતો રૂંદું છું. એટલામાટેજ તમને પૂછું છું કે, તમે
જોરડી રાખી છે કે નહિ ? (માસ્તર તરફ જોઈને કહ્યું) વિજયનો
આજમુખી દબાઈ રહેલો જ્ઞાનંદનો ફૂવારો હવે ખુલી ગયો છે.”

ત્યારપછી ફરીથી એક દિવસ જોસ્વામી મહાસાજ પોતાનાં

માતાજી, સાસુજી, ધર્મપત્ની તથા પુત્રકન્યાદિ સાથે દક્ષિણેશ્વરમાં
 પરમહંસદેવનાં દર્શન કરવા પધાર્યા પરંપર વંદનાદિ યથા પછી
 પરમહંસદેવે પરિચય પૂછતા ગોસ્વામીજીએ સૌને પરિચય કરાવ્યો.
 પછી પરમહંસદેવ આશ્ચર્યચકિત થઈ કહેવા લાગ્યા કે “ઓહો!
 તમે આટલા બધા પરિવારમાં રહીને પણ આવી ઉચ્ચ ધાર્મિક
 અવસ્થા મેળવી છે? તમે તો જનક વિદેહી જેવા લાગો છો. હું તો
 ધારતો હતો કે, તમે આ બધાંથી-સંસારથી ઉદાસ થઈ દેશવખાણુ-
 ની માથે રહેતા હશે. ધન્ય છે તમને! તમે જે આદર્શ રજુ કરો
 છો તે તો જગતમાં દુર્લભ છે.” + પછી પરમહંસદેવ ગોસ્વામી
 મહારાજનાં સહધર્મિણી શ્રીયોગમાયાદેવીને ઉદેશીને કહેવા
 લાગ્યા-“આમને તમે કેટલા દિવસ ચર્ચા દીધા આપી છો? મને
 તેમનામાં અત્યંત આશ્ચર્યજનક શક્તિનાં દર્શન થાય છે. સાક્ષાત
 મહાશક્તિનાં દર્શન થતાં જે ભાવનાનો-અવસ્થાનો-ઉદય થાય
 છે, તેજ ભાવના જોમના (શ્રીયોગમાયાદેવીનો) દર્શન કરતાં ઉદય
 થાય છે!” આ પ્રમાણે વાતચીત થવા પછી ગોસ્વામીજી આશ્રમ-
 ની ચોસા જોવા અન્યત્ર ગયા ત્યારે પરમહંસદેવ, ગોસ્વામીજીનાં
 સાસુજી શ્રીમતી મુક્તકેશી દેવીને પાસે બોલાવીને કહેવા લાગ્યા
 કે-“જુઓ, તમે તો મહાન નીતિપરાયણ પ્રાણિકા છો, તમારે
 આવા ફાટયાં તૂટયા વસ્ત્રવગ્ના બાવા પાસે આવવાનું શું પ્રયોજન?”
 મુક્તકેશીદેવીએ જવાબ આપ્યો કે “મહારાજ! તમે ફાટયા તૂટયા
 વસ્ત્ર પહેર્યાં છે તેથી શું થઈ ગયું?” તે સાંભળી પરમહંસદેવ
 ગોસ્વામી કહે “ઓહો! તમે તો બરાબર સમજતાં જણાવ્યો છો. ત્યારે
 તો નજીક આવો, એક વાત કહું.” પછી તેઓશ્રી કહેવા લાગ્યા-
 “જુઓ, હવે પ્રાણમમાજરૂપી સૂક્ષ્મ ચણા (શુદ્ધ જ્ઞાન) ક્યાંમુખી
 ચાળ્યા કર્યો? હવે ભક્તિમાર્ગનો અંગીકર કરો. (ગોસ્વામી
 મહારાજને ઉદેશીને કહેવા લાગ્યા-) જેને તમે જમાઈ માનો છો
 તે તો ભક્તિરક્તના મહાન બંદારી છે. તેમની પામેથી પ્રેમભક્તિ
 મેળવી ફતાર્ય થાવો.” + ત્યાર પછી ચોરા દિવસ પછી શ્રીમતી

+ સ્વર્ગીયા મુક્તકેશી દેવી પામેથી ગાળવેતું.

● ટાંપ-મેટાતોઆ ગામના નિવાસી શ્રીકુલ કામિનીમોહન વસુ
 મહારાજના ધર્મપત્નીએ આપેલ વિવરણ ઉપરથી તે પણ ગોસ્વામીજીની
 સાથેજ પરમહંસદેવના દર્શન કરવા મથા ન્તા.

મુક્તકેશી દેવીએ ગોસ્વામીજી પાસેથી યોગદીક્ષા લીધી હતી.

પૂજ્ય પરમહંસદેવ તથા બારડિના લોકનાથ બ્રહ્મચારીજી, ગોસ્વામી મહારાજપ્રત્યે બહુજ ઋદ્ધાશક્તિ તથા સ્નેહભાવ રાખતા હતા, એટલુંજ નહિ પરંતુ કોઈ તેમની પાસે દીક્ષા લેવા આવતું તો તેઓ તેમને ગોસ્વામી મહારાજ પાસે મોકલતા હતા. એક વાર ગોસ્વામી મહારાજના પ્રિયતમ શિષ્ય શ્રીકૃત નવકુમાર બ્રહ્મચિ તથા અન્ય સુમત્રે દૂરીદુર જીવતાના મદરદીનિવાસી, શ્રીધર યોગ મહાશય દીક્ષા લેવાની આશાથી પરમહંસદેવની પાસે આવેલા તેમને તેમણે ગોસ્વામીજી પાસેથી યોગદીક્ષા લેવાતું કહ્યું હતું, એટલે તેમણે પણ તે પ્રમાણે કર્યું હતું.

લોકનાથ બ્રહ્મચારીજી એક સુપ્રસિદ્ધ યોગનિષ્ઠ મહાપુરુષ હતા અને એક વખતે પોતે ગોસ્વામી મહારાજના પ્રપિતામહના વાઈયામ એવો પરિચય તેમણે આપેલો હતો. આ બ્રહ્મચારીજીને કુમારશય્યામાં યજ્ઞોપવીત આપવામાં આવ્યું, ત્યારપછી તીવ્ર વૈરાગ્યના યોગે પોતાના આચાર્ય શુરુદેવ ગાંધુલી તથા સાક્ષાત્ તીર્થસ્વરૂપ વેણીમાધવ બન્દોપાધ્યાય મહોદયની સાથે, તીર્થાટન કરવા નીકળી પડ્યા હતા. આ પ્રમાણે ઘરથી બહાર નીકળ્યા પછી બ્રહ્મચારી મહારાજ પાછા ઘેર ગયાજ નહોતા. ઉપવીત ધારણ કર્યા પછી બ્રહ્મચારી મહારાજે લગભગ એંશી વર્ષ સુધી પોતાના શુરુદેવની સાથે અનેક વન, પર્વત અને શુદ્ધ વજેરેમાં રહીને ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા કરીને ઇંદ્રકામના સિદ્ધ કરી હતી.

બ્રહ્મચારી મહાશયના આચાર્ય શુરુદેવ ગાંધુલી મહાશય અસાધારણ પંડિત તથા ઉચ્ચ ક્રોડિના સાધક હતા. તેમણે કાશીધામમાં મશ્ચિકર્ષિંગના ઘાટપર યોગાસન વાળી હેઠત્યાગ કર્યો હતો. અંતર્ધાન થવી વખતે શુરુદેવ હિંતલાલ નામના એક પ્રસિદ્ધ બ્રહ્મચારીને પોતાના બે શિષ્યોની સોંપણી કરતા ગયા હતા. હિંતલાલ બ્રહ્મચારીને સુમેરુ પર્વતની યાત્રા કરાવી હતી તેથી તેઓશ્રી લોકનાથને તથા વેણીમાધવને સાથે લઈ પહેલાં બદરિકાશ્રમ ગયા. ત્યાંથી તેઓ, પાંડવોએ જે માર્ગે મહાપ્રસ્થાન કર્યું હતું તે માર્ગે આગળ ચાલ્યા. એ પ્રમાણે હજારો માઈલ આગળ ચાલતાં સૂર્યાવંદના પ્રકાશરહિત એક જાડ અધકાશમય પ્રદેશમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. આ પ્રદેશમાં એક હાથના વામનજીઓને જોઈને તેઓ આશ્ચર્યચકિત થયા. એ પ્રમાણે બહુ તપાસ કરતાં કરતાં ઘણે દૂર

રખવા છતાં પણ તેમને સુમેરુ પર્વતનો પત્તો લાગ્યો નહિ એટલે હિતવાચ જ્ઞાપ્યારી એકલાજ ઉદ્ધવાચવના દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી પૂર્વદિશા તરફ ચાલી નીકળ્યા ત્યારપછી લોકનાથ જ્ઞાપ્યારીને તેમજ વેળીમાધવને હિતવાલ જ્ઞાપ્યારીના દર્શન થયા નથી લોકનાથ જ્ઞાપ્યારી તો કહેતા કે, એ હિતવાલજ કાશી ધામના પ્રસિદ્ધ તૈલગ સ્વામી હતા.

ત્યારપછી જ્ઞાપ્યારીજી તથા વેળીમાધવ માંસુલીજી આશરે બે મ મ ૧૨૭૦ આ હિમાલય પર્વતમાં ફરતા ફરતા બ મહેશન પૂર્વભાગમાં આવેલી હિમાલયની તળેટીમાં ઉતરી આવ્યા, લાખા વખતમુખી બરફવાળા શીતળ પ્રદેશમાં રહેવાથી તેમના બન્નેના શરીરપર એક જગની પેળી ચામડી આવી ગઈ હતી અને તેથી કંઈને ખુલ્લે શરીરે પણ તેમને કંઈ લાગતી નહોતી આ બન્ને મહાપુરુષો અદ્રનાથ પર્વત સુધી તો સાથે રહ્યા, પણ ત્યાંથી ઠોણ બાજુ શા કારણે, તેઓ બન્ને જુદા પડી ગયા, એટલે જ્ઞાપ્યારીજી ત્યાંથી બારદિમાં આવી વન્યા અને ગામુલિ મહાશય કામાદિ તરફ ચાલી નીકળ્યા.

લોકનાથ જ્ઞાપ્યારી ઘણા વખત સુધી ગુપ્તાવસ્થામાં રહ્યા હતા, તેથી તેમના અમાધાનજી સુબુનો કોઈને ખબર થયેલો નહિ, પરંતુ દિવ્ય દષ્ટિવાળા અને સુસુપ્રાહી સ્વભાવવાળા ગોસ્વામી મહા નાજ તેમને સિદ્ધપુરુષ તરીકે જાણખી ઠાક્યા, તેથી તેઓ વારવાર હર્મશાસ્ત્ર સુધી ગયા કરવા તેમના આશ્રમમાં જતા આવતા હતા આ બન્ને મહાપુરુષો જ્યારે મળતા હતા, ત્યારે તેમના વચ્ચે એવો અપૂર્વ સાથ અને આનંદનો પ્રવાહ વહેતો હતો, કે શોનાગણો તે દિવ્ય દત્ત જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ જતા હતા જે વખતની આ વાત છે તે વખતે સાક્ષ્યવા પ્રમાણે જ્ઞાપ્યારી મહા નાજ પેણાબનો વર્ષની ઉમરના હતા યોગનિષ્ઠ મહાત્મા પુરુષો દ્વાયુ દીર્ઘાયુષ્ય જોગવે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા લેવું નથી એમના જોગન બ દ વધેલો પ્રસાદ જમવાથી ઘણા લોકોના મન રોગો પણ નાશ પામ્યા છ હિંદુમમાજનો મોટો ભાગ આ વખતે ગોસ્વામી મહાનાજને જામિત મનના ઉપવીત્યાગી, જ્ઞાપ્યારીની વગેરે કરી, તેમનો ઉપદાસ કન્તો હતો, પરંતુ તે વખતેય હિંદુ સમાજના વૃષણસ્વરૂપ લગભગ જનો વર્ષના શ્રોમનિષ્ઠ મહા પુરુષ જ્ઞાપ્યારી મહાનાજ તેમની અગાધારણ દિવ્ય શક્તિ અને

મહિમાની પ્રસંસા કરતા હતા એ જોઈને પૂર્વજાળના હિંદુ સમાજનો જામ લાગ્યો અને ત્યારથી તેઓ ગોસ્વામી મહારાજ-પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાદિનથી જોવા લાગ્યા. પ્રજ્ઞાચારીજી જાણે ગોસ્વામી મહારાજનો મહિમા વિસ્તારવા માટેજ આટલા લાંબા સમય સુધી દેહ ધારણ કરી રહ્યા ન હોય ! કેમકે આ કાર્ય યથાયોગ્ય રીતે સંપૂર્ણ થયા બાદ ચોક્કસ સમયમાં પ્રજ્ઞાચારી મહારાજ શાંતચિત્તે અને પ્રસન્નવદને, પ્રહર ધ્વારા પ્રાણુપરિત્યાગપૂર્વક આ નશ્વર દેહનો ત્યાગ કરી, ખં. સ. ૧૨૯૭ ના જ્યેષ્ઠ વદી સપ્તમીના રોજ અમરધામવાસી થયા. આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાચારી મહારાજના જવાદી ભારતવર્ષમાંથી એકે અતિ ઉત્કલ્પલ નક્ષત્રનો અસ્ત થયો.*

શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવને પણ ગોસ્વામી મહારાજવિષે કેવો હોયો મત હતો તે આપણે દુર્લભા આગળ જોઈ ગયા છીએ. પણ એમ પણ સાંભળ્યું છે કે, તેમણે પોતાના ખાસ શિષ્યોને લવિધ્યમાં ગોસ્વામી મહારાજનેજ અનુસરવાનું કહી વાળ્યું હતું, અને તેમના તિરોધાન થયા પછી, હાકા-નારાયણગંજનિવાસી તેમના ખાસ શિષ્ય દુર્ગામોહન નાગ મહાશયે અમેરિકામાં વસતા સ્વામી વિવેકાનંદજીને પણ એ વાત જણાવી હતી. છીમાન નાગ મહાશય તો પરમહંસદેવનો આદેશ મળતાજ ગોસ્વામીજી પાસે આવ્યા અને તેમને બધી હકીકત કહી સંજગાવી તેમનો આવો અપૂર્વ બક્ષિભાવ જોઈને હાજર રહેલા શ્રોતાજનો મુગ્ધ થઈ ગયા હતા તેમણે ગોસ્વામી મહારાજને સાદાંજ હંદવત્ પ્રજ્ઞામ કર્યા અને પછી હાથ જોડીને તેમના કંઈક પ્રસાદની પ્રાર્થના કરી. પ્રસાદ પ્રાપ્ત થતાં તે પોતાને બહુજ લાગ્યથાળી માનવા લાગ્યા. પછી થોડી વાર સત્સંગ કરી વિદાય થતાં પણ ગોસ્વામી મહારાજને તેમજ તેમના ભક્તજનોને સાદાંજ પ્રજ્ઞામ કર્યા અને જતી વખતે ગોસ્વામી મહારાજ તરફજ દ્વિરાખી પાછે પગે હકતાં હકતાં ધર-મહાર નીકળ્યા હતા. ત્યારથી નાગ મહાશય ચારંવાર ગોસ્વામી મહારાજનાં દર્શન કરવા આવતા હતા.

ગોસ્વામી મહારાજને શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવની સાથે તેમજ પ્રજ્ઞાચારી મહારાજ સાથે દેશ, ધર્મ વથા સમાજસંબંધી અનેક રહસ્યમય ચર્ચા થતી હતી,† પણ તે ચર્ચા સામાન્ય માનવો-

* પ્રજ્ઞાચારી મહારાજના જીવનચરિત્રમાંથી ઉદ્ધૃત.

† શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવ સાથે બુદ્ધાન્વદ અનેક ગિતાસુચોને

તા સમજવામાં આવે તેવી નહોતી આથી પરમહંસદેવના જીવન-ચરિત્ર લખનારાઓમાંથી કેટલાકે પરમહંસદેવ તથા ગોસ્વામી મહાસાગરના પ્રસંગો આલેખતાં કેટલેક સ્થાને અલોચ્ય કલ્પનાઓ અને અધરિત વચનોનો ઉપયોગ કરેલો છે એ સંજ્ઞામાં ગોસ્વામી મહારાજ શ્રીપુરીધામમાં રહેતા હતા ત્યારે તેમણે નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું હતું.—"મારી અને પરમહંસદેવની વચ્ચે જે બહુ મૂઠ અને રહસ્યમય સૂક્ષ્મ જ્ઞાનચર્ચા થતી હતી, તે સામાન્ય માણસો સમજી શકે તેવી નહોતી, તેથી એ નિવાસ (પરમહંસદેવના કેટલાક જીવનચરિત્રના લેખકો) તેનો મર્મ ક્યાંથી સમજી શકે ?" x અસ્તુ તે બાબતની સાથે આપણે કંઈ સંબંધ નથી; પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ છે કે, સામ્પ્રદાયિક મતલેદથી બંધેદ્યનાં નરનારીઓમાં જે સકુચિતપણુ, અસહિષ્ણુતા તથા વિદેવલાવ આવી ગયા હતાં તે દાખવા માટે આંપરમહંસદેવે તેમની સમક્ષ અસાંપ્રદાયિક સર્વ ભૌમ ધર્મનો જે ઉચ્ચ આદર્શ રજુ કર્યો હતો તેને માટે સમગ્ર દેશ તેમનો ચિર-સદ્ગી રહેશે.

બ્રહ્માનંદ કેશવચંદ્ર, પદિત ચિવનાથ શાસ્ત્રી વગેરે આધુનિક બ્રાહ્મણોએ પરમહંસદેવ પાસેથીજ સર્વપ્રથમ સનાતન ધર્મનો નિર્મળ પ્રકાશ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. પશ્ચિમળ ગાળમાં પરમહંસદેવ વિરાજતા હતા અને પૂર્વળ ગાળમાં બારડિના બ્રહ્મચારી પ્રકાશી રહ્યા હતા, તેથી સમગ્ર દેશમાં એ બન્નેના પ્રતાપે ધર્મલાવનારું વાતાવરણ સારી રીતે જાગ્યું હતું આ બન્ને મહાપુરુષોને ગોસ્વામીજીના આધ્યાત્મિકયોગને પ્રતિય હતા તે ઉપરાંત તેઓ ગોસ્વામીજીને આદર્શ સત તરીકે પ્રતિપાદન કરતા અને જેઓ દીક્ષા અહણ કરવા ઈચ્છતા તેમને તેઓ ગોસ્વામી વિજય કૃષ્ણ મહારાજ પાસે મોકલતા હતા.

આધ્યાત્મિક ચર્ચા અને વાતચીત થયેલી તે અત્યંત રમપ્રદ, ભોધપ્રદ અને અસરકારક હોઈ આ સંસ્થા તરફથી અગાઉ "શ્રીરામકૃષ્ણ કથામૃત" એવા નામથી નિકળેલી તે ૬૭ પૃષ્ઠ મળી રોકે છે એમાં પરમદેવ દેવનું ચરિત્ર પણ ટૂંકમાં અપાવતું છે

ગંપાદક.

x ગોસ્વામી મહારાજ પાસેથી સાંભળેલું

પ્રકરણ દશમું

ધર્માર્થીઓને દીક્ષાદાન, પ્રાણસમાજ સાથે
સંધર્ષ અને પ્રચારકપદનો ત્યાગ

સ્વામીજી યોગસાધનમાં પ્રવૃત્ત થયા પછી ઉચ્ચ અવસ્થાએ પહોંચ્યા. ત્યારપછી તેઓ પરમહંસ સમકૃષ્ણજીના આદેશાનુસાર ધર્માર્થીઓની ઇચ્છા જણાતાં તેમને યોગદીક્ષા આપવા લાગ્યા. પ્રાણસમાજ કરતાં તેમની સાધનપદ્ધતિ વધેત સ્વતંત્ર હતી, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમાંની કેટલીક પ્રક્રિયા એકાંત

સ્થળે સાધવી પડતી હતી; તેથી ગોસ્વામીજીની સાધનપદ્ધતિ વિશે કેટલેક સ્થળે ચર્ચા થવા લાગી. પછી ગોસ્વામીજી બ્યારે રુસ્કિપુર જાણના માણિકદર ગામમાં નિવાસ કરતા હતા ત્યારે તેમની અદિતીય પ્રેમઅકિતનાં કર્શનથી મુખ્ય થઈને ત્યાંના જમીનદાર શ્રીમુલ વિપિનવિહારી રાયે સહકૃદ્દંબ યોગદીક્ષા અહણુ કરી અને બીજા પશુ કેટલાક પ્રાણજંતુઓએ તથા પ્રાણિઓએ ગોસ્વામી મહારાજ પાસેથી યોગદીક્ષા અહણુ કરી. આ ઉપરથી પ્રાણસમાજમાં હવે બહાર ફિલચાલ થવા લાગી. પૂર્વજંગાળના મુખ્ય મુખ્ય પ્રાણસમાજોએ એકત્ર થઈ ગોસ્વામી મહારાજની સાધન-પ્રણાલિકા વિષેની કેટલીક ચર્ચાઓનું સમાધાન ઐજવવા માટે તેમને મળવાનો કસવ કર્યો અને ગોસ્વામીજીને તે વિષે વિનંતિ કરી. ગોસ્વામીજીએ તેનો ખુશીથી સ્વીકાર કર્યો એટલે લગભગ ત્રીસેક પ્રશ્નો તેમને પૂછવામાં આવ્યા. ગોસ્વામીજીએ તેમના એકેએક પ્રશ્નનો સમાધાનપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો, તેથી તેઓ બહુજ સંતોષ પામ્યા અને તે ફિલચાલ થોડો વખત બંધ પડી. ગોસ્વામીજીના મન્મથનાથ મુખોપાધ્યાય નામના શિષ્યે તે બધા

મનોત્તરોનો મંથન કરી “યોગસાધન” નામે ગ્રંથના પ્રસિદ્ધ કર્યા છે આ ગ્રંથના દ્વિતીય ખંડમાં તેમના કેટલાક ઉપદેશો છપાયા હતા.

આ સમયે શ્રીમાન હરિશચંદ્ર દત્તના ખાન આશ્રયથી મ-
દિલાઓને ધર્મજ્ઞાનનું શિક્ષણ આપવા નિમિત્તે “વામા-ગોપિની”
નામની પત્રિકામાં, ગોસ્વામીજીએ પોતાના જીવનચરિત્રના કેટલાક
પ્રસંગો સુધીને, તે દ્વાન યોગતત્ત્વ સંબંધી સ્તુત્યપૂર્ણ ઉપદેશ
આપવાના હેતુથી “આચારવીનું આશ્વાન” એ નામની વાર્તા
ક્રમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી હતી આ ગ્રંથના દ્વિતીય ખંડમાં તેમના
પણ કેટલાક ઉપદેશો છપાઈ ચૂક્યા છે

ત્યાજ્યાદ ગોસ્વામીજી કલકત્તા આવ્યા, ત્યારે આધારણ
પ્રાદ્યસમાજના અનેક પ્રાદ્યસમાજીઓ તેમની પાસેથી યોગદીક્ષા
મંડલ કરવા લાગ્યા તે બેઠેને તમાના મુખ્ય મુખ્ય પ્રાદ્યોને એવો
અવગરો છે આ રીતે તો બધાજ પ્રાદ્યસમાજનો ત્યાગ કરી,
યોગસાધના તરફ જઈ પડ્યો, એટલે તેઓ ગોસ્વામીજી તરફ
દોષદ્રષ્ટિથી જોવા લાગ્યા “ગોસ્વામીજી ગુપ્ત રીતે યોગદીક્ષા આપે
છે, તેમના પરમા સધા-કૃષ્ણના અને કૃષ્ણ-ગોપીનાં કીર્તનો
ગવાય છે, તે દેવપ્રતિમાઓને પ્રણામ કરે છે, તેમના પરમાં દેવ-
દેવીઓની મૂર્તિઓ રાખવામાં આવી છે વગેરે” આવી અનેક
બાબતો પ્રાદ્યસમાજના મોટા ભાગને નહિ ચમકાવી તેમજ તેનો
મૂળ વિરોધ કર્યો આ બધાં કારણોથી ગોસ્વામીજીએ પોતે જ ચરે
૧૮૪૮ એન મુદ ૧૦ ને રોજ સાધાનજી પ્રાદ્યસમાજની કાર્યવાહક
સભા ઉપર પોતાના પ્રચારકપદનું તથા આચાર્યપદનું રાજીનામું
મોકલી આપ્યું, પરંતુ કાર્યવાહક સભાના અત્યંત આશ્રયથી તેમને
તે રાજીનામું પાછું ખેંચી લેવું પડ્યું, પણ તેથી કંઈ વિરોધ
શરૂ થયો નહિ સધારણ પ્રાદ્યસમાજના બે સભ્યોએ તો ગોસ્વામી
મહાત્માના વર્તન ત્રાસે અત્યંત વિરોધ ચાલુ રાખ્યો, એટલુંજ
નહિ પરંતુ કાર્યવાહક સભા ઉપર તે સ બધામાં બે પત્રો લખી
ગોસ્વામીજી પન્ના આણેપોની તપાસ કરવાનો આમંત્ર કર્યો. આ
ઉપરથી કાર્યવાહક સભાએ આ બાબતની તપાસ માટે એક (અબ
કમિટી) પેટાસમિતિ નીમી. સમિતિના સભ્યોએ ચરે ૧૮૪૯ના
વૈશાખ ૧૬ ૦)) ના રોજ સીટી કોલેજમાં એક સભા બોલાવી અને
તે સભામાં ગોસ્વામીજીને તેમની વિરુદ્ધના નૃત્યાચાર આણેપોના

ખુલાસા આપવાનું કહેણુ મોકલવામાં આવ્યું. તેના ઉત્તરમાં ગોસ્વામીજીએ સમિતિના સહયોગને લખી જણાવ્યું કે “આવી રીતે કેમ પણ બાબત પૂછવામાં આવે તો તેના જવાબ આપવા હું ઇચ્છતો નથી. બંધુભાવે મારે ઘેર આવી કેમ પણ સંજ્ઞાન મને પૂછી શકે છે. હું તેમને ઘણીજ ખુશીથી તેના જવાબ આપીશ અને તેમને યતોષ આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ.” આ જવાબ વાંચી સહયો ગોસ્વામીજીને ઘેર આવ્યા અને તેમની સાથે તેમની સાધન-પ્રણાલી સંબંધી વિવિધ પ્રકારે વાર્તાલાપ કર્યો. ત્યારપછી પેટા સમિતિએ તેનો હેવાલ કાર્યવાહક સભાપર મોકલી આપ્યો, તેનો મુખ્ય ભાગ અત્રે આપવામાં આવ્યો છે.

ગોસ્વામીજીની સાધનપ્રણાલીનો વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રચાર થશે તો બ્રાહ્મસમાજની ચાલતી આવેલી આસાધના, પ્રાર્થના વગેરે દૂરી શકશે નહિ. આ યોગસાધનની દીક્ષા બાબતે જેવા ભોળા-એને તથા બ્રહ્મણુ મૂર્તિપૂજકોને-ભક્તોનેજ આપવામાં આવે છે અને તેમને કહેવામાં આવે છે કે “આ પ્રમાણે સાધન કરતા રહેવાથી યોગ્ય સમયે સત્યનો સાક્ષાત્કાર થશે.” આ સિદ્ધાંત બ્રાહ્મસમાજના સિદ્ધાંતોથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે અને બ્રાહ્મસમાજને હાનિકર્તા છે. આથી હોઠો બ્રાહ્મસમાજ તરફ વળશે નહિ. ગોસ્વામી મહાશય કહે છે કે “મનુષ્ય શુરુ થઇ શકેજ નહિ, દેવળ પરમેશ્વરજ શુરુ થઇ શકે છે.” આ રીતે જો કે યીધી રીતે તેમનામાં ‘શુરુવાદ’ જેવામાં આવતો નથી, પરંતુ આડકતરી રીતે તેમના વર્તનદ્વારા તો ‘શુરુવાદ’નોજ પ્રચાર થઇ રહ્યો છે. તેમના લખેલા ‘આશાવતી’ના આખ્યાનમાં પણ શુરુવાદનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે. ગોસ્વામીજી ‘રાધા-કૃષ્ણ’ની પ્રતિમા રાખે છે. રાધાકૃષ્ણની કથામાંથી આધ્યાત્મિક સ્ફુરણ પણ નીકળે છે, પરંતુ એજ રાધા-કૃષ્ણને હાલ વૈષ્ણવ સમાજમાં જે રીતે સમજવામાં તથા પૂજવામાં આવે છે, તેથી તો પણ અનિષ્ટ થયું છે; માટે આપણે તેનો તદ્દન બહિષ્કાર કરવો જોઈએ. ગોસ્વામીજી કહે છે કે:—“ભગવાનને ‘કાળી’ ‘દુર્ગા’ ‘આલ્લાહ’ એવાં અનેક નામથી બોલાવી શકાય છે.” આ મત પણ બ્રાહ્મજીઓને રૂચે તેવો નથી. વળી વિચાર-બાણુ કહે છે કે:—“પરલોકવાસી સાધુ મહાત્માઓ તેમની પાસે આવે છે, જીવતા સાધુ મહાત્માઓ સૂક્ષ્મદેહે તેમજ સ્થૂળદેહે પણ આવે છે; વળી એક વૃક્ષ બતાવીને તે કહે છે કે, આ વૃક્ષમાં એક

આત્મા રહેલો છે. તેની નીચે હરિદ્વિતન યાચ તો તેથી તેનો પણ ઉદાર થઈ જશે તેમના ગુરુદેવ પણ તેમની પાસે આવે-જાય છે એવું સાબળ્યું છે જનમયીજ વડ જેવા એક જાળકને એઈ તેમણે કહ્યું હતું કે, એ છેકસના દેહમાં એક ચોગિની રહે છે, તે દૂર થશે ત્યારેજ તેને ઠીક થશે આવી તેવી જાળતો તેમની અમુક પ્રકારની શારીરિક કે માનસિક અવસ્થાને ક્ષીયે જને છે કે નહિ તે અમે કહી શકતા નથી, પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ છે કે, આવી તેવી માન્યતા બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મસમાજમાં અનેક વહેમો અને કુસંસ્કારો દાખલ થવાનો સબબ છે "

પેદાસમિતિએ ઉપર જળાવેલા ભાવવાળો રિપોર્ટ' મોકલ્યો, તેની પહેલાજ ગોસ્વામી મહાશયે પ્રચારક તથા આચાર્યપદનું શાસ્ત્રનામ્નું ફરીવાર મોકલી દીધું હતું, અને ત્યારપછી 'બ્રાહ્મણ મુખ્યોત્તરે નિવેદન' એ નામની એક પત્રિકા છપાવી તો બ્રાહ્મસમાજીઓમાં ફેલાવી હતી ઉપર જળાવેલ શાસ્ત્રનામ્નો ૫૪ તેમજ 'બ્રાહ્મણ મુખ્યોત્તરે નિવેદન' નાં બંને અંગે આપવામાં આવ્યા છે —

૧--શાસ્ત્રનામ્નો ૫૪

સત્યવરૂપ, જ્ઞાન, પ્રેમ અને મગજમય સર્વશક્તિમાનું પરમેશ્વરનો દિવ્ય હૃદયે સારામકાર થઈ ચૂકે છે અને તેથી સારામકાર કરેલો એજ ■ બ્રાહ્મણ સર્વોચ્ચ સ્વરૂપ છે તે પરમેશ્વરના નજી અવસ્થામાં દર્શન થાય, તેમનો દિવ્ય આદેશ જાળાય અને એ પ્રમાણે તેમનો સર્વ પ્રકારે અનુભવ થાય, અર્થાત્ સદા સર્વદા સાક્ષાત્કાર જન્યોજ રહે, તે સત્ સ્વરૂપમાજ નિમગ્ન રહેવાય અને એ પ્રમાણે નિમગ્ન રહીને તેમના નિમિત્તરૂપેજ કાલ કરવા અને જીવન વ્યતીત કરવું, એજ બ્રાહ્મધર્મનો આદર્શ છે

(૧) ઉપર જળાવ્યા પ્રમાણે પરમેશ્વરનો સાક્ષાત્કાર (બ્રહ્મ પ્રાપ્તિ) એ ■ ઈ મનુષ્યના પોતાના પ્રયત્ન કે સાધનથી થઈ શકતો નથી, તે તો તેનીજ કૃપા ઉપર નિર્ધાર રહીને સાધન-શબ્દન કરતા રહેવાથી થોડા સમયે પ્રાપ્ત થાય છે તેથી મારા ધર્મજીવનનો સમયો જ્યાર તેમનાજ શ્રીચન્દ્ર સમર્પણ કરી દઈ તેમણેજ જગાં લેવા ચોમમાર્ગનું અનુચરણ કેટલાકે વપચી કરતો આવ્યો છું મારા ગુરુદેવ યોષરમલ સ જાળાજીના ઉપદેશ પ્રમાણે એ ચોમ પિપાસુઓને તેમના કદમાજમાટે ઉપરોક્ત માધનમાર્ગનો ઉપદેશ આપવો સર કર્યો છે.

(૨) આ સાધનમાર્ગમાં બહારની કોઈ પણ બાબત સાથે સંબંધ નથી. આ તો કેવળ આશ્વતરિક-આધ્યાત્મિક વસ્તુ છે; તોપણ ક્રેટલાકે સાધકોને પ્રાણુવામનો પણ અભ્યાસ કરવાની જરૂર રહે છે, પરંતુ અમારું સાધન તે નથી.

(૩) તેથીજ સાધક મંડળની બહારના લોકો પાસે અમે સાધન કરતા નથી, કેમકે તેમને (બહારના લોકોને) તેના રહસ્યની સમજણ પડે તેમ નથી. હિલ્ડું પ્રાણુવામ જેવાં બહિરંગ સાધનો જોવાથી તેમના મનમાં અશ્વત્થ આવે તો તેમનું આધ્યાત્મિક અનિદ્ર સવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે.

(૪) આ સાધનમાર્ગમાં અહુકાર, પાપકર્મ, મલિન સંકલ્પ-વિકલ્પ વગેરેથી સાધકને બહુજ હાનિ થાય છે. અમે કોઈ ખાસ સંપ્રદાયને માનતા નથી. હિંદુ, મૂર્તિપૂજક વૈષ્ણવ, શૈવ, શાક્ત, બ્રાહ્મણ, સૂદ્ર, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન અને બ્રાહ્મસમાજ, એ સૌ કોઈ-માંથીજે ખરે જિજ્ઞાસુ હોય તેજ અમારા સાધનમાર્ગને અનુસરી શકે છે અને સાધન કરતાં કરતાં તેના બધા ભ્રમ, કુસ્વકાર, પાપ, તાપ, અજ્ઞાનતા એ બધાં નાશ થતાં તે પરિત્ર થશે.

(૫) આમાં શુરુકેવળું લેશમાત્ર આવતું નથી. એક ઈશ્વરજ સૌનો શુરુ છે અને બીજા બધા તો તેમના નીમેલા ઉપદેશકો તથા માર્ગદર્શકોજ છે. પ્રભુ જેમ વૃક્ષ, લતા, શ્રી, ઉપશ્રી અને પર્વત વગેરે દ્વારા જ્યાં જ્યાં પ્રકારનો ઉપદેશ આપે છે, તેમ મનુષ્યરૂપે પણ ઉપદેશ આપે છે. આથી અમે સમસ્ત પ્રાણીપ્રકારને તથા માનવોને શુરુતરીકે માનીએ છીએ. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આ યોગ-શક્તિ વિદ્યમાન છે, પણ તે યોગશક્તિને સચેત કરવા માટે જાગૃત યોગશક્તિવાળા મનુષ્યની મદદની આવશ્યકતા રહે છે. તે સિવાય પણ જો સાધકને ભગવદ્ પ્રાપ્તિ આટલે લીજ આવડતી પ્રકૃતિ હોય અને તેની સાથે ભગવદ્ પ્રાપ્તિ અન્ય સાધનોનો પણ સુયોગ મળ્યો હોય તો બાહ્ય શુરુ વિના પણ ભગવત્ પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે; પરંતુ આવો પ્રકાર બહુ વિરલ જોવામાં આવે છે. જેમ આંખવડે જોવાની શક્તિ તો ભગવાને આપી છે પરંતુ કસ્તર પડતાં તે બીજા પાસે કઢાવવાની જરૂર પડે છે, તેમ આ માર્ગમાં પણ એવા મદદગારની-શુરુની ખાસ જરૂર પડે છે.

(૬) પિતા, માતા વગેરે શુરુજનોની જેઠે ધર્મોપદેશકો પ્રત્યે પણ શ્રદ્ધાલક્ષિ રાખવાની આવશ્યકતા છે. વડીલો તેમજ શુરુ-
વિ. ૧૨

જનોની ચરણરજ માથે ચઢાવવાની જાણતમા અમને કયો બાધ નથી આત્માની જે અવસ્થામાં ચરણપુષ્પિ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા થાય તે વિનય અવસ્થા અતિ સુદર અને ઉપકારક છે, તેથી ખીલનો ઉપકાર થાય છે, એમ લાગતા ચરણરજ લેવા-દેવામાં મને કયો વાધો લાગતો નથી હું ધોતે પણ સૌની ચરણરજ લગાડી પૂર્વકે માથે ચઢાવું છું જે કોઈ મને બ્યારે પણ પ્રજ્ઞામ કરે છે, ત્યારે હું તે પ્રજ્ઞામ વિશ્વગુરુ-પરમાત્માને કરવામાં આવ્યો છું એવી ભાવના કરે છું, અને એકે પણ પ્રજ્ઞામ હું અંકુષ કરતો નથી

(૭) ધીન્તકુ ઉચ્છિદ્ર લોચન વખતે તેને હું ઉચિત સમજતો નથી, કેમકે તેથી શરીરમાં નાના પ્રકારના વ્યાધિઓ દાખલ થવાનો સંભવ છે તે ઉપગત ઉચ્છિદ્ર લોચનદ્વારા આધ્યાત્મિક અવનતિ પણ થાય છે એમ માધુ મહાત્માએ વારંવાર કહે છે અને તે સાબીત પણ થયેલું છે તેમ છતાં પણ પિતા-માતા અથવા ગુરુ જનો પ્રેમથી કોઈ પ્રસાદ આપે અથવા આપણને / એમ હાથે કે, અમુક બ્રહ્મિ તો ધર્માત્મા છે તો તેમનો પ્રસાદ ઉચ્છિદ્ર હોય તોપણ ઇચ્છા કરવામાં તુકેસાન નથી ઉલટું એકે વા ખીલ ફીતે તે ઉપકારક નીવડે છે,

(૮) કાળી, દુર્ગા, શિવ કે વિષ્ણુ વગેરેના કોઈ પણ મંદિર માં મૂર્તિના દર્શન કરતાજ મને બ્રહ્મરૂપિતાં થઈ આવે તો ત્યાં ને ત્યાં હું નિઃશ્વેદ થઈ જાઉં છું અને માત્ર ઇંદ્રદેવના દર્શન કરીને પણ મારી તેવીજ અવસ્થા થઈ જાય છે, એટલે હું દૃઢાર્થતા અનુભવું છું મારા ભગવાન તો સર્વવ્યાપી છે, તેથી મને ત્યાં ત્યાં તેના દર્શન થાય છે ત્યાં ત્યાં હું સુખ જની તેમના દિવ્ય સ્વરૂપ માં લીન જની જાઉં છું અને મને સ્થાનાદિનો ખોલો પણ વિચાર રહેતો નથી

(૯) ભક્ત ભગવાનને 'કાલી' 'દુર્ગા' 'સમ' 'વૃષ્ણ' વગેરે ગમે તે નામથી ઓળખી શકે છે તેમાં મને ખોલો જ દોષ દેખાતો નથી તેથી હું ત્યારે જે કોઈ નામથી અનંદ અને શાંતિ અનુભવું છું ત્યારે તેજ નામનું રટન કર્યા કરું છું પરંતુ બ્રાહ્મસમાજની ઉપાસનાના સમયે મેં તે જનક નામોનો મ્યારેય પણ ઉપયોગ કર્યો હોય તેવો અને ખ્યાલ નથી અને હાલ પણ તેવા નામો લેવા એ મને ઠીક લાગતું નથી

મા મારી યોગસાધન પ્રણાલીના બહિરગ સ્વરૂપનું વર્ણન

થયું, તેના અંતરંગ સ્વરૂપનું હું સખંદેશ્વરના વર્ણન કરી શકું તેમ નથી. એ બધી બાબતમાં સાધારણ બ્રાહ્મસમાજના અનેક સભ્યો સાથે મારે મતભેદ હોય તેવું બહુાય છે. હું જ્યાં જ્યાં સત્યનું દર્શન કરીશ, ત્યાં ત્યાં શિર ઝુકાવીશ અને તેનું જ અનુસરણ કરીશ. આવાં કારણોથી તેમજ મારાં આ બાબતનાં કાર્યોથી બ્રાહ્મસમાજના પ્રચારમાં અને સિદ્ધાંતોમાં ધક્કો પડે એ છે એવી સાધારણ બ્રાહ્મસમાજના અનેક સભ્યોની માન્યતા હોવાથી મેં સાધારણ બ્રાહ્મસમાજ સાથેનો મારો બહારનો સંબંધ તોડી નાખ્યો છે. સાધારણ બ્રાહ્મસમાજ સાથેનો મારો આંતરિક સંબંધ તો પહેલાંની પેઠે ચાલુ જ છે. આથી માત્ર પ્રચારક તથા આચાર્યપદ જેવા સામાજિક સંબંધોનાં જ મેં ત્યાગ કરેલો છે. હવેથી ધર્મપ્રચારાદિ કાર્ય મારી પોતાની જ જવાબદારીથી કરીશ. હવેથી મારા ઠાઠ પણ બાબતના વિચારો સાધારણ બ્રાહ્મસમાજના છે, એવું ઠાઠ પણ માને નહિ, એમ બહાર કહે' છું.

હું તો માનું છું કે, જે સત્ય છે તેજ બ્રાહ્મધર્મ છે અને આ સત્યનો સાક્ષાત્કાર પ્રત્યેકે મનુષ્ય કરી શકે છે; તેથીજ બ્રાહ્મધર્મને હું સાર્વભૌમ ધર્મતરીકે માનું છું. પરમેશ્વર એક છે અને તેનો ધર્મ પણ એકજ છે; તોપણ મનુષ્યોના જામ, પ્રમાદ અને અનેકવિધ રુચિ અનુસારે નાના મકારના મતસંપ્રદાયો ઉભા થયેલાં જેવામાં આવે છે. સત્યધર્મ એ કંઈ અમુક મત-સંપ્રદાયમાંજ સમાયેલો નથી. આથી હું તે સત્યધર્મનો અસંપ્રદાયિક બ્રાહ્મધર્મના ભાવથી પ્રચાર કરતો આવ્યો છું અને કરતો રહીશ. હું તો જીવમાત્રનો હાસાનુહાસ છું; છતાં હું ઠાઠ પણ ખાસ મત-સંપ્રદાયનો નથી. તે કથાનું મહુ આશીર્વાદ આપો, કે જેથી હું સાર્વભૌમિક બ્રાહ્મધર્મનો ખૂબ પ્રચાર કરી શકું.

કસકસા, સાધારણ બ્રાહ્મસમાજ
પ્રચારાગ્રમ

નિવેદક

શ્રી વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી

સંકે ૧૮૪૮ ના જ્યેષ્ઠ સુદ ૪

૨-બ્રાહ્મજંકુઓને નિવેદન

જે સત્ય છે તેજ બ્રાહ્મધર્મ છે અને એ બ્રાહ્મધર્મજ સાર્વભૌમ ધર્મ છે. તેવા સાર્વભૌમ ધર્મમાં પદ્માપક્ષી સંભવેજ નહિ, તેથી મને જ્યાં જ્યાં સત્યનું દર્શન થાય છે, ત્યાંથી તે મહણુ કરી લઉં છું; પણ હવે સાધારણ બ્રાહ્મસમાજને એવો વહેમ પેસી

મયો છે કે માત્ર કાર્યથી તેમને નુકસાન થાય છે આથી માત્ર પ્રાદ્ય બધુએને ન હું જાણતી જાતર મે તેમની સાથેનો બધો બાદ સબધ છેડી દીધો છે સાધારણ પ્રાદ્યવર્માજ, નવવિધાન સમાજ, ગાદિ સમાજ, હિંદુ સમાજ, ખ્રિસ્તી સમાજ, સુલતમાન સમાજ એ સર્વ સમાજનો હું તો દાસાનુદાસ છું મારો ઠોઠ પત્તુ સમ્રાટ નથી, છતાં બધાજ સમ્રાટો મારા છે કપા કપા મને સત્યનુ રથન ચાય છે, ત્યાં ત્યાં મારો પ્રાદ્યધર્મ છે, એમ હું કંઈ શકું છું હવેથી હું આ સત્યસ્વરૂપ સાર્વજનિક પ્રાદ્યધર્મનો પ્રચાર કરતો જોશ

આ અસીમ વિશ્વગત્યતા સૃષ્ટિની પરમેશ્વર સત્યસ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ, અનંતસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ, શાન્તિસ્વરૂપ, મંગલસ્વરૂપ, અજ્ઞ, અમર, નિત્ય, એકમાત્ર અદ્વિતીય અને પરિત્ર સ્વરૂપ છે તે તિરાકાર-અર્થાત્ આધિક આકારથી સ્થિત છે તે સૌનો સત્ત્વ નહાર છે, આ વિશ્વની ઠોઠ પલ્લવરૂપ સાથે તેની સગ્ગામણી થઈ શકે તેમ નથી તે સ્વતંત્ર છે, તેના તેણે પીચુ ઠાળજ નથી તે એકજ અને અદ્વિતીય છે જગતમા એ પરમેશ્વર નથી, તેમ વ્રતુ કે તેથી વિશેષ પરમેશ્વર પણ નથી કાંઈ પણ માણસ તગતીશ્વર પગ્માત્માનુ ઠોઠ પણ ન મળી આવાહન કરે છે તે અદ્વિતીય પરમેશ્વરનુ જ આવાહન કરે છે

પરમેશ્વરનું ઠોઠ મુકરર મ્હેલુ નામ નથી અનેક દેશોના અનેક હોદ્દા પોતપોતાની ભાષામાં એક એક વ્દા વ્દા નામથી તેને સંબોધે છે એ એકજ તરજનહારને વ્દાભૂદા પ્રણ કહો, નહાલ કહો, ખુદા કહો હરિ કહો, નમ કહો, કાલી કહો, કૃષ્ણ કહો, દુર્ગા કહો-એમ નમેતે મનુષ્ય તેને ખે તેનામે બોલાવે તેમા કંઈ વાધો નથી ઠોઠ વળી કહે છે કે, આ અમલના અનંત નામોથી જાતિ થવાનો સબવ છે તો તે વાત તાત્ત્વ જોતી છે કેમકે એક 'હરિ' શબ્દજ છુએને તેના સિદ્ધ અર્થ વાનગ અને પાપ હરનાર ભગવાન ને બધાજ અર્થો થાય છે ભગવાનની પ્રાર્થના કરતા કરતા અધુષાત થાય તો તેણે જનુ સમજુ માણસ તેને ઠોઠ પગુને ખાતર રદન કરતો ન / પર છતાં ધાને કે, તેને એક મનુષ્યોમા જમ દિવન થાય તોપણ મું થઈ અચુ ? નાપતો ઉદારતા કંઈ તે માણસ તો નથી ને ? તે તો અવર્ણની ૫ માત્રા છે અને તેને એનેજ જાણવાથી આપણે ઉદાર થવાને ને ઠોઠ નામદાત

તમને તે અંતર્યામીનો સાક્ષાત્કાર થાય તેજ નામ તમારે માટે સર્વોત્તમ છે. બીજા હોઠો તે અંતર્યામીને ગમે તે નામથી લહેને બોલાવે, તેની તમારે શી પરવા ?

પહેલાં કહેવાઈ ચૂક્યું છે કે, પરમાત્માનું સ્વરૂપ માયિક નથી, તેથી તેને નિરાકાર કહે છે; પરંતુ તેમનું નિરાકાર સચ્ચિદાનંદ-સ્વરૂપ છે, એ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપનું દર્શન જ્ઞાનચક્ષુથી થઈ શકે છે, એ જ્ઞાનચક્ષુદ્વારા આ લોક-પરલોકમાં જે કંઈ સત્ય છે તે સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. આ જ્ઞાનચક્ષુ સાધનદ્વારા ઉઘટે છે, એવો અનેક લક્ષાત્મનોનો અનુભવ છે, જેમ પરમેશ્વર એક છે, તેમ તેમણે પ્રવર્તાવેલો માનવધર્મ પણ એકજ છે. જે સત્ય છે તેજ ધર્મ છે. સત્ય ધર્મનું કોઈ મંડળ નથી, તેમ કોઈ સંપ્રદાય નથી. મનુષ્યોના જ્ઞમ, પ્રમાદ અને રાગદ્વેષાદિકથીજ બધી પહાપહી ઉભી થાય છે. મૂળભૂત સત્ય ધર્મનું એવું તેવું કોઈજ ટોણું નથી.

ઈશ્વર ઉપર પ્રેમ કરવો અને તેને પ્રિય એવાં કાર્યો કરવાં, એજ તેની યોગ ઉપાસના છે. ઈશ્વરપ્રત્યે બ્યારે ખરો અંતરનો અનુ-રાગ ઉપજે છે, ત્યારેજ તેનાં પ્રિય કાર્યો થઈ શકે છે. એ હું ખરા પ્રેમથી ઈશ્વરને ભજતો હોઈ તો તો જે કોઈ તેને ભજતા-પૂજતા હોય તે સર્વે મારા આત્મજંપુ છે, તેથી જ્યાં તે મહાપ્રભુનું પૂજન-અર્ચન થતું હોય છે ત્યાં હું બર્કિ છું. જ્યાં નામ-કીર્તન થતું હોય છે અને તે પ્રભુના ગુણાનુવાદ ગવાતા હોય છે ત્યાં પહોંચી જવામાં હું મારી જાતને ધન્યભાગી માનું છું. અહો ! પ્રભુની તેજો પૂજા કરે છે, કેવી આનંદની વાત ! એ જોઈને તો મારા અંતરમાં આનંદની ઊંજો ઉઠે છે. એથીજ હું યાત્રા, વૈષ્ણવ, ખ્રિસ્તી, સુસહમાન-એ સર્વ ધર્મમાં તે પ્રભુનેજ જોતો રહું છું. વૃક્ષલતામાં, પહાડપર્વતમાં, નદીનાળામાં, દેવમંદિરમાં, મસ્જિદમાં અને દેવળોમાં-એ સર્વે સ્થળે મારા પ્રિયતમ પ્રભુનાં દર્શન થતાં હું તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરીને કૃતાર્થ થયો છું.

રાધાકૃષ્ણને હું આધ્યાત્મિક દષ્ટિથી જોઈ છું, ઉપાસનામાર્ગ-માં કે યોગમાર્ગમાં તેના જેવો ઉચ્ચ ભાવ બીજો કોઈ હશે કે કેમ તે હું જાણતો નથી. રાધાજી ભક્ત છે અને શ્રીકૃષ્ણ ઉપાસ્ય-દેવતા પરમેશ્વર છે. બુદ્ધ, ઇસુખ્રિસ્ત, મહમ્મદ, શ્રીચૈતન્ય, નાનક, કબીર, કૃપ, પ્રહ્લાદ, નારદ, બાનક પગેરે સર્વ મહાત્મા પુરુષો મને પૂજ્ય છે. ઉપાસના કરવી વળતે મને પરમેશ્વરની સાથે સાથે

તેમના પણ દર્શન થાય છે

પરમેશ્વર એજ એક સાચા શુર છે તે શુરસ્વરૂપે સર્વત્ર વિજયમાન છે જળ, વાયુ, વૃક્ષ, લગ્ના, અગ્નિ, પર્વત, ઘડ, ઉપઘડ, કીટ, પતંગ, મનુષ્ય વગેરે સર્વમા રહીને તે જગદ્ગુણ સર્વને ઉપદેશ આપી રહ્યા છે જે વખતે જે વસ્તુમાંથી મને ઉપદેશ મળે છે, તે વખતે તે વસ્તુ મારે હું પ્રેમ કરૂં છું અને તેનીજ ભક્તિ કરૂં છું. પિતા, માતા, ઉપદેશક વગેરે શુર-જનોની ભક્તિ કેવી આવશ્યક છે તેમને નાશક દંડવત્ મણામ કંદલાથી ઘણીજ સુદર અસરો મળે થાય છે મનુષ્યદેહધારી હવને આપણે પરમેશ્વર કે તેના અવતાર થા અશરૂપે માની લઈએ તો અલબત્ત, અધોગતિ થાય છે, પણ અહકાર નાશ કરવા માટે તો સર્વ પ્રાણીમાત્રની અગુરુજ માથે અદાવવા જેવો ખીજો દોષ ઉપાય નથી

અહકાર નાશ થવા વગર સત્ય ધર્મનો અકુર કૂટતો નથી પરમેશ્વર પ્રત્યેક નરનારીના હૃદયમા જ્ઞાન-પ્રેમ અને ભક્તિરૂપે વિગળ રહ્યો છે આત્માની આવે પરમાત્માનો જ્ઞાન-પ્રેમ અને ભક્તિદાશ યોગ કરવો, એજ ખરૂં યોગમાધ્યમ છે આ યોગ સાધનથી મનુષ્યને દિવ્ય દ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનેજ હસ્તા મન્કવત્ (સાધમાના આમળા જેવી) કહેવાય છે આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા કોઈ પણ જાતના મશય રહેતા નથી પ્રાચીન જપિમુનિ એએ કહ્યું છે કે —

મિયતે હૃદયગ્રન્થિકિટપન્તે સર્વ સંશયઃ ।

હીયન્તે ચામ્ય કર્માણિ સમ્મિન્ દટે પરાયરે ॥

અર્થાત્ તે દિવ્ય પ-માત્માના દર્શન થવાથી હૃદયગ્રન્થિકો છૂટી જાય છે, સંશયો ટળી જાય છે અને કર્મો ખરી જાય છે "

કમકતા, સાધારણ આધ્યત્મમાર્ગ
પ્રચારનિવાસ

સંકે ૧૮૪૮ ના પૃથાક વદ ૦))

નિવેદક
શ્રીવિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ગોસ્વામીજીનું ગજનદામ અને પેટા સમિતિનો અભિપ્રાય કાર્યવાહક સભા સમક્ષ જુગ થવાં તેજે જે નિર્ણય આવ્યો, તે અને અક્ષરચાં આપવામા આવે છે -

કાર્યવાહક સભાની મીનામા

કાર્યવાહક સભા એવા નિર્ણય ઉપર આવી છે કે, નીચે જણાવેલી બાબતો બહુ ગંભીર છે અને તે જાગ્રાહકધર્મને ધરણ

બારે ધડકો પહોંચે તેવો સંભવ છે:-

(૧) ગુરુની આવશ્યકતા, અર્થાત્ સદ્ગુરુની સહાય વગર પોતાના પ્રયત્ન અને પ્રાર્થનાથી જીવવત્પ્રાપ્તિ થવી એ બહુજ ઠકિન છે અને તેનાં દૃષ્ટાંત પણ વિરલજ છે.

(૨) ઈશ્વરમાં ચિત્ત અર્પણ કર્યા છતાં પણ દેવમંદિરોમાં દોડાદોડ કરવી, પેલા ચંદ્ર જવું વગેરે....

(૩) વ્યક્તિગત ઉપાસના વખતે અથવા બહારમાં સામાજિક ઉપાસનાકાળે, વધવાઓછા પ્રમાણમાં 'ઠાલી' 'કુર્ચી' 'રાધા-કૃષ્ણ' વગેરે દેવદેવીઓના નામોવ્યાર કરવા તે.

(૪) રાધાકૃષ્ણના પ્રેમનાં તથા તેમનાં લીલાપ્રસંગોવાળાં ભજનો ધર્મસાધના કરતી વખતે ગાવાં અને રાધાકૃષ્ણ અને ગોપીઓના વિહારપ્રસંગોની છબીઓ ઉપાસના કરવાના રથાત્માં રાખવી તે. (એ ભજનોનો તેમજ છબીઓનો આધ્યાત્મિક અર્થ ગમે તેવી રીતે ઘટાવી શકતો હોય તોપણ તેનો ઉપયોગ કરવો એ ઠાણ રીતે ઈષ્ટ નથી.)

(૫) જે પ્રણાલિકા પ્રમાણે અને જે નિયમાનુસાર ગોસ્વામી-સીકા આપે છે, તે પ્રણાલિકા તથા તે નિયમો.

(૬) અમુક મત કે આચરણ વા અમુક અંશ કે અમુક ખાસ વ્યક્તિની વાતો ઉપર આધાર રાખીને તેના બ્યાજબી યેરબ્યાજબી-પણા વિષે વિચાર કર્યા વગરજ અનુસરવું એ મત.

(૭) ઠાણ ખાસ વ્યક્તિની ચરણરજ્ઞ ચક્રણ કરવામાં ઠંઈ અદ્ભુત માહાત્મ્ય રહેલું છે એવી માન્યતાથી તેમની ચરણરજ્ઞ માથે ચઢાવવી કે તેનાં ચરણોમાં પડવું; અથવા તો ચરણરજ્ઞદ્વારા અન્યનાં શારીરિક કે આધ્યાત્મિક દુઃખો હલકાં થાય છે તથા તાશ પામે છે એવા વિશ્વાસથી બીજાઓને ચરણરજ્ઞ લેવા દેવી તે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ બધી બાબતો વાંધાભરેલી હોવાથી, જે પ્રાણબંધુઓ ઉપર જણાવેલા આચારવિચારોને અનુસરે છે તે સર્વને કાર્યવાહક સલા સુદ્ધ નિષ્ણથી પ્રેરણને આશ્રય-પૂર્વક લલ્લામણુ કરે છે કે, તેમણે એક વાર તે સઘળા આચારવિચારોનું બારીક અવલોકન કરવું અને એ સઘળા આચારવિચારોથી પ્રાણસમાજના સિદ્ધાંતોને તથા તેના પ્રચાર-કાર્યને દેવો ગંભીર આઘાત પહોંચયો, તેના અનુભવ કરીને એ સર્વ આચારવિચારોનો વિરોધ કરવો એકંએ.

(૨)

કાર્યવાહક સંસ્થાના સર્વ સંસ્થોના પ્રીતિભાજન તથા ચદા રૂપદ શ્રીયુત પદિત વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામીનું ખીલ વારતુ સંજ નામુ કાર્યવાહક સંસ્થાને બહુજ ખેદથી સ્વીકાર્યુ પડે છે તેમજ અનેક કસોટી અને દુ ખોમાથી પસાર થઇને પ્રાક્ષસમાજની જે સેવા કરી છે તેની કિંમત આડી ચક્રાય તેમ નથી તેમની અપૂર્વ સેવામાટે સજ્જા કૃતજ્ઞતા બહુર કરે છે અને તેમને ઘણા આચક્ક તથા પ્રેમપૂર્વક લગભલુ કરે છે કે, તેઓ સમાજ સામે તેમનો પૂર્વસંબંધ કેવો હતો તે ફરીથી વિચારી જુએ, અને તેમના હાલના આચાર-વિચાર કેવા છે અને તેનું પરિણામ કેવું આવશે તેનો પણ વિચાર કરી જુએ એ બધા આચાર-વિચારોના સંબંધમાં સમિતિએ જે કરાવો સર્વાનુમતે થઈ કાઢ્યા છે તે બધાની તુલના કરી તેમજ વિચાર કરવો ઘટે છે સમિતિના સંસ્થો દ્વંદ્વ પૂર્વક ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે કે “અમારા પૂજ્ય પ્રચારક બહુ સાધારણ પ્રાક્ષસમાજમાં પ્રાણ લેકાઈ બંધ, અને જે પ્રાક્ષધર્મના પ્રચારમાટે તેમજ સ્વાયંત્યામ કરી આજીવન સેવા અર્પી હતી, તે પ્રાક્ષધર્મના પ્રચાર માટે તેઓ ફરીથી પ્રત્યક્ષિત ઉત્સાહ, શક્તિ અને શુદ્ધ ચારિત્રથી મઠી પડે વળી તેઓ આશા રાખે છે કે, ગોસ્વામીજી બંધે પ્રચારકતરીકેનો સંબંધ ન રાખે, તોપણ સાધારણ પ્રાક્ષસમાજપ્રત્યે તેમની યદ્વાબક્ષિ અને પ્રેમ હતા તેવા ને તેવાજ કાયમ રહેશે

કેઠપણ માથો ધર્મપિપાસુ અને સત્યચોષક કેઠપણ મત પધના વાહમા લાગા વખતસુધી ગોધાઈ રહી શકતો નથી જે હોકો પ્રાક્ષસમાજમાં દાખલ થયા છે કે દાવમાં યાય છે તે સર્વ ના જીવનનો આદર્શ એકજ પ્રકારનો નથી કેટલાક હિંદુ સમાજ માં કુસકોરો તથા દુરાચારોને જોઈને પ્રાક્ષસમાજમાં દાખલ થયેલા છે, કેઠ હિંદુ સમાજને ખાત્યાત્મ સંસ્થતાથી અલ દૂર કરવા તો કેઠ જ્ઞતિકેદ કાઢી નાખવા, બાળલક્ષની બઢી નાણુદ કરવા, પુનર્વર્તનો પ્રચાર કરવા, એમ જુદા જુદા આદર્શો પ્રાક્ષસમાજમાં દાખલ યાય છે, તો કેઠ વળી સમાજમાં તથા દેશમાં “સામ્ય, મેત્રી અને સ્વાધીનતા” સ્થાપવા માટે પ્રાક્ષસમાજનો ન્યાય અદલુ કરે છે કેઠ તો વળી એવા મતના હોય છે કે, ઇશ્વરોપાસનામાં આત્મપ્રત્યયજ કામનો છે, મૂર્તિપૂજા, અવતારવાદ અને પુરોહિત

પણાથી સમાજનું અનિષ્ઠ થાય છે, એવી ભાવનાથી પ્રાદાધર્મ સ્વીકારે છે. કેાઈ વળી પાશ્ચાત્ય દેગવણી મેળવવા, વેપાર-દોજગાર વધારવા તથા વિદેશયાત્રા કરવાની ખીજે ક્યાંય પણ અનુકૂળતા ન મળવાથી પ્રાદાધર્મમાં આવ્યા હોય છે. આમાંથી કેટલાકે તો ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ પણ સ્વીકારતા નથી. કેાઈ વળી પુરુષવિશેષને ભગવાન માને છે પણ તેની પ્રાર્થના કે ઉપાસના કરવાની જરૂર જોતા નથી. કેટલાકને તો જીવાત્માના અવિનાશીપણામાં પણ શંકા હોતી નથી, તે પછી પુનર્જન્મ અને લોકાંતરને તો માનેજ શેના ? આ પ્રકારે પ્રાદાસમાજમાં જિન્ન ભિન્ન પ્રકારની માન્યતાવાળાઓ એકઠા થયેલા છે, તેથી જેઓ સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાના હેતુથી આતુરચિત્તે આ ધર્મસમાજમાં જોડાયા હોય અને જેઓ બહુમતિની સાથે પોતાના સિદ્ધાંતોનો લેશ પણ લોચ આપવા તૈયાર ન હોય તેઓ તો વિશેષ જાગે ઉપેક્ષિત અને હાંછિતજ રહે તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. આ જઠ જગતમાં પણ રોજ રોજ નવાં નવાં વૈજ્ઞાનિક સત્યોની શોધ થયાં કરે છે, તો પછી આધ્યાત્મિક જગતમાં સાધકને નવાં નવાં સત્યોનો અનુભવ ન થાય એ બનેજ કેમ ? વિશ્વવિદ્યાલયની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી એટલે ધર્માધર્મનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર મળી ગયો એવી નૂતન સમાજની પ્રાંતિને લાગેજ આ બધો જોટાજો હજો થયો છે. આધ્યાત્મિક રાજ્યમાં હાખલ થવાનું દાર મક્કાકે નથી, પણ હૃદય છે. આ સંસારના વ્યવહારમાં મગજ કામ આવે છે ત્યારે આધ્યાત્મિક સત્યો સમજવામાં વિશુદ્ધ હૃદયની જરૂર પડે છે. એ આધ્યાત્મિક સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે સાચા સાધકના હૃદયમાં એકે નવીજ ઇંદ્રિય જાગત થાય છે. વાક્યાતુર્ય કે પૂર્વસંસ્કારદ્વારા એ રાજ્યમાં પહોંચી શકાતું નથી. શ્રીકૃષ્ણ યોગેન્દ્ર મહાપ્રભુને ભગવાનના અવતાર કહી શકાય કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવા માટે તે વખતે કેટલાક કેળવાયેલા માણસો એ ‘હાથચાળા’ જેવી ભૌતિક ક્રિયાને ઉપયોગ કર્યો હતો. ! ! આજે આપણે પણ અમુક વ્યક્તિ સિદ્ધ મહાત્મા છે કે નહિ તેની પરીક્ષા અપરાધિવા-વિચારદ-જગતના પહિતોને પૂછીએ છીએ ! સ્થિરચિત્ત અને સ્થિર બુદ્ધિવાળા માણસો એવા વિચારની ગચારતા સહેજે સમજી શકશે. જન્માંતરના પુણ્યપ્રભાવથી અમુક અમુક વ્યક્તિઓનું ધર્મપ્રત્યે સ્વાભાવિક રીતેજ વલણ થાય છે, એ વાત સાચી છે; પરંતુ આધ્યાત્મિક

રાત્ર્યમા તો અનુક્રમિપિમા રિતુ અવગત મ્મો વિના દુરપદાન
પુણ્ય યમ પરમ સત્વનો અનુસર થતે જ નથી કોઈ સાધક પોતાની
જીવિ પ્રત્યે તે મનોહુષી ઉપાસના કરે છે, તો તેનું પરિણામ એક
અકામી ધીજ અકેમા લગા લેવું જ આવે છે, પણ તેથી કંઈ
નાશાનગ ન સ પાનીને મુદ્દ અત્યંત દર્શન યમ ચક્રવા નથી

અનુ યવતુ હવે તે ધનુ, જનુ સાધારણ જાણતમાને
નેત્રાનીજનુ તે - જનુ મજુર કમું, તે સીમુર મહીનાય
દત્ત તથા સીમુર ચક્રનાથ અકવર્તી વૌદે દેટલાક ખાત જાણ
વધુએને કનુ નહિ તેથી તેનણે પોતાની સહી સાથે એક પશ્ચિમ
બદલ પાટી કે 'સાધ વુ જાણતમાને ગોસ્વામી મહા અનુ
પાડન મુ મજુર મુ તે કીક ધનુ નથી અને તેનણે ગોસ્વામી
નહા - જે) અવગત કરેડો નામ જાણતમાને વિદાથી છે એ
વાર્ત સાધારણ જાણતમાને મળવને તૈયાર નથી સાધારણ
જાણતમાનેના મુખપર "તત્ત્વત્રયી"મા તે વળતે લે લે અભિ
પ્રાયે પ્રમદ યજ્ઞ હતા તેમાથી ફેરવ કે દત્તારા અને આપીએ છીએ -

"સાધ વુ જાણતમાને મુખપર વિદ્યાન છે અને
પ્રચારોની સખા મદુર નાની છે, તેમ હવે પણ મે મ્મોની
લેવા ન જાણને મ્મોની વરીક હતા પણ લેવા લેવું મુખી ધનુ
લેવું છે? લેમના લેવી જાણતમાનેની અવગતથી કાંઈએ પણ
લેવા કરી નથી, જે જાણતમાનેના ના અવગતપ હતા, જેથી
જાણતમાનેની લેવા લેવા પોતાનું ચરીત્રિકે સ્વાસ્થ્ય પણ શુભાવી
નાખ્યું હતું, જેથી અવગત કરીને અને હવે માટી માળને પણ
જાણતમાનેના પ્રચાર કર્યો હવે જે વિદ્યાન નિષ્ઠા અને અધ્યા
ત્મિકાની પ્રતિમાનરૂપ હતા, તેમને અમ સદાનમા જનારાને
દૂટા કે વામા આપ્યા છે એ કોઈ કોને હવે નહિ ધાય? ગોસ્વા
મીજની વર્તમાન નવરથાવિષે અમારાપર તો એવી ઠાપ પડી
છે કે, તેઓથી અને તે અવગતમા અને ત્યા હોય, પણ તેમની
દી અધ્ય તિમ્મથી વધા પ્રબળ નિષ્ઠાથી વિશેષજાણે ધર્મપ્રચાર
યમ હો છે અને યજ્ઞ મુ મુ

'સાધને જાણતમાને કમળિય અમને પ્રબુની લેવા હવે
પ્રકાર દેવી તેનું દત્તાર જેવું ગોસ્વામી મહા જનુ અવગતમાની
મની આવે છે તેવું બીજેથી લાગેજ મગી ચક્ર છે કુવરમા
અને અત્યંતો ધેર વિદ્યાન લેમના જેવો બીજા કોઈ કર્યો છે ?

તેમણેજ પહેલાં અસત્યનો પ્રતિવાદ કરી સાર્વત્રીય બ્રાહ્મસમાજની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં સહાય કરી હતી. ત્યારબાદ શ્રી. કેશવચંદ્રના કાર્યનો તેમણેજ વિરોધ કર્યો હતો અને તેમનાજ હાથે સાધારણ બ્રાહ્મસમાજની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત બીજી પણ ઘણી અમૂલ્ય સેવાઓ ગોસ્વામી મહારાયના પક્ષમાં છે કે જેથી તેઓશ્રી આપણ સૌને માટે પૂજ્ય છે તથા આપણે તેમના કૃતજ્ઞ હીએ. બ્રાહ્મજન્યુઓ પૈકી આપણે જાદુ થોડી વ્યક્તિઓનેજ સાધકનું ઉપનામ આપી શકીશું. એવા 'સાધકો'માં ગોસ્વામીજી અશ્વ-ગવય વ્યક્તિ છે. ■

૭ પ્રકરણ અગિયારમું

માધોત્સવ કલકત્તાની પેઠે પૂર્વખંડગાળની બ્રાહ્મ-
સમાજમાં આચાર્યપિટે સ્થાપના, દિવ્ય શ્રોતા
અને વસ્તાતરીકેના થોડાક દિવ્ય પ્રસંગ અને
ભાવસમાધીએ, બ્રાહ્મસમાજનો પરિત્યાગ

લકત્તાના સાધારણ બ્રાહ્મસમાજે ગોસ્વામી મહા-
રાજનો પરિત્યાગ કર્યો, પરંતુ પૂર્વખંડ ગાળની બ્રાહ્મસ-
માજે તેમણે કેમ પૂર્વક સ્વચ્છતા કર્યું ગોસ્વામીજી
ત્યાના આચાર્યતરીકે સુદાયા અને ત્યાના પ્રચારક-
નિવાસમાં રહીને નિયમિતપણે ઉપાસના, શાસ્ત્ર
વિચાર અને નામ-કીર્તનદ્વારા આર્ત્તભોગિક બ્રાહ્મ-
ધર્મનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા અનેક સ્વભેદી અનેક

સંપ્રદાયોના ધર્મપિપાસુ મળવેના ટોળેટોળા ગોસ્વામીજી પાસે
ચોગરીલા બહુજી કરવા લાગ્યા.

તેજ વર્ષમાં માધોત્સવના પ્રસંગે ગોસ્વામીજીના એક શિષ્ય
ભજનીકે ફકિરચાહ (ફરિનામ મલુમદાર) પોતાની ભજનમંદળી
સાથે હાકામાં આવ્યા હતા અને ભજનકીર્તનની એવી રમઝટ
મચાવી હતી કે તેના આગર તુ વર્ષન થઈ ચકે તેમ નથી એ
માધોત્સવના જેમણે દર્શન કર્યા હતા, તેમના હૃદય ઉપર તેની
આબાહ અને ન ભૂલે એવી અમરો પડી ॥ એક પ્રસંગે તે
ઉત્સવના એક દિવસનો હવાલો બહાર પાડ્યો હતો, તેમાંથી કેટલીક
હકીકતો અને તથ્ય કહીએ છીએ -

‘આજકાલ આખો દેશ ફકિરચાહના ભજન પાઠવા માટે
થઈ ગયો છે પ્રચારકનિવાસમાં તેઓ ભજનો લલકરતા હતા ત્યા
જઈને નેત્રુ તો ઘર ઝંનાઓથી ભગઈ ગયું હતું બધા માણસો
ચાતચિત્તે ભજનો સાંભળતા હતા, માત્ર ગોસ્વામીજી પોતાના
આસને ઉભેલા હતા, બન્ને આખો જલકારવિનાની-મિશ્ર વજુતી

હતી અને અશુધારા ચાલી રહી હતી. વારંવાર ચરીર મૂળ ઉઠતું અને રોમાંચિત ઘર્ષ જતું હતું. વચમાં વચમાં “હરિબોલ, હરિબોલ” કહેતા હતા. ક્યારેક કેકડા મારીને નાચતા ફૂટતા પણ જણાતા હતા. સ્થામાકાંત પંડિત મહાશય રખેને જોસ્વામીજી બાવાવેશમાં પડી જાયે એમ બાળી તેમની પાસેજ ઉભા હતા. થોડી વાર પછી જોસ્વામીજી ‘બોલ બોલ’ કહેતા હસવા લાગ્યા. આંખમાંથી અશુધારા વહેતી હતી. ત્રણ-ચાર મિનિટ આ પ્રમાણે ખૂળ હસીને ત્રણે કંઈક દેખાડતા હોય તેમ જમણે હાથ આગળ લંબાવીને પછી ચીત્કાર કરી કહેવા લાગ્યા કે, “અરે જુઓ, પાગલ બાળ્યો છે. આ તે ઉભો. બટ દર્શન કરી લો. એ તો ચાલ્યો જવા છૂટે છે.” બે ચાર પગલાં આગળ આવીને ફરીથી ઉંચે સાહે કહેવા લાગ્યા કે, “પકડો ! પકડો, પકડો, ના ના, એ તો પાછો આવે છે. જુઓ, પાગલ આ તરફ આવે છે. અરે ! જુઓ તો ખરા, એ બાપરે ! કેવડો મોટો પોઢીઓ ! જુઓ તો કેવો છે ? વાહ રે ! કપાળમાં એક ચીજી લોચન છે, તેની જ્યોતિ કેવી છે ? ત્રણે મધ્યાહનનો સૂર્ય. અરે ! સૂર્ય પણ શું વિસ્તારમાં !... અહો ! કેવાં જળરાં શીંગડાં ! અહાહાહા ! જુઓ તો આ નંદીની હિલચાલ ? (ખૂળ ઉંચે સાહે ચીત્કાર કરીને) જય મા, જય મા ! અરે જુઓ જુઓ, મા પધારે છે. ધન્ય મા ! જય મા !” એમ કહી તેઓ ફૂંદવા લાગ્યા અને ઉંચે સાહે કહેવા લાગ્યા કે “બોલો, જય મા ! જય મા ! ધન્ય જનની !” એમ કહી ખૂળમાં આગોટવા લાગ્યા. વળી પાછા ઉભા ઘર્ષ સન્મુખ દષ્ટિ રાખીને કહેવા લાગ્યા કે “અહો ! કેટલા બધા યોગીજનો અને ઋષિમુનિઓ ‘મા’ ની ચોતરફ નાચી રહ્યા છે. એહો, જુઓ તો કેટલાં બધાં માણસો છે ! અરે, જુઓ આ બ્યાસ, વાલ્મીકિ નારદ અને આ બીજા પણ કેટલા બધા છે ! નામ પણ ગણાવી શકાય તેમ નથી. અરે ! ઘર ને દુર્ગિયું બધું ભરાઈ ગયું છે. તે બધા કેવો આનંદ કરી રહ્યા છે ! બધાય આવી ગયા છે, કેટલાકને તો હું જોળણું પણ છું. અરે ! જુઓ, આ તમાસો તો જુઓ ! મા પણ સૌની સાથે નાચવા લાગ્યાં. અરે ! જુઓ તો, મા આ તરફ આવે ॥ અને મને બોલાવે છે.” એમ કહી જોસ્વામી મહાશય નાચવા લાગ્યા. પછી તેમને સાદાંત્ર પ્રજ્ઞામ કર્યા. ત્યારબાદ થોડો વખત મૌન રહ્યા. અવિરત અશુધારા વહેવા લાગી અને ઘડીએ ઘડીએ ખડખડાટ હસવા લાગ્યા. બધા લોકો

આશ્ચર્યચક્રિત અને સ્તબ્ધ થઈ નવા હતા, તેવામાં ગોસ્વામીજી સમાધિરથ થઈ ગયા. "

"જોઈતુ મઈ ગ્લા ખાદ લગભગ દોઢ વાગે ફરીથી સમાજ મંદિરમાં ગયો, ત્યાં તો આશ્ચર્ય દ્રશ્ય જોયું. અનેક સાધકો, લાજ નીકો અને કિશિરચ્છાદનમેરે બધા માથે બેચી સોજન કરતા હતા. એવામાં આરદિવા પ્રખ્વાત અધ્યાપક કુલગણ નાચ (એમ. જો.) મહાશયે લજન ગાવા માણ્યુ, સાથે જોડ વગાડવા લાગ્યા અને બાદમાં જિનાના મઈ ગયા. આલે તો જોઈમાંથી પણ અશ્ચર્ય અવાજ નીકળે. હતો અને લજનતુ તો કહેવું જ શું ? જે લજનનો જમવા બેઠેલા હતા, તે બધાએ યોડું યોડું ખાધું ન ખાધું, એ/કામાં તો તો જહાજાનજિનાના મઈ ગયા. કોઈની આંખમાંથી અશ્રુધારા ચાલવા લાગી, કેટલાકેનય સરીરે મૂનવા લાગ્યા અને કેટલાકે તો હાકતા હતા, ચારે તરફ આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો હતો. કોઈ કોઈ તો સોજનવાળી પગલડીઓ પર અંગોડવા લાગ્યા. માત્ર ગોસાઈજી એકલા ઉભા રહ્યા હતા યોડી વાર પછી તેઓ બેસી ગયા પછી તેઓ પણ માસની ચેંટે જુલન જુલન આંગોડવા લાગ્યા એમ દરવા ખીરે ખીરે સોને જાન આવવા લાગ્યું, ભજન સમાપ્ત થયું અને ચોતરફ નિસ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ યોડી વાર પછી ગોસાઈજી બોલ્યા કે " તે અચાં મહાસાગરમાંથી આલે એક જોખા નેટલા અમૃતનો સ્પર્શ થયો. ત્યાં તો સાગરની લપાળક ઓળોએ પાછા કાઢેજ પકેલી ટીપા. મહે, કેવો જો આનંદ / જેઓ મહાસાગરમાં મહેનાથકા એવા વરજો સાથે જોડે છે તેઓ કેટલોખધો આનંદ અનુભવતા હશે..... વગેરે "

"સાજ પડતામાં તો મમાજમંદિરમાં અને બહાર જોમરી માં માણસોની ખૂબ જીડ લામી ગઈ સમય થયો. ત્યારે ગોસ્વામીજી પ્રચારકનિવાસમાંથી લાવાવેશમાં મૂકતા મૂકતા બહાર નીકળ્યા અને મમાજમંદિરની વેરીયન બાજુને ગિરજાના ચંદ્રનાથ બાબુએ હાન્ડોનિયમ વનાડી મપુજ કહે એમ લજન ગાણું. "ઉદ્ધ જોધન" નો આગળ કયો લોંગ લાવાવેશમાં જોખામો મહાનાજ દેવે જલઈ આજીયું અને જોડી સપ્તા નરિ ચંદ્રનાથ બાબુએ એક પી-તુ લજન લલકાર્યું. પ્રાર્થના કરતી વખતે, ગોસ્વામી મહાનાજ જલવાળને આપ વહીનસાથે સંબોધન કરવા લાગ્યા અને રંગ લાગ્યા. મંદિરની બહારના તેમજ અંદરના તમામ લોકો

જડ જેવા થઈ ગયા. આ દૃશ્ય જોઈ મનમાં થયું કે, ભગવાનનો આવિર્ભાવ થવા માટે બ્રહ્માદિત્રી અંદર તેમજ બહાર-સર્વત્ર જ્યાં ત પ્રેયસકિતનું વાતાવરણ ફેલાયેલું છે. ગોસ્વામીજી બોલવા લાગ્યા કે:—

“મા ! તમે પધારો છો ? જોહો ! તમારી સાથે કેટલાં બધાં માણસો છે ? જોહો, કેટલા બધા મુનિઓ, કેટલા ઋષિઓ અને કેટલા બધા સાધુ મહાત્માઓ જોવામાં આવે છે ! મા ! તમારી ચારે બાજુ તેઓ દેવા આનંદથી નાચી રહ્યા છે ! ત્યાં મને કેટલીએ પરિચિત વ્યક્તિઓનાં પણ દર્શન થાય છે. મા ! તમે મને બોલાવો છો ચામાટે ? મા ! દયા કરી તમે મને હાથ ઝાલી દોરી જ્યો ? કેમકે મારામાં શક્તિ નથી, અને હું જઈ પણ ક્યાં ? ત્યાં ? ના, ત્યાં હું શું કરું ? મા ! મને શું કામ પડાવો છો ? ત્યાં જઈ શકું એવું તે મારામાં શું છે ? મારાથી શું ત્યાં બેસી શકાય ? ‘તને ત્યાં સખીશ’ એમ વારંવાર ચામાટે બોલો છો ? હું તો શુનેહવાર પાપી છું. પવિત્ર ઋષિમુનિઓના સાયમાં શી રીતે બેસી શકીશ ?’ કેટલીક વાર મુખી બાવા પ્રકારના પ્રસાપો કર્યા બાદ ગોસ્વામી મહારાજ મૂર્છાવશ થઈ ગયા. દીર્ઘ ઉપર દીર્ઘ થવા લાગ્યાં એ પ્રમાણે દીર્ઘની રમઝટ જામી તોપણ ગોસ્વામીજી જાગતા થયા નહિ. છેવટે સમાજનું કાર્ય સમાપ્ત કરવા-માં આગ્યું, અને એકે એકે ચાં ચાલ્યા ગયા. એકલા ગોસ્વામી-જીજી વેદી ઉપર પડી રહ્યા હતા. આ સમાધિદશા કેટલી રાત્રી સુધી ચાલી તેની મને ખબર નથી.”

ઉત્સવસંબંધી બીજી કેટલીક ઘટનાઓના સંબંધમાં એક નજરે જોનાર મહાશય નીચે પ્રમાણે વિવરણ કરે છે:—“આજકાલ ગોસ્વામી મહારાજ કયા ધર્મનું અનુયાયન કરી રહ્યા છે ? તેઓ સાકારના ઉપાસક છે કે નિસાકારવાદી છે ? એમાંનું કંઈ પણ સ્પષ્ટપણે સમજાતું નથી. એક વાર જ્યારે રીતે સભામાં પોતાની ધાર્મિક માન્યતાઓનો ખુલાસો કરે તો સર્વના તર્ક-વિતર્કો થમી ન્દય. બાવા હેતુથી અમે ગોસ્વામી મહારાજને “સાકાર અને નિસાકાર ઉપાસના”ના વિષય ઉપર બાપણુ આપવા વિનંતિ કરી; પરંતુ ગોસ્વામી મહારાજ તે વિષયપર બાપણુ આપવા કોઈ રીતે રાજી નહોતા. “મૂર્તિપૂજા અને પ્રદક્ષિણા” એ વિષય ઉપર પણ બોલવાની પોતાની અશક્તિ જાહેર કરી. સાંપ્રદાયિક ભાવનાવાળી

દોષ પણ વાત ઉઠવા તેઓ સુચી નહોતા. છેવટે ‘બ્રહ્મોપાસના’ સભા પી પોતાનું મતબ્ધ બહાર કરવાની વિનંતિ કરી ત્યારે તેમણે ‘બ્રહ્મજ્ઞાન અને બ્રહ્મવાદી’ એ વિષય ઉપર સાબણ આપવા પોતાની સમતિ બાદર કરી આ ઉપરથી ચહેરમા ત ત તે મ બંધી બહાર ખામર આપી દીધી. આજ સાહે તે સાપણ થવાનું હતું.

“ બપોર પછી સમાજગદિયા જઈને બેઠા તે મદિ રમા તેમજ એસરીમા જરા પણ જમ્યા નહોતી. વિશાળ ચોક પણ માણસોથી ભરાઈ ગયો હતો. રોમન કેથોલિક દેવળના પ્રસિદ્ધ પાદરી કર્નલ સાહેબ પણ છાન્નમાના એક પૂજામા બેસી રહ્યા હતા. મધ્યાહ્ન પછી ગોસ્વામીજી સભાસ્થાનમા આવી પહોંચ્યા અને ચૌને હાથ જોડી પ્રણામ કરી નીચે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા -

“ માર્ગીનકાળના વસિષ્ઠ, યાજ્ઞવલ્કય, સનક અને સનાતનાદિ બ્રહ્મર્ષિઓ જે બ્રહ્મની ઉપાસના કરતા હતા, તથા વેદ, વેદાન્ત, ઉપનિષદો તેમજ શાસ્ત્રપુરાણો જે બ્રહ્મના અપાર મહિમાનું કિશિત્ વર્ણન કરતા થાઈ જઈને તે બ્રહ્મ ‘અબ્યન્ન, અનિર્વચનીય’ છે એવું કહીનેજ વિરમી ગયા છે, તે મહાન બ્રહ્મનો મહિમા આજ આપ મારી પસેથી-એક નતિદુઃખ પામર માણી પાસેથી-સંભળવા આવ્યા છે. ”

જટણુ બોલવાની સાથેજ એક બાગકની પેઠે તેઓ રોઈ પડ્યા અને રૂસકા આવા લાગ્યા. તેમનો બોલવાના બહુ બહુમે પ્રયત્નો કર્યા, પણ હેતુ કેમે કર્યું હાથ રહે નહિ પછી તે તેમને બેસી જવું પડ્યું. પાંચ ઇમિનિટ પછી ફરીથી તેમણે બોલવાનો અરભ કરવા માંડ્યો તે વખતે પણ જે બ્રહ્મ દરિ-મુનિઓના ધ્યાનમા પણ માં માંડ આવી રાકે તે પરાતપર છે. ઇત્યાદિ ચબ્દો કહી ચકલા, ત્યાં તો પાછા પહેલાની પેઠે રડી પડ્યા. એમ ક્યાર ક્યારે બોલવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો ત્યારે ત્યારે તેમને નિરૂપાયે બેમી જવું પડ્યું. પછી સાવાવેશ રોઈ ઇ રાકે એમ નથી, એવું ક્યારે તેમને લાગ્યું, ત્યારે તેઓ મોઢાપર કપડું વિટી બેમી ગયા. એ પ્રમાણે ગોસ્વામી મહારાજ થોડે વખત બેઠા બેઠાજ રૂસકા ભરતા હતા અને પછી પાંચ જોડી ચૌને કહેવા લાગ્યા. આજ આપ સૌ મને નાસીરીદ આપો, આપ ને મારાપર કવ કરી મારા મરનાકપર આપના ચરણારવિદ મૂકો અને મારો અન્નકાર ફર દેવો. હું તો મારે અભિમાની છું. મારી શું વાત કરી હું તે શું બહુ. ”

તો એક દર્દી જેવો છું ! મારા જેવો નાલાયક કોઈજ નથી. " આ પ્રમાણે કહ્યા પછી તેઓથી તે અનાદિ, અનંત, એકમાત્ર, અદિતીય પુરાણ પુરુષની સ્તુતિના કેટલાક શ્લોકો બોલવા લાગ્યા. શ્લોકો બોલતા બોલતા શાવાવેશમાં હેયુ બરાબ આંખુ છેવટ શાવાવેશમાં રહીનેજ અસ્ફુટ સ્વરે માત્ર "ત્વં હિ, ત્વં હિ" બોલતા બોલતા સમાધિસ્થ થઈ ગયા.

એકાએક નીરવ શાંતિ વ્યાપી ગઈ. ગોસ્વામી મહારાજના "ત્વં હિ, ત્વં હિ" એ શબ્દોથી બાણે સૌ કેઈ મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયા હતા. આ કેઈ આશ્ચર્યચકિત થઈને કેઈ પણ બોલ્યાપાલ્યા વગર એકી ટાસે ગોસ્વામી મહારાજ તરફ જોઈ રહ્યા હતા. આ પ્રમાણે પાંચ સાત મિનિટ ચાલી ગઈ પછી અદ્રનાથ બાણુ હારમોનિયમની સાથે એક મધુર સજન ગાવા લાગ્યા, તોપણ ગોસ્વામી મહારાજ જામેત થયા નહિ, તેથી ધીરે ધીરે નૌ માણસો ઉઠવા લાગ્યા અને એસરીમાં ટોણું વળી વિવિધ પ્રકારની વાલો કરવા લાગ્યા. ઘણે માને આ કેઈ એમજ કહેતા હતા કે "ગોસ્વામી મહારાજ-નું" જાણણું સાવાળીને જે આનંદ થાત તેથી વિશેષ આનંદ આજે તેમની દિવ્ય સમાધિદયાના દર્શન કર્યાથી મળ્યો છે. મન્ય છે પ્રાદ્યસમાજને ! "x

આ ઉત્સવની ઉપાસનાવિષે શ્રીયુત નમે દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય નીચે પ્રમાણે લખે છે - "પ્રેમોન્મત્ત થયેલા વિવ્યકુબ્જુ વેદી ઉપર બેઠા બેઠા 'મા, મા' એવા શબ્દનું ઉચ્ચાસ્થુ કરી રહ્યા છે અને તેમની સાથે હજારો મોતાળનોના કે કમાથી પણ તેજ શબ્દનો પ્રતિભ્વનિ નીકળે છે. આ દૃશ્ય ક્યારેય પણ ભૂલાય તેવું નથી. મત્યંલોકમાં જે કેવલ્યધામનું દર્શન થયું તે ભૂલાય તેવું નથી. વળી એક દિવસે વેદી ઉપર બેસી ગોસ્વામી મહારાજ ઉપાસના ચલાવતા હતા તે દરમિયાન અસ્તકેપર હાથ મૂકી "ઓ મારી મા ! અંદે મારી મા !" વગેરે શબ્દો એવા ગંભીર શાવે બોલ્યા કે તે સાંભળી સમગ્ર ઉપાસકમંડળી વ્યાકુળપણે રુદન કરવા લાગી અને સર્વત્ર કેરેજારસનુ સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું. પચ્ચર જેવા કંઠણ દુઃખનો. માણસ પણ તે દિવસે ગળગળો થઈ ગયો હતો. તે દિવસનો ગોસ્વામી મહારાજનો દિવ્ય શાવ જોઈ અનેક ઉપાસકે ભાઈબહેનોના મનમાં એવો પ્રેમસંચાર થયો હતો કે ઘણી ખરી બહેનોને તો

૧૫૦ મહારાજાજિજ્ઞાસુ ગોસ્વામી-પ્રવચન અગિયારમું

ગોસ્વામી મહારાજના બાળકૃષ્ણરૂપે હર્ષન થયાં હતા અને તેમ-
ણે તેમને રૂપ ખીવા માટે પૈસા પણ આપ્યા હતા #

આ ઉત્સવસ બચી, તત્ત્વબોધિની નામે પરિકામાં જે હેવાલ
પ્રગટ થયો હતો તેમાથી કેટલોક ભાગ નીચે આપવામા આવ્યો છે -

"ગોસાઈજી આજ વેદી ઉપર વિસજમાન થયા હતા.
તેમના હૃદયોધન માત્રથી સૌએ અદ્ભુત દિવ્ય શક્તિનો સંચાર
અનુભવ્યો. ચોતરફ દર્શાધુનો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો. મો કોઈ
રોડન કરતું હતું આ મહેત્તમે સૌ કોઈને ગાડાતુર બનાવી દીધા
હતા. બન્ને ગણત્યા અને મો તેને ચીવતા આ પ્રમાણે બજન
મીર્તાન ગાતાં ગાતા સૌ કોઈ ભાવાવેશમા મસ્ત બની ગયા અને
આળાહુત્ત-સર્વ કૈવ્ય નિઃશ્વર થઈ ગયા બધાના રોડનથી, દુશ્કાં
થી અને કોલાહલથી સમાજમંદિર ખળભળી ઉઠ્યું. ટોકટોક રોમે
(પી. કે. કૌમ) અને બીજા પણ બે ત્રણ માનુષ્યોએ સૌને ચાલ રા
ખવા પ્રયત્ન કરી લેયો, પરંતુ ગોસ્વામીજીના રોડનના અવાજથી
પાછી ગરબડ થઈ પડી આખરે ગોસ્વામીજીએ સ્વયં થઈ, વેદી
ઉપરથી ઉતરી, માને પોતાના વશ હસ્તસ્પર્શથી કૃતાઈ કર્યા
ત્યારેજ મો ચાલ થયા ગોસાઈજી મહારાજનો હસ્તસ્પર્શ પતાજ
નો ચાલ થઈ ગયા. તેઓ મહાભાવમા નિગમ થવાથી સંસારહિત
થઈ ગયા હતા તેઓ પણ કાબજ થયા અને તેઓ પ્રેમાનમત થઈ
નાચતા હતા તેઓ પણ બેમી ગયા. અહો, કેવું દિવ્ય દ્રશ્ય !
આવું દ્રશ્ય ત્યારપછી પ્રાદ્યમ દિરમા કોઈએ ક્યારે પણ જોયું નથી "

દાકાનો ઉત્સવ થઈ રહ્યા પછી, ગોસ્વામી મહારાજ પાંચમ
બગાજમાં જવાના ઉદ્દેશથી પાછા કલમ્તા આવ્યા ત્યાં એક
દિવસ વિદ્યાંતિ હતી તેઓ ક્યામતગર ગયા ક્યામતગરથી વહાણમાં
બેમી પુસુટા આવ્યા અને ત્યાં મહર્ષિ દેવેકનાથને મળ્યા આ
પ્રમાણે ગોસ્વામીજીને અકરમાત્ આવેલા જોઈ મહર્ષિ બહુજ
રાજ થયા અને કહેવા લાગ્યા - "લોકા કરે છે કે 'ગોસાઈ
તો ગાંધા થઈ ગયા છે અને મૂર્તિપૂજકના જેવો વ્યવહાર રાખે
છે !' પણ અહો ! આ મું ? હું તો તેમને મુખધીવાજા પૂપના
મુખાગમ ગોટેજોટાજા રહેલી હિમ દુર્ગાદેવી જેવા જેમું છું.
જો વળને એક પ્રાદ્યજપુએ મહર્ષિપંડ કેટલાક ધર્મસંબંધી
ખુલાસા કરવાનો પત્ર લખ્યો હતો, તે પત્ર વાંચી તેમણે પ્રિયનાથ

૮ થીપુત બેક વિદારીકલ્પનીન ગોસ્વામી મહારાજની જીવનોમાથી

શાસ્ત્રી મહાશયને કહ્યું કે “હાજી નાખો કે, આજથી ગોસાંઇ બે કંઈ કહે તે હું કહું છું” એમ માનજો.”*

ચુંચુડાથી ગોસ્વામી મહારાજ વર્ધમાન ગયા. ત્યાં પ્રાદ્યસ-માજના મંદિરની પાસેજ સમાજના મંત્રીને ઘેર પોતાનું નિવાસ-સ્થાન રાખ્યું હતું. ગોસ્વામી મહારાજના કીર્તન-રાજનથી સૌ પ્રજાનંદમાં મગ્ન થઈ જતાં હતાં. અહીંના નિવાસદરમિયાન એક દિવસ ગોસ્વામી મહારાજને એક પલાશવૃક્ષના પુષ્પે પુષ્પમાં ભગવતી દુર્ગાદેવીનાં દર્શન થયાં. આ દિવ્ય દર્શનથી તેઓ ભાવા-વેશમાં આવી ગયા અને મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા હતા. એ ઉપરાંત એક દિવસ તેઓ વર્ધમાનનરેશના શુલાખળાગમાં ગયા હતા ત્યારે ત્યાંના શુલાખની અપૂર્વ શોભા જોતાં જોતાં તરતજ સમાધિસ્થ થઈ ગયા હતા. ચૈત્રની અધવચમાં ગોસ્વામી મહારાજ વર્ધમાનથી હરજંગા આવ્યા અને ત્યાંના પ્રાકોરસપમાં ઉત્સાહભર્યો ભાગ લીધો. ઉત્સવ પછી પણ તેઓશ્રી ત્યાંના વડીલ શ્રીચુત રાધાકૃષ્ણ કત્ત મહાશયને ઘેર ફેટલોકે સમય રહ્યો. અહીંયાં તેમને કઠિન ઉદરરોગ ઉપડી આવ્યો. રોગ ધીમે ધીમે વધવા લાગ્યો અને તેના અંતિમ સ્વરૂપે દેખાવા લાગ્યો. હવે સમાંવહાલાં અને રોહી-જનો સાથે બચવાની આશા છોડી દીધી. બે ચાર ડૉક્ટરો સાર-વારમાં હતા તેમણે એકમતે જણાવી દીધું કે, હરદીનાં આંતરડાં ખવાઈ ગયાં ■ તેથી અર્ધા કલાકમાંજ ગ્રાહ્ય નીકળી જશે. ડૉક્ટરો તો આ પ્રમાણે હાથ ધોઈ નાખી ચાલતા થયા. ગોસાંઇજી સંજ્ઞા-રહિત થઈ ગયા હતા. અંતિમકાળ પાસે આવ્યો જલ્દી શ્રીમાન રાધાકૃષ્ણ બાપુ રોગીની સંખ્યા પાસે એકતારો લઈ ખીરે ખીરે નામસંકીર્તન કરવા લાગ્યા. કમે કમે નામસંકીર્તનમાં ટીક રંગ જામ્યો. એવામાં ગોસ્વામી મહારાજ ધીમે ધીમે આંખ ઉઘાડીને બેઠા થયા અને કીર્તનના તાલમાં મસ્તકે હલાવવા લાગ્યા. છેવટે ઉભા થઈ ઉંચા હાથ કરીને નાચવા પણ લાગ્યા. આવી અદ્ભુત લીલા જોઈ સૌ વિસ્મય પામ્યા અને સ્તબ્ધ થઈ ગયા. કીર્તન થઈ રહ્યો પછી ગોસ્વામી મહારાજ આસન ઉપર બેઠા, ત્યારે એક ડૉક્ટર બોલ્યા કે “ગોસ્વામી મહારાજ ! આપે તો અમારું અભિ-માન ખરાબર ઉતારી નાખ્યું છે. આપની પાસે તો અમારું વૈદક-શાસ્ત્ર હારી ગયું છે.”

* જંગ. સં. ૧૨૯૪ની પ્રાદ્યમારીની ડાવરીમાંથી ઉદ્ધૃત.

આ તરફ હાકામાં ગોસ્વામી મહારાજના બચકર રોગના સમાચાર સાંભળી, તેમના અનન્ય શિષ્ય સીસુત સ્વામ્યરત્ન બક્ષી બાન્દિના યોગસિદ્ધ બ્રહ્મચારીજી પાસે પહોંચી ગયા અને બ્યાકુલ બાવે રંદન કરતા કરતા પોતાના ગુરુદેવની પ્રાર્થના માટે પ્રાર્થના કરતા હતા ત્યાં બ્રહ્મચારી મહારાજે તેમની ગુરુમંડિતની પરીક્ષા કરતા માટે કહ્યું કે ‘ગુરુજીમાટે તમે યુ ત્વાર્થત્યાગ કરી શકો તેમ છે ?’ બક્ષીજીએ જવાબ આપ્યો કે ‘ગુરુજી માટે તે ત્યા પ્રાણ પણ આપવા તૈયાર છું ત્યો, આ મારું અર્ધું આયુષ્ય છી ગુરુદેવનો અપલુ ૦૩ છું હવે તમે તેદ્વારા ગુરુદેવની રક્ષા કરો.’ ત્રિકાળનાની બ્રહ્મચારીજી બક્ષી મહારાજની આવી અપૂર્વ શુભ ભક્તિ જોઈને એ રો વખત સમાધિમાં ગઈ, પછી પ્રસન્નચિત્તે બોલ્યા કે ‘તમારા ગુરુ હાલ દેહત્યાગ કર્યો નહિ, કેમકે તેમના જીવનમાં મરવાનું ઘણું કાર્યો હજી બાકી છે’ બક્ષી આ દરમિયાન માં પડ્યું બરાબર તે જ વખતે ગોસ્વામી મહારાજની કન્યા ધર્મિણી શતિશ્રુધાદેવી ગોસ્વામી મહારાજની જાણુમાજ બ્રહ્મચારી મહારાજના દશન કરીને વિરમય પામ્યા હતા.

ધીમાન બક્ષીજી એક ઉચ્ચ કોટિના સાધક હતા તેમના જેવા વિનયી અને નિરંજિમાની માણ બાગ્યેજ જોવામાં આવે ॥ હાકાજી હાના વિક્રમપુર મહારાજા મારિયાગમમાં તેમનો જન્મ થયો હતો તેઓ બ્રહ્મચર્યાસિમા જન્મ્યા હતા, હતા સર્વ વર્ણના નાના મોટા માં માણસોને બહુ પ્રેમપૂર્વક અને નમ્રતાથી પ્રણામ કરતા હતા તેમાં નવ ઇંજેલુ તે એ છે કે હમેશા બક્ષી મહારાજ ૮ મીને પદિલા નમસ્કાર કરતા હતા પશ્ચિમ વ્યક્તિને દરથી જોવાજ બક્ષીજી પોતેજ પ્રથમ નમસ્કાર ॥ તા અને તેજુ સન્માન કરતા હતા વેળુવશાસ્રમાં કહ્યું છે કે —

તળાદપિ મુનીચેન રોરપિ સહિષ્ણુના ।

અમાનિના માનદેન કીર્તનીય સદા હરિઃ ॥

અર્થાત્ તજ્જનના કે તા પણ વિશે નમ્ર હોય, આંક કરતા પણ વિશેષ સહનશીલ હાય અને સર્વને નમસ્કારદિદ્વારા માન આપતો હોય એવા નિર્માની બળને હમેશા સ્તીહરિતુલ્ય ધર્મન કરતુ સાધનજુ સૌન્ય હામે ॥

આ સ્તોત્રમાં જણાવેલ ગુણો બક્ષીજીના દૃઢ્યમાં જોવા ખીલી નીકળ્યા હતા, તેવા આ સ્તુતિય જાતમાં ખીજે ક્યાય જણાવ

નહોતા ગુરુકૃપાથી તેમને થોડા સમયમાજ સુક્રાવસ્થાનો લાલ થયો હતો. ગોસ્વામી મહારાજની સાધનપ્રણાલિકા કેવી અમૃત કૃપા આપનારી છે, તે જોવા માટે બક્ષીજીનું જીવન એ એક જીવનું- બનવું ઉદ્ધારણ હતું. તેઓશ્રી જ્યાંસુધી આ પૃથ્વીપર વિદ્યમાન હતા, ત્યાંસુધી તેમણે દરિદ્રાવસ્થાનું દુઃખ પ્રસન્નપદને સહન કર્યું હતું. પૈસાના અભાવે તેમને પ્રયાગના કુલમેળામા આવેલા સાધુ મહાત્માઓના દર્શન ન થયા, તેથી તેઓ એક દિવસ ખિન્નચિત્તે વિચાર કરતા બેઠા હતા; તેવામા એક અણધારેલી ઘટના બની આવી. તેમની મનોવાચના ઠાકમા રહીનેજ પૂર્ણ થઈ શ્રીમાન બક્ષીજીને ગમે ત્યાં અને ગમે ત્યારે પોતાના ગુરુદેવના સમાગમનો હાલ મળી શકેતો હતો. દીનતાની તો તે મૂર્તિ હતા, તેમની દીનતા જોઈ પાધાણુહૃદય પણ પીગળી જતું. એક વાર કોઈ પર્વને દિવસે તેઓ શ્રીમદ્ભાગવતની કેઘા સ્વલ્પ કરવા એકે સ્થળે ગયા. ત્યાં ધણા સુશિક્ષિત લોકો આગ્યા હતા પ્રાદક્ષિણ તથા પ્રાદક્ષિણર નિતિઓ. માટે અલગ અલગ આસનોની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી. બધા સભાજનોએ તેમને પ્રાદક્ષિણના આસનપર બેસવાની વિનંતિ કરી ત્યારે બક્ષીજીએ કહ્યું કે “મેં + અસવર્ણ વિવાહ કર્યો છે, તેથી હું પવિત્ર થયો છું, માટે હું આપ લોક સાથે બેસવાને યોગ્ય નથી રહ્યો.” આ પ્રમાણે કહી તે એકે જુણામાં જઈને બેસી ગયા તેમનું આવું દીનતાપૂર્ણ વાક્ય સાંભળી સૌનાં હૃદય ગળગળાં થઈ ગયા એકે દિવસ તેમના એકે ગુન્નચાઈએ કહ્યું કે “બક્ષીજી! આપને કોઈ ઉપજવે એવો કોઈ માણસ આ જગતમાં હોય એમ લાગતું નથી” તેના ઉત્તરમાં બક્ષીજીએ કહ્યું કે “અરે! એ શું બોલો છો? હું તો મહાકોપી છું, આગલા જન્મે કોઈ દુર્વાસા હોઈશિ એમજ મને તો લાગે છે આવા સદ્ગુણુસ પત્ત અને ગુરુ-ભક્ત બક્ષીજી ગોસ્વામી મહારાજના વિરોધાન થયા પછી થોડા વખતમાજ નશ્વર દેહનો ત્યાગ કરી અમરધામને પામ્યા હતા.

ગોસ્વામી મહારાજ ત્યારે દરજગામા રહેતા હતા ત્યારે એકે દિવસ તેમણે પોતાના ગુરુદેવ પરમહંસજીને પોતાની સાધનાના અનુભવો વગેરે જણાવી તેની ચચાર્થતા સંજર્ધી નિશાસા કરી. ત્યારે પરમહંસજીએ પોતાને મુજે તે સંજર્ધી કેઈ પણ સ્પષ્ટી

* પ્રાદક્ષિણપુરપ દાનિય, વૈશ્વ કે સદની કન્યા સાથે વિવાહ કરે તે અસવર્ણ વિવાહ કહેવાય છે.

૧૫૪ મહાત્મા વિજયદ્રુ જોરવામી-મહારાજ અનિવાર્ય

કનુ ન કન્યા જોરવામી મહારાજને “ હૃદયોગપ્રદીપિકા ” અને “ વિચારમાત્ર ” એ બે ક્રમો વાવી જવાને આદેશ કર્યો અને કહ્યું કે “ આ બન્ને ક્રમો જાની જાંજ (દન્ત જામતી) પાસ રૂપિયા થી ખરીદી ચકાવો ” આજેની વાત એ છે કે, બહુ તપાસ કરતા મારા જોકે દુકાને તે બંને ક્રમોની એક એક નકલ મળી આવી અને દુકાનદારે તે બંનેની કિંમત જરાજર પાસ રૂપિયા જ લીધી ! ! જોરવામી મહારાજ બહુ જ આનંદપૂર્વક તે બંને ક્રમોનો પાઠ કરી ગયા ત્યારે તેમને નવેળા વર્ણન અને પોતાના અનુભવ સાથે સ પૂર્ણ મેગ લેખ મા આપ્યો, એટલે તેમની બધી શકાઓ દૂર થઈ મધ્ય ત્યારપછી જોરવામી મહારાજ દરજ ગામી વેદનાથ આગ્યા અને ત્યાં શ્રીયુત નાજનામયજ્ઞ વસુ મહારાજને મળ્યા તે દિવસે જાગૃત વયોદ્ધ રાજનારાયજ્ઞ વસુ મહારાજ સાથે જોરવામી મહારાજે ધર્મસ બધી એવી રમમય વાતો ચલાવી અને તેથી શ્રીતાઓને એટલો બધો આનંદ આવ્યો કે એ પ્રદર વીતી જવા છતાં પણ કુધા કે તૂપ નો કોઈને વિચારમળ્યો પણ આવ્યો નહિ

વેદનાથથી જોરવામી મહારાજ દુનવી છૂટાના યેપાઠા નામ મા આવ્યા ત્યાં એક દિવસ ન્હી દોનગરના ઉત્તમમા બાગ દેવા ગયા તે વખતે નાલસમાળના અચારકનિવાસમા શ્રીયુત નગેડ નાથ શ્રેષ્ઠાધ્યાય સદકુદુબ શ્લેષા સ્તા જોરવામી મહારાજના આગમનથી શ્રીયુત નગેડનાથ દિ પ્રાણબુજો બહુ રાજી થયા, ઉત્સવ પણ ભારે મામપૂમથી ઉજવવામાં આવ્યો જોરવામીજી મહારાજ અહીં ન્હા, તે દરમિયાન અનેક આજેઈકારક ધનાઁગો બની સ્તી

ત્યારપછી જોરવામી મહારાજ કોનગરથી કેલકતા ગયા અને ત્યાંથી ગાનિપુર ગયા ત્યાં એક દિવસ રહ્યા બાદ ખુસના છૂટાના બાગેર નટ નામે ગામમા ગયા અહીં જાં તેમણે “ જીવા તમા અનંત જગવાન માટેજ તલસી રહ્યા છે ” એ વિષય પર બહુ સુદર અને દૃઢચક્ષાથી બાપજી આપ્યું ત્યાંથી પછી જોરવામી મહારાજ ગામેગામ ફરીને દરિનામતું કીર્વન કરવા લાગ્યા અને દરિ નામના મંત્રિ માને પ્રચાર કરવા લાગ્યા પાછા તે બાગેરદાદ થઈને બાકિસલ આવ્યા ન્હી પણ તેમણે નવીન વર્ણના ઉત્તમપ્રચારો (જા મ ગ્ર ૧૨૮૩ પૃથાજી સુદ ૧) ‘ જાનવમા ધર્મદોલન ’ એ વિષયપર બહુ લાજુ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું બાપજી મધ્ય રહ્યા

પછી કીર્તનજન તથા પ્રત્યોત્તર થયા હતા. ત્યાર પછી પણ એક દિવસ 'મજમેહન વિવાલય'માં પણ 'યોગતત્ત્વ' સંબંધી લગભગ ત્રણ કલાકસુધી અત્યંત ભાવવાદી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. આ ભાષણ સાંભળી ત્યાં હાજર રહેલી એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિને પણ કહેવું પડ્યું હતું કે:—“યોગતત્ત્વસંબંધી આપું નવીન પ્રકાશ પાઠનારે અને ગૃહ સહસ્રોતે યથાર્થ સમજાવનાર સાપણ મારી છ'ંદગીમાં મેં ક્યારેય સાંભળ્યું નથી.” બીજા ઓલાજનો પણ આ ભાષણ સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા હતા. ત્યારબાદ અસાધારણ વક્તા શ્રીયુત મનોરંજન ગુહ તથા 'લક્ષિયોગ'ના લેખક શ્રીયુત અશ્વિનીકુમાર દત્ત અને બાહોશ વકીલ શ્રીયુત ગોરાચાંદ હાસે ગોસ્વામી મહારાજ પાસેથી દીક્ષા મહણ કરી હતી.

આરિસદ્ધી ગોસ્વામી મહારાજ સહકુટુંબ મંદારિપુર આવ્યા અને ત્યાં તેઓ ચાર-પાંચ દિવસ રહ્યા. ત્યાં હોમેશાં ડેપ્યુટી સાહેબ શ્રીયુત દ્વારકાનાથ રાય મહારાયને ઘેર ઉપાસના, પ્રત્યોત્તર તથા કીર્તન-જનન થયા કરતાં હતાં. ગોસ્વામી મહારાજના અસાધારણ સફળતાથી આકર્ષાઈ ડેપ્યુટી સાહેબે પણ સહકુટુંબ તેમની પાસેથી દીક્ષા મહણ કરી. ત્યાંથી પછી ગોસ્વામી મહારાજ માણિકહલ આવ્યા. ત્યાંના જમીનદાર શ્રીયુત વિપિનવિહારી રાય મહારાયને ત્યાં તેઓ રાજ નામકીર્તન ચલાવતા તથા યુગધર્મ વિષેની જ્ઞાનચર્ચા પણ કરતા હતા.

ત્યારપછી ગોસ્વામી મહારાજ બ'મ સં. ૧૨૬૩ ના વૈશાખ માસમાં રંગપુર છાત્રામાં આવેલા કાકિનાના રાજા મહિમારંજન રાય મહારાજના આમંત્રણથી ત્યાંના બ્રાહ્મમંદિરની પ્રતિષ્ઠાના ઉત્સવમાં ભાગ લેવા ગયા. ગોસ્વામી મહારાજની સાથે પંડિત રયામાકાંત ચટ્ટોપાધ્યાય, શ્રીયુત મનોરંજન ગુહ, શ્રીયુત નવકુમાર બક્ષી સાધારણ પ્રાણસમાજના પ્રસિદ્ધ ગવૈયા શ્રીયુત જનબાણુ વગેરે આઠ નવ લક્ષ્મણનો પણ હતા. તેમની પહેલાં નવ-વિધાન અને સાધારણ પ્રાણસમાજના કેટલાકે પ્રચારકો તથા કંગાલ હરિનાથ (કિંકિત્વાંદ) વગેરેને પણ ઉત્સવનિમિત્તે ખાસ આમંત્રણ આપી બોલાવવામાં આવ્યા હતા. ઉત્સવને દિવસે ત્યારે ગોસ્વામી મહારાજ વેલીનું કાર્ય ચલાવી રહ્યા હતા તથા નીચે નામકીર્તન ચાલી રહ્યું હતું ત્યારે ગોસ્વામી મહારાજને એક અપૂર્વ આધ્યાત્મિક દ્રશ્ય દેખાયું. ગોસ્વામીજીએ પોતાની

સન્મુખ દિવ્ય તેજોમય પ્રકાશ ભોયો. કરતાલ, ચોલ, ઝંઝ વગેરે
વાદ્ય સાથેનો દીર્ઘનંદનિ પણ કર્ણભાવર થતો હતો. મહા
અમદ, ગુરુ નાનક, શુદ્ધ સગવાન, સીંચકેરાચાર્ય વગેરે અવતારી
મહાપુરુષો એકબીજાના હાથ ઝાઝી ગોસ્વામી મહારાજની ચોતરફ
ફરતા ફરતા નૃત્ય કરતા હતા. અર્ધ દિવ્ય દ્રશ્ય બીજા પણ
કેટલીક વાર ગોસ્વામી મહારાજના ભોવામાં આગ્યું હતું.

આ બધાં દિવ્ય દ્રશ્યો એવી અલકારણ્યક આગાહી આપે છે
કે, ભારતવર્ષમાં ભવિષ્યમાં સાર્વભૌમિક ધર્મનો મહો-
ત્સવ ઉગવારો.

ત્યારપછી રાજા બહાદુરના પરિસરથી એક વિચિત્ર નગરકીર્તન
ગોસ્વામી આગ્યું. લગભગ ચોવીસ પચીસ મંડળીઓ એકે પછી
એક કીર્તન કરતી શહેરમાં સદયસરૂપે ફરતા નીકળી અને એ
બધી મંડળીઓના અનેક મૂંઠ મલકા કરતાલ સાથેનો દીર્ઘનંદનિ
માણ ઉડતા એમજ થતું હતું કે કાકિના શહેરમાં આજ દેવેનો
મહોત્સવ મલયો છે! તે દિવ્ય ગમનસેલી દીર્ઘનંદનિ સોનાતુલ્ય
મા પ્રસારતું સિંચન કરતો હતો. કાકિના શહેરનાં નરનારી
એનો અનંદ આજે માત્રો નહોતો. આ વિચિત્ર નગરકીર્તન ભોવા
સૌ તલપાપડ ધર્મ રહ્યાં હતા. ત્યારે ગોસ્વામી મહારાજ મહા
ભાવથી મસ્ત બની, બંને બુલ્બો ઈની કરી, 'હનિએલ' 'હરે
કૃષ્ણ' વગેરે નામોના સિંહનાદથી ધરતીને મૂંઝવતા નૃત્ય કરતા
ફરતા ચાલતા હતા, ત્યારે તો નગરવાસીઓના ઉત્સાહનો તેમજ
ભાવાવેશનો ખાસ સહેતો નહિ ચોતરફથી અનેક લોકો દીર્ઘનં
મંડળીમાં ભગતા હતા, પ્રેમભક્તિની ઓયો ઉડતી હતી અને
ભાવિકોનો પૂળમાંજ ગોસ્વામી મહારાજને સહાંગ દંડવત પ્રણામ
કરતા અને તેમની ચ-લુરજમાં આળોટતા હતા. આ દિવ્ય દ્રશ્ય
ભેદ અનેક જગતોની આખોમાંથી પ્રેમાયુનો પ્રવાહ ચાલતો
હતો. એક બાળમદલો પણ નૃત્ય કરતી કમળી ગોસ્વામી મહા-
રાજને ઘેરી વળી ગોસ્વામી મહારાજ તેમના તરફ દ્રષ્ટિપાત કરીને
તેમ તેમ તાલ પ્રમાણે હાથ ઈચ્છા નીચા કરતા હતા, તેમ તેમ
બાળમદલો પણ તાલબદ્ધ નૃત્ય કરતી આવળ વધતી હતી અને
શહેરમાં કંઈક દેખાતો દીર્ઘનંદનિએ હજાર ગુપ્તગુપ્તિ ધરી હતી
આર્ધ અર્ધ મહાસંકીર્તન ભેદ અનેક નાસ્તિક લોકો પણ આ
રિતક સચા હતા.

કાકિના છાત્રસમાજના ઉત્સવના રોજ રાત્રે ગોસ્વામી મહારાજને ઉપાસના બોલાવવાની હતી. તે દિવસે બપોર પછી વેળુવ બહોતો ગોસ્વામી મહારાજને હરિકીર્તનમાં લાગ લેવા બોલાવી ગયા હતા. ગોસ્વામી મહારાજ સંકીર્તનમાં બેસાન થઇ ગયા હતા. રાત પડવા આવી તોપણ તેઓ બાજ્યા નહિ. છાત્રસમાજના કેટલાકે સભ્યો તેમને બોલાવવા આજ્યા, પણ ગોસ્વામી મહારાજની બાવસમાધિનાં દર્શન કરી પાછા ચાલ્યા ગયા—એટલે છાત્રસમાજના કેટલાકે સભ્યો ગોસ્વામી મહારાજને બહાર—મિથ્યાવાદી—કહીને ગાળો લાંડવા લાગ્યા. થોડી વાર પછી ગોસ્વામી મહારાજ બાહર થયા અને ઝડપથી ઉપાસનામંદિરમાં આવી પહોંચ્યા અને ઉપાસના શરૂ કરી બોલવા લાગ્યા કે “મા ! આ બધું શું હેખાય છે ? લોકોએ ગાળો મને લાંડી, પણ તેના ધાનાં નિશાન તમારા શરીરે કેમ હેખાય છે ? હવે મારે તમારી પૂજા કરવી કે રહ્યું ?” કહેવાની જરૂર નથી કે, તેઓએ ગોસ્વામી મહારાજને ગાળો લાંડી હતી, તેઓ બધા આ વાત સાંભળી બય અને વિરમવધી દિગ્મૂઢ થઇ ગયા હતા.

આ ઉત્સવમાં ગોસ્વામી મહારાજે શ્રદ્ધેય મનોરંજન બાળુ પાસે બાપણ કરાવ્યું હતું. મનોરંજન બાળુ પાંચ છ દિવસ થયાં તો પધારીવશ હતા, તેથી કાંઈ ખાધું પીધું પણ નહોતું. તે દિવસે માત્ર થોડી કાંઈ લીધી હતી. આવી બિમાર અવસ્થામાં પણ તેમણે પાંચ હજાર માણસોની સમક્ષ ગણ કલાકસુધી અરબક્ષિત વાગ્ધારા વહેવરાવી હતી. તેમણે તલસ્પર્શી તેમજ તેજસ્વી વ્યાખ્યાન સાંભળી સૌ કોઈ તેમને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. રાત બહારૂરને પણ આ બાપણમાં બહુ રસ પડ્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું કે:—“હું આખી રાત બગીને પણ આ બાપણ સાંભળ્યોં કે.” આ વ્યાખ્યાનસંબંધી મનોરંજન બાળુ કહે છે કે:—“મારા પગમાં ઉશ્કારેલા જેટલું બળ નહોતું, બાપણ આપવા જેટલી ગળામાં સંક્રિત નહોતી, શું બોલવું તેણે પણ કંઈ કેકાણું નહોતું; પરંતુ કોણ બધું ક્યાંથી એકાએક સંક્રિતો સંચાર થયો અને કોઈ ભૂત બોલતું હોય તેમ બોલતો હતો. આમાં મારી બહારૂરી તો જરા પણ નહોતી.”

કાકિનાથી ગોસ્વામી મહારાજ તેમનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી યોગ-માયાદેવી તથા કેટલાક ભક્તજનોની સાથે કામાક્ષિ દેવીનાં દર્શન

કરવા યુગલો મળીને કામાખ્ય ગયા

ત્યા ગયા પછી ગોસ્વામી મહારાજ ત્યાના પ્રસિદ્ધ સાધુ કીર્તિલાલ નંદ સ્વામી તથા શ્રી નચવ નંદ તીર્થોપધૂતના દર્શન કરવા ગયા તેજાને ખરેખર મહાપુરુષો હતા તેમની સાથે ધર્મસંબંધી વિવિધ પ્રકારે વાર્તાલાપ કર્યા પછી તેઓ “હિમાનંદ ભૈરવ”ના દર્શન કરવા ગયા આ ‘હિમાનંદ ભૈરવ’નું મહિરગોહતીની નીચે પ્રદ્યુમ્ન નદી ની વચમાં આવેલું છે આ સ્થાન બહુરમણીય છે ત્યાંનું સુદૃશોદય અત્યંત મનોહર છે અને સામાનજન માટે ખાસ અનુકૂળ છે

કામાખ્ય પર્વતની પાસે આવેલા ગોહતી ગામમાં ગોસ્વામી મહારાજ રહેતા હતા ત્યાંથી નજીક કોચ દ્વર વસિકાચમ આવેલો છે ભગવાન વસિકાજીને બહોળ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી મંદિરની પાસે થઈને એક જળપ્રવાહ ખળખળ અવાજ કરતો વહે છે આ પ્રવાહ માં અનેક મોટી મોટી ચિલાઓ પડી છે તેના પર બેસીને ધર્મ પિપાસુઓ ભજન કરતા ભૈરવ માં આવે છે હિમાલયની તળેટીમાં સાધનજન માટે આજીવન જોડાત, શાંત, સુદર અને મનોહર સ્થાન ભાગ્યેજ ભેલામાં આવે છે એક વિચિત્ર વાતનું પરી ત્યાં આવેા દિવસ ધંટાનંદ ભૈરવો અવાજ કર્યા કરે છે ગોસ્વામી મહારાજ મહી વાર આ શાંત સ્થળમાં આવી સાધન-સંજન કરતા અને સાંજે ગામમાં પાછા ફરતા હતા આ પ્રમાણે કેટલોક વખત ગોસ્વામી મહારાજ કામાખ્ય દેશમાં રહીને ત્યાના તથા તીર્થોના દર્શન કરીને પાછા સહકુટુંબ લોકો આવ્યા અને ત્યાં પ્રયાગક નિવાસમાં રહેવા લાગ્યા

ગોસ્વામીજી જ્યાં જતા ત્યાં ભાગ્યો અને ઉપદેશ આપવા સાથે નામમીર્તાનની પણ વ્યવસ્થા કરતા હતા કોઈ કોઈ સ્થળે તેા નગર કીર્તાનનો પણ પ્રબલ કરતા હતા તેમના વિષે બ્રાહ્મણમાજીતરીકે જે અમ્મદા જેસી ગઈ હતી તે આવા નગરની નોથી અને નામ પ્રજ્ઞની ઉપાસનાથી કેમે કેમે નાચ પામી અને વેપ્પુવ લકનોના ટોબેટોના આ નામમીર્તાનમાં ભાગ લેવા આવવા લાગ્યા

આ સમયે મેલેરિયા વાળના દુઃખલાથી ગોસ્વામી મહારાજનું શરીર બહુ લઘવી ગયું હતું તેથી વેદોની ભલ મલથી તેમને વિશુદ્ધ વ્રજ-વાસુનું સેવન કરવા કેટલોક વખત પદ્માનદીમાં એક નોકામાં ગહેવું પડ્યું હતું નોકાનિવાસદ-ભિન્ન એક દિવસ ગોસ્વામી મહારાજે “સત્ય વાક્ષ્યના મહિમાની તથા મંગારેવી”ની

વાત કાઢવાં તેમની બંને નાની પુત્રીઓએ-શ્રીમતી શાંતિસુધા તથા પ્રેમસુખીએ-શ્રીમંબાદેવીનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરાવવાનો આશ્રય કર્યો. ગોસ્વામી મહારાજે થોડી વાર વિચાર કર્યા બાદ, શાંતિસુધાને નૈવેદ્ય તૈયાર કરી લાવવા કહ્યું. તે તો રાત્રી ચવી ચવી તરતજ એક મોટા યાજમાન કંઈક નૈવેદ્ય લાવી પિતાજી આગળ હાજર થઈ. ગોસ્વામી મહારાજ તે યાજ હાથમાં લઈ, નહીં તરફ ભક્તિભાવથી દૃષ્ટિ રાખી ગંધાસ્તવનનો પાઠ કરવા લાગ્યા. થોડા મહોટા બોલાયા ત્યાં તો જે સ્થળે ગોસ્વામી મહારાજ દૃષ્ટિ સ્થિર કરી સ્તુતિ કરી રહ્યા હતા, તે સ્થળનું પાણી ખળભળવા લાગ્યું. જોતજોતામાં તો તે સ્થાનમાંથી એક દિવ્ય લાવણ્યશુક્ર તથા દિવ્ય અલંકારથી વિર્ભૂષિત એક પરમ સુંદર હાથ જળની બહાર દેખાયો. ગોસ્વામી મહારાજે તે હાથમાં નૈવેદ્ય અર્પણ કર્યું કે તરતજ તે નૈવેદ્ય બ્રહ્મણ કરી તે દિવ્ય હસ્ત પાછો જળમાં અદોષ થઈ ગયો. શ્રીમતી શાંતિસુધા વગેરે તે પ્રત્યક્ષ જોઈને સ્તબ્ધ થઈ ગયાં.

એક દિવસ ગોસ્વામી મહારાજ આંચુસ્તલાના ઠાણીમંદિરનાં દર્શન ગયા હતા. ત્યાં જે આશ્ચર્યકારી ઘટના બની તે ગોસ્વામી મહારાજે પોતેજ આપેલા વિવરણમાંથી અત્રે આપવામાં આવી છે:-“ઠાણામાં રહેલા ત્યારે હું એક વાર આંચુસ્તલાની ઠાણીજાડીનાં દર્શન કરવા ગયો હતો. ત્યાં જે જોયું તે તો છંદગીમાં યાદ રહી જાય તેવું છે. ત્યાં મેં પુરોહિતને પૂછ્યું:-‘ઝાડી’ લજ્જનકીર્તન શાય છે?’ પુરોહિતે જવાબ આપ્યો:-‘મહાશય! મેં તો મારી છંદગી-માં ક્યારે પણ કીર્તન સાંભળ્યું નથી.’ પુરોહિતનું ઘર ઘર હતું, તેથી તે તો જોખા તથા કેળાં વગેરે જે કંઈ લોટ આવી હતી તે લઈને એક દીવો પ્રકટાવીને સમય હોવા છતાંય તેને ઘેર બાંદ્યો ગયો. પછી રાત પડી ત્યાં તો એક કીર્તનમંડળી આવી પહોંચી. સોમણે કીર્તન શરૂ કર્યું. થોડી વાર પછી તો વરસાદનાં ફોરાંની પેઠે પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી. આ પુષ્પવૃષ્ટિથી આણું મંદિર ફૂલથી છવાઈ ગયું અને ચોતરફ દિવ્ય સુગંધ મહેકી ઊઠી. ત્યાંના લોકોએ કેટલું કે ‘કયા બાડમાંથી આ પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ તે કોઈ બાણતું નથી. વળી આ બાડને ક્યારેય ફૂલ આવ્યાં હોય એવું પણ કેમ બાણતું નથી. વળી તે વખતે એક પક્ષીનું મધુર ગાન પણ સાંભળવામાં આવ્યું હતું.’ કીર્તન કરતારાઓએ કેટલું કે ‘આજ અમે જ્યાં કીર્તન કરતા હતા

* શ્રીમતી શાંતિસુધા રેવી પાસેથી સાંભળેલું.

ત્યારે સૌના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે ચાલે, આવે માતાજી ના મંદિરમાં જઈ કીર્તન કરીએ સૌના મનમાં એકી સાથે આવો વિચાર આવ્યો અને તેથીજ ગમે આવે મહી કીર્તન કરવા આવ્યા છીએ””

આ દિવ્ય લીલાગ્રંથ ગે રચામાંકાવ પદિત પણ હાજર હતા તેમણે આ અર્પણ પુષ્પવૃદ્ધિમાંથી કેટલાક ફૂલો સમઢી રાખ્યા છે પણ તેઓ ઢાઢા પાછા ફર્યા ત્યારે અનેક માણસો તે પુષ્પોના દર્શન કરી આશ્ચર્યચકિત થયા હતા

પછા તરીના ઉત્કૃષ્ટ જળવાયુના સેવનથી ગોસ્વામી મહારાજશ્રી શરીર તંદુરસ્ત થઈ ગયું, ત્યારે તેઓ લોકનાથ બ્રહ્મચારી મહાશયના દર્શન કરવા બાનદિ ગયા બ્રહ્મચારીજી પાસે ગયા, ત્યાં તે તેમના રોમે રામભાષી દિવ્ય પ્રકાશ નીકળતો. જોઈ ગોસ્વામી મહારાજ પૂજા આશ્ચર્યચકિત થઈ નયા બહતસજ વિદુરજની પળંકુટીમાં લગવાન ધીકૃષ્ણસદ્ર પથારી હતા, ત્યારે વિદુરજી જેમ પ્રેમાનુભવ થઈ ગયા હતા, તેમ ગોસ્વામી મહારાજના દર્શન હતા બ્રહ્મચારીજી પણ બાનદમસ્ત બની ગયા હતા ગોસ્વામી મહારાજ તો તેમના “લવન કૃષ્ણ” હતા, તેથી તેમને તો “મારા લવનકૃષ્ણને શું ભોગ ખાઈ એમને શું શુ અર્પણ કરી ?” એજ વિચારો આવવા લાગ્યા પણ જમણે ગોસ્વામી મહારાજના દર્શન થયા તેથી તેઓ તો પ્રેમમાં ગાડાતુર થઈ ગયા હતા તેમણે ગોસ્વામી મહારાજની તેમજ તેમના સાર્થીઓની સેવાનો બહોભસ્ત તકતજ કરી લીધો પછી તેમણે જોગવમાં ગોસ્વામી મહારાજ સાથે ખર્મનિષયક પૂજા વાતચીત કરી ત્યાર પછી ગોસ્વામી મહારાજ પાછા ઢાઢા આવ્યા અને ત્યાં પ્રચારક-નિવાસમાં રહેવા લાગ્યા,

એક વાર ગોસ્વામી મહારાજ સજિતાવન રામકૃષ્ણ પરમહંસદેવના આમહથી તેમની સાથે મંડરની પાસે આવેડાં એરિયાદહના ગૌર ભજન શ્રીગદામંદાજની પાપવાટીના દર્શન કરવા ગયા હતા તે મંદિરમાં શ્રીમદ મહાપ્રભુની મૂર્તિ વિરાજતી હતી બન્ને મહાપુરુષે મંદિરની પાસે ગયા, અને જોયું તો દરવાજા બંધ હતા માસે પૂજારી પણ નહોતો ગોસ્વામી મહારાજ આખો મીની ધ્યાન કરવા બેઠા અને પરમહંસદેવ બજન માવા

* નાનાનાસખધરજના વર્ણવેલીપુત્ર મહેશ્વર દે મહારાજની ગણહેમાંથી ઉદ્ભવ.

લાગ્યા. એવામાં મંદિરના દરવાજા આપોઆપ ખુલી ગયા. આવી અપૂર્વ ઘટના જોઈ પરમહંસદેવ પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. પ્રયાગના એક દેવાલયમાં પણ એક વાર આવીજ ઘટના બની હતી. ગોસ્વામી મહારાજના આથીજો તે જોઈને નવાઈ પામ્યા હતા.

* ગોસ્વામી મહારાજ હવે પૂર્વજગાળની બ્રાહ્મસમાજની વેદી ઉપરથી દેવળ અસાંપ્રદાયિક ભાવવાળાં વ્યાખ્યાનો અને ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. તેઓ હવે અનેક સમયે હિંદુશાસ્ત્રોની વાતો કહેતા હતા અને પુરાણોની એક એક વ્યાખ્યાયિકા લઈને તેના આધ્યાત્મિક ભાવો સમજાવતા હતા. તેમનાં આ બધાં કાર્યોથી સામાન્ય લોકો બહુજ સંતોષ પામતા હતા, પણ બ્રાહ્મસમાજીઓને તે વાત ખિલકુલ રચતી નહોતી. તેઓ તો ગોસ્વામી મહારાજ તેમના ભાવો અને ઇચ્છાનુસાર ઉપદેશ અને વ્યાખ્યાનો આપે એમ ઇચ્છતા હતા. તે વખતે ગોસ્વામી મહારાજે પૂર્વજગાળની બ્રાહ્મસમાજની વેદીપરથી જો વ્યાખ્યાનો અને ઉપદેશ આપ્યાં હતાં તેમાંનાં કેટલાંક શ્રી. સ્વામાકાંત ચટ્ટોપાધ્યાયે તથા શ્રી. મનોરંજન ગુહે સંગ્રહીને “વકતૃતાં અને ઉપદેશ” નામે પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરેલાં છે.

હાલમાં પ્રચારક-નિવાસમાં નીચે મુજબનો ઈર્ષકમ ચાલતો હતો:-ગોસ્વામી મહારાજ હમેશાં પ્રાતઃકાળે પોતાના આસનપર બેસી આંગણમાં ઉમેલા શેફાલિકા વૃક્ષ સાથે લગભગ એક કલાક સુધી અનિમેષ નેત્રે જોઈ રહેતા હતા. પછી લગભગ અગિયાર થડીસુધી ધર્મપ્રધનો પાઠ કરતા. બપોરે લોખંડ લીધા પછી લેંદારિયાના એક એકાંત ભાગમાં (શ્રીઆનંદ ભાસ્તરના ઉદ્યાનમાં) એક પ્રાચીન આશ્રવૃક્ષની નીચે લગભગ ત્રણ ચાર કલાક સુધી ધ્યાન-ધારણા કર્યા કરતા હતા અને સંધ્યાકાળ પહેલાં પાછા પ્રચારકનિવાસમાં આવતા. પછી ત્યાં અનેક સંગ્રહાયેલા લોકો આવતા તેમની સાથે ગોસ્વામી મહારાજ વિવિધ જ્ઞાનવાર્તા કરતા હતા. સંધ્યાકાળે એક કલાક કીર્તનસંજન થતું. પછી દરવાજા બંધ થઈ જતા. આ વખતે માત્ર અંતરંગ શિષ્યોજ અંદર રહી શકતા હતા. રાતના નવ દશ વાગ્યાસુધી તેમની સાથે પ્રાણાયામાદિ યોગસાધના કરતા હતા. તે સમયે તેમને વિવિધ પ્રકારના ભાવોનો અનુભવ થતો હતો. ગોસ્વામી મહારાજ પણ ભાવાવેશમાં વિવિધ પ્રકારની વાતો કહેતા હતા. કેઈ કેઈ વાર તેઓ અનેક દેવદેવીઓ, ઋષિમુનિઓ તેમજ મહાપુરુષોનાં તેજોમય દર્શન થતાં તેમની સ્તુતિપ્રાર્થના

કરતા. પછી કિષો પોવપોવાને ચેર જતા. કેઈ કેઈ તો પ્રચાક-
નિવાસમાજ રાત્રિ માળતા હતા જોરવામી મહાસજા પણ ક્યાં પછી
આસનપર બેસી પશુ-ચરુ વાલીમુખી ધ્યાન કરતા અને ત્યાર બાદ
તેઓ કેટલોક સમય નિદ્રા લેતા હતા.

આ સમયે જોરવામી મહાસજા જોગસામતની છેલ્લી કદા-
સમાધિદયા-મુખી પસોળ્યા હતા તેમનો સમાધિમાટે કાંઈ
રિચિત સમય કે નિયમ નહોતો. કેઈ કેઈ દિવસ તો જમતાં
જમતાં કોળિયો મોઝા મૂકતાજ સમાધિરય થઈ જતા, અને એક-બે
કલાકે એજ દયાબદ્ધ ચાલ્યા જતા. લોકો સામે વસ્તો કરતાં કરતાં
પણ તેઓ સમાધિરય થઈ જતા હતા, અને કેટલાક વખતમુખી
કાંઈ પણ જોરવામીઆત્મા વગર નિર્મલ પડવા રહેતા હતા. ધર્મ-
મથનો પાઠ કરતાં કરતા કંઈ જાતથી આવતો અને થોડી વારમાં તો
તેઓ સમાધિની મજા માણતા નામ-સ કીર્તન થતી વખતે ભગ
વાનજી નામ સામગતાજ ઉન્મતની જેડે નૃત્ય કરતા નૃત્ય કરતા
કરતા કપડેક કપડેક તેઓ જોજાન પછુ, ચાઈ જાતા, પાડી, કેઈ
સામયન કેટલાક વખતમુખી તેમના આગળ નામરમરણ કરતા
ત્યારે પછાડા લાગી શકતા.

પ્રચાક-નિવાસમા અનેક સપ્તાવના લોકો આવીને અનેક
મતાપંથની વિવિધ પ્રકરણી વાલે તથા ચર્ચા કરતા હતા. જો
સ્વામી મહારાજ સૌની શતો સાક્ષાત્તા હોવાથી હેતા જતા અને
નિર્જનકાંડમાં મસ્ત રહેતા થકા. આસન ઉપરજાત દ્રાવણશાખા-સફળ
સમાધિમા-વળી પડવા હતા તેમજુ મન સદાય વાલે કોઈ અજ્ઞાત
દેશમાં કોઈ અનિર્વચનીય મુખસિધુમ્મ મસ્ત રહેતું હોય તેમ
લાગતું હતું. ભગવાનના કેઈ પણ નામરમરણથી તેઓ સાધાવ
શ્યામા બાલી જતા અને ક્ષેત્રધાતુજ અને ઓંકાર-નિત્ય વિશે
જાગૃત થતું, ત્યારે તો તેઓ લાલાચેશમા ઉન્મત થઈ જતા હતા.
આશુરુ તેમ સામગી પ્રાદ્યસમજાજોશા જેવી ચર્ચા થવા લાગી કે
અસ્તિતાવના અધિરેકથી જોરવામીજી હવે વિમુક્ત પ્રાદ્યમત છે. શ્રી
અનેક શાસ્ત્રીમૂલક પ્રાચીન જાગલો લોક વગી વગા છે, તેથી તેમનો
વિરોધ કરવો તેજીએ - વચેરે

"જ મ સં. ૧૨૬૪ ના વનહામનના વાર્ષિક ઉત્સવને દિવસે
જોરવામી મહાસજા પ્રાદ્યસમજાની વેડીપર બેસી હવેશની પ્ર
જ્ઞાતિકા મુજબ ઉપાસના બાલી રકયા નહિ. તેમજે ઉપ

સના શરૂ કરી કે તરતજ તેમને માર્ક, વાલ્મીકિ, શ્રૌતિતન્ય, રામકૃષ્ણ પરમહંસ વગેરેનાં મનોમય દર્શન થયાં, તેથી તેઓ તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. એઓ હાજર હતા તેમની બધાની આંખોમાંથી પ્રેમાશુ વહેવા લાગ્યાં. ગોસ્વામીજી કશું બોલ્યા નહિ. તોપણ તેમની ભાવસમાધિનાં દર્શન કરીનેજ લોકો ગળગળા થઈ ગયા. છેવટે ભાવસમાધિમાં રહ્યાં રહ્યાંજ ગોસ્વામીજી નીચેની બેઠા-એ વાતો બોલતા બોલતા ગળગળા થઈ ગયા. તેમણે કહ્યું કે “આ જીઓ, માં આવે છે. આજે તો આ રાજા જરીને પ્રસાદ લાગ્યો છે. જીઓ, માં અને આવાત કહેવાની ના પાડે છે. કેમ ? માં ! શા માટે ન બોલું ? દોષ મને જાણેમાને પ્રસાદ ખવડાવે છે. આજ તો તમારાં બધાં જોકરાંને પ્રસાદ દેવો પડ્યો. તમેજ સૌની મા છે, જગજગતની છે; એમને શામાટે ન દેવો ? એઓ તો ઉપવાસી છે. માં ! આ તમારી કેવી રીત ? માં ! આજે તમારી બધી વાત, સૌને કહી દેવાનો છું. વિક્રમપુરની પેલી વાત કહી દઈશ, રામબાબુની વાત કહી દઈશ, હરવાળા ખોલી રીધા હતા એ વાત પણ કહી દઈશ, તમારા ઘરની તમામ વાત કહી દઈશ. શી રીતે વર્તવાથી આપનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય, તે પણ બધી વાત કહી દઈશ. જીઓ, હવે હું તમને સૌને કહી સંભળાવું છું કે, તમે આ ગ્રહ નિવૃત્તિ પાળ્યો તો માતાજીનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત થો. ત્યારે જો કંઈ મળે, ત્યારે કંઈ પણ આહાર કરો, ત્યારે પહેલાં હમેશાં તે માતાજીને અર્પણ કરવું અને પછીજ તે નૈવેદ્યનો પ્રસાદ ગ્રહણ કરવો. માતાને અર્પણ કર્યા વગરની વસ્તુ ત્યારેય પણ વાપરવી નહિ. જીઓ, હવે મા મારું મોહું ઘણી રાખે છે, મને બોલવા દેવી નથી. હવે તો માએ મારા મોઢા આડો હાથ રાખ્યો છે ! જય માં ! જય માં !” અરકુટ સ્વરે આ બધું કહેતાં કહેતાં ગોસ્વામી મહારાજને કંઈ રૂપાઈ મયો. બહુ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ તેઓ વિશેષ બોલી શક્યા નહિ. ચારે બાજુ ફિંદુ તેમજ કાલમધુઓ-સૌ કોઈ ગદગદિત થઈને સાવાવેશમાં આવી ગયા હતા. અંદ્રનાથ બાબુએ ઘોડી વાર પછી એકે મુંદર સજન ગાયું. આજે વેદીનું કાર્ય ગોસ્વામી મહારાજ આગળ ચલાવી શક્યા નહિ. છેવટે સર્વજ્ઞ શાંતિ ફેલાયા બાદ સૌ પોતપોતાને ઘેર ગયા.*

ઉત્સવની સમાપ્તિ થયા પછી ગોસ્વામી મહારાજ હાકાથી

* ‘સદ્ગુરુ-સંગ’માંથી ઉદ્ધૃત.

સહકરૂં જ શાંતિપુર તથા બીજી તરફ ઠંડીયાની સાધારણ બ્રાહ્મ સમાજ સાથે શેસ્વામી મહાસત્ત્વને મતભેદ થવાથી જે દિલચાલ આવતી હતી તે તો હજી આશુર હતી. એની બહાર હકામા પણ થઈ હતી પરિણામે કેટલેક કેટલેક શેસ્વામી મહાસત્ત્વના પ્રચારક-નિવાસના પ્રયોગ દોષ દેખાતા હતા. નવકાલ ચંદ્રોપાધ્યાય પગેરે કેટલાક બ્રાહ્મણ મુએની પ્રેરણાથી, પૂર્વજગતી બ્રાહ્મસમાજ, ના કાર્યકર્તાઓ તરફથી, શેસ્વામી મહાસત્ત્વની પ્રચાર-પદ્ધતિનો નિષેધ કરતાવા કેટલાક નિયમો થઈને તેમને શાંતિપુર ગો કલણમાં આવ્યા. — નિયમો વાંચી શેસ્વામી મહાસત્ત્વે, પૂર્વ જગતની જાણસમાજના સંપારક કીમુત રૂબનીકાત ઘેર મહા કામને નીચેનો પણ લખ્યો હતો

પ્રેમપૂર્વક તમસ્કાર—

આપનો પત્ર વાંચી પૂર્વ જગત-બ્રાહ્મસમાજના પ્રચારકનિવાસ સભાથી કેટલાક નિયમો મળ્યા તે વાંચતા અને તે સભાથી કંઈ વિશેષ લખકની ઇ-બ નથી, તેમજ એટલું તો કહું છું કે જે નિયમોનું અવલંબન કરી હું પ્રચારક-નિવાસમાં રહું છું, તેમાં બ્રાહ્મસમાજના પ્રચારને પ્રતિબંધ દોષ એવું અને તો કંઈ જ છુટું નથી બન્યું છે તે પદ્ધતિનું હું અવલંબન કરી રહ્યો છું તેથી જ વિશુદ્ધ સાર્વભૌમિક બ્રાહ્મધર્મનો પ્રચાર વાંચ છે એવી મારી કહી માન્યતા છે

હતા. મારી પ્રચાર-પદ્ધતિમાં આપને પસંદ ન હોય તો આપ આપની માન્યતા મુજબના નિયમો થઈ સહી છો, પરંતુ જે નિયમો મારાથી માન્ય થઈ શકશે નહિ, અને તેથી હું પ્રચારક નિવાસમાં રહી છાડીશ નહિ તેથી મારે બન-પરજોજ નિવાસ રાખવો પડશે, પરંતુ તેમ થતાં મારે બ્રાહ્મસમાજ સાથેનો સંબંધ રહેશે નહિ એમ નથી. બ્રાહ્મધર્મનો પ્રચાર કરવો એ તો માત્ર જીવનનું કાર્ય છે અને ત્યાં રહીશ પણ બ્રાહ્મધર્મનો પ્રચાર કરવામાગ આ જીવનની પૂર્ણરૂપિ મર્યો આપ સૌના ન્યારીવોદ્યાદુ છું કે જેથી હું મોડું જીવનવ્રત પાળી શકું

રો ૧૮૮૮ના કાર્તિક ૨૧
કવડા

} વિજયદાસ શેસ્વામી

શેસ્વામી મહાસત્ત્વનો આ પત્ર વાંચીને પણ વિદેશીઓને વિદેશ સંચો નહિ તેમજ આગ્રહથી કાર્યવાહક સભાએ ગો

સ્વામી મહારાજના પ્રચારકનિવાસના કાર્યક્રમનો વિરોધ દર્શાવનારાં કારણોની એક માત્રી તૈયાર કરી મોકલી હતી. ત્યારપછી પોતાના ગુરુદેવની પણ તેવીજ સલાહ મળવાથી તેમણે નીચેનો પત્ર લખી, બ્રાહ્મસમાજ સાથેનો સંબંધ છોડી દીધો.

“સત્ય એજ બ્રાહ્મધર્મ છે. મને જે સત્ય જણાય ■ તેનેજ હું બ્રાહ્મધર્મ માતું છું અને સદા તેનુંજ પાલન કરતો આવ્યો છું. મારા કાર્યનો કોઇ વિરોધ કરે તો તેનો પ્રત્યુત્તર આપી, હું નકામી ચર્ચા લંબાવવા સજી નથી. કારણ કે પરમેશ્વર સત્યસ્વરૂપ છે અને સત્ય એજ પરમેશ્વર છે, માટે સત્ય અચર-અમર છે, જે સત્ય છે તેની પ્રતિષ્ઠા યથા વિના છૂટકોજ નથી, અને જે અસત્ય છે તે તો પવનની સાથે ઉડી જાયું છે.”

“જેઓ મારા કાર્યનો વિરોધ કરે છે અને જેઓ મારો ભ્રમ દાખવા મંથી રહ્યા છે, તેમને સર્વને હું ધન્યવાદ આપી પ્રણામ કહી છું. આપ સૌ મને આપીર્ષાદ આપો, કે જેથી હું સદા સર્વદા બ્રાહ્મધર્મનો પ્રચાર કરી ફલાયે શાઉં.”*

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ત્યારે ગોસ્વામી મહારાજનો પૂર્વ-ભંગાળની બ્રાહ્મસમાજ સાથેનો સંબંધ બંધ થવાની તૈયારી હતી ત્યારે ‘ગોસ્વામી મહારાજની માન્યતાથી બ્રાહ્મસમાજનો સિદ્ધાંત રક્તગ્રંથ છે’ એવું પૂરવાર કરવામાટે નવજાત સદ્ગોપાધ્યાય મહારાજ પૂણ મહેનતગરી રહ્યા હતા. આ બાબવમાં તેમણે મહર્ષિ દેવેંદ્રનાથ ઠાકુર તથા શ્રીગજનારાયણ વસુ મહારાજના પણ મત લીધા હતા. મહર્ષિ દેવેંદ્રનાથે પોતાના ભાગ્ય શ્રી. શિવનાથ શાસ્ત્રી મારફત જણાવ્યું હતું કે “બ્રાહ્મધર્મ” કહેને કહેવાય તે બધું જૈં વિસ્તારપૂર્વક ‘બ્રાહ્મધર્મ’ ‘બ્રાહ્મધર્મ’ બ્યાખ્યાન અને ‘બ્રાહ્મધર્મ’ મત અને વિશ્વાસ નામનાં પુસ્તકોમાં રૂપરૂપે જણાવી દીધું છે. તેમાં જે કંઈ બાબતો જણાવી છે તેની વિરુદ્ધ કોઇ કંઈ કહે તો તે બ્રાહ્મધર્મ નથી.”

સીયુત રાજનારાયણ વસુ મહારાજના પત્રમાંથી પણ કેટલોક ભાગ નીચે આપવામાં આવ્યો છે:—“કેટલાક માણ પહેલાં પૂન્ય-પાદ શ્રી વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી દેવધર આવ્યા હતા. તેમના સહવાસમાં રહેવાં અને જણાવું કે, તેમના જેવી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ બ્રાહ્મસમાજમાં ભાગ્યેજ બીજા કોઈની યથેશી હશે. એક જે

* પૂર્વજનની બ્રાહ્મસમાજના બહેવાવમાંથી ઉદ્ભૂત.

૧૬૬ મહાત્મા વિઞ્વત્પુત્ર ગોસ્વામી-પ્રત્યક્ષ અગિયારમું

રિવસના તેમના સહવાસથી મને એ કાંઈ આનંદ મળ્યો છે તેનું
વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી તેમનો વિશેષ જામને જાહેર દુઃખ
કર લાગ્યો, પરંતુ તેમની નાધ્યાત્મિક ઉન્નતિની સાથે તેમના
કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા પણ એવામાં જાણ્યા કે તેનો પ્રાણધર્મની
સાથે કોઈ રીતે મેળ ખાય તેમ નથી. આથી પ્રાણજન મુએ તેમને
પોતાના સમાજમાં રાખી શકે તેમ નથી અને તેમને પણ
પ્રાણસમાજમાં રહેવું ઉચિત નથી તેઓ કદાચ પ્રાણસમાજની
બહાર નીકળી કોઈ જુદો સમૂહમાં પ્રવર્તીને તો પછી અસંગતિ
હોય ન રહે અને પછી તો તેઓ અમાન જગ્યાએ મહાપાત્ર થશે.
હું જેમ પ્રિદુધર્મના કેટલાક ઇશ્વરપરાયણ સાધુઓ તો પ્રાચ્ય
પૂજ્યપુત્રિ સાધુ છું તેમ તેમના ઉપર પણ મહાવર્તિ જાણીશ.
તેમને એક સાધુપુરુષવરીકે માનું છું જેમ બે માણસોની મુખા
કૃતિ મળવી આવતી નથી, તેમ તેમના ધાર્મિક સિદ્ધાંતો પણ
મળતા આવતા નથી બધા માણસો એક જ મતના થશે એવું હું
ક્યારે પણ માનતો નથી.

ત્યારપછી આ / નિવચના ગોસ્વામી મહારાજ સાથે મહર્ષિ
દેવેશ્વરનાથ દાપુરને એ જનબહાર થયો હતો તેમણી પણ કેટ
લોકો સાથે નીચે આરવામાં આવે છે -

મહર્ષિ દેવેશ્વરનાથનો પત્ર

મહર્ષિ !

તમારી સુખસુદા જેવી જાગ્ય છે, તમારો તબાલ જેવો
મણીર છે, તેવાજ તમારો હૃદયપ્રેમ પણ અલૌકિક છે
એકે પ્રત્ય ધર્મીએ તમારૂં પ્રાણસમાજમાં આશ્રમન થયું અને
પ્રાણધર્મના જ્ઞાનના સાક્ષી તમે આજર્ણિયા અને ત્યારપછી
તમે કેવી કઠિન વપસેમાં અને ત્યાગ કરીને પ્રાણધર્મ અગ્રીકાર
કર્યો તેમજ તેના મત્તાર કર્યો. પ્રજ્ઞાનદ કેશવચંદ્ર તેમને હાથે
પ્રાણધર્મની ઉન્નતિ થશે એવી ઝીંઝા હતી પણ તેમનો તો પરમ
પિતાના જાત પ્રભુથી બહુ નાની વચગાજ પરલોકવાસી થઈ મધ્ય
તે વખતે મારી નાજર તમાગપરજ દરી હતી પછી તો તમેજ
મારી આશા અને વિશ્વાસનું પાત્ર બની છો તેમા પણ તમે
તો મધ્ય ધાર્મિક મત્તારકોના અમેસર લલા અને જાજમુખી તમે
ખરા દુરપથી મન, વાણી અને કર્મથી પ્રાણધર્મની સેવા કરી છે

“નામ્યાન્યદન્તસાહવપત્રઃ પઠન્ ગુપ્તાનિ મદ્રાણિ કુતાનિ

ચ સ્મરન્ ગાં પર્યટન્ તુષ્મના ગતસ્પૃહઃ કાલં પ્રતીક્ષન્ નમદો વિમરસઃ ॥ ”

ઉપરનો મંત્રોપદેશ આપી તમને જે પ્રચારકે ધર્મનો આદર્શ બતાવ્યો હતો, તેને તમે આજસુધી દૃઢપણે વળગી રહ્યા છો. પ્રચારકના ધર્મનું ચઢાવું પાલન કરી તમે સમગ્ર જગદેશમાં પ્રાણધર્મનું બીજરોપણ કર્યું છે. તમારી નિષ્કામ ભક્તિ તથા હૃદયપ્રીતિવટે તમારું આત્મતેજ અગ્રહણી રહ્યું છે. તમારો ઉત્સાહ અવંત છે. જે ઉત્સાહના પ્રભાવથી તમે મારી પાસે પ્રાણધર્મને વિશુદ્ધ રાખવામાટે સાધારણ પ્રાણસમાજની પ્રતિક્ષા કરવાનો પ્રસ્તાવ રજુ કર્યો હતો, તે પ્રસંગ મને હજી પણ ધ્યાનરે છે. હું તો હવે થોડોજ વખત તમારી સાથમાં છું. જ્યારે હું આ ભૂમિ ત્યજીને ચાલ્યો જઈશ તે વખતે પ્રાણસમાજ તમારાજ શ્રવણમાથી પ્રેરણા લઈ ઉન્નત થશે અને તમારાજ આત્મામાંથી જ્ઞાન અને ધર્મ પામીને વૃદ્ધિ પામશે. એજ મારે માટે છેઠ્ઠી આશા અને આનંદની વાત છે. એ આનંદથીજ આ શરીર ટકી રહ્યું ■ અને ઇંદ્રિયો સજીવન રહી છે. પરંતુ ચાલુ માસની “તરવ-કોસુલી”માં આપનાપર પ્રાણધર્મના વિરોધી મત ધરાવવાનો જે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે, તેથી મને બહુજ દોલ થયો ■ અને આવી દુર્ભાગ અવસ્થામાં પણ તમને આ પત્ર લખું છું. “સત્પુરુષોની ચચ્ચુરજ લેવી, તેમની ચચ્ચુરજમાં આગોટવું; તેમને પગે પડવું; તેમનો પ્રસાદ અહણ કરવો, મૂર્તિપૂજકોને, પ્રાણધર્મના વિરોધીઓને તેમજ બાળકોને પણ દીક્ષા દેવી; અધશ્રદ્ધા, જાતિભેદ વગેરે કુસંસ્કારો ટળી ગયા ન હોય તોપણ બ્રહ્મોપાસના કરવામાં કંઈ વાધો નથી-અર્થાત્ જેને જે ધર્મમાર્ગમાં શ્રદ્ધા હોય તેજ ધર્મમાર્મનું અનુસરણ કરવાથી તે બક્તિ કાળે કરીને સત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે; સિદ્ધયોગી સૂક્ષ્મ શરીરે આવી-જઈ શકે છે, તેમજ વાતચીત પણ કરી શકે છે, આ બધી તમારી માન્યતાઓ છે એમ જણાવવામાં આવ્યું છે વિશુદ્ધ પ્રાણધર્મને નામે આવા કુસંસ્કાર અને આવો મિથ્યાવાદ ચલાવતા હો તો જરૂર તેનો અટકાવ થવો ઘટે છે. અધશ્રદ્ધામાનનો નાશ કરવામાટે પ્રાણધર્મની સ્થાપના કરવામાં આવી છે, અને છેક સમસોહન સયથી માડી આવજનો એક સામાન્ય પ્રચારકે પણ તે અધશ્રદ્ધાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા જાગી

૨૫ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે આપ મહાત્મ પરિણમનું ફળ ॥ એવ
આવશે કે, 'પ્રજ્ઞાજ્ઞાન મેળવવા પહેલા અધ્યક્ષદાદિને। પરિચાર
કરવાની જરૂર નથી? આત્માની સાથે પરમાત્માનો યોગ એવ
સ્વાભાવિક યોગ છે અને પ્રાચીન ઋષિઓથી માઠો મારા જેવ
દરેકની આત્મપ્રતીતિ પણ એવ વાતની સાબીતિ આપે ॥ આ
આત્મપ્રત્યક્ષને રક્ષાને, શુ હવે 'સાધુને પમે પડવાથી, તેમની
અસ્તુરજ દોવાથી અને તેમની યજ્ઞિનો સંચાર થાય ત્યારેજ મ
તુમ્હને પ્રાક્ષર ન થાય છે' એવી માન્યતાને સ્થાન આપવું નોંધ્યો?
અને જો એમ માનીએ તો તો પછી ગાયત્રીમંત્ર નથી કરી કિંમત
જ નહિ રહે 'દ્વદશ મંત્રીણા મમલામિકૃત્ત અર્થાત્ 'દ્વદશ સ્થાય
રહિત પુદ્ધિવટે મનન કરવાથી પ્રજ્ઞાજ્ઞાન થાય છે' એ અધિવાક્ય
ખોટું પડ્યો, અને અધ્યાત્મયોગનું ચિહ્ન તથા પ્રાક્ષરમંત્રના
મૂળ સિદ્ધાંતનો લોપ થયો

પ્રાક્ષરમંત્ર સત્ય એજ એક અવિચળ સત્ય છે તે જેવું
આરબમા-પ્રથમમુમત્તા હર્ષ તેવું જ રોપસુમપય ત-ઉવદસુધી-
રહેશે એ સ્વભ જેવું રવમસિઠમા છે તેવું જ મત્યલોકમા છે દેશ
કાળાદિ બોલવટે તેમા કશું ફાતર થઈ નથી તે સૂર્યના જેવું
તેજસ્વી અને સમરના જેવું અશરિર છે તે સુખમય છે, પ્રાસુમય
છે, તે સત્વ તમસા હૃદયમા અખટ રહેા એવો મારો શુભ શીર્ષક
જે 'પ્રાર્થના કરૂ છું કે, તમારા હૃદયમા પ્રામિતિ મતલેદને
રક્ષાને એકલા સ્થપાવ્યો, તમે બાધા ન લખાંસ એકમતના મધ્ય એક
ચિત્તે સત્ત્વનો પ્રચાર કરી પ્રાક્ષરમંત્ર ગૌરવ વધારો અને જો
પ્રમાણે ગદ્યા પ્રાક્ષરમંત્ર ચિવટે શુ થાઈને આનંદથી અનંત ઉત્પત્તિના
માર્ગે આમણ વધો એવ

જગ ॥ ૧૨૮૪ના ૧૧ ૧૭

કેવડ મુદ્રા ૧૬૧
શ્રી દેવેન્દ્રનાથ દેવશર્મા

ગોસ્વામીશ્રીનો ઉત્તર

નમસ્કારપૂર્વક નિવેદન છે —

આપ મહાશયનો ૧૭ મી પોપનો પત્ર વાંચી સતોષ અને
આનંદ થયો છે હજી જ સરીરે આવી દૃષ કરી આપે મારાપ્રત્યે
અવિચલ સ્નેહજ્વલ દર્શાવ્યો ॥ 'પ્રાર્થના કરૂ છું કે, હું આપના
પ્રેમ અને આગીર્વાદને ચો વ યથા આ છવનમા સત્વસ્વરૂપ પ્રાક્ષ

* તત્વકીમુદી સંકે ૧૮૦૬ સપ્તમ ૧૬

ધર્મનો પ્રચાર કરતો હું.

જે સત્ય છે તેજ બ્રાહ્મધર્મ છે, એવી મારી દે પ્રતીતિ છે અને એ સત્યનોજ હું ઘણા સમયથી પ્રચાર કરતો આવ્યો છું. 'કોઈ અસુક સમયે કોઈ ખાસ વ્યક્તિ કે સમાજે જે સત્યનો પ્રચાર કર્યો હોય તે સિવાય કોઈ કોઈ પણ નૂતન વા અપ્રકાશિત સત્યની શોધ થઈ શકેજ નહિ' એવી માન્યતા, હું મારે છે, કોઈ પણ વ્યક્તિ સ્વીકારશે નહિ.

બ્રાહ્મસમાજને પણ હજી અનેક અપ્રકાશિત સત્યો શોધવાં પડ્યાં છે, કે જે સત્યો હજારો વર્ષપૂર્વે સાધકજીવનના મૂળભૂત પાઠાક્રમે પ્રકાશી રહેશે હું જે માર્ગનું અનુસરણ કરી રહ્યો છું, તે અધિપ્રવર્તિત માર્ગ છે બહુજ પ્રાચીન કાળથી અનેક મહાપુરુષો તે માર્ગનું અનુસરણ કરતા આવ્યા છે અને તેથી તેઓ કૃતાર્થ થયેલા છે આપના "બ્રાહ્મધર્મ વ્યાખ્યાન" નામે પુસ્તકમાં પણ અનેક ગ્યને તેનો આભાસ જોવામા આવે છે. "હૃદા મર્તયા મનસાચિજ્ઞસ" એ શ્લોક મને પણ વિશેષાર્થ છે અને નિઃસંશય બુદ્ધિવંદે મનન કરવાથી બ્રહ્મજ્ઞાન અને બ્રહ્મનિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે" એ વાત સત્ય છે અને હું પણ તે માનુ છું, પણ સંશયમરહિત બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થવી એ કંઈ સહેલું કાર્ય નથી. તેને માટે તો ખાસ ઉપાયો યોજવા જોઈએ એ એમ ન હોય, તો તો પછી ધર્મપ્રચારની વા ધર્મોપદેશની વગર રહેવી નથી મનની એવી ઉન્નત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાના વિવિધ ઉપાયો હેઈ શકે છે, જે ઉપાયથી જેને કાયદો થાય તેણે તે ઉપાયનું અવલંબન કરવું જોઈએ મારો એવો દુરાગ્રહ નથી કે મારી સાધનપ્રજ્ઞાલિકાસિવાય કોઈ કોઈ સાધન-પ્રજ્ઞાલિકા છેજ નહિ, પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ છે કે, જે ઉપાયવડે અને બ્રહ્મનિષ્ઠા પ્રાપ્ત થવામા મદદ મળી હોય અને મળ્યા કંચે એમ લાગતું હોય તે મારી પ્રાધુરિય વસ્તુ-મારા જીવનધર્મનો મર્યાદા હું મર્યાદા રીતે સમજી શકું એવો આશીર્વાદ આપજો. ધર્મસાધનાના ઉપાયમળ ધર્મા 'બ્રાહ્મધર્મ' ગ્રંથમાજ નીચે પ્રમાણેનો ઉપદેશ આપેલો જોવામા આવે છે -

"તદ્વિજ્ઞાનાર્યે સદ્ગુરુમેવાભિગચ્છેત્ । તસ્મૈ સ ગિદ્વાનુપમ-
ત્રાય સમ્યક્ પ્રજ્ઞાંતચિત્તાય શમાન્વિતાય ચેનાહરં પુરુષં વેદ
સત્યં પ્રોવાચ તાં તત્ત્વતો બ્રહ્મવિદ્યામ્ ॥ "

અર્થાત્ બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે સદ્ગુરુનેજ શ-ણે જવું
વિ. ૧૫

૧૯૦ અહાત્મા વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી-પ્રકરણ અગિયારમું

જોઈએ; અને તે ઓચીંપ તથા પ્રહનિષ્ઠ શુરુએ સરજે આવેલા, શ્રદ્ધાળુ, નિઃશંકય ભુદિવાળા તથા સમદર્શિ સાધનરા પન્ન શિષ્યને, જેનાથી તે અક્ષરપ્રહ્નને જાણી શકાય એવી નત્ય પ્રહ્ન વિદ્યાનો ઉપદેશ આપવો. આથી સિદ્ધ થાય છે કે, મહુશુર પાસે જઈનેજ ધર્મોપદેશ મેળવવો જોઈએ. અંધશ્રદ્ધાળુ તેમજ મૂર્તિ-પૂજકોને દીક્ષા આપવાના મ જંઘમાં આવે છે લખ્યું છે, તે સંજંધ માં મારે એટલું જ કહેવાતું છે કે પ્રાહ્નમ્માજમા એવાજ લોકોની સંખ્યા વધારે છે. એવા ઘણા માણસો છે કે જેઓ પ્રાહ્ન મત પ્રમાણે ધર્મક્રિયા કરે છે અને સાથે માથે પોતાની ગાન્યતા વિરુદ્ધની ધામિંકે રૂઢિચુસ્ત પલ્લ પાલન કરે છે. આવા અધર્મગ્રંથ કરતાં તો જેઓ સરળ હૃદયના, શ્રદ્ધાળુ અને આકારના ઉપાસકો છે, તેમને હું વધારે એક માનું છું; અને ક્યારે નત્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તો બધી વિધિઓ અને સાંપ્રદાયિકતા આપોઆપ સર્પની કાચળીની પેઠે સરી પડે છે, તો પછી ધર્મજીવનના મારંભમાજ, પરસ્પર પ્રતીવ ચતો આચારલોક ટાળી શકે જોઈએ, એવું હું માનતો નથી. સાધકની ચિત્તશુદ્ધિ દેવી ધર્મ છે તે ઉપર નજર ન રાખતા તેની મેકલુશક્તિ ઉપરાતના સત્યો તેને પ્રયોધવામા આવે-અર્થાત્ અધિકારવિના પ્રહ્નવિદ્યાનો ઉપદેશ કરવામાં આવે તો તેનું ફિત થતું તો બાલુએ રહે છે, પરંતુ તેનું અનિહત થાય છે, અને મારો તો હું વિશ્વાસ છે કે, અધિભુનિયો અધિકારલોક જોઈનેજ વિવિધ માધનોની યોજના કરી ગયા છે.

આપને જો પડીને નમ્રભાવે હું એટલોજ આશીર્વાદ મારું છું કે, હું અનંતજીવનમાં અનંત પ્રહ્નો-સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરી તેનો પ્રચાર કરતો રહું.

‘યોગ-સાધન’ નામે એક નાનું પુસ્તક પણ આ માથે મોકલ્યું છે કેઈની પાસે તે પુસ્તક વચાવીને સાક્ષજવાથી મારા વિચારો આપ સારી રીતે સમજી શકશો.

શ્રાકા } રિનીત -
જગ મ. ૧૨૬૪ના પોષ ૨૦ } વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી
અદર્પિતો બીજી પત્ર

રોહીનિ ૧

તમારો ૨૦મી પોષનો પત્ર વાંચી ધાંપું સંતુષ્ટ થયો છું. તમે

“વત્સલકેયુદ્ધ” વડે ૧૮૦૬ શાસ્ત્ર ૧૬.

મલની બહુ શોધ કરી છે અને તેનો સાક્ષાત્કાર કરવા સાધનો પણ બહુ કર્યા છે તમને જે અત્ય લાગ્યું છે, તેનો તમે લાખા વખતથી પ્રાક્ષસમાજમાં પ્રચાર કરતા આવ્યા છો તમે બહુતાજ હશે કે, આત્મજ્ઞાની પ્રાક્ષની દૃષ્ટિએ બધા યોગ કરતા અધ્યાત્મ-યોગજ વધારે શ્રેયસ્કર છે તમને મારી એટલીજ વિનંતિ છે કે, તમે પ્રાક્ષણધુઓને અધ્યાત્મયોગનુજ શિક્ષણ આપો અને તે રહેજ પ્રાક્ષસમાજનું હિત સાધો

જો જ્યોતિર્વિદ્યા વગેરે ખીલ અપરા વિધાના શિક્ષણ માટે આચાર્યની આવશ્યકતા રહે છે, તો પછી સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રજ્ઞવિદ્યાના શિક્ષણમાટે આચાર્યની આવશ્યકતા હોયજ તેમાં તો કહેવું જ શું ? સારી રીતે પ્રજ્ઞવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવો હોય તો શ્રોત્રીય અને પ્રજ્ઞનિષ્ઠ શુરની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે, એમાં જે મત છેજ નહિ માટેજ ‘પ્રાક્ષધર્મ’માં લખ્યું છે કે - “વદિજ્ઞાનાર્થ સર્વ ગુરમેવામિગચ્છેત્ । અર્થાત્ પ્રજ્ઞવિદ્યા બહુવા માટે તેણે-શિષ્યે-શુર પાસે જવું જોઈએ પરંતુ શુર પાસે જઈને તો પ્રજ્ઞવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવાનો છે અભ્યાસ કર્યો સિવાય પગે પડવું કે પ્રસાદ લેવા વગેરે ક્રિયાતું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી, તેથી કંઈ ફળસિદ્ધિ પણ મળી નથી સદ્શુર પાસેથી પ્રજ્ઞવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી એજ સત્ય-જ્ઞાનનો એકમાત્ર ઉપાય છે

અધ્યક્ષદાવાળા મૂર્તિપૂજકને નિરાકાર પ્રજ્ઞનો ઉપાસક કંવો એજ પ્રાક્ષધર્મપ્રચારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે એવા ભૂલેલાઓને તેમની જ્ઞાતિની સમજણ પાટો અને તેમને પ્રજ્ઞજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપો, પણ “જેને જેમાં શ્રદ્ધા હોય તે તે માધન ભણે કરે, કાળે કરીને તેને મત્યજ્ઞાન થશે” એવી વાત તો ભૂલે ચૂકે પણ કરતા નહિ એમ કહેવાથી તો કાળનું પ્રધાનપાત્ર કંઈ છે પછી તો આચાર્યના ઉપદેશની આવશ્યકતા પણ ગ્રહેતી નથી એવા વચનોથી તો નિરાકર અને નિર્વિકાર પ્રજ્ઞજ્ઞાન તત્ત્વ જિજ્ઞાસુની વૃત્તિ ઢગવાની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ તેથી તો તેના સાકાર દેવદેવીઓની ઉપાસના તો ન સ્કાત્ દૃઢ થવાના માટે જે બાબતથી સાવધાન થઈ તમે જે પ્રમાણે પ્રાક્ષધર્મની સેવા કરતા આવ્યા છો તેમજ કરતા રહેશો.

ચો ૨૬-

}

મલનો મલનાથી
દેવે દ્રવ્યથ દેવગમાં

આ પત્રનો ઉત્તર ગોસ્વામી મહાગણે આપ્યો છે કે નહિ, તે

૧૯૨ મહાત્મા વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી-પ્રકરણ અગિયારમું

કંઈ લાગવામાં નથી આવવા લાગ્યો હતો તે તે બહારમાં આવ્યો નથી; પરંતુ ત્યારપછી ગોસ્વામી મહારાજના સંબંધમાં મહર્ષિ-ને એ અભિપ્રાય લઈને બહારમાં ગયો હતો. ગોસ્વામી મહારાજની ઉચ્ચ સ્થિતિ-તેમની જ્ઞાનિશ્ચય લેખને, મહર્ષિ પોતે પણ એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા ન્યાયુક્ત થઈ ગયા હતા. આવી ઉચ્ચ નિષ્ઠા તેમને આ ઉપાયથી પ્રાપ્ત થઈ ! એવો પ્રશ્ન પૂછતાં ગોસ્વામી મહારાજે પોતાના ગુરુદેવની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી હતી અને ગોસ્વામી મહારાજે પોતાના ગુરુદેવને મહર્ષિ ઉપર પણ દુષપ્રતિ કંપાની તમામ વિનિતિ કરી હતી પરિણામે ગુરુદેવે મહર્ષિ-મા દિવ્ય શક્તિનો સચાર કથોઈ હતો અને તેમના હૃદયદાર ખુલી ગયા આ પદના પછી બ્યારે ગોસ્વામી મહારાજ તેમને મળ્યા ત્યારે મહર્ષિએ

નમો જ્ઞાન્ય દેવાય ગોમાલગદિવાય ચ ।

અગદિતાય કૃષ્ણાય મોવિન્દાય નમો જયઃ॥

આ શ્લોક બોલો ગોસ્વામી મહારાજને નમસ્કાર કર્યો હતા. તે દિવસે તેમની કાચે લે ધર્મવિપચક વાતથીયે થઈ હતી, તે આ જંઘમા મધ્યગ્યને આપવામાં આવી છે. આ બધી પૂર્વપર હકી-કતો જાણવાથી સહુદય વચ્ચે તેમના જન્મેના મતલબ અને તેનું પશ્ચિમ મારી રીતે નમણ શક્યો

ખરું. જો તે લે થવાનું હતું તે થઈ ગયું, પરંતુ જેમ મરણ-પથારીએ જઈથી દુર્ગંજ માતા પોતાના હૃદયપુત્ર બાળકને પોતામાં રમાડી શકતી નથી, તેમજ કપોલકલિષ્ઠ અભિપ્રાયો, પરમત-પદન, કાલોચરે માની નિંદા અને મહાપુરુષોના દ્રોકરૂપી વિ-વિધ અધ્યાત્મિક નથી થીવતી અને મરણપથારીએ પડેથી પ્રાણ સમાપ્ત આ દરમિયાન, અત્યંત, ઉદાર અને ધર્મવીર મહાપુરુ-પને હવે વધારે વધાર પોતાના જોગ્યામાં એવના દઇ ચડી નહિ. પ્રાણસમાપ્તિ મને પાવન-સેવણ કરનાર માતાની પેઠે હિ દુધર્મ-રૂપી જનનીનક જોગ્યામાંથી ઉઠાવી લીધા હતા, પરંતુ પ્રતીક્ષ અભિ-સમાન તેમની તેજગિતા અહીં ન થવાથી તેમને પાછા તેમની મૂળ માતાને મુખ્ય કરવા પડ્યા. કાલગ્રભોએ ભલે કોકિલાને ઉછેરી હોય, પણ વસંત ઋતુમાં તે દહુકયા વિના કેમ રહી શકે ? કાલગ્રભો ભલે અનુપહાર કરી કોકિલાને કાઢી મૂકે, પણ અંધે ગોર આવે ત્યારે અંધ તો દહુકયાનીજ. પ્રાણમુખ્યોને પણ

ગોસ્વામી મહારાજનું કોયલના મીઠા ટહુકાર જેવું અવલુ મનોહર મધુર કૃષ્ણકીર્તન અકારૂં લાગેલું, કેમકે તેઓને તો આ અધ્યક્ષતાની તથા મૂર્તિપૂજાનો ગૃહ આવવી હતી આથી તેઓએ ગોસ્વામી મહારાજપર મિથ્યાવાદનું આરોપણ કરી તેમનો બહિષ્કાર કર્યો. પરંતુ ‘મંગળમય પ્રભુના સત્યમાં કશું અમંગળ જનતું જ નથી.’ એ ન્યાયે, ગોસ્વામી મહારાજનો જે પ્રાદ્યસમાજ સાથેનો સંબંધ હતો તેથી તે પણ સર્વસાધારણની દૃષ્ટિએ તો નીકળ થયું છે. આજ ઘટનાને અનુલક્ષીને બારહિના પ્રાદ્યચારી મહારાજે કહ્યું હતું કે “કાગડાના માળામાં કોયલ ક્યામુખી ગ્હી શકે ?”

આ રીતે ગોસ્વામી મહારાજનો પ્રાદ્યસમાજ સાથેનો સંબંધ સદાને માટે ગૃહ થઈ ગયો ખરો, પરંતુ પ્રાદ્યધર્મ સાથેનો તેમનો સંબંધ તો પૂરેપૂરો રહ્યો તેમને નજીકજે પ્રાદ્યસમાજ સાથેનો સંબંધ ઊઠ્યો પડ્યો હતો, પરંતુ પ્રાદ્યધર્મ અર્થાત્ પ્રદ્યવિદ્યાનો પ્રચાર કરવાનું કાર્ય તેમણે ઊઠ્યું નહોતું આ પ્રદ્યવિદ્યાનો પોતે અભ્યાસ કરીને બીજાને તેનું જ્ઞાન આપવા માટેજ જમવાને તેમને પ્રાદ્યસમાજમાં જોડવા હતા. સાચા પ્રદ્યજ્ઞાનીનો આકર્ષ વ્યવ કરવા માટેજ જમવાને તેમને પ્રાદ્યસમાજમાં જોડવા હતા. તે કાર્ય સમાપ્ત થતાં તેમણે પણ પ્રાદ્યસમાજનો ત્યાગ કર્યો.

પોતાના કુળદેવ શ્રીસ્વામસુદર ગોસ્વામી મહારાજને બાળ-પણથી જ દેવી રીતે ધર્મમાર્ગપર દોરવા અને તેમના ધર્મપ્રચારમાં કાર્યમાં સહાય કરતા તે આપણે અનેક સ્થળે જોઈ ગયા છીએ. એક દિવસ ગોસ્વામી મહારાજ બાવાવેશમાં બોલી ઉઠ્યા કે “સ્વામસુદર ! તમે આવા છો ? ત્યારે મને આવી શુષ્ક મરુ જમિમાં યઈને શા સારું લાગ્યા ?” જવાબ મળ્યો કે “એનું - હૃદય બહુ ઊંડું છે. સમય ઉપર તમને તે બાળન આપોઆપ સમજાઈ જશે.” આપણામાના ઘણા લોકો મોઢેથી કહે છે કે ‘છ’ટગી તકની આલી ગઈ’ પરંતુ જેમણે ‘શ્રીકૃષ્ણકીર્તનનો સ્વાદ એક વાર પણ ચાખ્યો છે, તેઓને ક્યારે પણ ધર્મસંબંધી શુષ્ક વર્તીમાં કે વિવંઠાવાદમાં ઉતરી નાહક સમય બચાડ્યો ગમતોજ નથી તેમનાથી નિકા આવે તે પણ સહન થઈ શકતું નથી એમની એ સ્થિતિનું મતાર્થ વર્ણન કોણ કરી શકે ? એમનો બ્યવહાર સારથી તદ્દન ઉલટોજ હોય છે. જીવનનો જે બાગ તકવિતક-માં તથા વાદવિવાદમાં ગયો હતો તેનું સ્મરણ કેવળ ગોસ્વામી

૧૯૪ મહાત્મા વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી-પ્ર રજા અગિયારમું

મહાત્માજીને જાણુ કે હું ખૂબ ચતુર હતું તેઓ તત્ત્વવિષયક શ્રીમદ્ વેદ
ધ્યાનમાર્ગ તદ્દિત રહેલા હતા સાથે જુ બ્રાહ્મણમાણ્યો એમના
કાર્યો અને જીવનનો મર્મ સમજે એ હવે તબક્કા અવલોકિત હતું
તે માધ્યમ અસાધ્ય જગતમા સત્તારૂપે વિગતોલા ભગવાનને મત
જાણીને તૃપ્ત થતા નથી પરંતુ ભગવાનની સાથે વધારે ગાંઠ સંગ
ધમા આવવા છાંટે ■ તેને આલોકિ યોગમાર્ગનું અવલોકન ક
વાની જરૂર રહે છે આ યોગ તે ઉત્તર યોગ નહિ પરંતુ જીવત્માને
પરમાત્માની સાથે યોગ કરવો તે જે માધ્યક મળ્યાવે એમનિશ્ચયી
સંધનભજન કરે છે તેજ ઉચ્ચાવરણ પ્રાપ્ત કરે તો ત્યજ છે જે
એવી રીતે જાતનસાધન નથી કરતા તેમને ઇશ્વરસિદ્ધિ મળતી નથી

અતઃ મહાત્માજીને બીજા અનેક નેક શુભ વેદાન્તીઓની
ચેડે પુસ્તકોના તત્ત્વજ્ઞાનથી તૃપ્તિ થઈ નહિ તેમને તો પરમાત્માનો
સાચો સાક્ષાત્કાર કરવો હતો એટલે તેમણે બ્રહ્મજિજ્ઞાસે પાલન
કરવા માંડી અને ત્યારેજ તેમને પરાસ્થિતિનો અનુભવ થયો હવે
અતઃ આગળ વધીને સાચો સાક્ષાત્કાર થાયેલો અલૌકિક મહા
શુદ્ધ લૌકિક બ્રાહ્મણમાણ્યમા વશ ર વખત ગી રીતે રહ્યો રહે ?

૭ પ્રકરણ વારસું

ઉત્સવ, કથાકીર્તન, આશ્રમની સ્થાપના,
ચૈતન્યલીલા ઇત્યાદિ.

નેક મતસંપ્રદાયોના પરિવ્રજથી ગોસ્વામી
મહારાજને એવો અનુભવ થયો કે, હરેક સંપ્ર
દાયમાં કે ઇકે તરફ શ્રદ્ધાનાદિતું તો રહેલું જ
છે. કેમ કેમ સંપ્રદાયોમાં તો અનુભવસિદ્ધ
શ્રદ્ધાનિષ્ઠ મહાત્માઓ પણ જોવામાં આવે છે;
પરંતુ ઘણો ભાગ માયામાં રચ્યો પચ્યો હોવાથી
હરેક સંપ્રદાયમાં મતભેદ, વાદવિવાદ, પરમત

પ્રત્યે અસહિષ્ણુતા, વગેરે જોવામાં આવે છે. ગોસ્વામી મહારાજે
તો હરેક મતસંપ્રદાયમાંથી સાર મહણ કરી સાધનાઓ સાધી હતી
અને તેથી તેમને લાભ પણ થયો હતો; પરંતુ તેથી તેઓ પૂર્ણકામ
ધયા નહિ, અનેક વન, પર્વત અને નદીઓ ફરી વળ્યા, બહુ બહુ
તપશ્ચર્યા તથા તીર્થાટનને જ તે શ્રીમથાલના આકાશગંગા પહાડ-
પર તેમની મનોકામના પૂર્ણ થઈ. આજ દિવસસુધી જગવત્ત-
ત્વનો તેમણે પરોક્ષ અનુભવ કર્યો હતો. હવે તેમને તે પરમ
સત્ત્વનો અપરોક્ષ અનુભવ થયો અને ઘણા સમયની આકાંક્ષા પૂરી
કરી કૃતકૃત્યતા અનુભવવા લાગ્યા.

હવે ગોસ્વામી મહારાજની રહેણીકરણી બધી ફરી ગઈ હતી.
તેમણે મસ્તકે મુંડન કરાવ્યું હતું, શરીરે જાડવાં વજ્ર ધારણ કર્યાં
હતાં અને હાથમાં હાંડકમંડલુ રાખતા હતા. તેમના અહેરા ઉપર
શક્તિજ્ઞ સજકતું હતું, દિગ્ધિ સ્થિત-નિશ્ચલ હતી, સ્વંભાવ આનંદમય
હતો અને તેમનો આચારવ્યવહાર, બોલવું-ચાલવું વગેરે સર્વ
ક્રિયાઓ મધુરતા રેલાવતી હતી તેઓ જે સ્થાનમાં વિરાજતા હતા
તે સ્થાન તીર્થ જેવું ચોખતું હતું.

જેને તે સત્યસ્વરૂપ શ્રદ્ધાનો સાક્ષાત્કાર થયો હોય તે મહા-

૧૬૬ મહાત્મા વિશ્વપ્રજ્ઞ ગોસ્વામી-પ્રકરણ પાંચમું

પુરુષના લક્ષણ કયા હોય ? એનો અંગેહુજ ખ્યાલ ગોસ્વામી મહારાજના હવનમાથી મળી રહે છે, અને જેને આ સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય ■ તેનેજ પચત્ત પુરુષાર્થરૂપ ભગવાનની પરબલિ પ્રાપ્ત થાય છે આ પચલલિરૂપી ચિતામણિ પ્રાપ્ત કરવા સાધકે દેવા કેમપૂર્વક સાધનમાર્ગત અનુસરણ કરવું એ સબધી કહેવા ભક્તિરસામૃતસિંધુના જે શ્લોકો ગોસ્વામીજી વાર-વાર બાહ આપવા તે જાહે આપીએ છીએ -

“આદો થદ્વા તતઃ સાધુ સંગોઽથ મવનક્રિયા ।

તત્તોઽન્ય નિષ્ક્રિયઃ સ્યાત્ તત્તો નિષ્ઠા સ્થિત્તતઃ ॥

અથાસક્તિસ્તતો થાવસ્તતઃ પ્રેમામ્બુદંષતિ ।

સાધકઃ નામયં પ્રેમ્ણઃ શાદુર્ભાયે મવેસ્ક્રમઃ ॥”

અર્થાત્ સાધકને નવમ તો સત્યાસખ થઈ બેસવી નેમએ પછી તે અથાવત સમજવા મટે સતસમાયમ એવેવો નેમએ સત સમાગમના પ્રભાવથી તે નવધા ભક્તિરૂપ સાધન ભજનમા પ્રવર્તે ■ ભક્તિ સાધન ભજનથી અનર્થની નિવૃત્તિ થઈ સદાચારમાં નિષ્ઠા અને પરમપદ સાધવામા રુચિ જન્મે છે, સાધ્ય વસ્તુ વારક તેની મનોવૃત્તિ આસક્ત થાય છે’ શ્રીછંદપ્રભુમા લીન આસક્તિ, થવાથી મહાભાવનો ઉદય થાય છે અને ત્યારપછી પ્રેમભક્તિ ઉપજે છે, સાધક આ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરતા પ્રેમભક્તિની ટોચે પહોંચે છે

અદ્ય નિર્ગુણ પ્રજ્ઞતાવ તવા સન્નુણ સાકાર લીલાસ બંધમા ગોસ્વામી મહારાજ કહેવા કે — ‘પ્રજ્ઞ અદ્ય છે આ પૃથ્વી, લગ્ન, વાસુ, તેજ અને આકાશ, તેમજ સૂર્ય, ચંદ્ર, દેવ, દાનવ, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કોટ અને પતંગ વગેરે જે કંઈ દેખાય છે તે બધું અદ્ય પ્રાનુજ પરિણામ છે બ્રહ્મસિવાય બીજું કંઈ નથી ક્રિયામા ઝલુ છે કે -

“યતો યા હમાનિ મૃતાનિ જાયન્તે, યેન જાવાનિ જીવન્તિ

યત્ પ્રયન્ત્યમિમં વિશન્તિ તદ્વદ્વ તદ્વિજિવ્મસ્ય ॥”

અર્થાત્ જેમાથી આ સૃષ્ટિ ઉદ્ભવ થાય છે, જેને આધાર આ સૃષ્ટિ નથી રહે છે, તેમજ જેમા તેનો લય થાય છે તે બ્રહ્મ છે તેનેજ તમે જોખજો આપુ અદ્ય નિર્ગુણ જ્ઞાન થાય છે ત્યારેજ પ્રજ્ઞાનુભવ થઈ ઝાઢે છે અને બ્રહ્મજ્ઞાનવિના અનુણ સાકાર લીલા નો લેહ સમજી શકાતો નથી

ગોસ્વામી મહારાજનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી યોગમાયાદેવી પોતાના પુત્રપરિવારસહિત ઢાકા પ્રચારક નિવાસમાં જ રહેતાં હતાં; પણ ગોસ્વામી મહારાજે પૂર્વજાંજ પ્રાદ્યસમાજ સાથેના સંબંધ છોડી દીધો, ત્યારે તે ત્યાંથી નીકળી એકસમપુર રહેવા ગયાં હતાં. પછી ગોસ્વામીજી પણ ઢાકા થઈને ત્યાંજ આબ્યા હતા. ત્યાં પણ નિરાશુઓ સત્સંગ માટે બહુ આવતા.

શ્રી અદ્વૈતમહાપ્રભુનો જન્મદિવસ માઘ શુકલ સપ્તમીને હતો, ધી નિત્યાનંદ પ્રભુનો જન્મદિવસ માઘ શુકલ ત્રયોદશીને હતો અને શ્રીચૈતન્ય મહાપ્રભુએ માઘ શુકલ પૂર્ણિમાને દિવસે કાંચનનગરમાં (કાઠોવામાં) શ્રી કેશવભારતી પાસેથી સંન્યાસદીક્ષા લીધી હતી. અદ્વૈત પ્રભુના જન્મોત્સવને છેલ્લે દિવસે ગૌડીય વૈષ્ણવો નગરકીર્તન કરવા નીકળે છે અને પરસ્પર ધૂળ ઉછાળી આનંદ કરે છે, તેથી આ ઉત્સવનું નામ 'ધૂળટ ઉત્સવ' પડ્યું છે.

આ મહોત્સવ ઢાકામાં કર્યો એવો ગોસ્વામી મહારાજનો સંકલ્પ હતો. રામપુરના ભક્તવર્ધ અંકવિહારીદાસ તથા ડાકટર વિહારીલાલ માલાકાર એ બન્નેએ ઉત્સવસંબંધી અધી વ્યવસ્થા ઉપાધી લીધી હતી. ઉત્સવને છેલ્લે દિવસે સવારે આઠ વાગે એક વિરાટ નગરકીર્તન કાઠવામાં આવ્યું હતું. મૃદંગ, કરતાલ વગેરે સાથે કીર્તન કરતાં કરતાં સૌ ભક્તજનો નામરસમાં ઉન્મત્ત થઈ ગયા. તેઓ મહાભાવમાં આવેલા ગોસ્વામી મહારાજને વિંટાઈ વળીને કંઈગવૃક્ષની નીચે આબ્યા ત્યારે તો ચારેબાજુ 'હરિનામની ધૂન મચી રહી અને સર્વત્ર જયજયકાર વર્તી રહ્યો. આ દિવ્ય દ્રશ્ય જોઈ ચારસો વર્ષ પહેલાંના નિમાધ્યાંદજ બંધે નામગ્રહની ઉપાસનાનો પ્રચાર કરવા પધાર્યા હોય એમ અનેકોને લાગતું હતું. પછી તો ગોસ્વામી મહારાજ રાજમાર્ગમાં સાધ્ધાંગ પ્રણામ કરતા ધૂળમાં આળોટવા લાગ્યા અને બન્ને હાથે ધૂળ લઈ 'જય સીતાનાથ, જય સીતાનાથ' બોલતા ચારે તરફ ફેંકવા લાગ્યા. આ ધૂળના સ્પર્શથી સૌમાં એક અપૂર્વ ભાવનો સંચાર થયો. પછી તો બધા ભક્તજનો ઉન્મત્તની પેઠે ગર્જના કરતા ધૂળ ઉછાળતા ઉછાળતા નાચતા ફૂંદતા અગળ ચાલવા લાગ્યા. ગોસ્વામી મહારાજ વચ્ચે વચ્ચે ભાવસમાધિવશ થઈ જવાથી પૃથ્વીપર ઢળી પડતા હતા; તેથી અર્ધા ઘડીના રસ્તામાં એક પહોર નીકળી ગયો. રાજમાર્ગ ઉપર આવે લોકોનો મહાસાગર ઉલટ્યો હતો અનેક રથોથી

લોકોના ટોચેટોચા આવી કીર્તનમહાત્મા બનતા હતા. ખેલ-ક્રીડાક્રમમાં મહાત્માનીચી અને હિન્દીમાંની મુનચી આરે દિશાએ નાનું ઉઠી અને આજુ ટાકા શહે-વજે ડેલતું હતું. ગોસ્વામી મહારાજ પણ ભાવાવેશમાં આવી લઈ જાને હાથ હિંચા કરી હિન્દીમાં સંકીર્તન કરતા કરતા નાચતા-ફરતા આનંદ હતા તેમના દર્શન કરી સૌને એમજ થતું કે આજ આપણને શ્રીકૃષ્ણ ચેતન્ય પ્રભુના પુન દર્શન થયા છે એ ત્યાંની મહાનંદ જે દિશા તરફ દિટિપત કરતા તે દિશા તરફની ભક્તમહાત્મા ભાવાવેશમાં આવી લઈ મદન બની જતી હતી નવ-વાસી શ્રીજનો પણ આનંદમાં ગાકાનોમાની આ દિવસ સંકીર્તન સાલગી ગાજ ધેવા થઈ જતા હતા આ પ્રમાણે નગરકીર્તન કરતું કરતું બપોરે ત્રણ વાગે એરનામપુર આવી પહોંચતા એક અથ બાવાજીને નીચેનું જાન લેવાયું -

‘નગર પ્રમહુ કો આમાર ગૌં ઝિંદા પોઃ

આમાર નિતાઈ એથા પોઃ’

આ ભાવોન્માદકારી નાગકીર્તન એક અધિનીકુમાર મિત્ર નામનો એક મોટ વર્ષનો બહુકે પક્ષ ભાવાવેશમાં આવી ગયો હતો અને વારવાર હિંદીમાં પાન કરી ઉન્મત્ત થઈ ગયો હતો. આ જ વાવસ્થા રહી ત્યાંથી તે નાગની પેઠે નસતામાં ગપકોનો અને કહેતો કે ‘કૃષ્ણ મા હૈ ? હા કૃષ્ણ ! તુ મ્યા હૈ ?’ વગેરે વાક્યો બોલી અચરેક તે રહી પડતો અને લોકકે વાગ તે ચહેતા ફોઈ જીજ્ઞાસુ મહિમા જઈ કૃષ્ણકીર્તન લગાવેલો તે જીજ્ઞાસુ મહિમા ફોઈ મનુષ્યની આવ-લા નહોતી, પરંતુ માત્ર પક્ષીઓનું જ નિવાસ સ્થાન હતું અધિનીકુમારના અવવાયા પડીએને કંઈ પણ અચ-ઉદ્વેગ થયો નહિ, પરંતુ તેઓ સો આ એકતરું મપુર ગાન સાંભળવા તેની ધામે આવીને બેસતા અધિનીકુમારની આવી અવસ્થા સાંભળીને ગોસ્વામી મહારાજ કહેતા કે ‘તેના દૃષ્ટ દાખુ થયો નવા છે એ કોઈ ખરા વેળાનો દોષ સો તેનો ખૂબ આદર સંભાર કરે વગેરે’ આ પ્રમાણે એક બીજો બાજક પણ નાગ કીર્તનના પ્રસાવથી ભાવમઆધિમાં આવી મૂર્છાવશ પડ્યો હતો ગોસ્વામી મહારાજને અમર્યાદ મળતા તેઓ તેને યોગ થયા અને તેમનો અર્થ થતાજ તે જ જગત્ત્વ થયો આ નગરકીર્તનના મળખમાં ગોસ્વામી મહારાજે એમ કરું હતું કે “આજ નગર કીર્તનની શરૂઆત થઈ ત્યારે મને હાથુ દે અને દેવગણ કીર્તન

કરતા કેવળ આ પૃથ્વીપર આવતા હતા અને તેઓ આપણી કીર્તનમંડળીમાં લાગી જતા હતા ત્યાંપછી કીર્તનમાં શુ યશુ તે વિષે હું કંઈ જાણતો નથી” આ મહોત્સવ તેમજ નમરકીર્તન બેઠ નર્વ હાકાવાળીઓ (સનાતની-નોમજ ગ્રાહ્યમાણ) ગોસ્વામી મહારાજની અસાધારણ શક્તિ બેઠ આશ્ચર્યચકિત થયા હતા.

એ સમયે હાકા ચહેરમાં દેવશાત્ એક મોટો ઉત્પાત થયો કે જેથી આખા ચહેરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો અને બધા નગર-વાસીઓ લખબીત થઈ ગયા બ.ગ.સ. ૧૨૬૪ ના ચેત્ર વહ ૬ ને શનિવારે બપોર પછી હાકામાં ભારે વટોળીઓ આવ્યો પહેલા તો નવાબ સાહેબના મહેલ પાસેની ભુદીગંભા પાછી ખળસળવા લાગ્યું અને જોતજોતામાં તો મહાસાગરના જેવા મેળા ઉછળવા લાગ્યા અને વીસ પચીસ રેલગાડીના ધમધમાટ લેવો લાગે ખળસળાટ ગચી રહેલ. “મ ભય કં દનિષી આપુ ચે રહેર કં પી ઉકયુ ગોસ્વામી મહાસજ આ ઉત્પાત સાંભળી સફાળા ઉઠી ઘરની બહાર આવ્યા અને આકાશ સખી દલિ કરી હાથ જોડીને નમસ્કાર કરતા ઉચે રવરે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે “જય મા કાશિ ! દયા કરે હે દયામયિ ! પ્રસન્ન થાઓ જય મહાવીર ! જય મહાવીર !” આ બધી આદતની માત્રપર વૃદ્ધિ કરે, પણ આ બધાની વધા કરે” આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરતા મોત્રો બોલવા લાગ્યા પછી તસ્તજ શાનિ કેલાઇ ગઈ અને વટોળીઓ બધ થઈ ગયો આ ઉત્પાતથી થણ થગે ભાગી ગયા અને જાનમાલતુ ધણું નુકસાન થવા ઉપગત નદીમાં ઘણું વહાણો પણ ફૂળી ગયા, પરંતુ આ મહા ઉત્પાતમાં બાળકોની તેમજ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓની તથા ઘરના ભુદાની ગણુ આશ્ચર્યજનક રીતે નક્કા થઈ હતી. નવાબના મહેલમાં જે જિવજાણાતુ (ઝેરીનો ભાન) હતું તેવું તો નામ-નિશાન પણ ન હતું જડસજિમાં ઢોઈ વાન ભગવદ્વિચાથી જે ચૈતન્ય-ગકિનો પ્રાદુર્ભાવ યાવ છે તેથી દેટવીચે અવદિત ઘટનાઓ પણ બની જાય છે તેવું જવતું જાવતું ઉદાહરણ આ મહાઉત્પાતમાંથી મળી રહે છે જ્યારે ઉત્પાત શાત થઈ ગયો ત્યારે ગોસ્વામી મહા-ગજે કેહ્યું હતું કે ‘ પાપની માત્રા અત્યંત વધી જાય છે ત્યારેજ કુદન્ત આવી ભીષણ મૂર્તિ ધાગ્યું કરી મહા ઉત્પાત મચાવે છે”

ત્યાંપછી પેતાના હાકાનિવાસી લખાજનોના અત્યંત આવડુ થી ગોસ્વામી મહારાજ જો કરીયાના એકત લાગમા એક આ

અમ બનાવી, બંગે સ. ૧૨૬૫ના જાદ્રપદ માસની જન્માષ્ટ-
મીના દિવસે તેમા રહેવા ગયા અને ત્યારથી પોતે ત્યાજ રહેના
લાગ્યા. આશ્રમમાં એક પ્રાચીન ગ્રંથો હતો તેની નીચે ગોસ્વામી
મહારાજે એકાંતમા સાધનભજન કરવા માટે એક પર્ણકુટી બનાવી
હતી. તે પર્ણકુટીની પાસેજ એક મોટી ગોસરીમાં શાસ્ત્રપાઠ,
કીર્તન તેમજ ધર્મચર્ચા થતી હતી. ભક્તજનો અહીં આવી ગો-
સ્વામી મહારાજના વચનમૃતતુ પાન કરતા હતા તે ઉપરાંત
આશ્રમવાસીઓની સગવડ માટે પાકો ઘર, રસોડો વગેરેનો પણ
યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવામા આવ્યો હતો.

ગોસ્વામી મહારાજે સાધનભજન માટેની એકાંત પર્ણકુટીની
ઉત્તર તરફથી દિવાલના બહારના ભાગપર એક નિશાન ચીતરી
તેના ઉપર “॥ૐ કૃષ્ણ ચેતન્યાય નમઃ॥” એવું લખ્યું હતું અને
તેજ દિવાલના અંદરના ભાગપર નીચેનો શાસ્ત્રપદેશ આકવટે
લખી રાખ્યો હતો -

(૧) આ દિવસ પત્નું રહેવાનો નથી.

(૨) આશ્રમપ્રશસા કરવી નહિ.

(૩) પરિનિંદા કરવી નહિ.

(૪) અહિંસા એ પરમ ધર્મ છે.

(૫) સંબ્રજન તથા સત્શાસ્ત્રમા વિચાર રાખવો.

(૬) શાસ્ત્ર અને સદ્ગુણોથી બેઠણ વિરત્ત હોય તેનો
હેતુ પેઠે ત્યાગ કરવો.

(૭) અદ્વૈત જોવો કોઈ રીતે નથી

આ આશ્રમમાં ગોસ્વામી મહારાજ પોતાના ભક્તજનોની
સાથે હંમેશાં રાત્રિવિષ્ણુ ધ્યાનભજનજ કર્યો કરતા હતા. આખા
બંગાળમાંથી અનેક મવસંપ્રદાયના-હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી
વગેરે ધર્મના જિજ્ઞાસુઓનાં ટોળેટોળા ગોસ્વામી મહારાજ પાસે
આવવા લાગ્યાં, અને તેઓ ગોસ્વામી મહારાજના ઉપદેશાનુસાર
સાધનભજન કરવા લાગ્યા. આ ઉપરાંત અનેક સંપ્રદાયના સાધુ
પુરુષો પણ ગોસ્વામી મહારાજ પાસે ધર્મચર્ચા કરવા આવતા હતા.

આશ્રમની કેંઈ નિશ્ચિત આવક નહોતી સાધાણુ ગુરુઓની
પેઠે ગોસ્વામી મહારાજ હિંસાનિમિત્તે શિષ્યો પાસેથી એક પાઈ

* આપણે ત્યાં ગુરુજી પશુઓ મરિનો શરૂ થાય છે, ત્યારે બંગાળમાં
કૃષ્ણપદ્મથી મરિનો શરૂ થાય છે. તેથી આવજી વદમા આપણે ત્યાં
જન્માષ્ટમી આવે છે, તે બંગાળમાં જાદ્રપદ વદમા આવે છે.

પણ લેતા નહિ. દીક્ષાદાનના સંબંધમાં તેઓ કહેતા કે “કોઈ પણ દાન ગુરુમંત્રની તોલે આવે તેમ નથી. કોઈ બીજે સમયે વડીલની દૃષ્ટિથી અથવા સ્ત્રીપુરુષના કોઈ દીન, અપંગ કે અનાથને કંઈ આપવામાં આવે તે રીતે જો કોઈ કંઈ લાવથી આવે તો તે લેવામાં બાધ નથી. જો આ નિયમ ન પાળવામાં આવે તો ગુરુ તથા શિષ્ય બન્ને અપરાધી થાય છે.” ગોસ્વામી મહારાજના આ નિયમથી અપરિચિત એક શિષ્યે ત્યારે દીક્ષા લીધા બાદ અમુક રકમની તેમને લેટ ધરી ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું કે “હું તો સામાન્ય છું છું. છવતરીકેના દોષ મારામાં પણ હોય. મારા કોઈ પણ વ્યવહારમાંથી એવો ભાસ આવે કે ‘હું યાચના કરું છું’ તો જાણજો કે, મારી જૂઠ યઈ છે અને મને લભાપાત્ર ગણજો. પૈસાના લોભે હું કોઈને દીક્ષા આપતો નથી. દીક્ષાનિમિત્ત જે પૈસા આવે છે તથા લે છે તે બન્ને નરકના અધિકારી બને છે.”

યાચના કર્યા વગર જે કંઈ મળતું તેનાથીજ આશ્રમનો નિર્વાહ ચાલતો હતો. અતિથિ, અભ્યાસ, સક્રિયતા કે પ્રેમક-જે કોઈ આવતું તેમને આશ્રમમાં સોજન કરાવવામાં આવતું. ગોસ્વામી મહારાજનાં ધર્મપત્રની તેમનાં સાથુ તેમજ બીજા સક્રિયનો રાંધીને સૌને જમાવતાં હતાં. અતિથિ-અભ્યાસની સંખ્યા ગમે તેટલી આવતી તોપણ આશ્રમમાં ક્યારેય અડતી તાણ પડતી નહિ. ભગવાને ગીતાશ્રમાં કહ્યું છે કે:-

અનન્યાર્ચિત્યંતો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગલેમં વહામ્યહમ્ ॥

અર્થાત્ જેઓ બીજી બધી ચિંતાઓ ત્યજી રહ્યાં અને અનન્યભાવે માફજ ચિંતન કરતા થકા મારી ઉપાસનામાં જોડાયલા રહે છે, એવા નિત્યયુક્ત સક્રિયનાં યોગ (યોગમાર્ગમાં સહાયક એવા બાહ્યાં તર પદાર્થો અને સંયોગો મેળવી આપવાનું કાર્ય) અને હોમ (યથેલ લાભને બાજવી રાખવાનું કાર્ય) હુંજ વહન કરું છું.

ઉપરોક્ત વચનો પ્રમાણેની નિર્ભરતા ગોસ્વામી મહારાજના છવનમાં લેવી જોવામાં આવે છે તેવી બહુ જોછ સાધુસંતોમાં જોવામાં આવે છે; એટલુંજ નહિ પણ ગોસ્વામી મહારાજના જેવો-સમયનો સદુપયોગ કરવાનો આગ્રહ પણ બીજાઓને ભાગ્યેજ હોય છે. એમની નિયમિતતા અનુકરણીય હતી. તેઓની યૌચાદિથી તે કથા, કીર્તન, પાઠ, પૂજા, આહાર વગેરે પર્યંતની નાનીમોટી બધી

ક્રિયાઓ નિયમિતપદો થવી હવી

તેઓ પ્રાતઃકાળે વહેલા દિહી આનસધ્યાદિથી પ-વાનો, પેતાને હ થે ૮ પરીજોને ચણુ નાખતા હતા ત્યા-માદ પેતાની એકે વ કુટીના વધુ ધ્યાનસત્તન કે વા હતા નાધનસત્તન ત માસ કરી ઉમળો પીતા* હતા પછી જે - રીઆવામી ઇદેય કુજ વિહારી થોષ હમેશા જોશમાંથી પ ને ધ્યેનદલાગવત, ધી ધ્યેનન્યચિંતામૃત, શ્રીલ નૈષ્ઠમ લકુસ્તી પ્રાર્થના વગેરેનો પાઠ કરતા હતા ગોસ્વામી મહાગજ બન્ને હાથને પરસ્પર પાંદી શ્વાસ પ્રશ્વાસ આપે ગુન્નમ ત્ર જપના જપવા પાઠમવણુ કરતા હતા આ સ્થિતિમાં તેમણે સુખકમળ પ્રજ્ઞા સ્થેતિથી પ્રજાગી ઉત્પન્ન હર્ષ, દુઃખિ રિશર અને નિઃશ્વર ઇશ જતી અને હે - ઉપર મધુર હામ્ય રૂપકર્તુ હર્ષ એજ સ્થિતિમાં તેઓ ઘણા વખતજીવી સમાધિ થ રહેતા હતા, અને સમાધિ નવરચામાં લ્યા* તેમની આખ મી શાહ જતી ત્યારે નમ્મકે પશુ મ્યાનકે છાતી ઉપર, મ્ય રેકે ડાખા ખસા ઉપર અને ક્યારેક જમણા ખસા ઉપર દગી પડતુ હતું આ સમાધિનમ મૂર્તિ* લ્યા વિતાગતી હતી ત્યા નપૂર્વ શાંતિ અને દિવ્ય પ્રજ્ઞાનદગુ માત્રાજ્ય દેવાઈ જતું હતુ અને તે સ્થાન પશુ દિવ્ય નિહ-ધામ લેણુ બની રહેતુ હતુ જે વખતે ત્યા એણુ પવિત્ર વાતાવન્યુ લામતુ કે ત્યા નમારને ખેલાહલ પ્રવેશ કરી ગ્રાંતો નહિ લ્યા* ધીમાન કુજગણુનો પાઠ પ્રમાણ થતો ત્યા* ગોસ્વામી મહાગજ પોતે મધુર શ્વરે, ગુરુનાનમ્નનો નયસાહેબ, દુહમીદામણુ દિહી નમાવણુ, શ્રીમદ્ભાગવત વગેરે ધર્મશ્રયો નો પાઠ કરતા હતા અને ગોસ્વામી મહાગજનો એ પાઠ જે ડોઈ માણગણ તેઓ શાંતિ અનુભવતા હતા પછી અગિયાર વાગે પ ની સમાધિ થતા સ્નાનાદિ કરતા હતા ત્યા બાદ સૌ અનિદ્રિ, અસ્થા ગત તેમજ જાગરનોની સાથે જે પતિએ જોગત કર્યો પછી થોડી વાગે વિશ્રાંતિ લેતા હતા વિશ્રાંતિ વીધા બાદ તેઓ શ્રી સાધન કુટીરની પાસેના આજાની નીચે ચારેક ધ્યાનમા બેસતાતો ચારેક શાશ્વત્તેયોનો પાઠ શ્રવણ હતા અને જિજ્ઞાસુઓ તથા વિવિધ સત્ર

* પ્રાણપ્રમના ૪૫ ગનિમિતે વગેરે, મન્ત્રામ, જાપયુગી વગેરે મેઘગિયાપ્રવાન સ્થાનોમાં ૮ વા રૂપાથી ગોસ્વામી મનામજ પશુ મેઘરિવાના ભોગ વગ પ વા હતા તેથી ૮ ગોના અગ્રથી તેઓ દમેશા નરોડે પીના દવા

દાયના લોકો આવે તેમની સાથે જ્ઞાનચર્ચા કરતા હતા. ગોસ્વામી મહારાજ આ રીતે દિવસનો ઘણોખરો ભાગ ગાળતા હતા. આ વિષે એક શિષ્યે પૂછતાં ગોસ્વામીજીએ કહ્યું હતું કે:-“બાહ્ય-જગત સાથેનો સંબંધ રાખવા માટેજ આટલો બધો સમય શાસ્ત્ર-ક્રિયાક્રમાં ગાળવો પડે છે; નહિ તો અંતરવૃત્તિનું આકર્ષણ એટલું બધું રહે છે કે બહારનું બધું કામકાજ બંધ કરી દેવું પડે.”

આંતરિક ઉપાસના વિષે ગોસ્વામી મહારાજે એક દિવસ કહ્યું હતું કે “બ્યારે સ્વાસે પ્રશ્વાસે નામબ્રહ્મનું નિરંતર ચિંતન થવા લાગે છે ત્યારે માત્ર નામસ્મરણજ થાય છે એમ નથી, પરંતુ રામે રામમાં ધૂન મચી રહે છે અને હાથ, પગ, આંખ વગેરે અંગ-પ્રત્યંગમાં એક જાતની આંતરિક તાણુ આવે છે.”

સાચકાળ પછી ગોસ્વામી મહારાજ કીર્તનમંડળની સાથે કીર્તન કરતા હતા. જ્ઞાનભક્તિનાં લજનોની રમઝડ જામતી. ગોસ્વામીજી પણ કરતાલ બળવતા અને લજનો લલકારતા ત્યારે તો કેાઇ અનેરું વાતાવરણ જામતું. એ આનંદ જેમણે અનુભવ્યો તેઓ તો કદી પણ ભૂલી શક્યો નહિ.

શ્રીયુત્ કુલદાનંદ બ્રહ્મચારીએ પોતાના ‘સદ્ગુરુ-સંગ’ નામે પુસ્તકમાં આ નિત્યના આનંદોત્સવનું જે વર્ણન આપ્યું છે તેનો સારાંશ અત્રે આપીએ છીએ:-“આજકાલ સાધુ, સંન્યાસી, બાઉલ, ઉઘાસીન અને મુસલમાન ફકીરો પણ આવવા લાગ્યા છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાક રહેવા પણ લાગ્યા છે. શિષ્યબંધુઓ પણ પોતપોતાની રુચિ અનુસાર ઠેકઠેકાણે ધ્યાનલગન કરતા જ્ઞેવામાં આવે છે. કેાઈ નામ-બ્રહ્મની ઉપાસના કરે છે તો કેાઇ વળી પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરે છે. ક્યાંક ધર્મ-ચર્ચા થાય છે તો ક્યાંક દેવસેવા ચાલતી જ્ઞેવામાં આવે છે. બધાઓનું લક્ષ્ય એકજ છે. સાંજે સૌ એક સ્થળે એકઠા થતા હતા. ક્યારેક ગોસ્વામીજી પાસે તો ક્યારેક સ્વધન-કુટીરની ઓસરીમાં અને ક્યારેક આસપ્તક નીચે લેળા મળીને સંકીર્તન કરતા હતા. આ સંકીર્તનમાં બારે રસ જામતો હતો. બારિસાલ, બાનરિષીઠા, ઢાકા વગેરે જૂદે-જૂદે સ્થળેથી અનેક ભક્તજનો લેળા થતા હતા. ખોલ-કૈરતાલ વગેરે સાથે જ્યારે હવે સ્વરે કીર્તનની ધૂન મચી રહેતી ત્યારે સૌ ભક્ત-જનોની હાથે એક ગોસ્વામી મહારાજ ઉપરજ ચોંટી રહેતી હતી. ગોસ્વામી મહારાજ યોગાસને ગિરાજતા હતા; પરંતુ કીર્તનની

ધૂન સ્વરૂપ તોનના -વા' દેના થઈ જતા યોગી-હાથ-હેતુ
 નહિ અને જાણવેશ મે મો મેમનો નહિ ત્યારે તેને એકદમ દિશ
 થઈ જતા અને 'હુગિએ' 'હુગિએ' કહી દેશ હાથ ડી ન ચલા
 હ તો હવા ગોસ્વાની મહા જના હુગિનિયો નવના એ
 પ્રકારના ગુણુત્ર ચેતનનો નચાર થયો હતો અને લેગલેશના
 મો લગાવનો જાણવેશના આવી જતા દેશદેશો 'હુગિએ' 'હુગિએ' વને જે હુગ છે દીદરને અનિમેષ દૃષ્ટિએ ગોસ્વાનો
 નહાનજ ચાલુ ને; દેવા અને પદી તેનની પ્રદર્શિત કન્યા
 શરિયા અનિયો, મીર્તનઅનિયો તેમજ દેશદેશ મનગણ સમા
 જનોના હુમન / ને વોરેથી મે મો પર યોગી દેશ હવા શ્રીઓ
 પછુ પ કામા નહી કીર્તનઅવલ ની હવી અને સજનમા નવ
 આપવી હવો આગમલ આગમમા નાવે જ મહા આનંદ વર્તી
 નહો હવો હનેશ ન વા નહોતવ થવાજ મનો હતો "

અ વર્ષે ૧૬ મે નચા ગોસ્વામીજીના એના એક પુત્ર યોગ
 સવનના તથા પુત્રી શ્રીમતી મુનિ કુષાદેવીના દમ કરવાના આશ્ય

વિષ હને ધીરે દિવસે સવારે ઓનામ-કીર્તન કરામા આનુ
 હતું ન પ્રથમે પછુ નર્મ નનત રીતોના એક અપૂર્વ નહાનવનો
 સચાર થયો હતો ગોસ્વાની નહા / જ નામ-પ્રકારની ફનના મન
 જાણ થઈ દેશ હાથ અને 'હુગિએ' 'હુગિએ' કન્યા ન વા
 ન ચલા જાવા તે વખતે ધીમડી યોગ ન ચારેવી-ન નાજ પછુ
 જાણવેશમા આવી નચા અને ને ને ગયાથે રહત ન ના ક ન
 ગોસ્વામી નહાન / પાને ન વી પહો-અ આ લેકે ગોસ્વામી મહા
 રાજના નનન્ય શિષ્ય આનાન વિષુદ્ધાલ નભુમદાર નવ દેશ પછ
 જાણવેશમા આવી તથા અને મન બની જોવી દેશ દે 'જય
 નાથ હી, જય પ્રજેદ્રનદન' ન અવિનિ નાનગા ન નાજાજ
 યોગાથારેવી શ્રીકૃષ્ણજીની વિજયક મે વા અને ત તજ
 મો નામીજીને તથે ૧ મે આસીગિનાના પે નિધ થક દેશ

આ દેશાવ લેકે ધોતાગમેના એક અપૂર્વ નહ તવનો
 સચાર થયો યોગ વખત પુત્રીતો નવર ન તેનુ નાઆન્ય વ્યા
 પી ૧૬ મે જમાજનો અનિમેષ નેન મહુ પછુ મે ૫ ચાવ્યા
 વા ૧૬ મે નહિ ચાલુ મોડ ની નન / અનિ / વડાવો
 લૂટતા હતા જે નન નન્યનો નનદ દેશ હવો તેનુ વર્તન
 કુપુ વ્યવરોષ નથી તે / સમયે અસતન પનુ / મ એમનેત્રવટે-

જ્ઞાનચક્ષુવડે-તે યુગલમૂર્તિનાં દર્શન કરતા કરતા તેમના શ્રીચરણ-
માં પડી રહ્યા. રોમાંચ, પ્રેમાશુભવાદ ઇત્યાદિ સાત્ત્વિક ભાવનાં સર્વ
લક્ષણો તેમના અંગમાં પ્રગટી નીકળ્યાં, અને “અહો, આ તો માધવ
છે. મનમાળા દેવી શોભી રહી છે? અરે! ગોસાંઈ મહારાજ! તમે મને
આટલા દિવસ સુધી જોળખવા દીધા નહિ. ધન્ય છે, ધન્ય છે”
વગેરે વાક્યો એવા ભાવપૂર્ણ હૃદયે અને મદ્મદ્ કંઠે બોલવા
લાગ્યા કે સર્વ પ્રેક્ષકો આશ્ચર્યમય થઈ ગયા અને ઘણા ખરા
તો પ્રેમવિહ્વલ થઈ રુદન કરવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે હરિકીર્તનાદિની સમાપ્તિ થઈ રહ્યા બાદ લોજન-
કાર્યનો આરંભ થયો. બધા પ્રજ્ઞાનંદમાં દેહભાન બૂલી ગયેલા
હતા. પોતાની જાતને ભૂલીને બીજા ભાઈઓને કેમ સુખી કરવા,
બીજાઓની દેમ સેવા કરવી એજ સૌની ધૃતિ હતી. તેમાં કોઈ
નિમજ્જિત કે અનિમજ્જિતનો વિચાર કરવું નહિ, તેમજ જગ્યા-
ની પણ રૂઝકમાં કોઈ ઉતરવું નહિ. જેને જ્યાં જગ્યા મળે ત્યાં
બેસી જતા હતા. આશ્રમવાસીઓ બહુજ ભાવથી તેમને પીરસવા
લાગ્યા. આ પ્રમાણે આ મહોત્સવ આજો દિવસ ચાલ્યો.
જોવામાં સૂર્ય આશ્રમવાસે જરા વાર હતી ત્યાં સદેશ નગેંદ્રબાણુ
વગેરે કેટલાક સત્જનો લોજન કરવા બેઠા. આ વખતે દહીં ખૂટી
પડ્યું હતું, એવું સાંભળવાથી નગેંદ્રબાણુ તો દહીં ખાધા વિના
ઉઠવાનો નથી, એવો નિશ્ચય કરી મોટે સાદે કહેવા લાગ્યા કે
“ગોસાંઈ! દહીં ખાધા વિના હું ઉઠવાનો નથી. મને ત્યાંથી પછુ
દહીં લાવી દેવું પડશે.” આ સાંભળી ગોસ્વામી મહારાજે શ્રીમતી
યોગમાયાદેવીને દહીંનું વાસણ લઈ આવવા કહ્યું; પણ માતાજી તો
સુખાર્તા મુઝાર્તા કહેવા લાગ્યાં કે “એકજ ગોરસીમાં થોડુંક દહીં
તળીએ થોંટી રહું છે, તેમાંથી આટલા બધા લોકોને શી રીતે પૂર
થશે?” તોપણ ગોસ્વામી મહારાજના વારંવારના આગ્રહથી માતા-
જી તે ગોરસી લાગ્યાં. ગોસ્વામી મહારાજ ઈષ્ટદેવને સંભારીને દહીં
પીરસવા લાગ્યા અને કહ્યું કે “બવાય તેટલું ખાઓ.” એમ ખૂબ
પીરસવા છતાં પણ દહીં ખૂટ્યું નહિ. આ જોઈ નગેંદ્રબાણુ વગેરે
તો આશ્ચર્ય ખની ગયા અને ભાવવેશમાં આવી જઈ સર્વાંગે તે
દહીંનું લેખન કરવા લાગ્યા.

વળી તે બાળક લગ્ન લાલજી એવી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળા હતા કે,
શાશ્વત ગમે તેવા જટિલ પ્રશ્નનું પણ તે બહુજ સુંદર સમાધા-

ન કરતા હતા આ બેઠ પડિતો આશ્ચર્યચકિત થતા હતા. તેમની કથાવાર્તા, આચારબ્યવહાર વગેરે બેઠને એમજ યત્ન હતું કે, પૃથ્વીપરના સઘળાં શાસ્ત્રોમાં તે પારગત છે અને મરેખર, સર્વ શાસ્ત્રો તેમને માટે હસ્તામલકવત હતાં; પરંતુ હૃદયવશાત તેમણે આ બધા યોગિશ્વરોના કંઈક દુરુપયોગ કરવા માંડ્યો, તેથી ગોસ્વામી મહારાજે તેમને કપકો આપી આશ્રમમાથી કાઢી મૂક્યા. આથી તેમને બહુજ આઘાત થયો અને શોકમાં ને શોકમાં તે કેટલોક વખત એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે રણડવા લાગ્યા. ત્યાર પછી કેટલોક સમયે ગોસ્વામી મહારાજ જ્યારે શ્રીકૃદાવન પધાર્યા ત્યારે પણ લાલજીને સાથે આવવાની કે રહેવાની મનાઈ કરી ત્યારે તે તે તપન હતાશ યહ ગયો.

પુત્રકન્ધાના વિવાહ પછી ગોસ્વામી મહારાજ થોડા દિવસ-માટે રામપુરહાટ ગયા હતા. ત્યાં પછી પોતાનાં માતાજીનાં દર્શન કરવા શાંતિપુર આવી ત્યાં પણ થોડા દિવસ રહ્યા હતા. તેઓ 'શાંતિપુર આવવું' બધી કુટુંબનાં માણસો પણ ઢાકાથી ત્યાં આબ્યા.

આ વખતે ગોસ્વામી મહારાજ રાજ પ્રાણમુદ્રત્તમા શિષ્યો માથે ગંગાતીરે જઈ સ્નાન કરતા હતા. બપોર પછી તેમને માથે લઈને ગંગાતીરે ફરવા નીકળતા. આમ કેટલાક માસ શાંતિપુરમાં રહીને ગોસ્વામીજી કલકત્તા આબ્યા અને ત્યાં સુક્રિયા સ્ટ્રીટમાં મકાન ભાડે ગમ્મી થોડોક સમય ત્યાં ગયા.

એ અરમામાં એક દિવસ મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથનો દર્શન કરવા માટે, ગોસ્વામી મહારાજ શિષ્યો સાથે તેમના પાકે સ્ટ્રીટમાં આ વેલા મકાનમાં ગયા હતા. શિષ્યો માથે તેમણે મહર્ષિનું યથા યોગ્ય અભિવાદન કર્યા બાદ, મહર્ષિએ પણ તેમનો આકરૂપવંદ અકાર કર્યો. બધા બેઠા પછી મહર્ષિએ ગોસ્વામી મહારાજને કહ્યું કે 'આજ તમારાં દર્શન કરીને મને પ્રાચીન કાળના ઋષિઓનું સ્મરણ થાય છે. તેઓ જેમ અમુક સ્થળે શિષ્યગણ માથે જતા આવતા હતા, તેમ તમે પણ આજે શિષ્યો માથેજ અત્રે આબ્યા છો. તમે જે હેતુ માટે પ્રાણમગાજતો આશ્રમ અંદર કયો હતો તે હેતુ મિલ્લ થઈ ચૂક્યો છે. ભગવાનનો આશાસ્ત્રાર થવાથી તમે કૃતાર્થ થયા છો આ શિષ્યો પણ તમારી કૃપાવડે ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરી કૃતાર્થ થશે તમે બહુ સુપાત્ર અને અતિ ઉચ્ચ અધિકારી છો. ભાગવતધર્મની સિદ્ધિ માટે, અત્યુજે

જન્મબદ્ધ, સત્શિદ્ધા, સત્સંગ અને સત્સાધન, એ ચારે અંગની ખાસ અવશ્યકતા રહે છે. વળી ભગવદ્કૃપા તો સર્વોપરિ છે, તમને એ બધાં સાધનો પ્રાપ્ત છે, અદ્વૈતવંશમાં જન્મ, ઉત્કૃષ્ટ શિક્ષણ, સત્સંગ અને સત્સાધન બધું બરાબર પ્રાપ્ત થયું છે. તમને તો પ્રહ્લાદશન અવશ્ય થાયજ. તમને ધન્ય છે, ધન્ય છે ! " વગેરે."

વિદાય થતી વેળા, ગોસ્વામી મહારાજે શિષ્યગણસહિત મહાપિંને નમસ્કાર કર્યા, ત્યારે તેમણે આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું કે "(શિષ્યગણ પ્રત્યે) તમે ધર્મથી છો તેથી તમે ગોસ્વામી મહારાજનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો છે. હવે તેમનો ત્યાગ કરશો નહિ. તેમના આશ્રયથી તમે ધર્મમાર્ગમાં ખૂબ આગળ વધી શકશો."

એક દિવસે પ્રસિદ્ધ નાટ્યકાર શ્રીયુત ગિરોશચંદ્ર થોષે સ્ટાર થિયેટરમાં શ્રીચૈતન્યલીલાનો અભિનય જોવા આવવા માટે ગોસ્વામી મહારાજને આમંત્રણ કર્યો અને તેમને પહેલા વર્ગની કેટલીક ટિકિટો પણ મોકલાવી આપી. ગોસ્વામી મહારાજ કેટલાક શિષ્યો સાથે યથાસમયે થિયેટરમાં આવી પહોંચ્યા. એકનો સમય થયો અને મંગળાચરણ રાફ થયું ન થયું ત્યાં તો ગોસ્વામી મહારાજ ભાવાવેશમાં આવી જઈ ઉંચા હાથ કરી નાથવા લાગ્યા. અભિનેતાગણમાં (નાટ્યપાત્રો) તેમજ ગ્રેફોમાં પણ તે મહાભાવનો સંચાર થઈ ગયો. આથી જ્યાં મતવાલા બન્યા અને 'હરિગોલ' 'હરિગોલ'ની પૂનથી આખા થિયેટરને ગળવી મૂક્યું. ગોસ્વામી મહારાજના હરિનામની સિંહગર્જનાથી, તેમના નૃત્યથી અને અભિનય કરનારાઓના કીર્તનધ્વનિથી રંગભૂમિ યોલવા લાગી. આથી તે રંગભૂમિ દેવભૂમિમાં ફેરવાઈ ગઈ. એ પ્રમાણે અભિનય સમાપ્ત થયા બાદ સ્ટાર થિયેટરના સુયોગ્ય અધ્યક્ષ શ્રીયુત અમૃતલાલ બસું મહાશય ગોસ્વામી મહારાજને હાથ જોડી નમસ્કાર કરી કહેવા લાગ્યા કે 'પ્રભો ! ગોસ્વામી મહારાજનો અંશમાં જેં એવું વાંચ્યું છે, ચારસો વર્ષ પહેલાં શ્રીચૈતન્યદેવે આ ભારતભૂમિને શ્રીહરિનામસંકીર્તનરૂપી મુખાસાગરમાં નિમજ્જન કરાવી તરંગોળ કરી મૂકી હતી; પરંતુ તે અંધોક્ષા દિવ્ય દશ્ય આજ આપની કૃપાથી અમને પ્રત્યક્ષ થયું છે તેથી અમે કૃતાર્થ થયા છીએ અને અમારી રંગભૂમિ પણ આજે પવિત્ર થઈ છે.'

પ્રકરણ તેરમું

શ્રીકાશી અને જુદાવનવાસ, વૈષ્ણુવોનો દુરાચાર,
પૂણું પુરુષનાં લક્ષણ, વન-પરિક્રમા, જુદાવન
અને હાથારમાં કુલમેળાનાં દર્શન ઈત્યાદિ

મ. સ. ૧૭૮૬ ના ઇસ્ટિક માસે ગોસ્વામી મહાનંદ મરણમાનાતા દર્શન કરવા લલકરુદુલ કવચાથી સાતિપુત્ર આવ્યા અને ત્યાં થોડો સમય રહ્યા હતા. આ વખતે પોતાના પરિવાર માં સાંસદિક સાથે વિશેષ જણાયાથી ગોસ્વામી મહાનંદ કંદર્પીને કોઈલાજ કાશી પ્રામની યાત્રાએ ગયા. હાથોપામમાં આવી પહેલાં તો તેમણે એક અન્નસદમા ઉતારી.

રાખ્યો ત્યાં થોડા દિવસ રહ્યા પછી આલોકલલાવાળા મારાણના અત્યંત અધિકારી, તેઓ તેમના અમરત્વ કુટ પાનેના કોઈ બાદના મહાનંદ કોઈક માસ રહ્યા હતા કાશીપ્રામના સમાચાર મળતા થોડામાથાદેવી પણ પોતાના પુત્ર થોમણવનને માથે લઈ કાશીપ્રામ માં આવી પહોંચ્યા અને ગોસ્વામી મહાનંદ સાથે રહેવા લાગ્યા.

આ વખતે ગોસ્વામી મહાનંદનો સંન્યાસી-વેશ ભેદ કમીના દેહભાગ અંગે જાણી જાણી, અધ્યાપકો વગેરે ઉપકાસ કરવા લાગ્યા. એક દિવસ પ્રસિદ્ધ ધર્મવાદના સંકુળાન દેસ્વામીએ તેમની ધર્મસલામા પધારવા ગોસ્વામી મહાનંદને આગવળુ મોકલ્યું હતું. અધ્યક્ષએ ગોસ્વામી મહાનંદ સલામા પધાર્યા ત્યારે સોજે તેમને આદરપૂર્વક સંન્યાસીન દર્શન અમરણમાં બેસાડ્યા. ભેત ભેતામાં સજારથાન સંભાવિત લોકોથી ભરત નયુ થોડા વખત પછી કીર્તનનો આરંભ થયો. ગોસ્વામી મહાનંદની શાંતિનિક પ્રકૃતિ બરાબર નહોતી તેથી તેઓથી છાનામના બેસી રહ્યા હતા,

પરંતુ ભાવાવેશનું સંવત્ત ન કરી શક્યાથી, 'હુન્નિભ'નો સિદ્ધનાદ કરતા ઉચ્ચ હાથ કરી નાચવા લાગ્યા પ્રેક્ષકો પણ આ મહા ભાવની અસરથી પ્રેમોન્મત્ત થઈ જઈ 'હુન્નિભાહ, હરિભાહ' કહેતા નાચવા લાગ્યા. ગોસ્વામી મહારાજ ભાવાવેશમાં ટળી પડીને સમાધિમાં થઈ ગયા આ જોઈ શ્રીકૃષ્ણનદ આમીજની સાથે ફેટલાકે વિરોધી બગાળી બાલુઓ પણ ગોસ્વામી મહારાજની ચન્દ્રરજ હાથ નેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા જાગત થયા પછી ગોસ્વામી મહારાજ પોતાના નિવાસસ્થાને પધાર્યા હતા.

એક દિવસ ગોસ્વામી મહારાજ કાશી વિશ્વેશ્વરની આરતિનાં દર્શન કરવા ગયા હતા રાત્રે લગભગ આઠ વાગે આરતિનો આરંભ થયો તેઓ મંદિરના આગળામાં હાથ જોડી આરતિનાં દર્શન કરતા ઉભા હતા એવામાં તેમને આજે સરીકે કપારી કૃત્રી આખરે તેઓ ભાવનો આવેશ નહિ રોડી શકેવાથી ઉચ્ચ સ્વરે 'બિમ્ભોળા' 'બિમ્ભોળા' બોલતા આરતિના તાલ પ્રમાણે નૃત્ય કરવા લાગ્યા પૂજારી લોકો પણ તેમની પ્રેમભક્તિ જોઈ અત્યંત ભાવપૂર્વક ઉચ્ચ સ્વરે મોત્રપાઠ કરતા વિશ્વેશ્વર ભગવાનની આરતિ ઉતારવા લાગ્યા બધા પ્રેક્ષકોની નજર ગોસ્વામી મહારાજ ઉપર કરી રહી હતી પશ્ચિમે તેઓ ભાવાવેશ વધુ આવતાં પૃથ્વીપર ઢળી પડ્યા તે વખતે ગોસ્વામી મહારાજના દર્શન કરવા માલનો પડાપડી કરવા લાગ્યા પછી બહુ મોટી ગરે ઉત્થાન થતા તેઓ પોતાના નિવાસસ્થાને પધાર્યા હતા.

વળી બીજી વાર એક દિવસ આરતિના દર્શન કરવા વિશ્વેશ્વરના મંદિરમાં ગયેલા ત્યાં એકાએક મહાભાવમાં નમ્મ થઈ જઈ બાળકની પેઠે ડસકા ખાતા નહન કરવા લાગ્યા અને અધ્રમવાહુ બહેવા લાગ્યો હવે ગોસ્વામીજીની ચોગ્યતાની વાત લોકોમાં ફેલાઈ જવાથી લોકોના ટોળેટોળા આવવા લાગ્યા અને તેઓ શ્રીકાશી વિશ્વનાથના દર્શન કરવા ગ્યાર જવાના છે તેની પણ પૂછપરછ કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ ગોસ્વામી મહારાજ પોતાના સિદ્ધો સાથે મહાત્મા ભાસ્કરનંદ સ્વામીજીના દર્શન કરવા દુર્ગાવાડી ગયા હતા, ત્યારે ત્યાંના એક મેષકે તેમને ઝરકાવી કહ્યું કે "હુમણુ અદગ જવાશે નહિ, સ્વામીજી ધ્યાનમાં છે તેથી દર્શન થયે નહિ." ગોસ્વામી મહારાજ કંઈ પણ બોલ્યાવ્યાવ્યા વગર એક જાઠ નીચે

પ્રભુને યાદ કરતા બેસી ગયા ઘોડી-૪ વાસ્તમાં સ્વામીશ્રી મેદ
હાસ્ય કરતા “આનંદ થયો, આનંદ થયો” જોગ બોલતા બો
લતા ગોસ્વામી મહારાજ પાસે આવી ઉભા રહ્યા ગોસ્વામી મહા
રાજ સ્વામીશ્રીના દર્શન કરી દ કવત્ પ્રધાન કરવા બંધ છે કે તર
તજ તેમને પકડી લઈ સ્વામીશ્રીએ છાતીચરતા આપ્યા આ
પ્રમાણે પરસ્પર ભેટવા બંને મહાપુત્રો ઘોડી વાર મુખી બાદાત ન
શન્ય થઈ ગયા સાવસમાધિ ઉતર્યા પછી તેમના વચ્ચે ઉડી ચર્ચા
થઈ ઉતરે ગોસ્વામી મહારાજ ગ્લ લઈ પોતાના મુકામે આપ્યા

ત્ય રપછી મહાત્મા વિશુદ્ધાનંદ સરસ્વતી, પૂજ્યોનંદ સ્વામી
તેમજ બીજા પંજુ કેટલાક સતમહાત્માઓના દર્શનસમાગમ કરીને
પોતાના શિષ્યો તેમજ ધર્મપત્ની સાથે અધોધ્યા ગયા

મુજદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે એ પછી તેઓશ્રી એક વર્ષમુખી
વૃદ્ધાવનમાં નહ્યા ત્યાં તેઓ યીદાઉલની ગવીમાં રહેતા હતા
ત્યાં ગૌરકિશોર દાસ નામે એક શાસ્ત્ર અને ભક્તવદ્ભક્ત રહેતા
હતા તેમણે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી યીવૃદ્ધાવનમાં સાધનજનન
કરીને ઉન્ન્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી હતી વૃદ્ધાવનવ ચી સૌ નરનારીઓ
તેમને સિદ્ધપુરુષ તરીકે, જ્ઞાનતા અને ભક્તિભાવ સખતા હતા
સાધનવત્ત્વ, ભક્તિવત્ત્વ વગેરે સળ મી કેઈ પણ ચક્રા થતા સૌ
કેાઇ તેમની પાસે આવીને સમાધાન મેળવતા હતા આ મહાપુરુષ
ની સાથે ગોસ્વામી મહારાજને પત્તિય થતા, ગાંઠ મેની બંધાઈ
અને વિવિધ પ્રકારની ધર્મચર્ચા કરતા ચક્ર વૃદ્ધાવનમાં રહેવા લાગ્યા

એ સમયે પણ ત્યાં નામધારી અને ભેખધારી ધૈર્યુરો મુખેજ
હતા તેઓ પોતાની ગેમી સિવાયના બહારના માણસોને ધાર્મિક
ગણતા નહિ અને તેમ પી નિદા તમા અપમાન કે તા હતા તેઓ
ગોસ્વામી મહારાજને પણ નનેક પ્રકારના પ્રયત્નો અને કાવરા
કરી સતાવવા લાગ્યા અને શાસના પ્રમાણે સામે વિરોધીઓને
જવાબ અપામે ત્યારે તો તેઓ પણ ઉરકેગલા હયે તેઓએ શ્રી
ગોવિંદજીના સેવકને પણ પોતાના પદ ના લીધે અને તેનાદાશ
ગોસ્વામી મહારાજદુ અપમાન કરાવવા ધમ્મું, પલ્લુ તેદુ કે ઇત્ત
પનિલામ આવી મકમુ નહિ કેમકે એ ગોવિંદજીના સેવકને તેજ
રામે એવુ ભયકારક સ્વપ્ન નાબુ કે નેથી બગ્યા પછી પણ તે ભયથી
મૂંજવા લાગ્યો અને બીજે દિવસે ગોસ્વામી મહારાજ ગોવિંદજીના
દર્શન કરવા પધાર્યા, ત્યારે એ સેવકે અપરાધની લખા માગી

હજી પણ 'લેખધારી' મહાશયો થાંત પડ્યા નહોતા. તેઓ ગોસ્વામી મહારાજને પોતાના મત પ્રમાણે ચલાવવા પ્રયત્ન કરતા હતા. ગમે તેમ કરીને તેઓ તો તેમને 'લેખ' લેવડાવવા માગતા હતા. આ વાત જાણી એક દિવસ ગૌર કિશોર દાસ મહાશયે ગોસ્વામી મહારાજને એકાંતમાં કહ્યું કે "પ્રભો ! આપને અજ્ઞાનીઓના કહેવા પ્રમાણે વર્તવાની જરૂર નથી. કારણકે એ લોકો શાસ્ત્ર કે સદાચારનાં સ્વરૂપ જાણતા નથી અને મનમાં આવે તેમ વર્તવા છતાં પોતાની કપોલકક્ષિપત માન્યતાઓનેજ શાસ્ત્રતરીકે તથા સદાચારતરીકે મનાવવાની ધૃષ્ટતા કરે છે."

એક દિવસ નગરકીર્તન થતું હતું. ગોસ્વામી મહારાજ એ સમયે ખાંડખાનામાં હતા, ત્યાં તે કીર્તનસ્વરૂપિ સાંભળતાંજ તેઓ ભાવાવેશમાં આવી મથા અને શુદ્ધિ કર્યા વિનાજ કીર્તનમંડળીમાં ભાગી જઈ નાચવા લાગ્યા. કીર્તન સમાપ્ત થયા બાદ પ્રસાદ લઈ ચેર આવતા હતા, ત્યાં સ્ત્રીમાં યાદ આવ્યું કે પોતે શુદ્ધિ કર્યા વગરજ કીર્તન-મંડળમાં ભળ્યા હતા. આથી તેઓએ તરતજ ગૌર કિશોર મહાશય પાસે જઈ પોતાનો અપરાધ બહેર કયો. તે સાંભળી તેમણે કહ્યું કે "પ્રભો ! એ પશુ-ટીકજ થયું છે. ઉંચી નિષાધી જે કંઈ કરવામાં આવે છે તેથી દોષ લાગતો નથી." કેઈ કેઈ સ્વરોદય-સાધન સાધનારાઓ લોકોના મનની બે-ચાર વાતો કહી શક્યા ઉપજાવીને સમય મળતાં તેમનો સર્વનાશ કરતાં પણ અચકાતા નથી. કહ્યુંપિશાચ્ય સિદ્ધિવાળા તો સાત પેઢીનાં તામ કહી શકે છે, પણ આમાંની કેઈપણ સિદ્ધિથી ધર્મપ્રાપ્તિ થવાને બદલે પૂરેપૂરા ધર્મજાટ બની રહે છે. આવા તામસિક અને પાખંડી નરપિશાચીના હાથમાંથી જસવા માટે ગોસ્વામી મહારાજે સાચા આધુનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે જણાવ્યાં છે:-

- (૧) સાચો સાધુ પોતાનાં વખાણુ પોતે કરતો-કરાવતો નથી.
- (૨) બીજાઓની નિંદા કરતો નથી.
- (૩) ચમત્કારો દેખાડતો નથી.
- (૪) કોઈની શ્રદ્ધાને તોડતો નથી.
- (૫) તે કોઈનામાં ખુદિભેદ કરીને પોતાના મતમાં ખેંચતો નથી.
- (૬) ભગવાન ઉપરજ નિર્ભર રહે છે.
- (૭) યાચના કરતો નથી.
- (૮) શાસ્ત્ર અને સદાચારની મર્યાદા સાચવીને ચાલે છે.

મામાન્ય રીતે આ લક્ષણો ધ્યાનમાં રાખી સમજાવનારો સમાજમાં ઠરવાથી ઠગવાનો સંભવ રહેતો નથી.

ગોસ્વામી મહારાજ ત્યારે શ્રીવૃંદાવન ધામમાં રહેતા હતા, ત્યારે ઘણી વાર અનેક સપ્રદાયના અપરિચિત સાધુ મહાત્માઓ ધર્મચર્ચા કરવા તેમની પાસે આવતા હતા કેઈ કેઈ વાર તો એવી ગૂઢ ચર્ચા અને વાર્તાલાપ થતા કે સાધારણ માણસો તો સમજી શકે નહિ એક દિવસ એક અપરિચિત સાધુએ તેમને કહ્યું કે “ઘણી તપશ્ચર્યા કર્યા પછી મને એક મ નસિક્કિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને મને તે વસ્તુ સહેજે મેળવી શકાય છે હવે હૃદયમાં કરતાં પહેલા હું તે મંત્રશક્તિ આપને અર્પણ કરવા ઇચ્છુ છું. આ મ નસિક્કિ આપવા શ્રોત્ર્ય આપ જેવો બીજો પુરુષ મેં જોયો નથી.” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “મહારાજ ! મારું કહે, મને એવો કંઈ પણ ઇચ્છા રહી નથી.” ગોસ્વામી મહારાજનું કહેવું પૂરું સાલજ્યા વિનાજ તે સાધુ તો તેમને તે શક્તિનું જ્ઞાન કરીને ચાલ્યા ગયા પછી એક વાર ગોસ્વામી મહારાજને વિચાર આવ્યો કે “તે સાધુની વાત અજમાવી જોવામાં વાધો શું ?” આથી તેમણે એવિદ્ય સમવાનનો માલા પ્રસાદ લેવાનો મકરપ કર્યો એાડી વારમાંજ એક બાળાણ ‘મહારાજ મહારાજ’ કહી બાપણુ મેઢવા લામ્યા બારણું ઉઘાડ્યું કે તરતજ તેમણે એવિદ્યનો માલાપ્રસાદ ગોસ્વામી મહારાજને અર્પણ કર્યો આ જોઈ ગોસ્વામી મહારાજ અજવાળા પડી ગયા અને ત્યારથી નિશ્ચય કર્યો કે, આમ કરવું એ ચોખ્ખી નાસ્તિકતા હોવાથી મ નસિક્કિનો કંઈ પણ ઉપયોગ કરવો નહિ.”

તે વખતે શ્રીઅકેવલરાજા બૃષણરૂપ સૂક્ષ્મદર્શી નીલાચારિ ગોસ્વામી પણ શ્રીવૃંદાવનમાં રહેતા હતા. તેમણે એક વાર ગોસ્વામી મહારાજના સંબંધમાં પ્રસિદ્ધ કેવિત / ચંદ્રમોહન દાસ પામે જે અભિપ્રાય જણાવ્યો હતો તે જાણે આપવામાં આવ્યો છે - એક વાર શ્રીવિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી અને મળવા આવ્યા હતા, મારો આગ્રહ હતા એકાચને ભેગતા તેઓ અચકાતા હતા એ કહ્યું કે “હેમ વિજય ! મારી પાસે પણ તમને બેદલાવ રહે છે ? તમારા જેવા પારસમણિના અપરંથી તો દુનિયામાં ત્યાગપત્યા રહેતા જુવા પણ હિન્દતત્ત્વમાં માય છે ‘જોસાઈ તો પ્રાદ્યધર્મમાં વટલી નયા હતા’ એમ કહી ને તોફાન તમારી ઉપેક્ષા કરે છે, તે

તો તમને ઝોળખી શક્યા નથી, અહો ! તમારા જેવા પારસમણિ સંતના સમાગમમાં આવ્યા છતાં પણ હાલ ઉઠાવી શક્યા નહિ તેમના હુશીયની શી વાત કહું ? પરંતુ તમારા જન્મથી અમારો વંશ તો ધન્ય થયો છે અને ધન્ય છે તે સામ્યશાળી ભકતોને કે જેમણે તમને ઝોળખી તમારી સેવા-સમાગમનો લાભ લીધો છે.” આ પ્રમાણે કહી મેં વિજયનો હાથ ઝાલી તેમને મારા આસન ઉપર બેસાડ્યા. અહો ! તે વળતનો લાવ ! એ તો જેણે જેણે હાથ તેજ લાવે, એ લાવ લખ્યો કે કદ્યો નય તેમ નથી. તેઓની સાધારણ વાતમાં પણ ભક્તિરસનો પ્રવાહ વહ્યા કરે ! એવી હૃદય-સ્પર્શી ભાષા મેં બીજે ક્યાંય સાંભળી નથી.

એક વાર અમે ધંધકેશીની પરિક્રમા કરવા નીકળ્યા. કક્તિના ભંડારરૂપ વિજય પણ સાથે હતા. તેમની ગતિ મંદ હતી, જાણે કેઈ મહાભાવમાં ભસ્ત બનીને ચાલતા હતા. થોડું આગળ ચાલ્યા ત્યાં તો કેઈકુ સુમધુર ‘હરિસંકીર્તન’ સાંભળવામાં આવ્યું. એણે અમૃતમય અને સ્વર, તાન તથા સ્વાદિયુક્ત હરિકીર્તન મેં ક્યાંય સાંભળ્યું નથી. હું તો વિજયની સાથે પરિક્રમા કરવા જઈને આવું અમૃતમય ‘હરિનામ’ સાંભળી કુવાઈ થયો છું. એ ‘હરિકીર્તન’ સાંભળવામાં આવતાંજ તે દિશા તરફ વિજયકૃષ્ણ તો ઉન્મત્તની પેઠે દોડી ગયા. હું પણ તેમની પાછળ પાછળ દોડવા લાગ્યો; પણ વિજય તો મદોન્મત્તની પેઠે આગળ વધી ગયા હતા.

શ્રીમાનુ. સતીશબાણુએ એક દિવસ વાતચીતના પ્રસંગમાં ગોસ્વામીજીને પૂછ્યું કે “ભગવાં વસુ ધારણ કરવામાં કેઈ ભતનો નિયમ છે કે કેમ ?” ગોસ્વામીજીએ ઉત્તર આપ્યો કે:- “ભગવાં કરવાં, ભસ્મલેપન, દંડ, કમંડલુ તેમજ ચીપિયા વગેરે દરેક ખાસ વિશિષ્ટ અવસ્થાનાં સૂચક ચિહ્નો છે. તે તે અવસ્થા પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય એ ચિહ્નો ધારણ કરવાથી મહાન અપરાધ થાય છે. આજકાલ આ જાળવતો યથાર્થ વિચાર કરવામાં નથી આવતો તેથીજ આણું અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યું છે. પ્રાચીનકાળમાં આ બધી જાળવતોના ખાસ નિયમો હતા અને તેની મર્યાદા પણ સચવાતી હતી; પરંતુ હાલ તો તેની કશી પરવા નહિ કરતાં કાવે તેવા કેનિષ્ઠ માણસો પણ ભગણું જોડી દે છે.”

એક દિવસ આશ્રમમાં ત્રણ અપરિચિત મહાત્માઓ ક્યાંકથી આવી ચઢ્યા. ગોસ્વામી મહારાજે પોતાના આસનેથી ઉભા થઈ વિ. ૧૭

ચોર્ય આદ્યકાં કથોં અને તેમને બેસવાને આસન આપ્યાં. આસને બેસી પછી તેમણે ગોસ્વામી મહારાજનાં સર્વ ગે બગબગ નિહાળી નિહાળીને દર્શન કર્યાં અને ૧૫ કંઈ પણ બોલ્યાચાલ્યા વગર હાજિભાવે પ્રણામ કરીને તેઓ ચાલી નીકળ્યા. આ જોઈ ગોસ્વામી મહારાજના પ્રેમી લાલ મલીશચંદ્ર મુખોપાધ્યાય કુત્સહસને ખાતર તે ત્રણે સાધુની પાછળ ગયા અને ઘોડેકે દૂર જઈને પૂછ્યું કે “મહારાજ ! આપ ક્યાંથી અને શા દેતુમાટે આવ્યા હતા ? તેમજ આપે ગોસ્વામી મહારાજના ચરીરમાં શું નિહાળ્યું, એ બધું ને આપને કંઈ હસત ન હોય તો આ સેવકને જણાવવા કૃપા કર્યો.” આ વાત સાંભળી તે સાધુઓએ કહ્યું કે “તેમનામાં સાધુતાના બાહ્યલક્ષણ પશુ જમને પૂરેપૂરા જણાયાં છે.”

આ સ્થળે સ્ત્રીચિત્રાન્યચરિતામૃતમા જણાવેલા મહાપુરુષોનાં લક્ષણો આપવા અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય તે આ પ્રમાણે છે —

“પંચદીર્ઘઃ પંચસૂક્ષ્મઃ સપ્તરક્તઃ પદ્મન્તરઃ ।

ત્રિહસ્ત પૃથુ મર્મીરં દ્વાવિંશત્લક્ષણે મહાન્ ॥”

અર્થાત્ જે પુરુષના નાનિકા, હાથ, હંતુ, આંખ અને જંતુ, એ પાંચ દીર્ઘ-લગા હોય, ચામડી, ફેશ, આંગળીના પેડા, દાંત અને રોમ, એ પાંચ સૂક્ષ્મ હોય, આંખના ષણ્ણ, હાથનાં તળા, પગના તળા, તાલુ, હોંટ, હાલ અને નખ, એ સાત ગ્તાશવાળા હોય, છાતી, ખસા, નખ, નાક, ડેડ અને મોઢુ, એ છ ઉપ દંતા હોય, ઠોક, લાંબ અને લિંગ, એ ત્રણ દુકા હોય, ફેડ, ઉઝાડ અને ■ તી, એ ત્રણ વિશાળ હોય, અને નાભ, મ્બર અને છુદિ, એ ત્રણ નક્ષીર હોય, સાવા બત્રીસ લક્ષણ જેમનામા હોય તેમને મહાપુરુષ જાણવા ગોસ્વામી મહારાજના આ બત્રીસે ઉદ્દેશો વિધમાન હતા.

કુલમેળામા ભારતવર્ષના અનેક સંપ્રદાયના આધુમધાત્મોએ એકસાથા છે આ કુલનેજો હૃન્દ્રાર, પ્રયાગ, નાનિકે અને ઉત્તર ચિનીમા વાન કુની જનાય ॥

પુરાણોમા કહ્યું છે કે, સમુદ્રમંથનને પાિ જાને અમૃતકુલ નીકળ્યો હતો તે લેવા માટે દેવતાએ ને તથા અસુરોને લગઈ થઈ ત્યારે દેવતાઓએ તે અમૃતકુલ જુદે જુદે વળને ઉન્નત, પ્રયાગ વગેરે વગર જુદે સ્થળે મંતવી નખીને ગુદ કર્યું

હતું. ત્યારથી એ ચારે સ્થાનમાં દેવતાઓ તથા મહાપુરુષો કુંભ-
રાશિમાં તે અમૃતકુંભનો મહોત્સવ ઉજવવા લાગ્યા. ત્યારપછી
ભગવાન આદિ શકેશ્વર્યો તે ચારે સ્થાનમાં ગણુ ગણુ વર્ષે
કુંભરાશિમાં તે ઉત્સવ ઉજવવા માંડ્યો અને તેમાં પોતાના સંપ્ર-
દાયના સર્વ સાધુઓના સંમેલનની યોજના કરી હતી. પછી તે
અન્ય સંપ્રદાયના સાધુઓ પણ આવવા લાગ્યા. x

હાલ આ કુંભમેળાનો કોઈ પણ વહીવટ કરનાર કે તેમાં આવ-
વાને આમંત્રણ કરનાર કોઈ ખાસ વ્યક્તિ કે મંડળ નથી. એ તો
ભારતવર્ષના સર્વ સંપ્રદાયના સાધુઓનો મેળો છે અને તેમાં સર્વ
મનુષ્યો વગર આમંત્રણે જઈ શકે છે. અહીં સર્વ સાધુમહાત્મા-
ઓ એકઠા મળીને ચાંતચિતો વાદવિવાદ કર્યા વગર ધર્મતત્ત્વનો
તથા સાધનમાર્ગનો વિચાર કરે છે, અને લક્ષ્યાવધિ નરનારીઓ
આ મેળામાં સંત મહાત્માઓનાં દર્શન સમાગમનો લાભ લે છે.

પહેલાં શ્રીપૃથ્વીદાવન ધામમાં કુંભમેળો ભરાતો નહોતો, પરંતુ
વૈષ્ણવોના પણ સાધુસંમેલનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. ત્યાર-
થી જે વર્ષે હરિદ્વારમાં કુંભમેળો ભરાવાનો હોય છે તેની પહેલાં
વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના સર્વ સાધુઓ શ્રીપૃથ્વીદાવનમાં ભેળા થાય છે
અને અહીં એક માસ સુધી સાધન-સંજ્ઞ અને સંતસમાગમનો
ધ્યાનદં લઈ, તે બધા યથાસમયે હરિદ્વાર પહોંચી બેસે છે.

ગોસ્વામી મહારાજ હમેશાં મેળામાં સાધુ-મહાત્માઓનાં
દર્શન કરવા જતા અને તેમની સાથે ધર્મચર્ચાનો લાભ લેતા
હતા. જ્યાંસુધી મેળો ચાલુ રહ્યો ત્યાંસુધી દરરોજ ગોસ્વામી
મહારાજનો એ નિત્યક્રમ ચાલુ રહ્યો હતો. મેળો સમાપ્ત થયા
પછી સાધુમહાત્માઓ હરિદ્વાર જવા લાગ્યા. ગોસ્વામી મહારાજ
પણ હરિદ્વાર જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. આ તરફ શ્રી ચોગ-
માયાદેવી શ્રીપૃથ્વીદાવન ધામ છોડી જવાને જરા પણ ખુશી નહોતાં,

x મહા સાગની આગલી સાંઘ આ કુંભમેળો હરિદ્વારમાં ભરાયો
હતો. આવડી સાંઘે દિવાળી પછી પ્રમાણમાં ભરાવાનો છે. આ
કુંભમેળો એ ખરેખર અનેક સંપ્રદાયોનું મહાસંમેલનજ છે. અનેક
લક્ષિણાવર્તીના ગાત્રીઓ અને સાધુમહાત્માઓના પ્રવવદર્શન, સંત-
સમાગમ તથા હરિકથાનો લાભ મેળવવાનો એ અનેરો પ્રસંગ બની
રહે છે. ભગવાને જેને સાધનસંપત્તિ અને પ્રદાસક્રિયા આપ્યાં હોય
તે તો આવા પ્રસંગોનો લાભ લેવાનું નજ ચૂકે.

તેથી સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. છઠ્ઠીમા દેવીજીને પતિથી જૂદા રહેવાનો સંકલ્પ પણ કદી નહોતો થયો. કોઈ ખાસ કારણથી જ્યારે તેમને જોસ્વામી મહારાજથી જૂદા રહેવું પડતું ત્યારે તો તેમને મૃત્યુસમાન હું જ થઈ પડતું હતું અને યોગ વખત પહેલાં જ તેમને વિરહ સહન ન કરી શકવાથી તેઓ દાકથી જ દાવન આવી રહ્યા હતા. પણ તે જ પતિપ્રાણ સતી આને હરિદ્વાર નહિ જતા રહે-છાથી શ્રી વૃદાવનમાજી રહેવા ઇચ્છે છે તેનું કારણ શું છે ? કહેવાની જરૂર નથી કે, સુરુષ્પાથી માતાજીના જ્ઞાનચતુષ્તયી ગયા હતા અને હવે તેઓ નિત્યધામના અધિકારિણી થઈ ચૂક્યા હતા. હવે તેમને પોતાના ગુરુદેવ પ્રાણનાથના નિરંતર દર્શન થતા હતા, તેથી તેઓ શતદિવસ ભાવાવેશમાજી રહેતા હતા. હવે તેમને દેહ છતાં જ પ્રાજ્ઞવ્યની પ્રાપ્તિ થઈ ચૂકી હતી, તેમને માયાનું આવરણ રહ્યું ન હતું. આથી તેઓ સદેહે પણ પરમ ધામનો જાનદ અનુભવતા હતા. જે કંઈ જોવા, સાંભળવા કે અનુભવવા જેવું હતું તે બધું તેમને હસ્તામલકવત્ થઈ રહ્યું હતું.

આ પ્રમાણે દિવ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી માતાજીએ પોતાના પતિદેવની અનુમતિ લઈ દેહત્યાગ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. પચાગ જોઈને શુભ દિવસ પણ નહીં કર્યો. જે દિવસે શ્રીનિત્યાનંદ પ્રજુ પૃથ્વીપર પધાર્યા હતા તે દિવસે-શનિગુન સુખ ત્રયોદશીને દિવસે માતાજી દેહ છોડી દઈ પરમાત્મસ્વરૂપમા ભગી ગયા. આ જ બગ-દેશનો નિર્ભવ ચંદ્ર શ્રીવૃદાવનમા આઘમી ગયો. માતાજીના દેહત્યાગથી હજારો ન નારીઓની આખોમાથી અશ્રુધારાઓ વહી હતી. ભૌતિક દેહનું આવરણ ટળી જવાથી હવે તો માતાજી ૧૦ માતમસ્વરૂપમા રહેતા થયા. ભગવાનોનું કે-યાણ કર્યાં કરે છે. જે ભાગ્યશાળી લખોએ માતાજીનો મહેજ પણ દૃષ્ટામસાદ અનુભવ્યો છે, તેઓ જાણ પણ અહોભામ્ય માને છે. જોસ્વામી મહારાજના જેવું જ માતાજીનું જીવનચરિત્ર પણ અદ્ભુત છે, અને તે ‘યોગમાયા કાકુતલી’ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેથી અહીં તે સંખ્યાથી અધિક વિવેચન કરવું નરથાને છે.

શ્રી યોગમાયાદેવીએ જ્યારે શ્રીવૃદાવનમા દેહત્યાગ કર્યો, ત્યારે જોસ્વામીજીએ તેમના જમાઈ શ્રીયુત જગદ્ગુપ્ત મિત્ર મહાશયને તે વિષે લખેલો પત્ર જા નીચે આપવામા આવ્યો. ॥ --

* આ જીવનચરિત્રના લેખકે એ પુસ્તક બંગાળીમા લખેલું છે.

ૐ હરિઃ ।

શ્રી વૃંદાવન.

કલ્યાણવરેષુ ।

કાલ્પુન શુકલ ત્રયોદશીના રોજ શ્રીમતી યોગમાયાદેવીએ ચિરવાંચિત સિદ્ધ દેહ પ્રાપ્ત કર્યો છે. અવિચ્છાસીલોહો તેને ભલે મૃત્યુ કહે, પરંતુ બે અદ્વાલકિતની દૃષ્ટિએ બેઇએ તોજ આપણે બેઇ શકીએ કે, યોગમાયા દેવી તેમની સખીઓના સાથમાં કેવાં ચોભી રહ્યાં છે ! શ્રીમતી શાંતિસુધાને કહેબે કે, કંઈ શોક કરે નહિ, બે શોકનો વિષય નથી. બહુ લાગ્યગાળી વ્યક્તિનેજ માનવજીવનમાં આવી અપૂર્વ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. કાગળ વદ છકના રોજ તેમના નિમિત્ત મહોત્સવ થશે. ત્યારપછી અમે ઢાકા જઈશું.

શ્રીમતી શાંતિસુધાને આદ્ય કરવાની ઈચ્છા હોય તો ભલે આનંદોત્સવ કરે અને દરિદ્રનાચારણોને જમાડે.

એટા શાંતિ ! શોક કરીશ નહિ, આનંદમાં રહેજો. અમે જેમ જનશે તેમ જલદી ઢાકા જઈશું.

વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામીના
આશીર્વાદ.

શ્રીમતી યોગમાયાદેવીનો મૃત્યુ-મહોત્સવ ઉત્તરના પછી ભંગ સં. ૧૨૬૬ના ફાગણ માસમાં ગોસ્વામીમહારાજ હરિદ્વારના કુંભમેળામાં ગયા. ત્યાં લાખો માણસો ભોગાં થયાં હતાં. પ્રહર-કુંડને કાંઠે, ગંગાના કિનારાપર અને કનખલ વગેરે સ્થળોએ સાધુ સંન્યાસીઓનો જમાવ થયો હતો. જ્યાં ત્યાં કથાકીર્તન અને ધર્મ-ચર્ચાઓ થતી હતી. એક દિવસ ગોસ્વામી મહારાજ પોતાના પુત્ર યોગજીવન ગોસ્વામી તથા શિષ્યવર્ગ સાથે મેળામાં અંતમહાત્માઓનાં દર્શન કરવા નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં એક વૈષ્ણવ બાવાજી ગોસ્વામી મહારાજની સામું અનિમેષ નેત્રે કેટલીક વાર સુધી બેઇ રહ્યા અને પછી સાવાવેશમાં આવી જઈ ગાવા લાગ્યા કે:-

“જાં દેર હરિ બોલતે નયન ઝરે રે,

એઈ દેખે, તારા દુષાઈ એશે છે રે

(જાંસ પ્રેમે જગત ભાસાઈસો)

યાંસ નામે જગત માતાઈસો)

તાંસ દુઃસાઈ એશે ॥ રે. ”-છત્યાદિ.

અર્થાત્ “જુઓ, જુઓ ! હરિનામનું રટણ કરતાં જેમનાં

૬૬૮ મહાત્મા વિજયકૃષ્ણ પોન્વામી-પ્રગ્ભા તેન્મુ

નેનોનાથી પ્રેમાધુવહે કેતેજન્ને લાઈગો, અને જેમણે પ્રેમબલિ
થી જાનને તો ગેર કરી મૂક્યું તે જન્ને લાઈગો પદ ર્હો છે

ગોન્વામી મહાત્મા ગિયો પત્ત તે જાન જાવા હાન્યા
તેનેતાના તો પ્રેમસાગિનો અપૂર્વ પ્રવહ વેલવા હાગ્યો. ગો
ન્વામી મહાત્મા પલ ઉંચા હાથ કરી નચવે હાથા જા
સકીતનથી અકર્ષાઈને પુરુ હોઠો જેમથઈ ગયા અને વાન્વાર
લયેવનિથી દિશાઓ જવવા હાથા સિત્ર સિત્ર સપ્રદાયના
અનેક ગ્રાધુ મહાત્માઓ જા દિવ્ય અકીર્તન એક આશ્ચર્યવર્તિત
થઈ ગયા જાવો ભગિનાવ, જાણુ નૃત્ય અને ધરીતર મતવાણા
કરી મૂકે જેવું સકીર્તન તેઓએ કયાય જોયું સાંભળ્યું નહોતું

પછી હેકમેદની બહુ વધી જવાથી ગોન્વામી મહાત્મા
તાવનું ગવનલ કરી મુકાન વન્દી ગયા

આચા પ્રહ્લનિષ્ટ મહાત્મા મગવા બહુ દુકલ છે પૂન્યશીરામ
કૃષ્ણ પરમહંસદેવ કહેતા કે “જેવા પ્રહ્લનિષ્ટ કહે ડોના એકાદજ
નોડો છે” શ્રીમદ્ લાલકૃષ્ણીનામા પલુ કહ્યું છે કે -

મનુષ્યાણાં સદૃશેષુ કવિઘટતિ વિદ્યુઃ ।

પતતામપિ મિદ્ધાના કથિન્માં વેતિ તત્ત્વતઃ ॥

અર્થાત્ હવ્વને માણેમા ટોઈકજ મિદ્ધાવત્તા નેડવવા
પ્રપન્ન કહે છે અને જેવા હવ્વરો પ્રપન્ન કન્તાનમાથી ટોઈકજ
મને તાવથી જાણે છે

આ કુલમેળામા પુષ્કળ જોખધાની હતા, પરંતુ તેમાથી માત્ર
ત્રણ-વાર મહાત્માઓજ ખેળગતત્ત્વદર્શી હતા. એમાના એકની
નામે ગોન્વામી મહાત્માજને જે વાર્તાશ્રાવ થયો હતો તે તેમનાજ
કહેવા ઉપરથી અને આપવામા આવે છે -હર્ષિદાસના કુલમેળામા
લગભગ એક લાખ સાધુઓ ભેગા થયા હતા તેનાથી માત્ર ત્રણ
જણજ ખરેખર શ્રીગ્રીવ પ્રહ્લનિષ્ટ જણાતા હતા. બાકી તો બધા
નામનાજ વેદધારી, અને મતમતભરના જાણઓમા દુમાથેલા
હતા. એ ત્રણ પ્રહ્લનિષ્ટ સતોમાથી એક મહાત્માને મે પૂછ્યું કે
‘આ બધા સાધુઓ આટલું બધું કદ સદન કહે છે, છતાં તેઓ
યથાવત પન્માત્મદર્શનથી કેમ વચિત્ત -હે છે?’ તે મહાત્માએ
જવાબ આપ્યો કે “શાઈ! હું તો એક પામર પ્રાણી છું, હું એ
વિશે શું કહું?” પછી મને બ્યાકુળ થયેલો જોઈ તેમણે કહ્યું કે
“પન્માત્માની પરી છેજ ડોને? ડોને માન, મોટાઈ અને મહત્ત-

ગીરી જોડે ઈચ્છે અને તેનેજ માટે મથે છે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે,
 ધર્મસ્ય તત્ત્વ નિરિત્ત ગુહ્યાયામ્ અર્વાત્ ધર્મતુ ખરૂં કૃષ્ણ અથવા
 તત્ત્વ બાહ્ય પાડિત્વમા દેહોજ દબામમા નથી, પણ અતર્કુહ્યામા
 (આત્મિક પવિત્રતા અને સાધનામા)જ રહેલું છે

જો કૃષ્ણમેળામા ગોસ્વામીજીને તેમના એક પૂર્વપરિચિત
 સન્ધ્યાસીનો મેળાપ થઇ ગયો તેમના દર્શનથી તેઓએ અત દમા
 આવી જઈને કહ્યું હતું કે, જેને માટે પોતે હૃદિદ્વાગ આગ્યા
 હતા તે કાર્ય સિદ્ધ થયું દેહલાક વર્યો પહેલાં જો સાધુની સાથે
 ગોસ્વામી મહારાજ દેલાસના દર્શન કરવા ગયા હતા ત્રિપિયુ
 નિચ્છો અને ચોખીજનોના નિવાસસ્થાન ઉપ નવામિરાજ હિમાલ
 યના અનેક એકાદ મ્યાનો વગેરેમા ભ્રમણ કરતુ, જો ગોસ્વામી
 મહારાજના છાત્રનો એક મુખ્ય લાગ છે, પણ તેમના એ ભ્રમણ
 સળધી વિશેષ હકોડત મળી શકતી નથી કેમકે ગોસ્વામી
 મહારાજ પોતાની મેળે તો દોહને કોઈ વાત જણાવવા નહિ, તેમ
 નોપ પણ ગમતા નહિ કોઈ ખાસ પ્રસંગે કંઈ કહેવાતુ ખાસ
 જગતની જણાવ તોજ ચોખ્ય લાગે તેટલું કહેતા હતા વાતના બહુક
 અશમા અમુક માત્રસને શ્રદ્ધા નથી એમ જણાતા તેઓ તે વાત-
 નો તેટલો વાગ્ય રહેવા છાં ખાતીની વાત કહેતા હતા આથી
 કોઈ ખામ ઘટના અધિકારભેદે જૂની જૂની સમસ્યા જો મહુ
 ખનવાલોગ છે, અને તેથી જે એનો પૂર્વોપ સબધ જણાતા હોય
 તેજ એવી વિવિધતામા એમતા ગ્રહેલી નોઈ શકે છે

ગોસ્વામી મહારાજ હિમાલય તથા દેલાસપર્વતની યાત્રા
 કરવા નીકળ્યા ત્યારે તેમની સાથે ઉપજ જણાવેલા મહારમાજી ઉપ
 ગત ખીખ પહોં જો સાધુઓ હતા ગોસ્વામીજી જણાની મથે
 જવાલાસુખીથી ગાલમેલા આગ્યા ત્યાથી તેટલુંક આગળ ચલતા
 એક પોલીસતુ વાણ આગ્યુ ત્યા તેઓ દેલાસપર્વતની યાત્રાએ
 બંધ છે એવુ જણાવતા પોલીસના નાયકે તેમને અટકાવ્યા અને
 રેલુ કે 'આ રસ્તો ઘટોજ દુર્ગમ અને ઘરફળો છે, તેથી જઈ
 શકાયે તેમ નથી આ રસ્તે દેલાસપર્વતના દર્શન કરવા જતા
 અનેક હોડો અત્યવ ટાટથી મરી ગયા હતા, તેથીજ સંકારે આ
 રસ્તે હોડોને દેલાસપર્વત જતા અટકાવવા માટે આ થાણુ
 નાખ્યુ હતું, પણ આ સાધુઓને ગમે તે પ્રકારે દેલાસપર્વતની
 યાત્રા કરવીજ હતી, અને ગમે તેટલા દુખો સહન કરવાને તેઓ

તૈયાર હોવાથી, તેમનો અત્યંત આશ્ચર્ય જોઈ તે નાપકે તેમને
 જોઈ તકલીફવાળો માર્ગ બતાવ્યો અને કહીના ઉપાયમાટે
 અગ્નિ ચેતાવવા અકમકનો પથ્થર તથા દિવાસળી વગેરે ઢટલાકે
 સાધનો પણ આપ્યા પછી ગોસ્વામી મહારાજ અને તે સાધુઓ
 પહાડોમા મૂમતા પ્રભુની લીલા જોતા જોતા આગળ ચાલવા લાગ્યા
 એક દિવસ જૂન ચાલવાથી અને ભૂખતરસ અચાલ ધવાથી તેઓ
 આગળ ચાલી શકે તેમ ન હતું, અને સધ્યામાજ પણ થઈ ગયો
 હતો, પરંતુ યોદ્ધા ક ચાત્યા ત્યા તે તેઓએક સાધુજના આશ્રમમા
 આવી પહોંચા તે સાધુએ તેમનો સાથે અદરસતાર કર્યો તેઓ
 એક જાગ્રત પાદલ લાખ્યા અને તેનો રોટલી જેવો આકાર કરી,
 તેને પૂણીના અગ્નિમા રોપીને ગોસ્વામી મહારાજ તેમજ તે સાધુ
 જોને જમાડયા આ રોટલી ખઈ તેઓ ખૂબ પ્રસન્ન થયા હતા
 એ રોટલીસળથી ગોસ્વામી મહારાજ કહેતા હતા કે “એ રોટલી
 નો સ્વાદ આપણી રોજી જેવોજ હતો અને તેની સાથે જરા
 મીઠું લઈને ખાતા કંઈ જોરજ સ્વાદ આવતો હતો” બીજે દિવસે
 તે મહાત્મા જ નવમાથી કેટ નક બીના લેવા ફળ લાખ્યા તે ફળને
 તેમણે રોટલીની પેઠે પૂણીમા રોક્યા અને તેની અહરનો ગર્ભ
 સૌને ખાવા આપ્યો ગોસ્વામી મહારાજે આ ફળના સળધમા
 કહ્યું હતું કે “ દૂધમા પલાળી તેમા સાકર નાખી ખાવાથી
 જેવો સ્વાદ આવે તેવોજ એ ગર્ભનો સ્વાદ હતો અહો ! પ્રભુની
 ઠેવી અપાર કરુણા છે ! તેમણે એકાંત વનવાસી અવમાધુઓ માટે
 અને જાતના રૂળ, ઝડ, મૂળ તેમજ દૂધ વગેરેની ઠેવી વ્યવસ્થા
 કરી રાખી છે ! ” એ વનમા કેટલીક અમરી ગાયો પણ હતી એ
 ગાયોના વાછડા ત્યારે એક આચળ ધાવતા ત્યારે બીજા આચળો
 મા પણ દૂધ ઝરતું અને તે જમીનપર ઘડું કહીને લીધે જામી જતું
 દૂધના આ જામેલા ટુકડા ઉના પાણીમા નાખવાથી તેનું ઉત્તમ દૂધ
 બને છે સાધુલોકો આવા દૂધના જામેલા ટુકડા એકઠા કરી રાખે
 છે અને તેનો પ્રયોગપાત ઉપયોગ કરે છે એ વિચાર આખા
 બ્રહ્મારના જીવજતુ તથા પ્રાણીમાત્રને પોષી રહ્યા છે તે પોતાના
 વહાવા જમાજનો તથા વિગતી તપસ્વી સ્થપિતુનિઓને શરીર
 નિર્વાહની વ્યવસ્થા કરી આપે એમા અશ્ચર્ય પણ શું ?

પછી તે અતિથિપરાયણ સાધુ પુરુષની રબ્દ લઈ ગોસ્વામી
 મહારાજ અને તેમના સાથીઓ ટેલાસખત તરફ આગળ ચાલ્યા

રસ્તે ચાલતાં કુદરતી સૌંદર્યપૂર્ણ દ્રશ્યો અને અનેક રમણીય સ્થાનો તેમને દ્રષ્ટિગોચર થવા લાગ્યાં. સૃષ્ટિસૌંદર્ય તો ચેતરફ વિલસતી રહ્યું હતું. કોઈ કેમ કેટલાં સરોવરમાં વિવિધરંગી સહસ્ર-હલ કમળો અપૂર્વ શોભા ફેલાવતાં હતાં અને તે કમળોપરના હબરો ધ્રમરોનો મધુર ગુંબારવ વનજૂમિની નિસ્તબ્ધતામાં કોઈ અપૂર્વ ભાવના ભરી દેતો હતો. અનેક ચિત્રવિચિત્ર પક્ષીઓ પુષ્પ-ફળાદિથી કુશોભિત વૃક્ષો ઉપર બેસી મધુર કેલરવથી સમસ્ત વનને ગમગી મૂકતાં હતાં. કોઈ કોઈ જગ્યાએ હરણોનાં ટોળાં દોહાદોહી કરી રહ્યાં હતાં. એ પ્રમાણે જ્યાં ત્યાં અદ્ભુત સૃષ્ટિસૌંદર્ય, ગાંભીર્ય અને આનંદનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હતું.

આ પ્રમાણે નૈઋત્યિકે સૃષ્ટિસૌંદર્ય નિહાળતા નિહાળતા તેઓ દેવલોક વખતે બૌદ્ધ લાભાઓના એક મઠમાં આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં થોડા દિવસ નિશ્ચામ કર્યો. પ્રમુખોપાત આ બૌદ્ધ મઠવિષે ગોસ્વામી મહારાજે એક બૌદ્ધધર્મીને નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું:-

“હિમાલયમાં પશુ બૌદ્ધવાસીઓ આવીજ જાતનો એક મઠ છે. હું તે મઠમાં થોડા દિવસ રહ્યો હતો. તેમની સાધનપ્રણાલિકા જોઈ મને આનંદ થયો હતો. શાક્યસિંહને પશુ પ્રથમ સાધન-માર્ગમાં અનેક સુરકેલીઓ નદી હતી. પહેલાં તો તેમણે આનંદ જન્મોથી રૂઢ થયેલા દેહાધ્યાસ ભૂલી જવાનો મહાપ્રયત્ન કર્યો. પછી તેમણે તપશ્ચર્યા કરવા માંડી. પછી પરમાત્મકૃપાથી તેમને એક એક મહાન સત્યનો અનુભવ થવા લાગ્યો અને આખરે પરમસત્યનો અપરોક્ષાનુભવ થવાથી તેમને બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થયું. બૌદ્ધ શ્રદ્ધા જોઈ તેમાંથી બૌદ્ધ ધર્મનું સ્વસ્થ વારણું હોય, તો તમારે પાલીલાપા શીખવી જોઈએ અને હિમાલયના બૌદ્ધ મઠમાં જઈ બૌદ્ધ શ્રદ્ધાનો ત્યાંના લાભાઓ પાસે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. કેમકે અનુવાદોમાં તો મણી ભૂલી હોય છે.

પછી ગોસ્વામીજી અને તેમના સાથીઓ આગળ વધ્યા અને અનેકવિધ દ્રશ્યો જોવાયકા તથા દર્શન, સમાગમ અને પૂજનાદિ કરવાયકા માનસરોવર અને કૈલાસનો યાત્રા કરી આવ્યા.

પ્રકરણ ચૌદમું

શ્રીનામઅક્ષતી પ્રતિષ્ઠા, મનોરમાદેવીનો દુઃક પરિચય

હાથાત્રા કરી આત્મા પછી ગોસ્વામી મહારાજ હરિદાસથી લોકો આત્મા અને ત્યાં ગેંઢારિયા આશ્રમમાં શિષ્યોની સાથે રહેવા લાગ્યા. ગોસ્વામી મહારાજ હવે સંપૂર્ણ સિદ્ધાવસ્થા પામ્યા હતા. સત્તદિવસ તેઓ શ્રી ગંગવાનના ધ્યાનમાંજ મગ્ન અને મસ્ત રહેતા હતા. “મણિપિન્દુ વ્રહ્મૈષ મયતિ” અર્થાત્ ‘બ્રહ્મને

જલ્પનારો બ્રહ્મ ધાય છે’ એ અપિવાક્યના તેઓ એક જવસંત ઉદાહરણરૂપ ધર્મ રહ્યા હતા.

ગોસ્વામીજી ઉદ્યાં ચૌદ વર્ષથી પાકપૂજા, કથાવાર્તા અને ધ્યાન-ધારણામાંજ નિમગ્ન રહેતા હતા. આહારસંગ્રહમાં તેમણે એક દિવસ કેટલું હતું કે “હવે તો દેહરદ્યા ખાટે એકાદ દેરી કે કેળું પૂરતું છે અને કોઈવાર તો તેવિના પણ ચાલે.”

સાગંશ એ છે કે, ગોસ્વામી મહારાજની શારીરિક, માનસિક તેમજ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સંપૂર્ણપણે ઘર્ષ ચૂકી હતી. આવી પૂર્ણાવસ્થા વાદ્ય યોડનાજ લાગ્યમાં હોય છે. તેમના જન્મથી જાંગ-દેશ ધન્ય યથો છે અને જાંગાણીપ્રજનનું ગોસ્વ વધુ છે.

ગોસ્વામી મહારાજ ગેંઢારિયા આશ્રમમાં રહેતા ત્યાં અનેક આશ્ચર્યકારી ઘટનાઓ જન્યા કરતી હતી. ગોસ્વામી મહારાજના ભાવપૂર્ણ સંકીર્તનથી સ્થાવર-જંગમ સર્વ સૃષ્ટિમાં આનંદ છવાઈ રહેતો હતો અને તેઓ પોતપોતાની પદ્ધતિ પ્રમાણે તે દર્શાવતાં. જે આશ્રવૃક્ષનીચે તેઓ સંકીર્તન વગેરે કરતા હતા તે વૃક્ષ ઉપરથી એક વાર જાંગ સં. ૧૨૬૬ ના જેઠ માસમાં મધુરહિ ઘર્ષ હતી, તેથી ત્યાં અનેક ક્ષમરો અને દીડીઓ ઉભરાયાં હતાં. વળી આ વાત શહેરમાં દેલાતાં અનેક નરનારીઓ પણ તે ચમત્કાર જોવા આવ્યાં

હતાં. ‘આ પ્રમાણે આગ્રવૃક્ષમાંથી મધુવૃષ્ટિ થવાનું કારણ શું હશે ?’ એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગોસ્વામી મહારાજે કહ્યું હતું કે:- “જેમ માણસોમાં સત્ત્વ, રજ્જ અને તમેશુભુપ્રધાન એવી બૂદ્ધી બૂદ્ધી અનેક પ્રકૃતિનાં માણસો હોય છે, તેમ વૃક્ષાદિમાં પણ તેવીજ વિવિધતા હોય છે. નિષ્કામ ભક્તિપ્રેરિત સખીજ હરિનામના શ્રવણથી સત્ત્વશુભુપ્રધાન લક્ષ્મીનરુદ્ધ હૃદય જેમ નાચી ઉઠે છે અને તેના હૃદયમાંથી આનંદની છોળો ઉછળે છે, તેમ સત્ત્વશુભુપ્રધાન વૃક્ષ પણ કેટલીકે વાર આનંદમાં ખીલી ઉઠે છે અને પોતાનો આનંદ તે પુષ્પવૃષ્ટિ કે મધુવૃષ્ટિદ્વારા બ્યક્ત કરે છે. માત્ર એકજ વૃક્ષમાંથી નહિ પણ આસપાસનાં બીજાં પણ સાત્ત્વિક વૃક્ષોમાંથી એવીજ મધુવૃષ્ટિ થઈ છે તે જોશો એટલે સમજાશે.” અને ખરેખર, જ્યાં જ્યાં નામધનિ પહોંચ્યો હતો ત્યાંસુધી તો અનેક સાત્ત્વિક વૃક્ષોમાંથી તે પ્રમાણેજ મધુવૃષ્ટિ થઈ હતી. આ ઉપરાંત ખીણ વાર પણ તેમના ઘર પાસેના બે લીમડાના ઝાડમાંથી મધુવૃષ્ટિ થઈ હતી, તેમજ બહારનાં પણ કેટલાંક ઝાડોમાંથી મધુવૃષ્ટિ થવાનાં ચિહ્નો જણાતાં હતાં.†

આ સંબંધમાં ગોસ્વામી મહારાજ એક ખીણ પણ વાર્તા કહેતા કે “શ્રીવૃંદાવનમાં અમે એક લીમડાના ઝાડમાંથી મધુવૃષ્ટિ થતાં જોઈ હતી. એ વૃક્ષનીચે એક શુદ્ધ નિષ્કામ ભક્ત ભજનકીર્તન કરતા હતા.” આ વાર્તા કેટલાકના માન્યામાં ન આવે એવી હાથે છે, પણ ખરું જોતાં તેમ નથી. ભાગવતમાં પણ આ બાબતનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે.* જ્યાં પણ પવિત્રાત્માની ઉંડા હૃદયની ઉપાસના થાય છે, ત્યાં અદ્ભુત ઘટનાઓ બનવી સ્વાભાવિક છે. આદ્યાદિકમાં તેમજ બ્રહ્મણ્યોજનના સંકટપ્રમા આ વિષેનો એક મંત્ર આવે છે કે:-

† રૂપસાદૈવ વિપુભૂપણ મધુમદારના વિવરણ ઉપરથી. તેમજ બીજા આ મધુવૃષ્ટિ જોઈ હતી.

* ધનલનાસ્તરવઃ આત્મનિ વિષ્ણુર્ધ્વંજચન્દ્ર હવ પુષ્પફલાદ્યાઃ ।

પ્રણતભારવિટપા મધુધારાઃ પ્રમહાપ્તનવઃ સ્વરુદ્ધ સમ ॥

(શ્રીમદ્ ભાગવત ૨૩મ. ૧૦, અ. ૩૫, શ્લોક ૬) .

અર્થાત્ ધનકૃતિ તેમજ તરુ આદિમાં જાણે વિષ્ણુ ભગવાનનો આવિર્ભાવ ન થયો હોય એમ તેમનાપર સ્વેદનાં અલગ પુષ્પફલાદિથી નિયમનું હતું. વળી તે તરુનાઓ પ્રેમાવેશમાં આવે જઈ, પુષ્પફલાદિથી લઈ ખેડેલી ડાળીઓમાંથી મધુવર્ષણ પણ કરતાં હતાં.

ॐ મધુ યાતા કૃતાયતે મધુ સ્થરન્તિ સિંધવઃ માધ્વીર્નઃ
 સન્ત્યોપધી મધુ નક્ષત્રોપસો મધુમત્ પાર્યિયં રજઃ । મધુ
 ઘૌરસ્તુ નઃ પિતા મધુમાત્રો વનસ્પતિર્મધુમાસ્તુ અસ્તુ સૂર્યો
 માધ્વીર્માત્રો ભવન્તુ નઃ ।”

અર્થાત્ “ પવન પણ મધુ વહન કરે છે, નદીઓમાં મધુનોજ
 પ્રવાહ વહે છે, અમારી ઔપધિઓ મધુમય થાઓ રાત, દિવસ
 અને આ પૃથ્વીની રજેરજ મધુમય થાઓ । સ્વર્ગલોક, પિતૃલોક,
 વનસ્પતિ, સૂર્ય અને અમારી ગાયો પણ મધુમય થાઓ ।”

આ મ । કાઈ રૂપકે નથી, પરંતુ જે વિધિવત્ શાસ્ત્ર કરવામાં
 આવ્યું હોય તો એવી દૃઢ ભાવનાના પ્રતાપે ઘડીબર સર્વ વસ્તુઓ
 મધુમય થઈ જઈ પિતૃઓની તુષિ યાય છે

વૃક્ષલતાદિ પુષ્પવૃષ્ટિદ્વારા પોતાનો આનંદ પ્રકાશ કરી શકે
 છે તેનું એક બીજું પણ પ્રમાણ છે એક વાર ગોસ્વામી મહારાજ
 આયુષ્યલક્ષમાં રહેતા ત્યારે જે જાડ નીચે તેમણે સ કીર્તન કર્યું
 હતું, તે જાડમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ હતી પ્રાચીન ઐયોમાં આવા
 અનેક પ્રસંગો જોવામાં આવે છે, પરંતુ પાશ્ચાત્ય સુધારાના
 પ્રાજન્યથી આજકાલના નવસિસિત સુવકો આવી વાતો માની
 શકતા નથી તે સિસિત સુવકોને જે કોઈ શુદ્ધ બ્રહ્મનિષ્ઠ ભક્તનો
 સમાગમ થાય અને આધ્યાત્મિક માર્ગમાં પ્રવેશ કરે તો આવ
 જે બાબતો તેમને વહેમ, અજ્ઞાન અને ગણપણરૂપે જાણે છે તેજ
 બાબતો આવતી કાલે તેમને ‘સત્ય’ જણાશે આજકાલ આપણા
 દેશમાં શકા, તર્કવિતર્ક, અવિશ્વાસ તથા નાસ્તિકતારૂપી ધોર
 અધકાર ફેલાઈ રહ્યો છે, અમરગન્ધનું દિવ્ય મુખ ભૂવી આપણે
 વિષયમુખમાં રાચવા લાગ્યા છીએ અને આત્માને બદલે દેહનીજ
 સેવામાં આયુધ્ય જોઈ નાળીએ છીએ, તેથીજ આપણે દુઃખ, નિરાશા
 અને ઉપાધિની ખાઈમાં ઉડા અને ઉડા ખૂચતા જઈએ છીએ
 આપણી આટલી બધી અપોગતિ થઈ રહી છે, છતાં પણ અમને
 જ્ઞાન આવતું નથી હે પ્રભો ! હવે તો અગ અધોગામી છવોપર
 કૃપાહિત કરો ! હે મહાપુરુષો ! અમને પતિત માનવીઓને આપના
 વચનામૃતનું પાન કરાવો, અને આ પ્રેમજ્વલ્યોતિ ! આપની સત્ય
 ધર્મની ઉજ્જવળ જ્યોતિ અમ્મગ હૃદયમાં પ્રગટાવીને અજ્ઞાનાપ
 કારને હાથ કાઢો ।

આશ્રમની લજનકુટીર પાસે એક દુર્ગા એક ચાપ રહેતો હતો. ગોસ્વામી મહાગજ તેને દ્વિધ-કેળા વગેરે ખવડાવતા હતા તે સર્પ પણ કેટલીક વાર ગોસ્વામી મહારાજની જટાપર અને ખભાપર ફરતો જણાયો હતોx

આશ્રમમાં એક ફત્તરો રહેતો હતો. આશ્રમવાસીઓ તેને 'ઢેલે' કહીને બોલાવતા હતા તેને કીર્તન સાંભળવા ગાંઠું ગમતા હતા. ગમે ત્યાં હોય, પરંતુ જ્યારે કીર્તન થાય ત્યારે તરત ત્યાં હાજર થઈ જતો. તે કુતરાનો એક ખાસ ગુપ્ત એ હતો કે, આશ્રમમાં ગમે તે અપરિચિત અતિથિઓ આવત આવે, તેમની સાથે તે પરિચિત વ્યક્તિની પેઠે હળી જતો હતો અને પૂછછી પઠપઢાવી રાણ રાણ થઈ જતો હતો. વળી જ્યારે તે અતિથિ વિદાય થતા ત્યારે તેમને છેક દોલાઈગંજ સ્ટેશન સુધી વળાવી આવતો હતો. કોઈ કોઈ વખત તે ફત્તરો ગોસ્વામી મહારાજના આસનથી જગાં છોટે બેસી તેમની સામુ એકી નજરે જોઈ રહેતો હતો.

'ઢેલે'ને કોઈએ કદી પણ ખાસ કે અસ્પૃશ્ય વસ્તુને અડતો જોયો નથી તેના આવા અનેક સફળપોથી આશ્રમવાસીઓ તેને ગાંઠું આપતા હતા અને તેની સલાહ સંભળતા હતા. 'ઢેલે'નો કેહાત થયા પછી આશ્રમવાસીઓએ તેને આશ્રમનાજ એક ખૂણામાં દાટ્યો છે.

ગોસ્વામીજી એક વાર 'કમલ ન્યુઓનિયા' રોગથી પટકાઈ પડ્યા હતાં. હમે હમે રોગ વધવા લાગ્યો. અને તેણે સધાતિક જ્વર ૩૫ પહેર્યું. ગોસ્વામી મહારાજના ગિર્ય શ્રીયુત નવીનકુળ દોષ (એક એમ એસ) મહાશયે વપાસ કરીને કહ્યું કે "બન્ને બાલુના રૂક્ષા મડવા લાગ્યા છે, તેથી જીવવાની આશા ગાંઠું એાછી જણાય છે." ગોસ્વામી તે વખતે કોઈ પણ કાવતું આપધ લેતા નહિ. આ પ્રમાણે ચૌક પદર દિવસ ચાલ્યા ગયા. તે દરમિયાન તેઓ કંઈ પણ ખાતા પીતા નહિ. પછી તેમણે એક દિવસ થોડું ઘી ખાવાની ઇચ્છા જણાવી, પરંતુ વેદ-કોટરોએ તેમાં સમતિ આપી નહિ. પછી ગોસ્વામીજીના શિષ્ય વિધુસૂપજી મલુમદારે દોહની પણ વાત સાંભળ્યા વગર ગોસ્વામીજીની સેવામાં દહીં હાજર કર્યું. ગોસ્વામીજી તે છાશરૂપે ખાઈ લઈ તૃપ્તિ અનુભવવા લાગ્યા, આમવાસનાં થયાં આણુસો 'આ તો ગજબ થયો' કહી 'હાય વોય'

કરવા હાથમાં, પરંતુ ગોસ્વામીજીએ તો રોગસુખા ચર્ચ નહીં ખીન્ને દિવસથી ચોડુ ચોડુ ચાલુ પછી લેવા માડ્યું. આ પટના ભેઈ નવીન બાણુએ કહ્યું કે “મહારાજ! આપ તો વિધિ-નિષેધથી પર લાગો છો.”^x

એમ એમ સાધક સાધનમાર્ગમાં પ્રગતિ કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેના શરીરમાં રહેલા રમેયુષુ-વમેયુષુના પગમાહુઓ સુર સુલભા રૂપાતર પામતાં આવે છે. આ પ્રમાણે બ્યારે સાધકના શરીરમાં પરિવર્તન યત્ન હોય છે, ત્યારે સાધકને પ્રતિભેદે કરી ને બૂદી બૂદી જાતના બ્યાધિ ચાય છે. ખરૂં જોતાં તે બ્યાધિ નથી હોતા પણ સાધનજન્ય અવસ્થાવિશેષનાજ લક્ષણ હોય છે. આ કહેવાતા બ્યાધિઓ પછી તો સાધકને એક નૂતન અવસ્થાજ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેવો સાધકજ નિદ્રા ઉપર જય નેશ્વરી શકે છે.

ગોસ્વામીજીએ યોગમાધ્યાદેવીના સ્વર્ગવાસ પછી તેમનાં યોગક અસ્થિ ઉપર શાશ્વતિ પ્રમાણે મંગલપટની સ્થાપના કરી તેના ઉપર મહિર બધાંનું હતું અને તેમાં શ્રીનામજ્ઞાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી ત્યારથી આ જાણમમાં શ્રીનામજ્ઞાનું પોદશોપચારે પૂજન કરવામાં આવે છે, તેમજ જી ખ, ઘ ટા, યોહ, કન્ટાલ વગેરે સહિત પૂપ, દીપ, આરતિ તથા નેવેદ્યાદિ કરવામાં આવે છે.

એ નામજ્ઞાનના પૂર્વરોતરોકે ગોસ્વામીજીના શિષ્યના પુત્ર દ્વિભૂષણને નીમવામાં આવ્યા, પરંતુ તે જાણસુ ન હોવાથી કેટલાકને તે અચ્છુ ન હતું તે સંબંધી ગોસ્વામી મહારાજે કહ્યું હતું કે “શાશ્વ પ્રમાણે તો શ્રીનામજ્ઞાની પૂજના બલિ કે પર્ણનો વિચાર કરવાની આવશ્યકતા નથી એમને ધરાયેલું નેવેદ્ય મહાપ્રસાદ લેવું જ કહી શકાય અને તે નેવેદ્યનો મહાપ્રસાદ ઉતારી હોમ તરફથી ગળેલો હોય અથવા તેનો સ્પર્શ થયેલો હોય તોપણ તે જાણવુંદિ સર્વ ઉચ્ચ જાતિના લોકોએ મહાનુકૂળ લેખે લેશે. એ મહાપ્રસાદની અવશ્યકતા કે છે તેજો હીક કન્ટા નથી” આ.

x ખરૂં જોતાં તો આમાં લખન અને ૭ સન એવનનોજ મદિમાં છે આપુર્વેદમાં પણ રોગને નિર્મૂળ કરવાને ઉપરોક્ત જાનને જાળવેલો પથાવિધિ ઉપરો. એ ૮ સાની દવા જાનવામાં આવે છે ૧૧, એટલું તો ૨૫૦ છે કે ‘અલસમાં ગ્રાહની ચ ૩ મન્નને ગોસ્વામીજીએ સંખન દરમિયાન લગામ્યો છે. અને રોગને મારવાની સંખી દવા લખન છે, એ વિશેષ સ્પષ્ટ કરી દીધું છે.

પ્રમાણે કહી ગોસ્વામી મહારાજે મહાનિર્વાણવંશમાંથી ઉપરોક્ત પૂજાવિધિના પ્રમાણુલ્લેખો કહી સંલગ્નાવ્યા:—

શ્રીસદાશિવ ઉવાચ—

અનેન વ્રહ્મમંત્રેણ મધ્યપેયાદિકં ચ યત્ ।
 દીયતે પરમેશાય તદેવ પાવનં મહત્ ॥
 ગંગાતોય શિલાદૌ ચ સ્પૃષ્ટે દોષોઽપિ વર્તતે ।
 પરબ્રહ્માર્પિતે દ્રવ્યે સ્પૃષ્ટાસ્પૃષ્ટં ન વિચિતે ॥
 નાત્ર વર્ણવિચારોઽસ્તિ નોચ્છિષ્ટાદિ વિવેચનમ્ ।
 ન કાલો નિયમોઽપ્યત્ર શૌચાશીર્ચનયૈવ ચ ॥
 ચદિ સ્વાચીચજાતીયમન્નં વ્રહ્મણિ ભાવિતમ્ ।
 તદન્નં બ્રાહ્મણૈર્ગાહ્યમપિ વેદાન્તપારમૈઃ ॥
 યે ત્યજન્તિ ત્રામૂઢા મહામાત્રેણ સંસ્કૃતમ્ ।
 અન્નતોયાદિકં મદ્રે પિતૃન્સ્તે પાતર્યત્યથઃ ॥

અર્થાત્ શ્રીસદાશિવ કહે છે કે, હે પાર્વતિ ! આ બ્રહ્મમંત્રવડે ભક્ત-પેયાદિ જે કંઈ નૈવેદ્ય પરમેશ્વરને ધરવામાં આવે છે, તે અત્યંત પવિત્ર કરનારું છે. ગંગાજળ વગેરેમાં તો સ્પર્શદોષ રહેલો છે, પરંતુ પરબ્રહ્મના નૈવેદ્યમાં સ્પર્શસ્પર્શનો દોષ નથી. તેમાં વર્ણનો તેમજ ઉચ્છિષ્ટાદિનો પણ વિચાર કરવા જેવું નથી; તેમ કાળનો તથા શૌચાશૌચનો પણ વિચાર કરવાનો નથી. એટલુંજ નહિ પરંતુ તે નૈવેદ્યને નીચળતિના ભક્ત અડક્યા હોય वा નીચળતિના ભક્ત વરદથી તે મળેલું હોય તોપણ તે નૈવેદ્ય વેદાંતનો પાર પામેલા અને ઉચ્ચ વર્ણના બ્રાહ્મણો પણ ખુશીથી લઈ શકે છે અને આવા પવિત્ર દ્રવ્યાલોકારી પ્રસાદની જે ઉપેક્ષા કરે છે તે અધોગતિને પામે છે.

વળી શ્રીનામબ્રહ્મની પૂજાની એક બીજી વિશેષતા એ છે કે, બીજી મૂર્તિઓની પૂજાની પેઠે તેમાં કંઈ સેવાપરાધ થવાનો સંભવ નથી. આ સંબંધમાં ગોસ્વામી મહારાજે કહ્યું હતું કે “શ્રીનામ-બ્રહ્મની પૂજાનું શ્રેષ્ઠ સાધન ભક્તિજન છે. આખા દિવસમાં સાંજે માત્ર એક વાર ભાવભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરવાથી પણ તેમની પૂજા થાય છે. કોઈ ખાસ કારણે જે દિવસ બહારગામ ગયા અને મંદિર બંધ રહેવાથી કંઈ પૂજાવિધિ ન થઈ તોપણ કંઈ ભાધ નડતો નથી; પરંતુ ખ્યાલમાં રાખવું બોધ્યું છે, લોકોને દેખાડવા માટેનો મિથ્યા-કંઠાર દાખલ થઈ જાય નહિ. પરમ દયાળુ પ્રભુએ આદેશદ્વારા

કલિયુગના માનવીઓ ઉપર દયા કરી તેમને માટે આ સહજમાધ્ય પૂજાની વ્યવસ્થા કરી આપી છે”*

આ આદેશ સજીવી ગોસ્વામી મહારાજનાજ શબ્દો અરે રહ્યું કરીએ છીએ તેમણે કહ્યું હતું કે “આદેશ અનેક પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે કેઈ પરલોકવાસી આત્મા કેઈ કહે અથવા કેઈ મહાત્મા સૂક્ષ્મદેહમા આવી ડહાં ઢહી જાય તેને પણ ‘આદેશ’ કહેવામા આવે છે, પરંતુ અહીં જેને ‘આદેશ’ કહેવામા આવ્યો છે તે ભગવાનનો ‘આદેશ’ છે કે જે સપૂર્ણ ચિત્તશુદ્ધિ ધ્યાન વિના સાધ્યની શકાતો નથી સત્પુરુષો એ ઇશ્વરી આદેશનેજ મનુસરીને વર્તે છે

અને એવા ભગવદાદેશ આખી જીવ્હીમા એક-એ વારજ મળે છે “જાર્ણા પરમો ધર્મ”નો ભગવદાદેશ સાધ્યોને પુદ્ગલે સમસ્ત જગતને ભગવત જરી દીધું હતું ‘જીવદયા અને હર્ષિનામમા પ્રેમ’નો આદેશ મળતા ભગવાન શ્રીચૈતન્યદેવે જગતને ઉન્નત કરી દીધું હતું “ભગવત સેવાથી જીવોનો ઉદ્ધાર થાય છે અને એકી વખતે એ માલિકની (પરમાત્મારૂપી સાચા માલિકની અને અસાર લૌકિક પદાર્થોના) સાચી અને પૂર્ણ સેવા કરી શકાતી નથી” એ ભગવદાદેશ સાધ્યોને પ્રભુ ઇશુ ખ્રિસ્તે પાશ્ચાત્ય જગતને સુગંધ કરી દીધું હતું રુપિમુનિઓએ જે ભગવદાદેશ આસજ્યા હતા, તેનોજ સમઠ ઉપનિષદોમા થયેલો છે આ પ્રમાણે ત્યા ત્યા ભગવદાદેશ જાણાયો છે, ત્યા ત્યા તે વ ના પૂજામાજ ગોધાઈ રહ્યો નથી, પરંતુ મર્વાદ દેવાયો છેજ (પછી જેઓ તે માલખે નહિ, અથવા આસજવા છતા પાખે નહિ અને જાણી જોઈને અસાર લોભ લાલચોમાજ દુખ્યા રહે તેને તો ઇશ્વર પલ્લ શુ કરે’)

એ સમયે ગોસ્વામી મહારાજના એક ખાન શિષ્ય શ્રીયુત મનોજીવન ગુહ મહારાજ દેટલાકે દિવસ સયા નાગપણમજમા મહકુદ્દુબ ગ્રહેતા હતા તેમના ધર્મપત્ની શ્રીમતી મનોરમાદેવી પણ ગોસ્વામી મહારાજના શિષ્યા હતા તેઓ ચાન્ને ક્યારેક ક્યારેક ગે હારિયા આશ્રમમા ગોસ્વામી મહારાજના દર્શને આવતા હતા શ્રીમતી મનોરમાદેવીએ ગમાજમા અનેક રોગ-શોક, દુખ-હારિદ્ર્ય વગેરે મટન કરીને, તેમજ નાના નાના પાળકાની

* ધીમાન ચોગ્ગવન ગોસ્વામી પાનેથી આસજેનું

x મૌનાવસ્થામા ગોસ્વામી મહારાજે લખેલા ઉપદેશમાયા

ઉપાધિ હોવા છતાં પણ જે ઉચ્ચાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી હતી, તે સંસાર-
ત્યાગીઓને પણ સરભાવે તેવી હતી. શ્રીમતી મનોરમાદેવી કોઈ
કોઈ વાર તો બત્રીસ કલાકસુધી જોકાસને બેસી સમાધિ અવસ્થા
અનુભવતાં હતાં. આ સમાધિદશ્યામાં તેમનાં નાનાં બાળકોને સ્તન-
પાન કરાવવામાં આવતું, તોપણ સમાધિમાં લગે પડતો નહિ.
મનોરમાદેવી જ્યારે ધીરે ધીરે ગંભીરભાવે ભગવદ્ભાવમાં ડૂબી રહેતાં
ત્યારે તેમનું 'ખીલેલા કમળ જેવું' પ્રસન્ન વદન જોવી અપૂર્વ શોભા
ધારણ કરતું કે તેનું વર્ણન કરવાની અમારામાં તાકાત નથી.
અહો ! શી જે દિવ્ય કાંતિ ! શી જે અપૂર્વ ભાવસમાધિ !
દેવીજીની જે અવસ્થાનાં દર્શનથી તો અવિશ્વાસી અને નારિતકોનાં
મન પણ ભગવાન તરફ વળ્યા સિવાય રહેતાં નહિ.

શ્રીમતી મનોરમાદેવી, સદેહે મુક્તદશા ભોગવીને ગોસ્વામી-
જીની સાધન-પ્રણાલિકા દેવી શાંતિકારક અને પરમ કૃણદાયક
હતી તેનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ મૂકી ગયાં છે. મનોરમાદેવીએ દેહ
છોડ્યા પછી એક દિવસ ગોસ્વામી મહારાજે ઠણું હતું કે “સંસાર-
ની અનેક ઉપાધિઓમાં રહી પતિપુત્રાદિની સારી રીતે સેવા-
આકરી ઉઠાવવા છતાં પણ માણસ મોક્ષ મેળવી શકે છે; જે
મહાન સત્ય દર્શાવવા માટેજ તેઓ જન્મ્યાં હતાં ”

ઉપકરણ પંદરમું

ગમયાત્રાનાં દર્શન, મહર્ષિની ઉદ્દત્તી મુલાકાત સાથે
રૂપિયાનો અસ્ત્રીકાગ, અમાધાગ્યુ ઘટનાઓ.

મન ૧૦૬૮ના કાર્તિક માસમાં ગોન્વામીજી
એક વાન અચાનક પેનાના માવાણના દર્યાન
માટે દાસાથી શાંતિપુર ગયા તે દર્યાન અગરુ ન
૫૧ મુકે છે, ત્યાં તે માવાણ પહોંચે તેમનીજ
વાટ લેઈ - દા હે ચ તેન બ - લામા ઉત્તર હતા
નાન છતાં દર્યાન દત્તાજ ગોન્વામી મહા - જે
તેમને સદાગ દર્યાત પ્રણાન કર્યા અને તેનના

ઉપકાર વાટ જાણી અમુ પહેલા હ - તા પછી તરુનધોદેવીએ
આન અચાનક અવી અદ્યતુ દાસ પૂજતા ગેન્વામી મહા નજે
કહ્યું કે "માવાણ! તને મને - વિજય! વિજય!" કહી બોલ - થો
હતો તે મે સમજ્યું હતું "

આપણે જા તો જોઈ - વા છીએ કે, માવાણના એક ત્રિદ
દુર્ગાનો અવિર્ભાવ થયો હતો એ પ્રમાણે થોડા દિવસ પહેલા
આવેગ આવતા માવાણ ગાય લેવા થઈ ગયા હતા તેવી ગિયતિ
સહન ન થઈ શકવાથી એક સજાખીએ તેમને પ્રહાર કર્યા હતા
તેથી તેઓ એ પ્રહાર 'વિજય! વિજય!' એવી કમળ ચીત પાડી
પૂરીપર દગી પડ્યા હતા કહેવાની જરૂર નથી કે, માવાણનો
આ આર્તનાદ ગોન્વામીજી દૂર હતા તોપણ તેમના સાંભળવામાં
આત્મો હતો માવાણના યની-પર માન્વા વિદન યોગ્યા માલમ
પડતા હતા, જોકે તે સજાખા માવાણ પ્રાં પહોંચ ન કહેતા
તેમને ધન્ટી જઈતો તેથી ગયા આ પછી ગોન્વામીજી તેમને
એક કા મૂકી ગયા તહિ

શાંતિપુરની ગય-યાત્રા મુખતિદ છે અગત્યોત્તરના દર્શન
કરવા દેશદેશાતરમાંથી અનેક સજામદગીઓ દર વર્ષે શાંતિપુર

આવે છે. આ વર્ષે સસોત્સવનાં દર્શન કરવા ગોસ્વામીજી પોતાના શિષ્યો સાથે રાસપૂર્ણિમાની સાજે ઘરની બહાર નીકળ્યા પહેલાં તો તેમણે પોતાના ઘરમા પધરાવેલા શ્રીસ્થામસુદર ભગવાનના એકચિત્તે ભાવભક્તિપૂર્વકે દર્શન કર્યા આ વખતે લાવાવેશને રોકી ન શકવાથી તેઓ મૂરકે મૂરકે રોઈ પડ્યા, અશ્રુધારા વહેવા લાગી અને છાતી બધી લી જાઈ ગઈ આ પ્રમાણે દર પછર મિનિટ સુધી થયા પછી લાવાવેશનું સંવરણ કરી પુનઃ પ્રણામ કરી મોટા રસ્તા ઉપર આવી પહોંચ્યા અને એક બાજુએ ઊભા રહી સૌ રાસયાત્રાના દર્શન કરવા લાગ્યા આ સમયે શાંતિપુરમા ઘેર ઘેર આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો હતો જેઓ સુખદુઃખની અને ધન, માલ વગેરેની ચિંતા છોડી આ આનંદોત્સવમા ભાગ લેવા દૂરદૂરથી આવ્યા હતા, તે સર્વ ભક્ત-જનોને પણ ધન્ય છે । આ પ્રસંગે ગોસ્વામી મહારાજે કહ્યું હતું કે “લોકાની જન્માદિ, ક્ષીણ દાવનની દોષ યાત્રા, અયોધ્યાની હુવણ્યાદિ તથા શાંતિપુરની નસયાત્રા ખાસ દર્શનીય છે જેમણે આ ઉત્સવોના દર્શન કર્યા નથી તેમને તેની ભવ્યતાનો ખ્યાલ આવી શકે તેમ નથી આવા ઉત્સવમા જેઓ પ્રેમપૂર્વક ભાગ લે છે તેમના અંતરમાથી અશાંતિ અને ઉદ્વેગનો નાશ થઈને ચિત્ત પ્રકૃષ્ઠ બને છે”

એક દિવસ એક સન્નિવેશને યે યાત્રાક હવી ત્યા પ્રસિદ્ધ કીર્તનકાર શ્રીચુત નીલકંઠનું યાત્રાગાન સાંભળવા ગોસ્વામીજી શિષ્યો સાથે ગયા હતા એનું ભાવ, તાલ અને લયસુકત સુમધુર સંગીત સાંભળતાજ ગોસ્વામી મહારાજનો ભાવસિંધુ ઉછળવા લાગ્યો કેમેકમે રોમાચ, અશ્રુપાત અને પુલકાદિ સાર્વિક લાવના લક્ષણો થવા લાગ્યા ગોસ્વામી મહારાજનો લાવાવેશ વૃદ્ધિ પામતો એક નીલકંઠ પણ અધિક ઉત્સાહથી ચાલ લાગ્યા છેવટે ગોસ્વામી મહારાજ લાવાવેશનું સંવરણ નહિ કરી ચક્રવાચી ઉંચે સ્વરે હરિનામ બોલતા બોલતા હિચા હાથ કરી નાચવા લાગ્યા નીલકંઠમા પણ મહાલાવનો સંચાગ થવા લાગ્યો હતો, તેથી તે પણ ગોસ્વામી મહારાજની સાથે આવી ભાવભીના હૃદયે ગાવા લાગ્યા હાથ હલાવી હલાવીને તે ગોસ્વામી મહારાજની આરતિ ઉતારતા બધા અને ગાતા પણ બધા હવે તો શિષ્યો પણ લાવાવેશમા આવી ગયા

* આપણે ત્યાના દરિયાર્તન જેવા તથા નાના નાટ્યપ્રયોગ જેવા જગાણમા થતા હરિકીર્તનો

અને હરિનામની પૂન મચાવવા લાગ્યા કેટલાક સાવજાતિનો ગર્મ નહિ બાલુનારા યુવાનોને તે ઠીક લાગ્યું નહિ તેઓ ધાટા પાટી કહેવા લાગ્યા કે “અરે ! આ જાધા ગરબડકરે છે તેમને બેસાડી દો ” આ પ્રમાણે મહાલાવની અવગણના થતી જોઈ ભક્તગજ નીવડે ગાવાનું જાધ કરી ઉચ્ચસ્વરે કેળું કે “બચા આવા મહા સાવનો આદર નથી અને મહાપુરુષોની મર્યાદા જાળવાતી નથી ત્યાં હું ગાન કરતો નથી, ત્યાં જોડ પડી પણ ઉજી રહેતું એ મહાપાપ સમજી છું ” એમ કહીને તેઓ તન્તજ ત્યાથી ચાલી નીકળ્યા અને તેમની સાથે ગોસ્વામી મહારાજ પણ શિષ્યોસહિત ચાલી નીકળ્યા

પછી ગોસ્વામી મહારાજ માગસર માસમા શાંતિપુરથી કેલકતા આવ્યા અને ત્યાં મસ્જિદવાડી સ્ટ્રીટવાળા ઘરમા દશ-બાર દિવસ રહ્યા ત્યાં જોડ વાર બ્રાહ્મસમાજના સહકારી શ્રી પાદક શ્રીયુત શ્રીચરણ બલકવર્તી મહારાજે ગોસ્વામી મહારાજને મુક્તિદેવસ જાળી ટેટલીક હાકીકેત કહી કહી મુક્તિદેવના અધ્યક્ષ ભુથ આદેવ તથા તેમના સાથીઓ અધ, રાગી, ગેદિયા તેમજ હું ખી હરિદ્રી ઓની દેવી સેવા શુદ્ધુષા કરતા હતા અને તેમની સેવાને ખાતર તેઓ દેવી સાદાધથી રહી ઠવો આત્મભક્ષોમ આપે છે તે જાણુ તેમને કહી સંજાળ્યું અનાથ હું ખી દર્દીઓપ્રત્યેની મુક્તિદેવવાળાઓની આવી સેવાબુદ્ધિ તથા પરોપકારી સાવનાની વાત સાવળી ગોસ્વામી મહારાજ / રહી ઉઠ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે “જેતું હૈયું પારકું હું ખ જોઈ રહી ઉઠે છે તેઓ તો તીર્થસ્વરૂપ છે, તેમના દર્શનથી પવિત્ર થવાય છે ” આ પ્રમાણે કહી, ગોસ્વામીજી તરતજ કેટલાક શિષ્યોની સાથે તેમના દર્શન કરવા ગયા હતા

જોડ દિવસ જોર પછી બ્રાહ્મધર્મપ્રચારક શ્રીયુત રામકુમાર વિદ્યાનંત (પાછળથી સ્વામી રામાનંદ) ગોસ્વામી મહારાજ પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે “મારે આપને એકાંતમા મળવું છે ” આ ઉપરથી ગોસ્વામી મહારાજે તે વખતે ત્યાં બેઠેલા શિષ્યોને ઈસારો કર્યો એટલે તેઓ ઘટ્ટાજ ચાલ્યા ગયા પછી વિદ્યારત્ન મહારાજ કહેવા લાગ્યા કે “જ ગોત્રી તરફ હું હિમાલય માં કેટલોડ વખત ગયો હતો ત્યાં મને એક શ્રેષ્ઠ મહાત્માના દર્શન થયા હતા તેમણે મને આગીર્વાદ આપી એટલે ઉપદેશ પણ આપ્યો હતો અને આપની પાસેથી દીક્ષા લેવાનું અને આપની આરાધનામાર વર્તવાનું કહ્યું છે, તો કૃપા કરીને આપ મને

હમણું વસ્ત્ર આપો (ત્યાગદીક્ષા આપો) અને મારે હવે કેમ વર્તવું તે પણ જણાવવા કૃપા કરો. ” આ સાંભળી ગોસ્વામીજીએ પોતાનું એક ઉપવસ્ત્ર વિદ્યારત્ન મહારાજને આપ્યું. આ પ્રમાણે દીક્ષાવસ્ત્ર ઘણું કરી વિદ્યારત્નજીને ગોસ્વામીજીને નમસ્કાર કરી આપ્યા ગયા.

૧૫મી એક દિવસ બપોર પછી બ્રહ્મધર્મપ્રચારક સીમાન નગેન્દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાયનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી માતાગિનીદેવી ગોસ્વામીજીનાં દર્શન કરવા આવ્યાં. ગોસ્વામીજી તેમને “મા આનંદમયિ ! ” કહીને બોલાવતા હતા. માતાગિનીદેવી ખરેખર ‘આનંદમયી’ જ હતાં. તેઓ જે વખતે ત્યાં વસતાં હોય ત્યાંનાં સર્વ નરનારીઓ તેમજ બાળકોને આનંદમાં મસ્ત બનાવી રેતાં હતાં. તે દિવસે રાત્રે વાળુ કર્યા પછી ‘મા આનંદમયી’ એકતારો લઈને ભજન ગાવા બેઠાં. ભજનો ગવાતાં ગવાતાં સમસ્ત વાતાવરણ ભક્તિરસથી છવાઈ ગયું. આ એકચિત્તે શાંતિથી ભજન સાંભળતાં હતાં. માતાગિનીદેવી ભાવાવેશમાં સારી પેઠે ભજનો લલકારવા લાગ્યાં. થોડી વાર પછી તે બહુમંડળીમાં પણ ભક્તિ-ભાવના એવા તરંગો ઉછળવા લાગ્યા કે ગોસ્વામી મહારાજ હવે શાંત વહી શકવા નહિ. તેમનું શરીર ઝૂંજૂં હલુ. રોગાંચ અને અશ્વપ્રવાહ પણ વ્યાધુ થયાં હતાં. ભાવાવેશમાં ક્યારેક તેઓ ‘હરિ-બોલ’ ક્યારેક ‘હરેકૃષ્ણ’ તો ક્યારેક વળી ‘આહ ઉહ’ ઇત્યાદિ ઉચ્ચાર કરતા હતા. આથી યુવંચ પ્રેમભક્તિનું પ્રબળ વાતાવરણ છવાઈ રહ્યું. ઘરની અંદર તેમજ બહાર પ્રેમભક્તિનોજ પ્રવાહ ફેલાઈ રહ્યો હતો. આ રીતે પ્રેમાશ્રુના પ્રવાહ, રુદનધ્વનિ, ફેફસાન જલુ, ઇત્યાદિ ભાવભક્તિમાંજ રાત્રિ વીતી ગઈ હતી.

ઢાઢા ઢાઢા ભક્તજનોની સંખ્યા વધતી જતી હતી, તેથી મરજીદવાડીવાળું મકાન નાનું પડવા લાગ્યું. આથી ક્યામખતરમાં કાંતિધોખનું ત્રણ માળવાળું મકાન રાખવામાં આવ્યું અને ગોસ્વામીજી સહકૃદુંબ ત્યાં રહેવા ગયા.

અહીં એક વાર મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથનું આગમન પણ આપવા પ્રિયનાથ શાસ્ત્રીજી આવ્યા, તેમણે કહ્યું કે “મહર્ષિનું શરીર તદન દેવાઈ ગયું છે, આંખે જોતું દેખાય છે અને ડાને નહિ જેવુંજ સંભળાય છે. આપ કેલકેત્ત પધાર્યા છે એવું સાંભળતાં તેમને આપને મળવાની ઇચ્છા યઈ છે. દેટલીક સુખ વાતો આપને કહેવાની તેમની ઇચ્છા છે.” શાસ્ત્રી મહારાજ બોલી ન રહ્યા એટલે-

લામા તો ગોસ્વામી મહારાજ મહર્ષિને ઉદ્દેશી જન્ને હાય જોડી પ્રણામ કરી, કહેવા લાગ્યા -

“મહર્ષિ! મને સલાહે છે એ મારે અહોલાભ્ય માનું છું તેમના દર્શન ક્યારે થઈ શકશે ?” પછી ચાલી જાય તે સમય નક્કી કરી આખો જોટલો મુકરર સમયે ગોસ્વામીજી કેટલાક શિષ્યો સાથે મહર્ષિજીને મળવા ગયા હતા.

ત્યાં જઈને ગોસ્વામી મહારાજને મહર્ષિની સાથે ને વાતચીત થઈ હતી, તથા જે ઘટના બની હતી તે શ્રીયુત કુવદાકાત પ્રશ્ન ચારીએ પોતાની ૩૧ સ ૧૨૮૮ ની હાવનીમાં નોંધી લીધી હતી તે ઉપચી કેટલોક હકીકત અત્રે આપીએ છીએ —

“હવે ત્રણ વાગે અને મહર્ષિના મકાને પહોંચ્યા ત્યાં જોયું તો મહર્ષિના અંચે પુત્ર શ્રીયુત દિને દ્રનાથ ઠાકુર આગવા ચોરસામા ઉભા હતા. અમને આવ્યા જોઈ તેઓ બહુ રાજી થયા અને અમને અંદર બેસાડી ગોસ્વામી મહારાજ આવ્યાના સમાચાર મહર્ષિને પહોંચાડ્યા. એ સમયે મહર્ષિ ધ્યાનાવસ્થામાં હતા, તેથી અમારે આઠ દસ મિનિટ નીચે જ બેસી રહેવું પડ્યું. બાહ્ય જ્ઞાન આવતાજ મહર્ષિએ જોઈને ઉપર જોડાવ્યા. ગોસ્વામી મહારાજની પાછળ પાછળ અમે પણ તો ઉપર ગયા.

ઉપરના એક મોટા દિવાનખાનાના મધ્યભાગમાં મહર્ષિ એક આરામસ્થાનનીપર બેઠા હતા. તેમને હાથે તથા જમણે પડખે બે ચાંદુ પુરશીઓ પડી હતી અને પુરશીઓની પાસે બે લાળા બાક હા હતા કે જેના પર બેઠીને મહર્ષિને સારી રીતે જોઈ શકતા હતા. ગોસ્વામી મહારાજે આ બે બાકડા વચ્ચેથી જઈને મહર્ષિને નમસ્કાર કર્યા અને તેમના ચરણોમાં મસ્તક મૂકી તેઓ શેઠ પડ્યા. એ સમયે તે પવિત્ર મૂર્તિ વૃદ્ધ મહર્ષિના અંચે સુખમ હા ઉપર લાલાશ છવાઈ ગઈ અને તેઓ બે હાય જોડી મસ્તક ટોલાવતા ટોલાવતા ગદ્ગદ કંઠે બોલવા લાગ્યા કે —

નમો વ્રજાણ્યદેવાય ગોનાલ્લણ દિતાયચ ।

લગદિતાય કૃષ્ણાય ગોવિન્દાય નમો નમઃ ॥*

“ગોવિન્દાય નમો નમઃ ગોવિન્દાય નમો નમઃ” ॥

* અર્થાત્ બ્રહ્મનિહના આત્માઉપ ગાય અને વ્રજાણ્યના દિતકારી તથા જગતનું દિત કરનાર એવા મીઠુખુશદ ગોવિંદ બચવાને નમસ્કાર છે, નમસ્કાર છે.”

આમ બેલતાં બેલતાં તો તેઓથી મૂંઝવે ઊઠ્યા અને તેમની આંખોમાંથી અશ્રુધારા ચાલવા લાગી. ગોસ્વામીજી પણ મહર્ષિના કાળા હાથ તરફની ખુરશીપર લાવાવેશમાં બેલાનની પેઠે પડી રહ્યા હતા. આ પ્રમાણે જન્મે મહાપુરુષો થોડી વાર લાવાવેશમાં જ રહ્યા હતા. અચે જાણ પશુ તેમને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી બાજુના ખાંકડાપર બેઠા. પ્રિયનાથ શાસ્ત્રીજી મહર્ષિજીની જમણી બાજુની ખુરશીપર બેઠા હતા. જામને જોઈ મહર્ષિએ શાસ્ત્રીજીને પૂછ્યું કે “આ જાણ કેણ છે? એમને જોઈને મને ખૂબ આનંદ થાય છે.” શાસ્ત્રીજીએ મહર્ષિના કાનમાં ઘોટેથી કહ્યું કે “એ જાણ ગોસ્વામીજીના શિષ્યો છે.”

મહર્ષિએ કહ્યું કે “માણસને જ્યારે ઉંઘા પ્રકારની મિકાઈ ખાવા મળે છે, ત્યારે તે ઘણે ભાગે એકલોજ ખાતો નથી, બીજા-એને પણ તે ખવડાવવા ઇચ્છે છે; તેમ તેઓ (ગોસ્વામીજી) જે ઉંઘા પ્રકારની મિકાઈ જમે છે, તે શિષ્યોને પણ જમાડે છે. તેમાં તેમ-ને પોતાને કંઈ પણ સ્વાર્થ નથી. શિષ્યોતું કલ્યાણ કરવું એજ તેમની જાવના છે, તેમને ધન્ય છે. શિષ્યોનો સંતાપ હરનારા તો ખરેખર તેઓજ છે. એમતું દર્શન યતાં પ્રાચીન ઋષિઓની ઝાંખી થાય છે.” આ પ્રમાણે કહી તેમણે ગોસ્વામી મહારાજને કુશળપ્રશ્ન પૂછી બોલપુરના શાંતિનિકેતનસંબંધી કહેવા લાગ્યા કે “બોલપુરમાં એક આશ્રમની સ્થાપના થાય છે. થોડાજ વખત-માં તેની પ્રતિષ્ઠાવિધિ ચલાવી છે. તે વખતે તમે શિષ્યો સાથે ઉત્સવમાં ભાગ લેવા પધારો તો બહુ આનંદ થશે. એ આશ્રમના હેતુ તેમજ નિયમો કેવા હોવા જોઈએ તે સંબંધમાં તમને જે હીક લાગે તે જણાવો.”

ગોસ્વામી મહારાજે કહ્યું કે “લાસ્તવર્ષમાં અનેક સ્થળે અનેક સંપ્રદાયનાં સ્થાનો છે, તેથી સાધુમહાત્માઓ એ જાણ સ્થાનોમાં ભાગ-આવે છે; પરંતુ અંગદેશમાં એવાં સ્થાનો નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે. જે એકે જે સ્થાન છે તેમાં પણ તે ખાસ સંપ્રદાય-નાજ મનુષ્યો જઈ શકે છે. આથી જ્યાં હરકોઈ મુમુક્ષુ આવી શકે અને પોતાની ધાર્મિક માન્યતાનુસાર સાધનભજન કરી શકે એવા એક સાર્વજનિક ધાર્મિક આશ્રમની ખાસ આવશ્યકતા છે. શાંતિનિકેતનમાં જો સાધુ, ચાંન્યાસી, યતિ, કૃદ્ધિર વગેરે દરેક સંપ્ર-દાયના મુમુક્ષુઓ આવી શાંતિ મેળવી શકે તેમ હોય, તો તો

બહુ સારી વાત છે આથી દેશનુ ધર્માર્થ મનમાં ધર્યે આવે
અસાધ્યદાયિકે લાવનાવાળો આગમ ક્યાંય જોવામાં નથી, અને તેની દેશમાં મોટી પોટ છે "

મોસ્વામી મહારાજની વાત સાંભળી નહિં બહુ તણ થયા અને કહેવા લાગ્યા કે "સાધુ! સાધુ! જેના હૃદયમાં વિશુદ્ધ પ્રેમ છે તેની વાત અંતરમાં ઊતરી જાય છે અને તેથી આત્માને શાંતિ મળે છે ખરું મહાત્માની વાતો આવી જ હોય છે, બાકી તો બધી ઉપવેગ વાતો હોય છે. તમે જે કહ્યું એમ થાય તો જ કહો કે વાત મને પણ ખતર છે, પરંતુ શાંતિનિકેતનનો જાર જેમના ઉપર ચોટ્યો છે, તેમના વચ્ચે અનેક મતભેદ છે અને તેમાં અનેક ગુણવાદો હોય છે તમારો આ આધારવગર ઉદાર જાણ તેથી ક્યારેય પણ સમજી કે વર્તનમાં ઉતારી શકે તેમ નથી, હું માન અંતરની વાત કોઈને કહેતો નથી, કેમકે તે કોઈ સમજે એમ નથી તમે બધું સમજો છો એટલે તમને આજે બધી અતની વાત કહીને શાંતિ અનુભવીશ " પછી મહર્ષિ પોતાના જીવનની કહાણી કહેવા લાગ્યા, સાથે સાથે હાદેજની કવિતા પણ મોટેથી બોલી સમજાવતા હતા આ પ્રમાણે વાત કરતા કરતાં મહર્ષિ જાવાવેશમાં આવી ગયા અને તેમની આખોમાંથી અધુરું આશ્વા લાગી તેમનો કંઠ ઉધારી જતો એટલે તેઓ બોલતા બધું થઈ જતા હતા પછી તેઓ કહ્યું કે " સમજાવનાં જે સાચે દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે તે સાચે દર્શન થતા નથી કેટલીક વાર તે દયામય પ્રભુની વિજયીની ચમક પેઠે આછી જાય થઈ જાય છે પરંતુ ક્યાનુધી તે પ-માત્માના તેજોમય રૂપના દર્શન થયા નથી ક્યાનુધી હેયુ તવપાપદ થયા કે છે અને આત્મામાં શાંતિ થતી નથી દિવસ કેમ વ્યથ છે તે તો તેજ વાતો છે તે પ્રભુ દૃષ્ટ કરી દર્શન નથી દેતા, તો હવે મારે શું કરવું " કેવળ જ્ઞાનથી જ તેમના દર્શન થાય તેમ નથી જ્ઞાન તો એક પ્રકારનો વર્ણવિલાસ છે આથી પાત્નિવેજ તેમના દર્શન થઈ શકે છે અને તે તો તે પદ્મકૃપાથી પ-માત્માને નર્વજાવે નામર્ષિત થઈ અર્થ પ્રદાન તેના જ ઉપર નિર્ધાર રહેવાથી અને તેની દૃષ્ટા પ્રાપ્ત થતા જ થઈ શકે છે નાનવપુત્રધર્મનું કંઈક જાણું? તે ક્યાનુધી જઈ શકે? તેમના ગ્રીચ-જ્ઞાનના નાનવ્ય ઘડા હોય તો જ કામ પણ પડે તેમ છે. તે દયામય પ્રભુએ દૃષ્ટા કરી વચન આપ્યું છે કે 'તને

અશ્વમેધના સ્વેત ચોડાતરીકે સ્વીકારીશું.” મારે તે દયામય પ્રભુના તે એકજ વાક્યનો આધાર છે અને આંધળાની લાકડી પેઠે હું તેનો આધાર રાખી પડી રહ્યો છું.”

આટલું કહી મહર્ષિ બાળકની પેઠે મુસ્કે મુસ્કે રોવા લાગ્યા અને ગોસ્વામીજી ‘જયગુરુ’ ‘જયગુરુ’ બોલવા લાગ્યા. પછી થોડી વાર રહીને મહર્ષિ આંખ-માં લૂછીને ગોસ્વામીને કહેવા લાગ્યા કે “જેના ઉપર ભગવાનની કૃપા થવાની હોય છે તે તો પહેલેથીજ જણાઈ આવે છે. જન્મ, મૃત્યુ, શિક્ષણ અને સાધના, એ ચારે ઉત્તમ પ્રકારનાં હોય ત્યારેજ ખરું સત્ય જ્ઞાને જ્ઞાન આના સમબલ્ય છે. તમારામાં એ ચારે લક્ષણો વિદ્યમાન છે. અદ્વૈત પ્રભુના પવિત્ર વંશમાં તમારો જન્મ થયો છે; સિદ્ધ સદ્ગુરુ મળ્યા છે; ઉત્તમ પ્રવ્રજાવિદ્યા પણ પ્રાપ્ત થઈ ॥ અને માનવી જેટલાં સાધનો સાધી શકે તે પણ આપ સાધી ચૂક્યા છે. પરિણામે એ બધાથીયે વિશેષ પદ્માત્મકૃપા પણ આપના ઉપર થઈ છે. તમને ધન્ય છે.” એમ કહી મહર્ષિ એક સ્થાને બેસ્યા:-

ફુલં પવિત્રં જનની કૃતાર્થા વસુંધરા પુણ્યવતી ચ તેન ।

નૃત્યંદિ સ્વર્ગે પિતરસ્તુ તેષાં વેષાં કુલે વૈષ્ણવનામધેયઃ ॥

અર્થાત્ જેના કુળમાં ઠાઠ વૈષ્ણવ ભક્તનો જન્મ થાય છે તેનું કુળ પવિત્ર થાય છે, તેની માતા કૃતાર્થ થાય છે, જ્યાં તે જન્મે છે તે દેશ પણ પુણ્યશાળી ગણાય છે અને તેના જન્મથી તેના પિતૃઓ સ્વર્ગમાં આનંદથી નાચવા લાગે છે. પછી તેમણે કહ્યું “તમે જે કંઈ કરો છો, અને જે રીતે વર્તો છો તે ભગવાનને બહુજ ગમે છે.”

ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “મુરુર ! આપે મારો હાથ ઝાલી મૂને ‘માણસ’ કર્યો. આ બધું આપનેજ આજ્ઞારી છે; આપ તો મારા ગુરુ કહેવાળો.” ગોસ્વામી મહારાજ બોલી ન રહ્યા ત્યાં તો મહર્ષિ જરા હસીને કહેવા લાગ્યા કે “હા, એ બધું ઠીક છે. ભલે તમે મને ગુરુ કહો; પણ એ ગુરુ કેવા? જુઓ, ગામડી નિશાળમાં છેકરા બણવા બંધ છે ત્યારે ત્યાંના મહેતાજીને પણ ગુરુ કહેવામાં આવે છે. પછી એજ છેકરાઓ આગળ વિદ્યવિદ્યાલયમાં ભણવા લાગે છે અને પાસ થાય છે, એટલે તેઓજ એ ગામડી નિશાળના ગુરુના પણ ગુરુ થઈ બાંધ છે; તેમ તમે પણ મને ગામડી નિશાળના ગુરુ જેવો કહી શકો ખરા.” ગોસ્વામી મહારાજ આ

સાલગીને મોન રહ્યા એ પ્રમાણે મહર્ષિ અનેક પ્રકારની વાતો કરી ગોસ્વામીજીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા પછી ગોસ્વામીજી પુરશીપરથી ઉઠી, મહર્ષિના ચતોગ્રામ મસ્તક નમાવી કહેવા લાગ્યા કે હું તો આપનો બાળક છું, આપ મને આશીર્વાદ આપો. ” આ ઉપરથી મહર્ષિએ નમસ્કાર કરી ઠંઠું કે “તમને આશીર્વાદ આપવા જેવી મારામાં યોગ્યતા નથી તમારી મહત્તા સમજી તમારાપર શ્રદ્ધા રાખતા રીંખ્યો છું ક્રૂર જોટલુજી કહી ચક્ર કે પ્રભુકૃપાર્થી હજી પણ તમારો અધિકાધિક જવ ચાએ.”

અમે પણ બધા વાસ કરતી મહર્ષિને પ્રજ્ઞામ અને ચરણરૂપશ કરી, ઘેર જવા તૈયાર થયા, જોટલો મહર્ષિએ બહુજ પ્રસન્ન થઇ અમને (ગોસ્વામીજી સાથેના માણસોને) આશીર્વાદ આપ્યા કે “તમારૂં કદયાણ થયે ગોસ્વામીજીનો આશ્રય છોડશે નહિ તે તમારે મૌને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને શિખરે લઈ જશે ” ગોસ્વામીજી સાથે મહર્ષિનો આ છંદલો મેળાપ હતો.

મહર્ષિને ત્યાંથી પાછા ફરતા રસ્તામાં સાધરણ બ્રાહ્મણમાં જના સહકારી સ પાદકે શ્રીયુત શ્રીચરણ ચકવર્તીએ ગોસ્વામીજીને પૂછ્યું કે “ અમે સાક્ષાત્તુ છે કે, ‘સદ્ગુરુની કૃપાવિના બ્રહ્મદર્શન થતું નથી’ એ એમજ ટોચ તો પછી મહર્ષિને બ્રહ્મદર્શન કાંઈ થયું ? તેમણે શુરુ તો કર્યા નથી ” તેના જવાબમાં ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે ‘કેળુ કહે છે કે, મહર્ષિએ શુરુ કર્યા નથી ? મહાર્ષના ઉપર સદ્ગુરુની કૃપા ચોક્કસ થઈ છે ” આ વાત માનગી શ્રીચરણ બાણુ તો તરતજ મહર્ષિ પાસે જઈ પહોંચ્યા અને તેમને પૂછ્યું કે “ તમે કોઈને શુરુ કર્યા છે ? ” મહર્ષિએ કંઈ પણ જવાબ આપતા પહેલાં તેમને એ પ્રશ્ન પૂછવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેમણે ‘સદ્ગુરુ કંપવાની આવશ્યકતા સબધી’ ગોસ્વામી મહાત્મજ સાથે પાતાને જે વાતચીત થઈ હતી તે ઠી સલામતી તે સાલગી મહર્ષિએ જહેવા તો શુરુ કર્યાની ના પાડી, પણ પછી થોડી વા- વિચર કરીને કહ્યું કે “હા, કર્યા છે ખૂબ ગોસ્વામીજીએ કહ્યું છે તેજ સાચુ છે હું એક વા- વેદાન્ત ધ્યાનમાં હોતો છું પ મેના પદ્માદ ઉપ- એક મહાપુરુષના દર્શન, તમની કૃપાદષ્ટિ, માન શરીરના રોગાચ ઇત્યાદિ જે કાંઈ થયું ત્યાં લી મને ધર્મનું રહસ્ય અને આધ્યાત્મિક માર્ગની આટીપુટીયા નાપોઆપ સમન્વય લાગ્યા નામને અભ્યાસ તો

પહેલા પશુ કયો હતો, પણ તેનું યથાર્થ રહસ્ય સમજાતું નહોતું તે હવે બરાબર સમજાયું ” અને (બાળી પ્રધિકારે) સાબળ્યું છે કે, ગોસ્વામીજી જ્યારે ગયાના આકાશમાં ગા પહોંચ્યા યોગદીક્ષા ગ્રહણ કરી અને ગુરુકૃપાથી તેમને પ્રણાદર્શન થયું ત્યારે તે કલકતા આવી એક વાર મહર્ષિને મળેલા તે વખતે મહર્ષિએ તેમને આધ્યાત્મિક શાંતિ અનુભવવાનો માર્ગ પૂછ્યો હતો ગોસ્વામીજીએ આ વિષે કેઈ પણ જવાબ ન આપતાં પોતાના ગુરુદેવ મહર્ષિની અશાંતિ દૂર કરે, એવી મનોમય પ્રાર્થના કરી હતી. તેના પરિણામે વૈદનાથ ધામમાં તે મહાપુરુષનો ઉપદેશ યોગ તેમને મળ્યો હતો.

મહર્ષિ સાથે ગોસ્વામીજીને બૂદે બૂદે સમયે જે ધર્મચર્ચા થયેલી હતી, તેનો સાર ઓચરણ ચક્રવર્તી મહાશયે ‘દાસી’ પત્રિકામાં ‘સાધુસમાગમ’ નામે લેખમાં આપ્યો હતો. એ લેખ બહુ ઉપયોગી હોવાથી અને તેનો બાવાચ આખીએ છીએ —

“કેટલાક વર્ષ પહેલાં ત્યારે પૂતળ વિદ્વાન વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી દાકા રહેતા હતા, ત્યારે તેઓ જ્યારે પણ કલકતા આવતા ત્યારે મહર્ષિ દેવેદ્રનાથ ઠાકુરના દર્શન તો એક વાર અવશ્ય કરતા. અને પશુ બે ત્રણ વાર તેમની સાથે મહર્ષિને ત્યાં ગયેલા હતા એક વાર મહર્ષિએ ગોસ્વામી મહારાજના દર્શન કરતાજ “ઝ નમો બ્રહ્મણ્યદેવાય ગોઘાણ્ણદિત્યાય સઘ” એ શ્લોક બોલી તેમનો તથા ખમારો સારો સંકાર કયો હતો ગોસ્વામી મહારાજે તેમને સાદાગ દંડવત પ્રણામ કર્યા અને તેમની ચરણરજ માથે ચઢાવી કહ્યું કે “આપના દર્શનથી મને બહુદર્શન તેવો આનંદ થાય છે “પ્રહ્લવિત્ પ્રણેત મયીતિ” અને પશુ બધા મહર્ષિને ચરણસ્પર્શ કરી આસન ઉપર બેસી ગયા રમીની પાસેજ ગ્રેમીતું હૃદય ખુલી શકે છે અને રસિયાની પાસેજ રસિકજન ખીલી શકે છે સાધુનાં આચાર દર્શન કરવા હોય તો ખીલ્લ સાધુ સાથેજ તેમના દર્શન કરવા જવું ત્યારેજ તેમની ખરી ખુબી માલુમ પડે છે એવેરીવિના રત્નની પરીક્ષા કેળવ કરી શકે? સંગીતના જલ્લકાર પાસેજ ગવેયો પોતાનું ખરું કામ બતાવે છે. મહર્ષિના ચૌરંગીમાં આવેલા મનોહર ઉદાનવાળા બે મજલાના સુદર મકાનના એક સુસજ્જિત દિવાનખાનામાં આ સાધુ-સમાગમ થયો હતો પહેલા પશુ અને એક વાર ગોસ્વામીજીની

સાથે ત્યાં ગયા હતા ત્યારે મહર્ષિ અમને બેસાડીને તરતજ ઉપ
 નિષદના મોઢા બોવવા લાગ્યા હતા અને એ મોઢા બોલતા
 બોલતાજ તેઓ ધ્યાનમગ્ન થઈ ગયા હતા. ગોસ્વામીજી પણ તેમની
 સામે અતિમેષ નેત્રે જોતાજોતા ધ્યાનસ્થ થઈ ગયા આ પ્રમાણે બન્ને
 મહાપુરુષો કેટલોકે વખત તો ધ્યાનસ્થ રહ્યા પછી તેઓ બન્ને
 વાતો કરવા લાગ્યા તે વખતે આખા દિવાનખાનાનું વાતાવરણ શાંત
 અને સ્થિર હતું આ બન્ને ધ્યાનસ્થ મહાપુરુષોના દર્શન કરી
 અમને પ્રાચીનકાળના કપિમુનિઓ યાદ આવતા હતા થોડી વાર
 પછી તેઓ ફરીથી વાતો કરવા લાગ્યા મહર્ષિએ ગોસ્વામી મહા
 રાજને કહ્યું કે “તમારા દર્શન કરવાથી આજ માત્ર દૃઢપદાર પ્રાપ્ત
 થયા છે” ગોસ્વામી મહારાજે હાથ જોડી વિનયપૂર્વકે જણાવ્યું કે
 “આપની કૃપાથીજ મને શાંતિ મળી છે” મહર્ષિએ કહ્યું - “ધર્મ”
 નો પ્રચાર કરવા અનેક માણસો નીકળી આવે છે, પણ સ્વયં
 પરમાત્મા જેનો હાથ આછી તે કાચું કરવા પ્રેરે છે તેજ સત્ય
 ધર્મનો પ્રચાર કરી શકે છે અને તેની બધી સુરહેલીઓ દૂર થઈ
 જાય છે” પછી અમારી તરફ (ગોસ્વામી મહારાજના શિષ્યો તરફ)
 જઈ, મહર્ષિ જગજો હાથ ઉઠાવી કરી આશીર્વાદ આપતા કહેવા
 લાગ્યા કે “મારો આશીર્વાદ છે કે આપના દૃઢ્યમાને પ્રહાર બીજા
 રોપણ કરવામાં આ સુ છે તે પરમાત્માની કૃપાથી સારી રીતે ફળ
 ને” વળી ગોસ્વામી મહારાજ સામે જોઈને મહર્ષિ કહેવા લાગ્યા
 કે “પહેલા જે વાતો કહી મનમાં નહિ તે બધીજ હવે મનમાં જીવનમાં
 પ્રત્યક્ષ જણાય છે હું તો તેમની (પરમાત્માની) પાસે જવા તૈયાર
 હતો, પણ તેમણે મને કહ્યું “તું હજી વિશેષ પવિત્ર થા, વધારે
 નિર્મલ થા, તે પછીજ તું મારા નિત્ય સહવાસને લાયક થઈશ
 અને તને બોલાવી લઈશ” આ સાંભળી મહર્ષિને પૂછવામાં આવ્યું
 કે “આપે એ બધી વાત સાંભળી કયી રીતે?” તેમણે જવાબ
 આપ્યો - “એક દિવ્ય વાણી, જે અતિ સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ હતી તે
 મારા સાંભળવામાં આવી એ દિવ્ય વાણી સાંભળી ત્યારથી મને તે
 ફરી ફરીથી સાંભળવાની તાવાવેશ લાગી ગઈ છે હવે તો પરમા
 ત્માએ આજ કાળ બધું લઈ લીધું છે એટલે માત્ર તેના પૂતળા
 જેવો બની રહ્યો છું શું ખાણું, પહેરવું વગેરે હું કાંઈ પણ
 લગવુંતો નથી, તે જેમ કતાવે છે તેમ કર્યા કરું છું તે બધા લઈ
 લાય છે ત્યાં બહાર છું આવી સ્થિતિ ક્યમુધી રહેશે તે કહી

ચકાતું નથી.” આટલું કહેતાં કહેતાં મહર્ષિની શાંત મુખસુદ્રા ઉપર એક અપૂર્વ યોગ્યતા પ્રકાશવા લાગી અને તેમના લાલાશ પડતા મુખ ઉપર બેએક અશ્રુ ટપક્યાં. આથી તો તેમના મુખની શોભામાં ઓર વૃદ્ધિ થતી હતી. બાહ્યે પ્રભાતકાળે ખીલેલા કમળપર ઝાકળનાં બિંદુ ન ચોસતાં હોય ! ગોસ્વામી મહારાજ તો સૌમ્યમૂર્તિ હતા. તેમના તેજોમય મુખમંડળમાંથી પરામકિતનાં કિરણો ફેલાવા લાગ્યાં અને બ્રહ્મચોરિત્રું વર્તુળ તેમની આસપાસ ફરી વળેલું દેખાતું. અમે તો એ અવર્ણનીય શોભાનાં, અપૂર્વ લાવનાં અને અદ્ભુત પ્રેમમૂર્તિનાં ધરાઈ ધરાઈને દર્શન કર્યો. વળી ગોસ્વામીજીની સામે જોઈને મહર્ષિ કહેવા લાગ્યા કે “આજ તમને બહુ વાતો કહી નાખી. ભગવાનના માણસ મળતાં તેમની પાસે ભગવાનની વાતો કરતાં મને ખૂબ આનંદ આવે છે. અંતરની વાતો બીજા કેને કહું ? અને બીજા સમજે પણ કેણું ? જેમણે એ મહારસ માણ્યો છે તેજ અંતરની વાતો સમજી શકે છે. મને હજી હવેજ અનુભવ થયો છે કે, આજસુધી જે કાગળીઆંની નોટો હતી, તેતું હવેજ નગદ નાણું મળ્યું છે.” સારાંશ કે આજસુધી તેમણે બુદ્ધિવટે જે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો હતો અને મનવડે તેતું મનન કર્યું હતું તેનો હવેજ તેમને સાક્ષાત્કાર થયો હતો. મહર્ષિની વાતો ઉપરથી જામને એમ પણ સમજાતું કે માત્ર ધર્મની વાતો કર્યાથી કંઈ ધર્મપ્રાપ્તિ થતી નથી, તેમ કંઈ કેવળ જ્ઞાનને ગોખી લેવાથી વત્તવદર્શી થવાતું નથી. ધર્મ તો પાળવો જોઈએ; જ્ઞાન પ્રમાણે આચરણ કરવું જોઈએ; અને સાધન કરતા ચાલી પ્રભુકૃપાને ઇન્દ્રવી અને મેળવવી જોઈએ. એમ કરતાં કરતાં જ ધર્મનાં ગહન રહસ્ય સમજાય છે અને પરબ્રહ્મ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. ધર્મ જ્યાંસુધી વાકવિવાદનોજ વિષય રહે છે, વાક્યાતુરીમાંજ જ્યાંસુધી ધર્મની ઇતિકર્તવ્યતા સમજી લેવામાં આવે છે અને “પરોપદેસે પૌંઢિત્વમ્” અથવા પોથીમાંનાં રીંગણું પેઠેજ જ્યાંસુધી અંયજ્ઞાન રહે છે, ત્યાંસુધી મનુષ્યને સ્વત્ર ધર્મની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી અને ત્યાંસુધી તે જન્મમરણની ઘટમાળામાંથી પણ છુટતો નથી. ધર્મ જ્યારે તેની જાણમાંથી હૃદયમાં ઉતરીને રોમેરોમમાં બેસી જાય છે, અર્થાત્ મનુષ્ય જ્યારે ધર્મનું યથાર્થ પાલન કરે છે ત્યારેજ તેનો જન્મમરણનો મહાભય ટળે ટળે છે અને તે પરમ શાંતિ તથા આનંદમસ્વી અનુભવે છે. આવા

ધર્મજીવનની પ્રશિધની એ મહા અટોસામ્ય છે”

પછી એક દિવસ જોશવાનીજી શિ યોગજીત ઠાકી માતાના દર્શન નવા ગયા હતા તે દિવસે મહિમા લોકોની બહુ બીડ હતી પૂનર્ગંગા જોશવાનીજીને બહુ પ્રશંસા મહિમા લઈ ગયા તેમને માતાજીને માથા તથા નેવેય પાત્રો અને હાથ લેટી બવસીને દુધે નચન્કન કર્યા એવાના તેમના નેત્રોમાં થી અમુધમા આવવા લાગી અને તેઓ વારંવાર ‘મા! મા!’ બોલવા લાયા પછી તેમને માતાજીનો પ્રસાદ ભાવપૂર્વક લીધો એવામાં તેમનું આંખુ શરીર ફાટી પડ્યું તેઓ આમ તેમ ઢગી પડ્યા હતા તેમની નાભી ગાદાજનશૂન્ય દશા લેઈ તેમના શિ યો તેમને મહિમા બહાન લઈ ગયા આ સમયે સુખ્યાબધ લોકો તેમની ચતુર લેવા લગ્યા જોશવાની મહાનજ પછી એક નયે બેઠીને મહામાયાના મહિમાની વાતો કંવા લાગ્યા - ‘જગન્નાથ સર્વનતુ અને કાળી માતાનુ રૂપ લગલ મનતુ આવે છે બટો’ માતાજીની બદલી બધી કૃપા છે, તેઓ તો સૌનાપન અને સત્તા ને કૃપાદિ દે છે” એવામાં પૂઠા દેશ અને દાનધાતુના વચવા ત્રી જેટ વગી બિખાનુ ત્યાં નાભી ચડી તે જોશવાનીજીથી ઘોટે રૂંડે જીવે અને આદે શ્રીવિષ્ણુચંદ્રમનામ નો પા કવા લાગી એક બિખાનુને નાવ શુદ્ધ લોકો બોલવી તેમને નો દોડી અધ્યયનશ્રમિ થયા તેમ પૂર થયા પછી તેને જોશવાનીજીને નમસ્કાર કરી હાથે ‘જાબા! નાને મને જન્મ સાર્ય થયો છે” ન પ્રમાણે કહી એક પેસો લેઈ મૂકીને તે લોકોની બીડમાં ચલોય થઈ 18 જે નવાનીજી તે પેસે બહુ ભાવપૂર્વક પ્રવરુ ની ‘હવા લાગ્યા છે’ અથાચિન દાન પાત્ર દેઈ પૂજા નહિ” પછી તે પેસો એ પ્રિયને નાખવા આપ્યો થોડો પ્રિયનો લીધા બાદ જોશવાનીજી ત્યાંથી એ જાડ પાને ગયા ત્યાં ત્યાં દેઈ લાઈ નાખુ નાને ડોળી નાખવા તેમની થયા નવ નેવા કાને તેઓ પોતાના નિવાસ-યાને ગાયા અને ચાલતા એ પ્રિયે પેટી નિવિત્ર લિખ - છુના ન જ થમા પ્રસ પૂર્યો, તેના જવ જમા જોશવાનીજીએ કહ્યું છે “એ માતાજીની નરકચરી કરી ના ને બહુ દાનના હવા, તેથી નુમાન્યથે તેને મોકલી રહી”

તે સમયે મહાત્મા શ્રી શુદ્ધ દાસીદાસ તાટુ નાને એ મહા દનેદરી જન્મ દેવા હવા તેમણે જોશવાની મહામાયની અથા

ચક્ર વૃત્તિ તથા ધર્મશાનાદિ શુભોની ગહુ પ્રશંસા સાંભળી હતી, તેઓ હુમેશાં ભક્તગુણોની સેવામાં પોતાની લક્ષ્મીને સદ્બંધ કરતા હતા. ગોસ્વામીજીની પ્રસન્નતા માટે તેમને એક લાખ રૂપિયા આપવાનો ઇકરુશ્રીએ ચક્રક્રમ કર્યો અને રામકૃષ્ણ વિદ્યારત્ન દ્વારા તેમણે ગોસ્વામીજીને કહેવડાવ્યું હતું કે “એક વાર સ્થાવકોએ માફ કરવા વિનવેલું પધારે, એટલે હું આપની સેવા કરી કૃતાર્થ થાઉં.” વિદ્યારત્ન મહાશયની વાત સાંભળી ગોસ્વામીજીની આંખમાં ઝળઝળાં આવી ગયાં અને મુખ લાલચોળ થઈ ગયું. તેમણે હાથ જોડી ભગવાનને પ્રણામ કરી, વિદ્યારત્ન મહાશયને કહ્યું કે “ઇકરુશ્રીને કહેજે કે, જરૂરજોઈ તત્કાલ ભગવાન આપી રહે છે અને કરી જોઈ પડતી નથી; એટલે અમારે તે પૈસાની જરૂર નથી. તમને ગમે તે ધર્મકાર્યમાં તે પૈસા વાપરી દેજો. મને લાગે છે કે, અમે જો પૈસાનો સંબંધ કરીએ તો અમારું અનિષ્ટ થાય. વળી મોટા ગ્રાહ્યોને ઘેર જતાં અમને લય લાગે છે. અમે તો જીજ્ઞાસી રહ્યા એટલે મરીખ શુરમાંના સુપ્રકાશમાં આનંદ માનીએ છીએ.” આ સાંભળી વિદ્યારત્ન મહાશય એક રાજ પક્ષ જોડી શક્યા નહિ. અને થોડી વાર બેસીને ગોસ્વામીજીને પ્રણામ કરી ચાલ્યા ગયા.

ત્યારપછી પોતાના શુરદેવતા આદેશ પ્રમાણે ગોસ્વામીજીએ એક વર્ષસુધી મૌનવ્રત ધારણ કર્યું. પોતાની આંતરિક અવસ્થા સ્થાવત્ જાણવા અને ખીલવવા માટે થેઠ સાધકો પ્રયોગન પ્રમાણે મૌનવ્રત પાળે છે, વળી એ સિવાય મૌન રહેવાનાં બીજાં પણ કારણ હોય છે. આ મૌનાવસ્થામાં ગોસ્વામી મહારાજને તે જે અનુભવો થતા તે તેઓ લખી લેતા હતા.

કોઈ કંઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તેને પણ કાગળમાંજ જવાબ લખી આપતા હતા. આ અધા પ્રત્યોત્તરો તેમના શિષ્યો સંબંધી લેતા.

મૌનાવસ્થાદરમિયાન કલકત્તાની સાધારણ શ્રાવણમાસ તરફથી જનરલ કમિટિના સભ્ય થવા વિષેનો આવહમયો પત્ર તેમને મળ્યો હતો. તેનો જવાબ ગોસ્વામી મહારાજની ઇચ્છાનુસાર તેમના જમાઈએ લખી મોકલાવ્યો હતો. તે અહીં આપીએ છીએ:-

“હવે તે કોઈ મતસંપ્રદાયના નથી રહ્યા. જે સત્ય છે એજ એકમાત્ર ધર્મ છે. અનેક સંપ્રદાયોની અનેક પ્રકારની બાહ્યંતર સાધન-પ્રણાલિકાઓ દ્વારા જે સત્યનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે, આ

હેતુ માટે ચતુષ્કાંડ, માળા-ત્રિગક, જટા, શરમ, નન અને ઉપવાસ વગેરે જે જે સાધનાઓ થાય છે તે સહાયક થાય છે, તેથીજ તેઓ બધા સંપ્રદાયમાં જામ લઈ શકે છે એક સામાન્ય વિષય શીખવા પણ ખૂબ મહેનત ઉઠાવવી પડે છે, તો પછી ધર્મતત્ત્વ જાણવા માટે તો એથીયે વિશેષ અભ્યાસની આવશ્યકતા છે તેમણે મૈત્રા વસ્થા પાસે કરી છે, તીર્થયાત્રા પણ કરે છે, સર્વ ભૂતોમાં ભગવાનનો વાસ જાણી તે સર્વને નમસ્કાર કરે છે વળી તે માને છે કે, કોઈ ખાસ કારણમાટે ભગવાન અવતાર પણ લઈ શકે છે કારણ કે તે સર્વશક્તિમાન છે બ્રાહ્મસમાજે તેમનો એવી સમજણ માટે બંધીકાર કર્યો છે, એટલે તેઓ જણાવે છે કે, હવે આપણે દૂરજ રહેવું હીક છે”

એ સમયે એક સુયોગ્ય બ્રાહ્મજનુ શ્રીમુત પ્યારીલાલ ઘોષે (જેઓ પાછળથી “માની બાવા”ના નામથી જોળખાતા હતા) ઝંકારનાથથી ગોસ્વામીજીને પોતાની સાધનદક્ષતા વર્ણવતો એક વિનંતિપત્ર લખ્યો હતો. પહેલાં એક વખત ગોસ્વામીજી બ્રાહ્મ ધર્મનો પ્રચાર કરવા કાબિ ગયા હતા, ત્યારે આ પ્યારીલાલ પણ તેમની સાથે હતા. ત્યાં એક સરોવરમાં ખીલેલું કમળ જોઈ કમલાસના શ્રીમહાસક્તીજીનો વિચાર આવતા તેઓ ભાવાવેશમાં આવી ગયા હતા. ગોસ્વામીજીની સાવસમાધિના દર્શન પછી પ્યારીલાલજીને સ સારવ્યવહાર ખારો ઝેર જેવો મધ પડ્યો અને નિર્જન વનમાં જઈ તપશ્ચર્યા કરવા તૃપ્તપદ લઈ રહ્યા હતા. ગોસ્વામીજીની પેઠે તેઓ પણ બ્રાહ્મસમાજના સ કુચિત વાડામાં વધુ વખત રહી શક્યા નહોતા. તેઓ અનેક તીર્થયાત્રા કરીને છેવટે ઝંકારનાથમાં ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા આદરી હતી, પરંતુ ૧૯મુખી તેમને કાંઈ સિદ્ધ પુરુષને શોધી તેની સહાયતા લેવાની આવશ્યકતા સમજાઈ નહોતી તેમના ખરનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે હતો — “હું સાધનમાં હીક આગળ વધ્યો છું, આહાર પણ ઘટાડી દીધો છે, મૈત્ર પણ તપ્ત્યુ છે અને આસન પણ છોડ્યું છે. પરંતુ જે બ્રહ્મદર્શન માટે જા સર્વ આદ્યું છે, તેનો હજી કંઈ ૮ પત્તો લાગ્યો નથી, માટે હવે તે પરબ્રહ્મનો આદ્યાત્મકાર થઈ શકે તેવો ઉપાય ખતાવવા કૃપા કરો. વગેરે” ગોસ્વામીજીએ શ્રીમાન પ્યારીલાલજીને જે જવાબ લખ્યો હતો તે અંગ્રેજીમાં છીએ —

“બ્રાહ્મધર્મની પ્રાપ્તિ માટે તમે ખુબ સાધના કરો છો પરંતુ

સિદ્ધાંતસ્થાને પામેલા સફળતાની સહાયતા સિવાય પરમાત્મદર્શનનો યથાધિકાર ઉપાય પ્રાપ્ત થતો નથી. પાંચ વર્ષના ધ્રુવજી પ્રભુ-સ્મરણ કરતા કરતા અધુ સારતા હતા તે પણ નારદજીની સહાયને લીધે હતું. પ્રભુ ઇચ્છુ ખ્રિસ્તે અને સચવાન ચેતન્યદેવે પણ દીક્ષા લીધી હતી. આદ્યારનિકાદિનો સમૂહો ત્યાગ કર્યો, મૌન રહે્યો, ઇત્યાદિ કરવાથી લોકો ‘મહાત્મા’ કહી હાથ જોડ્યો; પરંતુ તેથી કંઈ મૂળ વસ્તુ પ્રાપ્ત થયે નહિ. જો બ્રહ્મદર્શન કરવા ઇચ્છતા હો તો તો પૂર્વના બધા સંસ્કારોને દૂર કરો. સત્ય શું અને અસત્ય શું તે ખરા અર્થમાં તમે જાણતા નથી. હજીયે તમે તમારા લૌકિકે પાંડિત્યનેજ સર્વશ્રેષ્ઠ માન્યા કરો છો; પણ બ્યારે સાચું બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે ત્યારેજ પરમાત્મ સાક્ષાત્કાર થયે. એ પહેલાં સર્વ લૌકિકે વાસનાઓ અને અહંતામમતાઓ તમારે ક્ષય કરવે. જોડ્યો અને ત્યારેજ બ્રહ્મદર્શન થયે. હાલની રીતે તો તમારી અંતરની વાસનાઓ ફળીભૂત થયે ખરી, પરંતુ બ્રહ્મપ્રાપ્તિ નહિ થાય. એને માટે તો ઉપદેશ કરવા વગેરેની શુભ વાસનાઓ પણ તમારે પૂરેપૂરો ત્યાગ કરવો પડ્યો. ત્યાંસુધી સહેજ પણ ઇચ્છા-વાસના-એ ત્યાંસુધી બ્રહ્મરૂપી મહાશક્તિ તમારાથી સો ગાઉ દૂર માનજો.

આપનો પત્ર વાંચી બહુ આનંદ થયો છે. પુરુષપ્રયત્નથી જેટલું થાય તેટલું તમે કરી ચૂક્યા છો. હવે પૂરા અનુભવી શુરુ સિવાય તમારાથી આગળ વધી શકાય તેમ નથી.

જગવાન કદેક કાર્ય નિયમપૂર્વક કરે છે. બહારતું તંત્ર જેમ નિયમ પ્રમાણે ચાલ્યાં કરે છે તેમ આંતરંગત પણ નિયમ પ્રમાણેજ ચાલે છે. સિદ્ધાત્માની સહાય લીધા સિવાય બ્રહ્મદર્શન થતુંજ નથી, એ એક અચલ નિયમ છે હું તમને બહુ ચાહું છું તેથીજ આ લખ્યું છે.”

ત્યારપછી ગોસ્વામીજીનાં માતાજી સ્વર્ણમયીદેવી પરલોકે સીધાં. માતાજીના દેહત્યાગ પછી ગોસ્વામીજીએ ચોગજવન ગોસ્વામી પાસે માતાજીનું શ્રાદ્ધકાર્ય વિધિપુસ્તક કરાવ્યું. પોતે સંન્યાસી હોવાથી તેમનાથી શ્રાદ્ધવિધિ થઈ શકે તેમ નહોતું એટલે તેમણે માતાજીને હરેશી ગંગાજળની ત્રણ અંજલિ આપી હતી.

શ્રાદ્ધને દિવસે ઘરની પાસેના એક મેદાનમાં પ્રસિદ્ધ કીર્તન-કાર શ્રીચુત સુકુન્દરાસતું કીર્તન ચોજવામાં આવ્યું હતું. કીર્તન આવડતું હતું તેવામાં ગોસ્વામી મહારાજ સાવાવેશમાં આવી ગયા અને

“ હોર્નામ હોર્નામ હોર્નામૈવ કેવલમ્ ।

કલો નાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ ગતિરન્યથા ॥”

એ સ્લોક તમા ‘જય સચ્ચીન દત્ત ! જય સચ્ચીન દત્ત !’ ઇત્યાદિ વચનો એવા ગભીર ભાવથી અને ગદ્ગદ કંઠે વારંવાર બોલવા લાગ્યા કે ઓતાજનોના નેત્રમાથી પણ આનંદાશુ વહેવા લાગ્યાં હોર્નામ સમાપ્ત થયા પછી પ્રાદ્યષ્ટોને, વૈષ્ણવોને તેમજ દીનકુ ખી એને ભાવપૂર્વક જમાવવામા આવ્યા હતા.

માતાશ્રીની શ્રદ્ધાક્રિયા કરી લીધા પછી ગોસ્વામી મહાશય ઢાંકા મયા, અને ત્યાં થોડો વખત ચ્હી પાછા કવકતા આવ્યા હતા.

તે દરમિયાન એક દિવસ યોગ્યુત સમયદ્ર દત્ત મહાશયના આગ્રહથી, ગોસ્વામીશ્રી કાકુત્સ્થાશિના યોગોપાનમા શીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવના વાર્ષિક ઉત્સવમા ભાગ લેવા ગયા હતા. ગોસ્વામીશ્રીના પ્રધારવાથી સૌનો આનંદ માતો નહોતો અને ઉત્સવ પણ સારો થયો હતો. પરમહંસદેવ હયાત હતા ત્યારે પણ ગોસ્વામીશ્રી પ્રસંગોપાત્ત આનંદોત્સવોમા ભાગ લેતા હતા, કેટલીક વાર તો શ્રીમાન યોગશુવન ગોસ્વામી તમા હરિનારાયણ બાણુ તેમજ બીજા શિષ્યો પણ તેમની સાથે સાથે જતા હતા. એક વખત ગોસ્વામીશ્રી તમા પરમહંસદેવની કોઈ અફમુત જાવા વરયા થઈ હતી તેનું વર્ણન કરવું એ તો અમારી શક્તિની બહાર છે. પ્રથમ તો તેઓ જન્મે ‘હરિ’નામના સિંહનાદવડે દશે દિશાઓ ગતવવા લાગ્યા પછી યોદી વારે ભાવાવેશ વધવાથી તેઓ આસન ઉપર ઉભા થઈ ગયા અને ઉઘા હાથ કરી ‘હરિબોલ’ ‘હરિબોલ’ કરતા કરતા સામસામા નાચવા લાગ્યા નાચતા નાચતા તેઓ એકે બીજાને લોટી પડ્યા આ પ્રમાણે ભાવાવેશમા તેઓ અનેક વાર પરપર લેટતા હતા x

ગોસ્વામીશ્રી ક્યારેય પણ કોઈ શિષ્યની સ્વતંત્રતા ઉપર આક્રમણ કરતા નહિ. ક્યારે કઈ મતભેદ પડે ત્યારે પણ તેમના તરફ લેટલી સહાનુયતિ બતાવી શત્રુપ તેટલી બતાવવા હતા. તેમના શુવનની સામાન્ય ઘટનાઓમા પણ એ વસ્તુ જણાઈ આવતી હતી એક વાર નિત્યપાકને સમયે કેટલાક શિષ્યો નીચેના ઓરડામા મોટે અવાજે વાદવિવાદ કરી રહ્યા હતા આ ગડગડ સાલગી તેમજે પૂછ્યું કે “આ શાથી ગડગડ થાય છે ?” એ વખતે

x મીકુત દરિનારાયણ રૌપ મદારાવના ત્રિવજ્ર ઉપરથી

શ્રીયુત મનોરજન ગુહ તથા સ્વામી દેવપ્રસાદ (પૂર્વાશ્રમના દેવે દ્ર-
નાથ ચક્રવર્તી) તેમની પાસે બેઠા હતા. સ્વામીની નીચે જઈ બેઠ
આવ્યા અને કહ્યું કે “હું તેમને ગડબડ ન કરવાનું કહી આવ્યો
છું.” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “મેં કંઈ તેમને ગડબડ બંધ કરી
આવવાનું નહોતું કહ્યું, મારે તો માત્ર કાન્ધુજ બાલુડું હતું.”

શિષ્યો સાથે ગોસ્વામીજીને કેવો સ્નેહભર્યો સબંધ હતો
તથા તેઓ માનવમાત્રને કેટલા બધા આહતા હતા તે અત્રે જણા-
વેલી કેટલીક ઘટનાઓ ઉપરથી બેઠ શકાયો

એક વાર શિયાળામાં ગોસ્વામીજી કાઠિના ગયા હતા ત્યા
એક દિવસ તેઓ આમને બેઠા બેઠા મૂજવા લાગ્યા. પાંચે બેઠેલા
મેવડોએ કારણ પૂછતા તેમને ગોસ્વામીજીએ વસ્તામાના એક બાળ
ને ઢાંઢથી મૂજતું બતાવ્યું અને તેને પોતાનું ઉપવસ્ત્ર બોંદાડવા
કહ્યું. ગોસ્વામીજીની આજ્ઞા પ્રમાણે તે બાળકને વસ્ત્ર બોંદાડ્યું
એટલે તે મૂજતું બંધ થયું અને ગોસ્વામીજીની પણ મૂજદારી
બંધ થઈ ગઈ પ્રયાગ, ઢાકા, કલકત્તા વગેરે સ્થળોએ આવી તો
અનેક ઘટનાઓ અનેલી તેમના શિષ્યોએ બેઠ હતી

સાચા ગુરુ-શિષ્યનો સબંધ કેવો નૈસર્ગિક અને મધુર હોય
છે તથા ગોસ્વામી મહારાજ પે તાના શિષ્યોપ્રત્યે કેવી દૃષ્ટિ રાખ
તા હતા, તેનાંચેની કેટલીક ઘટનાઓ ઉપરથી મારી નીતે સમજાયો

એક વખતે ગોસ્વામીજીના શિષ્ય શ્રીયુત સ્થામાકાત ચઢી
પાધ્યાયે તેમને પૂછ્યું કે “આપની પાસે મને શું કોય કેમ રહ્યા
કરે છે?” ગોસ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે “પોતાને જેમ પાપી
માનો છે તેમજ મને પણ માનો એટલે તકોન્ન ટકી જશે નહ-
યથોદા ગોપાલકૃષ્ણને સામાન્ય મનુષ્ય સમજવા હતા તેવો મને
પણ તમે સામાન્ય મનુષ્ય ગમજો એટલે સંકોચનું કાન્તુ નહિ રહે.”

એક વાર ગોસ્વામીજી તથા તેમના શિષ્યો બેઠા હતા,
ત્યારે એક અપરિચિત માણસે આવી પૂછ્યું કે “આ બધા આપના
શિષ્યો છે કે?” તેના જવાબમાં ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “લાઈ!
અમે તો બધા બધુજો છીએ, ગૌ ધર્માર્થી હોવાથી આદે નહીએ
છીએ.” થોડી વાત પછી તે માણસ જતો નહો એવે ગોસ્વામીજી
એ કહ્યું કે “એક ભગવાનજ સૌના સાચા ગુરુ છે આપણે સૌ
તેમનાજ શિષ્યો છીએ તે દોષને ગુન્ગરીકે ઉપયોગ કરી લે
તેથી જો તે એમ માને કે ‘હું ગુરુ છું અને આ બધા મારા

શિષ્યો છે' તો તો તેનું અધ્યયનનજ થવાનું. ”

એક વાર ગોસ્વામીજી નગેંદ્રનાથ ચંદ્રોપાધ્યાયને સાથે હમ મુર્શિદાબાદના એક ઉત્સવમાં ગયા હતા. ત્યાં હજી સવાર ન થઈ ત્યાં તો ગોસ્વામી મહારાજ પધારીમાંથી ઉઠી દૂધ ગરમ કરવા લાગ્યા. નગેંદ્રબાબુએ ઉઘમાંથી જાગી ગોસ્વામીજીને દૂધ ગરમ કરતા જોઈ તેમને પૂછ્યું કે “મહારાજજી ! પરોઢીઆમાં આ બધી શી ધમ્માલ આવરી છે ?” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “તમારે ઉઘમાંથી ઉઠાવેલજ દૂધ પીવાનો અભ્યાસ છે, તેથી અહીં પછુ ને તમને જાગતાંની સાથે દૂધ તૈયાર મળે તો જાદુ આનંદ થયો, એમ ધારીનેતું આપને માટે તેની તૈયારી કરે છું.” સ્નેહીજનો સાધેનો તેમનો આવો અલૌકિક સ્નેહ હતો. પુરીધામમાં જ્યારે ગોસ્વામીજીએ દેહ છોડ્યો ત્યારે તેમણે બધા સ્નેહીઓને તે સમાચાર તારથી પહોંચાડવા યોગજીવન ગોસ્વામીને આદેશ કર્યો હતો તથા સૌના આશીર્વાદ માગ્યા હતા. તેસ્નેહીજનો પછુ તેસમાચાર સાંભળી પુરીધામમાં તેમના સમાધિમંદિરમાં સ્મરણાંજલિ આપવા ગયા હતા.

ગોસ્વામી મહારાજ શાંતિપુર રહેતા હતા, ત્યારે એક વાર તેમના એક શિષ્ય શ્રીમુત મહેંદ્રનાથ મિત્રને તેમની પાસેથી શ્રીમદ્ભાગવતની કથા સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ; તેથી ગોસ્વામી મહારાજ તેમને કથા સંભળાવવા લાગ્યા. પરંતુ કથા સાંભળતાં સાંભળતાં મહેંદ્રબાબુ તો ઉંઘી ગયા ! ઉનાળાને સમયે તેમનું શરીર પરસેવાથી જિંભાઈ ગયું હતું. આ જોઈ ગોસ્વામી મહારાજ પાડ બંધ રાખી જ્યાસુધી મિત્ર મહારાજ ઉંઘતા રહ્યા ત્યાંમુધી તેમણે પગથાવડે પવન નાખ્યા કર્યો.

ગોસ્વામીજી કલકત્તામાં રહેતા હતા ત્યારે તેમના એક શિષ્ય શ્રીધર ઘોષ ત્રિદોષ જ્વરથી પડકાર પડ્યા. આ ભયંકર વ્યાધિ જોઈ તેમનાં સંબંધીજનો અંગ્રાઈ પડ્યાં તેઓએ ગોસ્વામીજીને કહ્યું કે “શ્રીધરને કોઈ દવાખાનામાં લઈ જઈએ તો ઠીક.” આ વાત સાંભળી તેમને જાદુ દુન્ય લાગ્યું. તેમણે કહ્યું કે “આ શું બોલો છો ? એમ બનેજ કેમ ? આ શાંતિના (પોતાનાં પુત્રીના) કોઈ બાળકને એવો રોગ થયો હોય તો આમ હલો ખર્ચ કે ?” ગોસ્વામીજીનો આવો અભિપ્રાય જાણી સંબંધીજનોએ પૂછ્યું કે “ત્યારે એની સેવા-શુદ્ધપા કોણ કરશે ?” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “હું કરીશ ” આ પ્રમાણે કહી તત્કાલ

શ્રીધર માટે તેમણે બૂઝા ઓરડાની તેમજ દવા વગેરેની વ્યવસ્થા કરી અને તેને સંપૂર્ણ આરામ થયો ત્યાંસુધી તેની સંભાળ લેતા રહ્યા. ગોસ્વામી મહારાજના એક બીજા શિષ્ય શ્રીયુત ચારદાકાંત બટ્ટોપાધ્યાયે પણ શ્રીધર બાળુની ખસ લાવથી સેવા કરી હતી. આથી શુરુદેવ તેમનાપર બહુજ પ્રસન્ન થયા હતા.

કલકત્તાનિવાસ દરમિયાન ગોસ્વામીજીના એક શિષ્ય હંમેશાં ચાલતા ગંગાસ્નાન કરવા જતા હતા અને પાછા આવે ત્યારે શાક્યા પાક્યા હોય તેથી લંડારમાં જઈ કંઈક ખાઈ લેતા હતા; પરંતુ એક દિવસ તેમને એક સેવકે લંડારમાંથી લોળન લેતા અટકાવ્યા. આ વાતની ગોસ્વામીજીને ખબર પડી એટલે તેમણે તેમને એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું કે “ભુજો, મારી પુસ્તકે રાખવાની પેટી છે, તેની નીચે હું રોજ તમારે માટે પ્રસાદ રાખી મૂકીશ. તમે જ્યાંસુધી અહીં રહો, ત્યાંસુધી રોજ પેટીનીચેથી પ્રસાદ લઈને ખાલો.”

એક બે અઘણ પ્રકૃતિવાળા શિષ્યો આશ્રમમાં ઘણી વાર ધાંધલ કરી મૂકતા હતા. નજીવા કારણ માટે તેઓ અનેક વાર એકબીજાની સાથે ઝગડો કરતા હતા. આથી એક માણસે ગોસ્વામી મહારાજને પૂછ્યું કે “આવાઓને તમે આશ્રમમાં શામાટે પકડ્યા રહેવા દો છો? તેઓ વારંવાર ઉપાધિ ક્યાં કરે તે કરતાં તેમને અહીંથી રજા આપવામાં શું ખોટું?” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “એમને કંઈ મહાપુરુષો બહી આશ્રમમાં નથી રાખ્યા. એમની પ્રકૃતિજ એવી છે કે એમને કોઈ પણ સંધરે એમ નથી. પરંતુ હું પણ તેમને ન રહેવા દઉં, તો પછી તે બિચારા બંધ ક્યાં? તેથીજ મેં તેમને અહીં રહેવા લીધા છે.”

ગોસ્વામી મહારાજ પોતાના શિષ્યોને પ્રસંગોપાત કેવા પત્રો લખતા હતા તે દર્શાવવા તેમનો એક પત્ર અહીં આપીએ છીએ.

॥ ૐ હરિ. ॥

સ્નેહપૂર્વક વંદન—

આપનો પત્ર વાંચી આનંદ થયો છે. આપનો પહેલો પત્ર મને મળ્યો નથી. નિઃકાપૂર્વક સાધન કરશો તો જરૂર તેલું કૃપા મળશે. સાધના કરશો તોજ ધર્મ તમારા જીવનમાં ઉતારી શકાશે, અને માત્ર મોહાની વાતોનો વિષય નહિ રહે. સાધનામાં આગળ વધશો એટલે કોઈ પણ બાબત અહા કે અનુમાનથી માની લેવાની નહિ વિ. ૨૦

રહે સર્વ બાળતોનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો

પત્ર લખો કે ન લખો તેમા કંઈ વાધો નથી જેઓ સાધનામા
મન્યા રહે છે તેઓ હુમેશા મારી સાથેજ છે હાલ તો ઢાકામા છુ
તરતમા ફેાઈ ખીજે રથને જણુ પડે એમ લાગતું નથી ઇતિ

શુભાકાંક્ષી

વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી

શ્રીજીતિપ્રત્યે ગોસ્વામી મહારાજને કેવો નિર્દોષ અને વિશુદ્ધ
ભાવ હતો તે નીચેની ઘટનાપરથી જોઈ શકાયો

એક વાર ગોસ્વામીજી પોતાના ધર્મપત્ની સાથે એકાતમા
હતા ત્યારે તે બંને જગત્જનની મહામાયા હોય એવો ભાવ
તેમના મનમા આવી ગયો તરતજ તેઓ તેમના સ્વજનમા આજો
ટવા લાગ્યા અને વારવાર હાલત પ્રજ્ઞામ કરવા લાગ્યા જેમને
પોતાની શ્રીપ્રત્યે પણ આવો જગત્જનની મહામાયાનો વિશુદ્ધ
ભાવ આવી શકતો હોય, તેમને અન્ય શ્રીઓપ્રત્યે તેવો ભાવ રહે
તેમા કહેવું જ શુ ?

શ્રીજીતિપ્રત્યેની કૃપા વિષે ગોસ્વામીજી નીચે પ્રમાણે ઉપ
દેશ આપતા હતા -

‘ શ્રીજીતિપ્રત્યે હુમેશા માતૃભાવ અને બગિનીભાવ રાખો
નારીજીતિનુ જેટલુ સન્માન કરશો, તેટલા વિશેષ પવિત્ર થશો
જેના તરફ માનની દૃષ્ટિથી જોઈએ તેનાપ્રત્યે કુદૃષ્ટિ તો થતીજ
નથી “શ્રીઓને માન આપો” એમ કહેવામા આવે છે ત્યારે પછા
ખરા હસવા લાગે છે, પરંતુ ખચિત માનજો કે, જ્યાં પણ શ્રીઓનુ
ઢીકે ઢીકે સન્માન જળવાય છે ત્યાંજ વીર પુરુષો વિશેષ જન્મે છે
અ જેને પણ શ્રીજીતિનુ સાફ સન્માન બાળવીને જગતના રવામી
બન્યા છે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે ‘ જ્યાં નારીજીતિનુ સન્માન થાય
■ ત્યાં દેવતાઓ રમણુ કરે છે ’ હવે નારીજીતિનુ સન્માન કયા
પિતા હુટકોજ નથી, નહિ તો આ દેશનુ કદી પણ કન્યાણુ થવાનુ
નથી એક મહાસતીના-દ્રૌપદીના અપમાનનુ કુળ ભારતવર્ષ
આજમુધી લોગવી રહ્યું છે ! ”

દેશને ખાતર ગોસ્વામી મહારાજનુ અતર દેવુ રહી ઉઠતું
તેમજ ભારતવાસીઓનું ઐહિક તથા પારલૌકિક કલ્યાણ કેમ થાય ?
તેની તેમને કેટલી બધી ચિંતા રહ્યા કરતી તે નીચેના કેટલાક
પ્રસંગો ઉપરથી જણાઈ આવશે

હિમાલયની યાત્રાદરમિયાન ગોસ્વામીજીને એક મહાપુરુષનાં દર્શન થયાં, ત્યારે પૂછ્યું હતું કે “આ દેશના લોકો દિનપ્રતિદિન દુઃખમાં રૂળતા જાય છે, ચોમેર દુઃખ-દારિદ્ર્યનુંજ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું જાય છે; એવી સ્થિતિમાં તેમનો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય ?” મહાપુરુષે જવાબ આપ્યો કે “બ્રહ્મચર્ય અને સત્યના પાલનથી સર્વ પ્રકારે કષ્ટચાળુ થશે.” ત્યારપછી એક વાર ગોસ્વામી-મહારાજે દાર્શનિક પંડિત શ્રીયુત નગેન્દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય શીલને કહ્યું હતું કે “આપણા દેશના શિક્ષકો પોતાના શિષ્યોને પ્રેમથી છુટી લઈ બ્રહ્મચર્ય અને સત્યનું પાલન, એ બે વસ્તુઓ તેમને પાછું કે તોજ દેશનું સાચું કષ્ટચાળુ થાય.”

એક વાર ગોસ્વામી મહારાજ કલકત્તા પાસે ચેપાડા ગામમાં પોતાના શિષ્યો શ્રીયુત નગેન્દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય તથા દેવેન્દ્રનાથ સામંત વગેરે સાથે કીર્તનના આનંદમાં મસ્ત હતા. એવામાં બંધે કંઈક એવામાં આંખું હોય તેમ અકસ્માત્ બાવાવેશ ઉભરાઈ આવ્યો અને અશુભાતથી વક્ષસ્થળ બિંબાઈ ગયું. આકાશ સામું જોઈ તેઓ બાવાવેશમાંજ કંઈક ગદ્ગદગીતા હતા. આ જોઈ શ્રી આદ્યર્ચ્યકિત થઈ ગયા. થોડી વાર પછી તેમને ભાવસમાધિ ઉતરી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે “આજે એક વાતની તો ચિંતા ટળી ગઈ.” આ સાંભળી નગેન્દ્રનાથજીએ આશ્ચર્યચકિત પૂછ્યું કે “આપને કંઈ વાંધો ન હોય તો આજે આપને જે કંઈ અનુભવ થયો હોય તે અમને કહેવા કૃપા કરો.” ગોસ્વામી મહારાજે કહ્યું—“આ દેશની દુર્દશા જોઈ બધા મહાપુરુષો લેળા થઈને, તેનો ઉદ્ધાર કરવા માટે ભગવાનને પ્રાર્થના કરતા હતા. એવામાં ભગવાને તેમને પોતાના તેજોમય સ્વરૂપનાં દર્શન આપ્યાં. આવો ઉન્નતવળ પ્રકાશ તો મેં ક્યારે પણ જોયો નહોતો. તેમના અસાધારણ તેજથી સૂર્યચંદ્રાદિ વિશેષણો પ્રકાશી ઉઠ્યા, પર્વતો ઠાલવા લાગ્યા અને સમુદ્રો ઉછળવા લાગ્યા. એ દિવ્ય દર્શન કરીને કોઈ કોઈ તો મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા, કોઈ બાવાવેશમાં નૃત્ય કરવા લાગ્યા અને કોઈ કોઈ તો ઉંચે સાદે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. છેવટે ભગવાન તેમની પ્રાર્થના સ્વીકારી અંતર્ધાન થઈ ગયા.”*

જીવોનાં દુઃખ જોઈ ગોસ્વામીજીનો અંતરાત્મા રડી ઉઠતો અને તેમનું હૃદય કંપી ઉઠતું હતું. શુરુકૃપાથી પોતાને જે દિવ્ય

* શ્રીયુત ચારદાસંત બટ્ટોપાધ્યાયની મોંઘોમોંઘી ઉપરથી,

પ્રદ્યાનંદનો લાભ મળ્યો હતો તે દિવ્ય પ્રદ્યાનંદની લક્ષણી કરી, ગોસ્વામીજી ત્રિતાપવ્રત લખેને શાંતિ અપતા હતા એક દિવસ પ્રસંગોપાત ગોસ્વામીજીએ કહ્યું હતું કે “ચોતાની વહાલી ઓતું દાન કરવાની કોઈને હિંમત થાય નહિ ચોતાની પ્રિયતા-માને તો ઐ આદરપૂર્વક પ્રાણની પેઠે સાચવે-સલાળે છે, તેમ સાધુ મહાત્માઓ સાધનાદ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી અમૂલ્ય સંપત્તિને સાચવીજ શકે છે-તેનું કોઈને દાન કરવા નથી” એક શિષ્યે પૂછ્યું કે “મહારાજ ! તોપણ આ દેવદુર્લભ વસ્તુની-પ્રદ્યાનંદની-ત્યાં ત્યાં લક્ષણી શા સારું કર્યા કરે છે?”

ગોસ્વામી મહારાજે જવાબ આપ્યો-“ભાઈ ! આ ત્રિવિધ તાપથી તપી રહેલા જગતની બધા મને મુળની નિંદા લેવા દેતી નથી, એટલે આથી લોકકેટલાણુ સધાય છે એમ માનીનેજ યથા-શક્ય સ્વધર્મ બજાવે જાઉં છું.”

પ્રકરણ સોઢમું

પ્રયાગધામનો કુંભમેળો

યાગ ધામના કુંભમેળામાં બાગ દેવા માટે, ગોસ્વામી મહારાજ ઘણા શિષ્યો સાથે હલ-કત્તાથી જવા નીકળ્યા. માર્ગમાં શોણપુરના હરિહર સત્રના મેળાનાં દર્શન કરવા સૌ ખાંકિપુર ઉતર્યા અને પછી ચોપ માસમાં પ્રયાગ ધામમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં પુણ્યસદિલા ગંગા તથા યમુનાનું સંગમ થાય છે. અને

શુભરૂપે સરસ્વતી પણ આવી મળતી હોવાથી, તે સ્થાનને 'ત્રિવેણી-સંગમ' કહેવાય છે. ભારતવર્ષનો આદ્યંત ઇતિહાસ, વેદ, વેદાંગ, પદ્ધતિ, સ્મૃતિઓ, કાવ્ય, પુરાણ, ગણિત, વિજ્ઞાન, શિક્ષણ, વાણિજ્ય, યોગયજ્ઞ, ધ્યાનધારણા, શૌર્યવીર્ય, સ્વાધીનતા-એ બધાની સ્મૃતિ આ ત્રિવેણી-સંગમમાં એકત્ર થયેલી છે.

વનવાસમાં ઓરામચંદ્ર લક્ષ્મણ તથા જાનકીજી ભરદ્વાજ ઋષિના આશ્રમમાં આવ્યાં હતાં, તે આશ્રમ અહીં જ હતો. પ્રાચીન-કાળમાં પણ ઋષિમુનિઓ મકરસંક્રાંતિપર એ ભરદ્વાજ ઋષિના આશ્રમમાં એકત્ર થતા હતા. શ્રીગૌરાંગ પ્રભુએ શ્રીરૂપ ગોસ્વામીને દશાશ્વમેધ ઘાટે દીક્ષા આપી હતી. આવી અનેક પુણ્ય સ્મૃતિઓથી ભરપૂર પ્રયાગરાજમાં કુંભમેળો હતો.

ગંગાનું પશ્ચિમગાળુએ અલ્હાબાદ અને પૂર્વ ગાળુએ હુંસી આવેલું છે. તેના મધ્ય ભાગમાં એક નાના દીપ જેવું 'રેતીનું' મેદાન આવેલું છે. તેની અને હુંસીની વચ્ચે ગંગાપ્રવાહ વહેતો હતો. અલ્હાબાદથી આ દીપમાં જવા માટે તેમજ લાંથી હુંસી જવા માટે એક મોટો પૂલ બાંધેલો હતો. ઘણા ખસ સંત સાધુઓ એ બેઠાંજ રહેતા હતા. કેટલાકે હુંસીમાં પણ રહેતા હતા.

સાધારણ રીતે માઘમાસમાં તો દરવર્ષે પ્રયાગમાં 'માઘ મેળો'

સત્ય છે, પરંતુ આ વર્ષે કુલમેયો હોવાથી ઘણા લોકો એકપા થયા હતા કેઈ નહિ તો દરેકે લાખ માણુતો આવ્યા હશે આટલા બધા લોકો આમ શામાટે એકપા થયા હશે? આટલી બધી માનવ મેદનીને ધાર્મિક લાવનાથી પ્રેરણા મતસમાગમ, પુણ્યસ્મરણ અને કથાકીર્તનાદિરૂપે ધર્મલાભ લેવાની લાવનાથી એકત્ર થવી જોઈએ છીએ ત્યારે તો એ લોકસંગ્રહની દૃષ્ટિએ સ્વલગન જીવી ગયેલા અને આવા ઉત્તમ સમેલનો યોજી ગયેલા પુણ્યાત્માઓને સહ જે વદન થઈ જાય છે કોઈ પર્યુકુલિઓમા, કોઈ જુલોમા, કોઈ છત્રીઓ નીચે તો કોઈ વગી ખુલ્લા સ્થાનમા, એમ અનેક સ્થાનમા સમાવેશ થતા પુણ્યોમા જે નેમિષાસ્થાનમા ભરાયેલી ઋષિમુનિઓની સલાનુ વહન આવે છે તેને મળતો જ આ કુલ મેળાનો દેખાવ લાગતો હતો *

ગોસ્વામી મહાત્મા જ ત્યારે પોતાના શિષ્યો સાથે હગ્નિના મનુ મધુર ગાન ગાતા ગાતા મેળાના વચલા ભાગમા આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તો કોઈ દિવ્ય મહાભાવનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો ગોસ્વામી મહાત્મા જ ત્યારે મહાભાવમા મતવાલા બની દ્વાધ ઉઘા કરી નાચતા નાચતા કીર્તન કરતા ત્યારે તો જલ્દે આ પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ જ ઉતરી આવ્યું હોય એમ લાગતું હતું અનેક સપ્રદાયના સાધુસન્ધ્યાસીઓ આ નવા મહાપુરુષને આશ્ચર્ય પૂર્વક જોતા હતા અને આમ ભીડ એટલી બધી વધી ગઈ કે તે વખતે ગોસ્વામી મહાત્માને સંભાળવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યા હોટેક દૂર ચાલ્યા એટલે એક મહાતેજોમય અને પહોડી શરીર વાળા મહાત્મા ટોળામાથી માર્ગ કરી ગોસ્વામીજી પાને આન્યા અને તેમને પ્રેમાલિંગન કર્યું પ્રેમાલિંગન કરતા જ તે મહાપુરુષમા અદ્ભુત, રોમાચ વગેરેના રૂપમા મહાભાવનો ઉદય થયો અને વિરોધ આશ્ચર્ય તો એ યસુ કે તે મહાત્મા, ઘોરી જ વાગમા ક્યાના ક્યા અદ્ભુત થઈ ગયા કીર્તન કરતા કરતા ગોસ્વામીજી ત જુએ આવી પહોંચ્યા ત્યાં નિઘ્રાતિ કર્યા બાદ એકે સખાને તે અપંગિચિત મહાત્માની વાત પૂછતા ગોસ્વામીજીએ ખુલ્લું હૃદય કે "તેઓ તો મા । મુરુદેવ રૂમકુમ બાળાજી હતા વમને ગૌને દર્શન દેવા આવે ગુપ્તવેશે પધાર્યા હતા "

આશ્રમના ઉપયોગ માટે ગોસ્વામીજીને, જ્વાલિયર રાજ્યના એક વખતના દિવાન સર દિનકરરાવ બહાદુરે એક મોટો તંબુ આપ્યો હતો. આ તંબુના પ્રવેશદ્વારમાં—

“હેરેનામ હેરેનામ હેરેનામૈવ કેવલમ્ ।

ફલૈનાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ ગતિસ્ત્યથા ॥”

આ સ્લોક મોટા અક્ષરે લખવામાં આવ્યો હતો, અને અંક-ફના એક સાગમાં “શ્રીગૌર-નિવાસ”ની સુષુપ્ત પ્રતિમા પધરાવવામાં આવી હતી.

એક દિવસ આ મૂર્તિ પાસે કીર્તન થતું હતું ત્યારે ગોસ્વામીજીના એક શિષ્ય શ્રીયુત મહાવિંધુ જ્યોતિ મહાશયે એક સ્વરચિત ગાન ગાવા માંડ્યું. તેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

“હે ભાઈઓ! આજ હરિકીર્તનમાં આવવા સૌ તૈયાર થઈ જાઓ. હે જગજ્જનો! અમૃતમય હરિનામના મધુરતાનમાં મસ્ત-માંડાતુર બની જાઓ. આ તીર્થંજન પ્રયાગધામ છે, ગંગા-યતુનાનો સંગમ છે, શ્રીયુક્તો વિંધસિંહ પશુ સન્મુખ બિરાજે છે, અહો! આથી બીજો સરસ સુયોગ ક્યારે મળવાનો છે? પ્રેમાનંદમાં બન્ને હાથ ઉઘા કરી “દીનબંધુ”નું બાવાજન કરે. તેને વ્યાકુળ ચિત્તે બોલાવવાથી-તેનું સ્મરણમનન કરવાથી તે સહાય આપ્યા સિવાય રહી શકતો નથી. તેનું નામજ ‘દીનબંધુ’ છે અને સાથેજ તે દીનદુઃખીઓનો બંધુ છે. અહો! ત્રિવિધ તાપથી તપી રહેલા માનવીને એ પતિતપાવનજ એકમાત્ર આધાર અને આશ્રયસ્થાન છે. જોપ બાબકો તેમને ગદ્ગદ કંઠે બોલાવતા ત્યારે તારતળ તે ગોપાલ પ્રભુ તેમને દર્શન દેતા હતા. અસુરકુળમાં પ્રહ્લાદજી પણ એજ પ્રમાણે શ્રીહરિનામમાં મસ્ત બન્યા હતા. એ તારકબ્રહ્મા શ્રી હરિનામના પ્રતાપેજ તેઓ જળ, અગ્નિ, અને પહાડ પરથી ફેંકાવા છતાં જ્વતા રહ્યા હતા. હે ભાઈ! તમે પણ એકવાર ગદ્ગદ કંઠે સાક્ષુ નયને અને લાવણીને હૃદયે એ દીનબંધુને બોલાવો. નાશવંત વિષયોને જદલે શ્રીહરિચરણમાં પ્રીતિ કરે. હમેશાં તે સચ્ચિદાનંદ પ્રભુનુંજ સ્મરણ, મનન અને ચિંતન કરે. શત્રુ-મિત્ર અને માન-અપમાનમાં સમતા લાવીને પોતાને તૃપ્તથી પણ હલકા માનતા થકા મન અને આણુ જોડીને હરિરસમાં મસ્ત બની જાઓ.”

ગોસ્વામી મહારાજ હમેશાં સવારે—ગાયત્રી કોઈ વખતે સાંજે પણ—પોતાના શિષ્યો સાથે કુંજમેળામાં આવેલા સંત મહાત્મા-

૨૩૬ મહાત્મા વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી-પ્રકરણ સોળમું

ઝોનાં દર્શન કરવા નીકળતા હતા એ વખતે તેઓ જે રસ્તે યધને જતા ત્યાં સાધુઓની શીઠ બંધતી અને તેમનાં દર્શન થતાંની સાથે તેઓ સર્વ “હરિજોલ”નો ધ્વનિ કરતા હતા ગોસ્વામીજી દર્શન કરતાં કરતાં કોઈ ચોગ્ય સામુના આશ્રમમાં કેટલીક વાર બેસતા અને પ્રસંગોપાત બહુ વિનીત લાભે શાસ્ત્રચર્ચા પણ કરતા હતા. તેમની વિનય-નમ્ર વાણીથી, અસાધારણ વિદ્વતાથી અને જ્ઞાનગર્ભ ઉપદેશથી સાધુજનો બહુજ પ્રસન્ન થતા હતા.

બંગાળી લોકો મગ્ધી ખાચ છે તેથી સામાન્યપણે સાધુ સંન્યાસીઓ તેમનાવરફ ધૂણાની દૃષ્ટિએ જોતા હતા. એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાક તો તેમને ધર્મ-કર્મવિનાશ માની બેઠા હતા. પરંતુ ગોસ્વામીજી તથા તેમના શિષ્યમંડળના એક મામપર્યંતના સહવાસથી પણ સાધુ સંન્યાસીઓનો ઉપરોક્ત અભિપ્રાય બદલાઈ ગયો હતો. કેટલાક તો તેમના શુદ્ધ આચારવિચારથી તેમજ અનન્ય પ્રેમદક્ષણા ભક્તિથી તેમનાપ્રત્યે આદરભાવ રાખતા થયા હતા. હવે તો અનેક મહંતો પણ ગોસ્વામીજીને એક મહાપુરુષ-તરીકે માનતા અને સાધુસભામાં પણ ઉચ્ચ આસન આપતા. મહાત્મા કાઠીઆ જાવા કહેતા કે:-“ગોસ્વામી મહારાજ તો અદ્વિતીય મહાભક્ત છે”

ગોરખપુરના સુમનિદ મહાત્મા ગંભીરનાથને પણ ગોસ્વામીજી પ્રત્યે બહુ સદ્ભાવ હતો. તેઓ કહેતા કે “એમના જેવા પવિત્ર અને સાચા પ્રેમી સાધુ બહુજ દુર્લભ છે.” મહાત્મા દયાળદાસે એક વાર ગોસ્વામીજીના શિષ્યને કહ્યું હતું કે ‘હવે એ બંગાળી જાવાજના (ગોસ્વામીજીના) મને ક્યાં દર્શન થઈ શકશે ?’ ખાસ કરીને તેમને ગોસ્વામીજીનું અને તેમના શિષ્યમંડળનું સંદર્શન સાશાળું બહુજ ગમતું હતું. મહાત્મા છોટા કાઠીઆ જાવા પણ ગોસ્વામીજી પાસે અનેક વાર આવી ધર્મચર્ચા કરતા હતા. અને સુકામે જતા ત્યારે ભુલ પડવા આટલે તેમને અત્યંત વેદના થતી. મહાત્મા નગસિંહદાસ ચાને પહાડી જાવાને પણ ગોસ્વામી મહાનગપ્રત્યે એટલી બધી ચક્રાભક્તિ હતી કે તેઓ ગોસ્વામીજીએ દેહ ઊડયા પછી ઘણા વખત સુધી પુરી ધામમાં તેમના સમાધિ-મંદિરમાં રહ્યા હતા.

મહાત્મા અર્ચુનદાસ તો હંમેશાં ઘણું ખરૂં ગોસ્વામી મહારાજ પાસેજ બેતા હતા કેટલીક વાર તો તેઓથી બાબવેશમાં

આવી જઈ તેમના માથું અનિમેષ નેત્રે ભેંસી રહેતા હતા અને તેમને શ્રીરામચંદ્રજી જેવા બાણી તેમની પાસે શ્રીરામસ્થાસ્તોત્રનો પાઠ કરતા હતા. ક્યારેક વળી હાથ હાથી તેમની આરતિ પણ ઉતારતા હતા અને ઉંચે સાદે પોકારતા હતા કે “ હે ભાઈઓ ! જોતા નથી શું ? મહારાજ તો સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્ય મહાપ્રભુ છે. જોમણે બંધાણમાં ચૈતન્ય આણ્યું છે. મેં તો ઘણાંયે કુંભની યાત્રા કરી પણ આજ મહારાજના દર્શનથી અધી યાત્રાઓ સફળ થઈ છે ” મહાત્મા અર્જુનદાસજી બ્યારે જોસ્વામીજીનું સંકીર્તન થતું હતું, ત્યારે ઘણી વાર કીર્તનમંડળની આગળ આગળ નાચતા આજતા હતા. ક્યારેક હાથ જોડીને સૌને નમન કરતા ઉભા રહેતા તો ક્યારેક સૌની પાછળ રહેતા હતા. જોસ્વામીજીની આપેલી પ્રસાદી તેઓ ખરું ભાવથી જમતા હતા અને કોઈ વાર તેમની ચરણરજ માથે ચઢાવતા તો કોઈ વાર આજે રાશીરે ચોળતા હતા. એક વાર તેમણે સર્વ સાધુઓનું ચરણામૃત એકત્ર કરી રાખ્યું હતું તેમાંથી થોડું પી જઈ બાકીનું સાચવી રાખ્યું હતું. જોસ્વામીજીએ કહ્યું:-“ મહારાજ ! ચરણામૃત સંધ્યું છે તે શું એકઠાજ પી જશે ? ” આ સાંભળી મહાત્મા અર્જુનદાસ તો શમ્ભાઈ ગયા અને તત્કાળ તે ચરણામૃત જોસ્વામીજીને આપી દીધું. જોસ્વામીજીએ તે ચરણામૃતનું પાન કરી, બાકીનું શિષ્યજનોને આપી દીધું.

કુંભમેળામાં ઉત્તર મંકાતિને દિવસે મકરસ્નાન થોડા ઠાંક માંડ્યો થયું.

જોસ્વામી મહારાજે પોતાના શિષ્યો સાથે વેપ્પુવ સંમદાયના અનુયાયીઓ સાથે મકરસ્નાન કર્યું હતું સ્નાન કરતી વખતે જોર મહારાજ જોસ્વામીજીના શિષ્યમંડળને એવો સંકટપ કગવવા લાગ્યા કે તેમને ધન, ધાન્ય, પુત્રપત્નિ અને સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિ થાય. આ સાંભળી જોસ્વામીજી વચમાં બોલી ઉઠ્યા “ અરે ! જોર મહારાજ ! આ શું બોલો છો ? જોમને એવો સંકટપ ન કરાવો. ” આ સાંભળી જોર મહારાજ તો જરા અચકાઈ ગયા. પછી તેમણે પૂછ્યું -“ ત્યારે જોમને કેવો સંકટપ કરાવું ? ” જોસ્વામીજીએ કહ્યું:-“ જોમને એવો સંકટપ કગવો કે તેમને ઉપર જણાવ્યું તે ધન ધાન્યાદિ કંઈ ન મળે પણ તેમની મૌની લગવાનમાંજ પ્રીતિ બની રહે ” પછી જોર મહારાજે એવો સંકટપ કરાવ્યો.

મકરસ્નાન પછી કુંભસ્નાન કરવામાં આન્યું હતું. કુંભ-

સ્નાન પણ મકરસ્નાનના જેવાજ હાડમાઠથી તેમજ તેવીજ વિધિ પ્રમાણે કરવામા આવ્યું હતું વિગ્રેષતા એ હતી કે, મકરસ્નાન કરતાં કુંભસ્નાનમાં લોકોની સખ્યા બમણી હતી. સાંજજવા પ્રમાણે તે દિવસે લગભગ વીસ લાખ નરનારીઓએ કુંભસ્નાન કર્યું હતું ધર્મનિમિત્તે આવેા મહાન લોકસમૂહ પૃથ્વીમાં ક્યાંમ પણ એકત્ર થતો હોય એવું સાંભળ્યું નથી

માથ માસ પૂરો થયા પછી (એટલે કે માપ શુકલ પૂર્ણિમા પછી) આ મહાન મેળો સમાપ્ત થયો.

મેળો વીન્યા પછી ગોસ્વામી મહાત્મા થોડો વખત અદલા-બાદમાં રહ્યા હતા. બહો નવદીપવાસી વાણીતોળ ગાગરિ સાથે, ગોસ્વામીજીએ પોતાની નાની પુત્રી શ્રીમતી પ્રેમમખીનાં લગ્ન કર્યાં.

પ્રકરણ સત્તરમું

નવદ્વીપનો મહોત્સવ અને શાંતિપુરશ્રમણ

યાગધામના કુંભમેળાનાં દર્શન કર્યા પછી ગોસ્વામીજી યોરો વખત કેલકતામાં રહ્યા હતા ત્યાંથી હોળીને દિવસે શ્રીમન્ મહાપ્રભુના જન્મોત્સવમાં જાણ લેવા તેઓ નવદ્વીપ ગયા હતા અને ત્યાં ભગવદ્ભક્ત મથુરાનાથ પદરત્નને ત્યાં ઉતારો રાખ્યો હતો.

શ્રીમન્મહાપ્રભુના જન્મદિવસે ચંદ્રમહાલ્ય આવતું હતું; તેથી તે દિવસનું માહાત્મ્ય એવડું વધુ હતું. ફર ફરના દેશોથી લાખો ભક્ત-જનો નવદ્વીપમાં આવ્યા હતા. અને આવભક્તિનો અદ્ભુત પ્રવાહ વહી રહ્યો હતો. કીર્તનમંડળીઓ ચારે તરફ કીર્તન કરતી હતી અને શ્રીહરિનામથી રસે વિશાળો ગાણ રહી હતી. તેમાં પશુબ્યારે ગોસ્વામી મહારાજ પોતાના શિષ્ય મંડળ સાથે કીર્તન કરવા નીકળતા ત્યારે તો આનંદનાં પૂર ઉદ્ભવતાં.

દાગડુની પૂર્ણિમાનો દિવસ હતો. સધ્યાભાગ પછી ચંદ્ર મહાલ્ય થવાનું હતું. એટલે પ્રતિ-કાળથી ચારે તરફ વિવિધ પ્રકારે હરિનામમહોત્સવની તૈયારી થવા લાગી. શ્રીગૌરાંગદેવતા આ-ગમન દિવસે જે તિથિ, નક્ષત્ર, યોગ વગેરે હતાં તેવોજ મહેંદ્ર યોગ આજે ચારસો વર્ષ પછી આવ્યો હતો, એટલે લોકો વિશેષ આનંદમાં હતા. જપેર યયા નહિ ત્યાં તો લાખો ભક્ત-જનો કીર્તન કરતા કરતા ગંગાકાંઠે એકત્ર થયા અને ભજનકીર્તન તથા નામ-ધૂન ચાલવા લાગી.

“જપેર પછી ગોસ્વામીજી પણ શિષ્યો સાથે કીર્તન કરતા કરતા ગંગાજી ગયા. અનેક મંડળીઓ કીર્તન કરતી કરતી ચાલતી હતી. ગોસ્વામી મહારાજની મંડળી બ્યારે કોઈ બીજી મંડળીને મળતી ત્યારે ત્યાં અદ્ભુત સન્નિવસનો પ્રવાહ આવતો હતો. ગો-

સ્વામી મહારાજને તો સર્વ સંપ્રદાયો તરફ સમાન ભાવ હતો, તેથી તેઓ સૌને આહવા અને સો તેમને આહવા હતા.

એક દિવસ ગોસ્વામીજી પોતાના શિષ્યમંડળ સાથે નવ-દીપનાં પ્રસિદ્ધ તપસ્વિની રાધ માતાજીનાં દર્શન કરવા ગયા. આ વૃદ્ધ ડોશીમા તો ગોસ્વામીજીનાં દર્શન કરતાંજ સાવાવેશમાં આવી ગયાં અને નમસ્કાર કરી હાથ લેટી, ધીજદેતપ્રભુતું સ્તોત્ર બોલવા લાગ્યાં. પછી ડોશીમાએ કહ્યું “ તમેજ તો મહાપ્રભુને લાભ્ય હતા કે જેણે ‘હરિનામની લ્હાણ કરી છયોનો ઉદાર કર્યો હતો.’” પછી ડોશીમાએ ગોસ્વામીજીને વિનયપૂર્વક પોતાની હુપડીમાં લઈ જઈ જે કંઈ હતું તે બતાવી પર્ણકુટીની આસપાસનાં વૃક્ષો વેલીઓ, ઝાડપાન અને પશુપક્ષીઓ પણ બતાવ્યાં. પછી ગોસ્વામીજી સાથે બહો જન્મજન્માંતરનો સંબંધ ન હોય તેમ જો માતાજીભાવપૂર્વક તેમની સેવા કરવા લાગ્યાં. ઘરમાં જે કંઈ આવડતું હતું તે બધું ગોસ્વામીજી અને તેમના મંડળ આગળ રજુ કરી દીધું. ગોસ્વામીજી તેમના પ્રેમને વશ થઈ શિષ્યો સાથે જન્મવા બેસી ગયા. ડોશીમાએ જે કંઈ હતું તે સૌને આનંદપૂર્વક જમાડ્યું. ડોશીમાનો આવેશ બહિર્ભાવ બેઈ સૌને ત્રેતાયુગનાં તપસ્વિની શબરી દેવી યાદ આપ્યાં હતાં.

પછી જ્યારે ગોસ્વામી મહારાજ જવા તૈયાર થયા ત્યારે માતાજીએ બાબદુ કર્યો કે “ જ્યારે કહેજીનો પ્રસાદ લીધા વિના જવાય નહિ. ” તેમનો અસાધારણ પ્રેમ બેઈ ગોસ્વામી મહારાજ રોકાઈ ગયા. પછી માતાજીએ બહુ પ્રેમથી જ્યારે સૌને જમાડ્યા, જમી રહ્યા પછી જ્યારે ગોસ્વામી મહારાજના શિષ્ય શ્રી-માન સત્યેંદ્રનાથ યોગ પત્રાળાં ઉપાડવા લાગ્ય એટલે તરતજ ડોશીમા મોટે અવાજે કહેવા લાગ્યાં “ રહેવા દો, રહેવા દો, નહિ તો મને મરી ગયેલી બાળુએ ” એમ કહેવા છતાં પણ યોગ મહારાજ પત્રાળાં ઉપાડતા બંધ ન થયા એટલે માતાજી તો ગોસ્વામીજી પાસે લઈ જઈને આક્રંદ કરવા લાગ્યાં. પછી ગોસ્વામી મહારાજ તેમને કહ્યું—“રહેવા દો, પત્રાળાં ઉપાડવાની જરૂર નથી.” પછી માતાજીએ બીજાં તે પત્રાળાં ઉપાડ્યાં અને પછી રોહીસંબંધી તથા પાટોરીઓ સાથે આનંદપૂર્વક લોજન કર્યું.

નવદીપના મહોત્સવને દિવસે સંચાલકો તરફથી ગોસ્વામી મહારાજને શિષ્યમંડળ સાથે જન્મવા પધારવાનું આમંત્રણ હતું;

પરંતુ ત્યાં જઈને જોયું તો વર્ણસેદાનુસાર ગોસ્વામી મહારાજ અને તેમના કેટલાક શિષ્યોનાં આસનો જૂદાં સળવામાં આવ્યા હતાં. આથી ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “હું તો સૌની સાથે ભોજન કરીશ.” પછી તેમણે સર્વના ભોજન બેસીને ભોજન કર્યું હતું. ભોજનદરમિયાન એક પંડિતે ગોસ્વામીજીને કહ્યું કે “કીર્તન કરતી વખતે આપના શિષ્યમંડળમાં કેવો સાત્ત્વિક ભાવ જોવામાં આવે છે તેવો બીજે જાગ્યેજ જોવામાં આવે છે; તોપણ તેઓ બધા માળા—તિલક વગેરે કેમ ધારણ કરતા નથી ?” આ સાંભળી ગોસ્વામીજીએ હસીને જવાબ આપ્યો કે “આ જુઓ, મારી માળા કેવડી મોટી છે. એ બધાઓનાં માળાતિલકનો ભાર મેંજ ઉપાડી લીધો છે.” સાધકની સ્થિતિ પ્રમાણે આદ્યચિહ્ન પણ ઉપકારક થઈ શકે, પરંતુ ગોસ્વામીજી તેને માટે ઠાંઈને આગ્રહ કરતા નહિ.

એક દિવસ ગોસ્વામી મહારાજ પોતાના શિષ્યમંડળ સાથે બ્રાહ્મસમાજના સુભાષક રાજકુમાર બન્દોપાધ્યાયને ત્યાં ગયા હતા. ત્યાં જો બન્ને વચ્ચે જે વાર્તાલાપ થયેલો તેનો સારાંશ બન્દોપાધ્યાય મહાશયના નિવરણ ઉપસ્થી અત્રે આપીએ છીએ:—“એક વાર ગોસ્વામી મહારાજ કેટલાક શિષ્યો સાથે એકાએક મારે ચેર પધાર્યા હતા. મેં તેમનો પાછી વગેરેથી સત્કાર કર્યો. પછી મારાં માતાજી ગોસ્વામી મહારાજને પ્રણામ કરવા આવ્યાં એટલે ગોસ્વામીજીએ તેમને પ્રણામ કરતાં અટકાવી કહ્યું કે:—“રાજકુમાર-બાબુને હું સારું લેણું છું તેથી આપ મારાં પણ માતાજી કર્યાં. માટે માને પ્રણામ કરવા દેવાય કે?” માતાજીએ કહ્યું:—“મહારાજ ! તમને જોઈ મને મારો મહાદેવ સાંભરી આવે છે.” ગોસ્વામી મહારાજે કહ્યું:—“ત્યારે તમે મહાદેવને પ્રણામ કરો અને હું માતાજીને પ્રણામ કરું.” આ પ્રમાણે કહી બન્નેએ પરસ્પર પ્રણામ કર્યા. પછી મેં ગોસ્વામી મહારાજને પ્રણામ કરી કહ્યું કે “એક વાર રાગપુસ્કાંટનો બ્રાહ્મસમાજનો ઉત્સવ થઈ રહ્યો પછી આપે મને આલિંગન કરીને કહ્યું હતું કે “મારે અને તમારું હૃદય પવિત્ર થાઓ.” આપના જેવા મહાપુરુષના શ્રીમુખમાંથી આ શબ્દો નીકળ્યા હતા; તેથી હવે મારે હૃદય આવું મલિન રહેવું ઘટતું નથી. કાંઈ નહિ તો છેવટ એકાદ મિનિટ પણ શુદ્ધ ચિત્તે સગવાનતું ધ્યાન થઈ શકે એવી કૃપા કરો અને એવો ઉપદેશ આપો, કે જેથી હું કંઈ સીધે માર્ગે વળી કૃતાર્થ થાઉં.” આ સાંભળી

ગોસ્વામીજી સહેજ હસ્યા અને પછી કહેવા લાગ્યા કે “એ ઉપાય સહેલો. પણ છે અને કષ્ટ પણ છે સહેલો એટલા માટે કે તે અપાયાને સાધ્ય થઈ શકે તેવો છે, અને કષ્ટ એટલા માટે કે સૌ તે ઉપાય બાપુવા છતાં તેને અમલમાં મૂકતા નથી સત્સંગ અથવા તો અગ્રુકે મનની સાધનાથી તમને વિવેકદ્વિ પ્રાપ્ત થશે અને જે નાશવત પદાર્થો તમારા હૈયામાં ઘર કરી રહ્યા છે તે લગવાનની કૃપાથી ચા ચા જશે કેમકે જે વસ્તુ પહેલાં નહોતી અને હવે પછી રહેવાની નથી તેને માટે મોહમમતા અને દોડધામ રખાયજ નહિ આ પ્રમાણે હૃદય જેમ જેમ સ્વ-છ યાય છે, તેમ તેમ અવિનાશી વસ્તુની બ્યાકુલતા વધે છે માટે પ્રથમ તમારા હૃદયમાં દિવો બધો કચરો સાધનાથી સાફ કરવા મંદી પડે.”

ઉત્સવની પૂર્ણાદુતિ થયા પછી ગોસ્વામીજી નૈકારરતે નવ દીપથી શાંતિપુર ગયા હવે તો શાંતિપુરવાસીઓ પણ ગોસ્વામી મહારાજનું નાહાત્મ્ય મમજતા થયા હતા આ વખતે તેમણે ગોસ્વામીજીનો લબ્ધ સંકાર કર્યો હતો અને આજ્ઞાવત્સર સૌ નારજનો તેમાં આનંદપૂર્વક જોડાયા હતા ગોસ્વામીજી પણ નાનો આજ્ઞા માનતા વદન કરતા હતા અને હેટલાક પૂજ્ય સ્ત્રીપુરુષોની તો તેમણે ચતુષ્પૂરે પણ દીપી હતી

એક વાર શાંતિપુરનિવાસી બધુજાએ ગોસ્વામીજીની આજેવાની નીચે શ્રી અદ્વૈતપ્રભુના લગ્નસ્થાન શ્રી બાવણામાં જઈ મોટો ઉત્સવ કર્યો હતો આ ધ્યાન સહેલથી જે માઈવ છેટે જાયવામાં આવ્યું છે, અને તેના વિષે અનેક આલ્સર્યકારી થઈના એ માવગવામાં આવે છે આસપાસના ગામના લોકો કહે છે કે, અમે ઘણીયે વાર કોઈ અશુભ લગ્ન-દીર્ઘન થતું સાલગીએ છીએ ગોસ્વામી મહારાજના શિષ્ય શ્રીશુભ કુવડાકાત પદ્મ ચારીએ પણ તે દિવ્ય દીર્ઘન એ વાર જાણ્યું હતું ગોસ્વામીજી આ દીર્ઘનના રુબ ધમા એવું કહેતા કે “આ દીર્ઘન કઈ સામાન્ય દીર્ઘન નથી બાળપણમાં નહીં આવતા, બ્યારે હું આ દિવ્ય દીર્ઘન ગાણગતો ત્યાં હું તે સ્વા થાય છે તે જોવા અમતેમ હોતી વપાસ કે તો હતો આ સ્થાનમાં શાંતિથી લગવાનનું નામગમ પણ કરીએ તોજ તેનું માહાત્મ્ય મયાર્થ મમજ શકાય તેમ છે” આમજ ઉપર બ્યારે હોનોચાકની શોધ થઈ અને આ દેશમાં પણ તે આવવા લાગ્યા ત્યારે ગોસ્વામીજીનું શિષ્ય

શ્રીયુત સતીશચંદ્ર મુખોપાધ્યાય વગેરેએ તેમને તે ફોનોગ્રાફનાં ગાયન સંજ્ઞાઓ હતાં. તે બેઠેને તેઓ બહુ રાહ ધયા હતા અને ફોનાગ્રાફના યોગકને ધન્યવાદ આપતા હતા. તે વખતે બાવલાનું દિવ્ય કીર્તન ચાલ આપવાથી, ગોસ્વામીજી કહેવા લાગ્યા કે “ભગવાને આ સહિમાં એવી કુશળતા રાખેલી છે કે માણસ ગમે તે બોલે, કરે કે વિચારે, એમાંનું કંઈ પણ છાનું રહી શકતું જ નથી. સહિમાં તેની છાપ પડી બાંધ છે; અને ત્યારે અતુલ્ય કાર્ય-કારણનો સંયોગ થાય છે ત્યારે તે આપોઆપ પ્રકટ થાય છે.” બાવલામાં શ્રી મહાપ્રભુ પોતાના પાર્ષદો સાથે જે દિવ્ય સંકીર્તન કરતા હતા તેનો ધ્વનિ પ્રકૃતિમાં આબાદ રહી ગયો છે. અમુક કાર્ય-કારણનો સંયોગ થાય છે ત્યારે તે ધ્વનિનો પ્રતિધ્વનિજ સંજ્ઞાય છે.

એક વાર શ્રીઅદ્વૈતપ્રભુનું ભજનસ્થાન ચોધી કાઢવા, ગોસ્વામીજી શ્રીયુત જગદ્ગુપ્ત ગોસ્વામી તથા શ્રીયુત કાલીભુષણ દોષ મહાશયને સાથે લઈ બાવલા ગયા હતા. તેમની સાથે એક પાળેલો કૂતરો પણ આવ્યો હતો. શ્રીયુત જગદ્ગુપ્તએ તે કૂતરાને પાછો હાંકી કાઢવા માટે બહુ પ્રયાસ કરેલો, પણ તે કેમે કર્યો થેર ગયો જ નહિ. બાવલા આવી ગોસ્વામી મહારાજ અને તેમના સાથીઓ આમતેમ ફરતા હતા, ત્યારે તે કૂતરો ઉપરોક્ત મંદિર પાસે એક જગ્યાએ બેઠવા લાગ્યો અને બેસથી ભસવા લાગ્યો. આથી ગોસ્વામીજી કૂતરો મૂળ ઉડાડતો હતો ત્યાં ગયા. કૂતરાની રીતભાત તથા તેનો મર્મ ગોસ્વામીજી સમજી ગયા હતા, તેથી તેમણે પોતાના સાથીઓને તે જગ્યાએ જરા બેઠવાનું કહ્યું. ગોસ્વામીજીના કહેવાથી ત્યાં યોડું બેઠવામાં આવ્યું, એટલે તેમાંથી એક લાકડાની આબડી મળી આવી અને એક પિત્તળના ઘડામાં પંચપાત્ર વગેરે મળી આવ્યાં. આ વસ્તુઓ બેઠ ગોસ્વામીજી મહારાજે કહ્યું કે “આ બધી શી અદ્વૈતપ્રભુના રોજના ઉપયોગની વસ્તુઓ છે. આપણાં પરમ સૌભાગ્ય કે આ અમૂલ્ય વસ્તુઓનાં આપણને દર્શન થયાં.”

પ્રકરણ અઢારમું

શ્રીવૃંદાવનગમન, ગેંડાગિયાનો વૃજટઉત્સવ

તિપુરથી ગોસ્વામીજી દરકરતા આવ્યા અને ત્યાં સુખીઆ સ્ત્રીવંશના કીસુવ ગખાણ બાણુને ઘેર દિતર્યા અદી ગોસ્વામીજીની નાની પુત્રી પ્રેમસખી જે તાણ આવવાથી દેહત્યાગ કર્યો તેનો મૃત્યુકાળ પાસે આવતા એકે તરફ સ બધીજનો ન્હન કરતા હતાં, ત્યારે બીજી તરફ ગોસ્વામીજી યાતચિત્તે પાક કળા દતા ! પાક કરી ન્હા પડી તેણે પ્રેમસખીના બિછાના પાને આવ્યા અને શિષ્યોસહિત દીર્ઘન કળા દાખ્યા અને પછી તો જાવાવેશમા નાચવા દાખ્યા

પ્રેમસખીના મૃત્યુકાળે ગોસ્વામીજીને આમ નાચતા જોઇ, તેમના સાચુ મુખકેશીદેવીને નિદુસ્તા ન્હાવાથી તેમણે કહ્યું કે “તમે તો નિર્ઘંજળાઓ છો, દીકરી મળવા પડી છે અને તમે તો નાચવા બેગ છો ! ! આ મુ આનરોત્સવનો વખત છે !” ગોસ્વામીજીએ ધીરે ન્હીને જવાબ આપ્યો કે “મને તો દ્રોખાય છે કે, પ્રેમસખી અનર કન્વી કરવી ચાલી બય છે, એટલે મારે એ લેઇ હવલુ કે રેલુ !” જે ગોસ્વામીજીને જાણસમાજમા હતા ત્યારે તેમની એટી દીકરી સતે પિત્રીનું મૃત્યુ થનાં અણત થયો હતો તેજ ગોસ્વામીજી અજે આનદથી નાચે છે ! સાધના પૂર્ણ થતા તાણકે તે પરમ કન્યાસુકારી સમવાનના -મકંડા જેવો બની ન્હી મુખદુ ખાદિ દ્વેદોથી પણ બની ન્હે છે એજ આ ઉપ-થી દ્વિગ થાય છે

ગોસ્વામીજી ત્યારે બેઠારિયા ન યમમા ન્હેવા હતા, ત્યારે પાવંતી બાણુ ત્યાં જ બા હતા જે વખતે તેમણે ગોસ્વામીજીને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો -“ગોસ્વામીજી ! જાત્રાન જેવી દોષ વરતુ છે કે નહિ તેની અને ચાકા છે અને તમાન સિવાય બીજા

હોઈપર વિશ્વાસ નથી, મારે તમેજ મને બરાબર સમજાવો કે ભગવાન છે કે નહિ ?” ગોસ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો-“હા, ભગવાન છે.” પાર્વતી બાળુએ પૂછ્યું-“તેમના દર્શન થઈ શકે છે ?” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું-“હા, તેમના દર્શન અવશ્ય થઈ શકે છે.” વળી પાર્વતી બાળુએ પૂછ્યું-“ત્યારે તમે તેના દર્શન કર્યા છે ?” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું-“હા, કર્યા છે.” ગોસ્વામીજીની આ વાતચીત સાંભળી પાર્વતી બાળુને બરાબર શાંતિ થઈ હતી.

એક વાર એક બ્રાહ્મણધુએ ગોસ્વામીજીને પૂછ્યું કે “તમે મૂર્તિઓને માનો છો ? તે મૂર્તિઓને તમે પ્રણામ કરો છો ? ઈશ્વરને તમે સાકાર માનો છો ? બધા કહે છે કે તમે આ બધું માની તે પ્રમાણે વર્તો છો, પણ મને વિશ્વાસ આવતો નથી, તેથી આજ હું બધી વાત આપને સુખેજ સાંભળવા ઇચ્છું છું.” આ સાંભળી ગોસ્વામીજી ઠાનમા આમળી રાખી ત્રણ વાર “શ્રી વિંદ્ય” એ શબ્દ બોલી જરા બ્લાનિસહિત બોલ્યા કે “આજ આપે અમારો આશ્રમ અપવિત્ર કરી મૂક્યો છે. આપ જાણો છો કે, હું પારકી વાત ક્યારેય માનતો નથી જ્યારે જે ‘સત્ય’નો મને પોતાને અનુભવ થાય છે ત્યારેજ તે ‘સત્ય’ને હું માનું છું. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે મને “ઈશ્વર નિરાકાર છે” એવું સમજાયું હતું. કાલ તે ઈશ્વર સાકાર પણ છે એવું સમજાય છે. ઈશ્વર મન-વાણીથી અબોધ છે તે સચ્ચિદાનંદ મૂર્તિ છે. તેને કાંધ, પગ વગેરે બધા અવયવો છે, પરંતુ તે દિવ્ય છે. હું સાચું કહું છું કે ઈશ્વરના દર્શન થઈ શકે છે, તેનો સ્પર્શ પણ થઈ શકે છે અને તેનો અનુભવ પણ થઈ શકે છે તેમના સ્વરૂપનું અને સૌંદર્યનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી વધારે શું કહેવું ? આવો પ્રશ્ન મને ખીલ વાર ન પૂછ્યો. આથી મને બહું દુઃખ થાય છે.” આ પ્રમાણે કહીને ગોસ્વામીજી એકદમ ધ્યાનસ્થ થઈ ગયા. પેઢો બ્રાહ્મણ ધુ પણ ત્યાં ચોડી વાર બેસીને ચાલ્યો ગયો હતો.

ત્યારપછી જંગ સં. ૧૩૦૧ ના ક્રમણુ માસમાં ગોસ્વામીજી શિષ્યમંડળ સાથે શ્રીગૃંદાવન નવા ગૃંદાવન જવા ગોસ્વામીજી જેવા ઘરમાંથી બહાર નીકળે છે, તેવામા એક ઢેઠે આવી તેમને પ્રણામ કર્યા. ગોસ્વામીજીએ પણ તેને પ્રણામ કરી કહ્યું કે “રાધા-સ્થામતાં દર્શન થાય એવો આશીર્વાદ આપો.” ગોસ્વામીજીનો આવો અલૌકિક સાવ બેઠ ઢેઠ તો બિચારો રહી પડ્યો અને ત્યાં

ઉમેશ શિષ્યો પણુ મગમગા ચઇ ગયા સમિગન્યમા પ્રવેશ કરે
નાન સાધકે દેવી નમ્રતા અને દીનતા નખવી ભેદને તેનું આ
જીવનુ જાવતું દિશકરતુ છે ગોસ્વામીજી કહેતા કે “ ભગવત્પ્રા
પ્તિનો માર્ગ મો નન મીઓના પગતળે નહેલો છે =

પછી ગાંડીમા ભેમી ગોસ્વામીજીએ શિષ્યમ રૂબને સ્નેહભાવે
ઉપદેશ આપ્યો કે “ ભુજો, વૃદ્ધાવનમા મોએ અમુક નિયમ
પ્રમાણે જ ચાલુ ભેદશે તે નિયમો આ છે -(૧) કોઇ પણ મજ
બાસીને પોતાથી હલગે કારવો નહિ, તેમજ તેમની રહેણીકરણીમા
હોયદિ સખવી નહિ (૨) મજમાવાઓના અન્નિમ બધી કંઈ
કરાસવાળા વચનો બોલવા નહિ અને (૩) હમેશા કોઇ પણ દેવ
મંદિરના દર્શન કરી આવવા આ નિયમો પાળ્યો તો જ મજમા
બધી શુકારો ” આ વાત સાંભળી કેટલાક શિષ્યો ત્રીજા નિયમપર
કંઈક અહ અહર ચર્ચા કે વાલાયા એકે કહ્યું કે “શુરનિષા હોય,
તો પછી ભગવાન કે તેની મૂર્તિની સમિ કરવાની જરૂર રહેતી
નથી” એ વાત સાંભળી ગોસ્વામીજી બોલ્યા કે, શુભમ્ભિ પ્રાપ્ત
થયા પછી ભગવાનની સમિ થયા વિના નહેતી નથી એ કોઇ
કહે કે અને શુરની પ્રાપ્તિ થઇ છે, પણ ભગવદ્સમિ પ્રાપ્ત થઇ
નથી, તો બાણુ કે તેને યોગ્ય શુર જ મળ્યો નથી

શ્રીવૃદ્ધાવનમા આવી પહેલા તો ગોસ્વામીજી કેરીધાટપર
કોલાબાણુની કુળમા રહ્યા હતા ત્યારપછી હુણ્મલ્લરમા તીર્થ-
સુનિની કુળમા પહેલા નવા હતા ત્યાં લગભગ એક મહિનો રહ્યા
હતા બીજી એક પડયાએ ગોસ્વામીજીને ધીગોવિદજનો મહા
પ્રસાદ આપ્યો હતો ગોસ્વામીજીએ તે એક બાણુ તાપ્તી મૂક્યો
પછી ત્યારે પાપબાણુ સાફ કેન્વા તેમની મહેતર આવી, ત્યારે
ગોસ્વામીજીએ તેને પાને બોલાવી હાથભેડી પ્રસાદ આપી તેને કહ્યું
કે “મા ! બાણપણુમા મારી મા માડ મેલુ ઉપાડતી અને હુએ
તે કામ તમે કરો છે મા સિવાય મેલુ ઉપાડવું કોઇને ગમતું
નથી, માટે તમે તો માણુ જ કામ કરો છે મા ! તમને ખીનુ તો
શુ આપુ ? આ જ આ ધીગોવિદજનો પ્રસાદ તમાનમાટે જ ગળ્યો
છે” ગોસ્વામીજીની અવી પ્રેમમય વણી સાંભળી તે મહેતર
વિવારી રાઇ પછી પછી તેણે કહ્યું કે “મહાગજ ! અમને દોષને
આપો બાવ દેખાડી આ પ્રમાણે ક્યારેય પણ કાંઈ કહ્યું નથી
ધન્ય છે તમને, ધન્ય છે ! ” વગેરે

ગાદી' ગોસ્વામીજીના આગ્રહથી તેમના શિષ્ય શ્રીયુત વેણીમા-
ધવ દે મહારાજ ક્યારેક ધૂળુલીલાના તો ક્યારેક શ્રી ગોરલીલાનાં
કીર્તન ગાઈ સંભળાવતા હતા. ગોસ્વામીજી આ કીર્તનો સાંભળી
બહુ રાજ થતા અને ભાવાવેશમાં આવી જતા હતા.

એ સમયે શ્રીકૃષ્ણવનમાં નિમ્બાકે સમદાયના મજબિદેહી
ઠાકિયા બાપા તથા સિદ્ધશિરોમણિ જગદીશ બાપા રહેતા હતા.
તે બન્ને મહાપુરોષ ઘણી વાર ગોસ્વામીજીના દર્શન કરવા આવતા
હતા. ગોસ્વામીજી પણ તેમના દર્શન કરવા તેમના આશ્રમે જતા
હતા. ગોસ્વામીજીના શિષ્યો ઉપર પણ તેઓ બન્ને ઘણાજ સહભાવ
રાખતા હતા. એક દિવસ મહાત્મા ઠાકિયા બાપાએ શિષ્યમંડળને
ઉદ્દેશી કહ્યું હતું કે “જુઓ, ગોસ્વામીજી બ્યાંસુધી અહીં” રહે
ત્યાંસુધી તો તમે સૌ એમનીજ પાસે રહેજો; પરંતુ બ્યારે
તેઓ અહીં ન હોય ત્યારે તો તમે બધા મારી પાસેજ રહેજો.
મારો આશ્રમ આસ તમારાગાટેજ બંધાયો છે, એમ માનજો.”
તેમની આવી સરળતા તથા ઉંડી લાગણી જોઈ સૌ પ્રસન્ન થયા.

ભાદ્રપદ માસમાં ગોસ્વામીજી શ્રીકૃષ્ણવનથી કેલકેતા ગયા
હતા. ત્યાં ઘોડા માસ ગ્રહી હાકા ગેઝરિયા આશ્રમમાં આવ્યા. ત્યાં
માધમાસમાં ધૂળટઉત્સવ મોટા કાઠમાઠથી ઉજવ્યો.

આશ્રમમાં એક બા જુડીના ઝોડનીચેના ચોતસ ઉપર શ્રીગૌર-
નિતાઈ અને સીતાનાથની ચિત્રપ્રતિમા પધરાવવામાં આવી હતી.
ત્યાં રોજ આરતિ વગેરે વિધિપૂર્વક થતું હતું. કીર્તન પણ ત્યાંજ
થતું હતું. આ પ્રમાણે સાત દિવસ સુધી આનંદોત્સવ આક્રમે હતો.

છેલ્લે દિવસે એક નિરાટ નગરકીર્તન કાઠવામાં આવ્યું.
કીર્તન કરતાં કરતાં બ્યારે સૌ રાજમાર્ગપર આવ્યા, ત્યારે
તો આમું શહેર પ્રભુભક્તિમાં તરબોળ બની ગયું. મહાકીર્તનમાં
ભાગ લેવા શહેરનાજ નહિ પરંતુ આબુખાતુના સહસ્રાવધિ
ગનુઓ આવી પહોંચ્યા હતા અને હરિનામના જયધ્વનિથી દશે
દિશાઓ ગાજ રહી હતી. શ્રીધરજીઓ ઉચી આગળી કરી ઉંચે
સાદે સોને ઠહેવા લાગ્યા કે “આ જુઓ, ક્ષીરસાગર ધુધવી રહ્યો
છે. આ જુઓ ક્ષેત્રદીપ !” એમ બોલતા બોલતા તેઓ આગળ
ચાલવા લાગ્યા. એવામાં સામેથી એક ઘોડાગાડી આવતી હતી
તેનું પણ તેમને જાન ન રહ્યું અને તેઓ ઘોડાને પણ ભેટી પડ્યા !
ગોસ્વામીજીના ગોરિસાવાસી એક શિષ્ય શ્રીયુત શત્રુઘ્નજી બાપા-

વેશમાં નનાધિન્ય મર્ધ ગયા, એવે દોઢા તેમને ખતે ઉપાડીને
 સ્ત્રીર્વનસાથે તથે ચાલવા દેવા 'તે-તે' સ્ત્રી થકને સ્ત્રીનમદગી
 જતી હતી તેની જાને જ જુના નમનનાના ન નારીએ સુદૃઢ,
 પુષ્પ અને રત્નાની વૃદ્ધિ કેવા હતા ગેમ્બાનીજીતુ થરી
 અમન્ય હતુ તેથી તેઓ એક વોદા પ્રવીમા થે : હતા એવામા
 એક દેખી છાન્ની દુર્ગી પગલ થતી હતી, તેલે પણ બહુ
 નમાવી ગેમ્બાનીજીને માન આપ્યુ હતું આ પ્રનાદે નમ-મીર્વન
 ની સૌ આશ્રમમા આ યા

ઉત્તરવતુ વર્ણન ના એક નજરે લેનાર વ્યક્તિ કહે છે કે
 "આ ક મમમા તો ગેમ્બાનીજીને દોઢા ઉપર પુષ્પ દૂધ કરી હતી
 નમ-સ્ત્રીર્વન વખતે તે દેતા ના થકને સ્ત્રીર્વનમદગ પદાર્થ થતું,
 ત્ય ના દોડા જાવાવેશમાં પ્રગતુ વર્ગ ન્યા હતા તે અમમામા
 જી તે અવરથામાજ સૌ મીર્વનમા જાગતા હતા એક દારીગર તો
 પોતાના હુધિયા-સાથે નમ મીર્વનમા નાચવા લાગ્યો, એક અમાર
 જોગ સ્ત્રીવતો નાચવા લાગ્યો નાનવમેદનીનો તો યુમા ૪ નહોને
 સૌ નહ જાવમા મમ જાન્યા હતા દોઢને મશુ પણ જાનજ
 નહોતું એ-વલ દિવન સુધી દોઢોએ ના દિવ્ય ઉત્સવનો આનંદ
 માણ્યો હતો"

મહોત્સવના પ્રશ્ને આશ્રમમા નાવ વાનો પ્રતિબંધ નહોતો
 તહિ જાણજી, ચક્ર-સૌ દોઢ એક પશ્ચિએ જોગત કેવા હતા
 આથી દોઢોના તે લખધી કઈ અર્થ થવા લગી એવાત ગેમ્બા
 મીજીના જાગવામા નાવતા તેને મશુ કે "એમા કાઈ પ્રશ્નનો
 બાધ નથી એક વાર 'મટો મમમા જતિભેદ નાખવો કે કેમ ?' એ
 પ્રશ્નનો નિવાર ન્યા કાતિપુ મા પરિતોની એકે સના જોટાવવા
 ના માવી હતી બહુ વિચારકર્તા પછી સૌએ એવો નિર્ણય આપ્યો
 હતો કે મહોત્સવના જતિભેદ પગવાની કઈ જરૂર નથી"

પ્રકરણ ઓગળીસમું

એક શિષ્યને સબ્બ, અવતાર વિષે અભિપ્રાય,
યોગશુબન ગોસ્વામી.

કાથી કલકત્તા આવી ગોસ્વામીજી હેરીસન
રાઠવાળા મકાનમાં રહેવા હતા.

ગોસ્વામીજીને વ્રતમનો પાસે કીર્તન
સંભળવાં બહુ ગમતાં હતાં એમાંનું એક
કીર્તન નીચે પ્રમાણે છે:-

ભેરવી

મન યોગિ ભજો કાલી, ધ્વજા હથ લે આચારે,
શુદ્ધેશ્વર મહામંત્ર દિવાનિશિ જપ કરે.
શયને પ્રણામ રાગ, નિદ્રાય દરે માકે ધ્યાન,
નગર કિરે ગમે કરે, પ્રદક્ષિણ રચામા માટે.
યત શુનો કર્ણપુટે, સકલમં માયેર મંત્ર બટે,
કાલી પંચાશત વર્ણમયી, વર્ણે વર્ણે નામ ધરે.
કૌતુકે રામપ્રસાદ રટે, બ્રહ્મમયી સર્વ ધટે,
આહાર કરે, મને કરે, આહુતિ દઈ રચામા માકે.

સાવાર્થ:-હે મન ! તને ગમે એવા સાચે કાલીમાતાનું લજન
કરે; શુદ્ધેશ્વર મંત્રનો રાતદિવસ જપ કર્યા કરજો. જ્યારે તું ઠાંઠો
થઈને સૂતો હોય, ત્યારે ભગવાનને પ્રણામ કરી રહ્યો છે, એની લા-
વના કરજો; સુષુપ્તિમાં લીન થયો હોય ત્યારે ધ્યાનની લાવના કરજો;
શહેર, બજાર વગેરેમાં ફરતો હોય ત્યારે ભગવાનની પ્રદક્ષિણા
કરે છે, એમ માનજો; જેટલા ચળદો સાંભળે તે બધા માતાજી
નાજ મંત્રો ઉ એમ ધારજો. કેમકે ચળદમાત્રરૂપે કાલી માતા
વિરાજે છે, એકે એક જક્ષરે તેમનું નામ આવે છે. રામપ્રસાદ તો
સાનંદાધ્યર્થમાં જરૂરિયાત થઈ કહે છે કે “મા બ્રહ્મમયી તો ઘટ ઘટમાં

વ્યાપક છે અને સાધ! જે કંઈ આહાર કરો તે પણ માતાજીનેજ આહુતિ આપો છો, એવી જાવના પૂર્વક કરોને”

એક વાર ગોસ્વામીજી પાસે એક મુધારકે આવીને પોતાનું વાસ્ત્યાનુરૂપ દર્શાવવા માંડ્યું. વાતમાં સળંગે સળંગે ધન, વૈભવ, સત્તા અને પાકિત્યનું અભિમાન તરી આવતું હતું. આથી ઘણાને તો કંટાળો આવ્યો. ગોસ્વામીજી તો સાણતપજ ન હોય, તેમ અસ્પૃશ્ય સ્વરે નીચેનું કીર્તન ગાતા હતા -

જાડિયા ભજનનો રાગ

“આમાઁ મન કિ વેતે ચાએ, મુધા ખેતે આનંદ પુરે,
તથાય રાગેર માનુષ ચયે, નિવિકારે.

આનંદમય બાળરે જાનિ, હોનંડે સદા પ્રેમર દરનિ,
આગુને બાકેરે એક ધરે.

તથાય કામી, લોભીર ચેતે વારણ શુદ્ધ હોય બરે રાગેર આનંદ,
દેવવ સેઈ, જેતે પારે, તુમ જાગિ કિ રે (એરે આકૃરે)
સાહુમે કિ દે નિ ગિવતે પારે.”

સ વાચ! - અરે મન! તું કયા જવા છતો છે? શું તારે આનંદ પુરમાં મુધારસનો આસ્વાદ લેવો છે? ત્યાં તો માણસે રામદ્રેષથી રહિત થઈ નિર્વિકાર રહેવાનું છે એ આનંદમય બાળરમાં હમેશા પ્રેમનોજ ધ્વનિ સંધ રહ્યો છે, પણ ખગરદાર! ત્યાં તો આગ અને હરે એક ધરમાંજ રાખેલા છે, ત્યાં કામી, કોપી, લોભી વગેરેને જવાની સજ્જ મનાઈ છે. જે રામદ્રેષાદિથી રહિત દેવજ વિશુદ્ધ અત કલ્પવાળો સચેલો છે તેનેજ ત્યાં જવાનો અધિકાર છે, પણ હે મન! તું તો વિવિધનું મુલામ છે એટલે તું ત્યાં રી રીતે જઈ શકશે?

એક દિવસ સાહ્યધર્મ પ્રચારક શ્રીકૃષ્ણ વ્રત પચ્ચદ્ર મનુમદાર ગોસ્વામીજી પાસે આવ્યા હતા તેમણે કહ્યું કે “મહારાજ! માણસોનાજ અભિપ્રાયો ઉપર આધાર રાખીને લોકકીર્તિ પાછળ મેં તો બધી જી દગી જાળી નાખી હું આગેવાન અને સન્માન મળાઉં છું, એવા દેહાભિમાનમાંજ જીવન ચાલું ગયું. સત્ય ધર્મનું પાલન થયું નહિ અને ખોટામાંજ આખી જી દગી ચાલી ગઈ” એ સંભળી ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “તમે દેવજ વિદેશી અને લૌકિક સાહિત્ય માંજ ત્યાં પચ્ચા રહો છો તેને બદલે ગીતાજી અને ભાગવતનું ધોડુ ધોડુ વાચન-મનન કરવા માટે તેઓ રાત્રિદિવસ પૈસાજ લેગા કરવામાં મગ્યા રહે છે તેઓ અચાત્મ દૃષ્ટિએ નિષ્પ્રમુદાય છે અને એ ધનધામની ગરમી તેમને પણ અભિમાનના પૂતળા બનાવી દે

છે. પરિણામે કલ્યાણથી તો તેઓ વંચિતજ રહે છે. આથી વિશેષ આકરી સજા શું હોઈ શકે ? જાગવાનના સડતો તો એવા અભિ-
માનીઓના સામું પણ જોતા નથી. એ પણ કંઈજેવી તેવી સજા છે ?”

એક વાર બ્રાહ્મસમાજી શ્રીકૃષ્ણ ચંડીચરણ સેને જોસ્વામીજીને પૂછ્યું કે ‘બ્રાહ્મસમાજનું’ શ્રેય શી રીતે યાય ?’ જોસ્વામીજીએ કહ્યું:-‘અધિપ્રહીત શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચાલવાથી.’ ચંડી બાબુએ કહ્યું:-‘એ પ્રમાણે તો બ્રાહ્મસમાજ અત્યારે ચાલે છે.’ જોસ્વા-
મીજીએ કહ્યું:-‘ના, એ ખોટી વાત છે. એ તો શાસ્ત્રમાંથી પોતા-
ના મતને જેટલું મળતું આવે તેટલુંજ વર્તન કરે છે. જોથી કંઈ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વર્ત્યાં કહેવાય નહિ. સાચી વાત તો એ ■ છે, સમજ વર્તન શાસ્ત્રાનુકૂળજ હોયું જોઈએ.” વળી શાસ્ત્રસંબંધી વધુ વિવે-
ચન કરતાં જોસ્વામીજીએ એક વાર કહ્યું હતું કે “હું પણ પહેલાં જ્યારે અમુક મતનાં અરમાં પહેરી શાસ્ત્રના અર્થ કરવા બેસતો, ત્યારે મને ‘પણ તેમાં ત્યાજ્ય ભાગ બહુ જણાતો હતો; શુદ્ધેવની કૃપા થઈ ત્યારેજ મને સમજવા લાગ્યું’ કે, શાસ્ત્રમાંના અક્ષરે અક્ષર સાચો છે હા, દેશ-કાળ અને પાત્રાદિનો વિચાર કરીનેજ શાસ્ત્રનો ઉપદેશ આપવો, એ પણ શાસ્ત્ર પોતેજ કહે છે. શાસ્ત્ર એ કંઈ કાગળ, સાહી અને અદારોથી બનેલી બંદ વસ્તુ નથી. શાસ્ત્ર તો હૃદય અને સ્વયંમકારી છે. કંઈ બોખી બવાથી કે બ્યક્ત-
ણાદિ ભણ્યાથી તે સમજાઈ જતું નથી. એ તો બ્યારે આંતરિક શુદ્ધિથી-કર્તાવ્યભિદ્ધ મહાત્માની કૃપાથી આંતરિક રક્ષિત થાય છે, ત્યારેજ શાસ્ત્રનો યથાર્થ મર્મ સમજાય છે.”

એક વાર જોસ્વામીજીના શિષ્ય મહીંદ્રનાથ મનુમદારે તેમને બ્રાહ્મસમાજના બાવિ વિષે પૂછેલું ત્યારે જોસ્વામીજીએ કહ્યું હતું કે “જેતું જેટલું કામ હોય છે તે થઈ રહ્યા પછી તેની કંઈ આવશ્યકતા રહેતી નથી. શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ અંતર્ધાન થયા પછી કૌરવ સેનાનો પરાજય કરનાર મહાવીર ગાંધીવધારી અર્જુન કાળાઓથી હારી ગયો હતો ! જે ગાંધીવ ધનુષવટે તેણે કૌરવ સેનાનો સંહાર કર્યો હતો, તે ઉપાડવાની પણ તેનામાં શક્તિ રહી નહોતી, અને બાણ ઉપાડયું તોપણ કમાન તો ખેંચી શક્યો જ નહિ આથી તે બહુ દુઃખી થયો. પછી તે બ્યાસદેવ પાસે ભટ્ટિકાજન ગયો. તેમણે તેને દિશાઓ આપી કહ્યું કે ‘તારામાં જે કંઈ હતું તે બધો શ્રીકૃષ્ણનોજ પ્રતાપ હતો. ગાંધીવ ધનુષવટે

રૂપર મહાત્મા વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામી-પ્રકરણ ઓગણીસમું

ને કંઈ કરવાનું હતું તે સમવાને વાત્તાદાસ કરી લીધું હતું, એટલે હવે તે નિઃપ્રયોજન છે. હવે તો પરલોક સુધરે એવો ઉપાય કરો, તપ કરો.' શ્રીવ્યાસજીનો આ ઉપદેશ માત્ર બ્રાહ્મસમાજ-ને નહિ પણ દરેકને લાગુ પડે છે. બ્રાહ્મસમાજનું જે પ્રયોજન હતું તે તો સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. હવે કેવળ વાસ્તવ્યાર્થથી તેને નભાવી રાખવો એ કૃથા છે. હવે તો બ્રાહ્મજંતુઓએ મોક્ષ માટે વપશ્યર્થાદિ સાધન સાધવાં એમ છે." વળી એક વાર ગોસ્વામીજીએ બ્રાહ્મસમાજની આવશ્યકતા વિશે કહ્યું હતું કે "ખ્રિસ્તીધર્મની મોહજાળમાંથી ભારતવાસીઓને બચાવી લેવા, દેશમાં સુનીતિનો પ્રચાર કરવા અને અનીતિનો અટકાવ કરવા માટેજ બ્રાહ્મસમાજની ઉત્પત્તિ થઈ હતી."

એક વાર ગોસ્વામીજીના શિષ્ય હરિગંજના પ્રસિદ્ધ વકીલ જરહાકાંત બંદોપાધ્યાયને તેમણે હરિગંજ છોડી ગયાજીમાં વકીલાત કરવાનો આદેશ કર્યો. શુરુદેવનો આદેશ શિરોધાર્ય કરી તેઓ ગયાજીમાં રહેવા ગયા હતા. ત્યાં તેમણે ગોસ્વામીજીને આકાશગંગા પહાડ પર ત્યાં ચોગદીશ પ્રાપ્ત થઈ હતી, તે સ્થાન સુધરાવ્યું હતું અને ત્યાં કંઈક વાદળીરી રહે તેવું પણ કયું હતું. ત્યારપછી ત્યાં શ્રીમુત વર્તીદ્રવ્યંદ્ર વસુતથા શ્રી મોતિદાસ ઘોષના પ્રયત્નથી એક મંદિર પણ બાંધવામાં આવ્યું છે. અહીં દરવે પોપ માસમાં એક મહોત્સવ થાય છે.

ગોસ્વામીજીએ પોતાના એક શિષ્યને પોતાની પદ્ધતિ અનુસાર અન્ય સુમુખુઓને દીક્ષા આપવાની અનુમતિ આપી હતી. તદનુસાર તે શિષ્ય સુમુખુઓને દીક્ષા આપી ધર્મપ્રચાર કર્યા કરતા હતા; પરંતુ કાળે કરી તેમને ગુરુપદનું અભિમાન આવવા લાગ્યું, પૂજવાનો મોહ વધવા લાગ્યો. સુમુખુજનો પાસેથી ખાસ કરીને શ્રીઓ પાસે ચરણસ્પર્શ અને સેવા કરાવવાનો નાદ લાગ્યો. ગોસ્વામીજીના બીજા શિષ્યોએ આ બધી હપ્તકત ગોસ્વામીજીને નિવેદન કરી. કિન્નચંદ્ર જાનુ દેશમાંથી તેમની લીલાઓ તાજેતરમાંજ લોઈ આવ્યા હતા. તેમણે ગોસ્વામીજીને કહ્યું કે "મહારાજ ! એમના તો ફાટા-છબીઓ પૂજાય છે અને તે છબીઓની નીચે નામ સાથે 'સમવાન' શબ્દ પણ લગાડે છે, પોતાની પૂજા આરતિ પણ થાય છે અને શ્રીશિષ્યાઓ પાસે પણ જતુ દબાવે છે !!" આ સાંભળી ગોસ્વામીજી તો સત્તાપીળા થઈ ગયા અને સિંહગર્જનાથી તડકી

ઉઠ્યા કે “શુ કહો છો ? સ્ત્રીઓ પાસે દેહસેવા ? મારી સાધન-પ્રજ્ઞાલીમા કદી પણ એવું કરવાનું કહ્યું નથી વળી તે ભગવાન યદ્યં બેઠો છે ? શિષ્યો આધળા યદ્યં તેને ભગવાનની પેઠે પૂજે અને તે યદ્યં બાણી બુઝીને ચાલવા દે છે ? જસ, યદ્યં રહ્યું આજઘી મારો તેની સાથેનો સંબંધ યદ્યં ચાય ■ હવે તો એવાનું મુખ્ય એવું પણ યોગ્ય નથી” આ પ્રમાણે કહી તેમણે તે છુટલાના શિષ્યોને ચેતાવનારો અને તે અનાચારી શિષ્ય સાથેનો સંબંધ તોડી નાખવા બાબતનો એક ઠાગળ લખી મોકલાવ્યો. સાધકોએ સ્ત્રીઓના સહવાસથી કેવા સાવધ રહેવું જોઈએ તે સંબંધમાં ગોસ્વામીજીએ પોતાના “યોગસાધનસંબંધી દેહલાકે પ્રશ્નોત્તર” નામના પ્રયત્ન લખ્યું છે કે “સ્ત્રીઓએ તથા પુરુષોએ અલગ અલગ સ્થાનમાંજ સાધના કરવી. ઋષિમુનિઓની આ પવિત્ર આશાનો ક્યારેય પણ હોપ કરવો નહિ. કોઈ પણ રીતે અનાચાર પેસી ન જાય તેની બહુજ કાળજી રાખવી જોઈએ. જેના મનમાંથી વિકારો સંપૂર્ણ નાશ પામ્યા નથી, તે સ્ત્રીઆદિના પરિવ્રતમાં રહી શુદ્ધ ક્યાંથી રહી શકે ?” ગોસ્વામીજી પોતે પણ સ્ત્રીઓના સહવાસથી અત્યંત સાવધાન રહેતા હતા. જે કારિયા આશ્રમમાં એ નિયમનું કઠકપણે પાલન થતું હતું. તેમની સાધનકુદીરમાં સ્ત્રીઓને આવવાની સખત મનાઈ હતી હજી પણ તે નિયમ ત્યાં ખરાબર પળાય છે એ સિવાય અન્ય સ્થળે પણ દીક્ષા લેવાના પ્રસંગ સિવાય ગોસ્વામીજીની પાસે સ્ત્રીઓને આવવાનો હમેશા નિયેધજ હતો. દીક્ષા વખતે પણ તે સ્ત્રીના પતિ, પિતા કે ભાઈ વા અન્ય કોઈ સંબંધી હાજર હોય તોજ દીક્ષા અપાવી વળી ગોસ્વામીજી અંગ સેવા તો ક્યારેય પણ કોઈ સ્ત્રી કે શિષ્યા પાસે કરાવતા નહિ. અરે ! સ્ત્રી સામે જોઈને તેઓ વાત પણ કરતા નહિ એક વાર વૃંદાવનમાં તેમના ભાણી આવીને કંઈ વાત કરવા લાગ્યા, પણ ગોસ્વામીજી જાણે તેમને જોગબતાજ ન હોય તેમ વર્તવાથી ભાણી ઉદાસ થઈને કહેવા લાગ્યા કે “કેમ વિજય ! મને જોગ બતા પણ નથી કે શું ? હું તો તમારી ભાણી થાઉં” આ ચાલ જી ગોસ્વામીજીએ જસ અરમાઈને કહ્યું કે “માફ કરો મા ! તમારું મુખ મેં કદી પણ જોયું નથી, તેથી હું તમને કયાથી જોળી શકું ?” વૈષ્ણવ ધર્મગુરુઓના અનાચાર જોઈ તેઓ બહુ દિલગીર થતા હતા અને કહેતા કે “શ્રીમન્ મહાપ્રભુને પણ દુરાચાર પર

૨૫૪ મહાત્મા વિજયપૂજ્ય ગોસ્વામી-પ્રકર-૧ ગોપાલીસમું

બહુજી તિર-કાર હતો. ધર્મને નામે લેજો અનાચાર અને પાપાંદને
પાયે છે તેમની અધોગતિજ માય છે શ્રી ચૈતન્યચન્દિતમૃતગાથી
નોંચેના મ્લોકનું તેઓ વારંવાર સ્મરણ કરાવતા હતા -

‘રેમગી હોઈઆ કે, પ્રભુનિ સંભાવણ:
હૈરિતે ના પારિ આમિ તાહાર વદન.’

અર્થાત્ જે ત્યાગી યજ્ઞ સ્ત્રીઓ સાથે સંબંધ ગણે છે તેનું તો
મોહું પણ મને જોણ ગમતું નથી

એક દિવસ ગોસ્વામીજીનો એક શિષ્ય જંગાસ્થાન દરી પાછો
આવતો હતો, તેવામાં સ્થામાં તેને એક માણસે ગોસ્વામીજીને
આપવા માટે એક આમંત્રણપત્રિકા આપી તો આમંત્રણપત્રિકા
તેના ગુરુદેવના મહોત્સવમાં જાગ લેવા જાળનની હતી તે માણસ
પોતાના ગુરુદેવને મહાપ્રભુના અવતારવરીકે મનાવતો હતો, તેથી
જે મહોત્સવનિમિત્તે તેમણે સાત સાત સંવલખોને આમંત્રણ
આપ્યા હતાં આમંત્રણપત્રિકાને મથાળે શ્રીચૈતન્ય સાગવનમાથી
એક મ્લોક ટાંક્યો હતો એમાં ધ્રીમહાપ્રભુ ગચ્છી માતાને કહે છે કે -

‘આર મો દુઃ જનમ એનું સંકીર્તનારો,
હોઓ તોમાર પુત્ર આમિ અવિસ્રવે.’

અર્થાત્ હજી પણ હું ઘોડા વખત પછી તમારે પેટ બે વાગ
અવતાર લેવાનો છું એ મ્લોકને આધારે તે માણસ પોતાના ગુરુ
દેવ “ધ્રીમહાપ્રભુના અવતાર છે” એવું પ્રતિપાદન કરતો હતો.

તે માણસે ગોસ્વામીજીને પોતાના ગુરુદેવનું ચન્દ્રલેવા બહુ વાગ
સમજાવ્યા હતા ગોસ્વામીજીએ તે આમંત્રણપત્રિકા વાંચી, જગ હસી
ને કહ્યું કે “ઓહો! અવતાર યજ્ઞ સૂર્યો ગુફિલે એમ કોણ તો તો
આપણો ઉદાર યજ્ઞલય!” વળી જગ મ્હીને કહ્યું કે, શ્રીજંદારનમા
એક વાગ એક મહાપુન્યે કહ્યું હતું કે “અંતરેશમાં ‘અવતાર’નું
પાખંડ બહુ જગથે ફેટલાકે દબો માણસો પોતાને ધ્રીમહાપ્રભુ
તથા નિત્યાનંદ પ્રભુના અવતારવરીકે મનાવશે અને પાખંડ ચલા
વશે આથી ઘણા લોખા લખો ભરમાંશે અને ગેધુવ ચ પ્રદાયમાં
અધાધુધી ચાલશે, માટે તમે આ બધી મોહબંધાથી દૂર મ્હેજો.”

એક વાગ પૂજ્યપાદ રસિકમોહન વિવેચનુજી ગોસ્વામીજીને
મળવા આવ્યા હતા, તેમને બહુજી આદર આપી તેમણે કહ્યું કે
“ધર્મજગનમાં મહાન પન્નિર્વન યશે તેમાં આખરે ધ્રીમહાપ્રભુનો
પ્રવર્તિવિદ્યધર્મ પાછો શુદ્ધરૂપે ખીલી દઈશે તમે જગ વૈષ્ણવ યાત્ર
નો અશ્વાસ નાખજો એટલે આગળ ઉપર તમને તેનો મર્મ

સમજશે.” વિદ્યાભૂષણ મહાશય કહેતા કે “જો વખતે મેં ગોસ્વા-
મીજીની શાતપર બહુ વચ્ચ આપ્યું નહોતું. કેમકે મને શ્રીમહા-
પ્રભુના ધર્મપ્રત્યે એટલું બહુ માન નહોતું. મારો ઘણો વખત તો
મીઠ, રૂપેન્સર વગેરે પાશ્ચાત્ય સુધારકોનાજ ગ્રંથો વાંચવામાં જતો
હતો. પછી મને કેાણુ બાણે શાધી મહાપ્રભુના ધર્મપ્રત્યે લાગણી થઈ,
એટલે મેં વેપલુવ શાસોનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો.

એક વાર એક દ્રેષી માણસે પોલીસને ખબર આપી કે “ગો-
સ્વામીજીના આશ્રમનું માસિક ખર્ચ ચારસો-પાંચસો રૂપિયાનું છે.
પોતે તો પાઈ પણ કમાતા નથી. ત્યારે આ રૂપિયા તે કાઢે છે
ક્યાંથી? તેની તપાસ થવાની જરૂર છે.” આ ઉપરથી પોલીસે તપાસ
થલાવવા માંડી. ગોસ્વામીજીને આ બધી કિલચાલની ખબર તો
ક્યારનીયે પડી બઈ હતી; પરંતુ તેમને તો એક લગવાનમાંજ
નિશ્વાસ હતો. એટલે તેમણે તેનો કંઈ પણ પ્રતીકાર કર્યો નહોતો.
એવામાં એક દિવસ ગોસ્વામીજીના એક શિષ્ય શ્રીચુત ભૂતનાથ
ચોપ મહાશયને રસ્તાપરથી એક સો રૂપીઆનો નોટ મળી આવ્યો.
તેણે તે વાત ગોસ્વામીજીને કહી એટલે ગોસ્વામીજીએ તેને પારકી
વસ્તુ લેવામાટે ઠપકો આપ્યો અને તરતજ તે નોટ પોલીસ કમી-
શરને મોકલાવી આપી ‘અમૃતખબર પત્રિકા’માં તે નોટ જેનો હોય
તેને લઈજવાની બાહેર ખબર છપાવી હતી. ગોસ્વામીજીની આવી
પ્રમાણિકતા જોઈ, પોલીસ અમલદારોનો સંયત્ત નાણુદ થયો હતો.

હવે ગોસ્વામીજીએ આશ્રમનો આવકબચકનો બધો કાર પોતા-
ના પુત્ર ચોગલવન ગોસ્વામીપર નાખ્યો તથા ટપાલ પણ વાંચવા-
લખવાનું બંધ કરી દીધું. એટલે એ કામ પણ શીમાન ચોગલવન
ગોસ્વામી કરતા હતા. અનેક શિષ્યો પોતાની આધ્યાત્મિક સુરકે-
લીઓ, પોતાના દિવનાં દર્શ, ચારાં નરસાં કર્મ અને લૌકિક-પાર-
લૌકિક જ્ઞાનગી બાળતો ગોસ્વામીજીને લખી જણાવતા હતા
અને તેમના આશીર્વાદ ચાલતા હતા. તેમના હૃદયસ્પર્શી પત્રો
વાંચી ચોગલવન ગોસ્વામી તો ઘણી વાર રડી પડતા હતા. પછી
ધીરે રહીને તે ગોસ્વામીજીને બધી હકીકત નિવેદન કરી જે કંઈ
સલાહ-સૂચના મળતી તે તથા તેમના આશીર્વાદ લખી મોકલતા
હતા. આ પ્રમાણે સુમુખ્યોનું કેમ શ્રેય થાય એજ શ્રીમાન ચોગ-
લવનનું હૃદય રહેતું હતું. એક દિવસ ચોગલવન ગોસ્વામીજી આ-
ગળ રોઈ પડીને શિષ્યોનું દુઃખ નિવેદન કરતા હતા, ત્યારે ગો-

સ્વામીજીએ તેમને કહ્યું કે 'જો, યોગજીવન ! તું આ બધા પરોના જવાબ માટે વારવાર મારી પાસે આવે છે, એ કંઈ બરાબર થતું નથી તું પોતેજ વિચાર કરીને જવાબ વખતે એ/લે આવશે" આ પ્રમાણે શ્રીમાન યોગજીવન જો કે યોગ્ય અધિકારી અને સુપાત્ર હતા તોપણ તેમણે પોતાની એકે કોઈને કદી કંઈ પણ આ શીર્ષદરૂપે લખ્યું નથી 'પિતાજી પુત્રરૂપે અવતરે છે" એ કથનમાં ઉંડું સત્ય રહેલું છે, અને ખરેખર, યોગજીવનમાં ગોસ્વામીજીના જેવી તેજસ્વિતા, જીવંત ધર્માનુગ, ઉદ્ધતા, પરોપકારબુદ્ધિ, દયાશુભતા અને અમાધારણ ન્યાયપરાયણતા વગેરે શુભો આગેહુંબ ઉતરી આવ્યા હતા પિતા પાસે જેમ્ની ત્યારે શ્રી યોગજીવન ધર્મ" અર્થાં કરતા હતા, ત્યારે તેઓ જન્મે નગ્નારાયણ કપિ જેવા શોભતા હતા શ્રીમાન યોગજીવન હવે પિતાશ્રીના જમણા હાથ જેવા બની રહેલા હતા અને તેમના બધાજ કાર્યોમાં સંપૂર્ણપણે મદદ કરતા હતા આવા પિતૃભાવ પુરો બહુજ ઓછા જેવામાં આવે છે

શ્રીમાન યોગજીવન ગોસ્વામીનો જન્મ પણ વિચિત્ર રીતે થયો હતો સામાન્યપણે ત્રીઓ ત્યારે ગર્ભ ધારણ કરે છે, ત્યારે તેમને માસિક ઋતુ બે ધ મહં જાય છે, પણ શ્રીમાન યોગજીવન ત્યારે ગર્ભમાં હતા ત્યારે તેમના માતાજીને માસિક ઋતુ આવ બે થયો નહોતો રાત્રીમાં કહ્યું છે કે, એવા ઉદાસીની અને ઉદરે કોઈ મહાપુરુષજ અવતરે છે તેમનો જન્મ બે મ સ ૧૭૭૬ ના માગશર માસની ૨૮ મી તિથિએ દાકા શહેરમાં થયો હતો બાળ પછુમાજ સમજતા, અપમતા, ન્યાયપરાયણતા આદિ શુભોધી તેઓ સૈને વહાલા અર્ધપડ્યા હતા એક વાર એ શાક વેચનારો આ જમમાં આવ્યો હતો એ માણસે તેની પામેથી બે ત્રણ પૈમાતુ શાક લોળાવને પાણુ વધારે માત્રવા માડ્યું આ જોઈ પાચ વર્ષના યોગજીવન ગોસ્વામી બોની ઉઠ્યા કે "અરે ! એ તો મરીગ માણસ છે બિચારો શાક વેચીને પોતાનું પે' ભરે છે એવાને શામારે કોણ છે ?' આજમવામીઓ યોગજીવનની એવી ન્યાયપ્રિયતા જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા હતા આવા બીજના દુ ખે દુ ખી થનારા લોકો જગતમાં બહુ યોગ હાથ છે

શ્રીમાન યોગજીવન ગોસ્વામી પ્રજામાજના ઉદરેલા હોવાથી તેમનામાં સંખ્યાબંધ તથા ઉપવીનધ્યાત્મદિ પ્રાદાણના સંકારો ઓછા હતા, પણ ગોસ્વામીજીને એમ જણાયું કે 'તે

ઉપવીત પારણ કરે તો ઠીક.' આ ઉપરથી તેમણે તેમને કાશીવાળા પૂર્ણાનંદ સ્વામીનો સમાગમ કરવાનો આદેશ કર્યો હતો. યોગ-લવન ગોસ્વામી તેમની પાસે જવા આવવા લાગ્યા, પરંતુ સ્વામી-લનાં માંલે, કાંઈ વગેરેનાં બ્યસનો તેમને ઠીક ન લાગવાથી ગો-સ્વામીલને કહ્યું કે તેમના આચાર મને ઠીક લાગતા નથી. ગોસ્વા-મીલએ કહ્યું કે “એ વાત સાચી છે, પણ સ્વામીલમાં કેટલાક મહાન ગુણો પણ છે. જો એ તને સમજાયે તો તારું લવન ધન્ય થઈ જશે.” આ પ્રમાણેનો જવાબ સાંભળી શ્રીમાન યોગલવન ગોસ્વામી પાછા સ્વામીલ પાસે જવા આવવા લાગ્યા. એક દિવસ તે સ્વામીલ પાસે એક ભૂત આવી ચડ્યો. એકતારા સાથે તે એક ભૂત ગાવા લાગ્યો. તે ભૂત સાંભળતાં જ સ્વામીલના શરીરમાં મહાભાવનાં લક્ષણો જણાઈ આવ્યાં. પછી તો સ્વામીલ બાવાવે-શમાં નાચવા લાગ્યા. આ દિવ્ય અવસ્થા જોઈને યોગલવન ગોસ્વા-મી તેમને હંડવત પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા. એ વખતે સ્વામીલએ તેમને ઉપવીત વગરના જોઈ પૂછ્યું કે “અરે! તારું ઉપવીત ક્યાં ?” યોગલવને કહ્યું કે “મહારાજ ! ઉપવીત તો નથી હીધું.” એ સાં-ભળી સ્વામીલએ તરત જ જનોઈ મંગાવીને પોતાને હાથેજ પહે-રાવી હીધું. યોગલવને પૂછ્યું તો થયો જ હતો. તેમાં આ ઉપવીત આપવાની કૃપા થવાથી તેમના આનંદનો પાર જ રહ્યો નહિ. પછી તે ઘેર ગયા. ત્યાં ગોસ્વામીલએ તેમના ગળામાં ઉપવીત જોઈ, રાત્રી થઈને કહ્યું કે “બહુ આરું થયું. જે હેતુ માટે મેં તને સ્વામીલ પાસે મોકલ્યો હતો તે આજે સિદ્ધ થયો છે.”

યોગલવન ગોસ્વામીમાં બાળપણથી જ વૈરાગ્ય હતો. નૈઋત્ય પ્રસ-થારી રહેવાનો નિયત છતાં માતાના આમહથી વિવાહ કર્યો પડ્યો હતો અને થોડા સમયમાં જી સુજર્મા પછી ફરી વિવાહ કર્યો નહોતો.

યોગલવન દાની પણ ખૂબ હતા. તેમની પાસેથી કોઈ ખાલી હાથે જતું નહિ. જરૂર પડતાં કરજ પણ કરતા આથી તેમને થોડી સુફેલીઓમાં ઉતરવું પડતું, પણ તેની પરવા કરતા નહિ.

ગોસ્વામીલ મહારાજના સહાયકરૂપે કાર્ય જળવીને છત્રીસ વર્ષની વયે તેમણે દેહત્યાગ કર્યો હતો. ગેંઢારિયા આશ્રમમાં તેમનાં અસ્થિ ઉપર મંદિર કરવામાં આવ્યું છે.

પછી ફાગણ માસમાં સુરહેવના આદેશાનુસાર ગોસ્વામીલ પોતાના શિષ્યમંડળ સાથે શ્રી પુરીધામમાં પધાર્યા હતા.

૭ પ્રકરણ વીસમું

પુરીયામમાં યાત્રા, નિવાસ અને દેહત્યાગ

બ. સં. ૧૩૦૪ના ફાગણ માસમાં ગોસ્વામીજી દક્ષિણેશ્વરી દર્શિયા નરતે શ્રી જગન્નાથપુરી જવા તૈયાર થયા. જંગનાના ઘાટ સુધી ધણા શિષ્ય જશે. તેમજ રત્નેશ્વરીનો વળાવવા આગ્રહ હતા. વિદાય થતી વખતે શીશુવ ચારખાણુએ કહ્યું કે:-“મહારાજ ! હવે અમારો રિવસ કેમ જશે ?” ગોસ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો.

કે “શ્રીમત્ મહામણુ ત્યારે સન્યાસ લઈ પુરીયામ જવા તૈયાર થયા, ત્યારે જાણજનોએ આજ પ્રસંગ પૂછ્યો હતો. જવાબમાં શ્રીમહાપ્રભુએ જણાવ્યું હતું કે:-

“પરે કરો નામ સંદીર્વન, શ્રીગુરુ વંદનુ મેવન ”

અર્થાત્ પેર સમવાતનુ જાગન અને ગુરુજનોની તથા પ્રભુપ્રેમીઓની મેવા કરો” પછી ગોસ્વામીજીએ મનોરંજન બાણુ સામું નોંધ કહ્યું કે “આપ સર્વે મને આશીર્વાદ આપો.” મનોરંજન બાણુએ સંજળ નયને કહ્યું -“અમે આપને શું આશીર્વાદ આપીએ ?” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “એવો આશીર્વાદ આપો કે શ્રી જગન્નાથ પ્રભુ મને તેમના ચણુમાં ગણે” આ સાંભળી શિષ્યજનો ગમગામી થઈ ગયા અને ઢાઢ ઢાઢ તો રુદન કરવા લાગ્યા. એકે જણ તો મુઠ્ઠા ખાઈ ઢળી પડયા. પછી મૌની પામે દુઃખભરી વિદાય માગી. બપોરે આર વાગે ગોસ્વામીજી સંત્રેત્ર તરફ રવાના થયા. જાગજનો પણ રહીમર દેખાઈ ત્યામુખી કાઠે ગયા. પછી વિચોરની હદી વેદના અનુભવના તેઓ પોતપોતાને યેગ ગયા.

માર્ગમાં ગોસ્વામીજીએ શ્રીસેત્રનું માહિતરવ, પ્રસાદનો મદિગા અને શ્રી જગન્નાથદેવની અપાર કૃતજ્ઞાની બરપૂર પ્રસંગો કાને ઠલી સંભળાયા. શિષ્યોનો આનંદ આગે, ખાતો નહોતો.

“જ્યાં શ્રી ગૌનગ પ્રભુએ ચઢાવે વર્ષ સુધી સંકીર્તન થયું
અનુક્રમ કર્યું હતું, તે શ્રીદેવમા તેઓ શુરુદેવ સાથે જગવદર્શન
માટે જાય છે” એ વિચારથી તેમનો આનંદ માતો નહોતો પરંતુ
“તેઓ શુરુદેવને ત્યાં મહાકાળ માટે ત્યજી દેવા જાય છે” એવો
પ્રચલ તો તેમને સ્વપ્નમાં પણ નહોતો આવ્યો અસ્તુ. સ્ટીમર
માં પણ કયાકીર્તન, પાઠપૂજા વગેરે બધું આશ્રમના નિયમ
પ્રમાણે જ ચાલતું હતું જોગવાઈની વ્યવસ્થા સ્ટીમર જ્યાં
જંગ કરતી ત્યાંજ કરી લેતા હતા વળી તે તે સ્થળના લોકો
શિષ્યમણ સાથે ગોસ્વામીજીને જોઈ પૂજા આનંદ અનુભવતા
કલકત્તાથી એક હરિદોશાનંદ (ગાહુદામ) બાવાજી પણ સાથે
આવ્યા હતા તે આખો દિવસ ગોસ્વામીજી પાસે બેસી એકતારા
સાથે નામકીર્તન કરતા હતા આમંભ સ્ટીમરે લાગર કર્યું ત્યારે
એક ઠાકે બગલામાં દોલપૂર્વિખાનો ઉત્સવ પણ સારી રીતે ઉજ-
વ્યો હતો પૂજારી સામગ્રી તો કલકત્તાથી સાથેજ હતી આ
પ્રમાણે દોલોત્સવ કરી સંઘ પાસે દિવસે કટક આવ્યો ત્યાં
દેવદાસ શિષ્યજનોએ તેમનું સ્વાગત કર્યું અને સૌએ સાથે
મળીને પ્રસાદ લીધો પછી ખીને દિવસે સવારે સંઘ ઉપકર્યો,
અને સૌ વારં આવ્યા તે વખતે વારથી પુરીસુધી રેલગાડી થઈ
હતી, પરંતુ વારથી મણાખસ ગિબ્યો તો ચાલીનેજ પુગી મથા
ગોસ્વામીજી ત્યાંથી ઘોડે બેઠા અને સીઓ ગાડામાં બેઠી પછી
પુરીથી પાંચ કોશ દુધા ત્યારે ગોસ્વામીજી ઘોડેથી ઉતરી ગયા.
શિષ્યજનોએ તેમને ઘોડે બેસી રહેવાનો બહુ આમંત્ર કર્યો,
હેમકે તેમનું શરીર સાફ નહોતું માવસના ટેકાવિના તેઓ ચાલી
શકતા નહોતા ગોસ્વામીજીએ તેમને કહ્યું કે - “ભાઈઓ ! તમે
ચિંતા કરો નહિ. જે જગન્નાથપ્રભુ કલકત્તાથી આઠલે સુધી તેડી
લાવ્યા, તેજ હયામય પ્રભુ પોતાના દરબારમાં તેડી જશે ” પછી
સર્વ આહારનાવાના પૂત પાસે આવી પહોંચ્યા, ત્યારે તેમને મી-
જગન્નાથ પ્રભુની ધ્વજના દર્શન થયા ધ્વજના દર્શન થતાજ સૌ
હૃદયત્ પ્રભુમ કરવા લાગ્યા, અને જાવલકિતપૂર્વકે કીર્તન કરતા
થકો આગળ ચાલવા લાગ્યા શ્રી વિદ્યુપ્રભુ ઘોષ નીચેનું
કીર્તન ગાવા લાગ્યા:-

ચાંદેર હરિ બોલતે નયન ઝરે;
ઝી દેખ તારા હૃદયમાં એશે છે રે.

ગોસ્વામીજી ભાખે એવું છે. વા.

અર્થાત્ “ જુઓ ! જુઓ ! જેમના દર્શનથી પ્રેમાશુનો પ્રવાહ વહેવા લાગે છે તે શ્રી ગોસ્વામીજી જન્મે લાઈએ બ્રહ્મ જનોની સાથે આત્મા આવે છે ” વાદિન સાથે આ કીર્તન ગાતા ગાતા મો ભક્તો ગોસ્વામીજીની સાથે નરેદ્ર સરોવરપર આબ્યા એકે ભક્તે સરોવરમાંથી પાણીનો લોટો જરી લાવી ગોસ્વામીજીને આપ્યો, એટલે ગોસ્વામીજીએ તેમાંથી પાણી લઈ કોઈ અવર્ણનીય ભાવપૂર્વક તે સિંધો ઉપર ઘાટવા આદ્યુ વિદ્યુભાણુની આખપર પાણી પડવા તેઓ મહાભાવમાં મતવાલા જની આની અત્યુજ્જ્વળા આખોટવા મડયા એવામાં ‘દાલિયા પાગલ’ નામે એક ઉડિયાવાળી સાધુ ત્યા આવી પહોંચ્યો તે પછુ સાત્રાવેશમાં નાચવા લાગ્યો પછી તે સુધ મંદિર તરફ જવા લાગ્યો રમ્તામાં આણુ અપૂર્વ કીર્તન જોઈ લોકોન ટેળેગણ જન્મે જાણુએ ઉભગાતા હતા અને અવર્ણનીય આનંદ અનુભવતા હતા આસો વય પહેલાં શ્રી ગોસ્વામીજી પછુ આવીજ રીતે સજનકીર્તન કરતા કરતા પુરીધામમાં નાચ્યા હતા આજ ફરીને એણે જ દિવ્ય દેશ્ય જોઈ પુરીવાસી નગ્નારીઓ આનંદમસ્ત જની મથા હતા ચોતરફ નામધ્વનિ આજ રહ્યો હતો આ પ્રમાણે કીર્તનમડળ ફેલું ફેલું ઉતારે આબ્યુ ત્યા જમ્યા પછી સો ઓજમનાથ પ્રભુના દર્શન કરવા ગયા મંદિરમાં આવી શ્રીમૂર્તિના દર્શન કરતાજ ગોસ્વામીજીની આખોમાંથી પ્રેમાશનો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો તેઓશ્રી એક જાણુ ઉમા નંદી, કીચરણુમાં રૂઢિ પડેલી, હાથ હલાવતા હલાવતા કંઈ અસ્ફુટસ્વરે મણમણવા લાગ્યા પછી ભાવસંવરણુ કરી પડ્યાને દક્ષિણ આપી મો ઉતારે આબ્યા અહીં કે/હીંક અગવડ ટોવાધી, બીજે દિવસે ઉતારે દેશ્યવામાં આબ્યે.

ગોસ્વામીજી બ્યા નેડા, ત્યા હમેશના નિયમ જુ /ખ, પાક પૂજા, કધાવાર્તા, અતિથિમેવા, અન્નદાન, ચારો, ચણુ, ઝાડને પાણી પાવુ વગેરે નિયમિતપતે કરવામાં આવતું હતું તેઓ કહેતા કે ‘ મહસ્યે હમેશા પચયજ કરવાજ જોઈએ પચયજ એ તો ધમનો પયો છે એના વિના ધર્મ રહી શકતો નથી તે પચયજના નામે આ પ્રમાણે છે - દેવચર (ઉપાસના વગેરે), સપિયજ (સ્વાધ્યાય-ધર્મ-વધનો પાક), પિતૃચર (આહ, તર્પણાદિ), જૂત યજ (પશુપદીને ચારો ચણુ ને વૃક્ષાદિને વળદાન) અને મનુષ્યચર

(દીનદુઃખી, અતિથિ અભ્યાગત, ઇંદ્ર ની સેવા).”

આશ્રમમાં હમેશાં આ પંચયજ્ઞ કરવામાં આવતા હતા. ઉપર પ્રમાણે પાઠપૂજા, કથાવાર્તા, દાનદક્ષિણા, ચારોચણ વગેરે ધર્મા પછી એ એકત્ર થઈ શ્રી જગન્નાથજીનો મહાપ્રસાદ જામતા હતા. આશ્રમનો આવો નિયતક્રમ જોઈ અનેક ઢોઢો ગોસ્વામીજી પ્રત્યે આકર્ષાવા લાગ્યા.

પુરી આવતાં પહેલાં ગોસ્વામીજીએ શિષ્યોને કેટલાક નિયમો પાળવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો તથા વિશેષમાં કહ્યું હતું કે “અહીં તીર્થસ્થાનમાં શરીર સ્વસ્થ રહે એ ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવું છે. ભોજન હમેશાં સાવચેતીથી અને જોડું કરવું અને તડકામાં બહુ કરવું નહિ.”

પછી ગોસ્વામીજી અનુક્રમે માકેંડેય સરોવર, પ્રેતગંગા, ચક્રતીર્થ, ઇંદ્રધુમ્ન સરોવર, ગુંડિયા મંદિર, મહાપ્રભુજીની બેઠક, સાર્વભૌમ બટ્ટાચાર્યની ચેર, સિદ્ધ-ગુરુ, હરિદાસ કાકુરની સમાધિ, ગોવર્ધન મઠ વગેરે સ્થળોનાં દર્શન તીર્થંગોરની સૂચના પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. શ્રી જગન્નાથ પ્રભુની સ્નાનયાત્રા, સ્વયાત્રા, ચંદનયાત્રા વગેરે પર્વોનાં પણ દર્શન કર્યાં. ગોસ્વામીજીની આજ્ઞાથી અનેક શિષ્યોએ ત્યાં સાદ પલ્લ કર્યાં હતાં.

ગોસ્વામીજીએ પુરીધામમાં શ્રી જગન્નાથ પ્રભુ તથા બળરામ તેમજ સુમદ્રાદેવીની પ્રતિમાઓસહિત એક નાનું કાષ મંદિર મંગાવ્યું હતું. ગોસ્વામીજી હમેશાં તે મૂર્તિઓની ચંદન, પુષ્પ તથા દુક્કસીપત્રાદિથી પૂજા કરતા હતા. હાલ પણ તે મંદિર તથા પ્રતિમાઓ પુરીધામમાં તેમના સમાધિમંદિરમાં પૂજાય છે.

પુરીધામમાં દેવપૂજામાં તથા લોગ ધરાવવામાં અબ્યવસ્થા જોઈ ગોસ્વામીજીએ તેના વિરુદ્ધ જબરી હિલચાલ ઉઠાવી. પરિણામે ધીરે ધીરે બધા મુખાર થતા ચાલે છે.

ગોસ્વામીજીએ પુરીધામમાં રહી વાનસ્વધનો અટકાવ કરાવવાથી તથા મંદિર પાસેનાં પાયખાનાં કઢાવી નાખવાથી તથા તેમના મુકામમાં દાન ઇત્યાદિ પંચમહાયજ્ઞનાં કાર્ય ચતાં હતાં તેથી ઢોઢોમાં તેમની જૂળ પ્રતિષ્ઠા જામી હતી.

ગોસ્વામીજીનો અપૂર્વ દાનયજ્ઞ જોઈ કેટલાયે ધનલોભીઓનો હોલ ટળી ગયો; ધનવાનોનો ધનમદ જૂલું થઈ ગયો અને કેટલાયે કંલુસોની કોથળીનાં મોં છૂટી ગયાં. એક તીર્થંગોરે કહ્યું

કે “ગોસ્વામીજી ! તમે તો મોટું નામ કાઢ્યું છે.” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “અરે નામ પડે ધરામાં, નામને શું કરવું છે ? આ કાર્ય સ્વેચ્છાથી નહિ પણ ઇચ્છિત્વથી થયા કરે છે. મહાપ્રસાદ વહી રહ્યો છે તેમાં હું તો માત્ર હાથ ધોઈને કૃતાર્થ થાઉં છું.”

એક વાર ગોસ્વામીજી શ્રી-જગન્નાથપ્રભુનાં દર્શન કરવા જતા હતા, ત્યારે રસ્તામાં એક ટોચીમાએ પૂછ્યું કે “મહારાજ ! આપને કેટલાં વર્ષ થયાં ?” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું:—“મા ! મહા-કાળકૃપી મહાસાગરમાં આપણે તો એક પાણીના ટીપા જેવાં છીએ. બોતલ ચોકડીનો એક મન્વંતર અને ઘણાજના એક ત્રિવિંશત માં એવા અનેક મન્વંતર થાય છે ત્યાંપછી આપણા આયુષ્યનો તે શું હિસાબ ? ખીનું બધું નાશ પામે છે, માત્ર ભોમણે થી-હરિનું શબ્દ લીધું છે તેઓનેજ જીવતા બાકી.”

એક વાર મધુદ્રસ્તાન કરી સૌ ઘેર આવતા હતા ત્યારે રસ્તામાં એક નાંદા જેવી સીખાતણ ઠોસી મળી. તે ટોચીને ભેઠ ગોસ્વામીજી બોલી કહ્યા કે, “જેની પાસે જે કંઈ ખાવાનું હોય તે બધું આ ઠોસીમાને આપી દો. આવો ચોમ ફરી ફરીને નહિ મળે.” કહેવાની જરૂર નથી કે, સૌએ પોતપોતાની પાસે જે કંઈ હતું તે બધું તે ઠોસીમાને આપી દીધું.

પુરીધામમાં ઠયાં કેવા માધુપુરુષો રહે છે તે બધુજ અને સાચા માધુને ઓળખવા એ બહુ દુર્લભ કામ છે. અહીંના એક શુભ માધુનું વૃત્તાત ગોસ્વામીજીના કિંમ્બે તેમના એક મિત્રને પત્રદ્વારા કહી જણાવ્યું હતું, તે અહીં આપવામાં આવે છે.

“એક વાર અમે મધુદ્રસ્તાન કરી પાછા આવતા હતા ત્યારે મહાપ્રસાદ દેંડી દેવાના એક ખાડમાં એક સાધુજી બેસા હતા. તેમને ગોસ્વામીજીએ પોતે બોલેલું કિંમતી વસ્ત્ર આપી દીધું અને તેમને પેસા આપવા માંડ્યા, પણ સાધુએ લીધા નહિ. વસ્ત્ર લીધા પછી થોડે દુર જઈ તેણે નીચેની પંક્તિ ભાવપૂર્વક ગાવા માંડી —

“નીલયત્ક જગન્નાથ, મન ! ચૈતન્ય ભક્તે ને ચૈતન્ય.”

પછી તે માધુ બોલ્યા કે “હું વૃંદાવન ગયો હતો, પરંતુ ત્યાં તો તમે મળ્યા નહિ. હવે તો આપ આ મહાત્મારૂપે અહીં વિગળે છે.” વળી પેસા આપવા માંડ્યા એટલે તે સાધુએ કહ્યું કે “એને શું કંઈ ? જરૂરનું જે કંઈ હશે તે મળ્યાજ દરેકે. આમ ને આમ મો વર્ષ તો ચાલ્યાં ગયાં. જનતપિના જેના એ જેલ ગામાટે

દેખાડતા હશે ?” વળી પાછા તે સાધુજી અસ્પષ્ટ સ્વ- જાવા લાગ્યા બાંધે તેમને સગવાનના દર્શન થતાં હોય એવો તેમના માનનો ભાવ હતો. તે સાધુજીએ કોઈ રીતે પૈયા ન લીધા એટલે જોસ્વામીજીએ મને કહ્યું કે “બચો, જન-ભાષી કેઈ જોગક હાવી આપી જતો ” આ સાધુરામ કે છોક વાગી લખી પણ બાંધતા હતા, પણ કંઈક પાંચવા બેસતા કે ત-ત-ત તેમને સમાધિ થઈ જતી હતી જોસ્વામીજી કહેતા કે “ એમને પચમ પુરુષાર્થરૂપ પગ ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે અનેક જન્મના પુણ્યનો ઉદય થાય છે ત્યારેજ એ પચમ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે પ્રથમ તો મનુષ્યજન્મજ મળવો ફર્લસ છે. મનુષ્યજન્મ મળ્યા બાદ ‘હું કોણ છું’ ? ક્યાથી આવ્યો ? ક્યા જઈશ ?’ એવા એવા વિચારો આવવા પડે, બહુ ઠંડણ છે એવી વિજ્ઞાતા લાગ્યા પછી પ્રયત્ન કરે તો જ્ઞાની શુભનો સમાગમ થાય છે અને તે પછી પણ અનેક જન્મ લાય છે, ત્યારેજ અંતરશુદ્ધિ વિશેષ પ્રમાણમા થઈ શકો પચમ પુરુષાર્થ માટે તે લાયક બને છે.”

એક વાર ઉપર કહેલા સાધુજી જોસ્વામીજીને ઉતારે આવીને તેમની આરતિ ઉતાવ્યા લાગ્યા આસપાસના મકાનોમાથી લે માણ્યો એ આરતી નેના હવા તેમની પણ આગતિ ઉતાવતા લાય અને ગાતા લાય કે—

“કૃત ગેજ દેખી નાજ તોર, અંદ્રવદન, એમન પ્રેમ દેખી નાણ.”
અર્થાત્ ‘કેટલે દિવસે તમારા અંદ્રવદનનાં દર્શન થયાં ! આવો પ્રેમ તો ક્યામ જોયો નહિ ” વળી ફરી એક વાર એ સાધુગમ ઉતારે આવી આવો લાગ્યા કે “ આજ અબોળ બોલિમું, અચેના ચિના-મું” અર્થાત્ આજસુધી લે વાત નહોતી કહી તે હવે કહી દઈશ આજ મને અકેજિતની જોળબાધુ થઈ ગઈ છે એમ કહી તેણે જોસ્વામીજીને સામ્રાગ હવત્ પ્રણામ કર્યા

શ્રીપુત્રીધામમાં એ વખતે જાત્યજ નતિમા તેજ ચોદ વખતો એક અમાધાન્ય જાગક હતો તે વગસગ સુ જોજ હતો, પણ કોઈ વાર તેનો આતરિકે જાનદ ઉલગઈ જતો ત્યારેતે બે ચાં વાતો કહી નાખતો હતો તેની વાતમા કોઈ કેઈ સમજતું નહિ, તેથી લોકો તો તેને ‘બોળકો’જ સમજતા હતા વળી તે કેમે કર્યો હુમ હુ તો પહેસ્તોજ નહિ બારે મહિના તે દિગબર નહેતો હતો. ચાંજે ચાં પાચ વાગ્યે લ્યારે અત્રગનમા મહાપ્રમાદ પડે ચાતો

ત્યારે હમેશા તે ત્યા જઈ ઉભો રહેતો એ ત્યા પ્રસાદ મળતો તો તે ખાઈ લેતો અને નહિ તો ઉપાસી ગ્રહેતો હતો સાધારણ જિ ખારીની પેઠે તે ક્યાય કે ગતો નહિ ગોસ્વામીજી પુરી પધાર્યા, ત્યાંથી તે હમેશા બીજા સિખારી લેગો તેમને ઉવારે આવતો હતો, પણ એ કોઈ તેને પ્રસાદ સિવાય બીજું કંઈ આપવા બંધ, તો તે તરતજ ખમી જતો હતો ગોસ્વામીજી વ્યારે દર્શન કરવા બહાર નીકળતા ત્યારે તે પણ તેમની પાછળ પાછળ જતો અને ક્યારેક ક્યારેક જાન દમ્મ આવી જઈ હસી પડતો હતો તેના અંગ દર્શણે ભોઈ કોઈએ ગોસ્વામીજીને તેના સ જળધમા પૂછતા તેમણે કહ્યું હતું કે, એ બંને ભલે અત્યંત છે, પણ છે કોઈ મહાત્મા બ્યક્તિ એવા પુરુષ તો સતસાધુના કે યાજ્ઞ નાટે-સાધક બનેને ઉચ્ચ કક્ષાના આદર્શ દર્શાવવા માટે- / હવે છે આથી ગોસ્વામીજીના શિષ્યો એ બાળકની બહુ સલાજ રાખતા હતા ગોસ્વામીજીનો દેહ મૃત્યા પછી એ બાળકે કંઈ ગયો તેની કોઈને ખબર પડી નહિ.

એ વખતે પુરીધાનમા જૂલ તદ ત્વામી નામે એક કુલ્યેચી મહાત્મા ગ્રહેતા હતા એ લાના જગત્પ્રવહલ મરના મહત્વ હતા હોકો તો તેમને અરસોથી પણ વધારે ઉ મરના માનતા હતા એમની વાતચીત વગેરે ઉપરથી જણાતું હતું કે, પોતે શ્રીચેતન્ય પ્રભુના સમયમા પણ હવાત હતા તે નૈમિકે બ્રહ્મચારી હતા અને તેમની કાંતિ પણ દિવ્ય હતી સામાન્ય હોકો લલેભાગે મહાપુત્ર પે ને સમજી શકતા નથી હોકોએ તેમના ઉપર ખૂનતું ખાગ થા બધું હતું પરંતુ હાઈકોએ તેમને નિર્દોષ લલેઃ કર્યા હતા એવા મા ગોસ્વામીજી પુરીધાનમા નિવાસ કરવા આવ્યા ગોસ્વામીજી તો સ્વામીજીના શુભુથી પનિધિત હતા, તેથી તેમણે સ્વામીજીને મહિમા વધા વા માડ્યો ગોસ્વામીજી કહેતા કે “સ્વામીજીને મમાનગ કરવો એ પણ મારે પુરી આવવાનું ખાસ કારણ હતું” સ્વામીજી ઘણી વાર ગોસ્વામી મહાસાગ પામે આવી ધર્મચર્ચા કરતા હતા એક દિવસ ગ્વામીજી ગોસ્વામીજી તામુ એકદિને નિહાળી રહ્યા હતા, તેવામા તેઓ એન્દમ ખાવાવેશમા આવી જઈ બોલવા લાગ્યા કે ‘શ્રી સૂર્ય, શ્રી મહાદેવ, માક્ષાત નાતપ્ત ભગવાન’ જામ કહેતા કહેતા તેઓ ગોસ્વામી મહાત્માને આ દાગ દરવત પ્રણામ કરવા લાગ્યા

એક દિવસ પડા પૂજારીની તકે તમા શ્રીજગત્પદજી આપો

દિવસ લોગવિનાના રહ્યા. આથી હબરો સિખારીઓ પણ ભૂખે ટળવળવા લાગ્યા; કેમકે પુરીધામનાં ઘણાં યજ્ઞ સત્રો આ મહા-પ્રસાદથી ચાલતાં હતાં. સાંજેએકે સિખારી ગોસ્વામીજીના આશ્રમે આંબ્યો. પરંતુ ભાગ્યચેત્રે એ વખતે દરવાજા ઉપર કોઈ નહોતું, તેથી તેની વિનંતિ કોઈએ સાંભળી નહિ. એ વખતે ગોસ્વામીજી પોતાના આસનપર ધ્યાનમાં બેઠેલા હતા. તેઓ આ સિખારીના કાલાવાલા સાંભળી ચમકી ઉઠ્યા. તેમણે તત્કાળ ઝળંજળ કરી કે, “અરે ! કોણ છે કે ?” આ શિશુકે અન્નદાન આપ્યો. “આ સાંભળી સેવકજનોએ દોડી આવી તેને અન્ન આપ્યું. ગોસ્વામીજીએ તેમના તરફ બાવલીની આંખે જોઈ કહ્યું કે, ‘આજ શ્રી જગન્નાથપ્રભુનો લોગ થયો. નથી તેથી પ્રભુજી ઘેર ઘેર સિદ્ધા માગવા નીકળ્યા છે. પ્રભુને તો કુધા-તૂપા જેવું કંઈજ નથી, પણ પ્રસાદવડેજ શુભનારા શિશુઓના દુઃખથી તો તેમને અવશ્ય દુઃખ થાય છે.’” પછી એ તકરારતું સમાધાન થઈ જતાં કાઠોરજીને લોગ ધરવામાં આંબ્યો હતો અને સિખારીઓ પણ તૃપ્ત થયા હતા.

એક દિવસ એક પવિત્ર સાધુએ ગોસ્વામીજીને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે “શ્રી જગન્નાથ પ્રભુના મંદિર ઉપર કેટલીક બીજાત્મ મૂર્તિઓ શામાટે ગોઠવવામાં આવી હશે ?” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “શાસ્ત્રકારોએ કંઈ પણ બાંધી રાખ્યું નથી. અધમ કોટિના જીવોમાં જે બીજાત્મ ભાવ છુપાઈ રહ્યો છે તેજ અહીં દેખાડવામાં આંબ્યો છે. આવી હલકી કોટિમાંથી જીવને પાર ઉતરી નય અને કંમે કંમે પ્રગતિને પંથે વળે તો તે કેવી ઉચ્ચ કોટી પ્રાપ્ત કરે છે તે પણ દર્શાવવામાં આંબ્યું છે. આ એકજ મંદિરમાં આખા બ્રહ્માંડનો ખ્યાલ આપી દેવામાં આંબ્યો છે. એક નીચી પંક્તિના જીવોની સિદ્ધિ મંદિરના બહારના લોગમાં દેખાડવામાં આવી છે. ત્યારપછી જીવ સાધન કરતાં કરતાં જે જે ઉચ્ચ ભૂમિકાઓને પ્રાપ્ત થાય છે તે જોયા પછી છેવટે મંદિરના આંતર્યાંગમાં તેને શ્રીજગન્નાથ પ્રભુની દિવ્ય મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે.”

દરવર્ષે વૈશાખ સુદ ત્રીજથી-અક્ષય તૃતીયાથી-આરંભી ૨૧ દિવસ સુધી દરરોજ જળવિહાર કરવા શ્રી મહાનમોહનદેવને એક પાલખીમાં પધરાવી ઉત્સવ કરતા કરતા નરેન્દ્ર સરોવરમાં લઈ જવાય છે. અને પછી વાજતેગાજતે પોતપોતાને સ્થાનકે લઈ જવામાં આવે છે. આ જળહીલાનાં દર્શન કરવા દરવર્ષે ઘણા

યાનાળુએ પુરીધામમા આવે છે

ગોસ્વામીજી હમેશા આ જાળવી નાના દર્શન કરવા આવતા હતા અને ક્યારેક તો સંગેવગ્ની પ્રદક્ષિણા પણ કરતા હતા

પુરીમા ગોસ્વામીજી કરતા હઈ હમેશા “હરે મુરારે મધુકૈટભારે” વગેરે બે લતા બોલતા કીર્તન કરતા હતા જેવટે જ્યારે તેઓથી નીચેની સ્તુતિ ગદ્ગદ કંઠે બોલતા હતા, ત્યારે તો પદ્યો જેવું હૃદય પછ તે સાક્ષી પીમળી જતું હતું કે -

બદસ્તિશમવાસી સર્વ સ તેને નમસ્કાર કરે હુ.

સામેશ્વરધામવાસી ” ” ”

શ્રીનૃ દાષનધામવાસી ” ” ”

શ્રી નવદીપધામવાસી ” ” ”

આલોક-પરચોકવાસી ” ” ”

સ્વર્ગનરકના પૂજ્ય પાપી સર્વદેહને” ”

પશુ, પક્ષી, કીડ, પતંગ, સ્થાવરજંગમ સર્વને નમસ્કાર કરે હુ

એક દિવસ વરાહ નગરના પ્રસિદ્ધ કથાકાર ગોસ્વામીજી પાસે કથા કરવા આવ્યા હતા અને એક સુદર આખ્યાન સંભળાવી ગૌને પ્રસન્ન કર્યા હતા

૧લી એક વાર ગોસ્વામીજીએ રેવતીજી પાસે “જગાઈ-માધાઈની ઉદાઘીલા”નું પોતાનું માનીતું આખ્યાન કરાવ્યું હતું રેવતી જાણે એક પ્રસિદ્ધ કીર્તનકાર હોવાથી, તેમનું આ ખ્યાન સાંભળવા ઘણા માણસો આવ્યા હતા હરિકીર્તનને આનંદ અપૂર્વ હતો તેમનું કીર્તન સાક્ષી નો કોઈ મુગ્ધ થઈ ગયા હતા ૧લી એક દિવસ સાગે રેવતી જાણે નીચેનું કીર્તન ગાયું હતું

(હમે) જોતુગ બોલિતે હોબે પુલ્ક મરીર,

હનિ હનિ બોલિતે નયને વહે નીન;

આર કમે નિતાઈ આદ દરખા કરિય,

સસાર વાસના મોગ કમે તુલ્ય હોબે કીયાદિ

અર્થાત્ “નિતાઈ પ્રભુ નાગપર એવી કૃપા ક્યારે કરશે કે જ્યારે જોતુગ પ્રભુનું નામ લેતાજ શરીરે રોમાન્ધ થાય અને “હનિ હનિ” બોલતા આંખમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા માટે, કે જેથી મારી સામાજિક વાસના દુર્બળ થઈ જાય ?”

આ કીર્તનનું છેલ્લું ચરણ સાક્ષીને ગોસ્વામીજીએ બાવા બેશમા અર્થે પોતાના ઉપવશ્રમથી એક કંકડો ફાળી રેવતી

બાણુને આપ્યો અને બીજા એકે વચ્ચે વસ્ત્ર આપવાનું ચોગ
જીવન ગોસ્વામીને કહ્યું

અત્યજ પ્રતિના લોકોને સ્વીચ્છન્નાય પ્રભુના મંદિરમાં
પ્રવેશ કરવાનો નિષેધ છે, તેથી તેમને દર્શન કરવા માટે સિંહ
દ્વારમાં જ્ઞાન્નાથ પ્રભુની પ્રતિમા પધરાવવામાં આવી છે, પરંતુ
સ્થાપત્રમાં એવો કંઈ વિધિ-નિષેધ પળાતો નથી તે સમયે
અત્યજો પણ પ્રભુના દર્શન અને સ્પર્શ કરી શકે છે સહા જાતિ
જેવી કેટલીક જાતિના લોકો સમાજમાં જોડે જળી શકતા નથી
તોપણ તેઓ સત્ સૂત્ર હોવાથી અને પ્રથમ વેશ્યવર્ણના હોવાથી
તેમને મંદિરમાં દર્શન કરવાનો હક છે

કુરિદપુર છાત્રામાં આવેલા પવિત્રા ગ્રામ નિવાસી ગોસ્વામી
જીના શિષ્ય યજ્ઞનાથ અધિકારી એક વાર પુરીધામે આવ્યા
હતા નામચંદ્રોને દીક્ષા આપવી એ તેમનો વશપરપરાનો ધર્મ
હોવાથી એક ઉચ્ચ વર્ણના શિષ્યે તેમની અવજા કરી કહ્યું કે
“તમે પ્રાક્ષણ નથી છતાં અન્ય વર્ણને શા આધારે દીક્ષા આપો
છો ? વળી નામચંદ્રોને દીક્ષા આપી તમે પતિત થયા છો, માટે
તમારી અડેલી ચીજને અડીએ તો અભડાઈએ વગેરે” આ
વાત સાંભળી ગોસ્વામીજીએ તે ધર્મ ઠી શિષ્યને કહ્યું કે “કોને
શું અધિકાર છે કે નથી એ તને શું ખબર પડે ? ઉચ્ચ વર્ણનું
અભિમાન ધર્મ આનંદુ કે શું ?” એ પ્રમાણે તેને ઠપકો આપી
ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “હવેલી કેમોના ઉદારમાટે જી નિત્યા
નંદ પ્રભુએ ઉત્કલ દેશના કેટલાક ધર્મપ્રેમી કાયસ્થોને બંગ-
દેશમાં મોકલ્યા હતા યજ્ઞનાથ બાણુ તેમનાજ વશજ છે હવે
તેમને દીક્ષા આપવાનો અધિકાર નથી એમ કોણ કહેના ?
એક બીજી વાત પણ ધ્યાન રાખવા જેવી છે ગુરુભાઈઓમાં ઉચ્ચ
નીચપણાની ભાવના રાખવાથી ગુરુ-ચાનનો અપરાધ થાય છે”
એ પ્રમાણે કહી પોતાની કેટલીક આહાર કરવાની સામગ્રી જઈ
નાથબાણુ પાસે તૈયાર કરાવવા એક સેવકને આદેશ કર્યો ગુરુ
ભાઈઓ ગુરુસ્થાનની બહાર હોય ત્યારે તેમણે એકબીજા વચ્ચે
વર્ણાશ્રમનો ભેદ સાચવવો કે કેમ ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગો
સ્વામીજી કહેતા કે “ગુરુભાઈઓ એકબીજાનું અડેલું જામે તેમાં
ધર્મહાનિ તો નથી, પણ તેથી સમાજમાં હોણ થઈ બીજી પણ
કેટલીક અનર્થપરેણા આવે છે, માટે તેમ ન કરવું એજ ઠીક

છે નવવ્રત છે, જે નમાનના પોતે હોય તે સમાનના નિયમે
પણ પગ પુત્રની હાજરીના ને તેમના આશ્રમમાં પગિનેદને
દુનપ્રકુ પગથી જાણાની વચ્ચે નથી.

એ દિવસ ગોસ્વામીજીના શિષ્ય પાંચસાથ ચોપને સ્વપ્નમાં
મહાપ્રભુના દર્શન થયા, પણ શ્રીનુબ મહિન હતું આ વાત
તેમણે ગોસ્વામીજીને કહી ત્યાં જોસ્વામીજીએ ઉગે નિશ્ચય
નાથી જુદા દર્શન થયું પણ શ્રીમહાપ્રભુની મર્યાદા બગાડર
પગથી નહિ તેથી શ્રીનુબમાં ઉદામીનના હતી.

સાધનની ઉચ્ચતા અને ભી તા વિષે ગોસ્વામીજીએ એક
વાક્ય કહ્યું હતું કે “એને આપતો સિદ્ધાવસ્થા પણ કહી શકીએ, પણ
એ અવધામાં તો પ્રત્યેક જ્ઞાને ગુરુમનુ જન સાચી ગમે
રોમમાં માણાતોની હાની હાથથી ને જો એ પ્રમાણે થાય
ત્યાં જ સાધન દૃઢ થવાના ધામડપ બની રહે છે, અતઃ
જમાથી સાત્ત્વિક આનંદની છોળો ઉઠે છે, અને નામામૃતમાં તે
એવો તન્મય બની જાય છે કે જાણનાવતનુ કશું જાન ગહેતું
નથી આ પ્રમતે અતકરતા બનજર તન્મય અને આનંદમય
બની વિનુદ વળા તેને મન્યદાન દમય પગમાત્મદેવની ઝાંખી થાય
છે, એટલે તે પોતાની રિયતિમાંથી દમલે નથી આ મન્યદાન દ
સ્વરૂપનો આવો મદાર નથી થતો ત્યાંથી તે નિર્ભય સ્થાને
આવેલો ગદ, તો નથી અને અધ્યયન દવાને પૂર્ણ દયા માની
લે છે તો તેનામાં પાપ હાથવ મર્ગ તેનો વિનાશ થવાનો અભવ રહે
છે મારા ઉપર તો ગુરુદેને જોણા ચલુની પેઠે દુષાવૃદ્ધિ કેવી થી,
પણ હજીની વાત ને છે કે, તેને સલામી થકે અને જીવી થકે
એવો કોઈ ચેત્ય અધિમરી મને જણાતો નથી અરે! પ્રવેશક
અધિકારી પણ સાચે જોવામાં આવે છે’

મધનમાનના પન્મસાધ્યવિષે ગોસ્વામીજી કહેતા કે “પરમા
ત્મધામ પ્રાપ્ત વધુ, એજ આપણી સાધનાનુ લક્ષ્યબિંદુ છે એ
લક્ષ્યધ્યાનને પન્મપુરુષાર્થ પણ કહે છે એનું અતિમ સાધન
પણ છે એ પગમજી કઈ રીતે જાણાથી મળતી નથી એ
દેવદુલ વસ્તુથી તો જ પ્રભુએ આ કળિયુગમાં દેલાવી છે

એ વાગોસ્વામીજીના આગુણે પૂછ્યું કે “હું કોઈની દીક્ષા
આપી શકું કે કેમ? ગોસ્વામીજીએ અમ મતિનો ભાવ દર્શાવ્યો
એટલે તેઓ પોતાના કાર્યમાં લાગી નથી હતા પણ ‘શ્રીઓને

દીક્ષા આપવાનો અધિકાર' એ વિષે કહેતા એક દિવસ ગોસ્વામી
જીએ કહ્યું હતું કે “સીઓ ક્યારેય પણ આચાર્ય થઈ શકે નહિ.
શુરુના દર્શનસ્પર્શોદિ પવિત્રતા આપનાર છે, પરંતુ પ્રકૃતિજન્ય
કેટલાક અનિવાર્ય કારણોથી, શાસ્ત્રકારોએ સીના દેહને અપવિત્ર
મણ્યો છે. માટે જ્યાં સીઓને દીક્ષા આપવાનો અધિકાર મળ્યો
હોય છે, ત્યાં પણ એક યોગ્ય પુરુષને વચમાં શુરુ રાખીનેજ
તે કાર્ય કરવામાં આવે છે. પરંતુ આ પ્રમાણે શુરુની પ્રથા પણ
લોકાચારમાત્ર-ફકિમાજ અમાર્ગ જાય છે. શાસ્ત્રમાં તો ગમે તેવી
પ્રહ્લનિષ્ઠ સીને પણ દીક્ષા આપવાનો કે શુરુ થવાનો અધિકાર નથી.”

ગોસ્વામીજીનો એક શિષ્ય તેમનો સાથ છોડી બીજા પથમાં
ભળી જઈ તેમની નિષ્ઠા કરતો હતો અને પોતે ‘શુરુ’ થઈ બેઠો
હતો. એ વિષે ગોસ્વામીજી કહેતા હતા કે, સાધન સિદ્ધ કર્યા પછી
પણ સૂક્ષ્મદેહને નાશ થતા સુધીમાં સાધારણ રીતે બીજા ત્રણ
જન્મ લેવા પડે છે કારણકે સાધના સિદ્ધ કર્યા પછી પણ કામ
ક્રોધાદિની થોડી ઘણી પણ વાસના રહી જાય છે, અને એ જાણું
નાશ પામ્યું હોય તોપણ લોકપ્રતિષ્ઠાની વાસના તો થોડી ઘણી
પણ બરાબ રહે છેજ. સોમા નંવાણુ સાધકો તો આ પ્રતિષ્ઠાની
બેડીમાં જકડાયલા હોય છે. સાધકોને માન-પ્રતિષ્ઠા જેવો ડોઢ વેરી
નથી,† માટે એ પ્રતિષ્ઠાફળી શક્તિથી જહું સલાજવા જેવું છે.

પુરીધામમાં ગોસ્વામીજીના સંકાર્યો તેમજ આશ્રમનો નિયમ
ક્રમ જોઈને સૌ કોઈ કહેતા કે “એમના જેવો કોઈ હાતા નથી,
એમના જેવો કોઈ દયાળુ જોયો નથી એ તો ચાક્ષાત્ કોળાનાથ
શકર જેવા દિવ્ય મૂર્તિ છે.” સાધુ-અમાધુ, ગરીબ-તબ ગર તથા
બહારના યાત્રાળુઓ પણ ગોસ્વામીજીના દર્શન કરવા તથા તેમના
વચનામૃતનું પાન કરવા તેમના મુકામે આવતા હતા. પુરીધામના
અનેક તીર્થસ્થાનો સાથે ગોસ્વામીજી પણ એક જ ગમ તીર્થરૂપ
બની રહ્યા હતા.

* મીકજ કહ્યું છે કે —

અભિમાનં મુરુપાતં ગૌરવ ચોર ચેતવન્ ।

પ્રતિષ્ઠા સૂકરી વિષ્ટા ત્રિર્ણી સ્વચ્ચા સુરસી મયેત્તા ।

એક મદાત્માએ પ્રાકૃતમાં પણ કહ્યું છે કે —

ધનકો તજના સહસ્ર હૈ, મીકો મોહ મહેલ;

માન બગઈ ઈરખા, એ તજના મુગડેલ.

ગોસ્વામીજી હમેશાં જગન્નાથજીનો મહાપ્રસાદજી જમતા હતા. ગમે ત્યારે કોઈ મહાપ્રસાદ આપવા આવે તો તે માથે ચઢાવી ચઢતુ કરતા હતા. એક વાર કોઈ દેવો સાધુએ હલાહલ ઝેરવાળો લાડુ લાવી ગોસ્વામીજીને કહ્યું કે “મહારાજ ! ઠાકુરજીનો આ મહાપ્રસાદ આરોગી બન્યો.” ગોસ્વામીજી તો તે પ્રસાદ માથે ચઢાવી શ્રી જગન્નાથ પ્રભુને સંભારી તરતજ જમી ગયા. તત્કાળ ઝેર બાપી ગયું અને ઢળી પડ્યો; પરંતુ સાક્ષાત્ નીલકંઠ મહારેવ જેના રસક હોય તેનો વાળ પથ્થુ કોણ પાંકેા કરી શકે ? થોડીજ વારમાં ગોસ્વામીજી સચેત થઈ ગયા અને બીજો દિવસે તો ઝેરનું નામનિશાન પણ રહ્યું નહિ. ત્યાર બાદ જાણે કશુંજ બન્યું ન હોય તેવી રીતે તેઓ પોતાનું નિત્યકાર્ય કરવા લાગ્યા.

આ વાતની કોઈને ખબર પડત નહિ, પણ કેટલાક સાધુ પેરાગીઓને ગોસ્વામીજીપર દેવ હતો, એ વાત યોગજીવન ગોસ્વામી સારી રીતે જાણતા હતા; તેથી ગોસ્વામીજીને આમ અસ્વસ્થ થયેલા જોઈ તેવું કારણ પૂછ્યું પહેલાં તો ગોસ્વામીજીએ વાતને ઉઠાવી નાખવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ પછી બીજા શિષ્યોના આશ્રહથી કહ્યું કે “ગઈ કાલે તમે બધા સમુદ્રસ્નાન કરવા ગયા હતા, એવામાં એક માણસે મને મહાપ્રમાદનું નામ લઈ ઝેરવાળો લાડુ ખાવા આપ્યો. આખો પુરી આવ્યાથી તેમની પ્રતિષ્ઠામાં ઘટાડો થયેલો સમજીને દાઝના માર્યા તેમણે આવું કામ કયું હતું.” એમના નામ પૂછવા માટયા ત્યારે ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “એ તો હું કોઈ રીતે કહેવાનો નથી. એવું તો મારી જીદગી મા કેટલીયે વાર બની ગયું છે, પણ એ બધી આપત્તિઓમાંથી જમવાને બચાવ્યો છે.” આથી કેટલાક શિષ્યોને ઉરકેરાયેલા જોઈ, ગોસ્વામીજીએ તેમને શાત કરવા ઉપદેશ આપ્યો કે “પોતાની પ્રતિષ્ઠા ઘટતી જણાય ત્યારે સાધારણ કોટીના લોકો શું ન કરે, તે કહેવાય નહિ. પેરાગ્યવાન પણ અનેક સાધનો કરી શકે છે, પણ માન-પ્રતિષ્ઠાથી મહાગ્રામર ઓળંગતાર તો કોઈ વિરહાજ હોય છે કહ્યું છે કે “સાધન સર્વે માન બગાડે પગ વિષે.” માટે માન રૂપી યત્નને પહેલો જીતવો જોઈએ. એ યત્નને લીધે-કરાવ્યું બધું પૂજ મળે છે, માટે તમારે તો ધૂમા રાખવી જોઈએ. કારણ કે એવા લોકો મને લેટલું બણ્યા ગવ્યા હોય તેપણુ લોકપ્રતિષ્ઠાજ તેમનો ઇંટકેવ હોવાથી ચાલવમાં તે તેઓ અડચત હોઈ દયાપાત્ર છે.

આ વાતની પુરીના અમલદારવર્ગને ખબર પડતાં તેમણે આવી ગેસ્વામીજીને કહ્યું કે “પુરીમાં દુષ્ટ માણસોના આવા અનેક અખાડા મઠ પડ્યા છે. ચાર માણસોને એ લોકો બહુજ ત્રાસ આપી રહ્યા છે. એનો કંઈક ઉપાય કરવાની જરૂર છે. તમે જરા કૃપા કરી માણસ્ટ્રેટ ચાહેપર આપને વિષ આપવામાં આવ્યું તે બાબતની અરજ લખી આપો, તો એ દુષ્ટોને વીણી વીણીને દંડી શકાય.” ગેસ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે “હું જમ-જાય પ્રભુને શરણે આવ્યો છું. તે બધું બહો છે. તેમને કંઈ ઉપાય હોયો હશે, તો પોતાની મેળેજ હોશે. મારે કંઈ ઉપાય કરવાની અને સરકારદરબારમાં જવાની જરૂર નથી.”

દુષ્ટ લોકોની આવી મહિન વૃત્તિ જોઈ, ગેસ્વામીજીના શિષ્યો જરા ગભરાયા. કેટલાકે તો કલકતા જવાને સલાહ આપી. શિષ્યોની આવી અકળામણુ જોઈ ગેસ્વામીજીએ ખાસ કરી ચોગલવન ગેસ્વામીને ઉદેશી કહ્યું કે “તમે આટલી બધી ચિંતા શા માટે કરો છો ? એ આપણે ખરા આસ્તિક હોઈએ અને માનતા હોઈએ કે સાક્ષાત્ જગદીશ પ્રભુ પોતેજ આપણા ચોગ-લમની સર્વ પ્રકારે ખબર રાખે છે અને આપણા ઉપર તેમના ચારે હાથ છે; તો પછી બહીવાતું કારણ શું છે ? અને ખીજે જઈશું તોયે શું મોત કેઈને મૂકવાનું હતું ? મોત તો એક કાંટો વાગવાથી પણ થઈ શકે છે અને એ જગવાનની ઇચ્છા કેઈને લવાઈવાનીજ હોય તો તે પાણીમાં, અગ્નિમાં કે બીજે ક્યાંય પણ ને કેઈ પણ રીતે મરી શકેજ નહિ. તમે એ પ્રભુ સિવાયના બીજા પદાર્થોના ભરોસા શા માટે રાખો છો ? એમ છતાં તમારે જહું હોય તો ખુશીથી બચ્ચો, હું તો એ જગતપતિ પ્રભુને આશરે અહીંજ પડ્યો રહેવાનો. તેમના આદેશવિના હું પગલું પણ જર-નાર નથી. તેમની ઇચ્છા હશે તો સારું થતાં ક્યાં વાર છે ? જગ-વાનનાં હોકાં તો જગવાનને ઘેરજ રહેને ? વખત આવ્યે તે જે કહેવાનું હશે તે કહી દેશે.” વળી તેમણે કહ્યું કે “અહીં જે પ્રયોજન હતું તે સિદ્ધ થયું છે એટલે અહીં રહેવાનું હવે ખારા પ્રયોજન તો નથીજ; તોપણ તે પ્રભુનો આદેશ થયેથી જઈ શકીશું. વળી પાછું પણ દેવું હોય ત્યાંસુધી એક પગલુંયે નહિ સરાય.” આ સાંભળી સૌ શિષ્યો કરજ ચૂકવવા પ્રયાસ કરવા લાગ્યા. એક શિષ્ય પૈસા ઉઘસાવવા માટે કલકતા તરફ ગયા. પરિણામે થોડાજ

મમયમા ગોસ્વામીજી ઋષુમુખ ધર્મ ત્રયા હતા.

ગોસ્વામીજીનું શરીર હવે એકદમ નબળું થયું હતું. તેઓ હવે હાલીચાલી થઈ શકતાં પણ નહોતા. આટલી જખી પરવશતા છતાં પણ તેમના નિત્યકાર્ય-પાઠપૂર્વદિમાં કંઈપણ ફેર પડ્યો નહોતો.

આ પ્રમાણે ગોસ્વામીજી પોતાની શારીરિક પ્રકૃતિ હીક નહોતી છતાં પણ જરાયે આરામ લેતા નહિ, તેથી તેમના સામુજ્યે એક દિવસ કહ્યું કે “થોડા દિવસ ગૂંચાતું તો ગયો.” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “હું જે દિવસે નિદ્રા લઉં છું, તે દિવસ મહાનિદ્રાનો હશે આસન ઊંચી લાખા પગ કર્યા એટલે જાગ્યો કે, તે સમાધિમાંથી હું ઉઠવાનો નથી.”

હવે ગોસ્વામીજી આ પ્રકારની વિદાયસૂચક વાતો બહુ કરતા હતા. એક વાર ધ્યાનાવસ્થામાંથી જાગતાં જોલી ઉઠ્યા કે “અતે શંભા નારાયણ ક્ષણ, ન ગમ નામયજ્ઞ ક્ષણ” આ સાંભળી એક શિષ્યે પૂછ્યું કે “મહારાજ શું કહ્યો છે ?” ગોસ્વામીજીએ જવાબ આપીને કહ્યું કે “મારો અત્યેષ્ટિમ સ્કાર થયો છે અને દેવતાઓ અંજલિ આપે છે.” ગોસ્વામીજીને સ્વપ્નપ્રેરણ થતાં જોવા શબ્દો સાંભળી મો દિગ્મંદ થઈ ગયા મો કોઈ તેમને કંઈક કહી શકતા હતા તેમના વિચાર કરવા લાગ્યા, પરંતુ ગોસ્વામીજી તો મહાયાજ્ઞની તૈયારી કરી નહા હતા, તેનો ખ્યાલ પણ હજી તેઓને આવતો નહોતો.

હવે તો ગોસ્વામી મહારાજના શરીરમાં કોઈ ચિત્તન્ય નહોતું. હવે તેઓ કોઈની સાથે બહુ બોલતા નહિ લગભગ આખો દિવસ ધ્યાનસ્થ જ રહેતા ત્યારેક ત્યારેક કીર્તન સાંભળવાની મંજૂરી થતી ત્યારે દેવતાઓ તેમને નીચેનું કીર્તન સંભળાવતાં એવા જ કીર્તન તેમને બહુ વમતાં.

અમારું-અ યમાન

દીનજી હે ! દીન ભાવે હો બેના.

દીન ભાવે, મુખે ના હોય, દુઃખે રહે કેવલ પોપણ;
(સોકે બોલે) તુમિ દયામય દીનજી, પ્રેમમય પ્રેમસિંહુ
આહો કમલાર સિંહુ, એક બિંદુ દાને શુકામે ના;
તુમિ વામદેવ-વેદેશ, મે ભાર તો તોભાર મેલો,
(ઝા.) નિજગતેર ભાર મેલો, (જુઝિ) અપમેર ભાર લેલો.

બાવાઈ કે, હે દીનજી ! હવે હું ખૂબ દુઃખી થઈ જતા નથી. મુખ ગયું, અને હવે તો હાથપોર કરવાનું જ રહ્યું હોઠો કંઈ છે કે,

આપ દયામય, દીનબંધુ અને પ્રેમના સાગર છે, તો હે કરુણા-
નિધે ! કૃપાનું એકાદ બિંદુ આપતાં કાંઈ સાગર સૂકાઈ જવાનો
નથી. અરે પ્રભો ! લીલામાત્રમાં ગોવર્ધન પર્વત તોળ્યો અને
સમસ્ત પ્રાણીકનો ભાર વહન કરી રહ્યા છે, તો આ અધમ સેવકનો
ભાર વહન કરવામાં શા સારૂ આનંદાની કરે છે ?

એક વાર આ કીર્તન ગોસ્વામીજી પણ સાથે સાથે ગાતા હતા.
ભાવાવેશમાં તેમનું મુખારવિંદ રાતું થઈ ગયું; વાણી ગદગદ થઈ
ગઈ અને પછી સમાધિસ્થ લેવા થઈ ગયા. શિષ્યો આ દિવ્ય દશ્ય
શાંતચિત્તે નિહાળી રહ્યા હતા. ગોસ્વામીજીનું આ છેલ્લું કીર્તન હતું.

એક વાર ગોસ્વામીજી જપોરે જમવા બેસતા હતા, એવામાં
પાસેના ઝોરડામાં એ શિષ્યો કંઈક જગડો કરતા હતા. આથી
ગોસ્વામીજીને દુઃખ તો ગહું થયું, પણ તે કંઈ બોલ્યા નહિ.
પછી સાંજની પ્રાર્થના થઈ રહ્યા પછી, તે જન્ને શિષ્યોને પાસે
બોલાવીને કહ્યું કે “આજ તમે જ્યારે જગડો કરતા હતા ત્યારે
સ્વયં જગન્નાથ ભગવાન અહીં પધાર્યા હતા. મેં પ્રભુને પૂછ્યું કે
‘હવે માફ છું કામ છે ?’ પ્રભુએ કહ્યું કે ‘તમે તેમની માફી
માગી હો.’ પછી જપા શિષ્યો તરફ લેઈ હાથ બેઠીને કહ્યું કે
‘તમે સૌ મને ક્ષમા કરો. ક્ષમા એજ કે, સૌ એકબીજાની ક્ષમા
માગી હો, એટલે મને પણ ક્ષમા મળી જશે.’ પછી તે જન્ને
શિષ્યમાંથી નાના શિષ્યને કહ્યું કે ‘તું તાનો છે, માટે તેને
(બીજા શિષ્યને) પ્રણામ કર.” પછી મોટા શિષ્યને કહ્યું કે ‘જો,
એ તારો નાનો ભાઈ છે, માટે તું એને લેટ લેથી મને શાંતિ
થાય.’” આ પ્રમાણે કહી ગોસ્વામીજી રહી પડ્યા હતા. શુરુદેવનો
આવો મહાભાવ લેઈ જન્ને શિષ્યોએ એકબીજાને પ્રણામ-
દિગ્ગતાદિ કરી ક્ષમા આપી. ફરીથી ગોસ્વામીજીએ સર્વ શિષ્યોને
કહ્યું કે “આજ શ્રીજગન્નાથજીએ મને એક સહસ્રની વાત કહેવાનો
આદેશ કર્યો છે. વાત એ છે કે, જ્યારે તમને કોઈને કામકોથાદિનો
વેગ આવે, ત્યારે તમારે તે સ્થાનમાંથી ચાલી નીકળવું.” વળી
તેમણે કહ્યું કે “હવેથી સ્વયં જગન્નાથજીએ તમારો ભાર ઉપાડી
લીધો છે. મારી વાત સાચી માનજો, એથી વળત આખું તમને
સૌને પરમ શાંતિ મળશે.” પછી એકદમ ઉંચું લેઈ તેઓશ્રી બોલી
ઉઠ્યા કે “આ જુઓ, શ્રીજગન્નાથ ભગવાન પધાર્યા છે. આમાંનું
કંઈ પણ હું કહેતો નથી. જગન્નાથ ભગવાનજી મારા મોઢાદ્વારા

બોલે છે” શિષ્યજનોને ગોસ્વામીજીના આ છે-વા વચનો હતા.

હવે પુરીતુ બધુ કમળ બગાડ મચુ હતું એટલે કેટલાક સગારાબાધી તથા શિષ્યજનો કવચતા જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. જેની ૨૧ મી તારીખે એક સ્ટીમર પણ છાડે કરવામાં આવી પણ ગોસ્વામીજી થોડાજ સમયમાં જીવનની પૂર્ણાહુતિ કરશે એનો ઠોણને ખાલ હતો નહિ. જેની ૨૨ મી તારીખે પ્રાતઃસંધ્યાદિ કર્યા પછી ગોસ્વામીજી એકદમ અચકા થઈ ગયા. આસને પણ બેઠી રાખ્યા નહિ, તેથી તેઓ અત્યુષ્ણ દશામાં સૂઈ રહ્યા. બે ત્રણ કલાક થયા તોપણ બાળ્યા નહિ, તેથી જોને ચિંતા થવા લાગી. પછી ઝેવતીબાણુએ કીર્તન ગાઈને બાજીત કરવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો, પણ ગોસ્વામીજી ઠોઈ રીતે બાળ્યા નહિ. શિષ્યોના મોઢા નિમ્નેજ ચઈ ગયા. બે-ચાર શિષ્યો ખૂણામાં બેસી રોવા લાગ્યા. આ પ્રભાતે આખો દિવસ આ-થો ગયો. પછી છેક રાતે ગોસ્વામીજીએ જરા આખ ઉઘાડી શ્રીયુત જગદ્ગુણધુને બે-ત્રણ વાર બોલાવ્યા અને કહ્યું કે -“આજે શરીર બહુ ખરાબ છે, માટે તમે પાસે રહેજો” પછી તેમણે શૌચ જવાની ઇન્છા બતાવી. એટલે બે ત્રણ શિષ્યો શૌચ કરાવવા લાઈ ગયા. શૌચ જઈ આવ્યા પછી તેઓ આસને બેઠા નહિ, પરંતુ એક લુવસીવૃક્ષ પાસે બેઠા. શ્રીયુત કુલદાકાંત બ્રહ્મચારીએ તેમને આસને બેસવાનો આમંત્ર કર્યો, પણ ગોસ્વામીજીએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. પછી બીજે દિવસે તો ગોસ્વામીજીને તારી રીતે વાતચીત કરતા જોઈ મોને કે ઇક આશા બધાઈ. પછી જગદ્ગુણધુ બાણુએ પૂછ્યું કે “આપને કેઈ અસુખ જણાય છે?” ગોસ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો -“અશ્રુતિ સિવાય બીજું કેઈ નથી” પછી થોડું દહી પીધું એ વખતે શ્રીમાન કિશોરીનાથ સેન પણ ત્યાં હતા. તેમને પોતાને હાથે ક્વાચ તૈયાર કરી ગોસ્વામીજીને પાવાની ઘણા વખતથી ઇન્છા હતી, તેથી તેમણે પૂછ્યું -“મહારાજ! આજે આખો દિવસ ક્વાચ પીધો નથી, માટે હવે પીશો?” ગોસ્વામીજીએ કહ્યું કે “હા, લવે, બનાવી લાવો” જાણા મળતા કિશોરી બાણુ બહુજ ગણ થયા અને તરત તૈયાર કરી લાવ્યા. શ્રીયુત સરવનાથ બાણુએ ક્વાચનો કોગે આનંદ ધરતાં ગોસ્વામીજીએ પોતાને હાથે એક પચ્ચરની વાટમીમાં તે કાઢી પીવા માડ્યો. આ પ્રભાતે ક્વાચ પીતા પીતા તેમણે એકદમ ઉચ્ચ જોઈ પ્રલામ કર્યો અને

એજ વખતે (જંગ સવત ૧૩૦૬ના જોડની ૨૨ મી સ્વીધારે સાગે) તેમણે દેહ છોડી અમરધામ તરફ પ્રયાણ કર્યું ।

પછી અગ્નિસ સ્કારની તૈયારી થવા લાગી એવામાં શ્રીમાન યોગજીવન ગોસ્વામીને ગોસ્વામીજીએ પોતાના દેહને સમાધિ આપવાની આજ્ઞા સાંભરી આવી પછી તન્તજ નરેન્દ્ર સરોવરની ઉત્તરે જમીનનો એક ટુકડો ખરીદી લેવામાં આવ્યો અને ગો. સ્વામીજીના દેહને પાવણીમાં બેસાડી વાજતે ગાજતે ત્યાં લઈ જઈ સમાધિ આપવામાં આવી.

ગોસ્વામીજીએ એક વાર નરેન્દ્ર સરોવર પાસે ઉભા રહી કહ્યું હતું કે “ઉત્તરકાંઠે એક સુવર્ણકળશવાળું મંદિર દેખાય છે ” તે ભવિષ્યવાણી હવે સત્ય થઈ તે સમાધિસ્થાન ઉપર શ્રીયુત શારદાકાંત બદોપાધ્યાય તથા નગેન્દ્રનાથ સામંતે એક સુદર મંદિર બાંધાવ્યું છે મંદિરની આસપાસ એક ધર્મશાળા અને સાધુનિવાસ પણ બાંધવામાં આવ્યા છે યોગજીવન ગોસ્વામીએ આ કાર્યમાં ખાસ પરિશ્રમ લીધો છે મંદિરના એક ભાગમાં ગોસ્વામીજીના પુસ્તકો પણ સાચવી રાખવામાં આવ્યા છે.

શ્રીમાન નવકુમાર બાકેચિએ આ સમાધિમંદિરની આસપાસ એક સુદર બગીચો તૈયાર કરાવ્યો છે આ સમાધિમંદિરના દર્શન કરતા, ગોસ્વામીજી જાણે હયાતજ હોય અને કૃપાવારિ વર્ષાવી રહ્યા હોય એવો આશાસ થઈ આવે છે x

x પુરીમાં આ મમાધિમંદિર “જટીઆ બાવાની સમાધિ”ના નામે જાણખાય છે આ મંદિરની મિદ ત શ્રીનામધ્વજના નામથી ૧૭૨૨૨ કરાવાઈ છે વહીવટ તથા સંભવની કમિટી દ્વારા છે શ્રીયુત શારદાકાંત બદોપાધ્યાય, શ્રીયુત કુન્જભાન નામ અને શ્રીયુત દેવેન્દ્રનાથ સામંત.

યોગજીવન ગોસ્વામીએ આ સ્થાન બંધાવવાનો હેતુ નીચે મુજબ જણાવ્યો છે - “આ બધી સપત્તિ દેવતાજ છે, ભવિષ્યમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ તેનો દક્ષ ન ધરાવે તેથી દેવનેજ અર્પણ સ્થામાં આવી છે જે પ્રમાણે અમરધા દાન આપે છે તેજ પ્રમાણે ભવિષ્યમાં પણ ચના વધી અને પણ અમારો કોઈ જાતનો દક્ષ રાખ્યો નથી આ સ્થાનની આવકમાંથી દોકોરની મેલા-પૂજનો ખર્ચ કરવો.

આ સ્થળમાટે નિયમો નીચે મુજબ છે:-

(૧) શ્રીકુરદેવના સિદ્ધાંત તથા ઉપદેશથી કોઈએ પણ વિરુદ્ધ ચરણ કરવું નહિ કમિટિના સભ્યોએ, પૂજારીવર્ગે તેમજ અતિથિ વગેરે સૌએ આ નિયમ પાળવો જોઈએ.

પ્રભુપ્રેમનો પ્રચાર કરવો એજ ગોસ્વામીજીનું હૃદય હતું. માનવોના આત્મતિક કેટલાયુભાટે આરસેલું એ કાર્ય આજે પણ આદ્યાર કરે છે. જાજનપરાયણ દરેક વ્યક્તિ ગોસ્વામીજીને પ્રિય હતી. કોઈ તેમને સેવા જતાવવાનું કહેતા, તો તેમને ગોસ્વામીજી કહેતા કે “શ્વાસે શ્વાસે જે પ્રભુસ્મરણ કરો, તેજ મારી સાચી સેવા છે. બીજી સેવાનું મારે કામ નથી.”

શાસ્ત્ર તથા સદાચારની પ્રતિષ્ઠા કરનાર, ગ્રીહરિનામના ઉપ દેશ, દીનહુ બી અને પાપી અપરાધી જીવોના પરમ મિત્ર, શરણાગતવત્સલ, શ્રીમદાચાર્ય વિજયકૃષ્ણ ગોસ્વામીજીનો જન્મ થાઓ. જક્ષામનોન્ના કેટલેક શ્રોણગવાન સૌના મનોરથ સંકુળ કરો.

ૐ જ્ઞાતિઃ જ્ઞાતિઃ જ્ઞાતિઃ

સમાપ્ત.

(ક) આ સ્થાનમાં સર્વ સપ્રદાયના માણસોને જાનવાનો અધિકાર છે. (ખ) અહીં રહેનારે કોઈ પણ દિસા કરવી નહિ. આપદ્ધિ ધર્મ તરીકે દિસકે પશુનો વધ કરવામાં જાધ નથી. ખાસ જરૂર જણાતા કાંઈ પણ કાપી રાખાય છે, પણ તે કાર્ય રાત્રે ન કરવું. (ગ) તમાકુચિના કોઈ પણ માદક વસ્તુનો ઉપયોગ કરી ચકારો નહિ. ઉચ્ચ કોટીના વિરક્તો માટે કોઈપણ જ્ઞાતનું જાધન રાખેલું નથી, પરંતુ તેઓ સ્વેચ્છાએ નિયમપાનન કરે એવી આજ્ઞા રાખવામાં આવે છે. (ઘ) પરનિદા, કનેશ, લોકની મર્યાદાનો ભંગ કરવો, ભોજ્યપ્રત્યે દુરચાર, ધર્મસાધનને વિમ્બકરનાર, સમાધિસ્થાનની મર્યાદા ન જાળવનાર, બિરાતિકર તથા સદાચાર વિરુદ્ધ કોઈ પણ કાર્ય કરી ચકારો નહિ. (ઙ) સમાધિ-મંદિર એ કંઈ ઘર નથી, તેથી ત્યાં ધરના જેવો વ્યવહાર કરવો. (ચ) એ નહિ. (ઞ) સ્ત્રીપુરુષો માટે અવગમન મકાનો છે. પતિ-પત્ની પણ એક મકાનમાં રહી મકાસે નહિ. આ નિયમ પૂર્વરૂપે પણ લાગુ પડે છે. (ર) દાનાદિદ્વારા જે કંઈ આવક આવે તેમાંથી જ-કરના કર્યા વિના-મી દામોગજની સેવા, પૂજા, ભોગ આગનિ, અતિથિસેવા, પ્રાણી-સેવા તથા જુનણ પૂજિયા, સાવિત્રીવોદન તથા જેદ વગેરે જાસના ઉત્સવો કરવાના છે. ચાક્ષણે તથા સરોને જમાવા, પણ તે કરના કર્યા વિના દેવની ઉપજામાંથી જ કરવાનું છે.

(૩) સમાધિસ્થાન માટે આવેલી રકમમાંથી તો સમાધિસ્થાન નીજ મવા કરવી તે રકમ બીજા કાર્યમાં ન વાપરી.

(૪) આ સ્થાનમાં દુધન, પગ કે લાટે આપવાના મકાનો ન જાધવા. આ સ્થાનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થો વેચવા નહિ.